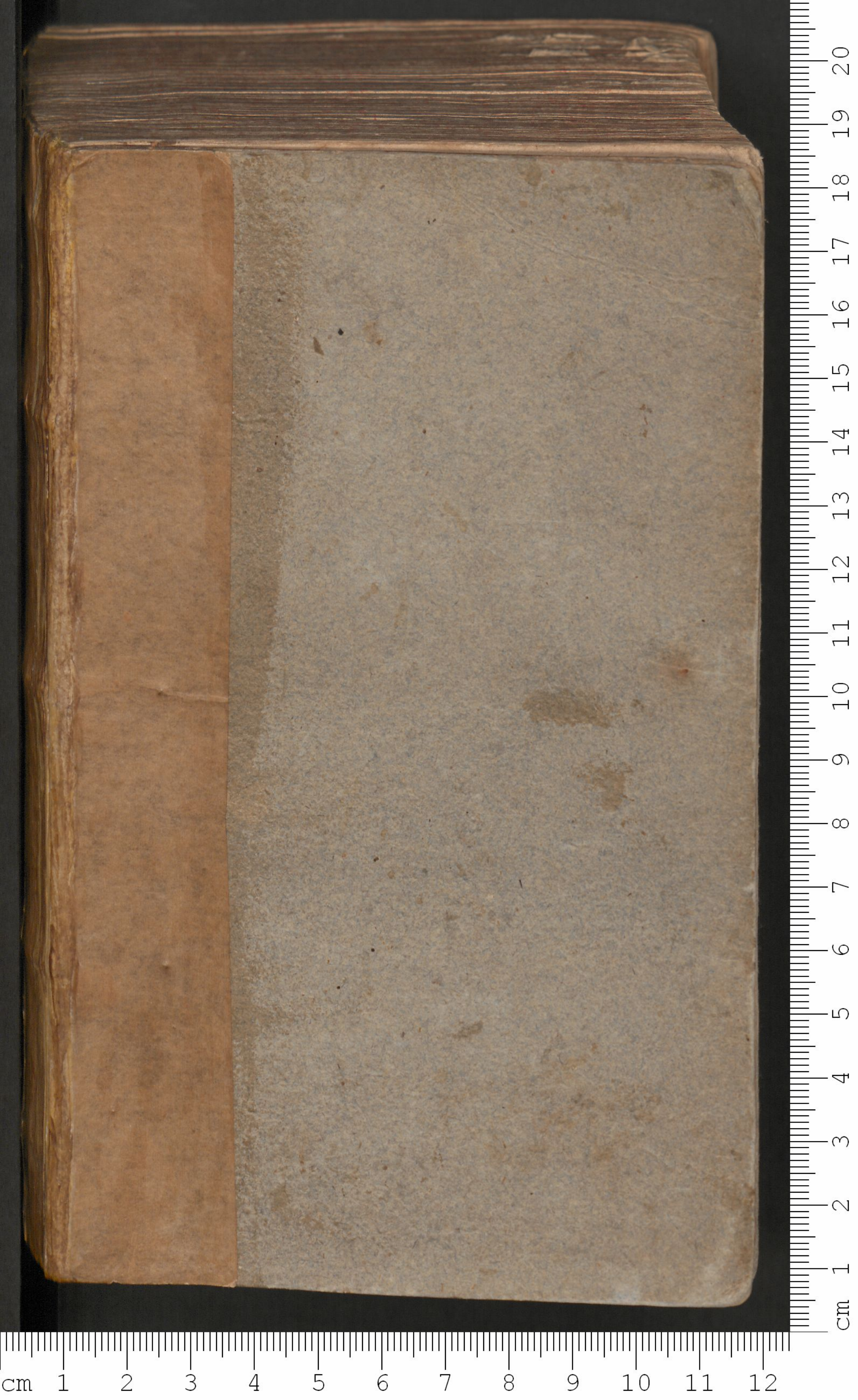
Fernow

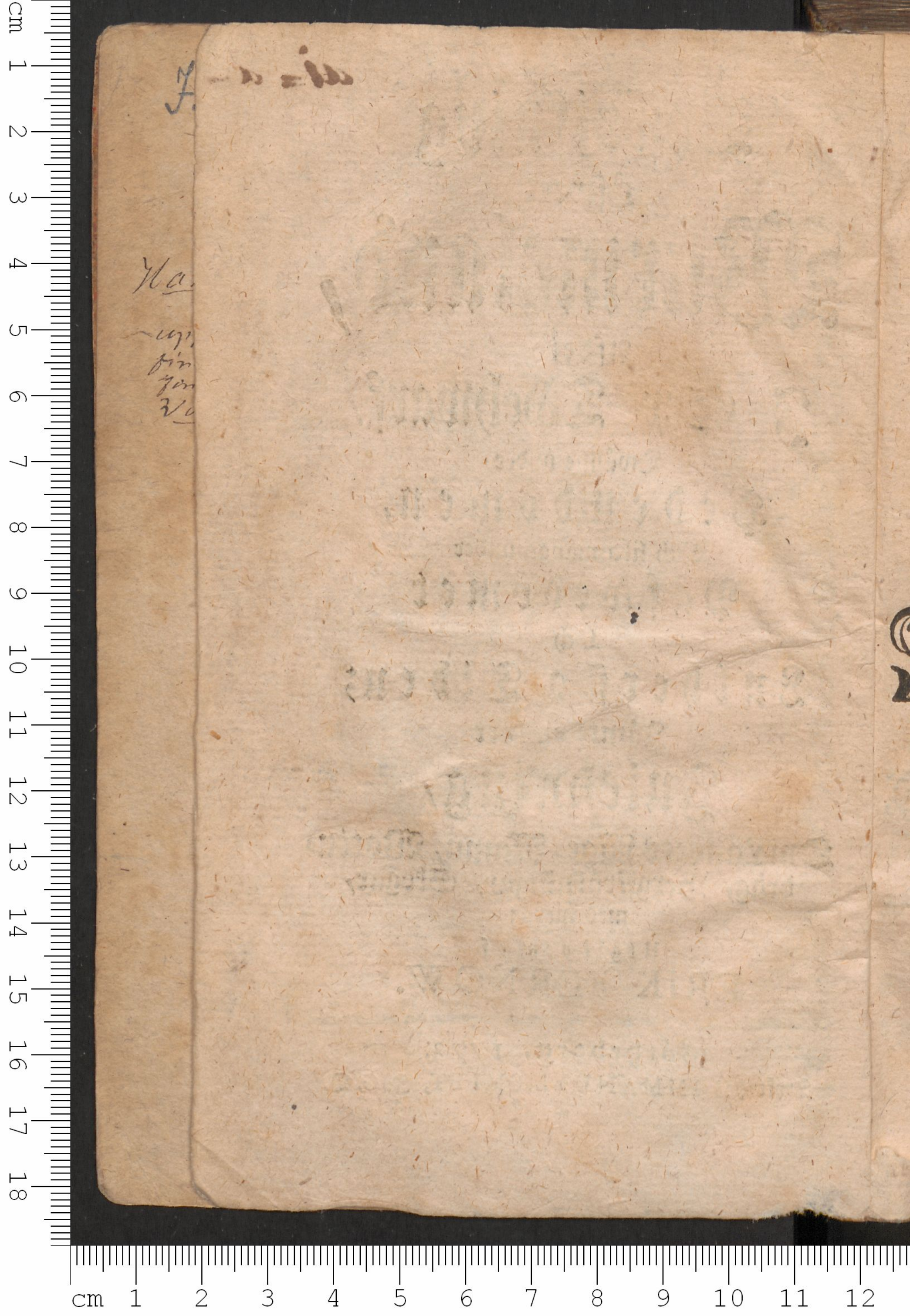
Hr C. Zet Frangren

Hammarin Carlstads Stifts
Herdaminne. 1 Del. p. 295.
uppger att förut åsven funnits
finnskogar, hvaraf numera ingen
finnes kvar, t. ex. i Nyed, Carlskoga,
Väsehärad och Nordmarken.

Beskrifning Öfwer Wärmeland,

Afdeld
I Sex Tidehwarf,
Twänne under
Hedendomen,
Och lika många under
Påfwedömet
Och
Lutherska Tiden;
Jämte en kort
Inledning,
Om Landets Läge, Namn, Wattudrag, Bergsträkningar, Skogar, med mera;
Utgifwen af
ERIK FERNOW.

Götheborg, 1773.
Tryckt hos IMMANUEL SMITT, K. G. B.

Til

Hans Majestät

Konungen.

Stormägtigste, Allernådigste Konung!

Från Yfwerborna Män, af Asars dystra ätt;
Hwars mandom werlden har med Bergerunor teknat,
För hwilkas klingor förr, så många kinder bleknat,
Då de et mordiskt Swärd i Owäns hjerta wätt;
Från desse räkna ock de Wärmer sina anor,
Som in- och utomlands swängt blod-bestänkta fanor.

Ny tid, förnyad sed: saktmodigt fins et Folk,
Som wille förr sit namn i Grannars hjertan rista;
Men at de aldrig nit för Nådig Konung mista,
Därom får jag nu nåd at wara deras tolk.
De glåds, för roff och rån, få Bokwett, Slögder lära:
Men dö för Öfwerhet, blir ewigt deras åra.

De bo i Skog och Mark, där Bälgor pusta nöd,
Där Hamrar pråssa swett och Konster fälla tårar;
Där konst, med nöd och twång, de hårda Bergen sårar;
Där sällan wäxer Säd, som ger tilräckligt bröd.
Dock har Naturen gjort, at födan än ej tryter,
När man, med möda, bröd ur hårda stenar bryter.

Här teknas dessas Hem; här målas deras Bo,
Ej af Apellis hand, ej af Apollos penna;
Men om En Nådig Kung tåks deras öden känna,
Upwäcker det fullwißt i mödan deras ro.
Den Nåd Ers Majestät tåks Wärimänner wisa:
Skal, intil werldens slut, all efterwerld beprisa.

Eders Kongl. Maj:ts

Allerunderdånigste, trogligtigste
undersåte,
ERIK FERNOW.

Til Låsaren.

Gerna skulle jag skrifwa et långt Företal, om jag wetste, at jag därigenom kunde undgå et långre eftertal; men det ena torde wara så litet mögeligt, at jag kan hålla det andra för mindre nödigt.

Dock bör Låsaren intet wara aldeles i okunnighet om Inråtningen af et werk, som jag nu, emot all förmodan (jag wore snart fårdig tro at et sådant öde år almånt i Swerige), nödgas lemna stympadt, då jag haft alt skål hoppas, wid denna tiden, efter en långsam lofwen, kunna utgifwa det, til hela sin widd, i Almånhetens hånder.

Höga befalningar, wittra upmuntringar, och medfödd bögelse hafwa satt mig i handen en penna, den jag tusende gånger haft orsak at kasta, utan at, en enda gång, blifwa dårföre förebrådd af någon förnuftig.

Men mera gållande skål, fast icke just så många, hafwa gifwet mig et mod, at förr slåppa lifwet, ån min föresats. Jag borde icke hafwa börjat, utan at wilja sluta, om jag kunde.

Åndteligen hade jag, på wißt sått, i det nårmaste hunnet dårtil, efter 13 års

:,: (Lå-

: : : (Låsaren må kalla det hwad Hans ynnest behagar, och Efterwerlden får fälla domen); men wi lefwe nu icke i de tider, då en *Sibylla* kan påcka på tunnor guld för sit Original-Exemplar, och sedan jag gjort hwad jag kunde, kunde jag icke det, som högst och bäst behöfdes.

Det war, at befordra mit arbete til Trycket. Jag hade snarare anledning frukta, at all min möda torde, om några år, likt många andras i dylika ämnen (*), få se sit sidsta öde i krydbodar och bakugnar, eller omkring språthökars hårläckar.

En

(*) Jag wil här til exempel nämna: De store och namnkunnige Riks-Historiographi, Professor Peter Lagerlöf och Stats-Secreteraren Hermelin arbetade bägge på Wärmelands Beskrifning. Hog och styrka fattades dem icke, och utomdes berättas, at de hade därtil särskild hög befalning af Högstsalig H. M. Kon. Carl XI; men wi äge nu af altsammans qwar, knapt mer än namnet på Hermelins Wermia Antiqua & Hodierna. Probsten i Philippstad, Mag. Erl. Hofsten, gjorde sig ock möge och möda at samla om Wärmeland nytt och gammalt; men ehuru Manuscriptet träffade i den om wårt Lands Historia så nitiske Camererarens, Herr Friedrik Fryxells händer, så kunde det dock icke undgå, at, genom lån til en wiß Herre, förkomma, hos hwilken det skal brunnet up, och wi äge nu ej qwar mer än några få Fragmenta. Äfwenså har det gått med Sal. Probstens i Fryksdalen, Mag. Er. Kjellins Samlingar; och af alt hwad Kyrkoherden i By, L. Kaarberg, förmodeligen sammanletat til continuation af sin Disputation, om Wärmeland, i Lund 1690, fins nu mera icke den ringaste bokstaf.

En wådelig hwälfning, som efter 1766 gjorde en lika belägenhet i all rörelse inom Wärmeland, betog mine Respective Landsmän, så många jag har äran känna eller haft dristighet anlita, antingen magt eller mod och hog at hjelpa mig med annat, än complimenter och gratulationer (**), och jag stod icke mindre wilrådig, än jag förut war dåraktig nog, at göra mig stort hopp och höga tankar (***). Men

---

(**) Jag wördar ändå dem. Men jag har ock hört omtalas et slags Parentationer, icke just til min största fördel, af wisse Herrar Landsmän, besynnerligast! som jag icke känner til mer än namnet, och hwilke icke känna mig, ej heller, om jag råder, någonsin skola lärat. Det gör mig en slags tröst, om Oweni ord äro sanna: - - - pessima quæque mali. Sådane gjorde eljest icke så ogalet, om de iakttogo et ordspråk, som Bönderne i Wärmeland annars bruka och tämeligen almänt efterlefwa: Gifwer du litet, så tala wäl.

(***) Jag förbehåller mig, at på detta stället få förtiga namnen på några wisse Herrar (högre och lägre, dem jag dock på annat sätt ewigt skal wörda), af hwilka jag, jämte upmuntran, hade, efter all förmodan, haft at wänta all slags undsätning, om icke antingen döden eller ofwanstående Casus tilstoppat dessa källor. Så lätt sla människliga uträkningar oß felt! Men, tör hända, det war så snart til lycka. Jag hade eljest, kanske, redan längesedan frambragt i ljuset et foster, som än, efter denna dag, länge kunde behöfwa mogna. Et dödsfall kan jag dock aldrig kalla til lycka. Min störste Mæcenas, Landshöfd. Commend. och Ridd. Bar. Tilas, wille aldrig at jag skulle skynda förfort. Därtil ägde han förmycken kännedom af hastwerk. Festinantes calami præcipiti periculo ruunt. Men mit hjerta blöder, när jag kommer ihog, at jag samma dag skrifwer detta, som jag, för et år sedan, hade den olyckliga

Men Herr Großhandlaren och Riddaren *CHRISTIAN ARFVIDSSON*, hwilken Herre, i wår tid, år så högt förtjent af Wärmeland, kom mig, på en gång, ur alt bekymmer, och et enda Bref utråttade dår mer, ån många mundt- och skriftelige Förestålningar på andra ställen, dår de, efter naturens ordning, bordt åga större werkan.

Så okånd jag ock war, tåktes wålbemålte Herre, snart för 2 år sedan, skrifteligen försäkra mig om Förskott til Bokens tryckning, och Sit löfte behagade Han hederligen ställa i werket wid min första ankomst til Götheborg, så at Herr Großhandlarens och Riddarens, eljest widt kånda, ådelmod, endast i den delen, gör Des namn, minne och åra odödliga.

Det år således ingenderas wårt fel, at Almånheten fått wånta nog långe öfwer den utsatta tiden. Det har kommet af sjukdom, dödsfall och andra tilstöter på Tryckeriet; men sådant alt kan och skal hjelpas. Och kan jag, på såker lofwen, försäkra Almånheten, at i denna höst skal altsammans warda fårdigt,

liga heder at taga af denne Herren sidsta farwål på Säby i Wärmeland, och at jag sedan haft orsak om honom skrifwa:

Tu mihi CÆSAR eris, nuper Tibi Carmine dixi;
Heu mihi! dicendum nunc: mihi CÆSAR eras.

digt, som kommer at utgöra det Förra Bandet, eller alla Sex Tidehwarfwen, undantagandes Landets nu för tiden warande Geographie med Genealogier och Lefwernes-beskrifningar öfwer Prester, Säteries- och Bruks-Ägare, Boställens Innehafware o. s. w. så långt man kan gå tilbaka i Lutherska tiden, hwilket alt blir Sednare Delen (†), icke mindre än den förra, hwardera omkring 40 ark.

Herr Assessoren *CARL GUSTAF ADLERSTAM* har ock wisat så mycken ynnest, benågenhet och biträde at skaffa detta arbete i ljuset, endast på Witterhetens wägnar, utan at förut hafwa kändt hwarken det eller mig, at det äfwen blir något, som jag aldrig nog kan wörda; och, då jag på gynnande löfte får trygga mig wid Herr Assessorens wittra inseende öfwer tryckningen under min frånwaro, fördubblas min förbindelse. Jag kan dock intet widare göra, utan nödgas wara nögd, om jag i Samtidige och Efterkommande, förnuftige och wältänkande, Wärmeländingars bröst, för bägge desse mine nämnde Wäl-

göra-

(†) Om jag, efter förmodan, snart kan få denna på Trycket i Carlstad, så hoppas jag at därmed icke skal blifwa samma swårighet, som med förra delen.

görare, kan upresa oförgångeliga äre-stoder. Men det hoppas jag aldrig lär slå felt.

Salige Biskopernes, Doctor LAGERLÖFS och Doctor SCHRÖDERS samt *Venerandi Consistorii* i Carlstad oförtrutna ynnest, at icke allenast, tid efter annan, anmäla detta arbete på wederbörlige ställen til det bästa, utan ock lemna mig flere gånger ledighet til des fulbordande, har jag lättare at nämna, än nogsamt beprisa, och förbehåller mig få spara det lilla jag kan göra, til annat rum och ställe.

* * *

Denna första Afdelningen, som nu släppes ut i öpna werlden, får efter denne dag tala för sig sjelf. Den kan icke annat wara än torr och mager: ty ämnet war icke bätre at göra af; men hon borde likwäl gå förut, efter det system jag en gång fattat. När wi komma längre fram, tiltror jag mig kunna försäkra mine Läsare om mera nöge och, kanske, nyttigare saker.

Mine Sagesmän har jag med tilbörlig heder nämndt på sine ställen, och lärer man framdeles finna, at jag icke mindre betjent mig af Manuscripter och Origi-

Originaler (††), än trykta Handlingar, så at, om Låsaren kan och behagar fatta någon gynnande tanka om min urskilning, så torde här ingen ting fela, som bör gifwa all den trowärdighet til Wärmelands Historia, hwilken man eljest i dylika ämnen äger at fordra.

Inråtningen är min egen. Det kommer an på, huru en uplyst Almänhet behagar därom döma, efter hon förmodeligen är owanlig. Men jag har altid önskat, at få låsa wåra Province-Beskrifningar i sådan ställning. Om början då ofta är något trög och ledsam, så blir slutet så mycket mer förnögande och lönar, kanske, mera både möda och kostnad.

Således bli alla Tidehwarfwen ungefärl. lika, som det Hedniska efter OLOF Träkelja (pag. 58); fast det förstås af sig sjelf, at wid hwartdera af de Christna blir et eget Capitel om Religionen och Gudstjensten, och i det Förra Lutherska införas Hertigernes CARLS och CARL PHILIPPS Lefwernes-beskrifningar.

Skulle någon behaga göra Critiquer öfwer detta Stycket, innan de följande kom-

---

(††) Desse har jag samlat och samlar dageligen i Archivo Wermelandico (se Lärd. Tidn. N:o 40, 1764), hwarutur tilkommande studerande Wärmeländingar torde få tilfälle at genom Disputationer mångfaldigt ersätta, hwad trängslen icke tillåter i denna Bok.

komma efter, sker mig en werkelig tjenst, om de äro skäliga: ty då får jag tilfälle at rätta mina Förseelser bland Tryck-felen. Men andra skrattar jag åt, både förr och sedan: jag förmodar icke at mig kan gå annorlunda, än hwad som står på *S. Petri* konstiga Urwerk i Lübeck,

Qui struit in triviis, multos habet ille Magistros.

Sanningen talar, när alt tadel tyst-nat, och jag är icke fallen för ordakrig. Snarare nögd, at, i lugn inom mig sjelf, få tilbringa mina återstående dagar, om det ock wore i den mörkaste och aflägsnaste wrå, i Wärmeland, under en Biskop *HERVEGHRS* skugga.

Nu mera kan hwar Bonde ställa äg-get på lilländan, så wäl som sjelfwe *Columbus*, och hwad jag gjort, är icke an-nat, än wäl hundrade kunna göra efter. Dock wille jag wälment råda ingen där-til, af lika belägenhet som jag waret. Ty, om jag ägde tusende uppenbare fi-ender, och om hämndelystnad fallet på min lott; så skulle et nedrigt tänkesätt finna sig wäl belåtet, at kunna önska hwardera hälften af alt hwad jag lidet. Götheborg, den 3 Augusti, 1773.

E. F.

In-

Inledning,

Om Wärmelands Läge, Namn, Wattudrag och Bergsträckningar, m. m.

Wärmeland är en af Sweriges Gränse-Provincer mot Norrige, dit det stöter mot Soknen Rödenäs, Raumskogs, Siitskogs, Edskogs och Brandwolds Annexer, Grue och Hofs Soknar, Aasnäs och Waale Annexer, samt Tryssels Soken längst i norr.

Detta är Landets Gräns i wäster, undantagande at ock Tryssel från Backeklints- til Källegrafsröset (a) på 2 och en half mil i N. omgifwer

A Dalby

(a) Från Salholmen i söder, där Wärmeland, Dahl och Norrige stöta tilsamman, och til Källegrafwen, där Dalerna möta, är wår Norrska Gräns med alla sina krökningar 25 mil och 2059 alnar. (Prem. Ingen. Marelius, Wet. Academ. Handl. Vol. XXXIII. 1772.)

Dalby Soken. Det öfriga i norr är Lima, Malungs och Äppelbo Soknar samt Säffsens Capell i **Dalarne** til Talläserös. Jöster Hälleförs och Grythytte med Nora Soknar af **Wästmanland** til Elgbrickeberg, samt Kihl, Knista och Qwistbro af **Nerike**. Mot söder skilja Sjön Skagern, Gullspångs-älf och Wänern Wärmeland från **Wäster-Göthland**, sedan möter i S. W. **Dahl** med Åmåls, Mo, Laxarby, Wärwiks och Törskogs Soknar; widare öfwer Stora Led til Salholmen och Norrige.

Gränserne hafwa eljest, efter tidernas omskiften, waret olike, som wi framdeles på sine ställen få tilfälle at anmärka.

Wärmelands längd i norr och söder, från Sandkälleforsen i Dalby til Lurö i Wänern, är gerad 25 à 26 mil, och från Swart-älfwen wid Nerikes Gräns, til Mörkesund, imellan Rödenäs och Töcksmarks Soknar, eller ock til Iwareknatte, 1 mil söder därifrån, är ungefärligen lika bredd. På wissa ställen åter är längden icke öfwer 12 mil, och bredden knapt 3.

Det ligger helt och hållet under 59 och 60 grad. Latitud. samt på bägge ändar under någon del af 58 och 61 graderna (b); och 3, 4, 5 gr. Longitud. wäster om Upsala Observatorium, samt, efter Hondii utstakning, 34 gr. öster om Teneriffa.

Des

(b) Detta kan än bätre ses af följande Pole-högder, dem mestadelen Hr. Prem, Ingen, Marcelius uttaget:

Lurö

Des Wapen skal från äldsta tider hafwa waret en Vielfras i hwitt fält (c); men blef, kort efter Konung GUSTAF I. död, förwandlat til en Örn med utsträckte wingar och fötter i gyldene fält (d).

Ifrån den tid Hof-Rätter blefwo anlagde, har Wärmeland waret räknadt til Götha Rike, hwilket dock mest lärer kommet an på belägenheten til Jönköping och Sekreteraren Buræi

	gr.	min.		gr.	min.
Kurö .	58	40	Philippstad .	---	40
Gullspång .	---	54	Iwarsbyn .	---	40½
Jacobsrud .	---	58¾	Högsäter .	---	53¾
Säby .	59	----	N. Emterud .	---	55½
Solum .	---	9⅔	Remmen .	60	3
Christinåhamn	---	16¼	Eks Härad .	---	6
Carlstad .	---	21¾	Midskogstorp	---	42
Bostenås .	---	22⅓	Djupeberget .	---	48⅓
Nedre Håhn .	---	30¼	Aspeberget .	61	0½
Bön i Östwall	---	38½	Sandkällefors	---	3½

Den 59 grad. är 62735, och den 60, 62751 famnar stor (Wet. Acad. Handl. Voll. II. 1741.); den 58 gr. är 62718, och den 61, 62767 famnar, så at hela Wärmelands längd blir 150,053 famnar.

(c) Vexion L. I. Cap. 13. Gulo in planicie candida. Men antingen är detta icke rätt, eller har Wärmeland haft twå slags Wapen innan det fick **Örn**: ty Herr Camer. Fryxell har nyligen funnet et från Påfwiska tiden, som jag framdeles får anföra.

(d) Palmsköld har, efter Erasmi Ludvikssons Annotationer, anfördt, at ERIK XIV. år 1567, gaf Wärmeland **en blå Örn i hwitt fjäld.** Den lilla ändringen, som nu är, har wäl Hertig CARL gjort, sedan han blef myndig.

godtfinnande (c), emedan Landet eljest i äldsta tiden mest låg Nordanskog, och borde således egenteligen lyda til Swea Rike.

Namn.

Många hafwa gjort sig möda, at upfinna ursprung til Wärmelands namn; men man är ännu och torde framdeles blifwa i owißhet, om någon träffat rättare än Sturlesson, som bland alle är den äldste.

Han säger, at Landet fick namn af den wärma, som wardt af skogarnes upbrännande, då Olof Trätelja nödgades på det sättet, för sig och sit medfölje, förskaffa sig boståder, åkrar och ängar (Colluþu þeir þat Vermaland); och som Fundin Noregur torde wara skrifwen wid samma tid, som Sturlesson lefde, så lärer man förgäfwes söka någon Häfdeteknare, hwilken före honom nämnt Wärmeland (f).

De

(c) Kongl. Senaten befalte honom 1635 ransaka därom, och året därpå, den 5 Martii, lades Landet til Götha Hof-Rätt, emedan det förut waret förenadt med Wäster-Göthland (Palmsk.).

(f) Wid Norrska Gränsen bruka wåre Bönder det ordet **warme** altid i stället för eld. **Gjör up warme, låna mig tobakswarme, Gud beware warmen!** o. s. w.; och äfwensom Konungen fick namn af skogens nedfällande Trätelja, så tyckes ock skäligt, at ej gå ifrån Sturlessons tydeliga ord wid namnets derivation för Landet af ordet **warme**, som brukas såsom

De som inwända, at hela Swerige ur samma skäl bordt få namn af Wärmeland, hafwa ej besinnat, at detta war en mer besynnerlig omständighet, och at OLOF hade nödigare skynda med sit brännande, än andre Sweriges Inkräktare.

Med liten grund kan man säga, at Sjön **Wärmelen** namngifwet Landet, efter han ligger i den nägd, där OLOF först började rödja; men alsintet skäl fins därtil, at hwarken Land eller Sjö blifwet kallade af Swinesund i Wärmelen, som i starkaste winter skal hålla ständig hetta och wärma (ff).

At Landet skal blifwet namngifwet af **wärja**, wärda, försware, är wäl en slags heder för des fordne Inbyggare; men den kan och bör ej heller betagas de öfrige Swenske Landskapers gamle Aboer.

Af Sjön **Wänern** hänleder man namnet så mycket mindre rätt, som Sturlesson skrifwer Landet för **Werma** och Sjön för **Wöni** och **Wina**.

Det kan tyckas äga något skäl, at Landet blifwet så kallat af **Wari**, **Wuori**, som i Finskan betyder Berg, och **Ma**, Land; men det blir dock ej annat, än en sannolik gißning, och desutom hafwe wi Landskaper i Riket, som äro för-

---

som synonomum med **eld**, hwarigenom Landet gjordes brukbart.

(ff) Vismenius, i sit Encomion Vermelandiæ 1637, har anfördt detta; men et sådant Sund fins där icke.

försedde med flere och större Berg, hwilka, ur lika grund, bordt få samma namn.

Saken är just icke af större wigt, än at hwar kan wäl blifwa wid sin fria mening; dock tycks man icke äga orsak, at gå ifrån Sturlessons klara ord, sedan han, för sin trowärdighet på andre ställen, wunnet et så almänt bifall.

Namnet har, efter tidernas omskiften och Skribenternes olika talesätt, blifwet olika skrifwet; men har dock merendels bibehållet sig wid sin förste stam intil denne dag.

På Swenska har det blifwet skrifwet **Wermaland**, **Warmaland** och **Werma** af Sturlesson och i **Fundin Noregur** på 1200 talet. **Warmaland** kallas det ock i Sturlog Starksames Saga, och **Wermaland** heter det i Hertigarnes ERIKS och VALDEMARS Häsdabyte 1315. Sedan är i åtskilliga almänna Handlingar, Bref och Domar, på 14 och 1500 talen, skrifwet **Wärmaland**, **Wärmeland** och **Wermeland**, hwilka twå sidsta ock merendels brukas än i dag, och af anförde skäl tyckes **Wärmeland** wara rättast.

På Latin har Saxo Grammaticus, wid samma tid med Sturlesson, skrifwet *Vermia, Vermis, Vermiorum* Regulus, Gromer *Vermicus*. Adamus Bremensis, något förut, och Kranzius, wid 1500, nämna wåre Landsmän *Virnilani, VVormilani* och *Vermilani*. Hos Ol. Magnus kallas Landet *Varmorum*

Re-

Regio; men långt förut, 1357, skrefs *Vermelandia* (g), som mest ännu brukas.

* * *

Sjöar och **Strömar** äger detta Landet til den myckenhet, at en wiß Auctor icke hållet för lättare at räkna dem alla, än sanden i hafwet (h); dock kan man få någorlunda redigt begrep om dem, när man följer wattudragen från sina första källor til Wänern.

Af de 24 Älfwar och **Floder**, som falla i Wänern, komma 5 större och 10 mindre antingen ur eller genom Wärmeland. Wi märke först de större.

Större Strömar och Floder.

1) Köpmanne-å faller wäl ut i Wänern på Dahl; men tager dock största delen af sit watten genom Wärmeland sålunda: **Holmsjön**, i Skillingmark, är början til et wattudrag, som, genom de små Sjöarne Fjälbosjön, Gränsjön, Krokwatnet, Hornsjön, Strökärnet, Röwatnet och Fjärebäckskärn, följer Gränsen åt imellan

(g) I K. MAGNI och K. ERIKS Delnings-Bref på Riket: **Wermannaland**, **Wernamannaland**, **Wäringaland**, **Wäringsko**, Varimannia, Vermannia &c. äro antingen nya upfinningar eller gißningar. **Wermaland**, **Wermanna** och **Werma**, som brukas i Rimkrönikan, tycks wara en Wästgötha dialect.

(h) Vexion. l. c. C. 32.

lan Sitskogs och Järnskogs Soknar alt til Tåksjön (i). Widare til Sjön Östen i Östwallskogs Soken (k), dårpå genom Strömsjön til Tocken wid Töcksmarks Kyrka (l), dårest altsammans genom en Forß faller i **Stora Led** (I en Wik af Stora Led, på Norrska sidan, infaller Örjeforß, som leder sit ursprung från Sjön Siten på Sitskogen i Norrige, och går genom Örjesjön wid Rödenås Kyrka; och åter i en annan Wik, på östra sidan, kommer Holmerudsålf från Djurskogskårnet i Karlanda och sedan genom Holmedahls Soken). Stora Led går genom **Råukeforsen** i Lelången (m), Billingen på Dahl, Laxsjön (n), Långström, Håfwerudsström, med flere Forsar och små Sjöar til **Köpmanne-bro**.

2) **Sifhålla, Såfle- eller By-ålfwen** faller i Wånern wid 1 mil ifrån Dahls Gråns. Den kommer i synnerhet på tre håll ur Norrige; men des hufwud-lopp tager dock sin början inom Wårmelands Grâns ur Sjön **Lomsen**, imel-

---

(i) Här infaller Skålsjön genom en Ålf från N. O.

(k) Här framkommer en Ålf ur Raumsjön i Norrige; och långre ned et annat wattudrag ur wåstra och östra Römmungen i Strömsjön, ur N. W.

(l) Här wid Kyrkan kommer et watten ur Norrige genom tre Swenske Sjöar, Hurrsjöarne kallade, förbi Dalens och Håns Tullplatser, i N. O. Det kommer in i Östwallskog wid **Grindeforß**.

(m) Här infaller wid Halleforß och Skieforß de watten, som ur Glafwa och Silbodals med Sileruds Soknar komma genom Wåstra Silen.

(n) Swårdlången faller in i denna genom Skåpeström.

imellan Fryksände och Gunnarskogs Soknar. Därifrån rinner wattnet genom Sjöarne Lilla och Stora Bogen norr ut i Gränsesjön Waralden (o); widare i S. genom Mårakärnet och Möckern, förbi Fagernäs Sågor i Utgårds- eller Häckeruds-sjön och wid Håfwelsrud in uti Wällen och Eda Soken i Wärmeland. På öster förbi Helgeboda i Borgsjön och åter Gunnarskogs Soken. Därifrån genom **Samkommer** (p) i Sjön Waßbotten söder åt Bergsjön, Gunnarskogsforß, Gunnern, Sälboda-älf, Bjälrwen, Waggeds-älf, **Nysokens-sjön.**

Där möta de twå andra wattudragen ur Norrige, af hwilka det ena går ur **Wingersjön** genom åtskillige små Sjöar i Näs-sjön och til Magnebro i Eda, där twå små Älfwar, Billälfwen och Woxan ur N. O. infalla. Widare i söder förbi Emterud och Morast, där wattnet får namn af Wrangs-älfwen och faller i Sjön Hungen wid Kjöla. **Det** tredje wattudraget möter här wid Kjöla Kyrka (q). Det kommer

 ur

(o) Större delen af denne Sjö ligger i Norrige. I dess norra ända inlöper Öjar-älfwen ur Brandwolds Anner.

(p) Här kommer et watten ur norr från Ekesjöarne och Löfsjön förbi Bortan, och et annat i Waßbotten ur öster från Sjöarne Mangen, Trehörningen och Tren, förbi Friedros och Treskogs samt Mörtälfs Bruk. Märkeligt är, at den norra Sjön Eken har sit ursprung knapt ½ mil söder från Lilla Bogens watten, som är wid början af detta wattudrag, hwilket således nästan formerar en hel stor Ö, inom Norrske och Swenske Gränserne.

(q) I Hungen kommer ock et watten från Holmsjön på Köpeskogen i Edskog, genom Lersjöarne i Swerige.

ur tre Sjöar i Edskogs Soken nordan Skillingmark. **Linbrowatnet** åt Tansjöarne, **Rombölesjön** och **Helgesjön**. De twå första rinna åt Askesjön, men det tredje möter dem i Björckelången wid Skillingmarks Kyrka. Efter något lopp i S. genom Sjön Wadjungen, kastar sig detta watten åt N. förbi Järnskogs Kyrka och Adolpshforß Bruk til Hungen, där Wrangsälfwen möter. Därpå följes watnet åt til Noredsbro, Sjön Rånkens norra ånda, genom Askesjön och Åmåt (r) i Flagan eller **Nysokens-sjön**, ur hwilken altsammans rinner sin kos genom den bekante Jösesorsen och i Sjöarne Fjolen. Därifrån genom Gilberga-älf (ſ) och Byälfwen i den så kallade **Låkan** och Wänern.

3) **Norsälfwen** har ock waret kallad **Leeran** (ſſ) och **Dagerflod** (t). Äger många inlopp både ur Norrige och Swerige; dock tyckes det wara störst, som kommer ur Sjön Norra Rögden wid Norrska Gränsen, hwars inlopp är en liten Bäck ur **Bresjöberget**. Denne faller genom Mellan-Rögden i Södra Rögden, förbi **Rögdoset**, in i Swerige och Östmark (u); där får

(r) Här kommer en Älf ur N. från Bysjön wid Eda Skans.

(ſ) Här infaller, ej långt ifrån Kyrkan, en Älf, som kommer ur Essjön i Silerud, går åt Swanskog i S., åt Långseruds Kyrka och Kålsäters Hammare i Norr.

(ſſ) Gyllen. Diar. M. S.

(t) Mag. Stenius hos Rudbeck &c.

(u) Wigg-älfwen, som kommer N. O. från Sjöarne Wiggen wid Hästeberget, infaller här.

får wattnet namn af **Rögd-älfwen**, flyter genom Kläggen, Mark-älfwen, Hån, Flatan och ut i Fryksände wid Torsby, där hon kallas **Torsby-älf**.

Eljest kommer et märkeligt wattudrag ur Norrige 4 mil längre i S. och faller i Fryken wid Rotneros. Det är **Rotna-älf**; hon har sit ursprung i Huseberget wid Dolpetorpet på Gråsåters Säterskog, 3 och en half mil N. O. från Grue Kyrka i Norrige, samt 4 och en half mil N. W. från Östmarks Kyrka i Fryksdalen. En liten Bäck, stundom torr, rinner mellan Berget och Torpet. Därifrån i S. S. O. genom Sjöarne Långflöta, Lilla och Stora Mowatnet, förbi Rotneberg, Helgen, til Flöta wid Åskogsberget och **Ingerswa**, där Linien går fram. Sedan faller hon genom några Torp i Fryksände til Brötjonsforß; widare genom Lekwatnet til Grinnemo och Sjön Rotnen wid Gråsmarks Capell. Med stark fart kastar hon sig sluteligen i öster genom Skarped och Rotneros i Fryken, i hwilken Sjö, utom desse nämnde, åtta större och mindre Älfwar infalla (w). Genom **Frykforsen** och **Nors-älfwen**, förbi Edswalla Hamrar och Nors Kyrka i Wänern.

4) Klara

(w) På wästra sidan Sjön äro Stöpa, Lera, Äpplungsälfwen; på östra, Emtan, Björka, Lysa, Bada och **Ohlby-älf** wid Fryksände öster om Torsby-älfwen. Den tar sin början i Sjöarne Lesten och Kingsjön i Dalby, går där genom Elgsjön til Nysoken, widare i Sjön Brecknen wid Wägsjöforß i Fryksände, sedan genom Åsby-älf til Hemsjön, där hon får namn af Ohlby och rinner i Fryken.

4) **Klara** eller **Stor-älfwen** är wäl, såsom den största, äfwen den märkeligaste. Hon har, af alla wåra Älfwar, längst i norr sin uprinnelse både ur Norrige och Swerige: ty Sjön **Roggen** wid Wänstöguften i Härjedalen faller från öster i Sjön Fämund, som skiljer Dalarne och Aggerhus Stift åt, och i samma Sjö faller äfwen et watten från **Röros**-sidan i Norrige. Sjön Fämund är 12 mil lång, har sit utlopp genom Tryssels-älfwen i Norrige och kommer wid **Sandkälleforsen**, 6 mil N. om Dalby Kyrka, in i Swerige, hwarest wattnet får namn af **Dalby-älf**, Stor-älfwen och Klara. Igenom många krökningar och åtskillige Forsar går hon 18 mil från Sandkällan, genom Dalby, Ny, Ekshärads, Råda, Ransäters, Ulleruds och Grafwa Soknar, med 2 armar omkring Tingwalla-ö i Wänern, och har på wästra sidan sit utlopp wid **Skohall** (x). Hela Stor-älfwens lopp tyckes wara omkring 56 mil.

Flere watten, än desse upräknade, komma ej ur Norrige til Wänern (y).

5) Gull-

(x) Klara får många tillopp i Norrige, men här är nog at nämna de förnämsta inom Wärmeland. De äro, i Dalby och Ny Soknar: Waråns, Höljeån, Femtan, Likan m. m. I Råda Soken: Ulfwan, Swart-älfwen och Lovisebolms-ån. I Ulleruds Soknar: Ransäters-älf, Mölnbacka-älf och Qwarntorps-älf, flere smärre at förbigå, hwilke dock alle omständeligen skola beskrifwas på sine ställen.

(y) Öfwer hela Norrska Gränsen til Wärmeland har Herr Prem. Ingen. Marelius behagat lemna mig en prägtig Charta, hwilken ynnest jag knapt nog kan erkänna.

5) Gullspångs-ålf följer, under namn af Swart-ålfwen, tåmeligen Grånsen åt i öster, fast nu icke så mycket som fordom. Hon tager sin begynnelse i Dalarne och Äppelbo Socken, ur et stort Måsefly, 1 och en half mil S. från Kyrkan. Dår år hon så liten, at man kan rida öfwer hånne, och går hon så i kröknin- gar 1 mil til Brindoset. Dårifrån widgar hon sig mer och mer och får tillopp både från öster och wåster, dår Såffens och Hålleforß Soknar merendels följa hånne på ena, och Gåseborns Annex på andra sidan. På denna wågen går hon söder genom Sjöarne Laggen, förbi Gu- stafsströms Bruk, Elfsjön (z), Wintersjön och några större Forsar til Örlin (å), ej långt från Gåsborns Kyrka och 7 mil från sin första up- rinnelse. Widare förbi Hålleforß Silfwerwerk och Grythytta, til Sjöarne Torrwarpen (ä) och Half-

---

(z) Ofwanföre denne Sjö infaller ur N. W. et wattudrag från Grund-Råmmen, Up-Råmmen, Smalsjön, Fjål-Råmmen, alt i **Malung**, genom Liljendals Bruks Ålf til Djup-Råmmen i Gåseborn. Dårifrån genom Eriksdals Bruk.

(å) Hår infaller åfwen et stort wattudrag från Löfsjökårn på Mokårnshytte-skog, genom Löfsjön, Holmsjön, Bosjön N. N. O. til Nås-Råms Hytta och Sjö. Widare til Lesjöforß, Mög-Refwen, Bre-Refwen, Bjursjön wid Gåseborns Kyrka (dår ock hyttan ligger i en annan liten Båck). Sedan genom en liten Ålf til Örlin, alt i Fernebo.

(ä) Dår inkommer åter ur N. N. W. et Fernebo Bergslags wattudrag, från Dalkars-sjön genom Fribosjön, Stensjön, Långbans-Hyttesjö, Långban från Långbans-

Halfwas Norn, alt i Westmanland. Sedan imellan Nerike och Carlskoga genom Kortforsen och 2 mil til Möckeln (ö), hwarifrån hon åter har

---

bansåudes-Hytta, förbi Damhytta til Saxån och Saxen, där Mörtkärns-hytte-älf infaller. Sluteligen genom Saxhyttan til Swart-älfwen.

(ö) I norra ändan på Möckeln wid Boforß Bruk, något Wäster om Swart-älfwens inlopp, infaller **Tims-älfwen**, som utgöres af det widlyftigaste wattudrag i Wärmelands Bergslag, och är lättare at afrita, än beskrifwa. Hufwudsakeligen förhåller det sig sålunda: Ossjö- Wärsjö- och Skräksjö-watten på Sandsjö-hytteskog flyta wid Twärälfs-bron tilsamman, och därifrån genom Sandsjön ¾ til Nordmarks-hytta (där Grundsjö-watnet inkommer ur N. O. och Mokärns- samt Stjelps-hyttewatten ur N.). Från Nordmarks-hytta genom Habors-hytta, Fogd-hytta, Agerna (där Mögsjö- Hektors- Skälkärns- och Stöpsjö-hyttewatten infalla), Lersjön förbi Fins-hytta, Storbro-hytta, Philippstad, Daglösen (där Hennickehammars-älf infaller), Asphyttesjö, Åminneforß och Bjurbäcks Bruk i Lungen (där Lung-älfwen ur N. W. möter från Paradis, Brattforß, Hedenskogs och Bolge Hyttor) genom Lungsund til Öj-Wettern (där et watten infaller ur N. O. från Horßsjöarne, Yngshytta, Yngen, Gammalkroppa, Herrhult, Nykroppa, Östersjön, Hätt-älf, Mögsjön, Storforß, Lillforß). Från Öj-Wettern til Hyttesjön (där möter Ackkärrs- och Matlångs-watten genom Klenoret), Bergsjön, Ull-Wettern (förbi Qwägges och Åsjö Hyttor), Knappforß, Lån (där Lanforß Hammars och Lånhytte-watten komma i N. O. ur Sjön Immen) och sluteligen Tims-älfwen, genom Björkeborns och Boforß Hamrar inwid Carlskoga Kyrka.

I Möckeln rinner annars en liten Älf ur W. från Strömtorps och Qwarntorps Hyttor. En annan ur N. från Rö-Immen i Nora Soken genom Stråbergs-hytta,

har utlopp åt Degerforsen, förbi Strömsnäs, Håkanbohl, Liefors, Nysunds Kyrka och i Sjön Skagern, alt i söder. Sedan i wäster genom Wadet Waran (a), Gullspångs-bro, eller fordom Agnebro, och wid Äräs i Wänern. Denna och Köpmanne-å tyckes ungefärligen ligga midt för hwarandra. Hela Swart-älfwens lopp är 22 mil.

Smärre Äar och Floder.

De öfrige 10 smärre Floder och Älfwer äro 1) Imellan Säffle- och Nors-älfwen: Bro-älfwen, Borgwiks-älf och Malsjö-älfwen. 2) Imellan Klara och Swart-älfwen: Alsters-älf, Flötsta, Glåmman, Olma, Sorka, Warna och Wißman (b).

1) **Bro-älfwen** kommer ur Bro- eller Hammar-sjön, wid Bro Kyrka, och faller i N. O. til

---

hytta, Els-Immen, Sibbo och Immetorps Hyttor. Och åter en annan Ö. därom från Sjön Kjermen i Nerike, högst uppe på Landt-rygggen, så at Bergsmännen i nödfall kunna leda des watten til Sjön Leken och åt Örebro; men eljest är hans lopp S. W. åt Willingsbergs Bruk, Wärsjöarne och åt Waläsen inwid Möckeln.

(a) Här har fordom waret en smal Alf, alt ifrån Skagerns utlopp; men hon har, för 60 à 70 år sedan, skuret ut, så at det på långt stycke formerar en liten Insjö (Herr Probsten Löthner.).

(b) De öfrige 9 Älfwer til Wänern äro, på Dahl: Ämohls-älf, Amola, Dalbergs-å, Brette. I Wester-Göthland: Tanums, Lidg, Björsäters, Tida och Enåsa (Gyllen. M. S.).

til Ekholms-sjön genom Ramsundet öster til Kyrko-sjön i Eds Soken, och widare genom Knipsundet i öpna Wänern.

2) Borgwiks-älf (den ock Gyllen. *M. S.* kallat Wärma) har sin uprinnelse bade ur Jöse-härad, Fryksdalen och Frykerud Soken. 1) är Wickene-älf från Finneskogarne på Mang-skogen, där en liten Å i wäster rinner genom Sjön Salungen, och en annan i öster genom Mangen; desse watten följas sedan åt, under namn af Wickene-älf, förbi Reinholdsforß Bruk i Wärmelen. 2) Brunsbergs-älf kommer i öster, ur Emterwik och några små Sjöar, genom Rohlby Bruk, Sjön Rinnen, Rinneforß Bruk til Säsweln (där et wattudrag ur små Sjöar öster från Frykerud genom en Å i Sjön Emsen möter). Ur Säsweln rinna de bägge i Brunsbergs-älf och Wärmelen, hwilken genom Borgwiks-älf går i Grumsfjärden och widare wid Slottsbroen (¼ från Nors-älfwen och ¾ från Ramsundet) i Wänern.

3) Malsjö-älf kommer norr ur Frykerud til Sjön Lången i Grums Soken, går i små krokar öfwer Malsjö-ängar och är icke mycket stor. Faller i norra ändan af Grumsfjärden.

4) Alsters-älfwen, eller Alstra, (Gyllen.) tar sin början ur den lilla Böckelskärn N. om Lindfors i Ny-Ed, går genom en liten Älf i Lilla och Stora Böckeln, i hwilken sidsta möter en annan Älf ur Mången, därpå förbi Lind-forß,

forß och Hökebro (c) til Bors-sjön, Molkom, Norums-sjön, Gapern, förbi Forßnäs och Alstrums Bruk i Sjön Alstern, sedan genom Gunneruds Bruk och wid Alsters Qwarnar, en half mil från Carlstad, i Wänern.

5) **Fogelwiks-älf**, eller Flötska, är ei annat än en liten Bäck, som kommer ur et Kärn norr om Fogelwiks Kyrka och östan för Skattkärr faller i Wänern, där nu en wacker stenbro är bygd.

6) **Wåsehärads-älf** eller Glomman (d) kommer up längst öster i Ny-Ed ur Sutterkärn, hwarifrån rinner en liten Bäck för sqwalt-qwarnar til Öfra Basjön; sedan i söder genom et smalt Sund i Nedra Basjön; därifrån förbi Glumserude forna Bruk och Wäse-härads Kyrka i Pankſjön, en Wik af Wänern.

7) **Ölme-älfwen**, eller Ulma, kommer ur twå Källor i en dal wid Sutterhögden i Ny-Ed, går i en liten krökning S. W. genom Wäse-härad och sedan i S. genom Ölme-härad (e) i Wänern.

8) **Sorka** är en liten Älf, som inom Ölme-

(c) Här ofwanföre infaller Hökebäcken från Tjufholmen och nedanföre, Ackſjöbäck.

(d) Herr Probsten Olof Fryxell håller före, at denna Älf gifwet Glomserud namn.

(e) Ofwanföre Träforß-qwarn infaller en Älf ur N. från Elgsjön i Lungsund, förbi Kungskogs Masugn, hwarifrån hon et stycke följer Wäse-härads wästra Gräns emot Lungsund och Ölme-härad, wid landswägen mellan Philippstad och Christinehamn.

härad har twänne uprinnelser, den ena ur N. W. ej långt från Råswetorp, den andra ur N. O. går förbi Skanum, stöta där tilsamman och gå ej långt från Hafstod ut i Ölme-härads-wiken.

9) Warnums-älf, eller Warna, kommer egenteligen ur Sjön Willången, 1 mil Ö. från Christinehamn, och går åt wäster, Waßgåla Bruk förbi, til Staden, där hon faller i Warnumswiken. Men på wägen får hon ur norr tilökning af en annan Älf, ifrån Markwattnet och Gryttingsjön i Ölme-härad, i hwilken Niclasdams, Älfbro och Spjutbäcks Hamrar äro belägne. Inne i sjelfwe Staden kommer Löth-älfwen ur S. O. och blandar sig med denna, innan hon hunnet Wänern. Löth-älfwen går 1 mil i många krökningar, ur den så kallade Klostermåsan. I hänne fins ej mer än Karreby Qwarn.

10) Wißman tar sin början ur Grytsjön på Håkanbols-skog i Nysund, öster om Sålsjön, går norr i Lilla Wismen och widare N. W. i Stora Wismen. Sedan faller wattnet i söder förbi Björneborgs, Jonsbohls och Bäcks Hamrar, Blacksmo- och Säby Qwarnar genom många krokar i Kohlstranden och Wänern, nedanför Säby. Detta wattudrag ökes på wägen ur Sålsjön och Emten wid Krontorp, och ur Defweln och Äflången wid Råswerud, alt i Wißnums Soken.

Sjöar åro til en stor del redan nämnde. At rätt beskrifwa dem alla, skulle endast fordra en hel mans-ålder; men för wårt ämne får denna gången bli nog, at korteligen anföra de förnämsta.

1) Wänern är en af Rikets namnkunnigaste Insjöar, til hwilken en stor del af Wärmeland, på östra och södra sidorna, stöter med Wisnums- Olme- Wäse- Kihls- Grums- och Näs-härader. Utom några smärre Ålfwar och Bäckar i Dalby Soken, som rinna åt Glämman i Norrige (f), emottager han alla Wärmelands watten genom 15 Ålfwar, som wi redan anteknadt. Oaktadt den stora nytta, som han i almänhet tilskyndar Landet, få wi framdeles märka, at han med sit stigande, wissa år, gör de kringboende mycken skada på åkrar och ängar. Genom åtskillige Wikar går han i en krökning af en halfmåne-figur imellan Gullspång och Näsudden, och formerar sedan Näset med sin sträckning därifrån til By-älfwen. På åtskillige ställen ser man teken til, at han fordom waret större än nu; dock kan jag icke säga, om icke det watten, som aftaget på det

(f) Basjön tar sin början elrahögst up i Dalby, östan för Backeklinten mot Tryssel och något wäster om Hölje-åen; des watten rinner genom Halåen S. til Halsjön, och in i Åen Flisan i Norrige; där möta Krok-sjöarnes watten och Medskogs-åen ur Dalby genom Sjön Wärmunden; sedan går Flisan S. W. til Glämman,

ena stället, kunnat i samma mon öka sig på et annat. På få ställen ser man öpna Sjön ifrån fasta Landet, utan äro stora Wikar, Öar och Uddar i wägen, i synnerhet imellan Gullspång och Carlstad, och äro desse de märkeligaste:

1) Öster om Carlstad.

Kohlstranden, där Wisman utfaller, går genom et Sund wid Löfön i Panken, sedan genom flere Sund til Swennings-ön och öpna Wänern. I Sunden ser man så kallade Bålten på stenarne efter watten, som fordom stiget til 2 alnar högre än nu, då skutor kunnat gå intil Älfwen wid Säby, som nu icke mera kan ske. Ligger i Wisnums och Råda Soknar.

Kihlswiken, i Kihls Soken, är segelbar och nästan 1 mil lång. Där ligga Präst-ön, Östra och Wästra Nöt-ön, Linds-ön. Större delen af Kihls Soken ligger wäster om denna Wik, och har fått namn däraf, at hon af öpna Wänern på sin wästra sida formeras likasom en kihl. I denna infaller intet Watten.

Warnumswik, öfwer 2 mil norr från Kihlswiken, är Hamn för Christinehamn, och har i synnerhet Stora Wåhl-ön, där Krono-Magasinet är, i förra ofrids-tider waret nyttjad til skutors och bojorters byggande. Eljest äro här märkeliga, Lilla Wåhl-ön, Boxeruds-ön, Jalmarsund, och längst ut Sibber-ön. Wiken går norr om Staden en fjerdedels mil til Wästerwiks Herregård.

Ölme-

Ölmehärads-wiken ligger icke mycket långt i wäster från den förra, men sträcker sig längre i norr. Hon är segelbar för skutor och faller här in Ölma och Sorka. **Saxholms Slott** har fordom tilspärrat ingången wid Kummel-ön. Längre söder därutom ligga **Ramholmarne.**

Bottwiksfjärden och **Arnefjärden** ligga i Wäse-härad; i den sednare faller Glämman genom Panksjön och Wälinge- eller Hammar-sundet. Här utom äro Arn-ön, Tornis-ön och Timerholmarne.

Knapp-sjön, Grensjön och **Lungwiks-sjön**, utom **Rudsundet**, ligga i Fogelwik. Sedan ligga **Tingwalla** och **Hammar-ön** med åtskillige flere utom Klara-älfwens utlopp (ff).

2) Wäster om Carlstad

äro wäl åtskillige Wikar i Wänern, såsom Kattwiken, Grumsfjärden, Åsjolen, Ekholms-sjön, Mässewiken, m. m.; men wi få märka dem framdeles, och nöge oß här med de Sjöfarandes bekantaste och märkeligaste **Hamnar.**

Skoghall är utloppet för wästra delen af Klara-älf. Därifrån är segelleden genom **Wickloms-skären, Klupperna, Korß-öarne, Gås-ön, Bär-ön** och **Äsne-ön** i N. W. til Nors-älfwen; widare til Slottsbron, därest man genom en windbrygga kommer in i Grums-

(ff) Wänern ligger 74 alnar högre än Östersjön; och när man ser de höga fall ur somliga Sjöar, innan de hinna i Wänern, kan man sluta, at wåre högste Berg stiga til en ansenlig högd i luften.

fjärden och åt Borgwik. Men eljest från Slotts-bron widare i söder til Åsholmarne, Risnäs-udden, Håstholmarne, Lindränkan och sidst til Afsholmarne, alt under Näslandet (g). På wästra sidan om Näset, där By-älfwen utfaller, kallas Låkan, och är den längst i W. belägne Hamn i Wärmeland. Därifrån går wattnet förbi Ön Öna til Åmålswiken och Dahl.

Wänern delas, af Näset i Wärmeland och Kalland i Wäster-Göthland, wid Lörö, i twå delar. Största längden är imellan Christinehamn och Wänersborg och räknas för 16 mil. Utloppet är sedan genom Trollhätta til Götheborg och Wästerhafwet, dit alle Wärmelands watten flyta.

2) Fryken ligger imellan Frykdals- och Kihls-härader och delas af et Sund i N. och S. 4 mil på hwarje sidan; dock är han på få ställen öfwer en fjerdedels mil bred, men däremot ganska djup. Stranderna bestå merendels af gröfre eller finare sand, som wid Lyswik är mycket järnblandad och därföre säljes til Skrif-sand (h). Sjön är mycket ren från Öar och Holmar. En är i söder wid W. Emterwik och en norr i Lyswik. Omkring denne Sjö ligga i en ljuflig belägenhet Fryksände, Lyswik, Sunne

(g) Större delen af desse Hamnar berömas af Sjöfarande; men i synnerhet hålla de en Hamn, Degerwassen, i högt wärde, och därnäst Stawika, Boßhamna och Lindränka.

(h) Sådan fins ock i Sjön Mangen i Ny-Ed, och wid Bonderud i Wänern.

ne och bägge Emterwiks Kyrkor. Norra ändan kallas **Fryksände**, och södra **Frykstad**, där et Factorie är inrättadt, och dit Fryksdalingarne segla med stora båtar, 1 och en half mil nära Carlstad. Fryken ligger imellan grad. Long. 59: 27 och 60: 10.

3) **Stora Led**, eller **Leesjön**, skal hafwa sit namn af **Ledung** (i). Går S. W. från **Töcksmarksforß** til **Edsbotten** på Dahl, 8 och en fjerdedels mil långt, men han är sällan en half mil bred. Des utlopp är ej mer än 2 mil S. från Töcksmark wid **Rånkeforsen** i Trankihl Soken. Den öfra delen af honom, 1 och en half mil til Smögesund, kallas ännu **Foxen**, imellan Holmedals Soken i öster och Fogelwiks i wäster; men denna Foxen sträcker sig med en ansenlig Wik til **Myrwarf** och **Hellersrud** i Holmedal i norr, och med en annan, til **Borgås-** eller **Buresås Slott** i Blomskog, åt öster. Så snart han passerat Smögesunden wid Trankihl, delar han sig til Dahl och Norrige. Här berättas wara 365 Öar, dem en Lifsfånge skal gifwet anledning at räkna (k). De märkeligaste inom wår trakt äro de wid **Smögesund**, där en **Gränsetull** är, **Dannemans-ön** och Klippan **Ribbingen**. Denne Sjö ligger imellan grad. Longit. 58: 45 och 59: 30.

(i) Expeditio Militaris. Herr Probst. Tranæus.
(k) Han fick nåd med wilkor, at ligga en natt på hwar Ö, och kom andra året tilbaka samme dag han utgick. (Hesselgren Diss. de Daliâ 1718.).

4) **Lelången** har sit hufwud-inlopp ur Stora Led genom Rånkeforsen; men som denna Forß faller utför en 40 alnars hög Klippa, så ligger ock Lelången så mycket djupare än Lesjön (l). Här faller mera watten ur på 4 timmar, än ut wid Bengtsbron på hela dygnet, och fastån Lelången har desutom tilförsel wid Blomwiken, Halleforß och Skieforß, så är han dock altid fattigare på watten, än Stora Led och Silen: orsaken är swår at utgrunda (m). Från Rånken til Billingforß är Sjön 4 mil lång, men ej synnerligen bred. Så länge Wärmeland räcker, äga ej stranderna så wackert utseende, som längre i S. och på Dahls-sidan, där högderna mer prydas af löfskog; eljest ligger Trankihls Kyrka i en wacker belägenhet et stycke S. ifrån Rånkeforsen på wästra sidan; och utgör denne Sjö med Stora Led en ansenlig Udde i norr, icke allenast af Trankihl, utan ock af Törskog och flere Soknar på Dahl. Utloppet är i Wänern wid Köpmanne-å. Grad. Longit. 58: 57 och 59: 19.

5) **Fjolen** kallas det wattudrag, som ur N. i S. går imellan Jöseforsen och Gilbergs-älf wid Odenstads Säteri, i en sträcka af ungefär 4 mil. Han har eljest ålskillige namn af de orter, som han stryker förbi, såsom **Elg-å Fjolen**,

(l) (Probst. Tranæus.) Om anstalter gjordes til denna Klippas sprängning, som ej är omögelig; skulle man i Stora Led få utrymme til hela Kyrko-Soknar.
(m) Tranæus l. c.

len, dår Jöseforsen infaller, och åfwen Arwika Kyrkowik (n). Sjön börjar, N. W. ifrån Forsen, wid Sulewik. Glasfjolen, midt för Glafwa Soken, är en god mil bred til Högeruds-landet. Stafnäsfjolen, wid Stafnäs Kyrka, skiljes genom et Sund från den förra, och förenas genom et annat med Björnfjolen, som faller ut i Gilbergs-älfwen och widare til By-älfwen wid Wänern. Kyrkorna och åtskillige Hemman ligga häromkring i en ljuflig belägenhet, i synnerhet Hildringsbergs Såteri i Glafwa, Björnö i Björnfjolen och Odenstad wid Sjöns utlopp. Til Elg-å är segelled ur Wänern med skutor, som draga 200 skeppund.

6) **Wärmelen** hålles af somlige för så betydelig, at han gifwet hela Landet namn. Han tar sin början i norr wid Brunskog och sträcker sig, genom Jöse- och Gilbergs-härader, til Borgwik. Med en Wik stöter han nära intil Glasfjolen i W. Skärmnäs-sund ligger en half mil S. från Brunskog, och är där öfwerfarten från Carlstad til Eda. Längre ned, wid Wärmskog, är et Sund, som fordom skal waret kalladt Swinesund, och skiljer Wärmelen i norra och södra: Skärmnäs-sund ligger ungefär 3 mil W. ifrån Frykstad.

7) **Rögden** är namnet på 3 Gränse-sjöar, **Norra**, **Medlersta** och **Södra**. Den första

---

(n) Denna infaller S. O. från Jöseforsen och tyckes fått sit namn Arawika, d. å. Andra Wiken, til skilnad från Sulewik wäster därifrån.

år tre fjerdedels mil lång och en half mil bred, en tredjedel ligger i Dalby, det andra i Grue och Hoffs Soknar i Norrige; denne faller i den andre, som år en half mil lång och bred och ligger hel i Hoffs Soken. Den går åter genom en Ålf, en half mil, i den sidsta, som år 1 och en half mil lång, halfannan fjerdedel bred och til en sjettedel går in i Östmark i Fryksdalen, söder om Mullhögaklint (o). Sedan genom **Rögdoset** åt **Fryksånde** och **Nors-ålfwen.**

8) Rånken ligger i Jöse-hårad, imellan Elg-å, Kjöla, Eda och Ny Soknar, och år ganska djup (p). Han år ungefär bred som Fryken; men des långd från norr til söder har Högstsalig Konung CARL XII. utstakat i följande Rim, då Han, en gång, hade angeläget at komma fort från Sulewik til Eda Skans, men, såsom okänd, fick dålig skjutshäst i et uselt wåglag öfwer Sjön:

Från Renks-Ed strand
Til Flogned sand,
År långsta mil i Wärmeland.

På

(o) Herr Mag. M. Frychius.

(p) Det har från uråldriga tider waret en saga bland Almogen, at Kjettel Runske, en Jätte i K. MAGNUS LADULÅS tid, wadade genom Wänern och Fjolen alt til Sulewik; men når han gaf sig i Sjön wid Renks-Eds-berget, blef honom för djupt, at han måste begifwa sig tilbaka och söka Landet. Om denne Kjettel Runske åro eljest många berättelser, dem Gyllenius i sit Diario anfördt 1640. Man får tro så mycket man tål.

På Edet imellan denne Sjö och Sulewik, en fjerdedels mil, ligger Torges- S. Jörans- eller S. Ragnilds Källa, och har där waret marknads-plats af Hedenhös. Alt intil gemenare hopen, påstår man, at denne Sjö är högre, til 1 eller 2 alnar, i södra, än i norra ändan, och är det snart antaget för en tros-artikel, at han skal hafwa förening med Sjön Racken i Arwika, mer än 1 och en half mil Ö. härifrån (q). Hans utlopp är i norra ändan Ö. til Amåt och Jöseforsen.

9) **Wåsten** ligger imellan Fryksdals- och Kihls-härader, och leder sit watten ur **Gåhlsjön** i Östra Emterwik. Den är 2 mil lång, men går i många krökningar, och stöter på några ställen nära intil Fryken i wäster. Genom et Sund delas han i norra och södra. Des utlopp är, förbi Dömble- och Qwarntorps Hamrar, i Klara-älf.

Alle desse nämnde Sjöar, utom en del af Wänerns Wikar, ligga på wästra sidan af Klara-älf. Där finnas wäl flere af större slaget; men wi spare dem til des wi få beskrifwa hwar i sin Soken; äfwenså med dem, som ligga öster om Klara.

Om

(q) Sådane berättelser äro ock om Wänern och Lelången. De strida ej mot dem om Källan Arethusa och om 7 års wattuflod i Vendomois i Frankrike (Berkenmejers Antiquar. p. 125.). Det säges, at en wattubytta bortkommet i en iswak på Ränken och blifwet funnen i Racken.

Om Bergsträckningar.

Ehuru Landsfolket efter godtycko gifwet några sine ansenlige Berg och Högder namn af Fjällar (r), så fins dock i Wärmeland, egenteligen at tala, inga Fjällar, som äro bara för skog (f), då man undantager några enda Bergsspetsar och Klintar. Men wäster om Fryken i synnerhet, och långs efter Norrska Gränsen, äro så många flere Gebürge, Bergsryggar och samlingar af flere när intil hwarandra med skog bewäxte Berg (ff).

Desse komma merendels alla från Tryssels Soken, i en sträckning åt söder, men utbreda sig ock hos oß mera i wäster (t), alt efter som wattudragen gå dem imellan, i en tämelig ordning och sammanhang, så at man ock sällan finner watten, som i öster eller wäster äger något långt lopp.

Jag talar nu besynnerligen om Landet wäster för Klara-älf: ty på östra sidan förhåller det sig ofta annorlunda, emedan där icke så stora och widlyftiga bergsträckningar i almänhet finnas. De

(r) Boda-fjället, Skumsnäs-fjället, Öjenäs-fjäll, Kråke-fjäll, Wahl-fjället, m. m.

(f) Prem. Ingen. Marelius i Kongl. Wet. Acad. Handl. 2 quart. 1771.

(ff) Id. l. c.

(t) När man är i Östwall-skog, Töxmark och därom-kring, ligga Tryssel och Dalby N. O.; men likafullt förekomma där Berg, som måste wara grenar ifrån Tryssel.

De så kallade Lappske och Norrske Fjällar gå alt ifrån Hwita Hafwet i Ryßland i en sträcka af 150. til 200 mils längd och 10, 12 til 15 mils bredd imellan Norrige och Swerige til Wärmeland (u).

Denna bergsträckning, som wäl är en af de märkeligaste i werlden, har i nyare tider blifwet bekant under namn af Säfweberget (Sevo Mons, som Plinius och Solinus omtala), fast man har mycken anledning at tro, det desse Auctorer icke kändt des läge längre i Norden, än wid Bohuslänske Kusten, om de ock kändt det därstädes (w).

Så mycket är dock wißt, at inwid Götheborg tager en bergsträckning sin början ur Wästerhafwet, stryker genom Ön Hisingen, några Härader i Götheborgs- och Elfsborgslän, til Dahl och Wärmeland (x) och så widare åt Norden, fast wåre egne Häfdeteknare ej hafwa i äldsta tiden wetat at kalla den Säfweberget, utan Kjöln och Fjällen Kjölerna (y).

I en så ansenlig bredd, til 15 mil på wissa ställen, kan wäl ej annat wara, än at desse Fjällar och Bergsryggar dela sig i flere grenar åt

(u) von Linné Flora Alpina och Tunelds Geogr.

(w) Sådan har altid waret min tanka härom, hwari jag blifwet mera styrkt af Herr Prem. Ingen. Marelii ord l. c., at Säfwabergen äro ej annat än Hafsbergen, och at Atlantican har härtil ej mera grund än namnets likhet, äfwensom med Berget Ida och wårt Eda.

(x) Tuneld l. c.

(y) Sturlesson Pars I. p. 184, 636 &c.

åt bägge Konungariken; men det, som i synnerhet sträcker sig til Wärmeland, är af följande beskaffenhet:

Från **Rutefjäll** i Herjedalarne gå twänne Fjällryggar på båda sidor om Sjön Fämund och Stor-älfwen. Den östra sträcker sig alt ned til Tranestrand i Dalarne, den wästra går öfwer **Wigelfjället** i Norrige och ändas därstädes ned om Tryssel, då bägge förlora sig i **Bergs- och Skogsryggar**, och stryka wäl in i Wärmeland på åtskillige håll, fast man dock icke kan säga, at des **Gräns följer någon Fjällrygg** (z).

Likafullt få wi dock hos oß anmärka twänne besynnerliga bergsträckningar, af hwilka likwäl den östra blir af mindre betydlighet mot den wästra, ju längre den kommer i söder, och har man därjämte anmärkt, at **Elfsdals-högder**, ehuru widlyftiga och höga, dock merendels bestå af **höga Sand-åsar** (a), utan både sten och berg, och hålla sit lopp bredewid Klara-älf i öster alt ifrån Dalby söder til Munkforß (b). De Berg, som ligga längre i öster därifrån och förnämligast utgöra **Bergslagen**, ehuru de på wissa ställen äga en ansenlig högd, synas ändock icke hålla sig i en så jämn sträckning, at de förtjena namn af någon hufwudsakeligen ordentelig **Bergsrygg**. Men

---

(z) Prem. Ingen. Marelius l. c.

(a) För denna observation har jag at tacka Herr Probsten Joh. Fryxell. Om Bergshögderne i Elfdalen får jag eljest framdeles tala.

(b) Kan ock wäl hända därifrån genom Edby-fjället i Ullerud åt Mölnbacka och widare til Ny-Ed.

Men den wästra åter, som genom Tryssels, Hoffs, Grue och Wingers Soknar går in i Wärmeland, förtjenar mer wår upmärksamhet. Jag tycker mig med skäl kunna indela den i 2ne hufwudgrenar, hwilka åter dela sig på flere håll, den östra genom Fryksdalen, den wästra genom Jöse-härad och Normarken.

Den östra Grenen

kommer in i Östmarks Capell, men delar sig där straxt i tre ryggar, som alla gå i S. S. O.

Den förste, i öster, börjar ej långt från **Mulldusen** eller **Mullhögaklint** (c), under namn af **Hästeberget**, **Hoff**jället och **Wåhlberget**, och slutar sig et stycke, norr om Fryksände Kyrka, imellan Olby- och Torsby-älfwar. Sedan gå wäl härifrån sträckningar öster om Fryken alt til des södra ända wid Frykstad, genom Lyswiks, Sunne, Ö. Emterwiks, Ö. Ulleruds och Kihls Soknar, men icke af någon ansenlig betydlighet.

Den andre består af **Rånneberget** (d), **Boseberget**, **Råskallen** eller **Råumsberget**, stryker sedan

---

(c) Är et ansenligt Berg wid Gränsen; men min afsigt är icke at beskrifwa sådane, förr än på sine ställen.

(d) Detta räknas för et af de högsta, däraf, at det spitsar sig i högden; men Hästeberget är högre, fast det går i en lång sträcka. Trowärdigt Folk har berättadt för Hr. Probsten Joh. Fryxell, at Solen synes där, midsommars-tiden om midnatten, som en kopparbotten: men på Rånneberget har Herr Probsten sjelf gifwet akt, at Solen, wid klockan 12 om natten, gör under Horizonten en liten boga.

sedan ned på wästra sidan om Fryken, genom Tossebergs-klätten i Sunne Soken; sedan i lägre ryggar, hwilka åter höga sig på södra sidan af W. Emterwik och sluta sig i Frykerud, hwarigenom wäl gå sträckningar til Nors Soken och Wänern, men små, och ej at likna mot Fryksdals-bergen.

Den tredje, mer i wäster, följer Rottna-älf ur Norrige, går genom Fryksände Soken in i Gråsmarken och delar sig på båda sidor om Sjön Rottnen. **Den östra** slutar sig wid den bekanta Jättekärns-klätten (e), ehuru smärre sträckningar fortfara hela Sjön utföre; men **den wästra** stryker genom Rottneläggen och Mangskogen ned åt Brunskog och Wärmelen och förlorar sig efterhand.

Wäster om denne rygg äro wäl, i Gunnarskogs och Eda Soknar, ansenlige Högder och Berg; men utom Ojenås-fjället tyckes intet gå i någon ordentelig sträckning, och det förlorar sig åfwen snart, så at wi lemne dem alla til sine ställen.

Den wästra Grenen

kommer längre i S. W. ur Wingers Soken och Edskogs Annex. Den delar sig wid Bodafjället, imellan Kjöla och Skillingmarks Soknar, åfwen i tre delar, och på sådant wis åtskiljes Soknarne i Nordmarks-härad. De löpa

(e) Kallas i almänhet **Getkärns-klätten**, men orätt.

pa jämnt med hwarandra från N. til S. och tikna med sina Dalar imellan, som mest bestå af Sjöar och watten, hafsens wågor.

Den förste är längst i öster. På honom ligga Glafwa, Långserud och Silerud Soknar.

Den andre, 1 mil längre wäster, innefattar Karlanda, Holmedals och Blomskogs Soknar.

Den tredje, ännu 1 mil längre i wäster, utgör Skillingmarks, Järnskogs, Östwalls, Töcksmarks, Fogelwiks och Trankihls Soknar inwid Gränsen, men denne är lågast.

Alle tre komma i et följe längst ur Norden, men, som sagt är, dela sig inom Wärmelands Gräns, dock så, at den sidstnämnde följer straxt Gränsen åt, och går så för sig sjelf åt Bohuslänske kanten; men de andre twå följas åt til öfra delen af Karlanda Soken, där de skiljas åt, tils de åter förenas i **Köpmanne-fjäll** och gå därifrån i en sträckning til **Germans-udde** och Hafwet (f).

Desse äro nu de förnämste Bergsträckningar i Wärmeland. **Bergslagerne** likna wäl något desse nämnde Härader (g); de öfrige Landets

 delar

(f) Herr Probsten Tranæus, Herr Kyrkoherden Norén och Herr O. Bjur hafwa här wisat mig benäget biträde.

(g) Öfweralt finnas där Högder, som gå från N. til S. imellan Sjöarne til $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ och ofta hel mil; men mest torde förtjena wår upmärksamhet en sträckning, som på närmare eller längre håll följer Swart-älfwen. Den lärer taga sin början i Dalarne, går Gåseborn igenom til Gåseborns-klätten, sedan öster om Långban och wäster om Saxen, ned förbi Loka-källa i wäster

desar äro mera släta, men därföre hwarken mer eller mindre behageliga, emedan dem sällan fattas ljufliga Högder, Sjöar och Åar, hwilka, mest hela Landet öfwer, gifwa för Inbyggarne och Resande åtskillige slags ombyten af de nögsamaste utseenden.

Hwad de orter angår, som bestå af Högder, och Dälder imellan, likasom hafs-böljor, så gör jag nu icke den saken til min, at påstå eller förswara, det de af Hafwet fordom blifwet så danade (h). Får jag rum på annat ställe därom tala; skal jag icke underlåtat.

Järnbergen äro just de, som en gång skaffat Wärmeland i ljus; dock wil jag på detta stället ej widare därom nämna, än at de hufwudsakeligen ligga på östra sidan om Klara-älf och, så mycket jag hittils kunnat utröna, taga sin början

ster och Sjön Skarpen i öster. Widare in i Carlskoga, förbi Sjön Immen, i wäster, och til Wismen i öster, öfwer Sälsiö-almänning och widare genom Wißnums Soken til Rudskoga, wäster om Skagern, och til Gullspångs-älf, som, med sit fall ur Skagern, i wäster afskär hela sträckningen, så at den aldeles förlorar sig, sedan hon til en 15 eller 16 mil följt Gränsen åt, fast af olika storlek.

(h) Detta war Herr Probsten Tranæi mening, och höll Herr Probsten äfwen icke olikt, at fordom waret segelled ur Stora Led til den kant, där nu Friedrikshall och Friedriksstad ligga, hwilket wäl skulle komma til paß, om man wille beswara sig, at til pricka upspana wåre Förfaders mångfaldige seglationer, hos Sturleson, genom Wikar och Fjordar. Men det torde ej löna mödan. Friedrickshalls Handlande fingo icke desmindre, i wär tid, låta föra sit sågtimmer til lands ifrån Otted til Tistedals Sågar.

san i Råmsberget och Gummehögden i Råda Soken och Elfdalen (i), gå därifrån S. O. til Nordmarks-grufwor och Persberg, under Sjön Yngen, åt Kroppa, där åfwen blandning är af silfwer; och slutar sig antingen detta streket straxt där neder om, eller ock går det genom Carlskoga, under Swart-älfwen, til Leke och Lerbäcks Bergslager i Nerike, hwilket ock troligast synes; och då går denna järnmalms-sträckning alt i S. O. Ännu widare genom Godegårds, Tjellmo, Hellestads och Wånga Bergslager i Öster-Göthland intil Finnspång.

Om Skogar.

Hela Wärmeland har i alla tider waret tilsammanstaget at anse såsom en enda Skog.

(i) En sägen är bland Almogen, at när Nordmarks Grufwor och Persberg fingo syster-lotten, så kom broders-delen på Gummehögden. Nu ligger wäl Gummehögden afsides; men den dag kunde komma, at wägen icke blefwe förlång dit. Där har ännu aldrig waret brutet efter malm; men wid Råmsberget har Uddeholmska Bolaget anstalt brytningar. Sedan äro flera Grufwor, af mer eller mindre godhet, söder ut därifrån intil Taberget och Nordmarken. Widare i söder äro Finnmåsa-grufwor, Age-grufworna och många skärpningar på Finshytte-skog alt intil Philippstad, där det slutas; men mer i öster haller sig et annat strek genom Gåsborn, Långbans-hytta, Persberg och å ömse sidor af Kroppa-älf. I Carlskoga äro wäl flere försök gjorde efter malm; men hittils har man icke waret lycklig nog at winna någon Grufwa, som welat hålla stånd i längden.

OLOF Tråtelja kunde ej brånna, utan på wisse ställen, och i HARALD Hårfagers tid kallades östra delen af Landet en stor skog, som skilgde Wärmeland och Göthaland åt, hwilken i K. MAGNI Ladulås tid hade fått namn af Wärmaskog (k).

Efterhand har dock eld och watten styckeтals så tärt och upslukat denne skog, (jag menar, at somt blifwet medtaget til swedjande, kolning och brånsle, och somt utflottat genom wattudragen til Trollhätta och wibare) så at åndteligen wisse trakter blifwet utmärkte under sine särskildte namn; men desse hafwa år ifrån år blifwet så medtagne, at ock på somlige knapt mera år qwar än sjelfwa namnet, och där ännu några storwerks-trän åro lemnade, har man til en god del at antingen tacka Digerdöden, eller ock Högstsalig Kon. CARL den XI:s Skogs-Ordningar före.

Åfwenså här, som förut med Berg och wattudrag, få wi göra skilnad på wästra och östra sidan om Klara, och hafwa Skogarne på den förra altid waret af större widd och mer betydlighet. De åro, eller hafwa waret,

Wäster om Klara:

Tolfmils-skogen, som ock tyckes hafwa sträckt sig in öfwer Norrska Gränsen. Den tager sin begynnelse nedanför Häfwelsrud, i Eda So-

(k) Detta få wi framdeles anmärka och bewisa.

Soken (1), och går genom Gunnarskogs, Fryksände, Ny och Dalby Soknar, fast man i Landet ej får annan beskrifning på honom, än at han räknas imellan Klara och Glämman. På de sidste 200 åren har denne skog blifwet tämeligen bebodd, mest af Finnar, hwilke i sit swedjande wäl hafwa förstått hwartil han duger, oaktadt at jordmånen där icke är så bördig, som nedanför Håfwelsrud.

Tiomils-skogen räknas imellan Klara och Dal-älfwen, och går således äfwen något in i Dalarne, men utgör östra delarne af Ny och Dalby Soknar i Wärmeland.

Fyramils-skogen, imellan Fryksände- och Eks-härads Kyrkor, är endast bebodd af några Finne-torpare.

Afwelsäters-moen, på Gränsen åt Dahl, går från Wänern genom Tweta åt Swanskogs Soken, och har förmodeligen waret af mer betydelse än nu.

Sör-moen, imellan Tingwalla, Nors och Grafwa Soknar, på en slät Sandhed, där man kan, om man wil, föreställa sig spår efter wågorna i Synda-floden. Det är icke underligt, om denne Skog skulle efterhand blifwa mindre än fordom.

För öfrigt är wäl ingen Soken så fattig på Skog, at icke hwart och et Hemman ännu äger tilräckelig wedbrand, och månge til affalu både

 kol

(1) Prem. Ingen. Marelius l. c.

kol och sågtimmer; men wi så framdeles märka sådane ställen särskildt.

Öster om Klara

har den så kallade **Wärmaskog** med tiden blifwet delad i åtskillige smärre delar, som hwar för sig fått eget namn, och äro desse de märkeligaste:

Lethstigen, från Nysund til Degerforsen, är icke så underkastad utflötning, som en del af de förr nämnde; dock behöfwes han til andra behof, wid de flere Bruk, som ligga häromkring.

Bodaskogen har nu sit namn qwar i gamla skrifter och handlingar. Han sträcker sig från Degerforsen, på båda sidor om Swart-älfwen, inemot **Loka-källa**, och utgör nu Carlskoga Pastorat. Om några Åboer därstädes hafwa orsak at klaga öfwer skogsbrist; så är den dock ännu tilräckelig för de meste.

Wißnums-moen, **Warnums-moen**, **Bratt-forß-hed**, imellan Wäse-härad, Ny-Ed och Fernebo, och några Almänningar i Härader och Soknar, äro icke mera af den betydelse, at de behöfwa nämnas på et ställe, som endast skal gifwa et begrep om Landet i almänhet, och sparas därföre til annat rum.

Fernebo Bergslags Skogar kunna nu mera icke räknas för betydeliga, sedan de alla är så ansenligen medtagas och nyttjas; dock hafwa de hittils, genom förnuftig hushållning, waret tilräckelige på de meste ställen. Nu börjar man

man befara, at Eld- och Luft-*Machinen* (m) wid Persberg skal blifwa en wärre päst för wåre Bergslags Skogar, än alla Hyttor och Hamrar waret förut, så wida man ej kan drifwa honom med stenkol.

(m) Denne blef bygd med Bruks-Societetens och Bergslagens kostnad, på Järn-Contoirets förlag, af Angelsmän, 1766, at utdraga wattnet ur de gamla Grufworna, och skal på sit ställe omständeligen blifwa beskrifwen.

Wärmelands Historia

delar sig sjelf i 3 delar. Den första til OLOF Trätelja, den andra til Hertig CARL och den tredje til närwarande tid.

Men för bätre redighet indele wi hänne i Hedniska, Påfwiska och *Luthersta* Tidehwarfwen, af hwilka åter hwartdera blir dubbelt.

Det Hedniska,

Före OLOF Trätelja, ungefärligen til år . 650.
Efter OLOF Trätelja, til år 1000.

Det Påfwiska,

Före Digerdöden, til . 1350.
Efter Digerdöden, til . 1520.

Det *Lutherska*,

Före Hertig CARL PHILIPPS död, til . . 1622.
Efter bemälte Hertigs död, til 1772.

Hwartdera kommer särskildt at betragtas.

Hedna

Beskrifning
Öfwer
Wärmeland.

Första Afdelningen
Innehåller
Hedniska Tiden.

Författad af
ERIK FERNOW.

Götheborg, 1773.
Tryckt hos IMMANUEL SMITT, K. G. B.

Pag. 40.

Hedna Tidehwarfwet,

Före

OLOF Trätelja.

För detta Tidehwarf kan man inga wissa åratal utsätta, utan slutar det sig på sannolika skäl omkring år 650.

I. Om Landets Beskaffenhet, före OLOF Träteljas ankomst.

I gißningar och mörker stadnar man snarast, då man gör sig möda at utröna, huru Länder blifwet först bebygde efter Synda-floden, och helst i Norden.

Det är en almänt erkänd sanning, at i Swea Rike waret Folk före ODENS ankomst, och således före Christi Födelse, antingen de waret Schyter, Neurer, Finnar, Lappar eller andre; och deras tarfweliga lefnads-sätt, at föda sig af boskaps-skötsel, jagt och djurfånge, hindrade dem icke at sätta sig ned i den del af Riket, som nu kallas Wärmeland, åfwensä snart, som i någon af de andra.

Här kunde hwarken brist eller öfwerflöd af watten hindra, at få bonings-platser, där många Högder, fastän icke sjelfwa Fjällar, dock trotsa Fjällarne, och där ännu finnes öfwerflödigt Strömar och Sjöar.

Här

Här kunde ej felas näringsfång i en tid, då Skogarne skaffade tilräckeligt willebråd och boskaps-bete, Sjöar och Åar nog fisk, och sjelfwe orten ansenligt utrymme och nog behaglighet för et makligt Folk.

Men därmed är icke bewist, om denne Landsände haft många, eller få, eller inga Inbyggare i djupaste Hedendomen.

Wäl kunde man gissa, at här waret nog Folk, men at det utgått antingen i den Påst, som, i Käjser ANTONINI PHILOSOPHI tid, A.C. 166, mest gick öfwer hela werlden (a); eller ock, mycket mer, i den Hungersnöd, som, under DOMALDERS Regering i Upsala, så trykte Swerige, at ock Folket, den til at förekomma, sluteligen ofrade sjelfwe Konungen åt ODÉN (b); men därmed bewises ingen ting.

Man har welat göra Wärmeland til et eget, widlyftigt Konungarike, långt före INGIALD Illrådas tid; men alt hwad man hittils anfördt til bewis, grundar sig antingen på orimligheter eller gißningar.

Gißning är om *Variner* och *Marcomænner*, dem Tacitus och flere omtala, och man i nyare tider börjat utrusta härifrån, efter deras namn äga någon likhet med **Wärmeland** och **Marken** eller **Markbygden**, som **Dahl** med en

(a) Bar. Hollbergs Öfwersätning af Herodianus.

(b) von Dalins S. R. H. Pars I. Cap. II. §. 11. (Wid A. C. 100. Lagerbrings S. R. H. p. 20.)

en del af Wärmeland och Norrige fordom blifwet kalladt, förmodeligen på samma sätt, som **Slätbygden** i Upland och Wästmanland än i dag kallas **Rumbolandet**, och Wärmeländingarne åfwen skilja sine hemwist åt, under namn af **Wäster på Landet** och **Öster i Landet** (c).

Gißning är, at Swerige denna tiden waret delt i 10 **Hundari**, och at den delen af Wärmeland hördt til **Twehunda**, som ligger öster om Fryken och Nors-älfwen, och den wästra delen til **Sexhunda** (d).

Orimligt är, at Wärmeland utgjort någon del af det fordna **Alfheims Rike**. Ty fastän det beskrifwes hafwa legat imellan twå Floder, **Raum-älf** (e) och **Götha-älf** (f), och man wille medgifwa, at Götha-älf wore den nu så kallade **Stor-älfwen**: så strider dock altsammans mot all historisk sanning. Alfheim war först be-

---

(c) Man säger ock **på Wästerlandet**, så snart det ankommer på Landet wäster om Klara. Hade Sturlesson skrifwet sålunda; hade wi säkert trodt, at detta waret Landets rätta namn i hans tid. Åfwenså förhåller sig förmodeligen med **Markbygden**, som ock nu brukas med **Skogsbygden**, **Slätbygden**, **Bergsbygden**, m. m., hwilke ej annat äro än binamn.

(d) Atlantica Cap. VI. §. 5. Cancell. R. Lagerbring håller ock detta för en dikt. S. R. H. p. 309.

(e) Detta är **Glämman** i Norrige, som utfaller wid **Friedrikstad**, så at Alfheim ej waret af de små Riken, om det börjat wid Klara-älf.

(f) Sturlesson, Hervora S. &c.

bebygdt tre mansåldrar före OLOF Tråtelja; några år efter OLOFS död gifte sig Upsala Öfwer-Konung, SIGURD Ring, med Konung GANDALFS Dotter af Alfheim (g). Lång tid därefter fick OLOFS Sonesons Soneson, GUDRÖD Jagtekung, Prinsessan ALFHILD af Alfheim til Gemål, och ännu i HALFDAN Swartes tid war Alfheim til (h). Huru kan man då se möglighet uti, at Tråtelja kunnat för sig finna en obebygd Ödemark och namngifwa af Wärmeland, midt uti det föregifna Alfheims Rike, 7 eller 8 mil wäster om Klara-älf, och inom hwilken tract äfwen hans Swärfader war Konung?

Orimligt är ännu mera, at Konung GYLFES Farfars Broder, NORR, TORE SNÄRSSONS Son, före Christi Födelse (i), eller icke långt därefter (k), lagdt Wärmeland under sig, då han gick därigenom at underkufwa Norrige, och han skal hafwa satt sin Son, RAUMER, til Konung öfwer Wärmeland. Jag nekar icke til, at ju Historien kan wara sann, fast jag därom hafwer min egen tanka, den jag framdeles får anföra; men den anförda tideräkningen slår ej in,

(g) Lagerbring l. c. p. 147.
(h) HALFDAN dref några Norrske Prinsar til Alfheim (Sturl.), och lärer namn och Rike gått ut när HARALD Hårfager underkufwade Norrige.
(i) Göranssons S. R. H. p. 32.
(k) v. Dalin l. c. Cap. IV. §. 5.

in, at detta skedt så långt tilbaka. När man jämnförer Åttartalen i **Fundin Noregur**, ur hwilken alt detta är taget, finner man, at OLOF Trätelja och TORE SNÅRSSON ungefärligen lefwat på en och samma tid: ty bägges deras Efterkommande, HARALD Hårfager och ROGNVALD Jarl, woro nästan ur lika leder samtidige (1).

Man ser häraf, hur swårt det blir at leda sig til ljus i de Gamlas samtids-räkningar, och at ännu så mycket mindre kan bewisas, det Wärmeland haft egna Konungar före OLOF, som man är, åtminstone til största delen, owiß om det ägt Inwånare.

Alt hwad man, med någorlunda wißhet, kan säga, är, at de åtminstone intet waret månge, om de än waret några, i wästra delen af Landet; men med **den östra** torde det hafwa annan beskaffenhet.

Då ALRIK och ERIK woro Öfwer-Konungar i Upsala, hade ock Wäster-Göthland sine egne Höfdingar; men at deras Land war litet bebodt, bewises däraf, at „i den tiden woro „stora ödemarker, där Folk änteligen bodde, „men

---

(1) Se Tabellen, N:o 1. Jag wågar ej sätta mig emot så månge och witre Häfdateknare, som anföra desse Konungars lifstid så långt fram; men tager dock de skäl jag hafwer för ögonen, och hoppas så medhåll, då jag påstår, at Auctor til **Fundin Noregur** kunnat irra sig och upgifwa för oß Personer af lika namn, wid olika omständigheter och tider.

„men widt utspridde och så långt ifrån hwaran„dra, at månge aldrig hade sedt någon enda „människja, utom sit Husfolk, i all sin lifstid (ll). Och detta passar sig åfwen til Wärmeland.

Ännu långre fram, då OLOF Tråteljas Farfader, Bröt-ANUND, regerade, anföres hela Swerige af det utseende, at „där woro „många ödemarker och öknar, några dagsresor „öfwer, dem bemälte Konung anwände mycken „flit at uprödja och bebygga, samt göra wägar „öfwer" (m), och ännu i Hans Sons, INGIALD Illrådas, tid „woro några Konungar, som „rögde och jämnade stora ödemarker och bygde „sig där Riken" (n). Omkring den tiden blefwo Alfheim och Soldar uptagne (o); men Wärmelands wästra del stod, efter all wår kundskap, ännu til större delen öde, och werlden kände ej än des namn.

Men om de Södre Härader i Landets östra del, på andra sidan Klara-älf, tyckes man hafwa all anledniug at sluta, det de nu redan woro bebodde, lydande antingen til Wäster-Göthland eller Nerike.

Åtminstone någon tid innan Tråtelja uptog Wärmeland, hade Konung GÖTHRIK i Wäster-

(ll) Rolf och Göthr. Saga, p. 1.
(m) Sturl. Yngl. S. p. 42.
(n) Id. l. c. p. 45.
(o) Tabell. N:o 1.

ster-Göthland gifwet en del af sit Rike til Jarls-döme åt VIKARS Son, NERI Jarl ifrån Norrige, af hwilken man menar at Nerike skal fått namn (p). Och under samma namn håller jag före, at Wisnums- Ölme- och en del af Wäse-härader blifwet inbegripne under detta Tidehwarfwet. Här är et slät och godt Land, tjenligt til åkerbruk, som förmodeligen började nu komma mer i gång, och det är ej troligt, at Wäst-Götha Konungar, som hade det så nära til hands, låtet det ligga obrukadt och öde.

Om det först blifwet uptaget af NERI, eller af honom tilökt med Folk, kan man ej så just weta; det sednare tyckes dock mest troligt ur det skäl, at Upsala Öfwer-Konung, AUNE Hin Gamle, under sin flygt från Upsala, flere gånger tog sit stamhåll i Wäster-Göthland, där han fick des Konungars tilstånd at bo (q). Han ägde mer ro i makligheter och widskepelser (r), än i härnad eller åkerbruk, och det är troligt, at han uppehållet sig i den delen af Landet, som nu bär namn af Amne- eller Aunes-härad, och at han där til sin säkerhet upbygt Ane- eller Agneholms Slott, hwilket, tillika med Angels-

(p) Verelii Not. til Rolf och Göthrik. Lagerbring l. c. p. 90.

(q) Danske Konungen HALFDAN FRODESSON dref honom först ifrån Thronen, och därpå Danske Prinsen ALE Den Raske, som dock til slut blef ihjälslagen af Starckotr. (Heimskr. Pars I. p. 31.).

(r) Botins Utk. til S. Hist. p. 37.

hamn (s), Agnebro (t) och Amne-Hårad, af honom fått namn, fastån en så lång tid kunnat göra den lilla åndringen i uttalet.

Om så skedt, så kan man ej heller twifla, at ju wåre 3 nämnde Härader, i synnerhet Wisnum (tt), haft Inbyggare långt förr än NERI Jarl kom til Landet, hwilke waret lemningar efter AUNES Mån, och åtminstone waret utspridde omkring Kusterne af Wänern och Skagern, där mångfaldige Ättehögar än i dag båra witnesbörd om en hög ålder, fastån wi lemne at anföra dem, förr än i nästa Tidehwarf, owisse til hwilket de höra.

Hwad NERI Jarl angår, så håller man före, at han haft sine säten på Jarlsbohl i Rudskoga och Jarlsberg, nu Jersberg, i Warnum, därest en ganska stor Ättehög intil wår tid bibehållet namn af Jarle- och Konunga-grafwen, men icke långesedan blifwet af den förbirinnande Löth-älfwen utskuren. Inwid samme Gård witna ock några upresta stora Stenar, at där både waret Domare-säte och någon ansenlig bygnad, utom det Folkets berättelser gifwa anledning til bägge.

Här-

(s) I delningen af Twehunda och Sexhunda går Wärmelands Gräns från Angelshamn eller Gullspång, genom Dagerflod eller Nors-älfwen, och til Lyswik.

(t) At Agnebro är Gullspång, skal längre fram wisas.

(tt) Därutaf torde ock hända, at detta Härad altid står främst ibland de östra.

Härwid bör jag ej förbigå at göra den anmärkning, det Folket i denna orten, i lefnads- tale- och tänkesätt, sjelfwe båra witne, det de ej äro af de Stammar, som OLOF Trätelja förde til Wärmeland, och hwilka bibehållet sig mer oförändrade på wästra sidan af Klara-älf, i synnerhet åt Norrska Gränsen (u).

Härutaf kan lätt finnas orsaken, hwarföre man anfördt Wärmeland under det gamla Wäst-Götha Riket (w). Det är så wida rätt, då det förstås om de 3 nämnde Härader, och däruti torde ligga grunden därtil, at denne Landsort, äfwen i sednare tider, lydt under Nerikes Län, då det wästra Wärmeland haft sin egen Höfding.

* * *

Bergslagen war i denna tiden icke til. Den war antingen en ödemark, norr och öster ut från Ölme-härad, eller bodde där åtminstone litet Folk, widt omkring spridde. Voluspa berättar at Aserna samlades i Idawall, anlade där Werkstäder, Härdar, och Smidjor, gjorde Tånger och Werktyg och smidde Aud, som öfwersättes med penningar (kanske ock Swärd och Ägg-järn). Owißt, om Idawall är wår Edaskog, eller någon annan Swensk ort (x)?

(u) Skulle detta ej slå så noga in med Nås- Grums- och Kihls-härader, kommer det däraf, at där altid bodt flere Herrskaper, än i de andre.

(w) M. Lidgrens Diss. de Rege Rolfone, 1718.

(x) Cancell. R. Lagerbrings Sw. Hist. p. 68.

Hade de nyttjat **Sjömalm**, så hade den lätt stådt til fångs åt **Eda=Kanten**, i synnerhet i Sjön **Flagan**, där han icke allenast fins ymnigt, utan ock håller til 50 proCent och mera; men inga anledningar til så gamla **Gruswor** finnas där. I wilda Skogen, på **Gårdsås-heden**, en ansenlig Högd i Gunnarskog, fann jag, 1769, **Järnzinner** eller **Slagg**, djupt ned i jorden, där åfwen syntes teken til Åker=renar, och 1770 funnos twänne tämeligen stora **Järnstycken** i en gammal Myr på **Kjöla Prästegårds ågor** (y); men alt detta kan wara lemningar efter OLOF **Tråteljas Asar**.

Wi hafwe anfördt en del af det östra Wärmeland, såsom bebodt före **Tråteljas** tid, under **Nerikes** namn. Hans Fader, Konung INGIALD **Illråda** i Upsala, hade, genom flere illgerningar och nidingswerk, bragt sig i det tilstånd, at han, i fruktan både för in= och utländske Fiender, måste bränna sig sjelf lefwande, och hans Undersåtares hämnd=lystnad stadnade på Sonen, som då wistades i Wäster=Göthland hos sine Slägtingar at upfostras, och lärer wid den tiden ej waret mycket gammal.

Til

(y) H. Kyrkoh. Sv. Norén och H. Assessor Axel Norén behöllo dessa Järnstycken, såsom något rart på denne orten, i sina gommor, och wisserligen måste de hafwa legat där en lång tid.

Til sin räddning, fant han nödigt at fly; tog därföre en hop Folk med sig och drog til Nerike.

Hwar och en kan lätt finna, at han helst tog wägen åt **Wisnums-orten**, öfwer **Gullspångs**-älf, bredewid Wänern, och icke närmare åt Swerige, til det nu warande Nerike: ty alle hans öfrige Idrotter utwisa, det han waret för klok, at på flyende fot kasta sig midt i gapet på sine Fiender, hwilket han nödwändigt gjort, om han taget wägen öster ut från Wäster-Göthland öfwer **Hofwa-kanten**, och icke norr ut til **Wisnum**.

Där war förmodeligen denna tiden ej mycket Folk, så at han med et litet medfölje fick rum, och han beslöt, at där fästa sina bopålar, då han ock, i alla påkommande händelser, kunde hafwa någon hjelp at wänta från sine Slägtingar i Wäster-Göthland, hwarföre han ock säges någon tid hafwa bodt på **Säby**.

Men om detta hans nya Wärdsfolk, för hans personliga dygder, intet offenteligen wille eller kunde angripa honom; så drogo de dock, naturligt-wis, et hemligt agg til honom, därföre, at hans Fader försåteligen innebrändt deras Konung, SPORSNIALLER, jämte flere Fylkis Konungar, som han budet til Upsala.

Åtminstone såg OLOF sig här icke säker, sedan hans wistande blef widare kunnigt up til Swerige, och han beslöt, at med sin lilla hop upsöka sig annan Bostad. Drog därföre wäster ut, **öfwer Marker och Skogar**, til en Älf,

som faller i Wänern, där wi finne honom igen i nästa Tidehwarf.

II. Om Krig i Wärmeland, före OLOF Trätelja.

Så länge Wärmeland war til minsta delen bebodt, kunde där ingen ting finnas at träta om, åfwen som inga woro at strida med. Saxo anförer wäl et Krig wid Christi Födelse mot Wärmelands Höfding GUNDE, och et annat mot en Konung GÖTHAR, någon tid därefter; men wi få framdeles se, at de böra hänföras til nästa Tidehwarf (z). Imedlertid hafwa flere Slag för sig gått på Wänern, helst på Isen; och som man är owiß på hwad ställe de stådt, torde jag här få nämna et par.

Vikar war en Konung på Agder i Norrige, som, efter den tidens wis, for städse i härnad och med hjeltemod röfwade, plundrade och slog ihjäl Folk. I Känngård, det några mena wara Finland, eller Rußland (å), war ock en Konung,

(z) Se Tabell. N:o 1.

(å) Känugård torde dock hafwa legat närmare til hands, än at en så långwäga Konung besökt Wänern. De Norrske kalla än i dag sine Finnar **Qwäner**, och torde således Sisar antingen waret därifrån, eller från wårt **Finweden**, eller ock **Skridfinnars** Konung.

nung, wid namn *Sisar*, hwilken lärdt samma handtwerk. Desse möttes af en händelse på Wänern, och det kunde ej aflöpa, utan at de skulle försöka hwars annars styrka. *Sisar* förswarade sig tappert och nederlade myckel Folk för *Vikar*; men denne hade *Starckotr* på sin sida, och han hade lust at nappas med *Sisar*. I början såg det rätt illa ut för *Starckotr*: han miste skölden, fick 2 stora sår i hufwudet, axlabenet klyfdes och et sår blef i hwardera sidan. Men slutetigen war han lycklig at hugga foten af *Sisar*, som då stalp död på stället, och hans ägendom blef *Vikars* byte (a). Denne *Vikar* war Fader til *Neri* Jarl.

Ale het en tiltagsen Höfding på Uplanden i Norrige, som wågade med Krig angripa Upsala Konungen ADIL, OTTAR Wendelkrakes Son, och OLOF Träteljas Farfars-Farfars-Fader. ADIL begärte och fick hjelp af sin Stjufson, K. ROLF Krake i Dannemark. Han

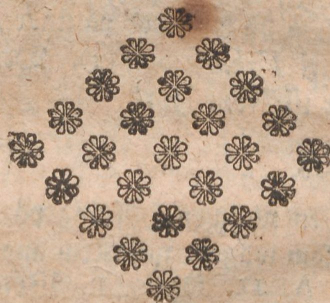

Wi kunne wäl föreställa oß Czar Peter af Rysland för så betydlig Hjelte, som någonsin Sisar war i sin tid, om icke mera; men jag har swart föreställa mig, om han ock fått utbreda sin magt på denna sidan Östersjön, at han ändå funnet sig uti at upsöka Wänern, ehuru han haft bätre wägar dit, än Sisar förmodeligen hade.

(a) Rolf och Göthr. Saga.

sände honom 12 Kämpar med något Manskap til hjelp, med hwilka han mötte *Ale* på Isen i Wänern; därest, efter et tappert motstånd, *Ale* stupade med alt sit Folk (ö).

(ö) v. Dalins S. R. H. Pars. I. Cap. 13. §. 6.

Hedna

Hedna Tidehwarfwet, Efter OLOF Tråtelja.

Innehållet:

I. Om Landets Beskaffenhet wäster om Klara-älf, och des Styrelse.

Under Wärmelands namn begripes, i detta Tidehwarf, alt det Land, som än i dag bär samma namn wäster om Klara-älf. Om någon del, större eller mindre, af Elfdals Skogar, öster om Älfwen, blifwet hit räknad, så war dock den af mindre betydelse, och äfwen så i Kihls-härad. Owißt är ock, om icke Wärmeland sträckte sig denna tiden längre i södwäst, öfwer någon del af Markerna eller Dahls Land. Dock gör det föga til saken, at utröna i en så mörk tid.

I början af 600 talet stod alt detta Landet (til 12 mils bredd och dubbel längd) öde; et hemwist för wilda djur, det människjor sällan sedt. Som wi förut hafwa nämnt, war OLOF Tråteljas nöd en orsak, at det nu i en hast blef besatt med Folk.

Landets Konungar hafwa waret 8 til antalet.

1) *OLOF*

I. OLOF Tråtelja (a).

OLOF war Son af Upsala Öfwer-Konungen INGIALD Illråda och des Drotning *Göthilda*, K. ALGOTS Dotter af Wäster-Göthland. I sin barndom blef han, efter den tidens bruk, bortsänd til en sin Slägtinge, *Boye* i Wäster-Göthland, at upfostras, som skedde i sällskap med Boyes Son, *Saxo* Fleita. Men et oblidt öde utstötte honom från Upsala Thron, den hans Förfäder i orubbad ordning besutet ifrån ODENS tid, under namn af Ynglinga-Stämman, wid 6 eller 700 år (b).

När ryktet kom til Wäster-Göthland, om hans Faders fall (c) och de Swenskas upror, skulle man undra, hwarföre han icke helre blef hos sine Anförwanter, til mera säkerhet, därstädes qwar, än at gifwa sig, med et litet förswar, på en osäker flygt; men det är troligt, at ryktet om IFVAR Widfadmes framgång och grym-

---

(a) Hela OLOFS Historia, utom händelsen med hans Dotter, är tagen ur Sturlesson.

(b) Wåre Häfdateknare äro mycket skiljaktige i denna tideräkningen; dock skole wi längre fram söka leda oß til ljus.

(c) Han innebrände, på åtskillige tider, 12 Konungar i Upsala, och läckade sin Dotter, Åsa, at förgöra sin Man, K. GUDRÖD i Skåne, sedan han mördat sin Broder, Halfdan Snelle. Dennes Son, IFVAR Widfamne, sökte hämnd, och twingade Illråda, at med sin Dotter bränna sig inne på Råningeborg i Mälaren.

grymhet injagat sådan skräck hos Wäst-Götherne, at de ock funno sig nödsakade at wörda hans Spira, och icke trodde sig om, at kunna förswara denne främmande Prinsen inom sina Gränsor.

Om Boye nu war död och Saxo rådande i Landet, torde detta än widare bestyrkas. Saxo har fått namn af **Fletir** eller **Fleita**, och wi kunne nu ej weta huru desse orden i denna tiden uttaltes. Men hos Wärmeländingarne, af den äldsta Stammen wid wästra Gränsen, betyder än i dag **Fläkja**, en sak af intet wärde, och **Fläkjir** eller **Flätjer**, en Man af intet mannamod, eller en sådan, som man annars i almänhet nämner för en mes, och som til ingen ting duger (d). Detta torde hafwa samma betydelse med **Fleita** och **Fletir**. Saxo torde haft et sådant hare-hjerta för IFVAR, at **Wäst-Götherne**, som eljest i alla tider, under tappre Anförare, waret wane at förswara sit Land och sin Frihet, funnet sig wid at gifwa honom et sådant namn; och då blir ej swårt at finna, hwarföre OLOF nödgades skaffa sig odödligt namn och heder på annat ställe.

Han

(d) När Folket i Jöse-härad, efter sin urgamla wana, skola fägna främmande, så sker det merendels med en ursäkt: **Häll til godo, det är ej annat än en Fläkja**; det är så ringa, at jag skäms til at bjuda. **Fläk** och **Fläker** har ock samma betydelse, som **Fläkjir**, och brukas sällan i god mening.

Han tog med sig så mycket Folk, som honom följa wille, troligt, at den hop ej skulle wara stor, som wille sätta lif och wälfärd på et så äfwentyrligt wågspel, och drog med dem först up til Nerike, det wi antaget för Wisnum. När han såg sig där ingen säkerhet, bröt han med sit följe up och for wäster öfwer Marken (e), til des han sluteligen stadnade på Näset wid Sifhälla-älf (f).

Denna Älf satte Gräns för OLOFS wandring. Här såg han sig så mycket mera säker för fiendtlige anfall, som han, på en okänd ort, hade Sjön Wänern, Klara- och Sifhälla-älfwar liksom Gränse-fästningar omkring sig, til des han i söder, öster och wäster hunnet sig widare förskansa. Och från norr war ingen at frukta före, sedan Konungen i Solöar blifwet hans Swärfader.

Detta Näs, som nu utgör et Härad, är ungefär 7 mil långt samt en och en half mil bredt. At söder blir det smalare.

Sedan wi icke wete antalet af det Folk, som OLOF förde med sig, kan man, gißnings-wis, taga dem til några hundrade Hushåll, som på detta Näs och norr ut därifrån straxt började af-

---

(e) Ungefär där nu Warnums- Ölme- och Wäse-härads, Fogelwiks, Carlstads, Nors och Eds Soknar ligga.

(f) Jag är icke okunnig, at många här hålla före det han stadnat wid Klara-älf; men har funnet skäl, at härutinnan göra et med Probstarne Hofsten och Edström, M. M. S. S.

afhugga och upbränna Skogen, at för sig få Boståder och foga anstalter om sin bergning.

Förmodeligen hafwa de haft Korn och Hafra med sig, at så i jorden; men om de brukat det nu så gångse swedjandet för Råg, är owißt, åfwen ock om de nyttjat Åkerråg (g).

Troligt är, at OLOF, såsom denne Flockens högste Hufwudman, på flere ställen låtet för sig upföra anständige Bonings-platser, såsom wid Gilberga, Wärmskog, m. m.; men i synnerhet har, af et wißt tilfälle, en hans Gård blifwet märkelig under namn af Hjelleskata. Eljest har man ock hållet före, at han bodt på Brobacken, inwid Sifhälla, där han sedan blef begrafwen (h).

På dessa ljufliga orter, som til en del trotsa de wakraste belägenheter i Riket, bodde han länge i frid och ro ostörd, under det nöge, at se sin lilla hop årligen ökas och sina Gränsor utwidgas: litet aktandes det förakt up-Swearne hyste för honom, i det de gåfwo honom det hederliga öknamnet Trätelja.

Det uprögda Landet kallades Wärmeland, och lärer i början ej sträckt sig längre, än til Nås- och Gilbergs-härader (i), men efter hand

(g) En berättelse är, at Finnarne lärdt Landsfolket så Råg, och en annan, at en Präst i Dalby, Herr Anders, hade Råg at skänka Finnarne wid deras ankomst.

(h) Pr. Edström l. c.

(i) Åfwensom wårt Nås stöter i norr ut i Wänern, så möter

hand och snart widgat sig mera ut. Man kan ej bewisa, at detta namn tilförne waret til.

Det är naturligt, at Wärmelands namn i första början ej sträckt sig widare, än til desse nämnde Härader; ty hwar skulle OLOF i en sådan hast taga Folk til hela Landet? Och man kan förmoda, at de få Undersåtare han ägde, ej bygde sig mycket långt ifrån hwarandra, i fruktan för fiendtlige anfall, i synnerhet åt Klarasidan.

At OLOFS Almoge ej war så mycken, eller hans Rike så mägtigt, bewisar nogsamt den omständigheten, at han icke ägde styrka nog, at bjuda twänne Öfwersittare spetsen, som wille borttröfwa hans Dotter, ehuru de lemnade honom så lång betänknings-tid, at det icke allenast spordes til främmande Land, utan han ock fick werkelig hjelp därifrån. Man borde ömka den, som, i wår tid, gjorde slikt tilbud hos mindre Folk, än Konungar.

Dock fick han, efter hand, mer och mer tillop af nya Utflytningar ifrån Swerige, i samma mån som IFVAR Widfadmes grymhet tiltog, och ifrån Wäster-Göthland kom en ny swärm, under en Göthes anförande, til så stor myckenhet, at de uptogo för sig sjelfwa et helt Härad, in-

---

möter et annat Näs ur söder från Wäster-Göthland, under namn af **Kalland**, som det skal blifwet kalladt af köld från Sjön (Doct. Luths Diss. de Leckōa). Hwad underligt då, at det andra fått namn af **Wärmeland**?

inwid Gränsen af Swlöar, dit OLOF dem anwiste.

Denne *Göthe* war twifwelsutan en qwarlefwa af gamla Göthiska Konunga-stammen, och OLOFS Frände. Efter honom blef Häradet kalladt **Göthes-härad** (k), som sedan blifwet ömsom kalladt **Thjusse-Jusses- och Jösses-härad** (l).

Gilbergs-härad skal hafwa sit namn af OLOFS hedniska Offer-Präster. Såsom utstängd från afguda-tjensten i Upsala, wille han inrätta en sådan i sit eget Rike; och Ortens läge, gamla berättelser och många andra omständigheter bestyrka, at detta skedt wid Gilberga. Där war han, efter sine Förfäders wis wid Upsala, sjelf Öfwerste-Präst; men Under-betjeningen skal hafwa blifwet kallad **Galler** eller **Gäller**, efter de woro snöpte, och deras bonings-

E plats

(k) Pr. Edström l. c.

(l) Om detta Härads namn äro många gißningar. Probsten Hofsten M. S. säger, at det blifwet kalladt af „**Jösse, Thjusse, Tjasse**, som betyder **Warg**, „emedan des Inbyggare såsom Wargar förmåtte rifwa „Fiendens gods til sig och honom med magt föröda". Probsten war sjelf född i Jösse-härad; men ehuru des Inwånare altid waret et muntert och hurtigt Folk, tycker jag ändå, at denna derivation mindre hedrar deras Stamfäder. Rudbeck menar, utan twifwel, med detta Härad **Asa Hundari** i Wärmeland (Atlant. Pars I. Cap. XIV. §. 2.). Sal. Probsten Tranæus upgaf, kort före sin altför tidiga död, i Bref til mig, en sannolikare mening, den jag framdeles får anföra.

plats är därefter nämnd Gjälberga (ll), eller kanske Gaulum (m).

Grums-härad har, under Gromers Hundari, fått namn af *Gromer*, som också waret en af OLOFS betydligaste Män, fast man icke är så aldeles wiß, om det är den *Grömer Vermicus*, som SAXO anfördt i Bråwalla Slag (n).

Sturlesson säger, at efter OLOFS ankomst blefwo, inom en liten tid, store Härader, som kallades Wärmaland; således kan man förmoda, at de öfrige, Kihle- (o) Nordmarks- (p) Fryks-

(ll) Atlant. Pars II. p. p. 397, 8.

(m) Hos Sturlesson omtalas Gaulums-härad, hwilket wi widare få anföra ibland Krigen i detta Tidehwarf: här är nog at anmärka, det Häradet lätteligen kunnat få namn af Gaulum, såsom Gjällhem, Gallers hemwist.

(n) Kaarbergs Diss. om Wärmeland.

(o) Detta Härad har sit namn däraf, at det såsom en kihl, från Hammarön, genom Tingwalla och Grafwa, stöter fram imellan Fryken och Klara.

(p) Har sit namn däraf, at det ligger norr ut från Markbygden eller Dahl. Eljest här jag härom min egen mening, den jag ingen annan kan påbörda. Sedan Raumer råkat i bekantskap med Thori Jotuns Dotter, Bergdisa, och fästat sina böpålar åt Wärmelands-sidan, såsom Fundin Noregur berättar, och alt detta sannolikast skedt wid OLOF Trätelias tid (Se Tab. N:o I.); så tror jag, at Raumer blifwet Höfding öfwer Nordmarken och en del åtminstone af Romarike in i Norrige. På wår sida ligga Gården Raumenås och Sjön Lilla Romungen; på Norrska sidan,

Fryksdals- och Elfdals-härader åfwen samma tid blifwet til; åtminstone icke långt därefter.

Fryksdals-härad har fått sit namn af Sjön Fryken, som går där midt igenom. En berättelse är, at den, som först rådt däröfwer, waret en wid namn *Thore*, efter hwilken Gården Thoresby, i Frykens norra ända, skal blifwet nämnd, och hwilken skal waret en Jätte, som blifwet begrafwen i et af Stenkumlen inwid Fryken, 1 mil från Thorsby. När et af dessa, för några år sedan, upgrofs, fann man 7 quarters långa benpipor efter en människja, och andra ben i jämnförelse (q). Sedan jag anmärkt (Tab. N:o 1.), at *Thori Jotun* af Werma, lefwat wid samma tid, som OLOF Trätelja, så torde bli swårt at bestrida, om icke denne Fryksdals *Thore* waret samme Man. Dock äger hwar at döma härom efter behag.

---

sidan, Raumsjön, Wästra Romungen, Roumskogs Soken, Romböle &c., hwilka alla af Raumer tyckas fått namn, utan at man behöfwer söka Raumers lifstid och Raumarikets upkomst omkring Christi Födelse.

(q) Härtil war mycket hederligt Folk åsyna witne, och förwarades benen länge hos Inspectoren Kullander på Bada, intil des hans Drängar, af skräck och rädhoga, förgjorde dem. Men 1770 uptog jag, i Hr. Härads-höfd. Lanners, Magister Dan. Ekmans och flere närwaro, 2ne af dessa Kumel, då wi funno en Graf, wäl murad, 5½ aln lång, och en annan 13 quarter, dock endast med några ansenliga benknotor uti. Det öfriga war förtärt af nedfallen jord och wäta.

Elfdals-härad har sit namn af **Stor-älfwen**, som på 12 mil går därigenom. Om des hedna ålder witnar, at år 1675, då en Graf af stora upresta stenar öpnades på **Ekesberget**, fants en stor Benragla af en människjo-kropp med en stålboga på bröstet (r), utan twifwel efter *Hök*, som där bodt.

De förste, som uptaget Elfdalen, skola hafwa waret

Græim wid **Gräims-åkrar** (ſ),
Hök wid **Hökeberget** och **Rettnedalen** (ſſ),
Svel-

(r) Rhyzelii Verm. Literata. M. S.

(ſ) Han kom i träta med **Wästerdalkarlarne**, som slogo honom til döds wid **Gräims-grift**, ½ mil söder från hans hemwist, som låg, något på wäster, 3 mil från Elfdals Kyrka. Palmsköld har anfördt detta och det öfriga om **Elfdalen**, ex Relatione quâdam scriptâ, där det stod, at **Gräims-grift** ägde samma namn, då det war skrifwet. Men Berättelsen måste wara mycket gammal, emedan wår tid har nyare om Digerdöden i Elfdalen.

(ſſ) **Rettnedalen** låg 2 mil norr ifrån Elfdals Kyrka, och **Hökeberget**, som nu kallas **Ekesberget**, inwid **Eks-härads Kyrka**, låg 4 mil söder därifrån, hwaraf man kan sluta, at med Elfsdals Kyrka förstås **Dalby**. Hök war wid et Ting i Norrige, men fick ej den rätt han wille hafwa, och slog därföre en hop af Rättens Ledamöter och Wederparterne med en yxa til döds. Wid sin hemkomst kunde han ej annat, än wänta fiendtlige besök, lade därföre en sten i sin Hæfwudgård, tände up eld wid sin Koja, och stälde sig, et stycke ifrån, med sin boga. Om en natt kommo några Norrske; en högg yxan i stenen, som han trodde

Svelting, ¼ mil nordost från Elfdals Kyrka (t), och

Bold, som intog *Græims* hemwist, sedan han wart dräpen (u).

Solöar war et Konungarike i Norrige, wäster om Jösse- och Fryksdals-härader, å bägge sidor om Raum-älfwen eller Glåmman, som icke långt före OLOFS tid blifwet uprögt och bebygt af SÖLVAR **Gamle** (w), och HALFDAN **Gulltand** styrde där nu såsom Fylkes Konung.

OLOFS förnuftiga affigt war, at mer bruka sin styrka på döda trån, än lefwande människjor, och han gjorde därmed werkeligen hederligare inkräktningar i sit Wärmeland, än *Alexander* med alla sina bedrifter. Ty ewerdeligen har OLOF större heder af, at han tälgde trån

---

trodde wara Höks huswud, emedan han war öfwertäkt med et kläde; men en annan stalp strax för Höks boga; dock måste han ej länge därefter sielf sätta lifwet til wid **Gutedalen**, litet stycke sunnan från Berget.

(t) Denne gick hos de andre Hedningarne och tigde, och skal hafwa swultet til döds (Palmsk. l. c.).

(u) Han skal hafwa waret onaturligt stark, så at han burit en hel Elgebrinde från **Fiskewatnet**, som låg 2½ mil N. W. från Gräims-åkrar; men när han kom hem, war han warm och i Boldebrunn drack sig til döds.

(w) Se Tab. N:o I. De Norrske kalla ännu denne Landsorten **Såhler**.

från i Wärmeland, än *Alexander*, at han lät nedsabla Folk i Indien.

Således war honom ej swårt, at i en fridälskande Granne winna en upriktig wän, och det gick så långt, at han, icke länge efter sin ankomst til Wärmeland, utan at bruka den tidens barbariska och wåldsama frieri, i godo fick HALFDANS Dotter, *Solveg* eller *Sölva*, til Gemål.

Solöar lågo så til, at han ifrån Wänern mestedels hade segelled dit (x). Där hade han straxt hielp at wänta hos Swärfadren och des Bundsförwandter, om han fått något oförmodadt besök ifrån Swerige; men antingen befästade denna förbindelsen hans lilla Thron, at ingen wågade skaka hänne, eller hade hans dygder upeldat den gamla kärleken hos hans Förfäders Undersåtare, at de gerna undt honom en mer lysande Krona.

Med sin *Sölva* ägde han, kanske, flere barn (y); men twå Söner och en Dotter äro bekante.

Sö-

(x) Genom By-älfwen eller Afhella til norra ändan Fjolen wid Sulewik, som utan all twifwel fått namn af Solöwik, därifrån ¼ öfwer Renkes-Ed til Renken, genom Hungen och up i Wrangs-älfwen, hwarifrån wattuledningar, efter den tidens wis, at stundom draga båten öfwer land, gingo in i Raum-älfwen eller Glomman.

(y) Puffendorff kallar en OLOF Tråteljas Son, Ennignupo. Messenius säger, at de hade tilsamman mange Söner, plurimos filios (Scondia illustrat. Tom. I. p. 27.).

Sönernes namn äro *Halfdan* och *Ingiald*, och Dottren hette *Åsa*, eller, som Saxos Öfwersättare hänne kallar, *Elsa*.

När OLOF blef gammal, orkade han förmodeligen icke med at så sköta jorden, som förr, och hans Undersåtare blefwo wårdslöse, då de saknade upmuntran. Historien säger, at **där war så mycket Folk, at Landet icke kunde föda dem;** men det bewisar snarare, at de meste skäckat sig tilhopa på wissa ställen i inskränkta orter, närmast omkring Konungen, så at födan började fattas och årswäxten blef liten.

I wåra tider behöfwer ingen undra härpå. Wärmeland är i almänhet icke af de fetaste orter i Riket; där hade jorden flere år å rad buret ymnigt, såsom nyß upbrukad; nu började hon gifwa tapt, då **dikning, trädning** och **gödning** fattades, dem wåre hedna Förfäder ej lär förstådt sig på.

Men detta war, hos en ohöfsad Menighet, hwarken Åkerbrukarens eller jordens fel, utan skulden sköts på Konungen sjelf.

OLOF war, än i sin tid, för mycket uplyst, at wisa någon slags besynnerlig wördnad för all den skräck och widskepelse, som den hedniska Gudstjensten innehöll. Han torde snarare ansedt sådant med förakt, och förmodeligen har han mycket lamt handterat sit Öfwerste-Presta-ämbete. Mer behöfdes ej, at upreta de hedniske Offer-Prästerne til at inbilla en lätt-trogen

Menighet, det ingen god årswäxt stode at wänta, så länge de hade en så gudlös Konung.

Almogen, som ej wetste af Gud, trodde Prästerne i Hans ställe: de rusade därföre i ifren åstad och itände Konungens Gård, så at han blef lefwande bränd åt ODEN, til en god årswäxt, då han antingen war stadd utan förswar, eller kringränd af myckenheten, som förmodeligen kommet från någon offer-fest wid Giällberga til Hjelleskata, eller någon annan Konungens Gård, ej långt från Wänern.

En upäggad Menighet, som rasar i sit förwett, plär merendels snart märka och ångra sin wilfarelse, sedan första ifren är förbi och hettan swalkad. Så skedde ock här.

De hade gerna skaffat nytt lif i sin Konung, om de kunnat, sedan de började besinna hwad han utstådt för deras Föräldrar och dem sjelfwe; med hwad wänskap och kärlek han dem alla omfamnat, och af hwad oskälig anledning de skaffat honom ur wägen.

Men de gjorde hwad de kunde. Den äldste Sonen togo de til Konung. Liket upsökte de i askan, och satte det i en så stor och hederlig Ätte-hög inwid **Sifhella Bro**, som någon Konunga-grafhög i hela Riket (z). Efter den tidens Skaldekonst fick han ock en Grafskrift (a). Utom

(z) v. Linné W. G. Resa.

(a) Och OLOFS kropp
Emellan Wäneren
Elden förtärde
Och then wida skogen:
Thet

Utom Turkiet och Pohlen är nu intet Kejsare- eller Konunga-hus i Europa, som icke härstammar från OLOF Tråtelja (Tab. N:o 2.)

Wåre Historie-skrifware äro så skiljaktige om tiden när OLOF Tråtelja lefwat, at det är största möda leda sig til ljus. Efter *Hvitfelds* mening war hans Måg, OLOF Fracke, Konung i Dannemark omkring 388. *Petrejus* och *Laurembergius* flytta honom fram til slut af 800 talet. *von Dalin* säger, at han blef innebränd wid 780, hwilket så mycket mindre tyckes äga grund, som hans Fader och Syster skola 5 år förut brändt sig inne, på hwilka 5 år OLOF då bordt uptaga Wärmeland, gifta sig sjelf och gifta bort sin Dotter. K. Secreter. *Wilde* statuerar, at INGIALD Illråda blef födt 600 och dog 650, hwilket ock torde träffa rättast, då man, efter den wedertagne satsen, räknar 30 eller 34 år på hwarje led, och man säkert wet, at HARALD Hårfager, OLOF Tråteljas Sonesons-Sonesons-Soneson, war 30 år gammal 884 (b), och således född 854. Hwaraf man säkrast kan antaga, at OLOF Tråtelja lefwat i Wärmeland på 600 talet.

 II. IN-

Thet lågande bålet
Swea Konungens
Så Upsala Konungens
Miste ther sitt lif

Brände tillika
Kläder och Wärja:
En Slächtinge
Länge sedan.

(b) Lagerbrings S. R. H. Härmed instämmer äfwen Kaarberg i det nogaste.

II. *INGIALD.*

Sedan de Swenske i Wärmeland, utan twifwel af de sednare Inflyttningar, så nesligen dödat sin Konung, och de Förståndigare ibland dem (c) börjat se sina felsteg, wille de uprätta hwad de brutet, i det de walde hans Son INGIALD til Konung hemma i Landet, under det en del upsökte den yngre Sonen, HALFDAN **Hwitben**, som efter Fadrens fall förmodeligen undanstucket sig, gingo genom **Edaskog**, intogo Solöar och insatte honom där til Konung, sedan de ihjälslaget hans Syskonebarn, Konung SÖLVE; och såleds lade Wärmeländingarne grund til Norrska Monarchien.

Det är troligt, at INGIALD, upmuntrad af sin Faders öde, til sit förswar börjat bygga något af de **Fästen**, hwarmed det gamla Wärmeland prunkat, **Bures-ås Slott, Åsa Slott, Gilberga, Wermerud**, eller den wälförskansade **Fästningen på Ruds ägor** i Stafnäs.

Men hans lifstid warade icke länge, utan lärer han dödt i sina bästa år, och skal hafwa lemnat en omyndig Son, *Håkan* Ring, ifrån hwilken Farbrodren, HALFDAN i Solöar, icke hade swårt at lägga Wärmeland under sit wälde, fast *Håkan* skal hafwa fått så godt i stället (d).

Man

(c) Yngl. S. Cap. 48.
(d) Han blef med-Regent i Swerige och Stamfader för Konungarne på Alsnö (von Dalin Pars I. Cap. 14. §. 28.). Dock håller Lagerbring detta för en ny upfinning, p. 137, och det synes skäligast.

Man är owiß hwad INGIALDS Drotning hetat. En del kallar hänne *Rörek*, några hafwa gjort honom til SIGURD Rings Måg, andre til IFVAR Widfadmes, och andre åter til hans Dotters, *Auda* Djupagdas (e). Messenius nämner hans Swärfader *Regner* af Swerige (f).

III. *HALFDAN* Hwitben.

Denne war blifwen en rik Konung i Norrige. Sedan Wärmeländingarne insatt honom i Solöar, lade han tillika med wåld eller godo under sig **Romarike**, **Hedemarken**, **Thotn** och **Hadaland** samt en stor del af **Westfolden**, hwilka alla i den tiden woro små Riken i Norrige. Han war således där en den mägtigaste Fylkis Konung; men han tykte sig, wid Brodrens död, hafwa rätt, at med Wärmeland utwidga sina Gränsor i öster. Då kom Wärmeland första gången til Norrige, och lydde därunder wid-paß 300 år.

Wid denna tid kan man förmoda, at **Dyfwelsten** (ff) blifwet satt til et Landamäre, bägge Riken

---

(e) v. Dalin l. c. hyser bägge desse meningarne. Saxo säger, at han war Swåger til HARALD Hildetan, och hans Hustru OLOF Fråknes Moster. Men hans Son Ring wann **Bråwalla Slag** (Saxo 133 m. m.).

(f) Scond. Illustr. Tom. I. p. 27.

(ff) Är en namnkunnig och hos Almogen märkelig Sten in-

Riken imellan, som sedan en tid bortåt förorsakat dyswel och tråtor imellan Swerige och Norrige (g).

HALFDAN hade nog at göra i Norrige, och styrde Wärmeland genom Jarlar; men tiden har lemnat deras namn i glömska. Sjelf bodde han på sine Gårdar, **Kongshaug** och **Kongsgaard**, öster och wäster om **Glomman**, en half mil norr om **Grue Kyrka** i Solöar; men hans död tildrog sig på **Thotn**, sedan han leswat ganska länge, och Liket blef satt i Hög på **Westfolden**.

HALFDANS Gemål war *Åsa*, Kon. ÖSTEN Hårdrådes Dotter af Uplanden i Norrige. Med hänne ägde han Sönerne *Östen* och *Gudröder*.

Efter HALFDANS död förblef wästra Wärmeland hos des Efterträdare i 3 Leder oklandrat, då de, liksom HALFDAN, lärer styrt det genom Jarlar, hwilke, til större delen, taget namn och minne med sig i graswen. Konungarne woro,

IV. ÖSTEN

---

inwid Klara-älf, 6 quart. norr om Tingwalla. Hans stälning utwisar, at han med människjo-händer är ditsatt för någon besynnerlig orsak. Almogen har om honom många berättelser; men denna meningen är Herr Kyrkoherden Kihlmans, och tyckes wara den rättaste.

(g) **Dysla** är et brukeligt ord i Wärmeland, och betyder tråta och wara oens.

IV. *ÖSTEN HALFDANSSON* (h).

V. *HALFDAN ÖSTENSSON* Milde och Matniske (i).

VI. *GUDRÖD HALFDANSSON* Jagtekong (k).

Denne GUDRÖD war 2 gånger gift. 1) med Konung ALFARINS Dotter, *Alfhild* af Alfheim, och 2) med K. HARALD den Rödskäggotes Dotter, Jungfru *Åsa* på Agder. Med den förra hade han Sonen

VII. *OLOF* eller Geirstada *ALF*,

och med den sednare,

VIII. *HALFDAN* Swarte (l).

Når

(h) Han förde Krig på K. SKIÖLDER i Wörno, och röfwade där mycket; men drunknade på hemwägen och blef begrafwen i en Hög på Borrö, wid Floden Vapla. (Man kunde gissa, at Wörno wore Wermerud och Borrö Horewik, emedan Wormius (p. 31.) säger, at det skedt östan Kjolen; men det bewisar ingen ting.) Han war gift med Hilder, ERIC AGNARSSONS Dotter på Westfolden.

(i) Han dödde och sattes i Hög på Borrö. War gift med Hlif, Kon. DAGS Dotter af Wästmaren.

(k) Dennes och de öfrige Konungarnes namn och bedrifter äro tagne ur Norrske Konunga-Sagorna hos Sturlesson, eller Ynglinga-Sagan.

(l) Han war mycket älskad i alla sina små Riken, så at wid hans död deltes Kroppen i 4 delar och blef begrafwen

När GUDRÖD blef, på *Åsas* anstalt, ihjälstucken af en hännes Kamartjenare, war OLOF 20 år gammal, men HALFDAN ännu et barn; därföre styrde OLOF alt Riket, til des Brodren blef myndig, då de delte Fadrens Länder sig imellan. Men utom flere Landskaper, som desse bägge Herrar miste, inom Norriges Gränsor, gick äfwen Wärmeland ifrån dem och gaf sig sjelfwilligt til Konungen af Swerige (ll), ungefär den tid EMUND ERIKSSON hade BJÖRN på Häga til med-Regent.

Dock warade detta endast i deras lifstid. HALFDANS Son med *Ragnild*, Kon. SIGURD Hjorts Dotter på Ringarike, HARALD Hårfager, hade altför stort mod, at se någon af sina Förfäders tilhörigheter i främmande händer, sedan han, en Flicka til behag (m), beslutet, at underlägga sig alla Riken i Norrige, til hwilka, större delen, han ägde ingen annan rätt, näst kärleken, än godtycko och öfwerwåld.

Swe-

wen på 4 ställen, i Ringarike, Hedmarken, Romarike och Westföld. Han war i gästabud en Julehelg, och tog så mycket til lifs, at när han reste bort, körde han ned och drunknade i en iswak, där Folket wattnade sin boskap, hwilken nu war upfrätt af solskenet, och skedde det wid Gården Rikeswik på Sjön Raunden (utan twifwel **Rögden**), då han ej war mer än 40 år gammal.

(ll) Yngl. Saga Cap. 61.

(m) Gyda, K. ERIKS Dotter af Hordaland.

Sweriges Konungar hade aldrig waret wane, at upbära någon skatt af Wärmeland, mycket mindre, at wistas inom des Gränsör, wäster om Klara (a); men nu tykte de wara rätta tiden at taga den emot, då den godwilligt tilböds dem. Man har ingen anledning at tro, det HALFDAN Swarte gjorde häruti något hinder, så at ERIK EMUNDSSON Wäderhatt fick wana, at fara omkring i Landet och hålla gästning eller påbjuda Gästabod, som war et tilräckeligt bewis därtil, at en Konung hade til at säga i et sådant Land. Han reste til Wärmeland; men HARALD Hårfager, som då kunde wara wid 20 år gammal, höll mödan ospard, at göra möte. De gäste ock tilhopa i en Gård, fast ingen talte wid annan, och glädjen slutades så, at alt hwad Swenskt hete, blef nedergjort, där man kom dem öfwer, och Wärmeland lades tilbaka under Norrige, hwartil des Inbyggare den gången ej synes waret obenägne.

Kort därpå angrep HARALD den Göthiske Höfdingen *Rane* med krig, och han måste, efter

(a) Detta bewisar jag af OLOF Skotkonungs ord emot OLOF Helige. Han sade, „at ehuru HARALD „Hårfager underlade sig Fylkis Kongarne, så wå„gade han dock icke begära något af Swenske Konun„gens Rike" (Sturlesl. p. 463.), så at OLOF Skotk. ännu i sin tid, ansåg Wärmeland för en Norriges gamla tilhörighet, den Hårfager wågade återtaga.

ter tappert motstånd, stupa: då Böhus-Län och Dahl så wäl som Wärmeland lades under Norrige (o). Öfwer desse Länder satte Konungen til Landtwärnsmän, först sin Morbroder, Hertig *Guttorm*, och efter hans död sin Son *Guttorm*; men i HARALDS sidsta år, war *Arnvid* ensam Jarl öfwer Wärmeland.

HARALD war ej mer, än 30 år gammal, när ERIK EMUNDSSON dog, A. 884 (p), och han lefde därefter mycket länge, så at han fick förswara sin påstådde rätt til Wärmeland emot Konung BJÖRN ERIKSSON, som ingen Krigs-Höfdinge war, och således ej heller lär brydt sig därom efter HARALDS död, utan låtet det ligga oklandrat til Norrige.

En tid därefter stod et möte på **Danaholmen**, 951, imellan de 3 Nordiske Konungarne, EMUND, Kong OLOFS med-Regent i Upsala, SVEN OTTO af Dannemark och HÅKAN ADALSTENS **Fostre** i Norrige, som war utsatt, at afgöra Gränse-twisterna Riken imellan. Där nämnes wäl icke Wärmeland; men då man

(o) Rane war af K. ERIK EMUNDSSON satt til Jarl öfwer Wärmeland, såsom **Norrske Kongers Chronica** pag. 46 uttryckeligen nämner, där också min sats än widare bestyrkes, at Wärmeland, wäster om Klara, dittils och länge efteråt waret Norrskt: där står, at „Rane hade sit Land imellan Swinesund och „Opslo-Fjorden, och sedan NB. öster ut til Götha-älf", som ingen annan lärer kunna wara, än **Klara**.

(p) Lagerbrings Sw. Hist. P. 24.

man wet, at den Swenske Fullmägtigen gjorde så lått at afstå Skåne, Halland och Blekinge från Kronan, kan man lått sluta, at han åfwen så lamt förswarat Sweriges rått til Wärmeland, som den hederlige Norrske Konungen waret mån om, at påstå sin, så wida den kommet i fråga.

ERIK Segersåll, den förr nämnde Konung OLOFS Bror och Efterträdare, skal hafwa waret Hårfagers Måg (q), och troligen har han gjort så mycket mindre anspråk på Wärmeland, som han war i så nära skyldskap med Norrske Konungarne.

Men hans Son, OLOF Skötkonung, lade det, A. 1000, fulkomligen under Swerige i en delning af Norriges Rike efter Konung OLOF TRYGGVASSON (r), och därwid har det sedermera ståndigt förblifwet.

II. Om Landets Beskaffenhet öster om Klara.

Hittils hafwe wi beskådat Wärmeland såsom endast liggande imellan Klara-älf och Romarike med Solöar i Norrige. Nu fordras, at wi litet tilse, huru wid samma tid tilstod med den del, som låg imellan Swartån, Gullspång

(q) Botins Utk. til Sw. Hist. pag. 105.

(r) Are Frode pag. 48.

och Klara, och sedan jämwäl kommet under Wärmelands namn.

Förmodeligen har nu, så wäl som i förra Tidehwarfwet, den del däraf, som utgör Wisnums- Ölme- och et stycke af Wåse-häråder, lydt under Wäster-Göthland eller Nerike, och blifwet styrd af des Fogdar. Men at des Inbyggare än ej waret af någon myckenhet, kan man fulkomligen sluta däraf, at, ännu i HARALD Hårfagers tid, det ansågs såsom en stor Skog, som skilgde Göthaland och Wärmeland åt (s): förmodeligen ur det skäl, at Folket bodde wida kringspridde från hwarandra, helst inwid Stranderna af Wänern, Skagern och flere Sjöar (t).

Härtil kommer ännu et: wår tid har bibehållet namn af stora Skogar, som förr i werlden waret til, men nu antingen aldeles äro utgångne, eller ock mycket medtagne och med Folk besatte, såsom Wisnums-moen, Warnums-moen, Lethstigen, Ölme- och Wåse-härads Almänningar, Fernemo, m. m.; men detta kunde ej hindra, at ju flere, än 300 Hushåll, här fingo bostad, och flere behöfdes ej, efter den tidens räknings-sätt, til 3 Häråder.

Wid den tid OLOF Tråtelja regerade i Wärmeland, utgaf Wäst-Götha Lagmannen Lumb

---

(s) Sturlesf. Tom. I. pag. 89.
(t) Här får jag i almänhet göra en anmärkning, som passar sig til hela Wärmeland, at de äldste och meste Hemman merendels äro bygde på Backar och Högder wid Stranderna af Älfwar och Sjöar.

Lumb en Lagsamling, til egen och sine Efterträdares rättelse på Domstolen, emedan förut domarne fäldes, antingen efter gammal plägsed eller godtycko. *Hadorph* och flere hafwa påstådt, at, utom Nerike, äfwen i Wärmeland dömdes efter denne Lag, hwilket ock måste hafwa sin rätta grund, hwad denna östra delen af Landet widkommer; och lärer man ej kunna neka, at den ju lydt til Wäst-Götha Lagmän i detta Tidehwarf, då wästra Wärmeland hade sin egen Lag.

III. Om Inwånarnes Beskaffenhet och Lefnads-sätt i almänhet.

Folket i almänhet, både öster och wäster om Klara, lefde nu i enfaldighet inom sig sielfwa, nögde med sin lilla lott, i det de handterade sin Jordtorfwa (u), sin Boskap och sit Fiske. Man finner ingen anledning, at de haft någon handel eller rörelse utom sina Gränsor, och ingen

(u) Jag har förut nämndt om owißheten af Rågsäde wid denna tiden. Troligast är, at Folket ej wetat däraf: ty då HARALD Hårfagers Sonebarn, de namnkunnige GUNNILS Söner, huserade i Norrige, berättar oß Historien, at „där war en dyr tid; „men när HÅKAN Jarl antaget styrelsen, blef en god „årswärt, så at om hösten wärte NB. Korn ymnigt, „och om wären skaffade sig Folket Sädeskorn". Men Råg och Höstsäde nämnes ej. (Sturless. p. 210).

gen Köpstad war i Landet, där de kunde få lära hwarken seder eller laster (w).

Främmande lär de sällan sedt; men om det ock någon gång händt, hafwa sådane waret hjerteligen wälkomne, hwilken sed på somlige ställen bibehållet sig intil wår tid (x).

Om Handtwerk och Slögder, hos wåre hedniske Förfäder, kunne wi icke göra oß några prägtiga begrep, i brist af bewis. Dock tyckes Åke Bondes Gästabud gifwa därtil någon anledning. Åke war i stånd, at i nog hast få nya wägg-boningar och nya käril förgylda och wäl utarbetade, til tjenst för en Konung, som ej lärer rest utan stort följe, och således fordrade sådant både wäl och mycket; och man kan ej förmoda, at han haft tid på sig, at betinga slika saker långwäga (y). Så wida Nyckelen för Sarholms Slott war förfärdigad i Hedendomen, så blir ock den et godt bewis, at Smedjekonsten i denna tiden icke legat i lägerwall hos Wärmeländingarne. Något kan man ock sluta af Penningar

(w) At **Tingwalla** denna tiden waret Stad, är ej annat än en obewislig gißning.

(x) Folket, i synnerhet åt den kanten af Norrska Gränsen, har intil wår tid haft särdeles beröm för **gästfrihet**; så at de ock räknat för skam, at taga betalning för härberge, tjenster och skjutsningar; och torde man, i den delen, ännu knapt finna bewägnare Folk i hela Riket.

(y) En slags wacker **wägg-bonad** bereda de ännu sjelfwa, i synnerhet i Jöse-härad, både på ylle och linne.

ningarne, som blifwet fundne wid **Prästhamna** i Kihls-härad.

Utom alt omgånge med främmande hade de inga **Landswägar** eller **Broar**, i almänhet, af nöden. Byar imellan fingo de wägleda sig så godt de kunde. At ock **Sjöfarten** i början war ringa och usel, bewisar nogsamt den omständigheten, at i Wänern fants ej mer än en enda **Båt** åt hela den tract, där *Viking* **Jarl** bodde (z); men så kom dock segelfarten snart i gång, sedan twå slags Folk blefwo boende omkring Wänern, och sedan Konungarne fingo nödigt at göra sina resor til och ifrån Norrige.

Sina döda begrofwo de antingen **brände** och i **krukor** lagde, som nedsattes i deras Ättehögar, eller ock lade de dem **obrände** i **Jordhögar** eller **Stenkummel**. Förmodeligen hafwa de, på en och samma tid, brukat bägge ymsom, och däruti gjort mer skilnad på stånd och wilkor, än på tideräkningen.

Domare-säten hafwa de öster om Klara boende haft på åtskilliga ställen, som wi framdeles få anmärka; men för den wästra orten war utan all twifwel högsta och förnämsta **Dom-platsen** wid **Hargene Gård**, en half mil söder ifrån **Sifhella Bro**, där Olof Trätelja förmodeligen sjelf dömt, och därpå de Norrske Jarlarne skipat Lag och Rätt. Man har wäl föregifwet,

 at

(z) Det war omkring Trätheljas tid (Se Slägt-Tab. N:o 1 och Torsten Vikingssons Saga.)

at Wärmeländingar af Hedenhös haft sit **Lands-Ting** eller **Dom-plats** wid **Tingwalla** (a); men som inga spår finnas däreter på sjelfwa orten, ej heller något finnes därom i ålderdomen skrifwet: så håller jag troligt, at Tingwalla blifwet Wärmeländingarnes almänna mötes-plats til flere nödwändigheter, sedan där blef likfom en medelpunkt i Landet, efter OLOF Skötkonungs tid.

Ibland flere **Landskaps Lagar**, dem Konung CARL IX. nämner i **Företalet** til K. *Birgers* **Lagbok**, är ockſå **Wärmelands**, hwaraf man i början kommet på den tankan, at göra **Dahle-Lagen** til densamma. Många hafwa ock trodt sig hafwa skäl at sluta, det Wärmeland aldrig haft någon egen Lag, utan i alt hängt af Wäst-Götharnes nåd (b). Detta har ock waret en gåta, swår nog til at lösa, alt intil wår tid. Men, om det ligger någon heder uti, at kunna skryta af egen Landskaps Lag; så tilkommer den också hädanefter Wärmeland ostridigt. Man har ändteligen funnet et gammalt handskrifwet Document, som tydeligen nå-

(a) Rhyzelii Episcoposcop.

(b) Biskop Rhyzelius war så wiß härpå, at han tiltrodde sig kunna positivt säga, i Biskops-Chrönikan: „Sant är thet, som Joh. Hadorf uti foretalet til Dala-Lagen skrifwer: Wärmeland har uti the äldsta tider warit en Lagsagu med Wäster-Göthland och thes Lag brukat" - - men nu mera blir thet icke sant.

nämner Wärmelands Lag före Digerdöden (c), och således lärer wäl ingen kunna neka, at ju grund lades til densamma i Hedendomen, och troligt redan i OLOF Tråteljas tid, hwarifrån den efter hand blifwet tilökt och förbätrad. Så wida denne icke är den nu så kallade Dahle-Lagen, så måste han wara aldeles förkommen, hwilket ej bör räknas för underligt hos et Folk, som knapt kände blotta namnet af witterhet. Och således kunne wi icke heller weta i hwad delar han stämde öfwerens eller war olik med de öfrige Landskapers Lagar.

Gudstjensten war efter tidens wis. Sedan de hedniske Offer-Prästerne woro en hufwudorsak til OLOF Tråteljas fall, finner man lätt, at han wårdat sig om någon slags Gudstjenst bland sine Undersåtare, och blir swårt at neka, det han ju wid Gillberga (**Gaulum**) låtet bygga et **Afguda-Tempel**, och man kan åfwen föreställa sig, at han i alt detta, såsom en ODENS Ättling, welat efterapa Upsala Tempel, fast utgången wisade, at han därwid hade mindre wördnad för Afgudar, än politiska orsaker.

(c) Ibland de flere Documenter, som Hr. Camer. Friedr. Fryxell upletat i Kongl. Antiquitets Archivo, och mig benäget communicerat, til stor nytta för de 2 nästföljande Tidehwarf, är ock et „Fastebref för en Fru Ingrid, på Gården Sigtrygsbohl, som hon af sin Man, „Greger Lange, fåt i morgongåfwa efter **Wärmelands Lag**. Dat. Myldesviks Kyrka in Crastino „Phil. Jac. 1347.

Jag wil icke nämna, at flere af wåre Håfdateknare utgifwet honom för den förste Christne Konung i Swerige.

Hwad man anfördt om detta Tempels helgande åt Cybele (d), torde mest härröra af gißningar, för namnets likhet med Sifhälla; men sannolikare skulle man komma på den tankan, at det war helgadt *Thor*, innehöll 100 Gudar och blef förstördt i ERIK Segersälls tid (e). Då reste Norrske Jarlen *Håkan Sigurdsson* den Rike, genom Öster- och Wäster-Göthland til Norrige, och brände på wägen et sådant Tempel. Hade det skedt i Skara, så hade det näpligen kunnat blifwa upfördt igen til *Ragvald* Jarls tid (f), och annorstädes fins ingen anledning, at något sådant waret.

Hwad wäg *Håkan* taget, antingen åt Wadsbo eller från Kalland til Wärmeland och åt Solöwik, så hade han dock därigenom genaste wägen til Trondheim, dit han, strax efteråt, öfwer Fjällarne reste (g). Och således tyckes man icke så oskäligt kunna antaga *Håkan* Jarl för Gilberga Afguda-Tempels Baneman (h).

Wid

(d) Kaarb. Diss. de Wermelandia.
(e) OL. TRYGGVASS. Saga p. 59.
(f) Skara Afguda-hus war i fullt flor, när Sigvater Skald kom dit til Ragvald (Heims Kr.); men då war det andra redan brändt af Håkan.
(g) Hela denna händelsen omtalas hos Sturlesson.
(h) Håkan war en gang drifwen ur Norrige af OLOF TRYGG-

Wid denna tiden började Christna Låran efter hand framlysa i Norrige. HÅKAN ADALSTENS Fostre (i) gjorde början och fick förmycket motstånd, så at igenom honom ingen ting dårwid kunde uträttas i Wärmeland. Imedlertid hade likwål den nitiske och berömlige Swériges Apostel, *Ansgarius* (k), åfwen redan prädikat i Wärmeland, och twifwels utan budet til at inplanta så mycket ljus hos des Inbyggare, som mögeligt kunde wara hos en så rå och okunnig Menighet, som han den tiden lårer funnet för sig. Det skal hafwa skedt 829 (l), då Geirstada ALF regerade; men owißt i hwilken del af Landet han waret, eller om han prädikat både öster och wäster om Klara-älf.

TRYGGVASSON, och förut af K. HARALDS Söner; men han härjade ock i Göthaland, så at han war wän hwarken med Swerige eller Norrige.

(i) Denne war HARALD Hårfagers yngste Son, och tyckes waret en af Norriges största Konungar. Han war upfostrad hos Konung ADALSTEN i Ängeland, och hade där fått smak för Christna Låran, men måste lemna sine Undersåtare at qwarblifwa wid Hedendomen, hwilket så ångrade honom, at, då han på dödssängen blef tilfrågad af sine wänner, „om icke han wille på Christeligt wis blifwa begrafwen i Ängeland"? swarade han: „Jag har lefwat som en Hedning, och „bör därföre ej få annan begrafning än en Hedning". (Sturlesson.)

(k) (Adam. Brem.) Han war en Munk från Clostret Corbey i Westphalen, och är den förste, som man wißt kan såga hafwa prädikat i Norden.]

(l) Lagerbring l. c. pag. 25.

Man kunde förmoda, at de Brehmiske och Ängelske Lårare, som efter honom kommo til Norden, åfwen sträkt sin omtanka til Wärmeland; men man saknar därwid bewis, på mer än 100 år, och wåre Förfäder lefde i et dubbelt mörker, så at de ock ihjälslogo en Man, wid namn *Thorger*, hwilken för affigter eller af nit wågade säga dem wägen til himmelen (m).

Denne *Thorger* lärer waret densamme, som ägde OLOF TRYGGVASSONS half-Syster, *Ingrid*, til Hustru och bodde i Wiken. Så at han hade icke lång wäg til Wärmeland.

OLOF TRYGGVASSON war ganska nitisk, at utbreda Christendomen i Norrige. Owißt, om han sökte öfwertyga Folket om den nya Lära, han wille påtruga dem; men antingen skulle de dö, hwartil han upfann tusende grufweliga sätt, eller skulle de låta sig döpa.

Ibland de lika ifrige Apostlar han fick til sit ändamål, war åfwen *Thorger* en. *Thorger* hade sjelf blifwet döpt af Konungen, och hjelpte honom sedan, at med **eld och swärd**, kraftiga bewis, fortplanta Christendomen.

Såsom Wärmeländingarnes Granne, lärer han trodt sig göra Gudi en tjenst med, at otidigt och utan foglighet dem omwända; men de

(m) Torfæus Tom. IV. p. 172 omtalar, at detta Helgons Graf blef af Wärmeländingarne wisad för Kon. HÅKAN i Norrige wid Gården **Strand**, hwarom framdeles.

de stodo med så domwäldiga skäl ej at öfwertyga, utan, då han med mun och wapen prädikade för dem om ewigheten, sände de honom i förtid dit, och en widskepelig Efterwerld gjorde honom til et Helgon, som länge dyrkades både i Wärmeland och i Norrige, fast han i sin lifstid lärer på bägge ställen uträttat ingen ting, om icke at gifwa dem en afsky för Christendomen.

Wid de många färder, som denna tiden anstäldes från Norrige til Ängeland, där Christendomen redan flere 100 år waret i flor, kan man skäligt förmoda, at både Norske och Wärmeländingar fått något slags begrep om honom; men Folket fant ändå rådeligt, at qwarblifwa i sit mörker. **Deras Förfäder hade i långliga tider lefwat wid Heden tro, och alla mätt wäl** (n). Skulle de ändra den, kunde de ej förespå sig annat, än bistert öde och hård medfart af Gudarne. Härnäst få wi, åtminstone til namnet, betrakta dem såsom **Christna**.

IV. Om Höfdingar och andre märkelige Män.

I brist af tilfälle och därföre, at Landet merendels hade inom sig ständig frid, wore icke underligt, om få Wärmeländingar i detta Tidehwarf blifwet namnkunnige. Men at hjeltemod

(n) Sådant swar fingo Norrske Konungarne, när de gjorde Almogen föreställning om Christendomen.

temod från sjelfwa första början ej trutet dem, kan man anföra et märkeligt exempel.

Det namnkunniga Bråwalla Slag stod ej länge efter OLOF Tråteljas ankomst til Wärmeland (o), imellan Konung HARALD Hildetan i Dannemark, och SIGURD Ring i Swerige, som erhöll segren. Denne SIGURD war sjelf en tapper Herre och hölt sig i Slaget altid där det mest gälde. Han hade Krigsfolk upbådat, til otalig myckenhet, både ur Norrige och Swerige; men ur hela hopen utwalde han til Hofmän, som ständigt skulle wara honom närmast, mest Wärmeländingar och Wäst-Göthar (p), och desse högmodige Herrar, säger en wiß Auctor, hade sammanswuret sig tilhopa i et sällskap, och afskilgt sig ifrån den öfriga delen af Krigsfolket (q). Man har nam-

(o) Detta slutar jag däraf, at Saxo Fletir och Olof Fråkne biwistade samma Slag. Canc. R. Lagerbring utsätter SIGURD Rings Regering imellan år 700 och 750; men v. Dalin utstakar wissare, årtalet 812 för Bråwalla Slag. Wid det sidsta, i synnerhet, möta omständigheter, som äro swåre at utreda. Får man göra Saxo Fletir til Suno Fletter (Lagerbr. p. 140.); så torde ock hela Olof Fråknes Mägskap hos Tråtelja förswinna, och hans Swärfader har då waret någon yngre K. OLOF i Wärmeland. Sturlesson nämner icke OLOFS Dotter, och Saxo kallar honom icke Tråtelja; men jag inlåter mig här icke i någon twist.

(p) v. Dalins S. R. H. Pars I. Cap. 15. §. 18.

(q) Saxo Grammaticus beskrifwer dem med sådana ord.

namnen i behåll på en del af dem, och woro desse följande: *Åke*, *Evind*, *Hildir* och Hildirs Son *Hrane*, *Sten* af Wånern, *Styr* den Starke, *Sven* den Kullote, *Soknar* Sote, *Hrokel* Herkia, *Rolf* den Qwinske, *Dag* den Tjocke, *Fable* den Göthske, *Greck* Snare, *Saxo* Fleitir (r), *Gromer* af Wärmeland (ſ) och flere. När nu wårt Land kunde utrusta sådane Hjeltar, då det låg än i sin linda, så kan man förmoda, at deras antal ökt sig i samma mån, som des Inwånare tiltogo, om de endast fått lika lägenhet at sig wisa.

Landets Höfdingar

har jag ej igenfunnet flere, än desse 3 nedanskrifne, hwarwid man dock bör märka, at de wäster om Klara både **skipat Lag och Rätt och indrifwet Skatten**, det är, at de waret, såsom *Atle* Jarl, både Lagmän och Fogdar, då däremot **Landets östra del** hörde, kanske, til **Nerikes Fogd** och **Wäst-Götha Lagman.**

I. *Thor* Jarl af Wärmeland har ungefär lefwat i ÖSTEN HALFDANSSONS och HALFDAN

(r) Alla omständigheter tyckas intyga, at denne Saxo är densamme, som OLOF Trätteljas Fosterbroder, så wida OLOF är densamme, som lefde i HARALD Hildetans tid. (Se wid Krigen N:o 3.)

(ſ) Han synes wara densamme, af hwilken Grums-härad fått namn.

DAN Mildes tid: ty han war gift med RAGNAR LODBROKS Dotter-Dotter, *Isgerd*. Hännes Fader war en Ängelsk Herre, wid namn *Steinar*, som war gift med *Olufa* eller *Alöf*, RAGNAR LODBROKS och *Thora Borgarhjorts* Dotter (t). Troligt synes, at denne *Steinar* bodt på **Borgås** eller **Buresås**-Slott i Blomskog.

II. *Rane* **hin Göthske** har waret en så rik och mägtig Man i sin tid, at ock, efter hans död, det Land han hade at råda öfwer, fick af honom namn och ble, kalladt **Ranrike**. Kon. ERIK EMUNDSSON i Swerige wille nyttja HARALD **Hårfagers** ungdoms år, lade Wärmeland under sig, tog skatt däraf och satte denne *Rane* til Jarl däröfwer, så at **han hade sit Land** imellan Swinesund och Opslofjorden och sedan öster til Götha-älf (u); men sedan oenigheten brast ut imellan Konungarne, blef slutel. *Rane* slagen af **Hårfager** (w).

III. *Arn-*

(t) Lagerbrings S. H. pag. 337.

(u) Aldeles så lyda orden i **Norske Kongers Chronica** af O. W. D. (p. 46.)

(w) Efter Ranes död satte Hårfager sin Morbroder och Hofmarskalk, Hertig Guttorm, öfwer alt det Land Rane förut innehaft. När Hertig Guttorm dödt, fick Konungens Son med Åsa, Håkan Griotgårsson Jarls Dotter, Guttorm, samma förläning; men hans Bröder tykte, at för mycket kommet på hans lott, därföre angrepo de honom med krig, och han blef sluteligen slagen

III. *Arnvid* Jarl rädde öfwer Wärmeland i Hårfagers sista lefnads-år. Förmodeligen har han både dömt och upburet Skatten på Konungens och Prins *Guttorms* wägnar, som borde hafwa hwardera hälften däraf. Men denne *Arnvid* war mycket trög, at sända Landtskylderne ifrån sig. I den oreda, som då upwäxte imellan HARALDS ostyrige Söner, hade han snarare trodt sig om, at fiska i grumligt watten och behålla Wärmeland på sin lott. Dock gjorde han ingen swärighet wid, at lemna Skatten ut, då den krafdes; men han hade et annat medel, at få honom tilbaka. Han lade Spejare på **Edaskog**, där Konungens Sändebud skulle resa fram, och det war en stor lycka, om de sluppo undan med lifwet, sedan alt blifwet dem ifråntaget, som de fördt med sig härifrån, hwilket mer lärer bestådt i ätande och nötande waror, än i penningar. Til slut wille ingen resa denna äfwentyrliga wägen, och war det altid et teken

---

slagen af SÖLVE Klofwe. GUTTORMS Broder, Geirstada ALF eller OLOF Digreben, underlade sig sedan hans Länder; men han måste stupa för sin Broder, Kung ERIK Blodöx. Sedan ADALSTENS Fostre blifwet Konung, återgaf han til Digrebens Son, TRYGGVA, alla des Faders Länder; men des Syskonebarn, ERIK Blodöxes Söner, gjorde honom altid besitnings-rätten stridig, intil des de hunno at honom försåteligen dräpa; och i en sådan willerwalla är troligt, at Wärmeländingarne ej mål wetste med hwilken de skulle hålla, eller hwem de borde lyda.

teken til onåd, at blifwa hitsänd i detta ärende från Norrige. Konung HARALD dog, och *Arnvid* bibehöll sig wid ämbetet, til des HÅKAN ADALSTENS Fostre blifwet Konung, så at *Arnvid* förmodeligen waret en af *Tryggvas* Förmyndare. HÅKAN sände en wåghals, *Eigil Skalagrim* af Island, til *Arnvid*, hwilken blef wäl emottagen, och trodde sig wända med wälförrättadt ärende; men han blef icke des mindre på hemresan försåteligen angripen. Då blef *Arnvids* wälde ute, och han måste söka sin säkerhet i Swerige, dit han tog med sig sin Son *Atle*, som sedan för nidingswerk och illgerningar blef därifrån drifwen i landsflygt (x).

Flere Jarlar och Höfdingar öfwer hela Landet, under förenings-tiden med Norrige, har jag ej funnet; och få wi nöga oß med desse, sedan Tideböckerna förtegat de öfrige. Öster om Klara lärer Landet, som sagt är, haft Lagmän och Fogdar ihop med **Wäster-Göthland** och **Nerike**, hwilka således egenteligen höra til desse Landskapers Historia.

Andre Märkelige Män.

Jette i **Stensrud**, i **Fryksdalen**, omtalas mycket än i dag, och torde wara samme Man, som den *Sten* af **Wänern**, hwilken war med i **Bråwalla Slag**, och har kanske gifwet Stensrud

(x) Lagerbrings S. H. p. 337.

rud namn (y). Han skal hafwa waret ganska stark, så at ock en lått-trogen Efterwerld skrifwet på hans råkning, det han kastat en stor Sten från sit Land i wåster, til Jåttekårns-Landet i öster, öfwer Sjön Rottnen, då han waret wred på en Qwinna, Gö (Gyda) i Jåttekårn, hwilken dock ej waret mindre rask, ån at hon såndt honom en lika gåfwa tilbaka (z). Sådant skråck finnes på flere stållen i Wårmeland (a). Det bewisar intet mer, ån at, någon gång i werlden, dår bodt et stort och starkt folkslag.

* * *

Thori Jotun (Thore Jåtte) af Werma, har twifwelsutan waret en ansenlig och mårkwårdig Man, i sin tid, hår i Landet, emedan

S han

(y) Profess. A. Celsius in Diss. de Werendiâ statuerar ex Torfæo, at Bråwalla Slag stådt wid A. C. 735.

(z) Om denna Qwinna fins eljest många andra berättelser. **Stenarne** upwisas ännu, och lärer fablen blifwet tagen dåraf, at Naturen stält dem så jämnt emot hwarandra, och at de äro de andre Stenarne något olike, nåstan som **Bautastenar**. De hafwa blifwet mig wisade af Herr Comministern Math. Brand.

(a) I Bjurkårn, å ömse sidor af Ullwettern, af hwilka den wåstra kallas **Ristestenen**; i Wisnum, imellan Blaxmo och Backa; i Gunnarskog på Tobohls-skogen; i Ekes-hårad, imellan Hökeberget och Aurena; i Frykerud, imellan Eskebols-berget och Karsbols-kulle; wid Gilberga, imellan bägge Stenkumlen öfwer Elfwen, och oändeligen flere. Detta öfwertygar oss, at wåre Förfäder icke waret mindre lått-trogne, än en del af wåre Samtidige; om däruti kan gifwas någon tröst.

han hade den åran, at hysa Kongliga Personer. *Raumer* kom en Julehelg til honom i Gåstabud, och han hade en Dotter, *Bergdisa*, som icke war blyg för främmande. *Raumer* anstod hånne wål, och huru de lekte tilsammans i Julehalmen, så fick hon en kärlekspant af honom, som hos hånne långe bibehölt hans minne. Eljest ägde *Thori* **Jotun** åfwen en Son, som efter honom bodde i Wärmeland, kallad *Bergfinn*, hwilken troligen anlagt sin bostad wid **Bergja**, ej långt från **Lysa-älf**, 2 mil söder om Torsby, inwid Fryken. Det synes icke olikt, at **Stenkumlen** wid Frykens Strand, imellan Torsby och Bergja, tjent til Lägerståder för *Thori* **Jotun** och hans Slägt, och at således desse nämnde, i sin tid, passerat för **Frykodals** Herrskaper.

Raumer har icke waret mindre märkelig på sin ort, än *Thori* **Jotun** på sin. Jag finner anledning, at anföra honom i Wärmeland wid **Tråteljas** tid, fast andre welat göra honom flere hundradetal äldre (b). Om än det mesta, som angår hans ålder, består i mißtag och gißningar, så är dock otwifwelaktigt, at han en Julehelg kom til *Thori* **Jotun af Werma**, och wann

---

(b) Det kommer däraf, at han i **Fundin Noregur** nämnes för Skandinawiske Höfdingens Thore Snärsons Sonesson; men huruwida det träffar in, se Tab. N:o I.

wann där sådant tycke hos hans Dotter *Bergdisa*, at hon en tid därefter gaf honom 3 Söner på en gång (c). Jag har förut anmärkt, at *Raumer* måtte wara en af de förste, som uptaget **Nordmarks-härad** och sedan, längre in i Norrige, Raumarike alt intil Opslofjorden, hwadan han ock fick en Prinsessa af Alfheim til Gemål (d). Det är icke olikt, at hans Efterkommande genom Sonen *Alf*, hwilken af sin Fosterfader och Morbroder *Bergfinn* i Wärmeland blef kallad *Finn Alfr*, lång tid styrt denna nämnda delen af Wärmeland, då de andre Sönerne besutet andre Härader eller Landssträckor (e).

* * *

Åke Bonde war en hederlig Odalman, som tjent HALFDAN Swarte och härstamade från OLOF Tråteljas Män. Han bodde i Wärmeland i Hårfagers tid, och fick på en gång

 den

(c) Alfbjörn, Konung i Römedal och Alfheim. Brand i Gulbrandsdal; och Alf, som troligen stadnat i Wärmeland.

(d) Hilda, Dotter af GODBRAND hin Gamle i Alfheim. Med hänne ägde han 4 Söner: Gudröd, Höder, Hadinger och Ringer.

(e) Finn Alfr war gift med Svanhilda Gullfjäder, Dotter af Dag Dellingsson och Sola Mundelfare. Af deras Son, Svan hin Röde, tyckes Swanskog hafwa namn. Svan war Fader til Sjöfare, hwars Son Ulf synes waret samtidig med HARALD Hårfager.

den olyckeliga heder, at emottaga twänne Konungar til Gäster i sit Hus. Den Swenske Konungen, ERIK EMUNDSSON, war äldre; honom inrymde han därföre i sin gamla Gästestufwa, där han brukade all sin gamla wanliga tilredning, fast alt på hederligt wis. Men åt den Norrske, HARALD **Hårfager**, lät han upföra en ny sal, tillaga mat- och dryckes-käril nya, och fägnade för öfrigt bägge Konungarne på bästa sätt. Då de skulle resa bort, gaf *Åke* dem bägge hederliga skänker; men sin 12 års gamle Son, *Ubbe*, gaf han til öfwerstöd åt K. HARALD. Swenske Konungen for först bort, och *Åke* följde honom på wägen. Då frågade ERIK honom, **hwarföre han gjorde den skilnad på Konungarne, at han hade alt nytt åt** HARALD? *Åke* inwände, at han mente intet ondt därmed, utan **han gaf** HARALD **ny redskap, efter han ännu war ung; men** ERIK **fick det gamla för hedren och åldren skull.** Konungen fant sig icke nögd med det swaret: han tykte sig hafwa rätt til Wärmeland, sedan des Inbyggare, i HALFDAN Swartes tid, gåfwo sig under Swerige; och frågade därföre *Åke*, **om icke han wetste, det han war hans Man?** Men *Åke*, som både af födslen och Naturen hade mer bögelse för Ynglinga-Stammen, swarade, at **han ansåg äfwen så wäl Konungen för sin Man.** Mer behöfdes intet, at upreta Konung ERIK **til** wrede. Han drog

drog sit Swärd, och det blef på Skogen *Åkes* bane (f).

* * *

Skoglar Toste war en märkelig Wiking i ERIK Segersälls tid, och hans gode Wän. Af honom skal Tostebol i Jöse-härad hafwa namn, och här han ågt stor ägendom i Wäster-Göthland och Wärmeland. Hans Dotter, *Sigrid* Storråda, ägde ERIK Segersäll i Swerige och SVEN Tjuguskägg i Dannemark (g).

V. Om Krig i eller wid Wärmeland i detta Tidehwarf.

1.

T*orsten Vikingsson* hade 8 Bröder, *Thorer*, *Finnur*, *Ulf*, *Sten*, *Hromund*, *Fimboge*, *Östen* och *Thorgeir*. K. NIORVE i Uplanden hade ock 9 Söner, *Jokull*, *Olof*, *Grymer*, *Geytur*, *Teytur*, *Tyrsinger*, *Geyr*, *Gra-*

(f) Sturlesson och Norrska Konunga-Sagorna p. 47.
(g) Om Græim, Svelting, Hök och Bold i Elfdalen, Gromer i Grums-härad, Göthe i Jöse-härad wet man föga, mer, än det redan är anfördt. Gunde wid Gundeshög, antingen i Elfdalen eller Wes-härad, Sibbe i Wisnum, Saxe och Ramund i Olme-härad få wi framdeles igen, äfwenså Atle Jarl i Gilbergs-härad och några andre.

Grane och *Toti*. Desse 18 lekte en gång isboll och *Olof* tappade mot *Thorer*, hwaraf han blef förtörnad och slog den andre i hufwudet med Såltran. *Thorer* war modig och hetsig, och detta kunde han ej tåla, därföre slog han *Olof* til döds, då de kommo hem. *Viking*, som war NIORVES Jarl och gode wän, uptog denna sin Sons gerning illa; dock skaffade han sine Söner undan til en Ö i Wänern, därest den tiden ej fants mer än en enda Båt. Konungen wille ej söka hämnd, men *Jokull* blef så mycket strängare, och fick omsider af twå Trollkarlar, Göte och Ö-Göte, weta hwar *Vikings* Söner sig uppehöllo. *Jokull* for dit på Isen med sine Bröder och flere, et antal til 30 Man, utom Göte och Ö-Göte, och blef först inne på Öen, sedan ute på Isen et så skarpt fäktande, at til slut ej flere stodo på benen, än *Jokull*, *Grymer* och Ö-Göte. Ehuru nu desse 3 sågo, jämte sine Bröder och Stridsmän, alle sine Fiender falne, hängde dock en sådan fruktan i dem för *Torstens* bekanta hjelte-mod, at de ej wågade resa sin wåg, utan at, til mera säkerhet, hugga hans hufwud af. Men de råkade i stället och af wåda en sin egen Broder, och reste därpå nögde bort. *Torstens* öde war icke ännu at dö, utan, när hans Fader en stund därefter kom på stället, fant han honom och *Thorer* lefwande, och förde dem hem til sin By. Sedan de blifwet läkte af sine sår, satte de bägge sit nöge uti, at hämnas

mnas på *Jokull*, och woro wid alle tilfällen honom til beswär (h); men det hörer ej hit. Så wida Sturlessons Åttartal om Alfheims Konungar och Torsten Vikingssons i hans Saga åro riktiga, så har detta tildraget sig omkring OLOF Tråteljas tid (i).

2.

Twänne Konungar, af namn HALDING, höllo et Slag med Konung OLOF **af Gardum**, den jag håller för OLOF **af Gaulum**, eller **Tråtelja af Gilberga** (k). Det skedde åfwen på Wäners Is. Haldingarnes Landtwärnsman, *Helge* **den Fräkne**, blef wäl slagen i striden; men OLOF fick icke des mindre et stort nederlag. Dock hade han i sin hop en mägtig och namnkunnig Kämpe, wid namn *Hromunder Gripsson*, som sedermera slog bägge Haldingarne och tog således hämnd för OLOFS nederlag. Af denne *Hromunder* skal **Rammundeboda** hafwa sit

 namn

(h) Läs flerestädes i Torsten Vikingssons Saga.

(i) Se Tab. N:o I.

(k) Efter Wärmeländingarnes dialect är icke owanligt, at bokstäfwerne **l** och **rd** blandas om hwarandra, så at, i stället för härd, säger man **håhl**, jord, **johl**, bord, **bohl**, m. m., så kunde ock en okunnig Historie-skrifware, några 100 år efteråt, af **Gaulum** göra **Gardom**, hwilket sidsta wåre Bönder ej gerna skulle utnämna, än genom **Gahlom**.

namn (l), åfwensom man ock håller före, at han ligger begrafwen på **Ramholmarne** i Ölme-härad.

3.

Gunde war en Höfding öfwer Telemark i Norrige, i HARALD Hildetands tid, hwilken med sin Son *Grim* lade sig på den wanliga och, den tiden hederliga, adeliga öfningen, at röfwa och plundra Folk. Det skedde på **Eda-skog**, där de nykomne **Göthes-härads** Inbyggare förmodeligen hade något, som lyste swultne Gäster i ögonen. Men den Norrske Prinsen, *Olof Sigurdsson*, som wille bana sig wäg til OLOF Tråteljas och des Dotters högaktning, fant här både tilfälle at wisa sin tapperhet och at, för första gången, göra Wärmelands Konungen sig förbunden. **Eda-skog** war den tiden stor både på Solöars och Wärmelands sidan, och ganska mörk med djupa dalar, så at han war et tjenligt boställe för sådant Folk, som *Grim* och *Gunde*. Men *Olof* sökte dem up med hela sit följe, och gaf dem sin förtjenta lön. Han drog efter dem öfwer en stor Älf, som hade en stark och strid fart och war ganska djup imellan de många hemliga Klippor, som där wo-

---

(l) (Lagerbr. p. 335.) Öster i Wärmeland är en almän berättelse, at på en tid lefwat 3 märkelige Män, Sibbe på Sibberön, Saxe på Saxholm och Ramund på Ramholmarne. Wi få framdeles se, huru wida detta träffar in.

woro (m), och träffade omsider deras Stall i ett mörkt Kjärr, slåpte ut deras håstar och satte sin i stället. När *Gundes* Dräng, *Tocke*, wille förwägra honom sådant, krammade han honom med händerna til döds, och gick sedan emot Kämparne, dem han straxt gaf dödlige sår. I dödsångesten wille de göra sit fall märkeligt, föllo på knä och skröto, at de skulle hugga händer och axlar af *Olof*; men den ene föll snart för hans wärja, den andre ref hans hund til döds, och han uphångde dem i en hög galga, sedan han til angelägnare behof undangömt deras Skatter (n).

4.

Icke långt därefter fick *Olof* nytt tilfälle, at wisa sit mannamod inom Wärmelands Gränsor. Efter denne förste segren, kan man tro, at han helsat på *Göthe*, blifwet där med all slags höflighet emottagen, och at han där blifwet widare underrättad om Prinsessan *Åsa*, hwilken nu wår utstäld för en förtretlighet, som lätt kunnat störa all hännes lycka, och lärer grämat hänne så mycket mer, som hon i sin menlöshet förut ej wetste något ondt af.

Twå öfwerdådige Slagskämpar ifrån Norrige, *Skati* och *Hiali*, som woro Bröder och wandrade widt och bredt omkring efter Qwin-

(m) Förmodeligen **Gunnarskogs-älf**, som däraf fått namn.
(n) Saxo Grammat. Lib. VII. p. m. 151.

folk och rof, hade fått se hänne, och hännes skönhet hade förkjust dem. De ansågo hännes Fader med det förakt, at de kunde wäl, med eller mot hans wilja, taga Dottren, efter hon fallet i deras tycke. Dock woro de, wid sina otilbörliga tilbud, så wida hederlige, at de icke straxt wille röfwa hänne med wåld, utan utsatte wiß tid för Konungen at förswara hänne.

Saxo säger wäl, at en af Konungens Söner war då hemma; men det är troligt, at den waret yngre, och ei blifwet widare bekant, men at *Ingiald* och *Halfdan* waret borta: ty deras öfriga hjelte-dater utwisa, at de ej woro rädd-hogade, och desse Wåghalsar hade förmodeligen utsedt en sådan tid. Men Konungen, som nu sannolikt war Enkling och gammal, war tilika försagd och rådlös.

Under största sorgen kom til Kungsgården en Yngling i usel klädebonad; och som Landet den tiden ej behöfde hysa tiggare, och, kanske, hwar Undersåte war til utseende känd wid Hofwet: så märkte snart en hwar, at denne war en Främling. Prinsessan ansåg honom icke utan rörelse, och hon kände hos sig en aning, som hon förut icke war wan wid; sluteligen fattade hon et beslut, at med honom lefwa och dö, om han kunde och wille frälsa hänne.

När den obekante tog larfwen af, så war det Prins *Olof Sigurdsson*, som bad dem alla wara wid friskt mod, det skulle ingen nöd hafwa. När de fingo se den reslige Prinsen med sit höga ansig-

ansigte och gula wakra hår, blef glädjen större, än sorgen förut; mest, kan man tänka, hos Fröken *Åsa*, när hon fick höra, at *Olof* beslutet winna hänne med swärdsägg, eller ock tilsätta lifwet. Kärleken wågar alt.

Kämparne kommo å föresatt dag, i medfölje af 10 Män, och pockade starkt, at antingen Konungen skulle slås med dem, eller ock utlemna sin Dotter; men han swarade, at **han skaffat Man** i sit ställe, som wäl i den tiden ej war någon hjelte-sed, dock för hans ålder bör ursäktas.

Konunga-Sonen utböd sig ensam emot alle 12, med et enda förbehåll, at få hafwa ryggen fri, och ingen skulle bak ifrån stjäla sig på honom. Det bewiljades, och Slaget gick för sig på en Holme i Wänern, som nu kallas **Båröн** (o), hwilken, inom en kort stund, blef alle de 12 stormunte Hjeltarnes graf, som blefwo hopetals nedgjorde af *Olofs* Swärd, **Logthi**, och han wände med heder och seger tilbaka til Kungsgården, straxt inwid på fasta landet, hwilken ifrån den dag buret namn af desse 2 öfwerdådige Sällar, **Hjälleskata** (p).

Åsa war icke mißnögd at kasta sig i armarne på en Prins, som, utom stora personliga egenskaper, hwilka ensame nog stucko hänne i ögonen,

---

(o) Men eljest skal den rätteligen heta **Bergön** (Pr. N. Spak M. S.).

(p) Saxo Gr. Lib. VII. p. 160.

nen, ännu hade den förtjensten, at hafwa wågat lifwet för hännes frihet och åra; och han war glad, at få en så kär belöning. Af desse och flere manlige gerningar, i synnerhet, at han ihjälslog en *Thore* och des Kämpar i Dannemark, fick *Olof* det tilnamn **Hin Frácke** (q), eller frimodige och raske. Han blef Konung i Dannemark, efter Hildetans fall wid Bråwalla, och Stamfader för en widlyftig Konunga-Slägt.

5.

Guntion, *Gaution* eller *Gunde* skal hafwa waret en Swensk Konung ALARIKS Son, och någon slags Höfding öfwer Wärmeland och Solöar (r). Desse bägge angrepo gemensamt den Göthiske Konungen GESTIBLIND med Krig, men som han ej såg sig i stånd at förswara sig, sökte han hjelp hos en Konung FRODE i Dannemark, som sände honom til hjelp både Schlaver

---

(q) **Frack** är et gammalt ord i Jöse-härad. **Frack Gut** är så mycket, som Hurtig Gosse, den ingen Gänta gerna gifwer korgen.

(r) Den, som wet när Wärmeland och Solöar kommo tilhopa, undrar ej at jag förer detta Krig til denna tiden, fastän Saxo utsätter det til 34 år före Christi Födelse. Det blir nögsamt för någon Curieux, at utröna, om Gundeshög nu mera kan igenfinnas wid något ställe i Landet, som äger likhet med namnet, såsom Gunneby, Gunnerud, Gunnarskär, m. m. Om Gunnarskog har jag redan sagt min egen mening; men wid Gunneby i Elfdalen häller jag icke olikt at detta stedt, såsom nära gränsande til Solöar.

wer och Norrmån, under *Gotskalk* eller *Skalk* Skånings och en Norrsk Mans *Eriks* anförande. Desse ihjålslogo straxt *Gunde* i Wårmeland, och satte honom i en Hög, som ånnu på 1200 talet hade namn af **Gundehög**, och ALARIK föll sedan i enwig mot *Erik* (ſ).

Sibbe

6.

GÖTHAR war en Konung i Swerige, utan twifwel Wåster-Göthland (t), som oförsigtigt låt döda, eller slog sjelf til döds, en förnåm Swensk Man, wid namn *Sibbe*, endast af mißtanka, at han skulle wara för mycket bekant med Konungens Syster. *Sibbe* hade qwar i lifwet några Slågtingar och Wånner, som wille håmnas hans död; men de sågo sig förswage emot GÖTHAR och begårde hjelp af Konung JARMERIK (u) i Dannemark, som kom dem med en Krigshår til undsåtning, och slog GÖTHAR ihjål, samt underlade sig hans Rike (x).

I alla wåra **Fornsagor** lår knapt någon *Sibbe* wara nåmnd, utom på detta ståller. Men långre fram, wid Ölme-hårads Beskrifning i detta Tidehwarf, få wi mårka, at en *Sibbe*

(ſ) Saxo Lib. V. p. 105.

(t) Detta synes mest likt, både för namnet och samtiden med JARMERIK.

(u) Han war OLOF Tråteljas Dotter-Sons Sonson, och GÖTHAR hans Fasters Måg (Se Tab. N:o 1.).

(x) Saxo Grammat.

Sibbe på Sibberön är ännu, i den Landsorten, ganska namnkunnig. Det ser mycket likt ut, at han kunnat wara GÖTHARS Undersåte och Landtwärnsman å denna orten, som nu hörde under Wäster-Göthland, och at Slaget stådt på eller omkring Sibberön, dit Danske Konungen, som då ägde **Skåne** och **Halland**, icke hade så mycket långt at träffa honom, sedan GÖTHAR förmodeligen draget sig tilbaka från Wäster-Göthland (y).

7.

Atle **Jarl hin Smale** war i mycken wänskap med K. HARALD **Gullskägg** på Sögne i Norrige, HALFDAN **Swartes** Swärfader i förra giftet. Denne K. HARALD, såsom han ägde ingen Son, gaf HALFDANS unge Son, *Harald*, sit Rike, under det han ännu lefde; men både Konungen och Prinsen dogo snart. Då war *Atle* Jarl öfwer **Gaulum** (Gilbergshärad); men HALFDAN **Swarte** gaf honom **Sögne** därtil, **både at där döma och uttaga skatten**, eller at wara både Lagman och Fogde, hwilken sed sedan länge warat i **Wärmeland**.

HARALD

(y) Icke långt ifrån Sibberön är ännu **Hjalmarsund** och **Jutebäcken**, som skäligt synes hafwa fått namn af de twå nämnde Konungar, JARMERIK och GÖTHAR, utomdes intyga berättelser, at där fordom stådt et Slag, mellan **Swenske** och **Juthar**, som de Danske här almänt kallas.

HARALD Hårfager gjorde därpå *Håkan* Jarl *Griotgardsson* (z) til Jarl öfwer Fyrdafylket (a); men denne war ej därmed nögd, utan wille, at *Atle* skulle släppa Sögne, och nöga sig med Gaulum, som han af början haft. Däremot wille ej *Atle* eftergifwa sin rätt, och det brast ut i et Krig, hwars like Historien, hwarken för eller efter, wid Wärmeland wet at nämna.

De möttes på Stafnäs- eller Glaas-Fjolen, midt för Gladewall, och hade twifwelsutan, efter den tidens wis, hwardera en ansenlig Flotta. Efter tappert och långt fäktande föll ändteligen *Håkan* på stället; men *Atle* fick et dödeligt sår, som ändade hans dagar straxt därpå, sedan han blifwet införd på Atlesön (b). Det torde

(z) HARALD Hårfager ägde hans Dotter, Åsa, til Gemål. Af honom härstammade de bekante Lade-Jarlar i Trondheim, Sigurd Håkansson, Håkan Sigurdsson, Erik och Sven Håkanssöner och Håkan Eriksson.

(a) Förmodeligen Fjolefylke eller Jöse-härad, hwars Höfdinga-säte låg wid Fjolen.

(b) Om läget af denna Atlesö äro så mänge flere meningar, som där äro åtskillige Holmar och Öar i Fjolen, hwilka i stora Stenkummel bära märken efter ålderdomen, såsom Räfön, Kråkholmen, Homwiks-ön, eller en Ö i Fjolen imellan Glafwa och Elgå, m. m. Men troligast förefaller, at denna Ö fordom waret där nu Löfås-udde ligger, norr om Hildringsberg. På Berget, åt sjökanten, är där en Stenkummel, öfwer 70 alnars längd och 40 bredd. Det synes klara spår, at watnet undansunket och på wästra sidan sammanbundet en Holme med fasta Landet, samt gjort det, efter Folkets sägen, til en Udde. Denne ligger icke heller långt ifrån stället, där Slaget stod.

torde nog, på Poëtiskt wis, wara wäl skuret i wäxten, at **Blod runnet från Stafnäs-fjolen til Wänern** (Winasjön), 6 mil, **och upblandat des watten** (c); dock bewisar det, at Slaget waret et af de största och häftigaste.

8.

Wi hafwe förut anmärkt, at Swenske och Norrske Konungarne möttes i Wärmeland. Det skedde wid 874 (d), hos en rik Bonde, wid namn *Åke*. Han undfägnade bägge wäl; men ERIK EMUNDSSON for mißnögd bort, ur det skäl, at *Åke* gaf Hårfager sin Son *Ubbe*, och at han för HARALD hade nymodigare och kostbarare tilredning, än för ERIK. *Åke* följde Swenske Konungen på wägen, och förswarade sig så godt han kunde, när Konungen ytrade häröfwer sin harm. Förmodeligen hade han icke hunnet at wäl sofwa af sig ruset, utan gaf

---

(c) Denna blodiga Träffning beskref den berömlige Ejvinder Skaldaspiller på följande sätt (Sturlesf. Pars I. pag. 86.):

När som Håkan Jarl	Hårdligen stridde,
Blef han ihjälslagen	Med en waß Wärja
Och hans ålder	Tog ända i Krigen,
Tå then Frejes Slägtingen	På Fjälum (Fjolen) dödde.
Och ther som Konungens	Kjäre Mågar
Och Griotgars Wänner	Med stort gny föllo,
Blef Stafanäs watn	Och Winasjöns wägor
Af mannablode	Mycket beblandat.

(d) Hårfager war 30 år när ERIK dog, 884, och wid detta mötet war han 20 år (Lagerbrings S. H.).

gaf hårda ord; men det kostade *Åkes* lif. Konungen drog ut Wärjan, högg honom ned på stället, och red i sporstrek sin wäg (c).

När HARALD fick weta *Åkes* död, reste han förbitrad efter; men antingen hinte han icke ERIK, eller kunde han icke träffa honom i wilda Skogen, och det arma Folket i Wåse- och Ölme-härader, och så långt som följet räkte, fick däremot betala laget, emedan hwar Man, som råkades och Swensk hete, blef nedergjord af Wärmeländingar och Norrska. Ifrån den tiden är troligt, at ständiga ströfwerier från ömse sidor orsakat Gränserne; dock förblef Landet til Norrige och utgjorde dit sin skatt, ehuru Inwånarne ofta lefde i owißhet, med hwilkendera parten de borde eller torde hålla.

VI. Om märkeliga Orter.

Wi hafwe förut nämndt, at Landets östra del war bebodd före OLOF Tråteljas hitkomst, och at straxt därpå wäster om Klara blef-

(c) Man har gissat, at detta Gästebud stådt på **Hollerud**, däraf, at där bodde en Ulle Bonde wid Digerdöden. Klart är dock nog, at det skedt öster om Klara, i Kihls-härad eller Elfdalen: ty ERIK kunde så snart intaga Skogen, som ej så lätt skedt, om han waret på wästra sidan; och denna resan skedde i wintrens början, då ännu Älfwerna förmodeligen icke tilfruset. Det synes ock icke olikt at **Upperud**, något längre i N. ifrån Hollerud inwid Älfwen, fått namn af hans Son Ubbe.

wo store **Härader** (f), **som kallades Wärmeland.** Således är ingen twifwel, at icke de meste än warande **Hemman** inwid Sjöar och Åar då blifwet uptagne, fast med den skilnad, at de sällan haft mer än en enda Åbo, intil de sednare tider, som wi framdeles få märka. Men som desse merendels woro af ringa betydelse, så gagnar oß ock föga, at dem känna. Oß blifwer nog at anmärka de öfwerlefwor, som witna om ortens tilstånd och beskaffenhet i detta Tidehwarf.

I. Wäster om Klara.

1. Nås-härad.

Denne orten war bland de förste, där Olof började nedhugga Skogen, bränna och upródja marken. Ortens fruktbarhet tyckes därtil hafwa gifwet anledning här, framför wid Tingwalla och Klara (g). Man har hållet före, at Olof sjelf bodt wid **Brobacken**, där **Säfflebron** är upbygd (h), hwilket ock kan bestyrkas däraf, at på samme Backe ifrån Hedenhös waret Marknad årligen hållen om **Mormässan**, under

---

(f) At Sturlesson säger **store Härader**, intygar, det de intil denne dag äga sin fordna widd och anseende: ty en del, i synnerhet, äro ganska store, från 14 til 16 mils längd.

(g) Omkring Klara är ej annat än sin sandjord, ganska mager; men **Nåset** hålles af många för så fruktbart, som **Finland**.

(h) Edström M. S.

under namn af Brobacks- eller Knusesunds-marknad (i), som förmodeligen taget sin början, i anledning af någon slags Offer-fest om Hösten, til tacksamhet för god årswäxt, och sedan blifwet, för sin nytta, intil nyare tider bibehållen.

* Hjälleskata Kungsgård är wäl den märkeligaste ort här i Häradet, både i detta Tidehwarfwet och längre fram. OLOF Trätelja bodde där sjelf, den tid Kämparne *Hjali* och *Skate* wille röfwa hans Dotter, och af desse Wåghalsar fick Gården namn. Ehuru litet ansedd den nu är, så lär man dock hafwa swårt för at framwisa någon annan sådan i hela werlden, som har äran at wara Stamgods för största delen af alla Christenhetens Potentater.

Som Probstarne Hofsten och Edstrom hälla före, är ganska troligt, at de meste än warande Herregods på Näset, åtminstone Säffle, Sjögerås, Awerstad och Rösenborg, eller fordom Gärstad, äro alt ifrån OLOF Träteljas tid, emedan hans Herrar bodde gemenligen gerna närmast omkring honom; men för denna tiden wet man om dem ingen ting.

* Hargene Domare-säte låg en half mil söder från Brobacken, ej långt ifrån Wänern. Det tyckes hafwa bestådt af 24 Stenar, och lärer således waret brukadt då Konungarne el-

(i) Backen har ock waret kallad Knutsbacken. (Anonym. M. S. 1683.

ler Jarlarne, wissa tider på året, skipade Lag och rätt. Eljest är en gammal sägen, at där waret någon slags Kyrka (k).

* **Kungshögen**, en stor och hög Stenkulle, med jordwall öfwerst uppå, en mil öster från Brobacken, berättas dels hafwa waret en förnäm **Mans Grafställe** (l); dels ock, at där waret, såsom namnet intygar, et **Kungshus, Borg** eller **Fäste** (m); hwilket sednare ock synes troligast, så mycket mer, som en wäl järnbeslagen Dörr här blifwet funnen (n).

* Stenkumel finnas utomdes på höga Berg omkring **Mildeswik, Nohltorp, Götterstad** och **Hälshult** (o), dem gemene Man intil denne dag rätteligen kalla **Jättegrafwar**.

* **Åttehögar** hafwa funnets nog många i detta Härad, såsom wid **Nohlby**, ej långt från Hargene, en, i hwilken ljus säges brinna om nätterna; och flerestädes. Men i synnerhet är den stora inwid **Brobacken** märkwärdig, där Olof **Tratelja** skal blifwet begrafwen. Den är hopkastad af ren sand (p).

Eljest

(k) **Harg** betyder på gammalt språk Guda-Hus, Kyrka (Dikmans Swenska Kyrko-Handl.).
(l) Anonym. 1683 l. c.
(m) Rhyzelii Vermia Ecclesiast. M. S. 1738.
(n) Anonym. 1683 l. c. Den sattes för Bro-Kyrka.
(o) Alt i Mildeswiks Soken.
(p) Kaarberg i sin Disputation om Wärmeland, Lund 1690, har namndt en **Kunsten** i Kihla, wid Gården **Edet**; men därom har jag ingen kundskap fått.

Eljest bör man märka, at detta Häradet bestod i Hedendomen icke af så mycket fast land, som i sednare tider. Många bewis finnas där til watnets förminskning i Wänern; men de märkeligaste äro en stor **Måsa**, imellan **By-Kyrka** och **Nohlby**, en fjerdedels mil från Sjön, där man i wår tid funnet Kjölar och Stammar af stora Fartyg. Östra delen af **Mildeswiks Soken** består af stora Moraser och Måsar, däruti Holmar och Öar finnas. Desse hafwa ock fordomdags waret Sjöar. Til bewis därpå, har man där funnet gamla Båtstammar, och, i synnerhet, på **Stubberuds-måsan** en myckenhet Ekelågor och Bottnar af 3 famnars widd (q).

2. Gilbergs-härad.

Detta Härads ljufliga belägenhet omkring **Fjolen** och **Sifhella-älf**, kunde ej annat än

(q) Detta skedde då Åboerne i Södra och Norra Hult rögde sig äng wid Måsans ena ända. I bemälte Byar blefwo fynden sedan förwarade intil wår tid (Se Probst. Spak M. S.). Klara witnesbörd, at Wänern blifwet mindre än fordom. Eljest kan man wissa år ögonskenligen se Sjöns fall på åtskillige ställen, där Stranderne äro grunda. Til ex. 1757 och 58 war han så utfallen söder om Hargene Domare-stenar, at man kunde gå torrskodd snart ¼ mil på sjelfwa sjöbotnen. Dock berättade Folket, at detta skulle om andra 7 år komma tilbaka. Jag hade ej tilfälle at se, huru det då skedde; men det är wißt, at om Wänern så stiget wid **Näslander**, som i Wisnums- Ölme- och Wäse-härader de 2 sidstförflutne åren, 1771 och 72, så har wäl denna fjerdedels milen och mera waret segelbar. Jag får widare tala om Wänerns fallande och stigande på annat ställe.

låcka hit Folk, så snart Folk tog hemwist i Wårmeland. Wi hafwé förut nämdt, af hwad anledning det blifwet kalladt **Gällhem** eller Gaulum, näml. at här waret et **Afguda-hus**, kanske inrättadt åt THOR, hwars Präster kallades **Gäller**. Men Kaarberg (r) har ock anfördt et **Slott**, på en Holme i Elfwen, midt för **Gilberga By**, hwars rudera 1690 woro synlige i stora Gråstenar, som waret med ler och torf sammanfogade, och således troligen tjent Konungarne eller Jarlarne i den tiden til bostad.

* Et slags märkwärdig **Fästning** på **Rudsklätten** (s) får jag föra til detta Tidehwarf. Denna **Rudsklätten** är en märkelig, merendels skogwärt, Bergs-högd, wid wästra sidan af Sundet imellan **Glas-** och **Stafnäs-fjolen**, som af naturen är swår at komma upföre; men konsten och mödan hafwa gjort mera til. En rundel af Berget (t) är omgifwen med smärre och

(r) l. c. Det borde icke synas skäl at twifla på trowärdigheten hos en Man, som ej war född öfwer 4 mil från stället; men likafullt fins där nu ingen Holme af denna beskaffenhet, och at han icke ment **Linnarenås-Kulle** är klart däraf, at han på sidsta sidan nämner bägge Stenhögarne å ömse sidor af Älfwen, jämte den slitna käring-sagan om jättekast.

(s) Gent öfwer Sjön ifrån Stafnäs Kyrka, som synes likasom under fotterna i S. O., då man är uppe på Högden eller Berget.

(t) Til större romd än Eda-skans i wår tid. Denne har waret allom obekant, intil des Herr Comminister Hedén och jag funno på honom om Pingest 1770, af den händelse, at wi klefwo up för Berget, i tanka at eftersöka Stenkumlen.

och större Stenar, som utgöra en mur och Förskansning, den en Fiende, än i wåra tider, skulle hafwa största möda at öfwerstiga, om den inifrån förswarades. Den tid sjöröfwerier idkades i och ifrån Wänern, synes troligt, at i synnerhet Jösehäringarne påkostat detta arbetet til sit förswar, emedan han ligger högt up i Gilbergs-härad; men war ganska tjenlig at tilspärra inloppet åt Glas-fjolen och Jöse-härad, imellan fasta landet och Råtön, i fall Fiende kunde komma Gilberga förbi och så högt up i Landet.

* Wärmskog blir wäl, både i Hedniska och Christna tiden, en ibland de först märkeliga orter i Wärmeland; men hwilka där nu bodt, blir oß en obekant sak (u).

ättehögar

* Ättehögar finnas omkring Gilberga och flerestädes (x). Wid Nysäters Bro är en, som antingen i storhet liknar eller ock öfwergår den wid Säffle-bron (y); men i synnerhet hafwa denna ortens Inwånare begrafwet sina dö-

(u) Probsten Hofsten säger, at Olof Trätelja började här först rödja marken, som NB. stådt några 100 år öde; men jag har sagt min mening.

(x) Jag måste här bekänna, at jag hwarken haft tilfälle at sjelf bese alla, eller få andras underrättelser därom; dock skadar det Läsaren föga, om någon jakuas. Där jag kunnat, har jag waret mera accurat.

(y) Man säger ock, at en K. Olof ligger där begrafwen, som blifwet ihjälslagen wid Källan, inwid Landswägen från Skog til Långserud, hwilken däraf blifwet kallad Olofs Källa. Jag har förut nämndt mögligheten

da, dock af den hederligare och förmögnare hopen, i Stenkumel, på Berg inwid Sjöstranderne, hwarwid wi måste tilstå, at knapt någon Privat Persons jordefärd i wår tid kan falla så dyr, som deras; når man betraktar hwad möda och kostnad de måste anwändt, innan de hunnet at få tilsammans så stora stenhögar, ofta til 1 eller 2000 laß.

Sådane äro 2ne ansenliga wid **Gilberga** By på höga Bergsklintor, å båda sidor om Älfwen; på **Råsön** et större och et mindre; et stort på **Kråkholmen**, 3 eller 4 på **Rudsklätten**, utom flere, i Stafnäs. Det stora på **Löfåsudde**, som sannolikt är Atles-ö; et på **Bys** ägor inwid Sjöstranden, 3 mindre på **Forß** ägor litet söder om **Gladewall**, och et högt up på **Rungsåsen** (z), samt några små wid **Törisbol** och några större på 2 Holmar wid Gränsen til Elgå, alt i Glafwa. På **Homwiks-ön** och **Degernäset** i Högerud, och på många flere ställen.

3. **Grums-härad.**

Om des första uptagande af *Gromer* är redan talat. * Wär-

---

heten af 2 Konungar i Wärmeland, under Olofs namn, utom OLOF Geirstada ALF. Kanske, at wid Nysäter ligger OLOF Frackes Swärfader?

(z) Owißt om denna Högd, som ligger något stycke wäster från Gladewall, blifwet så kallad däraf, at „någon Hednisk Konung där blifwet begrafwen”, eller at „CARL VIII. ridet där up, då han reste til Norrige”, såsom Folket berättar. Kanske bägge.

* **Wärmerud** är utan twifwel lika gammalt med Wärmeland, såsom de ur lika anledning fått sine namn. När förmodeligen en **Jarl** **war** **öfwer** **hwart** **Härad**, hwarpå exempel gifwes med *Atle* i Gilberga; så måste de wäl haft sig hederligare **Boståder**, än den öfriga Folkhopen, och en sådan har Wärmerud waret. At den dock waret af träd bygd, och icke af sten, utwisa des rudera, som ej bestå i annat, än **brända stubbar** i jorden, af en ansenlig tjocklek, så stälde emot hwarandra, at man kan sluta det de waret **Portstolpar**, och at Gården genom brand sedt sit sidsta öde. Man har ock där funnet **Port-hakar**, wäl tiltagne, och synes ännu teken til **stenlagda** **gator**. Utomdes hålles Gården almänt för **den** äldste i hela Häradet (a).

* **Asa** **Slott** låg i Sundet, där watnet ur **Wärmelen**, genom **Borgwik** och **Grumsfjolen**, faller ut i Wänern. Har ock blifwet kalladt **Edholms** och **Grusö** **Slott** (b), fast nå-

 gre

(a) För dessa underrättelser är jag så mycket mera förbunden Adj. Eccl. i Borgwik, Herr Chr. Gunnarsson, som de äro snart de endaste jag fått om Grums-härad. Hof-Cancell. v. Dalin Pars I. Cap. 14. §. 16. uppräknar **Wärmerud** bland wåra **Konunga-säten**, förmodel. efter Tunelds anledning. Wil någon påstå, at Olof Trätelja här blifwet uppbränd, skulle jag ej widare wara däremot, än at det synes wara för långt från hans Grafhög.

(b) Jag har ock funnet det nämndt **Agnebergs** **Slott** (Anon. M. S. 1683.). Eljest war **Grusön** Ladugård under Slottet, som lärer däraf fått namn i sednare tider. Gyllenius i sit Diario 1645 kallar det så.

gre af okunnighet gjort Asa och Edholm til twå särskilta (c). Det war byggt af sten, och war på sänke-timmer af ek med wallar och bohlwerk förenadt med fasta landet i söder (d). War flere waningar högt, försedt med flere hwalf och källare (e). Man har hället före, at OLOF Trätelja bodt här sjelf (f): kan wäl hända, at det fått namn efter hans Dotter. Det är dock owißt; men det synes wißt, at **Borgwik** häraf snarare fått namn, än af Hedna Guden *Bore* (g). Wi få Slottet flere gånger igen.

* **Höglunda** bär många märken efter en djup ålderdom (h). En **Lund** af löfrika Björkar, wid **Nors**-älfwens wästra brädd, witnar, tillika med Folkets almänna berättelser, at här waret något **heligt rum** och offer-ställe; och at där waret en almän **Begrafnings-plats**, intyga flere Ättehögar.

* **Edsbonden** kallas en Stengård, lagd i rundel, på ena sidan 2 alnar högt, på et högt **Berg** ofwanför Gården Ås inwid Wänern.

Lands-

(c) v. Dalin l. c. och Tunelds Geogr. m. fl.

(d) Gyllen. l. c. och Kaarberg l. c.

(e) Gunnarsson l. c. Lemningar härefter synas ännu, tillika med hela nedra waningen.

(f) Kaarb. l. c.

(g) Id. l. c. och Rudb.

(h) Gården har ock blifwet kallad **Högelida** och, mest wanligt, efter wåre Landsmäns dialect, **Höllene**, som wi framdeles få märka.

Landsfolket har härom åtskillige berättelser (i); men troligast är det någon förnäm Grafwård. Äfwen så på N. Heggewiks ägor är et högt Berg inwid Grums-sjölen, kalladt **Fårehallen**, emedan där synes spår liksom efter fårefötter. På detta Berg är ock en Stenkumel, fast icke af de större: ty han är icke öfwer 12 alnar; men Grafwen därstädes 4 alnar (k).

* Ättehögar finnas til otalig myckenhet i Grums-härad. På många ställen äro åkrar och ängar däraf upfylda (l). Men i synnerhet tyckes wara märkwärdige de, som äro wid **Höglunda**, 10 eller 12 til antalet, fast icke af synnerlig storlek, utom en enda, som ligger midt uti. Äfwen 3ne stycken wid **Älfbacken**, litet nedan om **Lilinor**. På de 2ne, i söder af dem, hafwa långa **Bötastenar** waret upreste (m).

4. Kihls-

(i) I synnerhet det mycket brukeliga och gångbara om de mesta Stenkumel i Landet, at Jättar antingen kastat dem dit mot sin fiende, eller ock haft dem liggande i beredskap til sit förswar (Anon. 1683 l. c.). Det är wäl icke utan, at i Häradet äro flere Stenkumel; men jag har hwarken haft tilfälle at få se dem in loco eller på papper, ehuru mycket jag arbetat därpå och sökt därefter. Saknaden är botelig.

(k) Den har blifwet upgrafwen af Herr V. Past. Högvall. Bägge ligga i Ed Söken.

(l) Gunnarsson l. c.

(m) De äro ännu qware; men ligga kullfallne. Jag har ej haft tilfälle at efterse, om på den nedwända sidan är någon skrift.

4. Kihls-härad.

En omständighet i *Torsten Vikingssons* Saga har gifwet anledning til en egen tanka om detta Häradets första upkomst. *Torsten* lefde omkring OLOF Tråteljas tid. Han och hans Fosterbroder *Bele*, som ock war hans Swåger (n), slogos ofta och hårdt med 2 Sjöröfware, Herbrands Söner, *Ufe* och *Otulfaxe*, dem de sluteligen bägge förgjorde. Ufwe är en gammal Gård här i Häradet, ej långt från Klara, och **Ulfaxerud** et Hemman, som altid haft i skog och mark samhäfd med Ufwe. När nu et Slag dem imellan stod wid **Elfwarqwißlan**, som, efter alt utseende, låg i Wänern (o); så tyckes det kunna bestyrka, at Ufwe och **Ulfaxerud** i Ulleröн (p) fått af desse bägge Sjö-

---

(n) Beles Slägt upräknas sålunda: Metalf (från Asien), Mindil, Erik, Skate, Kung i Sögne, Bele och des Syster Ingeborg, gift med Torsten Vikingsson (Se hans Saga.).

(o) Sölve Klofwe slog Prins Guttorm wid Elfwarqwißlan, och som denne Prins bodde åt Wikfidan, tyckes stället hafwa waret wid Wäners utlopp i Götha-alf åt Trollhättan.

(p) Pr. Hofsten M. S. håller före, at „denna orten fått „sit namn af en namnkunnig Man (Uller), som kommet från Asien, och åfwen blifwet Oden kallad. Men „det bör heta **Ullerwed**, för de många Sandhedar „där äro". Det är wißt, at Uller war en af de 12 Drottar, som ODEN förde med sig från Asgard, af hwilken **Ulleråker** torde fått namn (Lagerbr.); kan wäl hända, at hans minne lefwat i den wördnad hos wåre

Sjöröfware sine namn, och at de där haft sina wikinga-bohl. Det är både mögeligt och intet, at de kunnat wara af OLOF Träteljas Män, emedan Gårdarne wäl ligga öster om Klara, dock nära wid Älfwen.

* Tingwalla är utgifwet för et urgammalt Hedniskt Wärmelands Lagmans-säte och Domplats; men för denna tiden har jag ingen ting funnet därom, annat än nyare berättelser och, kanske, gißningar (q).

* Ättehögar äro här öfwer alt oräkneliga, til bewis, at denne ortens ljufliga belägenhet och fruktbarhet på de fleste ställen, låckat hit många Inwånare från äldsta tiden. Omkring en jordwall på Hammars ägor finnes 10 stycken, somlige med mycken sten iblandade, 6 på Hoflanda-ägor och 3 på Torps-ängen, alt på Hammarön. Wid grafningar har man funnet ben och aska. Äfwenså i några, som blifwet upgrafne omkring Grafwa By (r), därest ännu flere, af större och mindre högd och widd, äro qware. Wid Ilandaholm och Brynjefjolen äro ock Ättehögar (s). Norr om Runwall

ättehögar

wåre Stamfäder, at de efter honom upnämndt Ullerud, Ullers Gård och Bostad, som sedan blifwet förwandladt i Hollerud, men oförändradt gifwet Soknen namn.

(q) Märkeligt är, at på Tingwalla, och i hela nu warande Carlstads Soken, äro inga besynnerliga spår efter Hedendomen.

(r) Skal hafwa namn af de många Gräfningar, som där i Hedentima skedt (Rhyzel. Verm. Eccl. M. S.).

(s) Alt i Grafwa Soken.

wall (t) synas på en stor Sandkulle omkring 100 Ättehögar, och på en af dem en Bauta-sten; åfwen åro månge söder om Gården åt Sannerud, och likaså wid et annat Hemman i Soknen åt Fryken. Wid wästra Deje synes 3 Högar, en wid Bernhus, och icke långt dår-ifrån Rosenbergs-kulle (u). Trenne på Westby ågor (w), dårest man funnet Spårar och Håstskor af en oformelig storlek (x), och åtskillige, fast merendels af smårre slaget, imellan Skuteberget, Emsen och Klara (y).

* Domare-såte har waret, på Hammars ågor, et af 11 stenar i rundel, och den 12te midt uti. Åfwen et annat wid Gunnarskår (z).

* Stenkumel finnas, 3ne ansenliga på Skuteberget, wåster om Sjön Emsen (a); et tåmeligen stort på Karsbohls-kulle (b); et annat på Tolerud-berget (c); men hwad man skal

(t) J Kihls Soken. Hår talar Folket om et Krig; men jag har ej haft tilfälle at upgråfwa någon af Högarne, dock måste de wara från Brunaåld.
(u) J Nedra Ullerud.
(w) Söder om Gården, i Sjön Wästen, år på botnen åfwen en sådan Stenbro, som den wi komma at omtala i Fryken wid Fryksdalen; wid denna åro ock samma Historier (Commissar. Odén.).
(x) Sådane hafwa ock waret fundne wid Lökene i Kihln, och Treskog i Gunnarskogs Soken (Insp. Lindbohm.).
(y) Alt i Ö. Ullerud.
(z) Pr. Hofsten M. S.
(a) En Graf år uptagen, som war $3\frac{1}{2}$ aln lång, och således långt mindre ån de i Fryksdalen.
(b) J Frykerud. Hår imellan och Eskebohls-berget såges Jåttar hafwa kastat stenar $\frac{1}{4}$ mil.
(c) J Grafwa Soken.

skal tro om de besynnerliga Kumel, som finnas i Sjön Örten, förstår jag icke. Skulle man hafwa gjort sig möda, at således nedsänka och fördärfwa fiendtlige Fartyg; så må jag tilstå, at wåre Förfäder antingen waret wål dumme, eller ock haft ganska litet göra.

* **Runsten** finnes wid **Hoslanda** på **Hammarön**, som otwifwelaktigt hörer til denna tiden. Des Inscriptioner äro nu mest utnötta; men det man kunnat läsa, har ungefärl. waret: Biaurn risi Stin þin aftr Isgir Su - *Björn* **reste denne Sten efter sin Son** *Aschar* (d).

En

(d) Regem. Fältskären Er. Norén afritade Stenen för 40 à 50 år sedan, och den är, som nu här införes.

Jag

En annan Runsten har nyligen blifwet funnen i detta Härad, hwilken måste wara så mycket mer gammal, som den innehåller det äldsta Runska Alphabetet, som waret brukadt i Swerige (e). Den lärer blifwet sönderslagen i Påfwiska tiden. Det ena stycket äger detta utseende

och den andra fjerdedelen har denna påskrift:

* Dys-

Jag äger eljest en annan, som Herr Camer. Fryxell aftaget på anmodan af Biskopen i Linköping, Sal. Doct. Rhyzelius; men då woro bokstäfwerne mera afnötte.

(e) (Se Laurells Disp. under Canc. R. Lagerbrings Præsid. Lund 1751.). Hr. Kyrkoh. Sven Kihlman påfann den ena hälften, som aldeles liknar en sönderslagen Qwarnsten, af 3 fots 1½ tums diameter, under Kyrkobalken wid Öfra Ullerud 1766. Sedermera är den ena fjerdingen funnen 1769. Eljest är märkeligt, at 1662 fann man uti en Bergskohla, under en Hall wid Presthamna i Kihln, et Spjut och en Stridsyxa, et Swärd med fäste af tackjärn, Penningar, trinda och stora som mousquet-lod, med bokstäfwer och figurer, blandade af silfwer och koppar (Gyllen. Diar.). Desse gömdes dels hos Gyllenius, dels hos Pr. Mariestadius i Fryksdalen.

* Dyfwelsten hafwe wi förut omrördt (sid. 75), såsom märkelig i Hedniska tiden. Han står på wästra sidan af Klara, halfannan mil från Tingwalla, och har sannolikast waret en slags Gränseskilnad imellan Wärmeland och den Skog, som skilgde Göthaland därifrån (f). Dock fattas icke heller Folkets skräck om honom, at han äfwen waret dit kastad af en Jätte. Men, om ock *Thori* Jotun waret halfsjette aln lång, och haft krafter i jämnförelse; så tyckes ändå at han behöft, som ordspråket lyder, äta sig wäl mätt förut, och ändå taga Bror sin med sig, för at kunna kasta denne Sten.

5. Jöse- (Göthes) härad.

Wi hafwe redan nämndt, at en *Göthe* med Wästgöthar här först upodlade Landet. Berättelsen lärer troligen kommet däraf, at *Göthe* waret Wästgöthe och, kanske, haft några Lands-

 män

(f) (Sturlest. wid Åke Bondes gästabud.) På Hammarön förekomma för öfrigt i Bergen, inwid Sjökanten, några så kallada Jättegrytor, eller runda swarfwada Gropar, i form af små Grytor, dem jag äfwen funnet mer uplyst Folk föra til Hedendomen, då man skal hafwa där uprest Stoder til någon slags Gudstjenst. Men den, som behagar läsa Herr Prem. Ingen. Marelii Tal i K. Wetensk. Acad. 1771, där han omtalar 13 sådana i Grytforsen i Waråu och Dalby Soken, får om dessa Bergs- eller Jättegrytor mera redig kundskap. Eljest paminner jag mig ännu märkelige Stenkumel på Örnäs-udde, i Kihls Soken, söder ut från Fryksdals Kumlen, inwid Frykens östra Strand.

Jättegrytor

män i följe; men at största hopen waret Skåningar, skal af det, som nu följer, tydeligen wisas.

Öfwerst i Skåne ligga 2 Härader, Östra och Wästra Giöinge (g). Des Inbyggare äro i all ting de andre Skåningar olike, och kunna icke en gång trifwas med dem i omgånge. Språk, seder, klädedrägt, sinnelag hafwa de hwarken med Skåningar eller Småländingar lika; och icke i hela Riket, utan med Jösehäringar allena, såsom ock namnen på deras Stambygder är af en uprinnelse, och på deras Språk är ingen märkelig skilnad (h). Både Män och Qwinnor äro hos bägge lika klädde (i). Lika äro de til sinnelag (k) och upfödran-

(g) Jag införer här mest efter orden de tankar, som den wittre Probsten i Silerud, Mag. L. Tranæus, kort för sin altför tidiga död, härom behagat mig meddela. Han ägde därutinnan så mycket mera insigt, som han, ehuru sielf Wärmeländing född, dock war upfostrad i Giöinge.

(h) När Jösehäringen e. g. säger awighajt, säger Giöingen awighojt, ewighet.

(i) Manfolken, swarta jackor gjorda på et sätt, med remsor af klädeslistor til medjan, gröna, blå eller bruna; stora utsydda skjortkragar utan halsdukar. Qwinfolken, swart kappa och tröja, gördel om lifwet, beslagen med silfwer- metall- eller ten-brasor, lärofts hufwa på hufwudet; men Pigorna bart här, flätadt, lindadt med wakra band, som stundom hänga ned åt ryggen, stundom äro hopwalkade som en krans eller krona.

(k) Bägge högdragne, men hederligt sinnade. Tjena gerna sin nästa och gifwa honom för intet både mat och dricka,

rande, så at ingen ting år wissare, ån at desse åro af en stam (l).

I Jöse-Hårad åro få minnesmårken efter hedna tiden, dock så många, som behöfwes at wisa, det då åfwen war hår Folk. Kiöln och Eda omtalas på ganska många stållen hos wåre gamle Håfdateknare, och emedan större delen af Eda (Eiþe) låg på Tolfmila-skogen (m), så kan man wål sluta, at dår war långt imellan Byarne; dock år troligt, at det ringa antal af Inbyggare, som hår waret, mådt wål och haft sin rikeliga utkomst, i synnerhet om de nyttjat Rågsåde i Swedjefall, som dock år owißt. Annat Rågsåde wetste de aldeles icke af (n).

* Bergs Gård synes ostridigt hafwa waret detta Hårads Hedniska Höfdinge-såte, dår också *Göthe* förmodeligen bodt. Hwadan Göthes-

 forsen

---

dricka, om han år höflig. Bågge Folkslagen åro raske och tiltagsne, och icke nödbudne når det kommer an på blodiga lekar. Jösehåringen år en förskråckelse på alla marknader i Wårmeland, och så år Giöingen i Skåne. Bågge åro idoge och mycket utom sig. Bågges Land år bergigt; men arbete, handel och wandel gör, at födan sållan tryter, etc.

(l) Dåri år jag dock skiljaktig från Hr. Probsten, at han håller Giöingarne för en utflytning från oß, och jag, af ofwan anförde skäl, twårtom.

(m) Prem. Ingen. Marelius Wetensk. Academ. Handl. 2 quart. 1771.

(n) Sal. Probsten Mag. Erik Norén war den förste, som hår sådde Höstrag, och det i ånnu lefwandes minne. Bönderne logo åt hans dårskap; men når han andra hösten fick nåstan 50 tunnor efter en, fattade de andre tankar, dem de ock anwandt sig til nytta.

forsen, straxt dår inwid, fått sit namn (o). Hår fattades icke behagelighet nog til en sådan Bostad, och ånnu fattas icke minnesmårken, som witna om des ålderdom.

* Sulewik, en fjerdedels mil wåster om Jösefossen i norra åndan af Fjolen, har utan twifwel fått namn af Sölöwik, sedan man från Sifhålla började segla til Solöar, och hår satte i Land med sina Skutor (p). Ortens låge har gjort, at ifrån Hedenhös hafwa hår waret marknader hålne wid Korßmåsso-tiden (q) och Mormåssan (r), som waret af de ansenligaste i Landet; emedan både Norrske och Wårmelåndingar stötte dår tilsamman. De stodo imellan Sulewik och Renkesed, dårest en Kålla, under namn af Torges-kållan (s), wid denna tiden waret helig hållen, så at både Swenske

---

(o) Man har inbillat sig af namnens likhet, at denne Forß blifwet så kallad af fiskeslaget Giös; men denne Fisk både år och har på det stållet waret nog rar. Om Fisk skulle namngifwet Forsen, så hade han snarare bordt heta Laxforßen. Det synes icke heller skåligt, at dumma Giösar skola namngifwet et Hårad, som ågt det qwickaste Folket.

(p) Kan ock hånda, at man namngifwet stållet af Drotning Sölva, då hon hår första gången steg til sjös, at resa til Olof.

(q) Palmsk. M. S.

(r) Gyllen. Diar. Jöse-hårads Domböcker, m. m.

(s) Probst. Hofsten kallar hånne Thor Guds Kålla, som icke så illa passar in med berättelsen om Gilberga Tempel. Eljest nämner ock bemälte Probst et Thor-Gudsrud i Kjöla, nu Torgesrud.

ske och Norrske gjort resor dit til at offra; hwilket förmodeligen skedt wid **marknads-tiderna.**

* **Ättehögar** finnes här icke så almänt, som längre in i Landet; dock äro några här och där, såsom på Näset, som förmeras af **Kjöla**-älf och Sjön **Hungen**, där så ljuflig plats är til Begrafning, at ingen Christen kunde önska honom bätre. På **Skarebols** ägor, öster om Sjön ifrån Kjöla, är et **Stenkumel**, och äfwen et sådant, en half mil söder ut, på **Järnskogsboda** ägor. Men i synnerhet är märkeligt, då jag nämner Stenkumlen, **en lång sträcka af Stenar**, som en nedfallen Mur, hopkastade på et Berg, en åttondels mil från **Göthesforsen**, inwid Sjöstranden, til mer än 100 alnars längd. I norra och södra ändarna är denna Mur mera uphögd, dock mest i söder. Owißt om detta tjent til **Begrafningar**, eller til någon slags Befästning för Gården **Berg**. Eljest finnes ock sådana längre in på fasta landet, högt up på et Berg, midt emot Gården, som däraf lär fått sit namn.

* **Qwarn i Usbodaforß** nedanför Sulewik, har jag från Hedenhös funnet omtald i **Jöse-härads Dombok** 1697, och anförer den här, til et bewis, at flere sådane, utan twifwel, funnets i Landet under Hedendomen (t).

 6. Nord-

(t) När jag finner, på flere ställen i wåre Häfdatecknare, äfwen längre fram i Christendomen, omtalas icke annat än Malt och Korn, så blir wäl en klar sanning, at

6. Nordmarks-Härad.

* Buresåsen, eller Borgåsen, är namnet på en Högd, af utmärkt storhet, norr om Sundstaby i Blomskog, wid östra ändan af en ifrån Foxen kommande lång Canal. Namnet hjelper qwarlefworna öfwertyga oß, at här fordom waret en fast Borg och Slott (u), där utan all twifwel Jarlarne öfwer detta Härad haft sin Hofhållning och Bostad. Det har waret byggt af sten, och åfwen Stallet af sten. Belägenheten och utsigten har waret ljuflig, åfwen som det waret säkert för fiendtlige anfall, och i nästa Tidehwarf får passera för en märkelig Gränse-Fästning. Troligt är, at *Thor* Jarl här bodt.

Flere spår efter några ansenliga Bygnader finnas ej i detta widlyftiga Härad, och har detta Slott kunnat wara nog, då inga höga Slägter i almänhet här fästat sina bopälar (w).

* Ättehögar och Begrafnings-ställen för detta Tidehwarf äro i synnerhet märkwärdige: Sö-

at ännu ägde Folket icke annat til at mala på sina qwarnar. Jag har länge trodt, at Åke Bonde skulle komma illa ut med at tractera 2ne Konungar med Kornbröd; men har nu nyligen fatt annat begrep om saken, sedan jag sjelf fatt äta sådant Bröd af lika god smak, som bästa Hwetebröd, hwilket war tillagadt på Oroust i Bohuslän, där konsten således bibehållet sig från Hedenhös, fast hon i Wärmeland gått förlorad.

(u) Äro Probsten Tranæi ord, i Bref til mig.

(w) I nästa Tidehwarf finne wi likwäl en fornäm Slägt af Sibbendalen.

Söder om Sileruds Kyrka 7 stycken större och mindre, och, ännu något mer i söder därifrån, 2 ganska ordenteliga och formeliga.

* På **Lianeds** utmark i bemälte Soken, inwid Gärdet, finnes en **Ättegraf** murad af flata Stenhäller, och af 2 sådana betäkt, 5 och en half aln lång, samt 3 och en fjerdedels aln bred. En af lika beskaffenhet fins på Hemanet **Korsby** ågor, en fjerdedels mil från Lianed, och en **annan** på **Traneds** ågor i Trankihl. Annars finnes öfwer alt i Skogarne små **Stenkumel**; men på **Torns-udde**, inwid Foxen, är den märkwärdigaste. Han är 4 alnar hög, af kullersten wäl sammanlagd. Åfwen 2 förfalna på **Dannemans-ön** i samma Sjö, samt et stycke därifrån wid **Tranesten**. Wid Gården **Stenebyn** i Töcksmark och norra ändan af Foxen, tät wid husen, stå 2ne **Ättestenar** upreste, 2 och en half aln höga, som förmodeligen gifwet Gården namn.

7. Fryksdals-härad.

Thoresby, **Bergja** och **Stensrud** har jag tilförene anmärkt ibland de äldste Gårdar här i Häradet; men så lärer ej heller **Rottna**, **Ed** och **Tosseberg** mycket eftergifwa dem i ålder, emedan de hafwa i sednare tider gifwet mesta anledning til en hel **Kyrko-Soken** (x), åfwensom Bergja är Stamby för en stor del Gårdar i Lyswik, å båda sidor om Fryken.

(x) Gråsmarks Capell.

* Ättehögar finnes här ganska få eller inga, men så många flera Stenkumel, mest alla af utmärkd storlek (y), och det inwid Frykens östra Strand på Berg, som slutta ned åt Sjökanten (z). En sådan är på Gerdswiks-udde, söder ifrån Bada (a), mycket stor, och än litet längre i söder därifrån finnas 12 eller 13, större och mindre, på det så kallade Örberget (b). Ännu

---

(y) Hwad den wedertagna tideräkningen af Brännealdren och Högaldren angår, så måste jag tilstå, at man har swårt leda sig til ljus, åtminstone i wästra delen af Wärmeland. Man har föregifwet, at Bränneåldren uphörde wid Olof Träteljas tid; men jag håller före, at wåre Wärmeländingar ej woro så nogräknade däruti, utan såsom en del af wåre Förfäder wille hafwa Mässan sjungen på Latin, fast de woro Lutheraner; så hafwa ock de Hedniske så mycket mer folgt sit eget tycke i en sak, då de rådde sig mera sjelfwe. Således lär de ymsom, efter behag, satt sina Döda antingen brända i Jordhögar, eller ock obrända i Stenkumel. Denna min sats bestyrkes än mer af den anmärkning, som nyligen är gjord, om Gräkernes forna Begrafnings-sätt, af den Ryske Herren, som uptäkt Homeri Graf (Se Sw. Post-Tidn. N:o 1772.).

(z) Man kan merendels häfwa hwar enda sten utför Bergen i Sjön. Mange Stenar, i synnerhet omkring sjelfwa Grafstället, utgöra wäl et håstlaß; men de meste kunna handteras af en Karl. Sjelfwa Grafwarna äro wäl hopfogada, af stora Häller, med en stor Gråsten wid hufwudet och en wid fötterne. Stenkumlen äro uplagde i samma form, som Ättehögar, fast större, med en djup grop midt uti öfwersta högden.

(a) Denne är så full af ormar, at ingen tör röra honom. Gemene Man tro, at de wakta pengar och jordagods.

(b) Här war det, som de långa benen blifwet fundna, hwilka redan äro omtalta (sid. 67.), och där man tror Thori Jotuns Graf wara.

nu längre i söder äro ock några wid Öjemås-stranden, alt i Lyswik; samt wid Björkelandet i Sunne och längre ut i Östra Emterwik.

* Lemningar efter en Stenbro synes ännu wid Frykens östra Strand, et långt stycke ut i Sjön, en åttondels mil norr om Bada. Stensåtning synes där så jämn, som på de slätaste Stads-gator. Berättelserne härom äro, som på flere ställen, af 2 slag (c). Där inwid synes ock teken efter et gammalt Domare-säte,

8. Elfdals-härad.

Detta Härad är en af de magraste orter i Wärmeland, som intil sednaste tider aldrig buret och aldrig waret besådd med annat än Hafra (d); därföre byggdes ock Gårdarne i en sträckning å ömse sidor af Klara-älf, för bätre beqwämlighet til fiske. Näst Hökeberget, Gräims-grift och åkrar, Gutedalen och Retnedalen, som förut äro nämnde, torde man här få anföra Gundehög, och Hara-gård, af hwil-

(c) Dels, at en Jätte börjat hänne, i affigt at komma til en annan, sin Fiende, på andra sidan; dels ock, at det skedt wid fiendtliga tider, som synes troligast, ehuru det waret et fåfängt arbete.

(d) (Palmsk. och Rhyzel. M. S.) Afledne Bokhållaren Olof Bo g på Mosberg och Herr Pastorn Dejenström på Snöred äro de förste, som här å orten gifwet Almogen tanka om Åkerväg, och har jag sielf på det sidstnämnda stället sedt, at det är hwarken jordmånens fel, eller mine nämnde Auctorers wi sord, utan Lands-folkets okunnighet, som gjort, at här ej wuxet annat än Hafra.

hwilken förmodeligen Hökes-hara fått namn, som tidens långd förbytt til Ekes-härad. Innan denne Gård blifwet utskuren af Älfwen, woro där omkring 20 Ättehögar, och många sådane hafwa antingen waret, eller äro ännu qware omkring Prestgården och Snöred, inwid Hökes-hara (e).

II. Öster om Klara.

1. Wisnums-härad.

I de äldsta Skrifter jag funnet, är det skrifwet för Wisnehem och Wystenhem (f). Det skulle synas mest sannolikt, at de fordne Härads-Konungar eller Wiser, som hålles före hafwa här styrdt Landet, haft sin bostad i Wisnhems Gård (g); men des läge gifwer ingen anledning, at komma på den tankan; emedan den war omgifwen med Skog och låg långt ifrån Sjökanten, dock hålles Långeruds Hemman, ej långt därifrån, för det äldsta, eller åtminstone för et af de äldsta i Häradet. Men om man, efter berät-

(e) Herr Directeuren Emanuel Geyer har upgrafwet någre af desse, och där funnet krukor, ben och kohl, som torde utwisa, at Brunaåld warade efter Olof Träteljas tid.

(f) Dock ej förr än i Catholska tiden. Det är mer likt, at Häradet har namn af Wise, som i gamla språket betyder Konung, än af Sjön Wismen, som ligger en styf mil ifrån Wisnehem (cfr. Schoumakers Diss. de Visbyå.).

(g) Nu warande Prästgård wid Wisnums Kyrka.

berättelser, wil upsöka hufwudsätet för desse Höfdingar, så har det ostridigt waret på **Såby**, en half mil söder från Wisnhem.

* **Agneholms Slott** hafwe wi förut omtalat, såsom upbyggt och nämndt af Kon. AUNE hin Gamle, 8 leder eller wid paß 270 år före OLOF Tråtelja. Förmodeligen har det ock nu tjent til et Residence för **Wiser, Jarlar** eller **Fogder**, som styrt någon del af Wäster-Göthland och äfwen sträckt sit wälde, åtminstone stundom, öfwer **östra delen af Wärmeland.** Det war upbyggt af sten, 22 alnar långt och bredden i jämnförelse, på en liten Holme, där Gullspångs-älf utfaller i **Angelshamn** och Wänern, midt imellan Wäster-Göthland och Wärmeland. Wi få det framdeles igen.

* **Hufwud-Domsätet** har förmodeligen waret wid Arås, eller på en Sandås, litet N. O. ifrån Agneholm, därest Domare-Ringen bestådt af 24 Stenar; men wid mindre tilfällen lärer man äfwen hållet Ting på **Refstens-moen** (h), därest 6 Stenar waret i rundelen och den sjunde midt uti, äfwen som midt uti **Arås Domare-Ring** är en Jordhög, lik en Ättebacke (i).

Ännu hafwa waret 2ne Domsäten ej långt ifrån hwarandra, et på en liten Högd och Sandmo,

(h) Midt imellan Rudskoga och Nysunds Kyrkor.

(i) Om de många Kullar omkring Arås, lemnar jag at tala til nästa Tidehwarf, dit de höra.

mo, litet stycke från Wisnums Gård i norr, och den andra, än längre i norr därifrån, wid Byn **Algutsrud**. På bägge ställen äro upreste stenar, til wid paß 1 och en half aln ofwan jord, qware; men somlige bortförde. En mil härifrån, wid **Riddaregården**, på Stenkumlet, säges ock hafwa waret Domare-säte.

* **Ättehögar** äro här oräkneliga. I de mesta har man funnet krukor, ben, kohl, brynen, pärlor, m. m. Wid **Säby** hafwa waret många sådana, som under stensätningar waret uplagde pyramid-wis (k). Litet wäster därifrån, på **Östra Sunds** ägor, äro 5 på en Åskulle, och 6 eller 7 på en annan, i bredd jämte hwarandra, åt öster. I **Backa** Gärde, norr om Säby, på **Sommarstads** ägor, längre i norr, där ock **Bautastenar** finnes, och, ännu mer i norr, på en Ås, wäster från **Walls** Gästgifwaregård (l), och i **Barbro-högden** (m) fin-

(k) Herr Kyrkoherden Sundelii anmärkning, som härutinnan behagat gifwa mig mycken underrättelse, innan jag sielf kom til orten.

(l) På denna Ås har Fru Öfwerstinnan och Friherrinnan Linroth til Säby räknat 42 Högar, en stor i hwardera ändan. Den största i söder lät jag, 1771, upgrafwa, och fant, efter mycket arbete, midt uti honom på botnen en hel massa af brända ben, men icke teken til någon kruka. Han war hel af sand; men några af de smärre stenblandade.

(m) Denna Högd, wid Landswägen imellan Wisnum och Wall, har fått namn däraf, at en Nunna, fattig Flicka! på flyende fot från Wärnamo-kloster, där skal stad-

finnas mångfaldiga, större och mindre. På **Långeruds** ägor, öster om **Wisman**, är en märkelig (n).

Wid Nynäs och Kihlswiken, på en Ås i wäster och öster, äro 4 Ättehögar, tämeligen stora. Litet stycke wäster därifrån, på **Kihlsby** ägor, hafwa waret mångfaldiga, som blifwet bortförda, i hwilka man funnet spår af **Bränneåldren**; och månge äro qware (o). Äfwen så omkring Hemmanen **Ed**, **Kjärr** och **Hygn** i Kihls Soken.

Wid **Refsten**, i Rudskoga, är en stor Ättehög, och äfwen en sådan wid **Spikebohl** i Nysund.

* **Stenkumel** äro några små på **N. Grens** ägor, och äfwen många sådana wid **Gutteboh**l; men wid **Igelsrud** och **Uplanda**, alla i Rudskoga, äro 2 stora, äfwen som ock et stort wid **Wästanmose** i Råda. Et **Stenkumel** wid Riddaregården i Wisnum, tämeligen stort, något blan-

stadnat i Barnsäng. I denna Högd fant jag en kruka med benpipor, föga större än af en tjäder, och därjämte, utom kohl och aska, genombärade stenar, som tämeligen liknade pärlor. I en annan Urna låg en brynsten.

(n) Efter almän berättelse skal en Konung ligga där begrafwen. Jag låt grafwa honom up 1771, men fant där ingen ting; förmodel. grofs ej nog djupt. Denne war märkelig däruti, at han bestod af ren sand, då däremot de meste andre äro blandade med kullersten.

(o) Det har ock intil wår tid waret Ättehögar på sjelfwe Kyrkogården i Kihl; men mångfaldiga rundt omkring, af hwilka Hr. Bruks-Patron Lundgren låtet upgräfwa en del, hwari man funnet brända ben, kohl och aska.

blandadt med jord och mylla, säges ock haswa waret Domare-säte (p).

2. Ölme-härad

ylämna har i äldsta Skrifter waret kalladt Ylmo- och Ulme-härad; altsammans kommer af Älfwen Ulma eller Ölma.

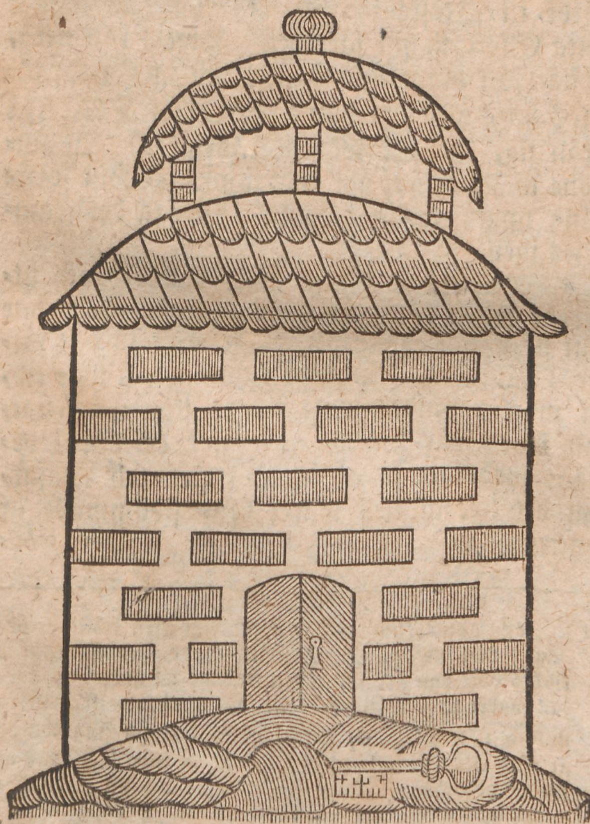
* Saxholms Slott låg i yttersta mynningen af Ölme-härads Wik åt öpna Wänern, och har, efter all sannolikhet, blifwet byggt i OLOF Träteljas tid, fast det aldrig låg under hans wälde. Det berättas almänt, at des förste Uphofsman hetat *Saxe*, hwilken ägt Ölme- och **Wåse-härader** intil **Dalarne**, på samma tid, som en *Sibbe* styrde **Warnhem** och **Wisnum**, och en *Ramund* äfwen lefde (q). Då

(p) Här i Häradet finnes för öfrigt en Gärd, Skottlanda eller Skalanda, ¾ mil öster från Wisnum, som tyckes höra til detta Tidehwarf, och äfwen bestyrka min sats, at orten lydt til Wäster-Göthland. Bland Upsala-Öde upräknas i Wästgötha-Lagen **Skalanda**, som förmodeligen är bemälte By.

(q) Saxo har bodt längst i norr på Saxholmen, Ramund ½ mil längre i söder på Ramholmarne, och Sibbe ¼ mil S. O. från Ramund, på Sibberön. Den tiden war intet i bruk, at så mägtige Grannar kunde se godt på hwarandra. Stundom har det kommet an på näfwe-rätten, och då twänne gjort et, har den tredje mäst tilsätta lifwet. Dock äro berättelserna olika; antingen det war Sibbe eller Ramund. Om Sibbe haft ständig bostad på Sibberön; så har det ej waret annat än Trähus, hwartil spår tyckes synas på et Berg. Så wida Afritningen är riktig i Häradets Sigill, har Slottet ägt hogsgående utseende. Nyckelen blef funnen i gruset 1756. Afritningen fick jag af Sal. Probst. Bodin. Han förwaras i Kyrkan, och är ganska massivt och wäl arbetad.

Sigge ock Amund, se Djurklou p. 70.

Då nu *Saxo* Fleita och Olof Trätelja woro Fosterbröder, och *Hromundr Gripsson* war en af Olofs Män, passar tiden noga in på denne förstnämnde. *Sibbe* (r) tyckes wäl lefwat

(r) Se wid Krigen i detta Tidehwarf N:o 2, och Tab. N:o I, wid Jarmerik.

wat något sedenare; men det kan wara fel i sjelfwa berättelsen, som så länge bibehållet sig hos Almogen. Det är ändå hederligt, at det så sannolikt kunnat ske, genom så många mansåldrar.

Nöden har troligt drifwet *Saxo* från Wäster-Göthland och hit up åt Skogsbygden, som ock hörde til Wästgötha wälde, då han anlagt detta Slott til sin säkerhet. Hwem kan neka, at han ju kunnat åsamka sig IFVAR Widfadmes hat, med det han släpte OLOF Trätelja ifrån sig, eller ock för andra orsaker? Åtminstone måste den ej ägt godt samwete, som första gång upmurade Saxholm. Wi få det framdeles igen.

* **Warnhem** (Warnum) kallades och utgjorde södra delen af detta Härad. Det har fått sit namn af Älfwen **Warna**, som där faller i Wänern. Därom kunne wi, i wår tid, så mycket mindre weta någon ting märkeligt, som klara spår finnes, at en stor del däraf bestådt fordomdags af sanka Kjärr och Måsar, om det icke aldeles waret öfwerswämmadt af watten (r).

* För-

(r) Dessa anmärkningar har Herr Probsten Löthner behagat mig meddela. Bemälte Herr Probsts tankar tyckes dock äga grund, at Warnhems namnet från början waret på den Gård, som Wästgötharne sedermera namngifwet af **Bro**, då de började klöfja sina waror åt Bergslagen, och til den ändan en Bro blef lagd af kaflar och stäckar öfwer den Måsa, där nu Christinehamn är bygd. Wiken, som går intil Broängen, kallas ännu Warnums-wik; men på Gården har namnet med tiden förfallet.

* Förnämsta Domare-sätet har waret på Holma ägor, wäster om Ölme-härads Wiken och på en slät plan. Han bestod af 24 Stenar i en rundel. På andra sidan Wiken därifrån och en högre backe, inwid Hemmanet Hafstod, war en äfwen sådan af 12 Stenar. Och af lika många Säten tyckes den hafwa bestådt, som låg mer än 1 mil söder härifrån, på andra sidan Warna-älf (t) och Hemmanet Enseruds ägor. Wid Jarlsberg, en fjerdedels mil längre i söder, äro ock upreste Stenar i rundel, 8 i norr och 9 i söder på Gärder, kanske också där waret Domare-säte (u)?

* Ättehögar finnes här til nog stort antal, såsom egenteligen i Ölme-härad några, 10 eller 12, stenblandade på Skäres och Rudsbergs ägor, och äfwen på Holma och Hafstods marker, m. m. J Warnum wid Höje och Dye (w); på en Sandås af Hemmanet Löthens ägor, omkring Jarlsberg och Sörby o. s. w.; och i synnerhet wid Wästerwik (x).

(t) Ej långt S. W. från Löthsidan wid Christinehamn.

(u) Man kan dock ej förmoda, at Warnhem och Ölme-härad nyttjat så många Domsäten i en tid, som war så fattig på trätor: det torde snarare, både här och på några af de öfrige ställen, äfwen så wäl träffa in, om man gör wissa Stenrundelar til förnäma Grafwärdar och Bautastenar.

(w) Wid Höje, som ock däraf har namn, hafwa i synnerhet waret 3 stora Högar, af hwilka den medlersta är qwar. J de 2 andra fans Urner. Den ena war större än Upsala-högar (H. Pr. Löthner.).

(x) Denne Gård, hwilken, såsom namnet utstakar, ligger

* Men Ölmehärads- och Warnhems-boarne hafwa ock begrafwet sina döda i hederliga Stenkumel. Sådana äro, på samma wis, som wid Fryksdalen är nämndt, et på Lilla Wålön (y), et på Boxeruds-ön, et på Fallholmen öster om Sibberön, et på Ramholmarne (z), tre på Warnums-uddens ägor och

---

ger i nordwästra ändan af Warnhems Wik, där så många förnäma märken efter Hedendomen, at man snart skulle kunna komma på den tankan, det här waret sjelfwa Warnhem. Här hafwa waret och äro mångfaldige Ättehögar: åtminstone de meste, likasom wid Säby, uplagde midt uti med stenar, pyramidwis, hwilket beswär man eljest på så ställen gjort sig, och ostridigt utmärker höga och förnäma Lik. Fru Kamarherrinnan Sara Maria Linroth, född Stedt, har satt sit nöge uti at låta upgrafwa åtskillige, och gunstbenäget behagat lemna mig de Reliquier, som där funnets. Nästan i alla har man träffat Urner, hela eller sönderslagna, med brända ben och hwad som mera därtil hörer. Men i synnerhet fant man 1771, i en sådan, Tänder af en oformelig storlek, om hwilka jag wäl måste säga, som Munken om S. Franciscus: Jag wet icke hwar jag skal sättja dem, eller til hwad Class af djuren jag skal dem föra, sedan de icke lågo i Stenkumlen i Fryksdalen. År 1772 träffades ock wid Wästerwik en wälgjord Stridshammare af gråsten, Den Herr Capit. och Ridd. C. Ax. Linroth i underdånighet aflemnade til wår Allernådigste Konung, då Hans Kongl. Maj:t i nåder behagade spisa middag hos ofwanbemälta Fru Kamarherrinna den 14 November s. å. wid genomresan til Carlstad. Således finne wi Wästerwik ännu mera lysande längre fram, om wi en gång hinne så långt.

(y) I denna är, emot wanligheten, småsten blandad.

(z) Denne, som är ansenligen stor, är däruti besynnerlig, at han bestar hel och hållen af småsten, som hönsoch gäsägg. Där förmenes Ramund ligga begrafwen.

och fyra längre öster i skogen därifrån, på höga Berg (a).

3. Wåse-härad

heter egenteligen Wes-härad af Gården We. Jag har i äldsta tiden funnet det skrifwet Wesharid och tyckes wara det Asar, som i Wästgötha-Lagen upräknas bland Upsala Öde.

* Hedninge-slottet bär än i dag namn af, at det i detta Tidehwarf waret til. Det har legat up i skogsbygden, 1 och en fjerdedels mil N. O. från We. War litet, byggt af sten, på en hög Kulle, som sedan blifwet med skog öfwerwäxt; men om des öde wet ingen at tala.

* Ättehögar bära på åtskillige ställen witnesbörd om detta Härads heduiska ålder. På Arnön (b) i Wänern och Nolby ägor, finnes

 några

(a) Wid paß 1500 alnar i öster från Stenkumlen wid Warnums-udde inwid landswägen, ligger på en slät hög Sandås et af äfwen så stor sten, som desse, aldeles cirkel-rundt, af 35 alnars diameter, och tyckes hafwa waret til 12 alnars högd, fast man så wäl om denne, som de andre, är owiß antingen det sunket i öfwersta spetsen, eller med flit blifwet så lagdt. Bredewid denne äro 2ne smärre, lika runda, til 8 à 10 alnars diameter: 15 alnar därifrån är en annan i en stor och djup bergsöpning; men den synes icke så ansenlig, som han i sig sjelf är: ty han är lagd mer på djupet. Herr Probsten Löthner har upsökt och påfunnet dessa i Junii månad 1773, under Brunsdrickningen wid den så kallade Clostermosan i Warnhem, om hwilken wi framdeles få tala.

(b) Det är icke olikt, at denna Ö kan hafwa sit namn af Arnvid Jarl, och at han här fästat sine bopålar, sedan

några på en Sjö-äng. Et stycke söder från We (c) äro 4 stycken, på mest wanliga wiset iblandade med grof kullerstén. Wid Lund, i Fogelwik, har man i en Ättehög funnet en kruka med ben och et järn, som liknade en Wärja. Wid Säter, i Alster Soken, är icke allenast en Ättehög, utan har ock, efter berättelse, icke länge sedan, därstädes funnets en Runsten; hwilket kunde komma en på den tanka, at där torde wara Gundehög (d), så wida den icke fins i Elfdalen, emedan Gunnerud ligger icke mycket långt härifrån. Steenkumel fins på en Bergs-udde i Wänern, ej långt från Alsters älfmynning.

* Bergslagen

ligger norr ut ifrån Ölme-härad och altså i den östra Landsträckan; men om den orten fins, för denna tiden, icke ringaste skrifwen underrättelse. Folkets sägen, at *Saxe* sträkt sit wälde til Dalarne, och at en Heden Konung blifwet begrafwen i Jordkullen i Kroppa, tyckes nog intyga at här bodt något Folk (e); men det är ock alt

---

dan han, i fruktan för K. Håkan Adalstens Fostre, måste fly til Swerige (se sid. 96.).

(c) På en Udde mellan Älfwen och Sjön.

(d) Se wid Krigen i detta Tidehwarf N:o 5, sid. 109.

(e) Berättelserne som äro om Jättar och Troll på denna orten, äro alt sådant, som man kan föra til Fabel-tiden, och om jag ändteligen skal nämna några af dem, så böra de minst sparas tils wi hinne til Christendomen i Landet. Sådana skola hafwa bodt i Hastaberget (litet

alt hwad man wet, och dåraf kan man icke det ringaste sluta til Bergwerkens arbetande. En Järngrufwa har wid fiendtlige infall blifwet

(litet stycke N. O. från Philippstad), och ännu något i norr dårifrån i et Berg wid Gammalhytte-sjö, hwarest år et stort Hwalf, som kan ställa en åskådare i förundran och wore föga mindre märkeligt, än Berget i Delsbo, som Delsboa Illustrata omtalar, om jag dårföre hade lika hug och rum. Något dylikt finnes också halfannan mil söder dårifrån, imellan Kroppa och Bjurbäck, åt Asphytte-sidan, och åfwen 3 mil dårifrån, i wäster, wid et Hemman i Ny-Ed. Wid den någd, dår sedan Fernebo Kyrka blifwet bygd, skal hafwa bodt en Qwinna, knapt mindre rask och stark än Gö i Jättekärn (sid. 97), emedan hon både högg och sjelf drog eller bar hem det timmer ifrån Kallhytte-högden, hwaraf hännes Manfolk wid hännes bostad timrade hus. Men denna war så myc-ket mer förnäm än Gö, at hon hade rumpa, som släpade på marken, om hon någon dag, af wilja eller wåda, gick negligeant och glömde knyta up sin rumpe-prydnad. Det år owißt, om man i sednare tider dår-utaf lånt modet, och flyttat det up til hufwudet. En annan skräck år, at et Troll skal en afton hafwa kommet til en Karl i skogen och budet honom åta; men Mannen tackade, han wore icke hungrig. Ach! sade Trollet, hwar skal jag då göra af mina öf-werlefwor? jag har kokat förmycket. Jo, swarade Karlen, har du något öfwer, så göm til i morgon. Hade jag wetat det förut, inwände Trollet, så hade jag waret båtre Qwinna, än jag år. Fabula docet, skrifwer Æsopus, at mången, än i dag, finge mer til middagen, om han icke ätet förmycket til frukost. I Mångs- och Rishögderne hafwa ock funnets Troll, förmodeligen ditsatte, at hålla upsigt på gränse-skilnaden imellan Fernebo, Elfdalen och Dalarne; men wi lemne Troll, Jättar och Tomtegubbar qware i sina Berg och förfoge oß til de jämnare Slåttmarker, dår wi åtminstone wilja förmoda, at finna människjor.

igenkastad på östra sidan Långban, och en åfwen sådan på Hytte-skog i Warnhem, där Folket skal gömt sina dyrbaraste waror; men ehuru sådant är länge sedan, har det likwäl kunnat ske i sednare tider. Dock måste wåre Förfäder på något ställe fått järn, hwarom, utom deras swärd, witna järnpenningarne wid Presthamna, spårar och hästskor wid Wåstby, Lökane och Treskog m. m.; men troligt har det waret myrjärn, sådant som än brukas långt up i Dalarne. Wåre Hedne Förfäder hade annat göra, än at de skulle gifwa sig tid grafwa i Bergen (f).

VII. Öf-

(f) När jag 1764 utgaf en Disputation i Upsala om Wärmelands Berg, war det förmodeligen för at Hedendomens rum icke skulle just stå tomt, at jag antog Sal. Probsten Göranssons sats i sit Företal til Bautil, om wara Bergwerk. Han anförer där, ur Sämundar Eddan, at Wolunder lärde sig smedje-konsten wid Kalwaberget, inwid Ulfwedal i Alfheim, hwilket skulle betyda det ännu så kallade Kalfberget i Ö. Ullerud, nedanför Elfdalen, och at Wolunder gick därifrån öfwer Wisrums-ån (gißningswis Swart-älfwen eller Gullspång) til Niduder, Konungen i Swithjod och Nerike. Ännu et: Efter en gammal Tyst Heldenbuch war Wielandt hos Elf-Erik, Konungen i Alfheim, och lärde sig smedje-konsten wid Berget Gloggen-Saxen, som Sal. Herr Probsten ändteligen wil hafwa til wårt Saxeknute. Men jag har redan sagt min mening om Alfheim (sid. 45.), och, wid mognare eftertanka, anser jag Disputationen för lika kraftig, om aldrig detta stycket kommet där, då jag icke på annan grund ser mig kunna bewisa, at Järnwerk-

VII. Öfwerlefwor af Göthiska Namn och Ord, intil wår tid.

I. *Nomina Propria* (g).

Masculina.

Adel,	Al,	Algut (Algötho),
Ambjörn,	Amund,	Ansten,
Arne,	Aschar,	Asgut,
Aslak,	Asmund,	Atte.
Benal,	Björn,	Bönne,
Bonde,	Bryngel,	Brynte.
Egil,	Elof,	Enar,
Erling,	Estbjörn,	Espen,
Even (Ejvind),	Finnolf,	Folcke.
Gregar,	Gregs,	Grells,
Gudbrand,	Gullbrand,	Gullik,
Gummund,	Gunnar,	Gödrid,
Göthrik.	Halvard,	Harald,
Hassle,	Helge.	Ifvar,

hos oß i gång, innan wåre gamle Troll och Dwärgar blefwo människjor och Christna (Sw. Mercur. Febr. 1764, p. 154.). Kumel-högden i Lungsund kan så mycket mindre tala för Hedendomen i war Bergslag, som sådane woro obekante i Norrige intil Adalstens Fostres tid.

(g) Här är til märka, at de meste både Namn och Ord brukas wäster om Klara och helst i Jöse-härad och Fryksdalen. De mera wanliga gås här förbi.

Ingemar, Ingevar, Joge,
Jor. Kanner, Kasten,
Kjellar, Kjettel. Lyder.
Näril. Osten, Orm.
Regart, Regner. Segol,
Sivord, Sigge, Siggsten,
Sjuhl, Skåre, Sme,
Sten, Stenkil, Stig,
Störgel, Svaning. Thor,
Tolf, Torbjörn, Torsten,
Tron (Trond), Tyge, Tyris.
Ulf. Volmar.

Foeminina.

Åbleta, Åsa. Böreth,
Bolla. Guri, Gunnur,
Gertrud, Gylla. Helga.
Ingial, Julla, Jutta.
Laana. Milla. Snarol.

2. Göthiska Ord.

Aleida, 275 (h), Solitudo. Det bär ålea, til skogs.

Andlat, 17, Mors. Han ligger i andlåtet, dödsens kåftar.

Ansa, 117, Curare. Det ansar jag icke, bryr mig icke om.

Anvi-

(h) Numren i detta alphabet betyda paginas i Rolf & Göthr., och i det nästa, pag. i Herraud och Boses Sagor.

Anvidri, 33, motwäder. Wi hafwe anwår til Kyrkan i dag.

Adblatur, 2, Irrisio. De wilja hafwa mig för sit ålåt, åtlöje.

Ættla, Destinare, årna. Jag åttlar mig resa.

Baul, 73, Onus. Båbla, börda.

Bradgior, mature perfectus. Icke brågord, säges om en sensårdig.

Feigin, 123, glad. Fågen, idem.

Fool, 118, Flep. Hwars mans Fool.

Forstiori, 88, Förstyr, som man kan lita på i hushållet; säges i synnerhet om Man och Husbonde. Stackars den unga wakra Enkan! hon har intet Förstyr.

Frækin, 116, Robustus. Frack, hurtig. År elsjest detsamma som *Hæfr* och *Huatur* (Se pag. 108, Not. *q*.).

Geitabirdir, 136, Herde. Dåraf kommer gåta, gå wall, gåtare Gut, gåtare Gånta, Wallhjon.

Glæpa, 226, gantas. Han glepar mig, begabbar mig.

Granda, skada. Det grannar icke.

Happ, 292, Insperatum (dåraf år, utan twifwel, Engelska ordet *Happy*). På en happ, i största hast, oförmodeligen. Ohappandes, år detsamma. Han år håppen, som slåpper: Lycklig den, som dör.

Hlid, Porta. Li, Liore, Portskjul.

Hrid, aliquantum temporis. En liten Rid, liten tid. Betyder åfwen detsamma, som öfwerilning. När en Gosse e. g. blir kår, säges at det har kommet en Rid på honom.

Hrimaldi, Fuliginosus. Rimall, swartbrun (i).

Huatur, *Huatasti*, 132, snäll, snällast. Wat, water, watast, idem. Är eljest detsamma som Frack och Håf.

Hugfullur, 185, animi plenus. Hogsfälsen, som med ifwer långtar efter något.

Hugsa, Cogitare, Destinare. Jag hågsar mig (årnar) gå at fiska.

Hybile, koja. Hybble, idem.

Hæfr, 41, hurtig. Håfwer Gut, hurtig Dräng, rask Pojke.

Jafnan, Semper. Hålla jåfnan, arbeta jämnt, eller på resor, icke uppehålla sig på wägen.

Kapp, Certamen. Kappas, fäkta, arbeta i kapp, springa i kapp.

Kurteis, Humanus. Korrjös, kallas Dräng eller Piga, som hålla sig bätre än andra.

Lika, Placere. Jag likar icke åt mat; har ingen appetit.

Lim, 37, Ramus. Limme, Qwast.

Maga-

(i) På all sluta Jösehäringarne i synnerhet många adjectiva, e. g. frakall, sjuklig. Wrden är sprakall, sprakar. Trasall, trasig.

Magafylli, 140, all slags mat, som mättar. Magfylla, idem.

Megn, 185, Vis, robur. Han har hwarken mod eller megne.

Mæti, 32. Æstimatio. Det mätar jag icke; sätter icke wärde på.

Nema, Discere. Nim, qwick at lära.

Skoraz undan, 211. Skjörta, springa undan.

Snaudur, 14, Nudus. Snöplaggad, tunnklädd.

Snilld, 35, Industria. *Snilldar verk*, 112, Facinora prædicanda. Snill Man, qwicker Karl.

Snopa, 15, se bedröfwad ut. Snopen, bedröfwad, flat. Di drogo så stifwe bort, som di skulle tänka ta sjelfwa Pehr i lofta; men di kom så snopne hjem.

Stuttur, 44, Brevis. Staut, skött, kort. Deras glädje war så staut, därföre ble di så snopne.

Sæmiliga, 11, Decenter. Sömliga, höfligt, beskedeligt.

Sæta, 193, Obedire. Han säter mig icke. De sätte hwarken Lag eller Förordningar, h. e. lydde icke.

Vanta, 92, Deesse. Hwad wantar Gäntan? Hon wil gifta sig.

Vardveita, 6, Servare. Han har wåhlwetat mig hästen, h. e. försäkrat mig om des godhet.

Von, 1, Spes. Mån det år någon won (något hopp), at hår blir båtre tid?

i Þra, 273, Obstinate. Han gör i tråg, obstinat, i ilska, med berådt mod.

Þratt, 212, Sæpe. Stackars Hustru! hon får så trått (ofta) barn; jag menar hon år feg.

Þrot, 108, Defectus. På Göthiska ord hos oß år ingen tråt, brist; men hwem har rum eller tid åt alla?

* * *

Dagsætur, 21, Crepusculum. Dagsått, når det nyligen blifwet nedmörkt.

Detta, 13, Cadere. Han dettar så fort han kommer på benen, h. e. faller.

Feigur, 17, Feg. Endera år du eller jag feg, h. e. tilreds at snart dö. Feg för en wacker Flicka, olycka o. s. w.

Sla, 64, twårlista. Slå på slådor och slipor brukas i denna mening.

Varir, aktsamme. War, försigtig. Fjårhan år en war fogel.

CHRO-

CHRONOLOGIE
Öfwer
Hedniska Tidehwarfwet
i Wärmeland.

A. C.

Folket utödes i Swerige, antingen genom hunger eller utflyttningar, och K. DOMALDER blir brånd åt ODEN til god årswäxt (p. 44). . . . . 100.

Kon. AUNE hin Gamle namngifwer Aunes- (Amne-) härad och upbygger Agneholms Slott (p. 49) wid paß . 320.

OLOF Tråtelja börjar rödja Näs-härad, under namn af Wärmeland, (p. 60, 73) w. p. . . . . . . 650.

Wid samma tid, och något därefter uptager *Gromer* Grums-härad (p. 66), *Thori* Jotun Fryksdalen (p. 67), *Göthe* Göthes-härad, (p. 64), *Ufve* och *Otulfaxe* Ullerud eller Kihls-härad (p. 124), *Raumer* Nordmarks-härad (p. 66), *Græim*, *Hök*, *Svelting* och *Bold* uptaga Elfdalen (p. 68); et Afguda-hus bygges wid Gjällberga (p. 65, 118), och *Saxo* bygger Saxholms Slott (p. 104).

Konun-

Konungarne HALDING slagne på Wänern af K. OLOF af Gardom (Gaulum eller Gilberga p. 103) w. p. . A. C. 660.

Omkring samma tid tildrog sig *Torsten Vikingssons* Krig med *Jokull* (p. 101).

Olof Fracke slår Kämparne *Gunde* och *Grim* wid Gunnarskog (p. 104) w. p. 696.

Olof Fracke slår Kämparne *Hjali* och *Skati* på Bergön och frälsar OLOF Träteljas Dotter, *Åsa*, den han får til Gemål (p. 106) w. p. . . 700.

Wärmelands och Wästgötha högmodige Herrar biwista Bråwalla-slag (p. 92, 97) ungefär då K. HALFDAN Hwitben regerat . . . . . 735.

Thor Jarl af Wärmeland, i K. HALFDAN Mildes tid (p. 93), lefwer omkring . . . . 760.

Sibbe blir slagen på Sibberön i Wänern af K. GÖTHAR, och GÖTHAR åter af K. JARMERIK af Dannem. (p. 109) 820.

Ansgarius prädikar i Wärmeland och Solöar (p. 89) . . . . 829.

Omkring denna tiden gåfwo Wärmeländingarne sig ifrån Norrige och under Swea Rike (p. 78) . . . . 840.

Åke

Åke Bonde gör gästabud åt K. ERIK A. C.
af Swerige och HARALD Hårfager
af Norrige (p. 100, 112) . . . 874.

Rane hin Göthske blir slagen af HA-
RALD Hårfager (p. 79, 84) . . 876.

Håkan Jarl *Griotgardsson* och *Atle*
Jarl strida på Stafnås-fjolen (p.
110) w. p. . . . . 910.

Mötet på Danaholmen imellan 3 Ko-
nungar (p. 80) står . . . . . . 951.

Arrvid Jarl blir wid samma tid drif-
wen ifrån Wärmeland til Swerige
(p. 96.)

Thorger prädikar i Wärmeland (p. 90)
och blir slagen wid Strand i Wärm-
skog omkring . . . . 980.

Wid samma tid förstörer *Håkan* Jarl
Gilberga Tempel (p. 88)

Wärmeland kommer helt och hållet til
Swerige i bytet efter OLOF TRYGG-
VASSON (p. 81) . . . . 1000.

Tillåg,

Tillägningar wid Hedniska Tidehwarfwet.

Sid. 45, Not. (d). Twehunda Gräns utstakas från Akersund genom Angelshamn, Dagerflod och Lyswik til Tranestrand o. s. w. Wore nu detta rätt; så kan man af Chartan acurat se huru stor del af Wärmeland lydde därtil, näml. öfwer Wänern ifrån Gullspång (sid. 50.) til Nors-Älfwen (sid. 10.), hela Fryken igenom, up til Lyswik; men sedan N. O. öfwer Elfdals Skogar och Berg til Tranestrand i Dahlarne. Sexhunda låg här wäster om, och utgjorde således hela Näs- Gilbergs- Nordmarks- och Jöse-härader, större delarne af Grums, Fryksdals och Elfdals, samt något af Kihls.

Sid. 111, Not. (a) bör tilläggas, at med Sögne Fylke förstås utan twifwel Sunne- eller Fryksdals-härad. Jag är icke okunnig, at det ock fins Sögne i Norrige; men kan ej låta öfwertala mig, at en Fogd eller Länsman i Gilberga skulle ock kunna utöfwa sin souvraina myndighet i Trondheim.

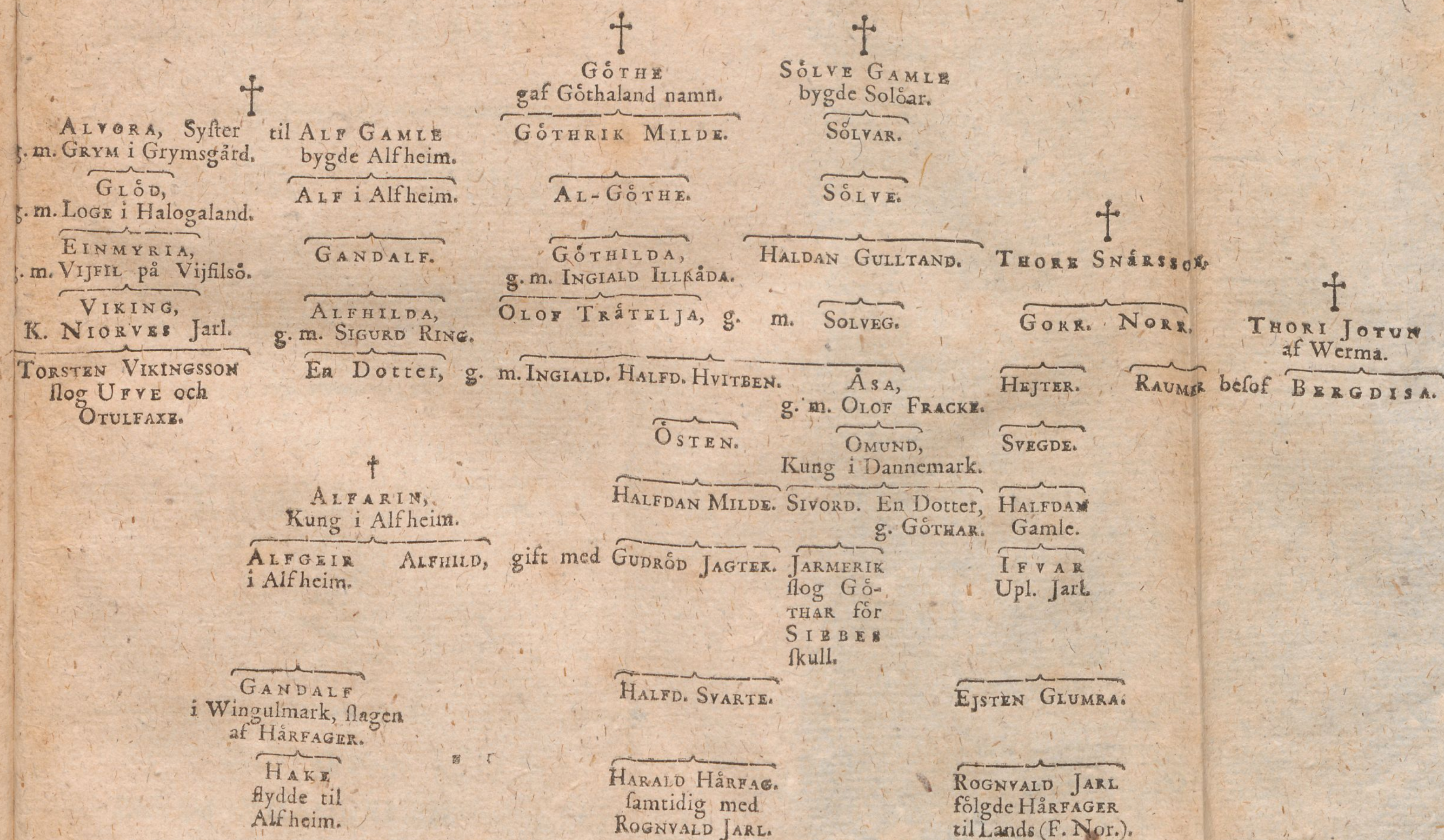
Sid. 128 har jag nämndt, at Ulleruds Runsten innehåller det äldsta Runska Alphabetet. På halfwa stycket af Stenen stå alle Bokstäfwerne i den ordning, som wåre Förfäder hade i sin A. B. C. Bok placerat dem, utom den enda ᛚ, al, hwilken är den sidste och hörer til det stycket, som ännu är ofunnet. De öfrige, då man läser ifrån wänster til höger, äro desse: F. U. D. O. R. G. H. N. I. A. S. T. B. L. M. R. Huru de Lärde af detta Alphabets inrätning (at det i början har Fader eller Föder, midt på Nia (9) och i slutet Al, omnis) welat finna wåre Hedningars insigt i Guda-läran, är något, som icke rörer mit ämne (Se eljest den i Noten (e) åberopade Disputationen.). De 4 Bokstäfwerne på fjerdedelen af Stenen äro F U N þ, hwaraf jag i början wille föra Runstenen til Catholska tiden och läste Funtfoder, innan jag fick se ofwannämnde Disputation.

TABELL,

TABELL, N:o 1.

Som utvisar någre Slägters Samtid, til uplysning i Wärmelands äldsta Historia. Efter de äldste Nordiske Häfdateknare, *Sturlesson, Hervora* och *Torsten Vikingssons Sagor, Fundin Norregur, Saxo Grammaticus* m. fl. (Se Not. (l) p. 47. cfr. *Herr Canc. R. och Ridd. Ihres Bref til Herr Canc. R. och R. Lagerbring, rörande then Isländska Edda* m. m. och *Utdrag däraf i Lård. Tidn. N:o 27, 1772,* om det som rörer *Fornjoters* Ätt och Mythologiens dikt om *Norrs* och *Gorrs* Förfäder.), upstäld af *E. F.*

TABELL,

TABELL, N:o 2.

Som wisar huru de flesta Käjserliga, Kungliga och flera Höga Hus i Europa härstamma från *OLOF Trätelja.*

Norrige och Dannem.

1. Olof Trätelja.
2. Halfdan Hvitben.
3. Östen.
4. Halfdan Milde.
5. Gudröd Jagtekung.
6. Halfdan Svarte.
7. Harald Hårfag. † 936.
8. Sigurd Rise, K. i Norr.
9. Halfdan, dito.
10. Sigurd Syr, dito.
11. Harald Hårdråde, dito.
12. Olof Kyrre, dito.
13. Magn. Barf. d:o † 1103.
14. Har. Gille, d:o † 1136.
15. Sigurd, dito † 1155.
16. Sverre, dito † 1202.
17. Håkan Svensson, dito.
18. Håkan Håkansson, dito.
19. Magn. Lagaböter, dito.
20. Håk. Månss. d:o † 1319.
21. Ingeborg, g. m. Hert. Erik Månsson af Sver.
22. Euphemia, g. m. Hert. Albrecht i Mechlenb.
23. Magn. I, H. i M. † 1384.
24. Joh. II, dito † 1423.
25. Henr. den Fete, † 1477.
26. Magn. II, Hert. † 1503.
27. Albert VI Pulcher.
28. Ulric Nestor, † 1603.
29. Sophia, g. m. Kon. Friedrich II i Dannem.
30. Christian IV, † 1648.
31. Friedrich III, † 1670.
32. Christian V, † 1599.
33. Friedrich IV, K. i D.
34. Christian VI, dito.
35. Friedrich V, dito.
36. Christian VII, dito.

Sverige I.

15. Sigurd (Se Norrige).
16. Cecilia, g. m. Lagman Folkvider i Wårmel.
17. Håkan Galin † 1214.
18. Knut, Jarl i Nor. 1226.
19. Greger Låme, 1272.
20. Magn. Låme, R.R. 1310.
21. Greg. Låme, R.D. † 1350.
22. Joh. Låme t. Benhamar.
23. Ingeb. Låme, g. m. R.R.R. Trotte Persson til Eka.
24. Måns Trottesson.
25. Carl Månsson til Eka.
26. Måns Carlsson til Eka.
27. Cecilia Månsd. g. m. R.R. Erik Johanss. t. Rydboh.
28. Gust. Vasa, Kon. † 1560.
29. Carl IX, Kon. † 1611.
30. Catharina, g. m. Pf. Gr. Joh. Casimir i Zwejbr.
31. Christina Magd. g. m. Margr. Fried. VI. i Bad.
32. Fr. Magn. Margr. i Bad.
33. Albert. Friedrica, g. m. Bisk. i Lüb. Chr. August.
34. Adolph Friedrich, Kon.
35. GUSTAF III, K. i S.

Sverige II.

26. Magnus II (Se Norr.).
27. Anna, g. m. Landt-Gr. Vilh. Med. i Hessen.
28. Philip Magnan. † 1567.
29. Christina, g. m. Hert. Adolph i Holstein.
30. Joh. Adolph, Hertig.
31. Fried. III, Hert. † 1659.
32. Chr. Alb. Hert. † 1694.
33. Christ. Aug. Bisk. i Lüb. g. m. N:o 33 (Se Sv. I.).

Frankrike.

29. Sophia (Se Norrige).
30. Anna, g. m. Kon. Jacob I. i Engl.
31. Carl Stuart, K. i Engl.
32. Henrica Maria, g. m. Hert. Philip af Arelat.
33. Anna Maria, g. m. Hert. Vilh. Amadaeus i Savoj.
34. Maria Adelheid, g. m. Ludvig, Dauph. † 1712.
35. Ludvig XV, K. i Frankr.

England.

30. Anna (Se Frankrike).
31. Elisabeth, g. m. Kurf. Friedrich V i Pfaltz.
32. Sophia, g. m. Kurf. Ernst Aug. i Hannover.
33. Geo. Ludv. Kon. † 1727.
34. Geo. Aug. Kon. † 1760.
55. Ludvig, Pr. af Vallis.
36. Georg III, K. i Engl.

Prætendenten.

31. Carl Stuart (Se Frankr.)
32. Jacob II, K. i Engl.
33. Jac. Edv. Frans, † 1766.
34. Carl Edvard, f. 1720.

Romerske Käjsaren.

31. Elisabeth (Se Engl.)
32. Carl Lud. Kurf. i Pfaltz.
33. Charl. Elis. g. m. Hert. Philip I. af Orl.
34. Elis. Charl. g. m. Hert. Leop. Jos. i Lothring.
35. Frans Stephan, Käjsare.
36. Joseph II, Käjsare.

Saxen.

31. Fried. III (Se Norr.).
32. Anna Sophia, g. m. Kurf. Joh. Geo. i Saxen.
33. August II, K. i Pohlen.
34. August III.
35. Fr. Chr. Kurf. † 1763.
36. Fried. August, Kurf.

Ryßland I.

32. Christ. Alb. (Se Sver. II.)
33. Fried. IV, Hert. i Holst.
34. Carl Fried. Hert. i dito.
35. Pet. Foedorow. Kejs. i R.
36. Paul Petrowits, Storf.

Ryßland II.

33. Chr. Aug. (Se Sverig. II.)
34. Johanna Elis. g. m. Hert. Chr. Aug. Anh. Zerbst.
35. Cath. Alexiewna, Czar.

Preussen.

33. Geo. Ludvig (Se Engl.).
34. Sophia, g. m. K. Fried. Vilh. i Preussen.
35. Friedrich II, K. i Pr.

Sardinien.

33. Anna M. (Se Frankr.).
34. C. Emanuel, K. † 1773.
35. Vict. Amadæus, K. i Sar.

Holland.

34. Geo. August (Se Engl.).
35. Anna, g. m. Ståth. i Nederl. Vilh. C. Henrich.
36. Vilhelm V, f. 1748.

Spanien.

34. August III (Se Saxen).
35. Maria Amalia, g. m. Don Carlos, K. i Span.
36. Carl Anton, Pr. af Ast.

Neapel.

35. Maria Amalia (Se Span.)
36. Ferdinand IV, K. i Nea.

Parma.

35. Ludvig XV (Se Frankr.).
36. Lovisa Elis. g. m. Hert. Philip, Infant af Span.
37. Ferdin. Lovis, H. i P. et P.

Toscana.

35. Maria Amalia (Se Span.)
36. Maria Lovisa, g. m. Pet. Leopold, Ärkeh. af Österr.
37. Frans Jos. Carl, f. 1768.

Beskrif-

Beskrifning
öfwer
Wärmeland.

Andra Afdelningen
Innehåller
Påfwiska Tiden.

Författad af
ERIK FERNOW.

Götheborg, 1773.
Tryckt hos IMMANUEL SMITT, K. G. B.

Til

Konungens

Högtbetrodde Mån

i Nerike och Wårmeland,

Generalen och Öfwersten,

Commend. af K. Sw. Ord. Stora Kors;

Så ock

Landshöfdingen,

Ridd. och Commend. af K:gl. Sw. Ord.

Högwälb. Herrar, Grefwe och Fri-Herre,

Nådige Herrar!

Wärmeländingarne hafwa werkeligen, åtminstone til stor del, ifrån de alraåldsta tider, förtjent sig hederligt namn eller förakt, för mer eller mindre tapperhet på blodiga fält, och under fredliga tider, mådt wäl i sina hyddor, eller lidet nöd, i samma mån, som ödet gynnat dem med mer eller mindre uplyste och wälsinnade Anförare och Styresmän.

Jag skattar mig dubbelt lycklig, at hafwa fådt beskrifwa deras äldre och nyare öden, i en tid, då de äga de Höfdingar både för krig och frid, hwilkes likar jag har swårt för at framwisa i all deras Historia.

De hafwa et gladt hopp, at under så ädelsinte Herrar uphinna den lustre, och wälmåga tillika, som tidernas belägenhet någon tid synes hafwa fördunklat och afmattat; men nu skal gifwa dem anledning at, för all framtid, prisa Försynen, Hwilken låtet deras dagar infalla under Nådige Herrarnes uplysta och priswårda styrsel.

Min penna är icke mer fallen för smicker, än Nådige Herrarnes öron. Då jag därföre får tilfälle at, jämte något mera, upoffra Dem antingen korta beskrifningar, eller ock blotta namn och åratal på de fleste Deras lofwärde Företrädare; lemnar jag tillika efterlefwande Landsmän, såsom en kär skyldighet, at ewigt utsprida och wörda Wärmelands nu warande *Generals* och Öfwerstes, samt des Landshöfdinges förtjenster, hwilka wida öfwergå mit loford.

Under det jag wågar anmäla mig i nåd och ynnest, förbehåller mig tillika, i djup ödmjukhet, äran, at städse få framlefwa,

Mine Nådige Herrars

Götheborg, d. 19 Nov., 1773.

Allerödmjukaste tjenare,
ERIK FERNOW.

Påfwiska
Tidehwarfwet,
Före
Digerdöden.

Innehållet:

I. Om Landets werldsliga Styrsel.

I förra Tidehwarfwet hafwe wi betragtat den Landsort, om hwilken wårt ämne handlar, på twå särskildta sätt; den wästra delen egenteligen under Wärmelands namn, såsom lydande til Norrige, och den östra, såsom et Westgötha- eller Nerikes bihang under Swerige, hwarifrån det aldrig waret söndradt. Nu få wi anse bägge under et namn, förenade med Swenska Kronan, då Gränsen ungefärligen blir Leth-älfwen och Gullspång på östra sidan, men i öfrigt lika som förr: Wänern i söder, Markerne i S. W., Romarike och Solöar i wäster, Finweden, Järnbäraland eller Dalarne i norr; men Klara-älf går Landet midt igenom.

I bytet af Norrska Riket, efter OLOF TRYGGVASSONS död, år 1000, kom en tredjedel på OLOF Skötkonung, öfwer hwilket alt han satte *Sven Håkansson* Jarl med samma rätt, som de fordne Skatt-Konungar

det innehaft. *Sven* Jarl åter lemnade då wästra Wärmeland til *Ragvald* Jarl i Wäster-Göthland, som altid hade ägt den östra delen förut; och ehuru OLOF den Helige i Norrige knorrade emot denna delning (a), så kom dock aldrig Wärmeland mera på hans lott, utan förblef til Swerige, sedan han eljest waret lyckelig at drifwa *Sven* Jarl ur sina öfriga besittningar.

Ifrån denna tiden är troligt, at Wärmeland haft Lagmån och Fogdar samfält med Wäster-Göthland och Nerike, omkring 100 år. Åtminstone blir swårt at bewisa motsatsen (b).

Men

(a) At han icke med godt öga ansåg mistningen af Wärmeland, är klart nog af hans utlåtelse några år därefter, när Sigvater Skald gjorde för honom berättelse om sin resa genom Wärmeland, och då tillika kom at nämna Sven Jarls tilhörigheter, samt at han sjelf, förmodeligen såsom Norrsk Undersåte, hade mist en Gård där i Landet:

Thet sade Konungen, Med stor wrede,
Wara af ålder Sin ägendom,
Som Ragvalder hafwer. (Sturl. Pars I. p. 513.)

Man finner ock häraf lätt, at nu låg Norriges fordna tilhörighet af Wärmeland under Wästgötha-Jarlens wälde.

(b) En Germicke är utgifwen för Höfding i Wärmeland i OLOF Skötkonungs tid; men jag kan så mycket mindre sätta honom på det stället, som wart Wärmeland och Smålands Wärensland blifwet hos de Gamle så ofta blandade om hwarandra, och Germickes Son, Gunnar Gröffa, som lät döda S. Sigfrids Systersöner, bodde i Wärensland, och war där en mägtig Man, men förmodel. aldrig sedt Wärmeland.

Men här dömdes dock efter Landets egen Lag, såsom wi redan nämndt, och til sin andeliga styrsel kom det under Skara, så snart där insattes Biskopar.

Efterhand har den östra delen, hwilken förut waret ansedd såsom Wärmelands Skog, blifwet söndrad från Nerike och med det gamla Wärmeland införlifwad, under namn af Öster-Syßlet (c), då hela den wästra delen, eller OLOF Tråteljas Konungarike, blef kalladt Wäster-Syßlet.

OLOF Heliges knot angående Wärmeland kom aldrig at bestå i annat än ord, utan förblef det wid den Gränse-skilnad, som han en gång med Skötkonung öfwerenskommet och faststält östan ifrån Eda-skog (d), och hans Efterträdare i Norrige fingo nog at förswara det de hade, utan at skaffa sig mera beswär med några gamle owisse fordringar, alt intil Konung MAGNUS Barfots tid.

Han påstod, at Konung INGE i Swerige skulle, efter gammal häfd, til honom afstå Dahls Land och något mer i nordwäst af Wärmeland; men det blef i godo bilagdt genom et giftermål. Norrske Konungen fick den Swenskes Dotter, *Margaretha* Fridkulla, til ägta.

(c) Wi finne likwäl ännu längre fram, i nästa Tidehwarf, at Syßlen kallades Tridunger, och hwartdera hade sin egen Häradshöfding.

(d) Sturlesf. l. c. p. 636.

Ifrån den tid lydde Wärmeland framgent under de Swenske Konungar, mestedels omedelbarligen, och styrdes genom deras Höfdingar eller Landtwårnsmän och Lagmän, antingen de då i början bodde hemma i Landet, eller troligast i Wäster-Göthland, på Arewalla och Lödese, som tordt gifwet anledning til östra och wästra Syßlet.

Imedlertid fick Landet icke altid wara orubbadt och fridt för fiendtlige besök. När Konung STENKIL, wid år 1066, gaf den Norrske Jarlen, *Håkan Ifvarsson*, Wärmeland til förläning, och frihet at draga öfwer Wäster-Göthland med sit Krigsfolk, kan man icke förmoda at Folket, på någon tid, fådt bo i särdeles lugn och stilhet. Ännu wärre torde Björkebenerne framfaret omkring 1175, och under Ribbunge-kriget huserade Norrske Konungen, HÅKAN HÅKANSSON, illa i Landet 1225; men wi få längre fram tala om krigen.

Prins *Magnus*, *Birger* Jarls af Bjellbo Son, tog år 1276 sin Broder, Konung WALDEMAR, til fånga inom Wärmelands Gräns. Då war han wäl i början ärnad, at låta Konungen erfara et hårdare öde; men på många förböner unnade han honom sluteligen, i lifstids förläning, Wärmeland tillika med Öster- och Wäster-Göthland samt Dahl.

Imellan MAGNUS Laduläses Söner, Konung BIRGER och Hertigarne *Erik* samt *Waldemar*, upkom 1304 et fiendtligt hat, som icke

slöts

slöts utan med krig och mord. Konungen ägde en spotsk och högdragen Drotning, *Mårtha*, den där icke ansåg Hertigarne utan med förakt, och det upblåste elden ännu mer. Hertigarne satte sig straxt i besitning af Wärmeland och Dahl, förskansade sig där och gjorde Konungens Folk nog wånda. Men imedlertid träffades en Förening i Örebro 1308 och i Helsingborg 1310, i kraft af hwilka all twist blef uphäfwen, och Konungen updrog sine Bröder Finland och Österbotten med alla des Slott och Län. Dock brast det åter ut i oenighet, och Hertigarne beslöto, för all tid, at afsätta Konungen; uprättade därföre i Lödese, år 1315, et Häfdabyte, i anledning hwaraf Hertig *Erik* fick Wärmeland på sin lott tillika med Wäster-Göthland och Dahl, hwilke alle tre räknades under Lödese och Arewalla Slott (c). Detta skulle stå på prof i 5 år; men dem hunno ej Hertigarne öfwerlefwa, emedan Konungen tog dem til fånga under et Julgästabud i Nyköping, låt nedsänka dem i en källare, och jämmerligen hungra til döds, wid nyåret 1319.

Nyßnämnde Hertig *Eriks* Enka, Prinsessan *Ingeborg Håkansdotter* af Norrige, fick därpå til någon tid besittja Wärmeland jämte en del

(c) Detta styrker min sats, at Wärmeland lydt til desse Slott innan det kom under Nerike. Det öfriga på Eriks lott war N. Halland, Dalarne, en del af Småland och Calmare Län.

del af Wäster-Göthland (f) under morgongåfwo-rätt. Men 1326, den 1 Febr., gjorde hon i Skara med sin Son, MAGNUS Smek, et sådant byte, at hon i stället fick Dawöen, Åkerbo- och Snåfringe Härader i Wästmanland m. m. frie för alla Konungs-pålagor, utom i högsta nödfall, och Wärmeland tilföll åter Kronan.

II. Om Landets Omwändelse til Christendomen.

Förut hafwe wi anmärkt, at *Ansgarius* och *Thorger* waret Wärmelands Apostlar. Det är således icke utan, at här waret något spår til Christendom, fast det icke fick widt breda sig ut före OLOF Skötkonung. Åtminstone är troligt, at en del, til at efterapa de Christne, bestänkt sina nyfödda barn med watten; men OLOF började tända et klarare ljus, hwartil han hade så mycket lämpeligare tilfälle, som han sjelf bodde och uppehölt sig mest i Wäster-Göthland, hwarföre han ock säges hafwa bygdt Gilberga Kyrka därstädes i samma form och af samma slags sten, som Husaby på Kinnakulle.

Dock

(f) Emedan här nämnes en del af Wäster-Göthland, synes det troligen hafwa waret Wäster-Sysslet under Lödese Län, såsom närmast Norrige.

Dock är icke troligt, at OLOF kunnat hinna långt i et så swårt wärf, hos et Folk, som, själdt i sin gamla enfaldighet och enwishet tillika, saknade nödig underwisning af duglige Lärare, antingen til saken eller til tungomålet. Det fordras ännu både skickelighet och flere års omhugsan i detta mål wid en enda bortskämd Soken.

Man har wäl hållet före, at flera Kyrkor i Landet blifwet upförda under OLOFS regering (ff); men då man icke kan bewisa, at han kunnat anskaffa til någon myckenhet hwarken almänne eller enskildte Lärare, så stöder det sig på föga grund.

Sedan OLOFS Son, EMUND Gammal, kom på Thronen, fick Christna Läran et annat utseende i Wärmeland. Han war mån om at befordra densamma i hela sit Rike, men i synnerhet yppade sig här et tjenligt tilfälle. En Benedictiner-Munk, ifrån Klostret Corbey, wid namn *Adelvard* den Äldre, höll mödan ospard at öfwergifwa sit goda mak och blifwa en Apostel i Norden. Han kom til Göthaland och gaf sig därifrån til Wärmeland wid paß 1054, prädikande Evangelium så wäl där, som för Skidfinnar, hwilke synes wara Dalkarlar (g). Hade en *Thorger* förut, genom wåld

(ff) Rhyzel. Werm. Eccles. M. S. Men Sigvater Skald beklagade dock, at han måste låna härberge hos Hedningar, då han i OLOFS tid reste genom Wärmeland.

(g) Cancell. R. Lagerbring håller före, at med Wärmeland kunnat förstås Bjarmaland; men Adamus Bremen-

wåld och otidighet, upretat en enfaldig Almoge, til sin egen undergång; så förstod *Adelvard*, at med mera fogelighet angripa sit wigtiga och dyra werk.

Utom det han af naturen icke war grym: en stor ägenskap wid sådana omständigheter; skal han ock haft den förmon, at kunna göra underwerk. När stark tårka inföll, skal han genom sina böner skaffat tilräckeligt rägn, och när åter rägn öfwerflödade, förmådde han at det blef solsken och tårka. Många hafwa ansedt detta för en munkedikt; men andre hafwa trodt sig kunna antaga det för sanning, utan at förolämpa Guds Majestät. Ehuru det är; då man säkert wet, at han med dygder och fromhet, i lära och lefwerne förelyste Folket, kan man lätt sluta, at han icke haft swårighet uträtta i omwändelses-werket så mycket, som kunde falla på en människas lott.

Men han fick icke altid wara i Wärmeland. Konung HARALD Hårdråde ombad honom, at i samma ärende göra en resa til Norrige, och när han kom därifrån tilbaka, wistades han i Göthaland til sin död, som timade wid 1063.

Kort därpå war det som *Håkan* Jarl fick förläning i Wärmeland. Han anwäade mycken flit, at befordra Christendomen; men hade den dygden, at låta Folket äga sin samwetsfrihet,

---

Bremensis omtalar rent ut, at både Ansgarius och Adelvard prädikade i Wärmeland och Solöar, såsom Grannar,

frihet, och drog därigenom både Christne och Hedningar så på sin sida, at först Wästgöthar och Wärmeländingar, och därpå hela Riket utwalde honom til sin Konung, efter STENKILS död, med namn af HÅKAN Röde.

Således har efterhand Christendomen mer och mer rotat sig i Wärmeland: ty i en hast kunde det icke ske; och Kyrkor blefwo bygda i samma mån, som Scholan i Husaby kunde förse dem med dugtige Lärare. I synnerhet berömes ERIK Helige, at han under sin regering, ifrån 1156 til 1161, upbygde mångfaldiga små gråstens Kyrkor i Riket, hwarwid Wärmeland ej lär blifwet förgätet; och knapt war någon Kyrka eller Kloster i Riket, det icke MAGNUS Ladulås bewiste sin mildhet på, och rikeligen begåfwade (h).

Man är och lärer blifwa owiß, om någon gång waret tänkt på något Underwisningswerk och Schola denna tiden inom Wärmeland. Nog skal ERIK den Helige hafwa bygdt Lurö Kloster. Hans Efterträdare, CARL SVERCHERSSON, lät upbygga et Warnhem, som torde wara wårt Warnamo, och Gudwalla Kloster är, efter alt utseende, wårt Gladewall, men om deras inrätning och öden äge wi ingen fulständig underrättelse. Wi hafwe ock spår til flere små Kloster; men de hafwa twifwelsutan tjent til andra behof.

I en

(h) Joh. Magnus, p. 562.

I en tid, då knapt flere lärde läsa i bok, än de, som skulle blifwa Munkar och Prester, synes icke heller något Lårohus i det ämnet waret så högt nödigt i Wärmeland. Husaby och därpå Skara woro wäl i stånd at förse denne orten med 18 Prester, då de icke hade så många nödiga hemma i sit eget Land, som nu för tiden. Man har intet skäl til, at här waret flere än 18 tilsamman, och det öfriga uträttade Munkar.

Anledning til denna anmärkning tager jag däraf, at i Wärmeland hafwa ej waret flere, än 18 gamla Pastorater eller Moderkyrkor, hwilka förmodeligen alla i detta Tidehwarf blifwet inrättada. Nu woro wäl i hwartdera Pastoratet flera Kyrkor, men jag har i de äldsta Handlingar aldrig funnet mer än en Prest, Kyrko-Herre eller så kallad Curatus, wid Moderkyrkan. De öfriga små Kyrkor äro nämnda Munkekyrkor, emedan kringstrykande Munkar, i Kyrko-Herrens frånwaro, där underhållet Messan.

Wärmeland hörde nu under Skara Biskopar, och troligt är at desse, dels för beqwämlighet, dels för ålder och af orkeslöshet, haft sig från första början en Landt-Probst eller Vice-Biskop här til hjelp; men än fins därom ingen widare underrättelse, än at *Nicolaus de Thingvaldum*, Canonicus Scarensis war en sådan wid Digerdöden.

Wisse tider, och kanske en gång hwart år, har Presterskapet nu måst infinna sig i Skara på Prestemöte, då de hast tilfälle at aflemna sin Skatt til Påfwen och Biskopen, och afhemta nya Messe-böcker. Åtminstone hafwa Prestmöten länge waret brukelige i Skara (i).

Nit för den nya Religionen fattades icke wåre Förfäder, sedan de blefwo Christne, äfwensom de, i lång tid, gjorde swårighet wid, at ändra den gamla. Til bewis däraf kan jag anföra, at de med så hög wördnad ansågo sin förmente Martyrs, den Hel. *Thorgers* Graf, som de wisade Konung HÅKAN af Norrige. Och än mer af de stora begåfningar, som Landets högsta Herrskaper, efter den tidens tankesätt, gjorde til andelige och helige bruk. Den känner icke en Almoge rätt, som icke begriper hwad starka intryck sådane efterdömen göra både på kroppens och själens wägnar. Således gaf Hertig *Birger*, 1220, til Systrarna i Riseberga alt Laxfisket i hela Wärmeland (k), hwilket dock sedan blef deladt på flere Kloster. Lagmannen *Holdo Strahle* och des Fru skänkte, 1268, ej mindre än 11 Gods til samma Kloster: Sommarstad 2, Hjorsberg, Skanem, Wall, Kalfswall, Hammar, Arnön, Näs, Lytherwik

M och

(i) Biskop Bryngels Bref 1281.

(k) Om detta och mycket mer, som frambeles förekommer, har Herr Camer. Fryxell gjort utdrag ur Original-Brefwen i Riks-Archivo, hwilket alt blifwet lemnat til Archivum Wermel.

och Risåter. På 1320 talet gaf Fru *Helena Pådersdotter* hela Rudhaskogen, som icke långt därefter blef en hel Kyrko-Soken, til bemälte Riseberga. 1349 fick Nydala Kloster rättighet til Notedrägt i Howilda Å i Wärmeland, flere smärre begåfningar, både til detta Kloster och flere, at förbigå; hwilket alt gjorde, at Munke-Presterne nu, på sit sätt, woro ansedde som et slags halfgudar, i synnerhet, innan de än ej hunnet lära skämma sina egna saker i den högd, som sedan efterhand skedde, dels af dumhet och dels af snålhet, som wi i nästa Tidehwarf skole finna.

III. Om Folkets Tilstånd och Landets Beskaffenhet.

I stället för det at de få, men widlyftige hemman i Landet förut mest omedelbarligen hörde Bönderne til, som däraf utgjorde liten eller snart ingen Skatt til Kronan, och däremot fingo sittja i frid ostörde (I), har i detta Tidehwarf, genom Helge Ands Holms Beslut, Konglige Begåfningar, Köp, Skattewrak, Krig eller andre tilfälligheter, en stor del blifwet Krono- Kyrko- eller Herre-gods och flere Bönder därunder lagde. På Näset (II), och där omkring, är wäl troligt, at många Säresgårdar för

(I) Botin, Lagerbring p. 372, 375 och flere.
(II) Probst. Edströms M. S.

för Adeliga Slägter waret alt ifrån OLOF Träteljas tid; men i de öfriga orter tyckes det icke så förhållet sig.

Således hafwe wi spår til, at Folkungarne haft många och ansenliga Gods i Landet (m), och *Ribbinge*-Slägten, som i detta Tidehwarf upkom (n), tog likaledes sit första stamhåll i Wärmeland. Åfwenså har *Låma*-Ätten i denna tiden här haft mycket at säga, och *Stråhle*-Familien, *Oxenstjernor*, *Lange* och flere icke mindre, som wi framdeles få se. At *Bonde*-Slägten haft stora Gods här i Landet, bewises nogsamt däraf, at Konung SVERES i Norrige Gemål, Drotning *Margaretha Bonde*, Kon. ERIK Heliges Syster, i sin lifstid nyttjade många sådana här oklandrat; men wid

 hän-

(m) J et gammalt Fragment, som Herr Cancell. R. Lagerbring anfördt i Diss. om Helge Ands Holms Beslut, nämnes en ägo-skilnad imellan MAGNUS Ladulås och Grimsten Folkunge. Brefwet är skrifwet i Konungens namn. Där nämnes Ramsuna-Boa och Wermaskow, som kunde tydas för Ramsunds Bro och Wärmskog, wäster i Wärmeland. Men andre omständigheter wisa, at här menas Ramunda-boda i Nerike, och med Wermaskow den sedan så kallade Wisnums-moen och Lethstigen, eller öfwerlesworna af det fordna Östra Wärmeland.

(n) Sigurd Ribbing, Son af Erling Stenwägg och Farfader til Sigvid, Stamfader för Ribbinge-Slägten, uppehölt sig mest i Wärmeland under det han täflade med HÅKAN HÅKANSSON om Norrska Kronan (v. Dalin Pars I. Cap. 6. §. 5.), och således är troligt at han här ägt Gods, som sedan följt Slägten åt.

hännes död 1205, då SVERKER II regerade i Swerige, lärer man waret omtänkt at indraga dem til Kronan, emedan hännes Måg, PHILIPP, Baglernes Konung, icke torde resa uppenbart, utan förklädd, under namn af *Halvard* Hwide, då han därifrån skulle hemta alla lösören (o). Man kan wäl tänka at Kyrkor och Kloster ej blifwet förgätna, sedan Godsen kommet i Kronans händer; men hwilka och hwarest de waret, blir swårare at säga.

Wi behöfwe icke föreställa oß Wärmeland så fattigt på Folk i detta Tidehwarfwet, som man i almänhet eljest trodt. Man får lätt andra tankar, då man besinnar huru månge Recruter Landet kunde tilsläppa i Björkebenernes och Ribbungarnes Härar, och ändå Norrska Rådet fant sig föranlåtet at afråda Konung HÅKAN HÅKANSSON til Krig emot Wärmeländingarne, som NB. utgjorde en så stor myckenhet Folk (p).

Sedan nöden dref Kon. MAGNUS Ladulås til större behofwer, än hans Företrädare haft nog, af Upsala-öde, alt intil hans tid, uptänkte Ständerne på Riksdagen, som stod på Helge Ands Holmen i Stockholm 1282, utwägar at

(o) v. Dalin l. c. Det är icke otroligt, at desse Hemman waret arf efter Åke Bonde i förra Tidehwarfwet, och at Bonde waret Åkes Slägtnamn; ty hwarföre har Sturlesson eljest icke utmärkt andre Odalsmän, dem han omtalar, med Bondenamn?

(p) Norrske Kongers Chrönika.

at häfwa desamma, och stadgade ibland annat, at alle store Floder, som fölle i Wänern, skulle höra Konungen til, och ifrån den dag måste Landets Inbyggare gifwa årliga afgifter för sina Fisken i Swart-älfwen, Gullspång, Klara, Nors-älfwen, Borgwik, Jöse-forsen och By-älfwen, dem de förut ägt antingen under Land- och Strand-rätt, eller ock brukat om hwarandra i enighet under samhäfd, utan at draga därföre några ordenteliga skatter och tyngder.

Således måste wäl Wärmeländingarne nu widkännas flere beswär, än de förut woro wane wid; dock har man all anledning at tro, det de i almänhet mådde wäl.

Åkerbruk och Fiske med Boskaps-skötsel gaf dem tilräckelig bärgning inom sig sjelfwe, och tyckes det äga grund, hwad en gammal Berättelse innehåller, at Bönderne från Wäster-Syslet och Dahl, i slut af detta Tidehwarf, med sina waror haft någon afsätning på Bratforßhed, hwaromkring Järn-tilwerkning nu hade börjat komma i gång.

Så wida Fall-råg och Swedjande ej woro i bruk, kunde man ingen synnerlig nytta göra sig af sine store Skogar. Nog är en uråldrig sägen, at en Swärfader merendels gaf sin Måg en skäppa eller tunna Säd och så stort stycke Land, som han kunde uptaga til des utsäende (q);

 men

(q) Wismenius har anfördt detta i sit Encom. Wermelan-

men man är owiß, hwad slags Säd här förstås (r).

Sedan Herrskaper mer och mer började bo i Landet, och flere Krigs-tåg skedde därigenom, blef wäl Folket mer och mer wandt at se Främmande; dock lefde de ännu mest inom sig sjelfwe, utom alt omgänge och handel med andre, om icke at i Norrige afyttra något Osmuns-järn, som de tilbytt sig på Bratforß-hed. Men Sill och Salt woro de nu redan wane at få handla från Wiken eller Bohus Län, så at det lär icke waret dem angenämt, när OLOF den Helige, i sin träto med Skötkonung, förböd denne handel (f). Hwarwid de ock, förmodeligen, lidet swårighet wid flere krigstilfälligheter.

Det säges, at de klöfjat på hästeryggen både Spannemål och Osmuns-järn. Således wetste de ej af några beqwäma Landswägar. När Konung WALDEMAR blef fången och tilbaka förd til Hofwa, säger Rimkrönikan om sjelfwa Wisnums-orten: The

landiæ 1637, men berättelsen är ock ännu qwar hos Almogen. Häri ligger, til stor del, grunden til de träter, som sedan upkommet om Bohlby-rätt och Afgärda-hemman.

(r) Ännu fins i Handlingarna intet spår til Rägsäde. När Konung SVEN KNUTSSON i Dannemark, 1030, underlade sig Norrige, pålade han Almogen en wiß afgift af Malt och en Linknippa til hwarje Jul (Norsk. Kong. Chrön. p. 315.). Hade de ägt Räg, så lär han knapt skonat dem utan taxering äfwen däraf.

(f) Norsk. Kong. Chrön. p. 201.

The rijdu för, som wägen kunno;

och såleds lår wägen icke waret mycket upbanad, när man måste betjena sig af wägwisare i slätaste delen af Landet.

Historien gifwer oß icke anledning til några almänna Farwägar i denna tiden, mer, än ifrån Agnebro (Gullspång) til Edaskog och Dahl; men hon tillåter oß ej heller, at om dem fatta några prägtiga begrep, ehuru det war en nödwändig följd af Christendomen, at wägar rödja och Broar bygga (ſſ).

Den förre wägen reste *Sigvater* Skald, då han war utsänd med det följe, som skulle utspana OLOF Skötkonungs sinnelag mot OLOF Helige. Han drog först öfwer Edaskog, sedan ungefär samma kosa, som nu för tiden är banad öfwer Skärmnäs-Sund, Frykforß, Klara-älf, genom Wäse- och Ölme-härader samt Wisnum, kom sluteligen med mycken möda fram til Hofwa och widare til *Ragvald* Jarl i Skara. Öfwer Älfwerna hjelpte han sig så godt han kunde med ökeståckar (t), så at hwarken Gullspångs Bro eller andre, förmodeligen, ännu woro til. OLOF Helige for samme wäg, då han flydde från Norrige. Han kom fram i Wadsbo, som däraf tyckes hafwa sit namn, at et Wad, ännu Waran kalladt, war

M 4

(ſſ) Botins Utk. til S. H. p. 224.

(t) Sigvater sang om denna resa en widlyftig Wisa (Heims Kr. Pars I. p. 507.).

war i Gullspångs-älf, imellan Skagern och Wänern, där man wissa tider på året kunde komma torrskodd öfwer, och alla tider obehindrad rida (u).

Den sednare wägen til Dahl reste Konung BIRGER med sin Krigsmagt 1305, då Rimkrönikan säger, at han med så mycken möda kom fram (v). Då war Gullspång bygd, under namn af Agnes Bro, ej långt från Agnesholm och Angelshamn; men Gylfes Spång war ännu aldrig namngifwen i någon Atlantica. Bron blef wid denna tid nedrifwen af Konungens Folk.

Bygnings-konsten war i denna tiden usel öfwer hela Riket, och såleds äfwen i Wärmeland, fast man därpå icke har flere bewis, än lemnin-

(u) Detta låter sig ännu göra, i synnerhet wid litet watten, ehuru Skagern i mannaminne har skuret ut och gjort en liten Sjö af den smala-rännil, genom hwilken han förut utföll (se sid. 15.). Mattes Kättilmundsson mente icke annat, än detta Wad, då Hert. Waldemar föreställde honom swarigheten at komma öfwer Älfwen, sedan Kong BIRGERS Folk nedrifwet Gullspång:

„Her Mattes sade: swa framt at jak lefwer
„Än tha the hafwa hona (Bron) bränt
„Jag skal theröfwer, thermed änt.
„Om jag finner thera et Wad
„Jak söker them bade stad. (Rimkrön.)

(v) „De drogo genom Wärmelanda (från Agnabro)
„Och hade möda och mycket qwal
„Förr än the kommo bort til Dahl, m. m.

lemningarna af deras ofanteliga stenbygningar wid Sarholms och Åsa Slott. Wi kunne dock lått föreställa oß, at de ringare icke bodt med mycken beqwåmlighet, när sådant saknades hos sielfwe Konungarne. OLOF HARALDSSON Kyrre i Norrige war den förste, som låt göra ugnar och skorstenar, och stenlägga gålfwen i husen. Safiebänk och bord hade han dock haft förut, men owißt om sådant fants i Torpare-kojor, och detta war omkring Swenske Konung HÅKAN Rödes tid (w), eller för 700 år sedan.

I de meste Härader och Soknar woro wål Qwinfolken något öfwade wid spinråcken och wäfstolen; dock lär det ej stiget til någon högd. I gåstabud brukades Flatkakor, men i hwardagslag Tunnbröd af Hafra.

I stället för det, at Christendomen skulle förbätra Folkets seder och tankesätt, håller jag före at de blefwo mer fördärfwade. Förut följde de Naturens Lagar, och gingo därutinnan så widt, som förnuftet kunde leda dem; nu blef alt upfyldt af Munkars skråck och widskepelser, så at förståndet blef tjockt af mörker och förnuftet måste tiga. Men en grufwelig Pest öfwerswämmade oförmodeligen hela den då bekanta werlden (x), och gjorde åfwen i Wärmeland en

 så

(w) Norsk. Kong. Chrön. p. 383.

(x) Denna Pest har i Swerige fådt et almänt namn af Digerdöden, men kallas ock i Wärmeland Degermansdöden och Fläckdöden, emedan de, som dogo,

Digerdöden

så stor ändring omkring 1350, at wi där måste sluta detta Tidehwarf, för at i det nästa, på wißt sätt, så betragta en ny jord och et nytt folkslag.

IV. Om Landets Höfdingar, Lagmän och andre märkelige Män.

På hela 100 år ifrån *Ragvald* Jarls flygt til Gardarike, har jag ingen Höfding eller Domare funnet enskilt öfwer Wärmeland. Mögeligt, at bägge slagen waret här, men deras namn blifwet förgätne, ur den grund, at de ej haft tilfälle wisa sig på offentelige ställen, utan bodt i stillhet hemma i Landet. Men så kunne wi heller icke bestrida, at ju Landet görligen kunnat wara räknadt til Wäster-Göthland, emedan wi finne, wid slut af detta Tidehwarf, at Wäster-Göthland, Dahl och Wärmeland, tilsammanstagne, utgjorde Lödese och Are-

go, fingo förut fläckar på kroppen, då sedan intet hopp war om lifwet. Den är ock bekant under namn af Swarta döden, och i Norrige blef han kallad stora Mandöden, hwarom jag äger Biskop Halvards i Opslo Original-Bref på Gårdar i Ejdeskogs och Bergs Soknar i Solöar, 1367 och 1369, som hade legat i öde fra stora Mandaudhånom. Åtminstone hälften, om icke mer, dödde nu ut, af alla människor, och Munkarne gjorde til åminnelse häraf, på sit fintliga wis, en Latinsk Vers, hwilken skal utmärka årtalet M.CCC.L. Rostrum, TriCrumbrum, Spiut longum, maxima pestis. 35 år förut, eller 1315, war så stor pest och hunger, at en tredjedel af alt Folk i Europa dödde bort.

Arewalla Län, då Wäster-Syßlet troligt waret räknadt til Lödese, och Öster-Syßlet til Arewalla.

När man undantager swårighet af resor, hade ej heller Wästgötha-Lagman så stor möda at tillika döma i Wärmeland, i en tid, då Folket antingen icke hade mycket at träta om, eller åtminstone ej woro wane at försätta sin tid wid Tingen. Icke heller kostade honom mycket, at skjutsa med sig månge Tingsskrifware.

Men wid 1130 talet framwisar sig en hög och märkelig Slägt wid Wärmelands styrelse, hwilken, utom det den war med de ansenliga i Riket, i lång tid hade mycket at säga i Wärmeland. Efter all sannolikhet är den ifrån OLOF Träteljas tid, och har haft sit Stamgods wid Sibbendalen eller Silbodal i Nordmarks-härad, samt ifrån Hedendomen waret Hersar och Riddare, Höfwidsmän öfwer Berserkar, Wikingar och til slut äfwen öfwer Björkebenar, samt Wärmelands Lagmän (y). Men före den nämnda tiden wet jag ej at namngifwa någon, utan blir *Ottar Ingialdsson* af oß ansedd såsom Slägtens Stamfader.

Ottar Ingialdsson af Sibbendalen, 1131,

lefde i Kon. INGE den Yngres tid och blef, år 1131, gjord til Landtwärnsman i Wärmeland

(y) Herr Camer. Friedrik Fryxell.

land samt begåfwad med Hårkläder och Brynja af *Ragvald* Knaphöfde, hwilken wid den tiden började upresa hufwudet och, såsom Konung STENKILS Soneson, trodde sig om arfsrättighet til Swenska Thronen, sedan han först funnet ynnest hos Östgötherne. *Ottar* behöll då sine Förfäders Wapen och urgamla Sköldemärke, en fullrustad Ryttare til häst. Efter *Ragvalds* fall gaf han sig i de följande Konungars tjenst, och bewiste altid trohet emot Riket, såsom han ock war med i Slaget wid Upsala, då de Swenske, under *Fable Bure* den Äldre, hämnades ERIK den Heliges död på den Danske Prinsen *Magnus Henriksson* 1161.

Således lefde *Ottar* länge, och har under den tiden förmodeligen städse waret Wärmelands Landtwärnsman, Lagman och Höfding. Han war gift med *Ingeborg Stensdotter* af Loberg, af hwilken han ägde Sonen *Ramund*; men troligt kan ock den nästföljande Lagman wara hans Son.

Folkvider, 1180.

Han war Wärmelands Lagman, och synes kunna wara *Ottars* Son, eller åtminstone nära Slägting, ur det skäl, at Lagmans-sysslorna wid denna tiden woro, på wißt sätt, ärfteliga (z) och *Folkvider*, hwars härkomst annars

är

(z) Lagerbrings S. R. H.

år okunnig, måste hafwa waret af hög börd, som kunde winna en Prinsessa til Gemål: ty wi wete hur öm man war om åran, wid denna tiden, at ej gifta sig utom sit stånd (a).

Han ägde til ägta Norrske Konungen SIGURD HARALDSSONS Dotter, *Cecilia*, hwilkens Broder, *Sverre*, han, på hännes förböner, gjorde godt och kraftigt bistånd at intaga Norrska Riket.

Igenom hänne blef *Folkvider* Stamfader för en hög och widt berömd Slägt både i Swerige och Norrige, under namn af *Låma*, af hwilken ock wårt Höga Konunga-Hus härstammar; men hans eget namn finnes ej mer igen i Historien, och torde, som många andra, aldeles kommet i glömska, om ej den besynnerliga händelsen skedt med hans Swåger.

Holdo Olofsson Strahle, 1260,

war *Ottar Ingialdssons* Sonesons Son (b) och Wärmelands Lagman i *Birger* Jarls tid. Han

---

(a) Botins Utk. t. Sw. Hist. Hans Fru öfwergaf honom slutligen och gifte sig med Barder Gutormsson, samt blef Moder til Kon. INGE BARDSSON i Norrige.

(b) Ramnnder Ottarsson war i tjenst hos Knut Eriksson och Sverker Carlsson 1186 -- 1208, gift med Torsten Bragdes Dotter af Tistedalen i Norrige. Deras Son och Lagman Holdos Far, Olof Ramundsson, war Höfwidsman i ERIK Lespes tid. G. m. Gunnila Rolfsdotter Gylra af Stordalen.

Han lår waret mycket rik, hwilket synes af hans Testamenten til Kyrkor och Kloster.

Riseberga Kloster utwalde han til sin hwilo-stad, hwarföre han ock gaf dit åtskilliga rån-tor 1268, hwaruti, til större delen, ligger grun-den, at så månge Hemman i Wärmeland blif-wet kallade Riseberga Kloster-gods. Om-kring hans Sigill och Wapen, som hängdes wid Gåfwo-Brefwet, och innehåller en fullrustad Ryttare til håst, står med Munke-stil: Sigil-lum Holdonis de Vermelandia. Hans Fru, *Margaretha*, som mig är til sin härkomst obe-kant, har ock satt sit Sigill under samma Bref. Där står ej mer än bokstafwen M. och därom-kring: Secretum Margarete.

Med sin Fru ägde *Holdo* en Son, *Olof*, som i sit gifte med *Ingebor Siggesdotter* af Sparrsätra (Sparre), genom sine 2 Söner, *Niklis* och *Christofer*, widare fortplantat Ät-ten under namn af *Stråhle*, *Grip* och *Gyllen-grip*. *Olof* war Stockholmiensis et Up-saliensis Curator et Advocatus ad Comi-tias 1330.

Carolus Haraldsson, Legifer Wermel., utgaf et Dombref utan åratal, jämte *Brynol-phus Botvidi* och *Andr.* -- illustris D:ni *M.* Regis Sveciæ Cancellarius, af hwilken sam-tid, och andre Handlingar, man finner, at han waret MAGNUS Ladulåses Man.

Thyr-

Thyrner Jenisson, 1291, 95.

Han härstammade af *Torgny* Lagmans Ätt i Upland, och anföres wid denna tid för Wärmelands Lagman (c); men om honom har jag ingen widare kundskap. Förmodel. har han genom giftermål waret befryndad med *Stråhlarne*. Gift med *Margaretha* - - -.

Knut - - - 1304, 5,

nämnes i Sw. G. Höfd. Minne, Pars I. p. 123, men är för öfrigt okänd, om icke han antingen är den *Kanutus Magnusson*, som 1315 underskref Hertigernes Häfdabyte, såsom Riddare och Riks-Råd, eller, troligast, den *Knut Joansson*, som 1305 war med i Förlikningen wid Kohlsäter.

Nils Nagelsson, 1306,

Riks-Råd och Lagman i Wärmeland.

Algoth Joansson, 1310,

war Riks-Råd och Lagman, och biwistade Riksdagen i Skara 1322, då MAGNUS ERIKSSON waldes til Sweriges Konung. I sit gifte ägde han

---

(c) I Sw. Götha Höfd. Minne, Pars II. M. S. Hans Anor uppräknas så i Gref Frölichs Diss. om Wästgötha Lagmän: Thorgny I, i Frik Emundssons tid. Thorgny II och III, N. N., Thyrner Lagman i Wäster-Gothland, Ulf dito, N. N., Thyrner Lagman i Nerike, Jenis, Thyrner Jenisson.

han *Laurents Bengtsson Bobergs* Dotter til Ekeberg. Kanske, at *Knut* och *Algoth* waret *Thyrner Jenissons* Bröder (d).

Thorgeir - - - 1340, 47,

war tillika Riks-Råd, och en af de tre Herrar, som 1345 samanskrefwo Swea Rikes Lands-Lag (e). Han lefde ännu 1347.

Gustaf Tunasson, 1348, 50,

hade förut waret i Södermanland.

Så många Lagmän har jag hittils funnet. Mögeligt, at de kunnat wara flere; men saknaden af en eller annan gör oß föga skada. Af Höfdingar och Landtwärnsmän, så wida de förenämnde ej bestridt samma sysla, har jag omkring all denna tiden ej igenfunnet mer, än en enda, den *Peringsköld* anfört, *Sigge Hulmgeirsson*, Konungens Ämbetsman 1348, men han är dock owiß, antingen det waret i Upland eller Wärmeland. Troligast synes, at Skatten blifwet hemma i Landet indrifwen af Underfogdar, men för öfrigt erlagd antingen til Fogden på Axewalla eller i Lödese.

Andre

(d) Dock förde Thyrner i Wapen en Tuppefot, men Algoth et Hjorthorn med en Bjälke twärt öfwer, ofwanpå Hjelmen 2 Horn.

(e) De twå andre woro Ulf Ambjörsson Sparre och Algoth Bengtsson Grip, Riks-Råd och Lagmän i Tiohärad och Wäster-Göthland.

Andre Märkelige Män.

Sigvater Thordarsson Skald anförer jag här ur samma grund, som wi, i sednare tider, skäligt gifwe wisse, inom wårt Land, tjenstgörande Män sine rum i Wermia Literata, fast de äro af andre Nationer. *Sigvater* war wäl icke född i Wärmeland; utan på Island, såsom de meste Konga-Skalder i den tiden; men sedan han kom til at tjena i Kon. OLOF den Heliges Hof, såsom Poët och tillika Råd, fick han Gods i Wärmeland i förläning; men det gick förloradt, så snart Landet tilföll Swerige, hwarom *Sigvater* sang en bedröflig wisa, när han sedan reste igenom Landet i et ärende från OLOF Helige til *Ragvald* Jarl i Skara (f). Formodeligen stod han i förmycken nåd hos Norrske Konungen, för at få äga någon wälgerning inom Sweriges Gränsor hos den afundsjuke Swenske; men icke des mindre war han en hederlig Man, i mycket förtroende med den då öfwer Wärmeland rådande, förr nämnde, Wästgötha-Jarlen, och wi göre oß en heder af, at få sätta *Sigvater* Skald främst bland alle

(f) På wägen östan för Eydaskog
Hade jag mist min Gård,
När som jag måste äska herberge,
Utaf en Hedning,
Förr än jag fann
Then rike Saxes Son. (Heims Kr. Pars I. p. 510.)

Lärde Wärmeländingar. *Sturlesson* har betjent sig af många hans Wersar, så at hela den Lärda Werlden är honom ewig tack skyldig för många upplysningar i Nordiska Historien.

* * *

Atle den Dolske (Däraktige) af Wärmeland har wäl icke, genom nägon besynnerlig hjeltedat eller qwickhet, förtjent namn i wår Historia; dock har han det däri, at *Ragvald* Jarl betjente sig, wid et tilfälle, i Upsala af honom, för at på slugt sätt komma Skötkonung til eftertanka. *Atle* drog en gång med skior och båga på jagt i de stora Wärmelands skogar, som den tiden funnos. Han fick sin släde så full lastad, at han ej behöfde söka mera djur eller skin; men på hemwägen fick han se en Ikorn, den han icke trodde sig behöfwa lemna qwar i skogen. Han sprang widt och bredt efter honom öfwer alla marker; men antingen han fick honom eller icke, så war hela det andra lasset borta, och han sökte det fåfängt. Framdeles förbehåller jag mig, at så med stillatigande gå förbi *Atle* Dolskes likar bland mine Märkelige Män; sådane, som tragtat efter rundstycket, men förlorat dalern: ty då torde Boken bli förtjock.

* * *

Den Rike *Saxes* Son, hos hwilken *Sigvater* Skald blef wäl mottagen och undfägnad, war utantwifwel af *Saxo* Fleitas afkomma och bodde på Saxholm, som låg i *Sigvaters* wäg.

wäg. Här bewisar han ingen ting mer, än at, i detta Tidehwarf, åfwen fants Folk i Landet, som ägde Rikedomar, fast jag ej wet hwari de bestodo. Förmodeligen ägde han Fartyg i Wänern, och Sjöröfwerier, eller hederligare, Wikingafärder woro ännu icke aldeles aflagde, då *Sigvater* måste äska herberge hos en Hedning.

Markus af Skoga, i Elfdalen, har bibehållet sit minne hos Almogen där på orten intil wår tid, och har eljest i Historien, genom en besynnerlig händelse, blifwet namnkunnig. Han har antingen, likasom *Åke* Bonde i förra Tidehwarfwet, waret en rik och behållen Odalsman, emedan Skoga Gård altid waret en af de största i Landet, och fordom mycket större än i wåra tider; eller ock har han waret någon slags Höfding, kanske af *Låma*- eller *Stråhle*-Ätterna. Han lefde i ERIK den Heliges och CARL SVERKERSSONS tid, just då det i Norrige war så stort brott at wara född af Kongligt blod, at det, i motpartiets tankesätt, ej kunde utplånas genom annat, än wåldsam död.

Markus, utan twifwel befryndad med de gamle Norrske Slägter, war känd för så stor ärlighet mot Konunga-huset, at man wågade sända Prins *Sigurd*, HARALD Gylles Soneson, til honom at upfostras. Det gjorde han ock sorgfälligt, til des de, som woro mißnögde med MAGNUS ERLINGSSON, utwalde *Sigurd*

til sin Höfwidsman och Anförare. Då hade *Markus* det olyckliga öde, at blifwa tagen til fånga af ERLING (g), och han undslapp icke med lifwet. Det är mögligt, at *Folkvider* Lagman kunnat wara hans Son, eller åtminstone Slägting, och at denna bekantskap sedermera befordrat Swågerlaget: ty det war denne *Sigurds* Syster, som *Folkvider* ägde til Gemål.

Gillis Bonde, på Strand i Wärmskog, war så betydelig, at han fant nåd hos Konung HÅKAN HÅKANSSON, hade honom til Gäst och fick wisa honom *Thorgers* Graf wid sin Gård. Jag håller icke olikt, at han härstammade af *Åke* Bonde (p. 99.), och åter *Ulle* och *Warme* Bonde af honom, hwilke wi finne längre fram.

V. Om Krig i detta Tidehwarf.

Ehuru stor oenighet en tid war imellan OLOF Skötkonung och OLOF Helige, om Landamä-

(g) Saxo Grammatic. Denna berättelsen är hos Folket med samma omständigheter, som Saxo anförer, endast de lägga til, at Elfdalen den tiden låg under Norrige, hwilket så wäl här, som i de öfrige Gränse-härader, härrörer antingen från äldre tider, eller ock från Calmare Union, hwarom de hafwa et oredigt begrep.

damåren dem imellan, finner man dock ingen anledning til, at Wärmeland haft däraf någon synnerlig oro (h); icke heller så länge ANUND JACOB och EMUND Gamle regerade.

Därefter kom STENKIL på Thronen. Han antog *Håkan* Jarls sak emot Kon. HARALD Hårdråde, då HARALD fattadt mißhag til *Håkan* för et brotsligt medlidande mot Konung SVEN ESTRIDSSON i Dannemark; hwarföre *Håkan* tog sin undanflygt til Swerige i början af 1060 talet.

1. HARALD Hårdrådes Krig 1066.

Konung STENKIL i Swerige gaf den Norrske Jarlen, *Håkan Ifvarsson*, icke allenast Wärmeland til förläning, utan ock frihet, at draga öfwer Wäster-Göthland med sit Krigsfolk; men HARALD fruktade så mycket mer, för *Håkan* hemma i Norrige, som *Håkan* hade stor kärlek hos Folket, och därföre hölt han för rådligare at hämnas på främmande botten, än at wänta et oförmodadt besök inom egna Gränsor,

(h) OLOF Skötkonung hade satt en Höfding öfwer Norra Ranrike, wid namn Eiliff Göthske, hwilken wid alla tilfällen hölt sig waken på sin post, och wistades med en Krigshär ofwanför Marker, i Nordmarks- och Jöse-härader, wid 1015; dock lät han locka sig til et Ting i Norrige, där han blef slagen, och hans Land underlagt OLOF Helige; men Wärmeland fick ock därigenom frid (Nörsk. K. Chrön. p. 200.).

för, i fall *Håkan* någon tid fådt stadga sig i Wårmeland.

Han skaffade sig, så godt han kunde, Fartyg i Wånern, dem han, större delen, lät draga öfwer land wid Trollhätta, och seglade öster öfwer Sjön, at upsöka Jarlen, som nu, så wäl af fruktan för fiendtlige anfall, som ock för bätre förening med Wäster-Göthland, uppehölt sig på den sidan. Konungen landade i en Älf, som, efter alla omständigheter, är Wißman (i). Där gick Slaget för sig wid en uthuggen Skogsbacke, utan twifwel wid nu warande Backa och Sommerska Gårdar, ej långt söder från Wisnum, där ännu berättelse är, at et Fältslag stådt; och de Swenske förlorade fältet (k); men icke des mindre måste de Norrske begif-

(i) Härtil tager jag mig anledning af följande: Älfwen föll öster ut i Wänern, och, utom Warna och Gullspång, är denna den enda i Wärmeland, som det gör. Wid Gullspång hade Flottan ej så lätt kunnat frysa inne, och wid Warna finnes ej alla de märken, som Sturlesson anfördt. Wißman infaller i Kohlstrandein wid Säby; där stod Slaget wid en Backe, där Swenske Lagmannen satte en Bäck til gräns för sit Folk, hwilket alt passar sig til Backa, Sommarstad och Wall, utom det man wid alle tre desse Gårdar funnet ansenlige högar af obrände Lik, och wid somlige stora Bautastenar, i synnerhet wid Sommarstad. Eljest berättas ock almänt, at et Fältslag stådt på Broängen inwid Warnum, då Siffle Grufwor skola blifwet igenlagda; men därtil gifwer Historien ingen anledning, om det icke skedt wid Sibbes tid, hwarom talat är i förra Tidehwarfwet.

(k) Härtil synes deras Anförare, Göthiske Lagmannen Thor-

begifwa sig på hemwägen, emedan en del af deras Fartyg redan börjat frysa inne, efter de woro ute sent på hösten, och de wäntade sig ingen smakelig wälfägnad, om de wintradt här öfwer.

Det är icke troligt, at Konungen gifwet sig så snart sin wäg, utan at widare fullfölja sin seger, om han inbillat sig, det *Håkan* Jarl stupat; men han kände *Håkan*, och fick af en händelse weta, at hon ännu kunde en gång lefwande möta honom i fältet. Konungen lät, såsom et segerteken, bära *Håkans* Fana för sig på en trång wäg ned til sjön, och en Man kom löpandes ur skogen, som geswindigt tog hänne ifrån den, som hänne bar. Ännu är icke tid, at obewäpnad sjunga segersånger, tänkte Konungen, tag hit min Brynja: ty än är *Hå-*

Thorvider, waret största orsaken. Han böd til at intala sit Folk et hjeltemod, som han sjelf icke ägde: „De skulle, såsom hurtige Stridsmän, göra den ärlige „Jarlen et godt bistånd; komme dem i hogen at fly, „borde det ej ske längre än til den Backen; flydde de „ock dit, borde de ej draga sig öfwer den Bäcken". Desse ställen pekte han ut för dem; men imedlertid blef hans Häst skrämd af de Norrskes buller, och då han sprang åstad, rykte han up en påla, wid hwilken han med foten stod bunden, och hwilken slog Lagmannen i ryggen. Bäst bort, har minst fara, tänkte Thorvider; men imedlertid kunde han ej undgå at swärja på sin Göthiska öfwer de Norrske, som sköto så skarpt, och han trodde sig hafwa sit banesår i ryggen. När han war borta, frågade hans Folk hwarken efter Backe eller Bäck, utan togo genaste wäg til skogs, glade, om de sluppo, med Lagmannen klaga öfwer sår i ryggen.

Håkan i lifwet. Konungens eget Folk kunde icke heller undgå at besanna, det Jarlen hade hederligen och wål hämnats sin skada (1).

2. MAGNUS Barfots Krig 1093 &c.

Konung MAGNUS Barfot i Norrige wille uplifwa sin förmenta fordran på Swenska sidan i slut af 1000 talet, då INGE den Äldre regerade i Swerige. Han påstod, efter gammal håfd, at få under sig Sundal och Nordal, som hela Dahls Land tilsammanstaget ännu kallas, samt Wear och Wårdynior, hwilka nu äro förlorade namn, men förmodeligen förstås därmed hela det gamla Wärmeland wäster om Klara, emedan han påstod Gränse-skilnaden från Götha-älf, upföre Wänern til Wärmeland, och så widare, de bygder, som ligga wäster ut därifrån (nämligen wäster ut ifrån Klara, som hos *Sturlesson*, på flere ställen, synes hafwa namn af Götha-älf), med alla de Marker och Skogar, som höra därtil.

MAGNUS for med en Krigshär in på Dahl och huserade där illa. Bygde en Skans i Wänern, där han lemnade 300 Man qwar, och for hem. Men desse blefwo utdrefne af Konung INGE, och därmed stadnade Kriget inom Dahls Gränsor för den gången.

Men

---

(1) Norsk. Kong. Chrön. p. 363, och Heims Kr. Tom. I.

Men MAGNUS samlade nya krafter på 3 års tid, och kom 1096 i Sjön Stora Led med sin Flotta. Här seglade han up i Furen och gjorde en landstigning, owißt på hwad ställe; men de Swenske woro honom strart til mötes, och lemnade honom ingen tid at länge få fägna sig af sine eröfringar, emedan han wart drifwen på flygten, glad at få intaga Norrige, dit han til Otred hade högst 3 mil.

Han hwilade icke länge förr än han kom åter med större magt til Dahl, förmodeligen den del som ligger på Näset, imellan Lelången och Stora Led, som måste gifwa sig under honom, och därpå seglade han genom Smougesunden åter up i Furerna. Den gången war lyckan honom mera blid, så at han oförwarandes öfwerföll Kon. INGE och gjorde honom så mycken skada, at han måste taga flygten (m). Därpå började de bägge önska frid, och blef ställe til Förlikning utsedt i Konghall. Konung ERIK Ejegod i Dannemark blef Medlare, och kom man så öfwerens, at „hwardera skulle behålla „sit Land, ersätta kostnad och skada inbördes, „och, til mera wänskaps stadfästelse, fick Norr„ske Konungen den Swenska Prinsessan, *Mar„garetha* Fridkulla, til Gemål". Det skedde år 1099 (n).

 3. Björ-

(m) Id. l. c. Nu är troligt, at Buresås Slott waret en tilflygt för de Sweuske; men kanske Kon. MAGNUS drifwet dem därifrån.

(n) Wilde ad Puffend. p. 506. Men eljest utsätta andre årtalet 1100.

3. Björkebeene-Kriget wid 1170 &c.

Wid 70 år därefter yppades et Krig i Norrige, af hwilket, ehuru det war at anse därstädes såsom inbördes, Wärmeland, åtminstone wid Norrske Gränsen, icke des mindre hade mycken känning. Men at därom få et redigt begrep, är nödigt at förut märka följande omständigheter;

Utur det skäl, at HARALD Hårfager gifte sina Döttrar med Jarlar och Höge Herrar, giorde de följande Konungar likaså med sina Prinsessor, och dessas Efterkommande wäxte ofta sjelfwe Konungarne öfwer hufwudet, så at Norrska Riket war merendels upfyldt med upror, oro och twedrägt, och den ene Prinsen satte sit nöge i at färga sina händer i den andres blod, för at så mycket snarare och säkrare, under det han prålade med et bedrägeligt och farligt namn af Konung, wara wiß om samma öde.

HARALD Hårfagers Sonesons-Sonesons-Soneson, Konung MAGNUS Barfot, hade 3 Söner, *Östen*, *Sigurd* Jorsalafar och *Harald* Gille, hwilke alle blefwo Konungar. SIGURDS Dotter, *Christina*, blef gift med en Norrsk Herre, *Erling* Skacke, och hade med honom en Son, *Magnus Erlingsson*. ÖSTENS Dotter, *Marina*, ägde en Son, *Olof Gudbrandsson*, och däremot hade HARALD Gille 3 Söner, som alle blefwo Konungar i ordning efter honom, *Inge* Krokbak, *Sigurd* och *Östen*;

sten; men därefter kom SIGURDS Son, HAKAN Herdebred, på Thronen (o).

När HÅKAN dödde, woro många Prinsar, dem Konunga-högheten lekte i hogen; i synnerhet uphofwo sig i början hans Broder, *Sigurd*, och den förenämnde *Olof Gudbrandsson*; men efter det kom an på lycka, styrka och näfrätt, trodde *Erling* icke mindre at hans Son, *Magnus*, war likaså arfsallen til Thronen. Det brast ut i Krig och blods-utgjutelser omkring 1170, och det kan röra det hårdaste hjerta, at läsa hur grufweligen Slägtingar framforo mot hwarandra. Allt blef upfyldt med mord och fördödelse; men sluteligen behöll *Erling* öfwerhand, och insatte sin Son til Konung.

Olof Gudbrandsson tog wid alla wälsningar sin tilflygt til Wärmeland och Dahl, och som *Erling* äfwen förföljde honom dit, kan man lätt föreställa sig, at Inwånarne ej undgått

(o) Detta kan man så mycket lättare finna af följande Slägt-Tafla:

1. MAGNUS Barfot, Kon. i Norrige.

2. ÖSTEN, K. i N.	3. SIGURD Jorsalafar, K. i N.		5. HARALD Gille, K. i N.	
Marina, g. m. Gudbr. Skafthaugss.	Christina, g. m. Erling Sk.	7. SIGURD, K. i N.	Brita, g. m. Birg. Brosa.	8. ÖSTEN, K. i N.
Olof Gudbrandsson.	10. MAGN. ERLINGSS., K. i N.	Cicilia, g. m. Folkvider.	11. SVERRE, K. i N.	Östen Mejla.

gått at, wid sådant buller, lida stora swårigheter. Men både *Olofs* och *Sigurds* öde blef, at til slut duka under.

Imedlertid började den afdöde Kon. ÖSTEN HARALDSSONS Son, *Östen* Mejla, at samla nya krafter och blifwa lika farlig för *Erling. Birger* Jarl Brosa, i Swerige, ägde hans Faster, och af honom fick *Östen* tilstånd, at wärfwa sig Folk i Wärmeland, Wäster-Göthland, Dahl och Bohus-Län, til at flytta MAGNUS ERLINGSSON af Thronen. Han samlade en ansenlig hop Folk, de där foro, liksom Rosfakar, grufliga fram, både hemma och borta, och, til en skilnad från annat Krigsfolk, blefwo kallade Björkebener, kanske til en del däraf, at denne ströfwande flock intet altid war i stånd at skaffa sig skor och strumpor, som snart söndersletos imellan bergen, där de til fots oupphörligen skulle färdas fram och tilbaka; utan måste binda näfwer om fötter och ben (p); men ej däraf, at de brukade de nu gångbare näfwerskor: ty sådana woro i den tiden icke til (q), och i det fallet hade de bordt heta Björkefotar, men ej Björkebener. Utomdes hade de haft beswär, at göra sig nya skor, snart hwar

---

(p) Heims Kr.

(q) Finnarne införde den seden, at bruka näfwerskor, i Hertig CARLS tid, och köpas de merendels af dem, än i dag, emedan wåre Bönder i almänhet ej förstå at göra dem.

hwar dag, med några timars tidsspillan, som ej altid gifwes i fält.

Efter alt utseende tjente desse bätre til at, såsom en flygande Tropp, göra en Fiende afbräck, där rof wankade, än at hålla ordenteligt stånd i et fältslag (r); därföre gick ock icke bätre för *Östen*, än at, när han kom i en drabbning mot *Erlings* Son, bleswo hans Björkebener skingrade, och han stupade sjelf på platsen.

Wärmeland och Dahl, som kände i desse sine egne Infödingar, hade förmodeligen wäret mer nögde, om de aldrig waret til och deras namn fått intet rum i Tideböckerna. När deras Höfding fallet, hade de bordt begifwa sig hwar til sit i ro, i synnerhet, som de woro et legdt Folk och låtet bruka sig för en främmandes räkning mot utländsk Magt. Men det smakade dem, utan twifwel, bäst, at få äta där andre kokat, utan at hafwa mer beswär för födan. Kläder, se wi at de icke waret mycket måne om, därest de icke kunde anskaffa några med plundring.

Hele

(r) Björkebenernes beskrifning ljuder icke synnerligen wäl: „Det woro få ibland dem, som wetste af „Lag och Rätt, icke förstodo de krigsbruk, och icke „Krigs- eller Lands-Regement; om ock någon war, „som förstod mer än andre, så torde han icke öpna sin „mun: ty han blef icke hörd (Norsk. K. Chr. p. 499.). Därföre war det ock, som SVERRE nog länge nekade at bli deras Höfwidsman, och när det ändteligen skedde, så mönstrade han ut månge oduglige, och höll de öfrige i strängare discipline (id. l. c. 502.).

Hele flocken gaf sig tilbaka inom Swenska Gränsen til Wärmeland och Dahl, och förde med sig det öde för de fattige Undersåtare, som man måste widkännas då Krigsfolk ligger i Landet, som ofta skonar hwarken wän eller fiende, då de hafwa Anförare; men, så mycket wärre, desse hade ingen.

Östen Mejla hade et Syskonebarn i lifwet, *Sverre Sigurdsson*, som länge waret utomlands fördold, men blef nu mera uppenbarad och wistades stundom hos sin Swåger, Lagman *Folkvider* i Wärmeland. Honom upsökte Björkebenerne och begärde til Anförare, sedan *Birger* Jarl, på deras begäran, hade nekat dem någon af sine Söner; men i åtanka på deras förra släta framgång och *Östens* öde, afslog *Sverre* deras tilbud, ehuru stor lust han hade at störta Konung MAGNUS, och därtil behöfde Krigsfolk. Ändteligen antog han dem, sedan *Folkvider* lofwat honom mera säkra och beständiga Troppar. Efter många tåg, längs och twärt efter Gränsen, inom och utom Norrige, kom det ändteligen til et Sjöslag 1184, där MAGNUS, efter tappert motstånd, blef slagen och *Sverre* kom i füll besitning af Norrska Thronen, sedan *Sigurd* och *Inge*, *Magni* Söner, samt Brodren *Orm Erlingsson* stupat för hans wapen.

Ifrån den tiden har Björkebenernes namn förswunnet ur Wärmelands Historia, sedan de wisat sig på skådeplatsen wid 10, 12 år, och Wär-

Wärmeland war med samma lyckligt at få frid. Men i Norrige woro de qwar, åtminstone til namnet, i Konung HÅKAN HÅKANSSONS tid, och woro ofta nyttige nog.

4. Ribbunge-Kriget 1223 &c.

Under ERIK Låspes swaga regering blef et nytt buller i Wärmeland, ur samma grund och på lika sätt, som det förra. HÅKAN HÅKANSSON hade blifwet Konung i Norrige, men med många sine Slägtingars mißnöge, dem, hwar för sig, Kronan lyste i ögonen. En *Erling* Stenwägg utgaf sig för Kon. MAGNUS ERLINGSSONS Son, och hans Son, *Sigurd Ribbing*, trodde sig hafwa arfsrätt til Kronan. I synnerhet gjorde han starka försök, sedan han waret lyklig at åfwen få hjelp i Wärmeland. Han samlade där Folk och drog in öfwer Gränsen, mer at plundra, än at segra: ty han for snart tilbaka. Men denna sin hjelpsamhet fingo Wärmeländingarne dyrt betala.

HÅKAN ståmde 20 af de förnämste Wärmelands Bönderne til Norrige. De kommo, och fingo höra oändeliga klagomål af Norrske Almogen, öfwer wåld och röfweri från Wärmeland. Wåre 20 Bönder widgingo sit brott och pligtfäldes til penninge-böter, som dock blefwo eftergifna. Sedan de, på alle sine Medbröders wägnar, swuret troskap, fingo de Sändingebud med sig hem, och Föreningen lästes up på alla Ting i Wärmeland.

Sigurd Ribbing hade då gifwet sig til föga och lefde i stillhet i Wiken hos *Skule* Jarl; men Bönderne woro knapt hemkomne til Wärmeland, förr än de och flere af hans Medhållare sände honom widare bud om medhåll. Han rymde til dem i Preste-drägt, och mötte många af dem, under 12 Höfdingars befäl, 1224.

Desse gjorde hwad skada de kunde i Romarike och Österdahlen, men blefwo från Hedemarken drifne tilbaka in i Wärmeland, då Norrske Konungen, i Bref til den Swenske, förestälde alla dessa ofogligheter, som icke borde tilstädjas af en Förbundsbroder. Lagman *Eschil Magnusson* i Wäster-Göthland reste til Kunghall, där saken blef honom förestäld, hwilken ej skulle lemnas ohämnad, om icke Konung ERIK wille skaffa bot därå. Lagmannen tilstyrkte Konung HÅKAN, at skrifwa til Swenske Konungen, hwarå han inom 8 dagar före Jul lofwade skaffa Swar. Han skref ock då tredje gången.

Imedlertid fick han dageligen nya klagomål öfwer Wärmeländingarnes och Markomännernes ströfwerier och plundring; och som Swenske Konungens Swar på hans tredje Bref ej blef efter önskan, beslöt han at skaffa sig sjelf rätt.

Han upbådade Folk från alla orter til nyåret 1225 (f), och begaf sig åt Wärmeland. Wid Win-

(f) Ambjörn Jonsson skulle möta på Edaskog, men Simon Kyr och Halvard Bratt, en Björkebene-General, skulle draga til Dahls Land; dock kommo de ej fram, förr än Kungen war tilbaka.

Winger wäntade han Bud därifrån, om nåd och förskoning, men i det stället fick han höra et rykte, det *Sigurd* och Bönderne hade snarare i sinnet at förswara sig; fast när han ändteligen handt fram, hade där flydt Man ur huse (ſſ).

Sjelf hade Konungen hos sig 3000 Man til fot och 600 Ryttare (t); med dem drog han til Marasten (Morast). Där rastade han någon tid, och wäntade ännu Bud om Förlikning, men fick, genom Spejare, weta, at husen, hela Bygden framåt, stodo öde.

Han bröt från Morast up til Ejdar (Eda) och hwilade öfwer natten i Medelbö (Mellby). Hans Folk wille där röfwa och bränna, hwilket Konungen förböd, intil des han sluteligen såg, at ingen kom och bad om nåd: då tilstaddes ändteligen brand och plundring.

Konungen drog widare öfwer isarne längre fram (tt) genom Jöse- til Gilbergs-härad, och

(ſſ) De hade fått weta af Konungens ankomst förut. Biskop Nils i Opslo berättade för en Wärmelands Prest, som af händelse war där i Staden (han hete Hr. Jon), det Konungen årnade sig til at i Wärmeland bränna Qwinnor och Barn och hudstryka Presterne. När Herr Jon kom hem med dessa bud, är ej underligt, at Folket tog flygten, fast det war i sig sjelf icke annat än et sådant skrämskott, som en wiß Wärmelands Bönde gjorde i Norrige, omkring Winger och widare, 1772.

(t) När desse kommo på Flagan, Fjolen, Wärmelen eller andre store Sjöar, så utgjorde de mer än 2 mil i längden. Det kunde göra något, at injaga raddhoga i dem, som fingo se dem.

(tt) Den första människa, K. Håkan råkade i Wärmeland,

nu mera brändes öfwer alt. Men af Strands Bygdelag (Wärmskogs Soken) wågade sig ändteligen 7 Män fram at bedja om nåd, den de ock fingo med förbehåll, at betala brandskatt, hwarpå de, til frids-teken, skulle uthänga et hwitt lakan på hwar Gård i sin Soken (u).

Långst in i Wärmeland (v) kom Folk til Konungen, som tilbödo honom brandskatt och bot för den skada, de gjort på några af hans Undersåtare i Hadaland. Det bewiljades, och han tog 8 af dem, såsom gisslan, med sig til Norrige.

Sedan Konung HÅKAN såleds tykte sig någorlunda fått hämnd för liden skada, for han tilbaka

---

land, war en gammal Kåring wid norra ändan på en stor Sjö (förmodel. wid Åmåt i Eda, eller Strand i Arwika Ny Soken). Hon wille wisa at hon ägde det hjeltemod, som den gången fattades hännes Landsmän, gick med dristighet fram och frågade hwem Konungen wore? När hon det fick weta, bad hon om förskoning för sin Dotters Gård, ur det stora skäl, at hon wågade ensam bli hemma, när alla andra flydde bort. Konungen, som af alla omständigheter synes hafwa waret en hederlig och ädelsinnad Herre, roade sig åt Gumman och bewiljade icke allenast hännes bön, utan gaf ock Jon Omak med 2 andre i befalning, at töfwa qwar hos hänne, tils hela Krigshären war förbi.

(u) Desse woro 14 Gårdar; men flere nyttjade dock samma konst, fast det ej är bewist, at flere hade tilstånd härtil. De nyare Auctorer wågar jag ej åberopa mig, när jag ej finner at de hafwa sine skäl ur äldre.

(v) Knapt war Kon. HÅKAN denna gång öfwer Klaraälf: ty hans resa gick förfort därtil; och då bewises ännu min sats om det gamla Wärmeland, at det sträkt sig til Dyfwelsten, och ansågs ännu af de Norrske för sådant i Kon. HÅKANS tid.

baka til Strand, och hwilade där öfwer hos *Gillis* Bonde.

I Holmedahl wågade Bönderne göra motwärn och hade lagt sig i förwäg på skogen; men de blefwo slagne och deras Gårdar brände. I Wäster-Holmedahl föllo både Presten och Bönderne til böneboken, och wunno den nåd, at det blef wid lifsstraff förbudet, efter den dag bränna et enda Hus. Sedan Kon. HÅKAN en natt hwilat öfwer hos Presten i Holmedahl, kom han andre dagen hem til sin födelse-gård, Folkingsberg, i Ansmarks Soken och Borgsyssel (w).

Man kan lätt föreställa sig hur ynkeligt, och aldrig wärre, Wärmeland lår sedt ut om wåren 1225, då man kunde få resa flera mil, och icke se ringaste teken af Hus, annat än askehopar och grushögar. Huru det gått med Kyrkorna, wet man icke. På den ena sidan, tror jag nog, at Konungen hederligen welat skona dem; men å andra sidan är lika troligt, at de ej undgått en upretad Norrsk Almoges raseri, så wida det låt sig göra.

Sigurd infant sig bemälte wår i Norrige; men om han ock fick någon hämnd, så warade ändå hans glädje icke länge: ty han dog kort därefter i Opslo, fast krigsbulret icke så straxt dog med honom.

(w) Altsammans beskrifwes i N. K. Chrön. p. 645 &c.

Lagmannen i Wäster-Göthland, *Eschil Magnusson*, hade wål wid denna tiden waret i en beskickning sånd til Konung HÅKAN, at ställa saken til godo. Han widgick „at det war „intet rått gjort, det *Sigurd* blifwet skyddad in„om Swenska Gränsen; men det war at til„skrifwa en swag Regering, emedan Konungen „war ung och Råds-Herrarne wårdslöse „och illake (x). Dock hade man icke desto „mindre skäl, at högeligen förtryta HÅKANS „ochristeliga framfart i Wärmeland.

Men, i stället för det, at detta Lagmannens ärende skulle stilla oroligheterna, uptändes de ännu mer, i det, at, straxt efter *Sigurds* död, utwalde hans Folk, Wärmeländingar, Wäst-göthar och Bohusländingar, hans Stjufson, *Junker Knut Låma* (y), til sin Förman. Denne hade redan haft röster til Konung i Norrige, hwartil han på möderne war arffallen, och tog så mycket mer anbudet emot af en upretad Menighet, som nu hade så mycket större skäl, än Björkebenerne, at skaffa sig rätt, som de tykte sig lidet af Norrige, och ingen hjelpte dem med eftertryck at utfordra sin skada.

Han drog in i Norrige och blef straxt slagen wid Opslo, men drog tilbaka til Dahl och Wärmeland, at hemta nya krafter, 1226. Imedlertid

(x) Norsk. Kong. Chrön. p. 662.

(y) Han war Son af Håkan Galin och Folkyiders Sonesoty.

dlertid besinnade han sig bätre, ingick förlikning med HÅKAN 1227, och fick et Jarlsdöme i Norrige, hwilket, ehuru icke så lysande, dock altid war säkrare än Norrska Kronan.

Ändteligen ledsnade denne uproriske hopen wid Krig, sedan de sågo, at de, genom sin enwishet, uträttade intet annat, än, tid efter annan, förlorade Gods, Wänner och Frånder, och stodo i ständig fara om sine lif. När *Knut* öfwergifwet dem, kom wäl fram en Uprorsmakare, wid namn *Magnus* Bladstack, som uphof sig til Anförare, och äfwen i början blef helsad för Konung af Ribbungarne (så kallades denne Troppen af sin förste Uphofsman). Owißt är, antingen *Magnus* waret född i Wärmeland eller icke; men på des Folk förlet han sig mest, och de blefwo just hans Banemän: ty de hängde honom up (z), dock på befalning, och kanske hotelser, af Konung HÅKAN.

Således blefwo wäl oroligheterna stillade, och hwar gick til sit; men, i brist af Förlikning, kunde ännu ingen lefwa säker. Dock här man ingen anledning til at tro, det någon widare oroat annan, fastän tre Möten fruktlöst aflupo i Konghäll, 1242, 1249 och 1250, hwilke woro utsatte at afgöra twisten om Sweriges lidna skada i Wärmeland (a). Detta sidst-

 nämn-

(z) Det har förmodeligen skedt på Klippan Ribbingen, i Stora Led, hwilken har namn af en, som där blifwet ihjälslagen.

(a) v. Dal. l. c. §. §. 6, 12, 13.

nämnde är dog ERIK Låspe, och hela saken lårer dödt med honom: ty den omtalas icke widare i Historien.

5. Hertige-Kriget 1304.

Nu följer åter et inhemskt Krig. Sedan oenighet upkommet imellan Konung BIRGER och hans Bröder, Hertigarne *Erik* och *Waldemar*, togo de sin tilflygt til Norrige, där K. HÅKAN gaf dem Nyklaborg, Konghella, Wardberg och Hunehals til förswar. Därifrån ströfwade de på Dahl, Wäster-Göthland och Wärmeland, slogo Folket ihjäl och plundrade deras ägendom. Konungen lät wäl til sit förswar upbygga Gullbergs Skans (b); men Hertigarne läto däremot upföra Dahleborg och den starkt befästa. Detta skedde alt 1304.

At hindra dem i sit förehafwande, sände Konungen wid paß 8000 Man, som först lägrade sig wid Agnebro (Gullspång) och nedrefwo Broen (c); men Riksmarsken, *Mats Kjettel-mund-*

(b) Denne kallas nu Götha Lejon, och ligger knapt $\frac{1}{8}$ mil O. N. O. från Götheborg.

(c) - - Ätta Riddare hull och tro,
The lade sik ned wid Agnabro
Och skulle the Bro kasta och wärja
Om nakor Man wille Landet härja - - -
The hafwa Brona sönderbrutit
Och timret är alt bortflutit. (Rimkr.)

mundson, gick om nattetid ned i lugnet, wid Åräs, öfwer Älfwen med en ansenlig Magt och förstörde hela Hären, som då låg på Wärmelands sidan (d). Konungen, förbitrad och harmsen öfwer denna förlusten, samlade ännu 10000 Man (e), som möttes på nytt wid Agnebro, drogo sedan genom Wärmeland, och kommo med mycken möda fram til Dahl, emedan, utom det wägen i sig sielf war swår och litet rögd, antingen inga Broar woro öfwer Älfwerna, eller ock woro de nedrifna.

Hertigarne hade hast rådrum at gå Konungen til mötes i Gilberga, där Krigshärarne stodo upstälde mot hwarandra och det skulle skrida til et ordenteligt Slag, då de närwarande Herrar gingo imellan och bemedlade en Förlikning wid Kohlsäter 1305, den 15 Februarii, i kraft af hwilken Hertigarne fingo igen alt hwad de förut haft af Riket.

Hwad sedermera förelopp, imellan Konungen och hans Bröder, är förut berättadt.

De, som blefwo slagne af *Mats Kjettelmundson* wid Agnebro, blefwo begrafne under upkastade Jordhögar, som til myckenhet ännu synas i skogen wid Åräs, därest man wid grafning

(d) Konungens Folk lågo alle i en By, därest de antingen blefwo slagne eller fångne. På Hertigarnes sida drunknade en i strömmen, och Carl Eluarsson eller Elinesson blef sårad. (Rimkr.)

(e) (Messen. Tom. XII. p. 152.) Rimkrönikan säger XXM, som tyckes utmärka 20000.

ning funnet allehanda slags Wapen och Strids-järn (f), och där Folket ännu almänt wet berätta, at et Fältslag stådt.

VI. Om Märkeliga Orter.

Det är förut nämndt, at Wärmeland wid denna tiden lär blifwet indelt i Östra och Wästra Syßlet, förmodeligen däraf, at förra delen lydde under Fogden på Arewalla, och den sednare under Lödese, hwilke haft sine Underfogdar boende i Landet, troligen, på Agneholm och Edholm, til Skattens indrifwande. Wi hafwe ock anfördt, at Klara-älf hufwudsakeligen skilgde Syßlen åt.

Men, i brist af underrättelser, kunne wi icke bana oß wäg til någon redigare inledning, utan gißning, och nöge oß därföre med at anföra de Orter, hwartil wi, efter Skrifter eller pålitelige Berättelser, hafwa säkraste anledning. Det är icke utan, at hwart Härad nu redan ägde sin Härads-Kyrka och än flere Red-Kyrkor; men alt hwad som blifwet räddadt från glömskan, är detta följande (ff):

1. Näs-

(f) Herr Kyrkoherden Elfsten i Almne-härad.

(ff) Skulle wara något mer, så blir det icke mit fel: ty jag har sökt med flit, och Ven. Consistorium i Carlstad har icke underlatet, at upmuntra wederbörande til biträde.

1. Nås-härad (g).

* Luro Kloster blir det första, som jag här kan nämna. Det skal wara bygdt af Konung ERIK den Helige wid 1160 (h).

* Kihla Kyrka äger en Klocka, som med Runestil har til påskrift: ᚴᛁᛚᛅᚱᚢᛋ ᚴᚢᚱᛅᛏᚢᛋ (Kilarus Curatus) och detta teken ⸸. Skulle det, som några mena, och troligt synes, beräkna årtalet 1200, så blir denne Herr *Kjellar* en bland de först kunnige Kyrkoherrar i Swerige, och Kyrkan, kanske, ändå äldre än hän. Gården Edhe härstädes gaf *Peder Jonsson* 1314 til Riseberga Kloster för Allatorp i Småland.

* Bro (Wästbro och Östbro) blir den äldste Sätesgård, som man, näst Hjälleskata, i detta Härad kan nämna. Den tilhörde nu *Oxenstjerne*-Slägten tillika med Hammarön och en del i Aaros.

* Myldeswiks Kyrka nämnes 1347, då där utfärdades et Fastebref för Fru *Ingrid* - - på Gården Sigtrygsbohl, som hon af sin Man, *Greger Lange*, fått i morgongåfwa efter Wärmelands Lag. Kyrkan skal waret helgad *S:t Lars* (i).

 2. Gil-

(g) Jag tager mig här sielf frihet, at införa Häraderne i samma ordning, som i förra Tidehwarfwet, i brist af annan anledning.

(h) v. Dalin, Pars II. Cap. 4. §. 2. Det nämnes eljest aldrig i någon Skrift före 1460.

(i) S:t Lars war Archediakne i Rom hos Påf. SIXTUS II, men

2. Gilbergs-härad.

* Gilberga Kyrka är anförd förut såsom Hednisk. Nu blir hon ock den första Christna, och skal hafwa blifwet upbygd i samma form och af samma slags huggen tälgsten, som Husaby wid Kinnekulle i OLOF Skötkonungs tid. Choret war med en pelaremur och med en hwalfboga skilgdt ifrån Kyrkan och, öster ut, til 3 alnar, med en halfrundel utmuradt til rum för altaret (k). Kohlsätersgård war här nu märkelig: ty Konung BIRGER ingick där förlikning med sine Bröder, Hertigarne, 1305, *S:t Sigfrids* dag (l).

* Gladewalls Kyrka skal i et gammalt Permebref waret nämnd för Wärmelands Moderkyrka (ll). Wißt är hon mycket gammal; men af den almänna berättelse, som än i dag där är om Kloster och Munkar, har jag fått en tanka, som jag förmodar framdeles icke så alde-

---

men blef, för sin ståndaktighet i Christna Läran, på Käjser VALERIANI befalning, stekd på et halster år 259, d. 10 Aug. Under plågan bad han Käjsaren äta af den stekda sidan, medan den andra blefwe färdig.

(k) Rhyzel. Verm. Eccles. M. S.

(l) De Herrar, som då woro här närwarande, woro Biskoparne Isar af Strängnäs och Nils i Westerås, Torkel Knutsson, Gudmar Månsson, Ture Kettilsson, Pehr Ragwaldsson, Birger Persson (Brahe), Knut Joansson (kanske Wärmelands Lagman), Magnus Gregorisson (Låme), Holger Ulphsson, Mats Kättilmundson. (Mess. Sc. ill. Tom. XII. p. 152.)

(ll) Härom skal Herr Past. Hedéns Swärfader, Comm. Sylvander ägt et Document, som förkommet.

aldeles blir min egen. *Vastovius* och *Messenius* anföra Gudwalla bland Sweriges Kloster, fast ingen af dem nämner hwar det legat. Dit skola kommet Bernhardiner Munkar, från Nydala, år 1163.

Wid Gladewall omtalas ännu Pelegrims-färder, med den tillägning, at Pelegrimerne från öster och söder måst lemna sine stafwar i Staf-näs (m) och gå barfotade hit. På wästra sidan, ifrån Karlanda, behåller en liten gång-stig ännu namn af Pelegrims-wägen (n). Huru lätt har icke en halflärd Skrifware kunnat afskrifwa Gudwalla för Gladwalla? Kan ock hända, gjort det med flit, efter det ljudde mer munkelikt. Och hwar wil man säkrare, än här, igenfinna Gudwalla Kloster, utan minsta hårdrag och gißning? Gården Knoll (Knollir) i denna Soknen omtalas hos *Torfæus* (Tom. IV. p. 172.).

* Strands Bygdelag och Soken bestod 1225 af 14 Gårdar och fick förskoning, af Kon. HÅKAN från Norrige, från brand, som de andre Gårdar i Landet måste utstå. Detta Bygdelag är eljest detsamma, som Wärmskogs Soken, hwilkens Kyrka gemenligen säges wara den äldsta i wårt Land. Wid Strands Gård blef

---

(m) At denne orten är så nämnd i Hedendomen, wid Atle Jarls Krig (p. 112.), kan kommet däraf, at Berättelsen om Kriget war skrifwen af en Christen Skald. Både sjö och ställe kunde wäl haft annat namn när Slaget stod.

(n) Herr Past. Hedén.

blef *Thorger* ihjälslagen och begrafwen i förra Tidehwarfwet, men i detta, och det följande, wördad som et Helgon, och besökd både af Norrske och Swenske.

3. Grums-härad.

* Åsa eller Edholms Slott har från förra Tidehwarfwet förmodel. nu waret i fullt stånd, och Fogdarne för Wäster-Syßlet där haft sit tilhåll. Troligen war Härads-Kyrkan wid Grums.

4. Kihls-härad.

* Ytter Ullerud war nu Moderkyrka i detta Härad, och låter den ännu så kallade Prestegården, ej långt från Kyrkan, waret Kyrko-Herrens bostad. År 1315 gaf *Nicolaus*, Curatus i Uticulleró (Ytter-Ullerö), sina curias in By tll Biskopsbordet för begångne excesser (o). Inwid Kyrkan låg eljest Gården Hollerud, där *Ulle* Bonde bodde, som öfwerlefde Digerdöden. Laxfisket i denna Soken och Klara-älf (Ullarörså) hade af ålder legat under Ymseborg, men skänktes, til en del, Nunnorna i Gudhem af Skåra XV. Kal. Junii 1282. Risäter war en af de Gårdar, som Lagman *Holdo* gaf til Riseberga 1268. 1346 tilbytte sig Riddaren *Magnus Gißlasson* halfwe Gården Wästra Deghio här i Soknen, och twäggia

(o) Cammer. Fryxell ex Arch. Antiq.

gia Löpabohl i Jerpatakai (Jerpeta i Noor) samt halft Löpbool i Sweipils taku, af Riseberga Kloster.

* Tingwalla Kyrka har jag ännu icke funnet nämnd förr än 1347, då där, 4 Sönd. efter Påsk, utgafs et Dombref för Sörbyboarne i Warnum, at hafwa almänna wägen öfwer Hjortsbergs äng. Wid denna tid war *Nicolaus de Tingvaldum* Canonicus Skarensis. Förenämnde år, sabb. ante fest. Phil. & Jac., utgafs på Hammarön et Dombref at, utom det som war förundt Sokneboarne i Ullarö af Älfwen, som löper genom Thingwald (Klara), skulle ingen hafwa fiskerättighet däruti, mer än Klostren Alwastra, Warnhem, Backaby och Risaberg.

* Hammarön tilhörde denna tiden *Oxenstjerne*-Slägten, och nämnes 1307 ibland Fru *Brigita Oxenstjernas* af Langsarum (p) fäderne, tillika med Bro och Åräs. Det är troligt, at så höga Herrskaper tidigt låtet bygga Kyrka på Ön.

5. Jöse-härad.

* Eda war Soken 1225, då Kon. HÅKAN HÅKANSSON drog därigenom med 3600 Man, och först hade läger wid Marasten (Morast) samt sedan natthärberge i Mellby.

* Ar-

(p) Hon war Riksdrotsen Abjörn Sixtensson (Sparres) förra Fru. Den sednare het Ingeborg Ulf.

* Arwika By nämnes wid samma tid, men Kyrkan har jag ej funnet omtald.

* Gunnarskogs Söken blef så öde i Digerdöden, at Folk war ej mer qwar än i Hemmanen Ingersbyn och Bortakan (Bortan), twå mil från hwarandra (q). Twå Gårdar, Åmåt och Skramle, hafwa ifrån den tiden legat öde och äro än öfwerwäxte med skog. Äfwenså har ock skedt med Spångedalen i Brunskog och flerestädes.

6. Nordmarks-härad.

* Holmedal hade både Kyrka och Prest 1225, då Konung HÅKAN låg i Prestegården, sedan han förut slaget en hop Nordmarks Bönder, som wågade lägga sig i förwäg för honom på Skogen.

Eljest fins om detta Härad för denna tiden ingen widare underrättelse, än at det blef ansenligen utödt på Folk i Digerdöden, i synnerhet i Sibbendalen (Silbodahl). Sileruds Kyrka hålles ock för en af de äldsta, åtminstone i Häradet (r); och Buresås Slott hafwe wi nämndt wid Konung MAGNUS Barfots Krig i Landet. (p. 201.)

7. Fryks-

(q) När Kyrkan nedrefs, 1725, fants en stor myckenhet Papper och kalfskins Bref upöfwer hwalfwet, men då jag, 1766, frågade efter dem, fick jag til swar, at ingen brydde sig om göma dem, efter ingen kunde läsa dem. Wakre Antiquarier!

(r) Sal. Probst Tranæus.

7. Fryksdals=härad.

* Sunne eller Sunds Kyrka war nu, som sedan, Härads=Kyrka, hwilken 1323 fick Lagmans=dom på en Skogs=park, Bålååsen eller Ransjöskog kallad, som en gammal gudelig Jungfru skänkt dit (f). Hela Häradet led i Digerdöden ansenligt. Imedlertid skal Gylleby nu fådt namn af någon flygtig Prins ur Gylleska Huset i Norrige.

8. Elfdals=härad.

* Dalby war nu förmodeligen Härads=Kyrka (ff). Det är trolikt, at hon blef bygd wid den

(f) Fryksdals=härads Domb. 1685, p. 72.

(ff) Se p. 68, Not. (ff). En berättelse innehåller, at Olof Helige här upreſt et Kors, sedan han förwandlat några Troll til stenar, då han for härigenom til Nerike. Trollet skal hafwa tiltalt honom:

„Kong Olof med dit pipuga skägg,
„Du seglar förnär min badstuguwägg;

och Konungen skal hafwa swarat:

„Du Troll med din räck och ten skal bli i sten
„Och aldrig mer göra Skeppare men;

hwilket, ehuru skräck, dock öfwerenskommer med Olofs Saga, p. 36:

„Han kom i Uthbygd, ther wore Trull:
„Med myckla ohyra the wore full = =
„Oluf ther tha Korssit gorde,
„Trollen tha wägen tädan sporde = =
„Et Troll som drap X Mån,
„Han gordit i stena och stander än.

den tid OLOF Helige, et år efter Skötkonungs död, omwände Solöar; men 1311 lärer hon blifwet ombygd (t).

* Hökes-hara (Eks-härad) war ock nu til (tt), fast Folket omkring hänne dödde så ut i Digerdöden, at hon blef aldeles måßlupen och kringwäxt med stor skog, innan hon å nyo uptogs och gjordes brukbar.

9. Wisnums-härad.

* Råda är med de gamla, om icke just den älsta Kyrkan här i Häradet. Owißt, när hon första gång blef bygd; men at det en gång skedt 1323, synes af en gammal munkeskrift på wäggen, hwaraf man ännu kan läsa detta - - - *Olavus*: anno M.CCCXX.III. D:no Ep:o *Petro* regente (u).

* Aaros (Arås) Kloster-gods låg i Råda Soken. Konung ERIK Läspe skänkte det 1248,

(t) Detta äratal fants på en stäck i wäggen, når bräderna refwos däraf och Kyrkan togs ned, för några år sedan (Herr Häradsh. Lanner.). Det berättas om denna Kyrka, at hon blifwet bygd wid Persby, men af bäcida i Klara-älf flyttad til Wingång. Eljest omtalas ock här i Sokmen en Kyrka wid Höljes.

(tt) Det berättas, at hon blifwet flyttad ifrån Hara Gård för wattnflod, et stycke längre wäster från Älfwen, där hon blef öde efter Digerdöden, och såleds skal den flytningen skedt före Digerdöden.

(u) Olavus torde waret Sokne-Presten. Herr Kyrkoherden Elfsten har häruti, och mycket annat, gifwet mig benägen underrättelse, hwilket bör så mycket mer erkännas, som han är boende utom Stiftet.

1248, til Warnhems Munkar, med uttryckeligt förbehåll at nyttja Skog, Fiske m. m. oqwalt för Almogen i Ampne-hårad och Wisnhem. Detta stadfästade icke allenast MAGNUS Smek, 1346, utan utsatte ock Råmärken för Godset; och detsamma bekräftade ännu widare Lagmannen *Gustaf Tunasson*, 1348. Dock ägde Fru *Brita Oxenstjerna* Fädernes-arf i Aros 1307. (Se Hamarön.)

* Agneholms Slott war til genom hela detta Tidehwarfwet, låg straxt inwid Åräs och lärer tjent til bostad för Fogdarne i Öster-Syßlet.

* Rudhaskogen kallades en ansenlig Skogspark, i norra ändan på Råda Soken, den en hederlig Fru, *Helena Pädersdotter*, wid 1320, skänkte til Riseberga Kloster. Flere Bönder började därpå at rödja sig boståder och hemman, til hwilkas säkerhet Konung MAGNUS Smek, 1336, utgaf et Bref för dem, som uptaget Bool på Rudhaskogen. Sex år förut hade Klostret bortbytt en Jord, kallad Eriksböle i Ruzskogum, emot Thyaböle och Fors; men ännu lär icke Rudskoga Kyrka waret bygd.

* Faleholmen, wid Rudskoga, i Sjön Skagern, skal hafwa namn af *Fale Bure* den Yngre, som här legat fördold med den unge Prinsen *Erik Knutsson*, då han förde honom från Elgarås i Wäster-Göthland til Byrestad och Norrige, sedan Kon. SVERKER låtet dräpa des Bröder 1205.

* Summarstum (Sommarstad), 2 Gårdar, och Nås (Nynås) woro ibland de 11 Gårdar, som Lagman *Holdo* skänkte til Riseberga Kloster. Den ene i Wisnums, den andre i Kihls Soken, hwilke nu förmodeligen bägge hade Kyrkor (v). Besynnerligt är, at Såby på intet ställe nämnes denna tiden.

10. Ölme-härad.

* Saxholms Slott beboddes nu af höge och rike Män, fast deras namn hwila i glömskan. När *Sigvater* Skald, i Skötkonungs tid, reste genom Wärmeland, hade han här et godt härberge; men han nämner ej Åboen annorlunda, än den Rike *Saxes* Son, hwilket förmodeligen skedde för wersen skull, och at denne war af *Saxo* Fleitas afkomma.

* Warnhems Kloster skal blifwet bygdt af ERIK den Helige, omkring 1160 (w). Men troligare har det skedt af des Efterträdare, CARL SVERKERSSON. *Johannes Magnus* (p. 516.) omtalar at Kon. INGO, som 1164 blef ihjälslagen, begrofs i Warnhem i Wäster-Göthland; men däremot säger han (p. 538.), at K. CARL SVERKERSSON, 100 år därefter, började bygga 2 Klo-

---

(v) Kihls gamla träd-Kyrka ägde många bewis, det hon war bygd med de första i Wärmeland och hela Riket. (Se Sal. Herr Kyrkoherden Wenermans Protocoll wid nya Kyrkans Inwigning, 1756.

(w) v. Dalin, Pars II. Cap. 4. §. 2.

2 Kloster, Julețha och Warnhem, dem hans Efterträdare, KNUT ERIKSSON, lät fulborda.

När nu Warnhem wid Skara war bygdt 100 år förut, så synes ostridigt, at det är wårt Warnhem, som CARL SVERKERSSON grundade, hwilket ingen kallat Warnamo förr än *Vastovius*, utan har det altid i äldsta tiden blifwet skrifwet för Warnem, och kallas ännu Warnum, hwilket, efter ortens talesätt, är detsamma, som Warnhem (x). Ifrån första början har här, utan twifwel, waret Kyrka, som således skulle wara lika gammal med Upsala Domkyrka, til hwilken ock CARL SVERKERSSON lade grund.

* Wästerwik har, i långliga tider, waret et Sture-gods, och är förmodeligen det, som Lagmannen *Gustaf Tunasson* (Sture) bodde på, då han daterade Brefwet om Arås, Wärmeland in Manerio nostro, 1348.

* Sörby Hemmans Åboer i Warnem fingo 1347 dom, at hafwa sin farwäg öfwer Hjortsbergs (Jersbergs) äng. Wall och Skanem (i Ölme Soken) woro ibland Lagman *Holdos* begåfningar til Riseberga Kloster.

(x) Såleds nämnes Wisnhem, Wisnum, Myrhem, Myrum, Skanhem, Skanum, Alsterhem, Alstrum, o. s. w. Warnhems namnets likhet med det i Wäster-Göthland och Wärnamo i Småland, har åstadkommet många bryderier i Historien om desse Kloster.

11. Wåse-härad.

Såsom denna orten, från Hedendomen, förmodeligen waret wid Gudstjensten hållen i aktning (y); så är icke mindre trolikt, at här nu tidigt blifwet upbygd Christen Kyrka. Grunden efter en gammal af trä, litet nordwäst från den, som sedan blifwet upförd, tyckes ock gifwa därtil anledning.

* Kalfswall, Hammar och Arnön, i detta Härad, woro åfwen af Risebetga Kloster-gods. Om Arnön upkom någon slags träta med Abbedissan *Rangfrid*, hwarå en dom, å Konungens wägnar, utföll 1333. Hon kallades ock då Sarnön.

12. Wärmelands Berg.

Bergslagerne öfwer hela Riket räkna mest från detta Tidehwarf sin början. Man får icke göra sig några höga begrep om deras första utseende i sin linda (z). I brist af kundskap, och i fruk-

---

(y) De Gamle kallade sina offerställen wid lundar, högdar och skogar Wi eller We (Bussers Ups. Beskrifn. p. 17.).

(z) Dock omtalar nu redan Norrske Kong. Chrön. Järnbodar i Norrige, och wid 1340 war en Kyrko-Herre i Godegård i Öster-Göthland, Sveno Johannis, som, än då i den tiden, fant sig hafwa orsak upmuntra Bergsmännen at förbätra sine, långesedan förfalne, Masugnar:

Läggin af idro storo drycko
Och byggin fast op edra rotna hyttor.
(Broocm. Östg. Beskr.)

i fruktan för wattuflod, bygde man sina Osmunds-hyttor merendels i de smärre wattudrag (a), där deras tilwerkning blef i jämnförelse, som antingen tjente dem til eget behof, eller såldes för et ganska lågt wärde. Helst afhemtade dock Lübeckarne sjelfwe Malmen, så rå, som han togs ur Grufwan (b).

Wärmelands Bergslag kan icke framwisa några Privilegier före Digerdöden, fast troligt är, at MAGNUS Ladulås äfwen sträkt sin omtanka hit, sedan han, 1282, i Helge Ands Holms Beslut, fått alla Rikets Bergwerk och stora Skogar til sina egna. Ty wid Digerdöden war här Kyrka och egen Prest, som nog bewisar, at Folket nyttjat Bergslags handtering, emedan man aldrig kan komma på den tankan, at så många kunnat i den orten försörja sig genom Åkerbruk och Boskaps-skötsel, at de mägtat underhålla Prest och Kyrka.

Härtil kommer den gängse berättelsen, at Normarks Grufwor (c) blifwet uptagne och arbetade före Digerdöden, samt at Normarks-hytte- Haborshytte- Fogdhytte- Gammalhytte- Kallhytte- och Asphytte-Masugnar, med

(a) Wekhyttan hade namn af, at hon ej geck mer än en weka i sänder, Kallhyttan, at hon snart blef kall, Bornshytta ligger än i et så litet wattudrag, at man med liten möda kan ställa hjulet stilla, o. s. w.

(b) v. Dalins Sw. R. H. P. II. Cap. 12. §. 2.

(c) De hafwa ock blifwet kallade Norebergs och Nohlebergs Grufwor, samt Grufworna norr i Marken, och sägas wara upfundne genom en Bock, som sparkat mässan af berget.

med flere, dår taget Malm. Långbans Grufwor skola ock waret upfundne och brukade wid samma tid. Dårwid åro Borns- Sarå- och Gåseborns-hyttor de åldste; fast man år owiß om de af början haft lika namn, som nu.

Icke finnes det ringaste spår til wår Bergslag, för denna tiden, i almånna Handlingar, utom det, at K. MAGNUS Smek, år 1345, gaf Biskop *Siggo* i Strengnås Järnhyttorna i Nerike (d), och såsom den nägd, dår Fernebo ligger, ifrån åldsta tider, lydt under Nerike; så håller jag ostridigt före, at dårmed åfwen förstås wår Bergslag, och synes icke olikt, at bemålte Biskop haft sin Fogde boende wid Fogdehyttan.

* Fernebo Moderkyrka låg wid Kallhyttan och Fernsjön, fast jag twiflar, om hon denna tiden haft samma namn. Kyrkoherren, Herr *Anders*, dog i Digerdöden 1350.

* Såsom oß tryter skriftelige bewis, måste wi nöga oß med den slitne beråttelsen, at före Digerdöden stådt en Stad på Brattforshed, dår Bergsmånnen mött Wåsterlandets Bönder och tilbytt sig Oxar, Spanmål och Pundwaror. Stållet utwises ånnu under namn af Stensåtningen, ej långt från Skeppundsdalen (e), och

(d) Rhyzel. Episcoposc. Pars I. p. 212.

(e) Det kan wål hånda, at denne Dal fått sit namn af det byte, som Bönder och Bergsmån gjorde med sina waror, då de sednare, til exempel, hade skeppund Osmunds Järn, och de förre, skeppund Ost, skeppund Smör

och är märkeligt, at på denna stora Sandhed knapt synes en enda sten, mer än här, där tjenlig sten til gatulägning finnes, tämeligen jämnt, til en åttondedels mil. Det låg 2 dryga mil wäster från Fernebo Kyrka.

* Capellsheden, norr ut ifrån den föregifne Staden, skal, som namnet utwisar, haft et Capell lydande under Fernebo Kyrka, hwilket blifwet öde i Digerdöden.

* Herrhults Capell synes ock denna tiden hafwa waret til, åfwen lydande under Fernebo. En almän berättelse har hitintils bibehållet sig i orten, at där waret Munkar, som läset på radband, piskat sig med ris, krupet genom trånga gluggar, at späka sin lekamen och göra syndabot. Således är troligt, at här waret et Kloster, före Digerdöden, som sedan blifwet i et Capell förwandladt; och emedan den gatan, som går imellan Capellet och Kroppa

Smör, skeppund Talg, Fläsk, Kött, o. s. w. Dock anförer jag detta gißnings-wis, åtminstone mer sannolikt, än en almän berättelse innehåller om denne Skeppundsdal, at en Sibylla skal hafwa spådt, det „där skulle, en gång i werlden, wäxa up en så stor Törnebuske, at 10 Konungar, som inbördes förde wapen „emot hwarandre, skulle wid busken binda alle sine „hästar och där sluta frid, men strax därpå skulle ytterste domen komma", och så mycket mer kunde den friden kallas ewig, om spådomen gingo i werkställighet. Det hände werkeligen, i Kon. Carl XII tid, at en Törnebuske wäxte där up, men Bönderne, som förmodeligen icke woro belåtne med en så hastig dom, woro ganska sorgfällige, at, med rubb och stubb, rycka honom up, då de foro här förbi.

pa eller Östersjön, i sednare tider waret kallad Herregata; så har jag gissat (f), at detta Kloster torde wara det Herigadu, hwars Abbot, Herr *Sven*, 1343, med andre, i Warberg, underskref Ståndernes Förening i Skåne, at ewigt blifwa under Sweriges Krona (ff).

* * *

I alla Härader, och merendels alla Söknar, har man, intil wåra tider, funnet tydeliga märken, det Digerdöden ödelagt Landet til så stor del, at hela hemman och ännu större fält blifwet af skog öfwerwäxte, de där antingen icke långesedan blifwet å nyo uptagne, eller ock ännu, til en del, ligga öde. Däraf kan man sluta, at hela Landet, före Digerdöden, waret bebodt kanske af mera Folk, eller åtminstone så mycket, som nu; men flere omständigheter nödga oß, at lemna både Folket och deras Bonings-platser i ewig glömska. Komme en ny Digerdöd i wår tid, så torde man knapt kunna draga i twifwelsmål, at ju större delen af wåre Samtidige, hos en sen Efterwerld, wederfores samma öde.

(f) Diss. de Reg. Werm. Metallica Ups. 1764.
(ff) Hadorphs Saml. til Rimkr. Utom desse nämnde orter, äro i wår tid en hop ödelagda små Kyrkor, som, kanske, wid Digerdöden blifwet öde; men som det ock troligen kunnat ske wid Reformations-tiden, så lemne wi dem til nästa Tidehwarf.

Påfwi-

Påfwiska
Tidehwarfwet,
Efter
Digerdöden.

Innehållet:

I. Om Landets werldsliga Styrsel.

Så wida wi ägde fulkomligt begrep om Wärmelands tilstånd i detta Tidehwarf, skulle wi ej få se det annorlunda, än nedsänkt i förödelse, öfwerhopadt af utländske Fogdar och tyranniske Bondeplågare, upfyldt af fattigdom och uselhet: et öde, som war samfäldt med hela Riket; men wi kunne nögde sakna en så hiskelig målning til alla sina omständigheter.

Åtminstone en lång tid lydde nu Wärmeland åfwen under Fogdarne på **Lödese** och **Arewalla**, men sluteligen räknades det helt och hållet til Örebro.

En af Riksens Råd ägde altid **Lagmans-dömet** i Wärmeland, hwilke synes i det närmaste hafwa bibehållet det inom Slägten; men Tingen höllos, åtminstone til större delen, af **Under-Lagmän**. Utomdes tyckes Landet warit delt i 2 eller 3 Härads Tingelag.

Sedan hela Riket skäligen ledsnat wid MAGNUS Smeks swaga och bullersama regering, antogs, 1350, hans äldste Son, Prins *Erik*, til Konung och med-Regent i Swerige. Desse

styrde

styrde Riket samfält i 6 års tid, men 1357, den 28 April, gjorde de i Jönköping sinsimellan en sådan delning, at Öfwanskog skulle höra MAGNUS til. Därtil räknades Wäster-Göthland, Wärmeland och Dahl (g), men ej Nerike, och således hörde wårt Land ännu til Axewalla och Lödese, men ej til Örebro.

Denne K. MAGNUS blef, 1365, til fånga tagen af Prins *Albrecht* från Mechlenburg, som sedan blef Konung, och Wärmeland tilföll då omedelbarligen Kronan; men MAGNUS blef, efter mer än 6 års fångenskap, utlöst af sin Son, K. HÅKAN i Norrige, 1371, emot 12,000 lödig mark silfwer, och skulle därpå af nåde få njuta Räntorna af Wäster-Göthland, Dahl och Wärmeland, men det warade ej länge, emedan han i böljorna slöt et uselt och förakteligt lif, 1374, wid Bergen i Norrige, då han i en stark storm wille frälsa sig med simmande, och til den ändan sprang ur båten i sjön.

Konung ALBRECHT antingen bortsålde eller förpantade de förnämste delar af Riket. Således stod, utom flere Slott, Axewalla med des Län i pant hos hans Fader, Hertigen af Mechlenburg, som intet försummade at besätta sine Slott med arge och ilskne Fogdar. Konun-

(g) Det öfriga war Stockholm och des Län, Gästrikeland, Helsingeland, Gothland, Öland, Halland och Finweden.

nungen gaf wäl, 1371, i Gråmunka Kloster, en försäkran, at "Stockholms, Åbo och "Axewalds Slott skulle updragas med sine Län "til Swenske Män, emedan hans utländske "Fogdar så illa handterade Almogen i Landet" (h); men han hölt detta så litet, som alt annat. Dock hade den rike *Bo Jonsson* förpantat sig Axewald wid 1386, och således ägde han åtminstone räntan af Öster-Syßlet.

1389 tog den Danska Drotningen, *Margaretha*, K. ALBRECHT til fånga i et Slag på Nyckel-ängen wid Fahlköping, där en Wärmeländing, *Erik Kjettelsson*, förde högsta befälet öfwer de mißnögde Swenske.

Sedan bemälta Drotning ensam regerat de 3 Nordiska Riken i 7 år, lät hon, 1396, kröna sin Anförwandt, Hertig *Erik* af Pomern, til Konung och med-Regent. Då förbehöll hon sig i Swerige en hederlig Morgongåfwa, som, utom flere orter (i), utgjordes af Wäster-Göthland, Dahl och Wärmeland, hwilka således ännu hörde tilhopa, emedan hon icke för sig behöll Nerike (k).

När

(h) Hadorphs Saml. til Rimkr.

(i) De woro Öster-Göthland, Rumlaborgs Län, Wästmanland och Dalarne.

(k) Förut hade likwäl Drotningen skänkt sin älskade Swenske Herre, Riks-Rådet Abraham Brodersson, 1392, Saxholms Slott med des Län, som lärer waret Ölme- och Wäse-härader, hwilket han egwalt besatt til sin död.

När hon sjelf, 1412, dog af Pesten, så tilföll altsammans Kronan, och Wärmeland hörde omedelbart dit i några år.

Under den tiden blef en ny ändring gjord med Wärmelands styrelse. Det skilgdes ifrån Wäster-Göthland, och har sedan aldrig mera så ordenteligen waret därmed förenadt: när man undantager, at det någon gång kunnat wara ihop med Ståthållareskapet och General-Gouvernementet i Wäster-Göthland.

Men af hwad tilfälle och orsak de blifwet skilgde, är obekant. Jag tycker mig skäligast kunna gissa, at det skedt när *Mathias Kettilberg* innehade *Åke Axelssons* (Totts) förläning af Kronan, hwilken, 1435, i Halmstads förening, imellan Konung *Erik* af Pomern och Riksens Råd, tildömdes Riks-Föreståndaren *Engelbrecht Engelbrechtsson*, at i sin lifstid behålla, dock med wilkor, at hålla den Konungen tilhanda. Den bestod i Örebro Slott och Stad samt NB. alla de Län, som bemälte *Kettilberg* därtil haft. Såsom Bergsman, är troligt, at *Engelbrecht* gerna behållet Wärmeland på sin lott, och torde det wara en orsak, at hans namn än lefwer i minne och wördnad hos Lands- och Bergsfolket.

Men 1444, då Kon. CHRISTOPHERS högdragna och storsinta Drotning, *Dorothea*, kröntes, blef Wärmeland uttryckel. nämndt til Nerike i hännes Morgongåfwa och Lifgedinge. Det bestod af Örebro och des Län, Nerike, Wärmeland

meland och Norskoga, eller Nora Bergslag, och således alt det mesta, som intil denne dag utgör Örebro Landshöfdingedöme (1).

Kon. CHRISTOPHER dog 1448, och CARL KNUTSSON VIII fant sig intet wid, at låta Drotningen njuta sit Lifgedinge til godo, hwaraf mycket owäsende förorsakades. Kon. CHRISTIAN I i Dannemark tog hänne til Gemål 1449, och då ingen ting annat wille hjelpa, utwerkade han Romerske Påfwens CALIXTI III dundrande Befalning, at Lifgedinget skulle Drotningen afstås. Det skedde 1456.

Året därpå antogs CHRISTIAN til Sweriges Konung, och under den tid han här regerade, fick Drotningen sjelf handhafwa sit Län, då hon ock, 1460, stiktade Carmeliter-Klostret i Örebro; men 4 år därefter miste han Riket och hon sit Lifgedinge på nytt. CHRISTIAN påstod wäl ofta at få det åter ur twå skäl, "at hans Gemål "ägde det såsom arf efter sin förre Man, och at "hon nu wore Sweriges Drotning". I synnerhet yrkade han hårdt därpå i Calmare-möte S. Knutsdag 1474; men *Sten Sture* war då likaså obewekelig, som CARL KNUTSSON waret förut, och sjelfwa Påfwens Bannlysning, den 14 Jan. 1478, öfwer *Sturen* och hans

(1) Efterhand blef Nerike och Wärmeland så införlifwade med hwarandra, at man ock skref Nerikes Soknar i Wärmeland; e. g. Edsbergs Soken i Wärmeland 1468. (Antiquit. Arch. Handl.)

hans wänner, uträttade icke en gång något det ringaste (ll).

Sedan CHRISTIAN dödt, 1481, måste hans Son, K. HANS, 2 år därefter, utlofwa, at om detta Lifgeding aldrig mer skulle bli talt. Men den oroliga Drotningen lefde ännu, och hon wille för ingen del eftergifwa sin förmenta rätt. Det hon icke war mägtig uträtta med godo, trodde hon sig kunna göra med trugsmål, reste sjelf til Rom, 1488, och fick ny Bannlysning öfwer *Sturen*; men han lät förswara sig genom *Hemming Gadd* (m), som då wistades i Rom, ur det skäl, at Drotningen och hännes Gemål waret och woro Swerîges Fiender. Det stod illa til i Riket, när rätta och högsta werldsliga Magten icke ägde at sjelf styra i frid om sine Länder för en tiltagsen och glupsk Prest ända bort i Rom. Drotningen slöt ändteligen sin oroliga lefnad, både til Swenskes och Danskes nöge, i Kallundborg, 1495.

Ehuru mycket buller det således lång tid waret om Nerike och Wärmeland både i Rom, Dan-

---

(ll) Imedlertid hade Ärche-Biskopen, Jacob Ulfsson, af Sten Sture och Regeringen blifwet, 1471, med Normarken i Wärmeland förlänt (Botins Utk. til Sw. Hist. och Rhyzel. Episcoposc.); men owißt är, antingen wår Bergslag, i anseende til Normarks Grufwor, så kallas, eller det är Häradet af samma namn inwid Norrske Gränsen.

(m) Han blef sedan Biskop i Linköping, halshuggen i Tawastehus, 1520, på CHRISTIERN Tyrans befalning.

Dannemark och Swerige, hörde det likwål merendels Kronan til och utgjorde hånne sin skatt; men 1499 yppades om samma orter anledning til ny tråta.

Detta år krôntes den dygdiga och gudfruktiga Drotning *Christina* af Saxen, i Upsala. Då gafs hånne samma Lifgeding, som *Dorothea* haft förut, med tilökning af Dahls Land. Men hånnes Gemål, Konung HANS, miste Riket 1501, och hon sielf satt fången i Stockholm til 1503, så at hon kom aldrig i någon besitning håraf. Hånnes Herre låt wål, 1505, genom Dannemarks och Norriges Råd, tildöma sig Riket, och Örebro Lån til Drotningens Lifgedinge och Morgongåfwa; men han fick dock aldrig något widare at säga i Swerige.

II. Om Folkets Tilstånd och Landets Beskaffenhet.

Sedan den förödande Digerdöden gått öfwer Landet, fick alt et annat utseende. I många Soknar war mesta Folket utdödt (n), Kyrkor

Q

(n) Således berättas om Fernebo, at, sedan man en lång tid begrafwet 40, 50 Lik hwar helgedag, så blefwo ej flere qware i orten, än en Dräng och twå Pigor wid Normarks-hytta, samt en Hustru wid Yngen. Kihls-härad och Elfdalen blefwo så öde, at Ulle Bonde på Holerud hade ej närmare Granne, än i Sölje. I wäster skal Werme Bonde i Wärmskog

kor och Boståder stodo öde, och hela fälten, til flere mil, fingo tilfälle at öfwerwäxa med skog (o), så at, ehuru man sedan budet til at föröda Skogarne, finner man dock ännu widlystiga fält och parker af Trän, som efter denna Pest wuxet up i åkrar och på rögd mark.

Månge

skog waret hans närmaste Granne, och i öster bodde hans Nabo wid Sarekuute, 3 mil på andra sidan Fernebo Kyrka. I Gunnarskog lefde ej flere, än några i Bortan och Ingersbyn, 2 mil från hwarandra. Til Wärmskogs Kyrka samlades Folket från flere Härader, at hålla gudstjenst, så wäl i brist af Prest, som af Åhörare på andre ställen. Elfdals Folket skal hafwa gått til Örebro, at låta döpa sine Barn. I Silbodal blef en Piga och en liten Gosse qware, i Hemmanen Lysed och Wikabotten, dem en stor del ännu räknar för Stamföräldrar (H. Kyrkoh. Orthendahl.), o. s. w.

(o) Sådane ställen har jag funnet i Holmedal ej långt från Kyrkan; i Blomskog wid Forsby Gård; i Silbodal mest öfwer hela Søknen; i Gunnarskog på Gårdsåshögden, utom det, at 2ne Hemman ännu uti sielfwe Skogen bibehållet sine namn, Åmåt, söder om Treskog, och Skramle, på en Udde söder om Kyrkan; i Sunne och Emterwik ej långt från Kyrkorna, samt wid Folkeruds och Hensgårds Gårdar, af hwilke den förre låg länge öde, men skal waret Herregård; i Glafwa på Löfås Udde, där ock en Herregård skal waret; i Brunskog på Tobyns och Slobyns ägor, samt en skogwärt Äng under Brunsberg, Spångedalen kallad; på flere ställen i Gilberga och Stafnäs, och mest öfwer alt wäster om Klara. I Wisnum på Riddaregårdens skog, därest, såsom namnet ock intygar, skal hafwa waret en anseulig Herregård, efter hwilken, samt en Rudedam, ännu rudera upwisas. I Wäsehärad synes ännu teken efter en landswäg, som gått öfwer Munkehättan wid Prestegården, förbi Kyrkan til Wåstanå och widare til Hemmanet Rör, sedan på almänna wägen til Tingwalla.

Många Slägter woro utgångna, och de qwarlefwande hunno ej med at sköta alt, icke heller kunde deras Efterkommande så snart ökas, at de kommo i besitning af sine Slägtingars ägendomar, förr än de woro, genom gammal häfd, i främmande händer, eller skoglupne.

Däruti ligger, til stor del, grunden, at i detta Tidehwarf kommo så många Gods och Gårdar i Kyrkors och Klosters ägo, at man skäligt nu kan kalla Wärmeland Andeligt, åfwensom det en tid härefter blef Adeligt. Omne Nimium nocet.

Dock upkommo åfwen nu efter hand flera Slägter, hwilka ägde stora Gods och Gårdar i Landet, så at, när man därtil lägger det Andeliga Frälset, och wet, at nu war ofta et enda Hemman, där 2, 3 och flere i sednare tider blifwet tilbygde (p); kan man icke göra sig stora begrep om Skattebönderne och Kronans gagn af dem, åtminstone utom några Gränse-härader. Det kunde synas troligt, at K. Carl VIII, i sin Räfst, åfwen här, lade flere Hemman tilbaka under Kronan; men därom finnes nu mera ej den ringaste underrättelse.

(p) På Skogha ägor i Elfdalen äro flere Hemman uptagne. Af Eds- och Tosse-bergs Utmarker i Sunne är större delen af Gråsmarks Capell anlagt; af Wikars Gård i Wisnum har blifwet 6 eller 7 Hemman, och 5 Gårdar i Wallunda därstades tyckas leda sin uprinnelse af Walls Utjordar i fordne dagar; Glumseruds Ägor i Wäse-harad skola hafwa sträckt sig til Asphyttan i Bergslagen, m. m., som wi widare få anmärka langre fram.

En del af dessa Adeliga Slägter säges härstamma från Norrige, hwilket merendels lär komma däraf, at de kunnat räkna sina Anor från den tid Wärmeland blef med Solöar förenadt, och deras Förfäder förmodeligen haft Gods i Norrige, fast de i sjelfwa werket woro rene Swenske, härstammande af OLOF Träteljas Män, och således, antingen genom arfsrätt eller giften, trodt sig berättigade at intaga sin fordna Fosterbygd.

Dessa Slägter woro i synnerhet följande, dem wi widare få framdeles anmärka i de Härader, där de bodt eller haft Gods:

Bagge,	Bese,	Bratt,
Busch,	Drake,	Fluga,
Fredhaborg,	Hake,	Hatt,
Hjärne,	Kaja,	Kart, Ad.
Läme,	Lange,	gamle Puke Slägten,
Rahm,	Rennare,	Soop,
Sparre,	Sture,	Stuth,
Swan,	Tott,	Winge,
Örn (q).		

Rörelsen war nu af föga betydelse. Folket lefde mestadels inom sig sjelfwe, och födde sig så godt

(q) Af dessa gingo, mig weterligen, följande Slägter redan ut i detta Tidehwarf, åtminstone inom Wärmeland: Bese, Busch, Drake, Fluga, Fredhaborg, Läme, Puke, Rennare, Tott, Örn. De öfriga finna wi igen längre fram, där de öka sig med flera nya.

godt de kunde, af sin jordtårfwa. Dock kunne wi, af et K. GUSTAFS Bref til Fogden i Wärmeland, *Olof* Stake, 1558, sluta, at de åfwen haft någon handel med Utlåndingar, förmodeligen de Norrske, och såldt dem Smör och Spanmål (r); så at Åkerbruket gifwet dem icke allenast tilräckeligt Spanmål, och Boskapsskötslen likaså andra Pundwaror; utan ock, i goda år, så öfwerflödigt, at de haft affåtning därmed utomlands; emedan Bergslagen war ännu icke bragt i flor, ej heller låg beqwämligt til för alla, och ingen ordentelig Köpstad fants i Landet. Sill och Salt köptes från Götha-ålf och Norrige. Fiske och skjuta gjorde ock nu godt understöd til Folkets bergning. I synnerhet kunde de både inrikes och i Norrige hafwa affåtning med Fjäder och Skinnwaror, utom eget husbehof. Persbergs Grufwor blefwo ock nu uptagna, til Bergslagens tilwäxt.

 Egne

(r) Wid första påseende skulle man tycka underligt, at Wärmeland, i wår tid, churu mångfaldigt mer uppodlat än fordom, behöfwer årligen köpa Spannemål, åfwen i de bätre sädes-år, då det förr i werlden kunnat sälja til främmande. Men den undran förfaller, då man besinnar, at Folkhopen, än i högre grad, torde wara ökad, Bergslagen och Bruken borttaga många 1000 människor från Åkerbruket, hwilket likafullt måste föda dem; Städer och Land äro upfylde med månge orkeslöse Brödätare, dem man åtminstone så får kalla, i anseende til jordens skötsel, och härtil bidrog icke det minsta, at hos wåre Förfäder woro de 2 sedermera gångbara sädes-pester Öl och Bränwin, det ena rart och det andra okändt. Men mer om denna saken längre fram.

Egne Marknader hade Folket hemma i Landet, där de, åtminstone af sine egne producter, kunde byta wara i wara. I Tingwalla höllos sådane om Midfastan, då åfwen hölts Wapnasyn och Råfste-Ting, Pehrmessan, Britmessan och Luciä-dag; i Sulewik Korsmessan och Mormessan; wid Sefflebron, Knusesund eller Brobacken om Mormessan; wid Bro i Warnum 20:de dag Jul och Mattsmessan om hösten. Desutom hade Bergsfolket 2ne wilkorlige Marknader på Bratforshed och wid Nora Kyrka (f) i Wästmanland, där de mötte Bönderne, som tilförde dem ätande och nötande waror, och gåfwo dem igen antingen Osmunds-järn, eller ock penningar, hwilka de, förmodeligen, til större delen fingo från Tyskland genom Lübeck.

Så wida man betragtar wåre Förfäder på den sidan, at naturen är nögd, när han har sin utkomst, så fants troligen denna tiden få Fattige i Landet, sådane, som lågo sine Medborgare til last. De hafwa ändå waret några; men man drog omsorg om deras försörgning. Trenne Gårdar i Näs-härad och Bro, Huggenäs och Botilsäters Soknar anslogos til deras underhåll 1423. Gjorde desse tilfyllest, kan man säkert säga, at wåre Påfwiske Stamfäder, på wißt sätt, lefde et lyckligt lif. De sluppo se alt det elände wi öfwerlefwat. Wä-

(f) Denna omtalas redan 1422, men har förmodeligen waret til förut. Härifrån förde Köpmän waror til Krambryggan wid Persbergs Grufwor.

Wägarne woro nu, som i förra Tidehwarfwet, merendels usle och swåre at färdas. På ganska få ställen kunde man komma fram med Kärra, hwarföre ock sådana åketyg woro ganska rara (ss), och Wagnar wetste man alsintet af. Inga Gästgifwaregårdar woro inrättade, och det sämre Folket gick som mest til fots, då angelägenheten dref dem någon wäg; men när de förnämare kommo ridandes, hade de merendels sina Fruntimmer på sadelknappen, om de woro nödiga i sällskapet (t). Malmen klöfjades från Grufworna på hästeryggen, och äfwenså Osmunds-järnet från Hyttorna, til och från segelled.

III. Om Religionen och Gudstjensten.

Gudstjensten förrättades, i somliga Kyrkor, af wigde Prester, eller så kallade Curati och Kyrko-Herrar, som där sjungde några Psalmer och Böner på Latin, dem Folket icke förstodo, men blefwo dock däraf så förkjuste, som hade de hördt Ängla-musik af himmelen. Prädikan fingo de ej höra mer, än en gång om året (u), och usel war den: Käring-sladder och

(ss) Det är icke mycket öfwer 100 år sedan Almogen i Wisnum blef wid wite pålagd, at skaffa sig Kärror.
(t) v. Dalins S. R. H.
(u) Den Högtiden kallades Kyrkomessa, til åminnelse af den dag Kyrkan inwigdes. (Tegels K. Gust. Hist. p. 118.)

sagor til något Helgons beröm, som war Kyrkans eller Soknens Patron. I de öfriga Kyrkor, där den ordentelige Presten ej hant at hålla Messan (v), uträttades den syslan af Munkar, hwilke här kunde finnas til öfwerlops, emedan Wreta, Juletha, Riseberga, Rackaby, Gudhem, Warnhem och flere Kloster, utom wåre egne, ägde här många och stora Hemman, dem Munkarne hade nödigt at besöka, och funno twifwelsutan större räkning uti, at blifwa qware hos en widskepelig Menighet, at underhålla Messan mot fet betalning, än bo innestängde inom Kloster-murarne, under en alfwarsam eller, åtminstone, skenhelig Abbots upsigt (w).

Hwad

(v) Därutaf ha Ottensång och Högmessa sine namn. Prädikstolar woro onödige i Kyrkorna, och funnos därföre icke. Därföre war det, at Folket, af förakt, kallade Olaus Petri, Mäster Olof i Stolen, då han i Stockholms Storkyrka prädikade i den Prädikstol, som ännu skal finnas i Wäse-härads Fogelwik.

(w) Det blefwe så omögeligt, som det är mindre nödigt, upräkna alla de Hemman i Wärmeland, som woro Kloster-gods; det har sträckt sig intil de bästa och förnämsta. Desutom hörde Laxfisket i Wärmeland, wid Småris, Deije, Frykerud, Borgwik och Jöseforsen til Gudhem, Gullspångs Fiske til Warnhem, o. s. w. Presternes skyldighet war, at samla sig Kalfskinn, dem de årligen borde, til wißt antal, aflemna i Skara, där de bereddes til Pergament, at skrifwa Messeböcker uppå; men förmodeligen har det stucket deras ambition förnär, at, såsom Skinredare, föra sådana med sig, då de eljest, såsom Herrar, kommo resande til Prestemöten; därföre glömde de sine Kalfskinn med flit hemma, intil des at Biskop Johan-

Hwad Gud och saligheten angick, dårom fick Folket liten eller ingen kundskap. De blefwo inbillade, och woro nog enfaldige at tro, det saligheten kunde erhållas för god betalning til Munkarne, som då skulle godtgöra för dem hos Gud af sina öfwerlops-gerningar.

Gemene Mans gudstjenst bestod då förnämligast uti, at offra wäl och ofta, och gifwa hederlig tionde af alt hwad de ägde. Hade de begått någon betydelig synd, borde gåfwan wara i jämnförelse. Hände någon gång at andagten kom på dem, då ingen ordentelig Kyrko-dag war, woro utanför wissa Kyrkogårdar, kanske ock wid alla, uprestа Kors, dit de antingen gingo eller kröpo fram, at göra sin synda-bekännelse, hwaraf ordspråket är kommet, krypa til kyssес. Kan ock hända, at wid sådane tilfällen blifwet någon Bön läsen.

Några sådana Böner, dem Munkarne lärt Folket, antingen at befalla sig i Guds händer, afbedja sina synder och synda-straff, eller drifwa sjukdomar från Folk och fänad, hafwa til wår tid blifwet förwarada. Man kan af dem finna, i hwad usel blindhet wåre Förfäder lefwat.

hannes Marquardi, 1470 och de följande åren, gjorde dårom myndig påminnelse och kom sin Kalfskinns-skatt åter i gång. Flere beswär wet jag icke at Presterne haft på sig: ty då de skulle utgifwa St. Pers Penning, eller inlösa ny Biskops-kappa i Rom, hade de Kyrkans skatter at tilgripa.

En lyder så, på Latin:

Arje Maje grase, Domer i dike, Buller i Amen. Maja i more, Meckel i brore, Messe ree, Böcker Bree. Guds ord, Amen (x).

En Bordläxa, äfwen på Latin:

Mat i tirum, Gut i lirum, Silbonaß, Sluk i taß; Bråtan grön, Kom te sjön, Satt Guds Ängel las i bok, Kors i tanna, mobili poß (y).

En Söndags-bön, på Swenska:

Sanct Johas Ewangelist, Han bygde bro för Jesum Christ; Wår Herre är min brynja och Jesus är mit förswar. Ser wål för min fall i dag och hwar dag. För den heta eld, för den hwassa orm, för den blinde Man, som alla wåhla willa kan. Den ena böna för min nöd, den ara för min död, den tredje för min fattiga själ. Den, som denne Söndags-werse låsa kan, tre resor om dag, för han åt eller drick, han skal wara skilgd från pina och helfwetes nöd, med Guds ord, Amen (z).

En

(x) Herr Lector Matthelius har fådt låra denna, af en Gumma från Elfdalen. Man kan finna, at det är rådbråkad Latin; men owißt hwad sjelfwa betydelsen innehåller. I det nogaste tycker jag mig kunna uttälka: Ave Maria! gratias Domino dico - - Mariam oro mecum labora, miserere - -

(y) Denna förskrifwer sig från Fryksände, och har jag fådt hänne af Herr Camer. Fryxell.

(z) Herr Directeur Em. Geyer har påfunnet denna i Elfdalen, hwarest, i synnerhet i Dalby, det mesta Munke-skräck långst bibehållet sig.

En Aftonbön, äfwen på Swenska:

Jag lägger i wårs Herres tröst, Korsa gör jag för mit bröst. Signe mig Sol och signe mig Måne och all den frögd, som jorden bär. Jorden är min brynja och Himmelen är min sköld, och Jungfru Maria är mit swärd, Amen (a).

Ännu en annan Aftonbön:

Jag gör det helga korsteken för mig, Som wår Herre Christ sjelf gjorde för sig (b).

Åter en Swensk Aftonbön:

Nu går jag te sängje, med mig har jag Guds Ängle, tolf te hand och tolf te fot, tolf te hwar ledamot (c).

Desse tre måste waret deras Trosbekännelse:

Inkom domen i dejom, påte på tömtom, ärenom tärnom Jesu Christ, karlewagn äro förwist, karle Christ, förutan brist, karlen war en sängtor, in kom Nils i pättri, Amen.

En annan:

Ärne tärne, Gudi tjene, danma säd, Ärne Nisi, du ka den, son a selfbroa, Amen.

Ännu

(a) Denna har wälbemälte Herr Directeur påfunnet också i Elfdalen, tillika med Trosbekännelserna.

(b) Sal. Konst-Inspectoren Bransell hade lärdt denna i Wäse-härad.

(c) Herr Mag. Sv. Rolander har hördt denna i Brunskog.

obl.

Ännu en annan:

Årom, tårnom Jesum Christ, inkom domen i Nås, skjöt i wik, wik i kå, kå i Christ, sång i tårom, påt på tömtan, Gudi tjena, danmans son, duk i deras son, af wår selbroder, Amen (d).

At låsa bort sår, m. m.

Wår Herre J = = rider öfwer hede, Där möter han den lede: Hwart skal du hän? sade wår H. J. Jag skal åt kött at suga blod. Nej, jag förmenar dig. Du skal ur ben och i kött, ur kött och i skinn, ur skinn och ända åt helfwetes pina, genom tre namn, m. m. (e)

At

(d) Man kan lätt finna huru alle desse tre äro förwände af det Apostoliska Credo på Latin: In kom domen i dejom, påte på tömtom, Credo in Dominum Deum, omnipotentem. Årnom tårnom, in æternum; sångtor, sanctorum; in kom, Communionem, o. s. w. Til et bewis kan jag här, ur nyare tider, anföra et exempel huru Almogen kan wrånga frammande ord. Bönderne i Ölme = härad hörde några gånger sin Comminister, Herr Collin, sjunga den bekante wersen: Gaudeamus igitur juvenes dum sumus! Post molestam senectutem nos habebit humus. De lärde den straxt efter, så at den blef deras dageliga gästebuds = wisa, men med et annat uttal: Gaudegamba sebedo, juhl å näst we sommer (eller: du å just densamme), paß på dimban, sebedo, rättnu så bli wi tomme. Hwem skulle kunna dröma til, at detta wore Latin, som icke hört det på stället, til sin första uprinnelse?

(e) Denna och den följande påfann jag i Gunnarskog skrifwen af en, som långwäga war ombuden at hjelpa, men kunde ej komma i egen person. Folket satte icke mindre tro til desse lappar, än en Gumma på Dahl til

At döfwa werk:

Wår H. J. rider in på Kyrkogård, Där döfde han både werk och sår: J = = somnade, werken domnade; J = = waknade, werken saktnade, genom tre namn, m. m.

En del af Folkets gudstjenst, i synnerhet de förnämares och rikares, bestod ock i at gifwa til så kallade helige bruk det förnämsta af alt hwad de ägde. Således måste mången ung Flicka hemligen sucka inom Klostrets murar, som helre sedt sig inspärrad i en Älskares armar; således insweptes mångt Generals- och Minister-ämne i Munke-kappan, och således gjordes många Barn til tiggare eller torpare genom Föräldrars och Slägtingars skänker af deras rätmätiga arfwegods til Kyrkor och Kloster.

Alla skräck och widskepelser, som de kringstrykande Munkar inplantat hos godtrogna Gummor och enfaldiga Barn, kan man lättare sig föreställa, än beskrifwa, då en stor myckenhet intil wår tid ej hunnet at utrotas. Onödigt är uppräkna alla; men här äro några, dem man kan anse såsom den tidens Catechos, efter de hade ingen annan.

1. Wid

---

til en sedel, som en Sokneprästne gaf hänne, på hännes anmodan, at hjelpa det hännes Kalfwar skulle blifwa lifliga:

Hwita Kalfwar och röda,
De, som ej wilja lefwa, få bli döda.

1. Wid Giftermål och Bröllop.

Ej må man möta sopor i dörren, om man wil bli gift det året.

Om en Flicka och Gosse äta af en och samma beta, bli de kära i hwarandra.

Midsommars-natt skal man lägga 9 slags blomster under hufwudet, så drömer man om sin Fästeman eller Fästemö, och får se densamma.

Ej må Ungkarl gifwa en Flicka knif eller knappnålar: ty de sticka sönder kärleken.

En Flicka må ej se sig i spegelen sedan nedmörkt är, eller wid ljus; at ej förlora Manfolkstycket.

Bruden skal laga at hon först får se Brudgummen, så får hon husbondakastet.

Hon skal under wigslen, för samma orsak, sätta sin fot framför hans.

Äfwen för samma skäl skal hon laga, at hon sätter sig först ned i Brudstolen.

För samma orsak skal hon, liksom af wåda, släppa skon af foten, eller näsduken, eller något annat på gålfwet, som Brudgummen af höflighet bugar sig at hjelpa til rätta. Hans öde blir, at kröka rygg under hela ägtenskapet.

Bruden skal stå Brudgummen nära, at ingen framdeles må tränga sig dem imellan.

De hålla i Kyrkan et band eller kläde imellan sig, at de måga bli ensame tilhopa.

Bägge böra hafwa pengar i skorna, at mynt må aldrig tryta.

Den, som under wigslen lutar från den andra, dör först. Äfwensä den, som ser bäst ut.

Bru-

Bruden skal taga med så många fingrar på bara kroppen, under det hon sitter i Brudstolen, som hon wil hafwa många Barn.

At hon må få lätt Barnsäng, skal hon, wid hemkomsten från Kyrkan, til wänster spänna ifrån bukhjolen om hon ridet, men fimmelstången om hon åket.

At Bruden må bli god mjölkko, möter hännes Moder hänne på gården, då hon kommer ur Kyrkan, med et mjölkeglas, at utdricka.

Til mat på första Barnsängen skal hon försе sig med en kaka och en ost, som hon har hos sig liggande i Brudsängen.

2. Om Barn.

När Barn äro nyß födde, lägges en bok under deras hufwud, at de må bli nimme at läsa.

När de första gången lögas, lägges penningar i watnet, at de må bli rika. En pung, med pengar uti, sys ock kring halsen.

Något af Fadrens kläder (f) bredes på Flickobarn, och Modrens kjortel på Gosse, at få tycke hos andra könet.

Modren bör möta Barnet i dörren, när det föres bort til Christendom; men när det föres hem, sedan det är döpt, skal man möta det i dörren med en brödkaka, at det aldrig må fattas bröd.

Så länge Barn ej fådt namn, må ej elden släckas.

Ej

(f) Om man det så hafwa kan, skrifwer Colerus.

Ej må man gå mellan eld och Spenebarn.

Ej må man sent båra in watten, dår Spenebarn år, utan at kasta eld dåruti.

Ej må någon, som kommer in i huset, taga et Barn i sina händer, utan at förut taga i elden.

När Barn få snart tänder, wänta de snart nya Syskon efter.

Om Barn trifwas gerna i warmt watten, bli de horaktige.

Ej må man wagga tom wagga: ty Barnet blir grätt och olåtigt.

När et förstfödt Barn, som är födt med tänder, biter öfwer onda betet, så blir det läkt.

Barn må ej på en gång läsa och äta: ty det får trögt minne.

Barnet skal först taga i hund, men ej i katt; at få godt kött til läka.

Om Barn leka med eld, få de swårt at hålla sit watten.

Barn, som är afladt före wigslen, skal Modren sjelf hålla wid dopet, eljest blir det icke ägta; men är det födt förut, skal hon hålla det på armen, när hon står Brud.

3. Wid Sjukdomar.

Om den Sjuke får främmande mat, blir han frisk.

För läkemedel bör man ej tacka: ty det har ingen werkan.

Ej må man gå öfwer grafwar med öpet sår: ty det läkes sent eller aldrig.

Onda betet botas af förstfödt Barn med tänder.

Ej må man före morgonen omtala om man sedt spöke, at ej bli kramad och spotta blod.

Sedan nedmörkt är, må man ej gå til watten, at ej få onda betet.

För samma orsak, eller ock at ej bli kramad, skal man spotta 3 gånger då man går öfwer watten sedan nedmörkt är.

För den sjuka bör man låta bedja i 3 Kyrkor; dock bör gerna däribland wara en Offer-Kyrka, såsom Gunnarskog, Wisnum, Råda, m. m., om man bor dem så när. Det måste då hastigt slå ut, antingen til helsa eller döden.

4. Om Fiske.

Stora Fiskars tänder böra upbrännas, at bli lycklig i fiske.

Man bör ingen tilsäga, då man går åstad at fiska, och ej omtala antingen man får mycket eller litet.

Ej heller bör någon främande få se hur mycket Fisk man fått.

När man ror ut från landet at fiska, må man ej wända båten ansöls (*).

Knapnålar fundna i Kyrkan, och där gjorda til metekrokar, nappa bäst, eller äro gåfwast.

Går Qwinfolk öfwer metespö, nappar ej Fisken.

Stulen Fiskeredskap är lycklig; men den bestulne mister lyckan.

R 5. At-

(*) Den, som ej wet hwad detta ordet betyder, finner det tilräckeligen förklaradt i Delsboå Alustrarå.

5. Åtskillige Hushåls-Reglor.

Ej må man köra Lik til Kyrka: ty hästen blir skämd.

Ej må man lysa under bordet, at ej Gästerne skola bli oense.

Ej må man wända om, då man går i något ärende, at det icke må aflöpa illa.

För Knapnålar må man ej tacka: ty de tapas bort.

Qwinfolks möte är ondt, om det ej är en Lönhora.

Kommer en främmande in där ljus stöpes, skal han taga i elden, eljest loßnar talgen af Ljusen.

Ej må man spinna om Torsdags qwäll (g), eller i Dymmelweckan: ty det spinner efter om natten. Kom-

(g) Såsom Afguden Thor så högt war dyrkad i Wärmeland under Hedendomen, at han ock hade sit Tempel wid Gilberga (Se p. 118.), så har ock wördnad för honom länge widskepeligen bibehållet sig hos Folket, mest i wästra Wärmeland och omkring Gillberga. Bönderne i Kjöln hölle för lika synd, at förrätta något bullersamt arbete om Torsdags qwäll, som at arbeta under gudstjensten på Söndagen. Denna syndiga sed förestälde Kyrkoherden Keckstadius, omkring 1640, flere gånger sine Åhörare, men utan werkan. Ändteligen tystnade han därmed, men låt med flit sit Husfolk om Torsdags qwällarne göra sådant arbete, som Almogen hade mesta afsky före, såsom spinna, tälga, tröska o. s. w. Det gjorde efter hand, at när de sågo intet ondt komma därefter i Prestegården, så trodde de ock, at det skulle icke skada dem. Ännu är brukeligt det namnet Torsdags-byting, som lärer bemärka, at de trodt det Trollen hade magt byta bort de Barn, som föddes om Torsdagen.

Kommer främmande in där Korf kokas, sprickar han sönder.

Om någon, som har onda ögon, ser då man slagtar, har kreaturet ondt för at dö.

Slår man Kreatur med wriden widja, får det tarmlopp.

Wänder man Tofflor eller Skor med tån inåt sängen, så kommer Maran om natten.

Påsk-afton skal man göra kors öfwer fähusdörren för Trollkäringar.

När man ligger första gången i et hus, skal man räkna bjälkarna, så blir sant hwad man drömer.

Om man glömer något då man reser bort, är godt hopp för de hemawarande, at den Resande kommer tilbaka; men se sig tilbaka, är ej godt märke.

När Kattor twätta sig, eller Skator skratta wid husen, wänta de främmande. Har en sölaktig Matmoder, eller wårdslös Piga, icke förr sopat gålfwet; så bör det då wißt ske.

Den, som om Jul-dagen först kommer hem från Kyrkan, slutar först sin andetid (h).

(h) I Gunnarskogs Soken skal en gång, icke långe sedan, hafwa händt, at några skalkar, under gudstjensten om Jul-dagen, borttogo Selestickorna, som satte Bönderne mycket at göra. En berättelse är ock om en Bonde i Eds Soken, hwilken wid hemfarten war främst af alla, men skackelträdet gick ur för honom, då han kastade sig på hästen och red i spårstrek hem, låtandes sin Hustru sitta qwar i släden midt på wägen, tils han fick sända efter hänne.

Om man går 3 gånger kring kålsången, sedan man satt Kålen, blir han fri för mask.

Om Qwinfolk klifwer öfwer skaklor, skenar hästen eller blir skämd.

När wäfstolen tages ned, skal man kasta et eldkohl därigenom, så får man snart up ny wäf.

Lägges eld i karet före mäskningen, surnar ej drickat (konst och arbete göra där intet).

Jul-afton kastar man styfwa råghalms strå i taket: så många strå, som fastna, så många trafwar Råg får man det året (där gäller at ha gistet tak).

Tom säck må ej bäras oknuten. Går en hafwande Hustru därefter, så blir hännes foster aldrig mätt; men råkar en Ko på den olyckliga wägen, så far hon sig aldrig kalf.

Då man lögar sig, sättes stål i watnet, och Näcken bindes sålunda: **Näck, Näck! stål i strand, Far din war en stältjuf, Mor din war en nåltjuf. Så långt skal du wara härifrån, som detta rop höres;** och då ropa alle med full hals: **Ho, hagla.**

Wakra lärdomar! jag kunde upräkna otaliga flera; men ledsnar, och hade ej anfördt dessa, om ej för at gifwa dem en afsky för skräck och widskepelser, som ännu torde däruti finna nöge, men se, at alt förnuftigt Folk anser för dumheter och synd.

Om Scholar gäller här detsamma, som i föregående Tidehwarf (p. 175) därom är nämdt, och om Pastoraten samt Kyrkorna få wi tala längre fram.

IV. Om

IV. Om Landets Höfdingar, Fogdar, Lagmän, Probstar och andre Märkelige Män.

Så wida det står fast, at Wärmeland, i någon del af detta Tidehwarf, lydt under Arewalla och Lödese, samt sedan til Örebro, som skäligen ej lär kunna nekas; så blefwe nödigt at upleta des Öfwer-Fogdar, til stor del, på hinsidon Swart-älfwen, Gullspång och Götha-älf; men det torde wara et fåfängt beswär, och få wi nöga oß med dem wi kunnat anträffa inom Landets Gränsor, hwilke äro följande (i):

1. Fogdar och Krigshöfwidsmän.

I. *Erik Kettilsson* (Puke) kallas, 1368, Riddare och Marsk innan Wermalandhe. Gaf, 1369, Riseberga Kloster stadfästelse på alla sina Gods i Wärmeland, och sin del i Jusberg (Jarlsberg) til Alwastra. Hans Fru het *Ingrid*, som tillika med honom dog 1396. Deras Son hade, några år förut, blifwet slagen i Bohus-Län, men blef, förbemälte år, lika med Fadren, begrafwen i Wadstena. Son af *Kettil Johansson*.

(i) Större delen af desse Fogdar, Lagmän, m. m., äro hemtade antingen ur Originaler, eller Antiquit. Archivo, eller v. Stjernm. Höfd. M. Pars II. M. S.

II. *Johan Herbrichtsson* (Köningsmark) R. R. Höfdinge öfwer Wärmeland och Dahl 1390, † 139., gift 1) med *Anna Wase*, 2) *Cecilia Blå*.

III. *Jösse Hanisson* (kanske Hake) Höfwidsman i Wärmeland 1434, 35, war delaktig i uproret mot *Carl Knutsson*, och blef brånd 1439 om wintren (k).

IV. *Torsten Ingelsson* (Rahm) blef af *Carl Knutsson* förordnad til Höfwidsman i Wärmeland 1436, men giorde sig åfwen uprorisk och fick samma öde, som *Jösse Hanisson*.

V. *Clawes Niclisson* til Ellinge och Wik. K. CHRISTIANS Råd och Höfwidsman i Wärmeland 1440, 45. 1) g. m. *Karin Stensdotter Bjelke*, 2) *Katerin Bengtsdotter*, som lefde Enka 1464. Son af *Nils Svensson* til Ellinge.

VI. *Nils Brath à* Wapn. Skal hafwa kommet in ur Norrige i K. CARL KNUTSSONS tid,

---

(k) Stamfadren för Hake-Slågten nåmnes Jöns Hansson, med de omståndigheter, at han lefwat i den tid Swerige och Norrige woro förenade; at han bodt i Wärmskog; waret en stor och stark Man samt något slags Officer och Höfding öfwer Krigsfolk; och emedan hans Sonesons Soneson, Jöns Eriksson Hake, bland de förste bygde sig Gård i Philippstad, så är ej olikt, at han år samme Man med Jösse Hanisson. Dock hade icke jag, eller någon annan, at råkna til mycken heder, wara af honom hårstamad, så wida icke någon ny Edenius wille tala för Wärmelåndingarnes oskuld i uproret emot Carl Knutsson.

tid, af hwilken han 1456, 4:de dag Jul, blef adlad och gjord til Landtwärnsman i Wärmeland. Wakra Gods ägde han i Fryksdalen och Grums-härad. När han, 1480, gifte sig med *Margith Ifvarsdotter*, gaf han hänne Grufsön til Morgongåfwa (I). Sonen, *Matts*, skref sig til Björke i Fryksdalen 1507, och *Jöns* til Höllene (Höglunda) blef Swensk Stamfader för den adeliga *Bratte*-Slägten (II), som förmodeligen eljest härstamar från Björkebenernes General, *Halvard Bratte*, i Konung HÅKAN HÅKANSSONS tid, 1225.

VII. *Peder Knagh*, ärlich och wälbyrdig Man, Fogt öfwer Wermelandh, Dahl och Åkerbo-härad 1480-97. Det förra året bewitnade han *Nils Braths* Morgongåfwo-bref, och det sednare et Köpe-bref på Glomserud, där han nämnes framföre Lagmannen *Nils Olsson*.

(I) Brefwet är skrifwet på Papper, och det åldsta af det slaget, som jag i original funnet, emedan papper den tiden war rarare, än kalfskin. Det war skrifwet i Tingwalla om Permesso-dagen 1480; men Bröllopet stod i Burwik i Gilberga.

(II) Jag har i Lärda Tidn. N:o , för 1767, wisat, at wåre Wärmelands Brattar i Borgerligt Stånd måste härstama af samma Slägt. Wid början af den Slägt-Tafla, som 1766 utkom i Stockholm, om Adeliga Bratte-Slägten, torde wara åtskilligt at påminna och tillägga; åtminstone kan jag där styrka min talan med Original-Documenter, til hwilka jag, genom Herr Landsh. och Commend. Baron Hamiltons högtgynnande anledning, fått tilgång i Björke och Sunds Soken.

VIII. *Erik Abrahamsson* (Lejonhufvud) Höfwidsman på Örebro 1511. Fälde samma år et Utslag om Gården Löföen i Wisnum, som tyckes intyga, at han haft befalla och styra i Wärmeland. Han blef halshuggen 1520.

2. Under-Fogdar.

I. *Magnus Joansson* satte sit Sigill under et Bref om jorda-byte i Glumserud 1415; förmodeligen war han Fogd öfwer Östra Syßlet.

II. *Hanis* Skräddare underteknade ock med sit Sigill samma Bref. Troligen har han äfwen waret Fogd: ty i den tiden kan man icke förmoda, at någon Skräddare beståd sig Pitschaft. Kanske de woro öfwer hwar sit Syssel. Det är ej olikt, at han waret Höfwidsmannen *Jösse Hanissons* Fader.

III. *Herman Gisebar*, en Utländing, Tysk eller Dansk, innehade Edholms Slott i *Erici Pomerani* tid, intil des Slottet måste upgifwa sig til *Peder Ulfsson* 1434.

IV. *Anders Nilsson* war Fogd på Agneholm wid samma tid, som den förre war på Edholm, och undergick med honom samma öde. Trolikt har den ene haft at befalla öfwer Wästra, och den andre öfwer Östra Syßlet.

V. *Otto Torbjörnasson* (Stuth) lefde omkring 1460, 70, och war Fogde på Agneholm. Han förekommer på flere ställen, såsom en märkelig Man i Wärmelands Historia, såsom han

ock

ock war Häradshöfding. Hans Fader, Wäpnaren *Torbjörn Stuth*, lemnade Ekenäs i arf åt sin Dotter, som skänkte det bort til Prestegård i Kihlen 1431, och hans Son, *Torbjörn Oddsson*, blef Under-Lagman i Wärmeland. *Otto* förstörde Arewalds Slott 1468.

3. Lagmän.

Om icke alle, så hafwa dock de fleste af desse waret Riksens Råd, och större delen i slägtskap med hwarandre.

I. *Gustaf Tunasson* (Sture) öfwerlefde Digerdöden, och gaf, 1350, Godset Hammar, i Bro Soken, til Rackaby Kloster.

II. *Amund Hatt*, Lagman i Wärmeland, war död 1367, då K. ALBRECHT skänkte hans Enkas, Fru *Elizas*, Gods på Öland til sin Råds-Herre *Erik Carlsson*.

III. *Augmund Hemingsson* (Hatt) til Todene, Riddare 1385, 1405. Förde Totte-Wapnet och war g. m. *Gunnil Stjernbjelke*, *Daniel Gustafssons* Dotter.

IV. *Sten Stensson* (Bese) til Ekhult, den förres Måg, hwars Dotter, *Kerstin*, han ägde, och lärer således waret i rätt ordning des efterträdare. Han war en af Drotning *Margarethas* förste medhållare 1388, men kunde ej lefwa 1485 (Se Not. m.).

V. *Olof Björnsson*, Beskedelich Danneman och Lagman i Wärmeland 1413, 15, då han

bewitnade et jordebyte i Glumserud och Wes-härad. Af alla omständigheter synes han waret af *Winge*-Slägten.

VI. *Niclis Tykasson* 1424, 30, då han tilbytte sig Romstaff för Sadatangh i Wes-harid. Hans Dotter, *Ingeborg*, blef 1440 Nunna i Wadstena Kloster.

VII. *Björn Niclisson* (Winge) til Todene 1438-49. War förut Häradshöfding. G. m. *Kerstin*, Dotter af *Abjörn Jönsson* af Lydom (Forstena-Ätt). Troligen war han den förres Son.

VIII. *Amund Hath*, Ridder och Lagman öfwer Wermeland, höll syn i Eda 1454 (m). Eljest är en sägen bland Almogen i Jöse-härad, at *Hatte*-Slägten ägt och bodt på Wittensten i Eda Soken.

IX. *Olof Björnsson* (Winge) R. R. Lagman 1459-95. Des Dotter, *Ingerd*, blef, 1468, Nunna i Wadstena. Om det är samme Man, som, 1507, köpte Björke i Fryksdalen af *Mats Bratt* och, 1520, blef halshuggen i Stockholm; så har han lefwat ganska länge. Åtminstone war den sednare ock en *Winge*.

X. *Nils*

(m) Herr Ingen. Richenberg har behagat åt mig afskrifwa originalet. Omkring denna tiden har v. Stjernman anfört en Sten Stensson Bese 1445, 85, såsom Amund Hatts Måg och Lagman; kanske han torde wara förblandad med den förr omtalde under N:o IV.

X. *Nils Olsson* (Winge) 1497. Hans märkeligaste öden höra til nästa Tidehwarf, dit wi dem spare.

4. Häradshöfdingar och Under-Lagmän.

Här nödgas man åfwen famla i mörker, i brist af nödiga underrättelser. Stundom finnas Under-Lagmän, eller de som dömde i Lagmans stad, nämnde i Wärmeland, och stundom Häradshöfdingar öfwer någon wiß Treding. Kan wäl hända, at detta waret af olika betydelse, och at Landet i denna tiden hast Härads-Rätt, hwilken det sedan måst sakna intil 1668; men så skadar det ock föga, om wi anföre desse Män om hwarandre, i den ordning wi dem fått.

I. *Harald* Soop, Stamfader för *Soop*-Slägten, war Under-Lagman 1352, 55, och ägde Gods i Wärmeland.

II. *Peder Magnusson*, 1413, Häradshöfding i Tridungen innan Nerike, som tyckes wara Öster-Syßlet, emedan han, samma år, bewitnade et Gåfwo-bref på Ökn och Hackarud i Fogelwik.

III. *Björn Niclisson* kallas Häradshöfding i Wärmeland 1430, blef sedan Öfwer-Lagman.

IV. *Olof Larensson*, Häradshöfding i Wästra Tridjungen 1456-68.

V. *Otto Torbjörnasson* (Stuth), Fogden på Agneholm, fick 1473, in crastino Lucæ, dona-

donation på Wärmelands Härads-Rätt. Dat. in Scopulis Kongshaffn.

VI. *Torbjörn Oddsson* (Stuth) höll Lagmans-Ting i Gunnarsby 1515 (Origin.).

5. Probstar.

Desse ägde samma myndighet och anseende, som en Biskop, så länge Skara Biskop icke war i Landet. Troligen hafwa de altid waret Kyrko-Herrar i något hederligt Pastorat, fast det ock har, kanske, någon gång skedt, at de tillika waret af Prelaterne wid Domkyrkan, och kunnat prunka, åtminstone med den hedren, om icke inkomsten. Det har ingen mögelighet waret at få rätt på flere, än desse 5:

I. *Nicolaus de Thingvaldum*, 1352, tillika Canonicus Scarensis.

II. *Gostaff Olafsson*, Prowaster 1397.

III. *Sven Grotta* i Fryksdalen, Prowest 1431, blef Biskop i Skara 1436.

IV. *Sixten Lindormsson* i Tingwalla, Prowaster 1440, 44.

V. Måster *Jon* öfwerlefde Reformation.

6. Andre Märkelige Män.

Ulle Bonde, på Hollerud, öfwerlefde Digerdöden, och har därigenom blifwet en rik och märkelig Man, hwars namn och minne här i Landet aldrig dör ut. Om honom äro många

be-

berättelser, de meste af intet annat wärde, än at öfwertyga oß, det wåre Förfäder haft litet nog at sysselsätta sig med, och at de låtet nögde werlden bulra utom sig, endast de fått lefwa orubbade i sit tysta. Hans Hustru skal hafwa fördt Barnsängs-gröt warm från sit hem, til sin Grannqwinna i Sölje, längst up i Elfdalen, öfwer 6 eller 8 mil, då hon åkt med släda efter en Älg, hwilken likwäl störtat, under hemwägen, på Älgsjön, ej långt från Hökesberget. *Ulle* skal hafwa ägt twå Bröder, af hwilke den ene bygde och efter sig namngaf Habors-hytta, inwid Nordmarks Grufwor; den andre bodde wid Saxeknute, et Berg på Gränsen mellan Wärmeland och Wästmanland; några nämna ock *Werme* Bonde för hans Bror.

Ulles Son skal först fådt tilstånd at bo wid Hulteby, men måste sedan flytta til Bolgehytta och blifwa Bergsman. Trenne Döttrar skal ock *Ulle* haft. Den ena ärfde Hollerud, eller Ullerud, den andra skal fådt et Hemman, icke långt därifrån, som nu kallas Prestegården, och för den tredje, stackars Flicka! åt hwilken Gubben, förmodeligen, i den tidens förödelse, icke tidigt nog lär kunnat skaffa Man, bygde han et Kloster, af hwars murar sedan Nedra Ulleruds Kyrka skal blifwet widbygd. Af denna Slägt härstamar, förmodeligen, *Bonde*-Familien i Swerige, alt intil wår tid.

Werme

* * *

Werme Bonde skal hafwa waret den förnämste, som i Wärmskog öfwerlefde Digerdöden, och åt den sidan waret *Ulle* Bondes närmaste Granne. Kan wäl ske, at de blifwet ansedde för närmaste Grannar, såsom de där hast begrep, redan i den tiden, at lägga de öfrige Bönderne under sig, likt de nu warande Norrske Husmän, eller en del af wåre Herregårds-torpare.

* * *

Thure Kettilsson war en af de förnämste Wärmeländingar, som satte sig up emot *Carl Knutsson* i uproret 1438. Han hade dock icke bätre lycka, än *Jösse Hanisson* och *Torsten Ingelsson*: ty han blef fången och til lifwet straffad (n). Mån han icke war en *Wase* eller *Puke?*

Skulle man för öfrigt räkna en hop Adelsmän för märkelige, efter deras namn, på et eller annat Kalfskins-bref, blifwet räddadt från glömskan; så finnas de igen wid sine Boståder, under Häradernes beskrifning, längre fram.

V. Om Krig i detta Tidehwarf.

Ehuru nu Norrige och Swerige merendels woro under et Hufwud förente, så at man ur den grund ej hade at frukta fiendtlige infall åt den-

(n) Probst, Hofst. M. S.

na kanten; kan man dock föga annat anse hela detta Tidehwarf, än et sammanhang af förödelser och förtryck, intet båtre än dem ordenteliga krig med sig föra: ty Tideböckerna witna knapt om annat, än Fogdars och Bondepinares hårda framfart med Almogen öfwer alla Rikets Landsändar, som widt och bredt upwäkte knorr, mißnöge, upror, mord och brand, den ene gången efter den andre, äfwen i Wärmeland. I synnerhet kunne wi likwäl, wid wårt ämne, anföra 3 ordenteliga krig, som denna tiden gjort Wärmeland både gagn och skada.

I. Engelbrechts-Fegden 1433.

Konung ERIK af Pomern war en altför swag Regent, oaktadt alt medhåll af egennyttige Landsförrådare, at kunna bibehålla så Folkets kärlek, det ju icke den mer och mer kalnade, ju mer han utarmade höga och låga med onödiga krigs-rustningar, swåra beskatningar och odrågeliga utskylder, så at eländet war obeskrifweligt, och ingen ting fattades mer, än Anförare, för at störta Konungen.

Engelbrecht Engelbrechtsson war af början en hederlig Odalsman wid Kopparberget, som sedan blef Wäpnare och Riks-Råd. Han såg med grämelse huru de oförskämde Fogdarne i Dalarne uphängde Bönderne i rök, at pinas til döds, och deras Hustrur spändes såsom håstar och oxar för plog, harf och tunga laß, til

des

des de hafwande fingo mißfall. Bätre sår icke heller tilgått i Wärmeland.

Engelbrecht tänkte, at Konungen skulle både weta och wilja bot härföre, reste därföre til honom, at söka ändring, androg sit ärende både dristigt och försigtigt; men då det ej wille hjelpa, grep han til wapen, och Man ur huse war färdig öfwer hela Riket at följa honom, så at han kunde, innan kort tid, gå emot Konungens parti i fält med mer än 100,000 Man (o); en Krigshär, hwars like man sällan lärer kunna framwisa i Swenska Historien.

Folkets Tyranner och Blodsugare, Konungens Fogdar, hade nog blifwet ofta stäckte i sit wälde af en upretad Menighet, om de ej förskansat sig inom wallar och murar; men nu mer war ej så lätt at komma til dem.

Til slikt ändamål woro äfwen 2 Slott här i Landet, det ena för Wäster-Syßlet wid Edholm, och det andra för Öster-Syßlet wid Agneholm.

Ibland flere sådane Roffare-nästen öfwer hela Riket, som, til stor del, woro nybygde, ansåg *Engelbrecht* äfwen desse 2 för sådane, som icke kunde bestå tillika med Folkets wälfärd; därföre satte

(o) Botins Utk. til Sw. Hist. Wid detta och flere slike tilfällen, förr och sedan, har händt det, som Folket öfwer alt i Landet wet omtala, at jordegods blifwet nedgräfwet och undangömt. I wår tid skulle icke skada, om de alle blefwo uptäkte. Dock wille jag helst önska, at sådant skedde med Långbans- och Siffle Grufwor, så wida traditionerna innehålla sanning.

satte han en hederlig Anförare öfwer Wärmeländingarne, Riddaren och Wäpnaren *Peder Ulfsson*. Denne drog, 1433, med dem för Edholm och tog det straxt in, under det at Fogden war borta, förmodeligen åt Lödese; satte eld på Slottet, och det i en stenhop förwandlade.

Sammaledes gjorde de året därpå med Agneholm. Des Fogde war ock bortresd til Arewalla, som han tillika ägde, och dit Fält-Herren redan förut sändt Krigsfolk, så at Fogden lärer ej kunnat komma därifrån. Daleborgs Slott undergick til slut samma öde. Efter 3 dagars belägring måste Danske Fogden, *Palne Jönsson*, gifwa sig på nåd och onåd, och hade blifwet i stycken sönderhuggen af Bönderne, om icke *Peder Ulfsson* ädelmodigt frälst honom, och gifwet alt hans gods til sköflings.

På sidstnämnde ställe miste Wärmeländingar och Dalbönderne något Folk, och fingo några såre; men huru det skedt wid Agne- och Edholm, nämnes på intet ställe. Kan wäl hända, at Besätningarne, under Fogdarnes bortowarelse, ägt hwarken samwete, eller mod, eller lust at förswara sig, utan gifwet straxt up.

Således hade Wärmeland at wörda i *Engelbrecht* sin största Beskyddare, som ock, förmodeligen, wid detta tilfälle, lade det under Örebro Län, det han sjelf wille styra, och åfwen fick af Konung och Ständer i Halmstad, Korsmesso-dagen, 1435. Men hat och afund läto ej Folket länge njuta denne sin Skyds-Ängel,

emedan han, 1436 den 4 Maji om natten, blef mördad, på en Holme i Hjälmaren, ej långt från Örebro, af *Måns Bengtsson* (Natt och Dag til Göksholm), som wäl blef Riks-Råd och Lagman i Nerike för sit omak; men icke des mindre til ny belöning, straxt därpå, ursinnig.

2. Upror mot *Carl Knutsson* 1438, 39.

Engelbrechts framfart med Slotten och deras Innehafware, hade wäl bordt afskräcka alt, hwad Krono-Fogd hete, at utöfwa widare tyranni, åtminstone så länge en billig hämnd och råtmätigt straff woro än hos dem i friskt minne; men det hade kommet, såsom gerna plägar ske wid swaga Regeringar, i wana, at wara Fogde och människjo-fiände tillika, och *Engelbrechts* fall inblåste i dem et nytt mod och tiltagsenhet, så at de inom 2 år började lika illa, som förut, handtera Almogen i Wärmeland och Dalarne.

Men Bönderne hade börjat lära känna sina rättigheter och sin styrka, och de beslöto skudda oket af sig, i synnerhet sedan Riks-Drotsen *Christer Nilsson* börjat upägga Dalkarlarne mot Marsken *Carl Knutsson*.

Denne sidstnämnde Herre hade nu mycket at äga i Swerige, så at han styrde aldeles som en Konung, fast *Erik* af Pomern war ännu icke aldeles afsatt, men uppehölt sig merendels i Danmark. Marsken hade icke heller ännu blifwet

wald

wald til Riks-Föreståndare, så at Fogdarne i orterne med rätta borde anses såsom Konungens Fogdar; men *Carl* tog sig deras sak an, såsom sin egen.

Han gjorde en resa til Preussen 1438; men snart hinde honom de tidningar, at Dalkarlarne slaget hans Fogde och flere hans Hofmän ihjäl. Sedan Wärmeländingarne fingo weta huru deras Grannar gjort, drögde de icke länge, förr än de följde deras exempel, och deras Fogdes själ blef åfwen, i förtid, skickad åt ewigheten. Bönderne trodde sig wara et fritt Folk och mente, at intet ondt skulle komma därefter (p); därföre rusade de til hans Gård och slogo honom til döds, utan twifwel i Kisterud i Emterwik, där en slik händelse säges sig tildraget.

Marsken war icke sen, at, genom Bref på Bref, förmana Almogen til trohet, böd dem ock skälig förlikning, i fall hans Folk hade något brutet; men då hade redan Drotsen, åfwen i Wärmeland, där han åtminstone tyckes ägt stor Slägt, om han ock icke sjelf där bodde, så upblåst elden, at Bönderne trugade Marskens utskickade och swarade, at „de efter honom intet „frågade, och wille icke han låta dem wara i „frid, skulle de ännu wärre framfara" (q).

(p) Wermanna the tijdende sporde,
Theras Fogathe sammaled gjorde.
Alla Bönder mente fri wara tha,
Ty slogo the Tolkin darskap uppa. (Rimkr.)

(q) The achtade togh ej hwat han sade,
Uthan trugade fast mera illa göra,
Ok sagde efter Marsken intet spöra. (Rimkr.)

Det ſynes nog hwem Bönderne hade at wända ryggen til; men Marſken war en ung och tiltagſen Herre, då däremot Drotſen war gammal och ſnart utlefwad. Marſken ſkyndade hem och höll om Mårtensmeſſo-dagen en Herredag i Arboga, där han föredrog, at han beſlutet hämnas på Dalkarlarne och Wärmeländingarne det öfwerwåld, de gjort på hans Folk, hästar och gods. Närwarande Herrar, kanſke til en del af Drotſens parti, afrådde Marſken i förſtone, ur det ſkäl, at han kunde blifwa ſlagen, och borde därföre helre dagtinga; men han förlet ſig til Gud och lyckan, och ſade ſig wilja jula, förſt i Hedemora, ſedan i Tuna och därpå i Mora, där han icke lofwade Folket godt julgäſtabud. Därifrån wille han draga in i Wärmeland och på ſamma ſätt tukta Bönderne: ty de borde hållas i aga (r). Detta ſamtyktes almänt (ſ).

Icke långt därefter fick han kundſkap, at Wärmeländingarne fått en af hans egne Herrar, *Torſten Ingelſſon*, til Anförare och med honom woro på wägen åt Örebro. Marſken förtröt wäl, at denne war honom ſå otrogen; dock låt han ej modet falla. Förmodeligen wetſte han ej om Drotſens ſpel i denna ſak, därföre ſkref han honom til och begärde hans råd; men

(r) Uthan Almogen far nakon aga,
The lyda oß aldre i wara daga. (Rimkr.)

(ſ) The ſwarade honom alla måſte:
Fullfölgin thet än med thet bäſte. (Rimkr.)

men rådet blef, at Marsken borde dagtinga med Bönderne. Det föll honom ej i smaken; thy swarade han: „Medan wi så förhala tiden, „så wåra fiänder rådrum at samla fördubblada „krafter i alla landsändar, och draga Almogen „ifrån oß". Men Drotsen påstod ändå, at man borde komma i wänlighet öfwerens, emedan det ej hörde hans åmbete til, at börja något Krig med Rikets Undersåtare (ſ).

Då förstod Marsken snart hwarut det wille båra. Han samlade, af sit Hoffolk, så många han i hast kunde få tilsamman, och satte sin General, *Arvid Svan*, öfwer dem, samt låt utgå Befalning til Landsorterne, at Krigsfolk skulle skyndsamt tåga til Wärmeland, och gifwa sig under *Svans* Fana.

Imedlertid skref Fogden på Örebro Slott til Marsken, at Wärmeländingarne woro Staden 6 mil nära, förmodeligen wid Wall i Wisnums Soken. Då gjorde han sig straxt redo och, genom natt och dag, red til Örebro, där han, wid ankomsten, fick se bågge Hårarna tåga mot hwarandra, men hade tillika det nöget, at se de meste sine fiänder taga flygten, wid första åsyn af hans Hofmän (t). Almogen af

(ſ) Mitt Embete thet ej kråfwer,
Nakot örlog med them opstinga,
Ty är båst at dåktinga. (Rimkr.)

(t) Tha Bönder fingo Hoffmännena se,
Tha skildes ath ok flydde alle the
Utan thry Härad ryckte med Torsten in,
Sik wärja war tha theras sinn. (Rimkr.)

3 Hårader följde dock med *Torsten*, och *Svan* gick efter, men for med lämpa fram, gaf goda ord, och rådde dem falla til föga, bedja om nåd och gifwa ut Hufwudmännen samt betala skatten til Marskén, så skulle intet ondt dem wederfaras. De lofwade så, men sökte endast utdrägt på tiden, til des de läckat *Svan* efter sig, 16 eller 17 mil, til Skärmnäs i Wärmelen.

Et stycke söder från detta Sund, nedanför öfwerfarten, war et Näs (u), som mest war omgifwet med is: där höggo Bönderne förskansningar omkring sig, och trodde sig ganska säkre; men Fält-Herren kom bittida om morgonen emot dem tågande på isen. Detta förekom wäl Bönderne något oförmodeligt; men icke des mindre wille de behålla et friskt mod, på Jösehäringarnes wis, och ropade med en mun, at de stodo sin egen fara, och woro Mån för sig sjelfwe, då Hofmännerne rådde dem, at antingen gifwa sig och hylla Marsken, eller ock skulle

Desse Härader woro förmodeligen Jöse- Gilberga- och Normarks, hwilke alle hade sin wäg åt Skärmnäs, som wid detta tilfälle, utan twifwel, fick sit namn, emedan Rimkrönikan säger, at Bönderne bygde ther skirma.

(u) Detta war på en Udde i sjön, söder om Skärmnäs Gård. Gent emot ligger Skäktholmen, där rudera synas efter en Stenbrygga af kullersten, när sjön är grund, imellan fasta landet och holmen. På sjöbotnen därstädes har man långesedan funnet gammaldags Krigsgewär; men mera wet nu ej Almogen at tala härom. (Herr Kyrkoh. Unger.)

skulle de dö (v). De trotsade ock Hofmännen, at komma sig nära; men wid et enda anfall war beståldt med Hjeltarne. Såsom man ej kunde rida genom Bråten, som war förehuggen, steg Marskens Folk af hästarne, gingo til fots igenom, och straxt nedergjorde wid 120 Bönder. De andre intogo skogen, lemnandes i sticket alt hwad de hade (w). Där sågs, hwad en oöfwad flock wil säga i fält emot excerceradt Folk. *Svans* Män woro ej flere än lika emot Bönderne, som stupade, och Bonde-hären war öfwer 700 Man.

Torsten Ingelsson, *Jösse Hanisson* och *Thure Kjettelson*, såsom förnämste Uphofsmännen til uproret, blefwo eftersatte och ändteligen igenfundne, samt til straff befordrade. De twå förste brändes på et bål. Sedan tog Fält-Herren Trohets-ed af Wärmeländingarne, för Marskens räkning, och blefwo de honom aldrig mer otrogne, utan fattade de fast större kärlek til honom och han til dem, så at han ock är en af de få Konungar, som hast nöge at wistas i wårt Land.

(v) Bönderna swarade ater swa:
Wij felom oß sielfwe, hurn thet kan gaa,
Tören i elliest til oß fara,
J finnen wij wiliom ider ej spara. (Rimkr.)

(w) Stor hugg the Bönder fingo:
Slaa död the Hoffmän alla öpa
The Bönder tha at skogen löpa,
The glömde qwar både pik och skräppa
Then takkade Gud som tha kunde släppa.
Hoffmännen fingo alla thera hästa och kläder,
Och swa mycken flaatkaka mäder: (Rimkr.)

3. Bohusländingars Ströfwerier 1450.

Sedan CARL KNUTSSON, 1448, blifwet wald til Konung i Swea, antogo honom åfwen straxt därpå Ständerne i Norrige, af hwilket Land han satte sig i werkelig besitning, men med Danska Hofwets stora mißnöge, så at de Swenske sielfwe rådde honom at afstå Norrige til CHRISTIAN I, hwilket ock i godo skedde. Men icke des mindre kom, 1450, en ströfwande fläck ifrån Wiken eller Bohuslän in i Wärmeland, där de foro, såsom fiänder, grufliga fram, röfwade, skinnade och plundrade Folk och Byar; men förmodeligen kommo de icke öfwer Seffle-bron och By-älfwen, utan huserade i Normarks- och en del af Nås- samt Gilbergs-härader, och gåfwo sig därmed tilbaka, emedan de, twifwelsutan, ingen befalning härtil hade, annat, än hunger eller girighet.

Swenske Konungen klagade wäl härpå hos den Danske, som ock sammankallade sit Råd och förestälde dem saken; men de gåfwo inga sådana swar, at man kan tro, det wäre någon gång blifwet godtgjordt för deras skade (x).

VI. Om

(x) Rimkr. p. 408.

VI. Om märkeliga Orter.

Alt intil slut af detta Tidehwarf woro ej flere, än 18 Pastorater i Wärmeland (y), och således ej heller knapt mer, än 18 wigde Prester eller Kyrko-Herrar, hwilke skiftewis skulle förrätta Gudstjensten och underhålla Messan, i de flera Kyrkor, som hörde til hwarje Gäll. Däraf har kommet de, ännu i wästra delen af Landet, brukelige talesätt: Få tjenst, eller hafwa meßfall, hwar fjerde, tredje eller annan Helgedag, lega fjerdedags-Prest, o. s. w., och lärer, så wäl Högtiden til prydnad, som Presten til beqwämlighet, de mesta Messor skedt i Moderkyrkan.

Men dit kunde många Åhörare hafwa 10 til 12 mil, och måste således ofta sakna det nöget, at få utöfwa en widskepelig andagt, hwilket hinder likwäl Munkarne undanrögde, såsom de där hade skäl, at på tre sätt göra sig nödige och wälkomne. Först, at hafwa en noga upsigt öfwer sina inkomster, sedan, at underhålla Messorna, och at förkjusa Folket i skräck och widskepelser.

(y) Desse tyckes hast 3 Häradshöfdingar; men stundom kallas den wästra delen Wäster-Syßlet, stundom ock Wästra Tredingen, och den östra delen, dels Öster-Syßlet, dels Tredungen innan Nerike. Om mellan-Tridungen har jag ingen ting funnet. Jag hade welat gissa, at Nerike utgjort tredje Tredungen, om icke denna delning waret til redan 1413, och således innan Nerike och Wärmeland kommo tilhopa. Wid Häraderne war föga skilnad emot sednare tider, hwilket man på sine ställen får anmärka.

Därutinnan ligger grunden til de många, så kallada, Munke-Kyrkor, hwilka just icke bygdes för Munkars skull, men dock af Munkar mest handhafdes.

Emedan wi icke äge någon äldre indelning af Landet, än Konung GUSTAFS Testamente; men likwäl är til förmoda, at densamma waret til i lång tid förut, fast med någon skilnad; så lägge wi den til grund wid Landets Beskrifning, i detta Tidehwarf, til sina Soknar och därunder lydande orter.

Man kan så mycket mindre inwända, at någon här nämnd Kyrka först waret grundad efter Reformationen, som man ännu, til 100 år därefter, icke hade hunnet med, at på wisse stället ödelägga de onödiga (z).

Wäster om Klara

woro 14 Pastorater, i 8 Härader, Gilberga, Stafnäs, Arwika, Kjöla, Sund, Eks-härad, Holmedal, Blomskog, Nor, By, Milleswik, Kila, Kihl, Tingwalla.

1. Gilbergs-härad.

1. Gilberga Moderkyrka. Såsom denna Kyrka war den första Christna i Wärmeland, torde hon ock fått äran, at med sit Härad blifwa först nämnd. Härunder lågo 4 andra Kyrkor, och war Pastoratet mer widsträkt, än nu: ty

(z) Wismenii Encom. Wermel. 1637.

ty åtminstone största delen af Silerud och åfwen Burwiks Gård ur Grums-härad (a) lågo hit.

Både för sin ålder och widd har detta waret et af de förnämare Pastorater, så at ock den härwarande Kyrko-Herren stundom waret Kanik, eller Vice-Biskop öfwer Wärmeland (b). En sådan Man kunde ock Gilberga med heder underhålla, emedan han til sit underhåll ägde Esketans, Odenstads, N. och S. Aspesäters, Wåstbys och Sandbohls, utom Gilberga Hemman, alla i ljuflig belägenhet.

I anseende til den indelning, som, än i dag, almänt säges hafwa skedt med Messan wid de andra Kyrkorna, tyckes man kunna sluta, at här åfwen waret någon Diaconus, åtminstone då Kyrko-Herren tillika war Kanik: ty Gilberga skal ständigt haft Messa, då däremot tjenst förrättades 2ne gånger i Långserud, tredje gången i Åsneskog och fjerde gången i Lönskog (c). Men

(a) Nils Brath blef gift med Margith Ifwarsdotter på Burwik, i Gilberga Soken, 1480.

(b) Kanikekullen, ej långt ifrån Kyrkan, en hopramlad Stenhög efter et stort Kanikehus, bibehåller ännu äminnelsen häraf i sit namn.

(c) Jag måste beklaga, at jag aldrig fick tilfälle tala med den namnkunnige Wärmeländske Forunforskaren, Sal. Probsten Göransson i Gilberga, som, twifwelsutan, på många ställen waret mig til uplysning och hjelp; men hwad jag nu kan anföra om Pastoratet, har jag at tilskrifwa Herr Christian Gunnarsson, som en tid wistades i Herr Probstens hus.

Men om Gudstjensten wid Silerud fins ingen underrättelse (d).

* Longerydh (Långserud) Redkyrka (e) under Gilberga, skal, näst Moderkyrkan, wara den äldsta i Pastoratet, hwilket Landets beskaffenhet och Gårdarnes ljufwa lägen inwid sjöstranderne bewisar, jämte de berättelser därom äro. Hit hörde ej så mycket Folk, som i sednare tider, sedan 2 andra Kyrkor blifwet förstörda. Messa hölts twå Helgdagar å rad, och hölts up i twå andra.

† Lönskogs Capell (f), 1 och tre fjerdedels mil N. W. från Långserud, har waret litet och bygdt af träd. Utom en del af Silerud, hörde ordenteligen hit Hellesby, Fjälls, Tönneby, Lofsteruds, Rolfsby och Lönskogs Hemman. Wid Reformations-tiden har detta, såsom onödigt, blifwet ödelagdt (ff).

* Åsne-

(d) Herr Jon i Gilberga war Kyrko-Herre 1480, och bewitnade då Nils Braths Morgongåfwo-bref til sin Fru om Grusön i Grums-härad. Om flere Påfwiske Prester härstädes, har jag ingen underrättelse kunnat erhålla.

(e) Redkyrka kallades en sådan Kyrka, som war så bygd inuti skogen, at man måste rida dit. De kallades ock stundom Reskyrkor, emedan de woro bygda af uprest timmer, men swara, för öfrigt, ungefärligen emot wåra nu warande Annexer.

(f) I wår tid kallas Capell en Kyrka, som måste deltaga i bygnad med Moderkyrkan; men om någon skilnad därutinnan gjordes på Redkyrka och Capell i Påfwedömet, är mig obekant.

(ff) Därföre nämnes det ej i K. Gustafs Testamente.

Plat-

† Åsneskog, eller Åsenskogs Capell, hade en stor Kyrka och Kyrkogård i jämnförelse, hwilket alt stod qwar 1643 (g); men då hade hon långe waret et ödehus, af orsak, at en människja under gudstjensten där blifwet ihjälslagen, hwilket lärer skedt i Påfwiska tiden, emedan hon ej nämnes i K. GUSTAFS Testamente.

* * *

2. Staffuenäs (Stafnäs) Moderkyrka war bygd af sten, dock ganska liten, ehuru Pastoratet war et af de stora, emedan någon del af Silerud och Brunskog låg härtil. På wäggarna hade hon högt up några hål eller gluggar, en half aln långa och et qwarter breda, som tjente til fenster; men ljuset blef ganska litet, och måste man ständigt betjena sig af waxljus i stora järnlyktor, af hwilka 2 ännu blifwet förwarada. Kyrko-Herrarne, hwilke, utom denna, haft 4 andra Kyrkor under sig, skola altid hafwa bodt här (h).

De Hemmans namn, som nu hörde til desse Kyrko-Herrar, hafwa wår tids Kyrkoherdar glömt bort, efter de ej fått betjena sig af dem på så lång tid, och åfwen waret så länge utom alt hopp därom. Förmodeligen ägde de et Hemman

---

Platsen på en högd, inom Lönskogs ägor, öfwerwäxd med skog, hålles än i dag i stor helgd, inhägnad och fridlyst.

(g) Gyllenii Diar. M. S.

(h) Rhyzelii Verm. Eccles. M. S.

man i hwardera Soknen, om icke flere, och desutom tionde af alt fiske i Wärmelen (i).

År 1515 blefwo 3 Gårdar, Nås, Ryd och Såtherbo, i Stafwanäs Prestegäll, gifne til Riseberga Kloster, tillika med 2 unga Flickor, som där, inom murarne, skulle undergå någon del af Jephtä Dotters öde.

* Sillerwdt (Silerud) Redkyrka war af träd, ganska liten, och behöfdes icke större, emedan den del, som nu kallas Sileruds Finneskogar, låg då til Lönskog. Efter berättelser är ock troligt, at til slut altsammans kommet under Gilberga. Man har hållet före, at Silerud är den äldsta Kyrka i Nordmarks-härad, dit hon nu, i wår tid räknas (k). En Stenfunt tyckes nu wara det endaste märket af Påfwedömet.

* Gladewalls (Glafwa) Redkyrka, äfwen af träd, ganska liten, dock en af de märkeligaste. I förra Tidehwarfwet är för troligt anfördt, at här waret Gudwalla Kloster. Eljest

---

(i) Jöse-härads Dombok. I Brunskog, Wärmskog och Glafwa äro 3 Gårdar, med namn af Prestebohl, och Prestehög i Högerud.

(k) Detta war Sal. Probsten Tranæi mening, i Bref til mig, 1771. Han wil bestyrka sin sats därmed, „at Christna Läran kom til denna orten från öster, och „måste således först stadna här: Blef Folket Christne, „så behöfde de ock Kyrka, och den måste de hafwa för „sig sjelfwe, emedan Sjöarne afskuro dem från de an„dre delar af Nordmarken, och förläng wäg war til „Moderkyrkorna”.

jest behåller denna Kyrka, framför andra, i synnerhet namn af Munke-Kyrka (l).

Kungsåsen, icke långt ifrån Kyrkan, en Bergshögd af wacker utsigt, har i detta Tidehwarf fått namn och blifwet märkelig därat, at K. CARL VIII, wid sin förbiresa til Holmedal och Norrige, ridet där up. Om des Stenkumel är förr nämndt.

* Wermeskogs Redkyrka til Stafnäs är, i Allmogens inbilning, den äldsta och märkeligasta i Wärmeland. Hon skal hafwa gifwet Landet namn, hit skola flere Häraders Inwånare sammanstött, innan de fått egna Kyrkor, hwilket alt kommer af Digerdöden. Ty, fast man icke kan förmoda, at Folket då just så dödt ut, i alla närgränsande Soknar, at de behöft låta sina egna Kyrkor stå öde och söka hit; har dock nöden, någon tid, drifwet dem därtil, i brist af Prester, som ej lär stådt så lätt at få igen, sedan 466 dödt i pesten, endast inom Skara Stift (m), hwarwid dock förmodeligen inbegripes sådane Munkar, som på wissa orter förrättade Messan.

Hit

(l) Herr Past. Hedén torde ej gissa så orätt, at Helga Soken, som nämnes i W. Sysslet 1469, kunde, för Klostrets skull, wara Gladewall. I denna sidstnämnda ligger Gården Hönacka, fordom Hörasa, hwilken torde förstås med Hörissa; men i Elgå fins ej någon Gård, som har likhet til det namnet (Se nedanföre, Elgå Soken i Jöse-härad.).

(m) Rhyzelii Episc. Pars I. p. 174.

Hit hade Folket, från Jöse- och Grums-håråder, Kihl och Gilberga, närmast at stöta tilsammans på et ställe, och det är troligt, at någon i nägden qwarlefwande Kyrko-Herre utwaldt denna Kyrkan til en almän mötes-plats, på wilkorlig tid, för flera Soknar, at tildela Folket Natwärden, låta dem offra för sina Sjuka och christna deras Barn. Därföre har ock, straxt efter Digerdöden, utan twifwel genom friwilligt sammanskott, en Altartafla här blifwet inwigd med årtalet 1353, som til wåra tider blifwet behållen (n). Kyrkan war för öfrigt bygd af träd, och, efter tidens wis, liten.

Strands Gård war redan märkelig i förra Tidehwarfwet, då *Gillis* Bonde bodde där 1225. Efter Digerdöden war *Warme* Bonde des innehafware; owißt, om desse äro Stamfäder för *Rahm*-Slägten, som til slut ägde Gården (o). Eljest bodde *Hake*-Slägten också i Wärmskog (p).

* Swan-

(n) Herr Commin. Fribergs Berättelse.

(o) Uprorsstiftaren Torsten Ingelson (Rahm) skref sig til Strand på 1430 talet, och efter honom hans Son, Salomon Torstensson och des Son, Torsten Salomonsson, wid Reformationen.

(p) Men om Fogden Jösse Hansson är des Stamfader, så är ej olikt at Slägten, efter hans fall, gått ur sit frälse på någon tid. Jöns Hanssons Son (se sid. 262) war Hans Jönsson, des Son Erik Hansson, des Son Jöns Eriksson, hwilken lefde i K. Gustafs tid. Alle 4 säges hafwa waret i krigstjenst.

* Swanskogs Redkyrka räknades nu til Gilbergs-härad och, kanske, til Stafnäs Pastorat; men jag har om hänne ingen widare underrättelse, än at hon war til, liten och bygd af träd.

2. Jusses- (Göthes) härad.

3. Arfswika Moderkyrka har, så fort hon efter Digerdöden kom i bruk, någon tid blifwet nyttjad af hela Pastoratet, som altid waret stort, och större än nu, emedan, i sednare tider, 5 Hemman blifwet härifrån lagde under Stafnäs. Utom Arfwika Gård, ägde Kyrko-Herren Prestegårdarne i Gunnarskog och Ny samt Strömmen i Elgå (q).

* Gunnarskog Redkyrka, af träd, stod en tid efter Digerdöden öde, och Ny Sokens Kyrka blef, 5 fjerdingswäg längre i S. W., upbygd. Hon lärer därföre haft tid, at blifwa så bristfällig, til des hon å nyo kom i bruk, at hon behöfde ombyggas; men då blef en annan plats, et stycke i S. W. öfwer Sjön Gunnern, på Grafås-moen (r) utsedd och arbetet påbegynt,

 så

(q) Herr Wilkin, Kyrko-Herra i Arwika, bewitnade, 1480, Nils Braths Morgongåfwo-bref på Grufön i Grums-härad.

(r) Denne Mo har namn däraf, at han ligger imellan Sjöarne Gunnern och Baksjön, dit Skytter fordom drefwo Älgar, hwilka de fångade i grafwar, dem de öfwertäkt med granris, men å ömse sidor förskansat med gärdesgärdar. Sådana Älg-grafwar finnas på flere ställen i Landet, helst i Elfdalen; men i wår tid förbjuder denna konsten sig sjelf.

så at ock tomtestenarne til wår tid waret synliga; dock blef där intet af, utan Kyrkan upfördes på sit gamla ställe (r). Den anledning til flytning från Grafås-moen, som Munkarne otwifwelaktigt i sednare tider diktat, har gjort, at Gunnarskogs Kyrka blifwet lång tid ansedd för en Offer-Kyrka, dit man, från när och fjärr aflägsne orter, offrade för sina Sjuka, som då skulle wara wisse om snar ändring, antingen til helsan eller döden. Härutaf, och emedan här altid bodt wäl behålne Bönder, som tillika waret nitiske om sin gudstjenst, hafwa de, förmodeligen, städse och rikeligen underhållet Munkar, hwilke satt sit nöge uti, at föra några slags Protocoller, som, sedermera, alla förkommet. S. *Karins* (ff) och *Margrethas* (t) Bilder bära

(r) Den gamla slitna sagan är äfwen här, at hwad som bygdes om dagen, refs ned om natten. Underligast, at wi få finna sådant skräck i nyare tider, sedan ingen Munk war til.

(ff) S. Karin war K. Costi Dotter och blef halshuggen af Käjser Maxentio, då det skal händt, som i Wendel i Upland stådt på hännes Bild:

Virgo dum clamat, e Coelis angelus adstat;
Percussa gladio dat lac, pro sangvine, collo,

eller: det rann Mjölk i stället för blod, när halsen höggs af. Til hännes pina war et hjul tillagat med järnjägar, som, pa et besynnerligt sätt, skal blifwet sönderslaget. Det sattes sedan altid wid hännes Bild. Eljest war en annan S. Karin, Dotter til S. Brita, Den Alswäldige Guds högt utkorada Jungfru; men hon blef ej canoniserad förr än 1498, och således war den äldre i Gunnarskog.

(t) S. Margaretha war Dotter åt en Afguda-Prest i Antiochia,

båra ännu witne om Påfwedömet, åfwensom de hos Almogen än behålla sine namn.

Den förste, som uptog bostad i Treskog efter Digerdöden, skal waret en Swarfware, eller så kallad Fateknallare, från Wäster-Göthland. I gruset, efter murarne på et hus i bemälte Hemman, skal man hafwa funnet en Hästsko af oformelig storlek.

* Elgo (Elgå) Nedkyrka war af träd. Jag har ej funnet Soknen nämnd förr än 1469, då hon kallades Helga Soken i Wäster-Syßlet. Agneholms Fogden, *Otto Torbjörnasson*, gaf då sin Gård Hörissa härstädes, emot Aaros i Ampne-härad; men det är mögeligt, at med Helga Soken kan förstås Gladewall.

Solöwik (Sulewik) war i detta Tidehwarf så mycket mer en offentelig Marknads-plats, som en sådan waret i stånd alt ifrån Hedendomen. Marknader höllos om Korsmessan och Mormessan (u).

Fröbohl, inwid Kyrkan, blef i slut af detta Tidehwarf et *Hjärne*-gods, förmodeligen genom gifte (v).

T 2 * Ny

tiochia, men sjelf Christen och så öm om Jungfrudomen, at förr än hon wille gifta sig med Landshöfdingen Olibius, låt hon piska sig med ris, inspänna sig i järnbojor, rista sig med gaflar, och sedan hon blifwet med faklor bränd och nedsänkd i en wattenkättil, höggs hufwudet af, den 20 Julii, år 152. Man skulle leta efter den Jungfru, som hade lust at göra så efter i wår tid, wid tilbud af en Landshöfding.

(u) Palmsk. och Gyllen. M. S.

(v) Måns Jenisson, Sunesons Suneson af Jenis Hjärna, K. Al.

* Ny Capell är den första Kyrka, som man med wißhet kan säga icke hafwa waret til före Digerdöden. Sedan Folket i Gunnarskog dödt ut, började de först öka sig på de behageliga slätterna wid sjöstranderna, wäster och söder ut, och funno därföre nödigt at, sig närmare til hands, bygga en Ny Gunnarskogs Kyrka, hwadan hon ock behållet namnet. Likwåhl, på wägen imellan Sälboda och Wagged, witna ännu om den tid, då de nedre Gunnarskogsboar buro sine Lik til denna Kyrka, då däremot de öfre buro sine til Eda i wäster, hwarefter ännu Likwåhl synes på Fjälls och Öjenäs skogar (w). Owißt är, om Ny Kyrka, som war liten och af träd, waret inwigd S. *Sigfrid* til åra; men intil wår tid har hans Bild blifwet här förwarad med *Gunnar* Groffa under fötterna. Åfwen en Marienbild och en annan obekant (x).

* Bron-

K. Albrechts Råd 1371, skref sig til Fröbohl och Tömte. Han war gift med Agneta Fleming, och blef mördad i Stockholm 1520.

(w) Desse bestå af hopkastade stenhögar wid wägen, där man hwilat med Liken, och synas äfwen sådana på flere ställen i Landet.

(x) Här i Soknen ligger Juteberget, ej långt från Fiskewik, där landswägen går fram från Eda til Tingwalla. Det har namn däraf, at Wärmeländingarne därifrån hindrat de Danske, at komma längre fram, i fiändtliga tider, emedan där är icke mer än endast landswägen imellan Berget och Sjön Flagan. De hafwa uedkastat stenar, stäckar, o. s. w. Men jag har, kanske, bordt anföra detta i förra Tidehwarfwet, eller ock bör det sparas til K. Erik XIV tid.

* Bronskog (Brunskog) Nedkyrka, af träd. Räknas i K. GUSTAFS Testamente i denna ordning, fast man längre fram finner, at åtminstone större delen af Soknen låg i Stafnäs. Troligast är, at i detta Tidehwarf hafwa Brunskogsboarne, wid warande messefall hemma, ymsom besökt Kyrkorna i Arwika och Stafnäs, alt efter som de lågo dem närmast til. Denna Soken war nu mycket widsträkt, emedan, i sednare tider, 2 Kyrkor blifwet tilbygda, och hon utgör nu et eget Pastorat. Här slog *Arvid Svan* en hop af Wärmelands Bönder, nedanför Skärmnäs Sund, 1439.

Röbergs-högden, på wägen imellan Tobyn och Homsjön i Finneskogen, har ännu lemningar efter åkrar, samt åtskilliga bygnader i stenmurar, m. m., hwilket alt kunde föras til Digerdödens minne; men en i orten gängse berättelse tyckes utwisa, at denna Högd blifwet öde wid annan tid. Där skal en rik Fru hafwa haft sit Säte, som ägde Tobyn och flera lägenheter, men war så obarmhertig, at hon nekade en fattig Syster, som hon ägde i Slobyn, all hjelp i sin nöd, och icke en gång wille erkänna hänne för Syster. Då hon en gång rodde öfwer Mangen, skal hon hafwa fält en Guldring i Sjön, och då af förmätenhet hafwa sagt: Det är så omögeligt, at jag kan bli fattig, som det är, at jag kan få denne Guldring igen; men bägge skedde snart nog. Hännes Fiskare fångade en Fisk, som hade Ringen

uti sig, hännes Gärd brann up och olyckor tilstötte, at hon til slut måste sielf tigga sin sattigare Syster om uppehälle. Det är ingen ting, som hindrar, at icke händelsen kan wara sann, åtminstone är berättelsen almän både inom och utom Soknen (y).

* * *

4. Kiula (Kidla) Moderkyrka. Owißt är, antingen denna eller Eda är äldst; men så långt tilbaka, som någon underrättelse gifwes, har denna waret Moderkyrka, och Kyrko-Herrarne här bodt, hwilket ock Prestegårdens widd och läge tyckes intyga. Noyloy Stom, i Eda, hörde ock hit, om icke mera.

Om det är sant, som en gammal berättelse innehåller (z), at, under Norrska Förenings-tiden, Skillingmark och Järnskoa, til någon del, legat under Ejdeskogs och Wingers Soknar i Norrige, tyckes detta Gäll nu icke hafwa waret synnerligen stort, i jämnförelse mot andra Påfwiska. Men icke des mindre wil man påstå, at Kyrko-Herrarne (a), äfwen här, stundom waret Kaniker, hwilke, i Skara Biskops ställe, haft upsigt öfwer Presterskapet i Wärmeland, emedan en Stenkulle, som annars liknar

(y) Herr Comminist. Sv. Rolander.
(z) Denne underrättelsen har jag fått af Herr Kyrkoh. Sv. Norén.
(a) Herr Byrger, Kyrko-Herra i Kidln, bewitnade Carl Braths Salu-bref til Haquin Tordsson på Björkö, i Fryksdalen, 1469.

liknar en Grafkumel (b), på Järnskogsboda ägor, en half mil söder från Kjöln, ännu äger namn af Kanikekullen, och skal waret deras Bostad belägen inwid Landswägen, åt Nordmarken.

Då den gamla träd-Kyrkan stod qwar, ägde den många öfwerlefwor af Påfwedömet, och är til wår tid förwaradt et Offerbord, som sutet på norra wäggen, där man wid Kyrkogångar, Barndop och Brudwigsel offrat icke allenast penningar, utan ock, efter gamla Norrska wiset, allehanda slags mat. Kläckstapelen är wäl en af de äldsta i Landet, och har, än i dag, förwarad en Kläcka med, åtminstone för mig, oläseliga Bokstäfwer (c).

* Ede (Eda) Redkyrka, af träd, säges allmänt wara äldre än Kjöla; men det kan härröra af Digerdöden. Eljest måste de båda wara wäl gamla, och, förmodeligen, bygda straxt efter OLOF Skötkonungs död, wid den tid OLOF Helige gjorde Solöar til Christna. Såsom Kyrkan ligger inwid den endaste Landswäg imellan Norrige och Wärmeland, så är icke utan, at hon ofta utstådt swårigheter af fiänden; dock wet ingen säkert berätta om hon

T 4 någon

(b) Någre hafwa gifwet mig anledning, at anföra denna i Hedendomen (Se sid. 133.).

(c) Inscription är sålunda:

[illegible]
[illegible]

någon gång blifwet brånd, om icke i Ribbungarnes eller *Håkan Håkansons* Krig, som wi redan omtalat. Gården Zwittensten härstädes skal hafwa hört *Hatte*-Slägten til.

3. Frijsdalen (Fryksdals-hårad).

5. **Sund** eller **Sunne** Moderkyrka har, utan twifwel, waret i bruk ståndigt, så efter, som före Digerdöden, ehuru några Hemman då blefwo öde. Det är ock ingen twifwel, at ju Kyrko-Herrarne städse bodt härwid, och, såsom i et af de hederligaste Gäll, haft sig anslagna lika ansenliga inkomster, så at de wäl kunde prunka såsom Kaniker och mindre Prålater. Sit ordenteliga Säte hade de länge på Rotneros, intil des det, 1435, blef bortbytt emot andre Hemman (d). Elljest hörde hit Prestebohls Gårdar i Fryksände och Emterwik, Kyrkobyn i Lyswik, och Ransjöskog, m. m. Kyrkan war liten och bygd af träd. Ehuru otilräckeligt, har man dock här igenfunnet de meste Påfwiske Kyrko-Herrar, som stådt til finna i Wärmeland (e).

Imel-

(d) Wäpnaren Peder Germundsson i Swnd, tilbytte sig från Kyrkan ¼ i Rotneros, och gaf igen Laggaregården, Kolswik och fiske wid alla sina strander. Det skedde Thingvalla diæ B. Urbani 1435, med Biskop Sigges i Skara stadfästelse, samt bewitnades af Bengt Gustafsson (Gyllenstierna) Archidiaconus, Bengt Nicolai och Olof Passe, Kaniker i Skara; Sone Siggesson, Björn Niclisson (Winge) och Alexander Torstensson Wäpnare.

(e) De hafwa waret följande:

Herr

Imellan Suneby och Hensgård synes i sjelfwe skogen teken til en bygnad på en hög Kulle, som nu är med skog öfwerwuxen. En Stenbro har öfwer en djup dal gått fram til Huset. Detta säges hafwa waret et Kloster, det, kanske, någon Folkunge anlagdt på sit Odalgods Suneby, före Digerdöden; men wid Reformationen blifwet förstördt (f).

Rotneros eller Rotna war en stor Gård, hwaraf en fjerdedel war Prestebohl, til des *Peder Germundsson* tilbytte sig densamme, år 1435. Owißt af hwad Slägt denne *Peder* waret; men *Låma*-Ätten ägde, både förr och efter, den öfrige delen af Gården, och därföre

---

Herr Sven Grotte eller Store, af en gammal adelig Slägt i Öster-Göthland, war Kyrko-Herre härstädes 1431, 35, då han bytte bort Rotneros; men året därpå blef han Biskop i Skara, och war då Kanik eller Landt-Probst i Wärmeland (Rhyzel. Episcop.), fast han ej kallas så i Bytes-Brefwet.

Herr Joachim Busch 1469, bewitnade, Wårfrudag dyre, bemälte år, Carl Braths Salu-bref på Björka til sin Swåger, Haquin Tordsson, och Syster Margreta.

Herr Lorens i Sund 1480. Underskref då Nils Braths Morgongåfwo-bref til sin Hustru på Grusön i Ed Soken.

Herr Håkan 1507, bewitnade då Mats Brats Salu-bref til Olof Björnson (Winge) på Björka Gård.

Herr Nils i Sund, Hederlig Man 1515, war då med på Tinget, som Torbjörn Oddson hölt i Gunnarsby.

(f) Högden synes ännu, ifrån Sund och längre, på 2 mils afstånd och mera, i S. W., såsom et hort hus.

skref sig til Rotna *Lindorm Matsson* och *Knut Lindormsson* (ff). Denne sidstnämnde dog barnlös, och owißt är sedan, på lång tid, i hwars händer Godset fallet.

Björke har nu waret et ansenligt Odalgods och, åtminstone någon tid, tilhördt *Bagger* och *Bratter* samt sidst *Winger* (g).

Skinnaregården, Laggaregården, Gjutaregården bära i sine namn bewis til någon stor adelig Hofhålning här å orten i detta Tidehwarf, hwartil Folkunge-Slägten skal lagt grund, som icke synes så otrolikt, emedan ortens belägenhet, omkring Fryken, är med de wakra. Af desse Herrar skola ock Hemmanen Suneby, Kolsnäs, Kolswik, Kolsgård, Folkegården och flere fått namn.

Tosseberg och Ed woro denna tiden de större Hemman i Sund, så at ock i sednare tider, på deras ägor, mest en hel Kyrko-soken blifwet uptagen. † Bys

---

(ff) Lindorms Fader war Mats Håkansson, som 1370 war gift med Jöns Nilssons Dotter, Margaretha. Farfadren war Håkan Jonsson, R. R. R. 1315, g. m. Cherstin Natt och Dag, Nils Sigridassons Dotter. Farfars Fader Joan Gregersson, g. m. Ingeborg Gustafsdotter. Farfars Farfader war Greger Knutsson, Soneson af Lagman Folkwiders Son, Håkan Galin. Lindorm war g. m. Anna Örn från Sjögerås, hwilket Gods deras Son ärfde tillika med Rortna.

(g) År 1469 sålde Carl Bratt Gården til sin Swåger Haquin Tordsson; 1500 gaf Mats Brath sin Gudhdotther en Qwarnström i södra Bolaget i Björke; 1507 sålde samme Mats Gården til Olof Björsson (Winge), hwilken, 1509, gjorde byte om sin Jord i Fryksdalen med Ifvar Nilsson (Bagge).

† Bys Capell har legat på wästra sidan om Fryken, til mera beqwämlighet, höst och wår, för Tosseberys, Bys och flere Hemman. Wid Reformation har det, twifwelsutan, blifwet ödelagdt.

* Emterwik Nedkyrka, af träd. En berättelse är, at denna Soken och Kyrka är äldre än Sunne, som til minsta bewisar, at hon måste wara nog gammal och stådt före Digerdöden. Platsen synes ännu efter hänne wid en ljuslig wik af Frykens östra strand, där Emtan infaller, och har hon waret 28 alnar lång och 13 bred, men Chorets bredd war ej mer än 7 alnar. En gammal Påfwisk Altartafla är ännu qwar, och behåller Kyrkan ännu namn af Munke-Kyrka.

* Lyswik Nedkyrka har ock waret kallad Ljusewik, fast orätt, emedan Lysa Älf eller Bäck faller här in i Fryken. At Kyrkan är ansenligt gammal, kan man sig lätt föreställa af de flere gånger hon blifwet ombygd, och imellan hwarje gång förfallen och nedrutnad. Först war hon et brädskjul eller Resekyrka, som, förmodeligen, stådt före Digerdöden. Sedan bygdes et ordenteligt Hus, 16 alnar i fyrkant, som ofta omlagades och förbätrades, samt tilöktes först med Chor, eller, som det här kallas, Sänghus, och därpå Wapenhus med Torn öfwer, som skal hafwa waret ganska högt (h).

Den,

(h) Inspectorerne Kullanders och Harlings Berättelser.

Den, som känner denna ortens Furuskogar, i synnerhet för fordne dagar, nekar icke, at ju härtil fordrats lång tid. Denna sidsta Kyrka stod qwar til Reformationen. En Procesſions-Fana, sådan som brukats wid Helgedomars bärande kring åkrar och ängar i Påfwiska tiden, är här ännu qwar, och den endaste mig weterliga i Wärmeland.

Bergja är af de äldste och stamby för flere Hemman, å båda sidor om Fryken. Den blef sluteligen et *Bagge*-Gods.

* Frijksene (Fryksände) Nedkyrka, af träd. Denna ortens widd och folkrikhet har altid, från Christendomens början, gjort Kyrka här nödwändig, hwilket ock lärer så waret, emedan hon 3 gånger blifwet flyttad, och wid hwarje gång af ålder obrukbar (i). Först stod hon inwid Frykens norra ända, där Torsby-älf infaller, på Torsby-ägor; därifrån flyttades hon et stycke i N.O. up til en hög Kulle på Prestebohls ägor, och stod qwar til nästa Tidehwarf. Et litet Altare, i form af et skåp, är här åminnelse efter Påfwedömet, men påskriften ändrad.

Bada, Torsby och Wåstanwiks Gårdar hafwa, af ålder, waret stora Hemman och haft rike Bönder.

Skansbron behåller namnet efter något Krig i fordne dagar, och ligger inwid Räums-berget; men om des öde har jag, hittils, ej haft tilfälle at få någon kundskap.

† Wit-

(i) Herr Magister Gust. Carlström.

† Witsands Capell, på Åstebys ägor och en Udde, som än kallas Kyrko-udden, i Sjön Brogden, 2 och en half mil N. O. från Fryken. Tomtningen, som än synes, utwisar, at det waret litet, och lärer det wid Reformationen blifwet ödelagdt.

4. Elffuedalen (Elfdals-härad).

6. Eeke-häredt (Höկeshara) Moderkyrka. Det är förr nämndt, at Elfdals-härad blef i Digerdöden ganska mycket medtaget, och i synnerhet des södersta och medlersta delar. Efterhand har dock Folket ökat sig til så stor mängd, at de behöft Kyrkor; men om den berättelsen äger grund, at denna Kyrka, innan hon åter kom i bruk, war så omgifwen af skog, at man knapt kunde komma intil hänne (k), så lärer hon, på lång tid, icke waret Moderkyrka; men man är dock owiß, antingen Kyrko-Herrarne bodt i Ny eller Råda, fast det förra tyckes wara mer trolikt. Kyrkan war af groft timmer bygd i åtta hörn. Hon har icke namn af Härad, utan af Hara Gård och det därinwid liggande Hökeberget, så at hon rätteligen heter Hökeshara Kyrka, hwilket med tiden blifwet förändradt til det, som nu talas (l). * Ny-

---

(k) Det säges, at hon blifwet sålunda uptäkt, at en Skytt sköt en pil efter en Tjäder; men pilen fastnade i taket, som war öfwerwäxt med mossa.

(l) Herr Ingemar Jonæ, Kyrko-Herre, bekräftade et Änge-byte, imellan den Hel. Kyrko och en Bonde, 1415. Herr

* Ny Redkyrka har sit namn i anseende til Moderkyrkan. När Folket, efter Digerdöden, kunde få Prest, hafwa de, til mer beqwämlighet för Dalby-orten, som låg så långt i norr, upfördt denna Kyrka, midt imellan Ekes-härad och Dalby, och samfält brukat hänne; och emedan här war en stor Stom eller Prestgård, som, i K. GUSTAFS tid, tilföll Kronan, så är troligt, at denna någon tid passerat för Moderkyrka, och Elfdals Kyrko-Herra här bodt, til des han, i sednare tider, flyttat til Ekes-härad.

Wid Ny omtalas äfwen utkärning af Klara-älf, så wäl som wid Eks-härad och Dalby i förra Tidehwarfwet. Kyrkan skal blifwet först bygd wid Munkebohl, flutet därifrån 5 fjerdedels mil, sedan blifwet upbygd wid Wärnäs och åter utbruten, samt flyttad til annat ställe.

Här har, lång tid, waret många märken efter Påfwisk widskepelse. Et Rökelsekar, en Offerkanna af metall, en liten Kläcka, 2 st. 4 alnars långa Ljusestakar, med bläck-kronor i ändarne, hwilka brukades at lysa för Brudar. Äfwen flera sådana Stakar, smalare, men af lika längd, omkring hwilka Waxljus woro wirade. Här war ock S. *Olofs* Bild (m).

* Dalby Redkyrka, af träd, är, förmodeligen, näst Gilberga och kanske Eda, den äldsta i Wär-

Herr Jon i Rangedal war Prest i Sturarnes tid, och blef sedan Lutheran.

(m) Anonym. M. S. 1683.

Wärmeland, som förr är sagdt. Således war hon lång tid Härads-Kyrka, ehuru hon låg i Häradets norra ända (n). Sedan, och efter Digerdöden, hafwa Munkar funnet sin räkning uti, at här stadigt wistas och, utan twifwel, flere på en gång; hwartil gafs god lägenhet och inkomst af Pelegrims-färder, som årligen här förbi anstäldes til S. *Olofs* Graf i Trondheim (o). Kyrkan hade många Munke-målningar, hwarwid besynnerligast war, at både Norrska och Swenska Wapnen woro målade på wäggen.

Eljest hafwa, intil wår tid, waret behålna några Rökelsekar, Offerkistor, hängande på wäggen, Munkekläder och många små Beläten, äfwen sådana Warstaplar, som i Ny, och

(n) Dock äro 6 mil norr ut til Sandkälle-fors.

(o) Pelegrims-färder til Sanct Ols Stad (så kallades Trondheim) woro af den beskaffenhet, at söder om Kyrkan, på Dalby-äng, hafwa Munkar och andelige-Wandringsmän hållet möte 2 gånger om året, Botwidsmessan den 28 Julii, då de reste bort, och Michelsmessa, då de kommo tilbaka, och då antingen drogo til S. Britas Graf i Wadstena, eller ännu widare til Rom efter Aflats-bref. Bägge gånger blefwo de undfägnade, på Almogens bekostnad, af de härwarande Munkar, i 14 dagars tid, hwarwid öfwades många lustbarheter. I synnerhet hafwa de på ängen roat sig så med dansande, at, jämte det berättelsen härom länge bibehållet sig hos Landsfolket, hafwa de äfwen länge trodt, at en hel hop gropar i ängen skulle bära märke efter denna dans (Anonym. 1683. M. S.).

och 2ne Munkeböcker. Några små Kläckor, at båra för Lik, hafwa blifwet upgjutna.

Utanför Kyrko-porten stod et Trådkors, 6 alnar högt, och därinwid en Offerkista. De dagar, som meßfall war i Kyrkan, gick en widskepelig Almoge til detta Kors och offrade för sig och sina Sjuka; men den, som häruti war trög och efterlåten, blef beryktad för en sådan, som gick hwarken til Kors eller Kyrka (p), et talesätt, som ännu bibehåller sig i Wärmeland.

Hammare, eller Osimunds-Smidja, war i Lika-älf, som drefs med Myrjärn (q); och det blir åfwen alla de spår, som man efter Slögder finner i Elfdalen intil nyare tider.

5. Nordmarks-härad.

I detta widlystiga Härad woro 2 Pastorater, Holmedal och Blomskog; men som wi om deras öden hafwa ganska liten underrättelse, så få wi nöga oß med, at anföra Soknarna, om hwarandra, i den ordning wi dem fått ifrån ålderdomen. 7. Hol-

---

(p) Id. l. c.

(q) (Cam. Fryxells Saml.) Hammaren ödelades ej förr än omkring 1630. Inwid denna Älf har ock stadt en Sten med ristade bokståfwer, hwilken, kanske, hört til Hedendomen, om man ägde honom afritad. Längre fram hoppas jag kunna anföra mera om Elfdalen, genom Herr Probsten Mag. B. Piscators och V. Past. Mag. Dejenströms biträde, hwilke bägge Herrar haft både hug och tilfälle, at länge göra Samlingar om nytt och gammalt härstädes: i synnerhet Herr Probsten, hwarföre man ock gjort sig hopp om något Academiskt Arbete öfwer Elfdalen från någon af Des Söner.

7. Holmedals Moderkyrka lärer waret den första, som blifwet bygd i Häradet, så wida Sillerud nu ej låg hit, och således fått äran at blifwa Härads-Kyrka, som haft under sig flera Kyrkor, hwaraf slutligen blifwet 3 Pastorater. Hon war liten och af träd, på en ort, i hwilken, utom sämre Folk, 2 store Konungar, CARLAR, haft mycket nöge (r).

Kungskällan ligger 70 steg S. W. från wästra Kyrko-dören, och har namn däraf, at Kon. CARL VIII drucket af des wälsmakande watten, då han reste härigenom til Norrige.

8. Blomskogs Moderkyrka. Om des tilstånd i Påfwedömet fins ingen ting mer, än at des Kyrko-dör skal blifwet tagen från Buresås Slott.

Buresås Slott är förr nämndt (sid. 134, 201 och 222). Det torde wid denna tiden blifwet förstördt. Des läge har gjort, at man liknat det wid et Algier, emedan därifrån war tjenligast at plundra i Norrige och gömma här sit byte, såsom ingången förwarades med järnbommar (s). Den, som sidst ägde Slottet, skal waret en Fru från Ängeland, som, efter sin

U Mans

(r) Jon Kråka war här Prest före Reformationen, och än längre fram. Det är icke olikt, at han är samme Man, som den Landt-Probsten Mäster Jon, hwilken afhemtade Wärmelands Kläckor til Lübeckska Gälden: ty eljest fins wid den tiden ingen kundskap om någon Prest i Landet, som hetat Jon.

(s) Probst. Tranæus.

Mans död härstädes, reste hem igen, och Slottet har sedan efter hand förfallet (ff).

* Silbodal Nedkyrka. I förra Tidehwarfwet skrefs denna orten för Sibbendalen; men Silbodal är rättäst af Sjön Silen, som stöter här intil. Om Kyrkan, och gudstjenstens bestridande därstädes, fins ingen underrättelse: förmodeligen hörde hon til Blomskog; men i nästa Tidehwarf få wi se hänne såsom egen Moderkyrka.

Backa Gård, i en wacker belägenhet inwid Silen, torde förmodel. wara *Stråhle*-Slägtens Stamgods, emedan man ännu, i sednare tider, funnet Herrefolk där boendes.

* Tranchöl (Trankil) Nedkyrka war liten och af träd, bygd på en Udde eller Kil imellan Lelången och Stora Led. Denna Soknen lärer nu ej haft månge Inbyggare. Hon led nog i MAGNUS Barfots Krig. Owißt hur det gick med Kyrkan.

* Karlanda Nedkyrka, 1 mil up i skogsbygden från Holmedal, med samma beskaffenhet som Trankil; men Soknens utrymme war större. Härifrån gick en Pelegrims-wäg til Gladewall.

* Öster-

(ff) Nu synes endast stenhopar därefter, samt efter Stallet, som ock war af sten. En stenmur har ock gått up til Slottet, som ännu synes; eljest är platsen öfwerwäxd med skog, där förr plogen gått och utgjort en stor Slätt, hwilken tydeligen utwisar, jämte flere ställen, at Nordmarkens Inwånare aldrig, förr än i wår tid, wetat hwad det ordet dike welat säga.

* Österwallskog Redkyrka, af träd, kallas ock i gamla Handlingar Öslewatna; men har sit namn af Sjön Östen, som stöter här intil, och heter rätt Östwallskog.

* Tingsmark Redkyrka är således orätt skrifwen i K. GUSTAFS Testamente; men bör heta Töcksmark af Sjön Töcken här inwid. Hon war af träd.

* Foglewiik Redkyrka låg närmast til Norrske Gränsen, wäster om Stora Led, och war för öfrigt af lika beskaffenhet med de förra.

Således hade de twänne Curati i Holmedal under sig 8 Kyrkor, och, twifwelsutan, Gårdar och inkomster i jämnförelse; men man kan wäl tänka, at de, så wäl som andre, intet kunnat ofta sjelf bestrida sin sysla wid alla, utan at hafwa Munkar til hjelp, hwilke, förmodeligen, infunnet sig både från Norrige och Swerige; men detta Härad har merendels legat bakom ljuset, och där nödgas jag, för denne gången, det til större delen lemna. De 2 följande Kyrko-soknar lår aldrig waret med Normarks Pastoraten förenade.

* Hjerneskog Redkyrka, af träd. Om denna och den följande är hos Almogen en besynnerlig berättelse huru de blifwet bygda, under den tid Swerige och Norrige woro tilsammans under en Konung, och at Folket häromkring förut gingo til Edaskogs (Medskogs) Kyrka i Norrige. Men sättet huru det skedt, smakar af

skråck (t), och desutom synas båda dessa Kyrkor wara bygda före Drotning *Margarethas* tid, eller innan Calmare Union skedde. Denna Kyrka stod nu wid Hemmanet Stommen, war liten, trång och mörk.

Gården Tömte hårstådes war et *Hjärne*-Gods, tillika med Fröbohl i Elgå.

* Skillingmark Redkyrka låg nu wid Klefwene, och war, för öfrigt, af lika beskaffenhet med Järnskog, såsom de ock båda, förmodeligen, blefwo lagda under Kjöla Gäll, dit de än lyda.

6. Grums-härad.

9. Nors Moderkyrka, af sten, war, efter denna tidens wana, liten, ehuru Gället utgjorde hela Häradet. Här bär en Stenfunt minne

---

(t) Emedan Edskogs Kyrka dels blef förtrång, dels ock wägen dit war ganska lång, skola de hafwa beslutet at lemna åt ödet, hwarest de skulle få sig beqwämligare Kyrko-platsar. De upfylde därföre 2ne utgrafne ståckar, den ene med Skillingar (Norrske Styfrar), och den andre med Häst-skor. Desse släpte de i wattudraget, som ur Norrige går här åt, med föresats at bygga Kyrkor, dår de stadnade. Den med skillingar skal stadnat wid Klefwene-Sundet, och där bygdes Skillingmark, den andre flöt längre, til Stommen, och där upfördes Järnsko Kyrka. Man får tro så mycket man wil och tål. Mig synes mer trolikt, at den ena Soknen har namn, såsom hon ock ofta skrifwes, af Skiljemark, och det är icke olikt, at den andra har sit namn af Järn, som där kunnat finnas. Åtminstone har den Soknen nog af de teken, som utwisa Järnmalm, fast jag ej haft ännu tilfälle at söka därefter.

ne af Påfwedömet; eljest fins härom liten underrättelse. Troligt synes, at hon blifwet Moderkyrka efter Digerdöden, och at Grums waret Härads-Kyrka förut (u).

Höllene, Hölne eller Höglunda kom, utan twifwel genom gifte, til Landtwärnsmannen *Nils Brath* a Wapn, imellan 1450 och 80. Hans Son, *Jöns*, bodde där efter honom, och har Godset sedan bibehållets wid Slägten intil nyare tider, som wi framdeles få se.

* Grums Nedkyrka tyckes wara en af de äldsta i Landet, emedan häromkring är en ljuflig belägenhet och af ålder waret stora Gods för höge Herrskaper.

Agnhammar lär först waret et *Karte*-gods och sedan, genom gifte, kommet til *Ankar*-Slägten (v).

Lång, äfwen et gammalt Gods, synes hafwa sit namn af den gamla Slägten *Lange*, hwilken redan war til före Digerdöden: eller twärtom.

Sem (Sjöhem) tilhörde nu, förmodeligen, den Familien 3 Rosor, af hwilken sedermera Grefwar *Roos*, *Rosenhaner* och *Rosengrenar* äro utspridde (w).

U 3 * Se-

(u) Herr Håkan war Munke-Prest och blef Lutheran.
(v) Botvid Larsson (Ankar) blef gift med Karin Kart, kort före Reformationen.
(w) Den sidste som skref sig til Sem, i Påfwiska tiden, war Riks-Hofmästaren och Wästgötha-Lagmannen Thure

* Segerstada (Segersta) Redkyrka, af tråd, inwid Wänern. Härom åges ej widare underrättelse, än at man med wißhet kan säga det hon nu waret til.

* Ed Redkyrka har jag i denna tiden funnet räknad til Näs-härad. Kan hända Soknen lydde til des Tingelag. Gården Kyrkobyn, som låg här inwid Kyrkan, tilbytte sig Wäpnaren *Torsten Niclisson*, förmodeligen af Riseberga Kloster, emot sine 2 Gårdar i Ullarö, Uplanda och Deya, 1440. Eljest lefde Friboren Man i Wärmeland, *Amund* i Mallui (Malöga) 1434.

Edholms eller Åsa Slott war nu länga tiden et Bondeplågare-näste för Wäster-Syßlet, åfwensom Agneholm för det Östra. *Herman Gisebar* het Fogden i Kon. ERICI Pomerani tid. Under hans frånwaro kom Riddaren *Peder Ulfsson* hit, intog och förstörde Slottet, 1433, sedan det ungefär stådt wid 700 år.

Eljest berättades i almänhet, för mer än 100 år sedan, at den sidsta, som hade Slottet inne, waret en Fru, wid namn Fru *Rangela*, hwilken, för sin girighet och hårdhet, blef af Bönderne dädandrifwen och Slottet förstördt (x).

Gruf-

Thure Jönsson Roos, hwilken upwäkte upror mot Kon. GUSTAF i Wäster-Göthland, men råkade icke des mindre i den onåd hos CHRISTIAN Tyrann, at man fant honom, en morgon, liggande hufwudlös på gatan i Kunghäll 1532.

(x) Gyllen. Diar. M. S. 1645. Frun skal hafwa satt en

Grusön skal hafwa waret Ladugård under Edholms Slott, hwadan wi ock redan anfördt det såsom ågande namn af Grusö Slott (sid. 121). Detta må wara huru det kan; men det är säkert, at Landtwärnsmannen *Nils Brath* gaf Gården i Morgongåfwa til sin Brud, *Margith Ifvarsdotter*, 1480.

Drängespringet förtjenar ock här sit namn, hwilket det, twifwelsutan, fått i Påfwiska tiden. Det war just då, som Roman-kärlek kom i full gång, och en sådan tildrog sig åfwen här, fast imellan mindre Folk, än Riddare och Amazoner. En Dräng, på den ena sidan Sundet, fattade kärlek til en Piga, på andra sidan, som icke låt hans bögelser bli olönta; men Stjufmödrar pläga sällan äga godt loford i älskogssaker, och bätre förtjente icke Pigans här. Hon böd, på alla uptänkeliga sätt, til at hindra de

---

en hög Tull på alla, som reste där öfwer Slotts-broen förbi. Detta förtröto Bönderne, därföre gick en up på Berget Edsbonden och ropade til en annan, som stod på et Berg inwid Slottet: Kåre Granne! låna mig din Kättil. Hwad skal du med den? fick han til swar; jo, sade han, jag skal sjuda Fru Rangela på Eds Slott: ty hon tager förhög Tull af resande Folk. Ach! swarade den andre, då skal du gerna få låna honom. Detta hördes, kanske, flere qwällar å rad til Slottet, til des Fruns samwete, som lofwade hänne intet godt, kom hänne at packa ihop sina dyrbaraste saker på en skuta, i tanka at segla til Wäster-Göthland; men hon led skeppsbrott i Rangelsundet, och Bönderne förstörde Slottet i grund. Det är mögeligt, at några hus blifwet lemnade i Pedor Ulfssons Förstöring, hwilke han kunnat bebo.

twå Älskande; men de funno utwäg, at långe få förnöga sig i hwarsannars omgånge, genom det han simmade til hänne öfwer Sundet. Dock wakade afunden: Stjufmodren kom härmed under wäder, och lät hemligen nedslå pålar under watnet, där Drängen brukade gifwa sig i sjön. En afton såg han, med lika fägnad som alla, sin älskada Flicka på andra sidan och kastade sig med nöge i djupet, men fastnade på en påla och dog (y). Det hade icke skadat, om Käringen blifwet satt bredewid, til en wälment warnagel för sina likar, hwilka ofta nog, utan ringaste orsak, lägga hinder i wägen för ärligt anstälda giftermål, icke sällan til sen ånger, sedan de lagt grund til Barns eller Anhörigas olycka.

7. Näs-härad.

10. By Moderkyrka war bygd af sten, ej långt från By-älwens östra sida, midt emot Säffle eller Sefhella Gård; men om des öfriga tilstånd wet jag, för denna tiden, ingen ting.

Sjögerås Gods tilhörde *Örne*-Slägten, och kom därifrån til *Lämer* (z). Här woro utom-

(y) Gyll. M. S. 1645. Det är underligt, at man i förra Seculo och i Atlantica icke gjorde Äsa Slott til Byzantium, emedan en lika händelse äfwen tildraget sig icke långt därifrån. Det hade waret artigt, at träffa Constantinopel eller Miklagård midt ibland Wäringarne, och de hade då ej haft så lång wäg dit.

(z) Lindorm Mattsson Läme blef gift med Bengt Anderssons

omdes månge adelige Frälse-gårdar, åtminstone Sund och Söffviela (Seffle); men jag wet, för denna tiden, om dem ingen ting.

Brobacken, inwid Säffle-bron, war Marknads-plats från Hedendomen, och, kanske, från den tid OLOF Tråtelja bodde där. Den kallades ock Knutsbacken och Knusesunds-marknad, hwilken stod Mormessan om hösten, då där handlades med Oxar, Matwaror och Hästar byttes. Kan ock ske, S. Knuts-dag. Wäster-Syßlets Almoge och Dahlbönder (a) kommo här mest tilsamman.

* Brodsäter (Bro) Redkyrka är, förmodeligen, föga yngre, än den wid By, och har legat på en hög Backe wid landswägen til Dahl, med flere Herregårdar omkring sig. Hon war bygd af sten och dören tagen från et Slott, eller

sons til Sjögerås Dotter, Anna Örn, wid 1390. Deras Son, Knut Låme, ärfde det efter dem, och skref sig hit och til Rottna (p. 203); men sedan wet man, för någon tid, icke Gårdens öde.

(a) På Dahl har, ifrån uråldriga tider, waret en ibland Jule-lekarne, til åminnelse af denne marknad. En Yngling har satt kläder och hatt på en käpp, stält sig på knä däremot och trädt sina armar så, at det sedt ut som det waret 2 personer. Den lefwande har då faret ut i hwarjehanda skälsord på den förklädde bilden, och äfwen swarat på des wägnar. Innehållet war detta: Men, war då icke du, som narra må på hästebyte på Brobaks-marten i fjol? = = Då wa en förbannad lögn. Jä wa aldri på Brobaks-marten. = = Jo, si då wa du, å si, jä ska lurke däg. Därpå har det buret til at slås och upwäcka löje.

så kalladt Kungshus, icke långt härifrån (b), hwarom är taladt sid. 116.

Hammars Gods härstädes, tillika med Gardö wid Nytjer (et förloradt namn) gaf Lagm. *Gustaf Tunasson*, 1350, til Rackaby Kloster för sin Fosterdotters, Jungfru *Catharinas*, inträde, eller för det han, i sin tanka, war lyklig at få, liksom lefwande, begrafwa hänne. Atminstone tror jag, at wår tids Flickor skulle icke med fägnad låta inmura sig i Kloster. År 1423 anslogs Gården Medhilby härstädes, tillika med 2 andra i Botilsäter och Huggenäs, til Kyrkor och fattigt Folk i Wärmeland.

* Ny Redkyrka har, otwifwelaktigt, fått sit namn, i anseende til någon af de andra Kyrkorna, efter Digerdöden. Kan ock hända, at hon i synnerhet blifwet bygd de Sjöfarande til tjenst, emedan hon ej ligger mer än en fjerdedels mil från de twå säkra Hamnarna, Håstholmarne och Stafwika (c). Kyrkan war af träd, liten, men tilräckelig til sit ämne.

År 1518 köptes under Biskops-stolen i Skara Godsen Ramstad, Tostaryd och Ramfred i Ny Soken; men deras Förlossare lefde, och Bi-

(b) Rhyzel. Verm. Eccles. M. S.

(c) (Rhyzel. l. c.) Det står dock därhän, om de fordne Näsboar waret så barmhertige emot de få Seglande wid den tiden Ny Kyrka upfördes, innan Götheborg, Wänersborg, Carlstad, Philippstad och betydelig Bergslags-rörelse ännu woro til. Jag wågade icke gå i borgen för slikt kärlekswerk hos wåre Samtidige.

Biskoparne fingo ej begagna sig af dem mer än 9 år.

* Huggenås Nedkyrka, af tråd, skal fått sit namn af et besynnerligt tilfälle, nämligen at där stådt et sältslag imellan Swenske och Norrske, då de sednare hopetals skola blifwet nedhugne, och så stort byte af dem taget, at Kyrkan däraf blef bygd, på samma sätt, som Dannemarks wid Upsala (d). Detta kan wäl wara sant; men icke gifwer Historien anledning til hwad tid det skal skedt, om icke i Björkebene- eller Ribbunge-Krigen.

Gårdarne Hög och Uglusäter pantsatte Lagmannen i Wärend, *Magnus Carlsson*, 1350, til Abbedissan i Wreta, emot 100 Markers penningar, för sin Systerdotters, *Ingeborgs*, begrafning, och 1423 anslogs Gården Thordaryd (Tolerud) här, tillika med 2 andra i Bro och Botilsäter, til Kyrkor och fattigt Folk.

II. Milleswiks Moderkyrka måste wara en af de gamla i Wärmeland, och skal waret inwigd S. *Laurentio* til åra, samt efter honom kallad S. Lars, såsom ock hans Bild intil wåra tider waret förwarad och en Källa, som bär namn efter honom, där Folket i långliga tider öfwat widskepelser (e). En gammal Munkebok

(d) Id. l. c.

(e) Hon blef för lång tid sedan igenkastad, och då man åter

bok war här qwar, som började 1465, men de främste bladen woro bortrifne (f). På en gammal Påfwisk Kläcka står med bakwända bokstäfwer årtalet M. C. (1500) och desse orden: Ave Maria, Sanctus Laurentius, Benedictus Canuti, Curatus.

Boxeruds Silfwergrufwor förer jag skäligt til detta Tidehwarf, emedan de redan 1640 woro så urgamla och ur bruk komna, at Bergs-Collegium wetste ingen ting om deras ålder (ff). Så kallas twänne djupa Schaktor i et Berg, ej långt från Boxeruds Gård, där Silfwer blifwet brutet, kan hända åfwen före Digerdöden, då antingen Folkungarne (g), eller den öfrige Adelen til at efterapa dem, började lägga hand wid Bergwerken; men det synes, som desse ej waret mycket lönande. Dock få wi dem igen ännu en gång. Smälthyttan har, utan all twifwel, waret inwid Säfflebro, därest Tullplatsen än i dag kallas Hyttan.

* Ölserud Redkyrka (h) war wid denna tiden

åter grof hänne up, fants där gammalt Mynt och förrostada Kädjor, som i Påfwedömet waret dit offrade (Anon. M. S. 1683 och Probst. Mag. N. Spaks Anmärkn. om Milleswiks Pastorat, M. S.).

(f) I Kyrkoh. Anders Tingelholms tid kom hon bort wid 1740.

(ff) Se B. C. Regist. åfw. Wärm. Järnbr. och Bergw.

(g) Det är icke olikt, at Folkungarne ägt flere Gods på Näset, och om deras lust och nit för Bergwerk se Bot. Utk. t. S. H.

(h) Hon kallas ock i gamla Skrifter Ölesgrund och Ölesrud (kanske Olofsrud) efter Träkelja.

den bygd wid Ölserud By af sten, och kan föras bland de äldsta i Wärmeland, såsom hon redan 1642 war så skröplig och förfallen, at ingen torde bruka hänne (i).

* Botilsäter Redkyrka, af sten, skal, efter almän sägen, wara bygd af en Fru, *Botila*, af den anledning, at hon af owäder blef uppehållen och kom försent til messan på Lurö om Jul-ottan. Är detta sant, så bör Botilsäter wara den äldsta på Näset: ty eljest hade Frun kunnat besöka någon annan Kyrka (k). Man är owiß af hwad anledning Munkarne kunnat hitsmyga et stort Refben, som, twifwelsutan, waret af någon Wahlfisk, men blifwet utgifwet för et Jätteben, det de helgat och inbillat Almogen tjena mot alla slags sjukdomar, hwarföre det ock, efterhand, blifwet tämeligen medtaget. En Marienbild, inmurad af sten, öfwer wästra dören, har Folket länge trodt wara den Fruns Bild, som först grundade Kyrkan.

År 1423 kallades Soknen Bydilsäter och 1436 Bolsätra. På förstnämnde året anslogs Gården Thorp härstädes, tillika med en i Huggenäs och en i Bro, til Kyrkor och fattigt Folk i Wärmeland.

* Eskil-

(i) Gyllen. M. S.

(k) Om Näs-härads Kyrkors ålder witnar, utom annat, at när Folket från Dahls Land måste öfwer Wänern besöka Signete Kyrka på Kalland i Wäster-Göthland (D. Luth. Diss. de Leckőa), så hade Näsbönderne icke nödigt at resa dit, som eljest kunnat wara dem närmast.

* Eskilsäter Redkyrka, af sten, berättas wara bygd af et Troll, men tillägningar, som kunna tilskrifwas egennyttige Munkar och dumme Bönder, men intet sundt förnuft. Detta hörer säkert til förra Tidehwarfwet (I); men så fattas icke heller Munkeskräck i detta. Wid paß för 270 år sedan, eller wid slut af Påfwedömet, skal en Bonde, wid namn *Arvid* i Godås, om en Jul-otta hafwa ridet til Kyrkan, då han wid Runskegraf mötte et Troll, som böd honom dricka ur en Kalk, i hwilken det hade Jule-buska. Bonden tog Kalken, slog bakutöfwer sig drickat och red i spårstrek sin wäg til Kyrkan, där han lemnade Kalken på Altaret (II). Så mycket är wißt, at här waret en förgyld Kalk,

(I) Sagan är denna: Presten Eskil, som wille bygga Kyrkan, kom öfwerens med Trollet, at i arbetslön gifwa det sit öga (Rhyz. V. Eccl.), andre säga, sig sjelf, därest han icke, wid arbetets slut, kunde säga Trollets namn. Han war wäl glad, at se sin Kyrka snart färdig; men blef dock mer och mer ängslig, at ej få nyttja hänne. Då han gick i denna ängslan i skogen, hörde han ur et Berg en röst, som tystade et Barn:

Tyst! tyst! Sonen min,
Råtnu kommer Far din Kinn
Och ger dig Presten Eskil at leka med.

Han gick därpå glad til Kyrkan och sade til Trollet, som då höll på at sluta Tornet: Du Kinn! sätt knappen rätt; då Trollmannen blef så förbitrad, at han kastade sig i backen, och antingen bröt sig til döds, eller bröt af låret (Herr Kyrkoherd. Ascher.).

(II) Anon. 1683 och Probst. Spak l. c.

Kalk, som ingen Guldsmed kunnat känna metallen uti (m).

Lurö Kloster war til i hela detta Tidehwarf. Alle gamle berättelser därom innehålla, at där waret både Munkar och Nunnor, men af hwad Orden? är ingen wiß kundskap. Landsfolket häromkring har, intil wår tid, brukat en slags melodie på sina wisor, som Nunnorna skola betjent sig af (n), och Munkekällan behåller ännu namnet efter Munkar (o). På 1460 talet gjorde Biskop *Johannes Marquardi* i Skara et byte med Abboten *Arvid* i Warnhem om Klostret, som då kallades Ludra i Wermeland, och tilhörde Warnhem, hwaraf man skäligt kan sluta, at Lurö Munkar ifrån början waret en utflytning från Warnhem af Bernhardiner-Orden (p). Biskopen gaf Lundby So-

(m) (Id. l. c.) Öfwer-Ceremonie-mästaren Sparfvenfeldt tilbytte sig denne emot en större Silfwerkalk. Han skal sedan kommet til S. Maria i Stockholm. Et Kors, af lika slags metall, skal, i förliden höst, wara funnet i Skåne, ej långt från Engelholm.

(n) Pr. Spak l. c.

(o) Denna Källa war uthuggen i et Berg, likt en hwalfd Bakugn, öpen på båda sidor, at man kunde krypa därigenom öfwer en twär hands bredt watten. Hon war en werkelig inkomst för Klosterfolket: ty då Sjöfarande wille hafwa wind, skulle de altid krypa därigenom och offra, hwilken widskepelse länge waret til, sedan ingen Munk war qwar.

(p) Det torde icke wara så orätt päfunnet, då man statuerar at Wästgötha Warnhem, Wärmelands Warnum och Småland Wärnamo hafwa sine namn af S. Bern-

Soken wid Skara til Klostret, och fick Ludra i stället til Domkyrkan (q). Detta stadfästade *Sten Sture* 1501. I Konung GUSTAFS tid förstördes Klostret, som synes icke hafwa waret af särdeles betydelse, och om det haft något eller några Gods under sig, tilföllo de Kronan.

12. Kihla Moderkyrka har sit namn af en Kihl eller Udde i Sjön Harssjolen, hwarest hon af ekeplankor war bygd strax inwid en Bergsfot, på et ganska sidländt ställe. Efter den tidens wis war hon liten, mörk och trång, men mer underrättelse har jag ej kunnat få om hänne.

* Tweta Redkyrka, under Kihla, war bygd af träd, kan ock ske, at Swanskog lydde under des Prest, fast ej i des Härad. 8. Kihs-

---

S. Bernhardo, Berhardshem, Bernhardsmo, som sedan blifwet ändrade efter Landsorternes talesätt. Men hwar skal man då göra af Varinernes hem i Wärmeland?

(q) Detta finnes i en Disputation, de Monasterio Varnhem. Biskopen bytte sig då äfwen til Arås Klostergods, och, kan hända, mera i Wärmeland, emedan Lurö och Arås ej lära ensama kunnat swara i wärde emot Lundby. Lurö Kloster war bygdt af sten på et berg, 19 steg långt i öster och wäster, hwilken längd war afdeld i 3 rum, hwartdera 6 alnar; men det, som af desse låg mest i wäster, war åter på bredden klufwet i 2ne, af hwilka det ena förmodeligen utgjorde kök. Til mellanrummet gick man in genom en liten förstuga från norr. Hela husets bredd war 8 steg, så at de arme Munkar och Nunnor waret werkel. trångboende, om de haft därtil Wärmelands Scholæ-barn at hysa, hwilke omögeligen kunde springa hem til qwällarne.

8. Kihls-härad.

13. **Kihls Moderkyrka.** Ortens ljufwa läge och de häromkring belägne wakre Gods intyga nogsamt denna Kyrkans ålder, fast hon nu war timrad af träd. Owißt är, om icke Kyrko-Herren ständigt bodde wid Prestegården i N. Ullerud, innan Ekenås, 1431, skänktes til Boställe (r); men desutom ägde han Prestebohl i Frykerud och Öfra Ullerud, Mogården och flera lägenheter i Kihl, del i Laxfisket wid Smäris, m. m. (s).

* Ulleröd (Öfre Ullerud) Nedkyrka, af träd, inwid Klara-älf, liten och mörk. Där

W hafe

(r) Ekenås blef, såsom en fast Arf- och Hufwudgård, gifwen til Prestebohl af Wäpnaren Alexander Torstenson (Busk) och des Fru, Wälb. Qwinna Ingebor Torbjörnsdotter (Stuth), hwilkens fäderne Gården war. Därtil lades ännu Landbogårdar och Ödetorpen Kjälsätra, Ulfwerud, Benthetacken, Torstrud och Skotten. Däremot „skulle Presten föda dem til dö„dedagar, och sedan hålla en Själa-messa i hwar „månad för deras egna, deras Föräldrars och alla Chri„stnas själar, til ewig tid". Detta stadfästade Biskop Siggo i Tingwalla, Tisdagen näst efter S. Eriksdag, 1431, och bewitnades af 4 Prester samt 5 Wäpnare. Alexanders Sonesön, Wäpnaren Magnus Hansson Busk, ägde gamle Prestestomen, Mogården, på lifstid i förläning, men gaf både den och Ekenås från sig och de sina ewerldeligen 1477 (se Kihls-härads Domb. 1647). Denne war, utan twifwel, Broder til Herr Joachim i Sund.

(s) Herr Laurents i Kihl, 1431, fick Ekenås til Boställe. Herr Anders i Kihlen bewitnade, 1507, Mats Brats Salu-bref på Gården Björka i Sunne til Olof Björsson aa Wapn.

hafwa i lång tid waret många lemningar efter Påfwedömet, såsom skröpliga Helgona-belåten, både i Choret och på wäggarna, utom mycket annat, som länge tjent til widskepelse (ſſ).

Deja Gård kom 1440 under Riseberga Kloster (se nedanföre).

* Ytter Ulleröd (Nedre Ullerud) war i förra Tidehwarfwet Moderkyrka, men owißt, om, eller huru länge, i detta. Hon war liten, men bygd af sten. Såsom hon af gemene Man hålles för den äldsta i den landsändan, så har hon ock haft ganska många märken efter Munketiden (t). Ännu äro berättelser om Munkar och Nunnor, som här waret, så at det är ej otrolikt, det wid Byn Holerud waret et litet Kloster, hwilket *Ulle* Bonde säges hafwa bygt för sin ena Dotters räkning, men som med tiden kan hafwa blifwet anwändt och nyttjadt til bägges behof, eller åtminstone at Bröderne giort sin upwaktning hos Systrarna, då de witjat Lax-karen wid Småris och Deja (u).

Hollerud, et Hemman inwid Kyrkan, därest Åboen hade den lyckan at öfwerlefwa Digerdöden, och har därigenom hos efterwerlden blifwet

(ſſ) Kapellanen, Herr Gunnar Jonæ, lät för den orsaken kasta mycket i älfwen, och lemnade litet qwar til åminnelse.

(t) Herr Gunnar lät äfwen förstöra desse (Rhyz. Verm. Eccles.). Det skedde midt i förra Seculo.

(u) Diaconi i Skara hade practicerat sig til detta Fiske ifrån Gudhems Kloster; men Biskop Sven Grotte gaf hwar sit igen 1449.

wet så namnkunnig, under namn af *Ulle* Bonde. I anledning dåraf tror gemene Man, at Hollerud är den äldste Gård i orten; men icke des mindre förblef han en medelmåttig Bondegård til sednare tider.

År 1440 gaf Wäpnaren *Torsten Niclisson* sine 2 Gårdar, Deja i Nedre och Uplanda i Öfre Ullerud, til Riseberga Kloster emot Kyrkobyn i Ed Soken, och 1456 skänkte *Katherin Bengtsdotter* til samma Kloster sit Gods Småris här i Soknen.

* Frykerud Nedkyrka, under Kihl, på en högd inwid Landswägen åt Edaskog, war lik Påfwiska tidens Kyrkor, liten, trång och mörk, af träd. En Munkekappa witnar än, at Munkar infunnet sig, då Kyrko-Herren ej kunde sjelf komma. Utom säker belöning af en blind Menighet, berodde ännu deras fördel uti at här uppehålla sig för Laxfisket skull i Fryk-älfwen, som hörde dem til. Här är äfwen et Rökelsekar (v).

14. Tingwalla Moderkyrka. Såsom denna orten länge waret den märkeligaste i Wärmeland; så har här äfwen bodt Kyrko-Herre. Dock twiflar jag icke, at ju Tingwalla waret det sämsta Pastorat i hela Påfwiska tiden och än längre, emedan sannolikt ingen ting låg mer därtil, än Hammarön och Grafwa. Men

(v) Herr Commin. Sv. Wennerlöf.

icke des mindre har den härwarande Curatus, då ålder och förtjenst så fogat, haft inseende öfwer de andre i Landet, hwilket Kanikenåsets namn åfwen intygar, där Kaniker haft fiske, hwilke bodt här: ty det ser ej trolikt ut, at Kaniker i Skara eller annorstädes skulle wårda äga några få notkast så långt ifrån sig (w).

Det namnkunniga Tingwalla har undergått det öde, at man föga wet därom, i äldre tider, än gißningar. Således är åfwen owißt, antingen des Kyrka war bygd af sten eller träd. Tingwalla Ö har efterhand blifwet bebodd af Fiskare, af hwilkes Hemman man har namnen qwar, sedan de blifwet inlagde under Carlstad. De kallades Tingwalla, Långö och Tormstad. Sjelfwe Hufwudgården, alt ifrån Hedendomen, hete Tingwalla, emedan där höllos årliga Ting och Wapnasyner, och är ganska trolikt, at där altid waret någon betydelig bygnad, emedan man här icke allenast borde wara färdig at emottaga Konungen, utan ock årligen skulle hysa Skara Biskop, eller några Kaniker och andre Prälater därifrån. Denne Gård låg på en hög Backe, så at den åt S. och W. hade hela Oen och ån widare i utsigt.

Man

(w) (Pr. Edström och Hofsten.) Man har ej kunnat finna flere Påfwiske Kyrko-Herrar härstädes, än desse:
Nicolaus de Thingvaldum, tillika Probst, 1352.
Sven Grotte kom til Fryksdalen wid 1430.
Sixten Lindormsson, 1431, blef Probst efter Grotten, och lefde 1444.

Man finner, at wid Permesso-tiden har här waret stora samlingar af Herrskaper och Almoge, då där waret någon slags marknad, den åfwen Wästgöthar med sina skutor kunnat besöka (x). Således har orten waret en namnkunnig **Marknads-plats**; men ingen anledning gifwes til at där waret Stad, så länge han enskilt hete Tingwalla.

Den andra marknads-tiden härstädes har blifwet kallad **Fastingen**, däraf, at den hölts midt i Fastan; hwarföre ock i Lagen finnes stadgadt, at årliga Lands-Ting och Räfster skulle hållas af Konungen på **Tingwalla**, **Måndagen** efter **Midfasto Synnodag** (y), fast Konungen lärer sällan sjelf kommet, då likwäl Biskopen i Skara och 2 Riks-Råder borde företräda hans-stälte.

Eljest hafwa S. *Britas* (z) och *Lucias* (a) Fester här blifwet på wißt sätt firade, då här ock waret något slags smärre **marknader**.

(x) Men desutom hade de, til samma ämne, **Wäse- och Ölme-härads** samt **Warnums Hamnar**, hwarom framdeles.

(y) L. L. K. B. C. II.

(z) S. Brita war född i Finsta i Roslagen 1303, gift på 13 året med Ulf Gudmarsson, S. Rikes Råd. Sedan han dödt, 1344, gaf hon sig til at öfwa gudaktighet och widskepelser, reste til Rom och dog där 1373, men blef canoniserad 1391. Des Graf i Wadstena blef wida besökd. Hännes dag, den 7 Oct., prädikades öfwer Luc. 10: 21.

(a) Lucia är hållen i stor helgd hos Almogen och widare intil wår tid. Man skal den dagen wara uppe at äta bittida

Stora Wärnäs, en Gård N. W. från Tingwalla Ö, som hörde någon hög adelig Slägt til. Där berättas för säkert, at Nunno-Kloster waret (b), och til bewis därå, har man, wid grafning, funnet Grafwar i jorden med människo-ben. Kan wäl wara, at på denna beqwäma orten någon slags Schola och Läro-hus waret inrättadt för Landets hederligare Flickor: ty man bör ej förmoda, at så många förnäme Herrskaper lemnat sine Barn utan anständig upfostran; men man kan tillika tro, at icke alle haft tilfälle, och en del icke heller hjerta och samwete, at sända dem til längre aflägsne Kloster, och alraminst ut på Bergsklippan Lurö i Wänern. At wi af Historien äge om de äldre häfder i Wärmeland så liten kundskap, bewisar icke, at ju här kunnat wara flera nyttiga inrätningar, kanske med lika så hög smak, som på

bittida om ottan, hos somlige tör ock et litet rus slinka med på köpet. Sedan lägger man sig at sofwa, och därpå ätes ny frukost. Hos Bönderne kallas detta äta Lussebete, men hos de förnämare fira Luciäottan. Lucia war en Jungfru i Syracusa, som för Christendomen blef pint af Höfdingen Pascasius därstädes, således, at hon blef öfwerguten med beck och olja, hwari eld tändes, sidst stacks et swärd genom halsen. Det skedde år 310. Men hwarföre Lucia just i synnerhet blifwet wördad i Wärmeland, wet jag icke. Däremot wete wi icke af Getwägg och Märtens Gås.

(b) Herr Fändrik C. J. Gyllenspets, som sielf bodt på denne Gård, har berättat mig, at därom ännu skola finnas skriftelige bewis, dem jag dock ej fått ännu tilfälle at se.

på andre ställen i Riket. Eljest finnes Gården först nämnd, Waxnäs i Tingwalla Soken, 1443.

* Grafwa Redkyrka, af sten, har i denna tiden legat under Kyrko-Herren i Tingwalla. Hon war liten, i början bygd af träd, men flyttades sedan et litet stycke mer åt söder, af sten, åfwen trång och mörk, näml. 19 aln. lång, 11 och en half aln bred inom muren, och 11 alnar hög. Wi få hänne igen i nästa Tidehwarf. Här är en Kläcka, från Påfwedömet, med en påskrift af åtskillige Munke-bokstäfwer, hwilke bli swåre at läsa (c).

* Hammarö Redkyrka måste wara bland de äldre i Landet, ehuru den, efter tidens wis och lägets omständigheter, waret liten och af träd bygd; at Munkar, för fiskets skull, här ofta uppehället sig, och underhället Messan, torde wara orsaken det man, i nyare tider, hället före, at et Kloster waret på Hammars Gård här inwid, hwilken i denna tiden waret et stort Herre-gods, som han ock skal waret ifrån Lagman

 Folk-

(c) De se sålunda ut:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

hwilket bewisar, at den icke haft tilräckelig insigt, som upgifwet dem för Herr Professor Ekman i des Wärmeland i sit ämne och sin upodling.

Folkviders tid (d), och redan är anförd för et *Oxenstjerne*-gods.

† Bommesta Capell, wid paß 1 mil wäster från Tingwalla, på Gränsen åt Grums-härad, har, förmodeligen, blifwet öde efter Reformationen, och anföres här til Tingwalla, fast jag är owiß hwilke Hemman legat hit.

Öster om Klara

woro 4 Pastorater i 3 Härader, Wisnum, Wås-härad, Ölme-härad, Fernebo.

1. Wisnums-härad.

15. Wisnums Moderkyrka låg på en sidländ ort, midt imellan Warnum och Agnebro, 2 mil från hwarje, bygd af träd, dock icke så liten, mörk och trång, som de meste andre i Landet. Såsom hon, förmodeligen, ifrån början, waret Härads-Kyrka, har hon waret upfyld med åtskilliga widskepelsens foster, såsom Munka-målningar i taket och på wäggarna (e), en Marienbild, en stor Bild efter S. *Sigfrid* (f), utom en dubbel Altaretafla, i hwilkens

(d) Herr Camer. Fryxell. Folkvider skal sielf bodt på Hammar.

(e) Dessa synas ännu, til en del, på bräder under taket af en bygning i Prestgården.

(f) S. Sigfrid war från York i Ängeland, och blef af Kon. Ethelred sänd til Swerige på Skötkonungs anmodan, hwilken han döpte i Husaby Källa och uträttade

kens ena afdelning äro 3 Bilder af et stycke, målade och förgylde; af hwilka den medlersta blir påsatt en krona af de 2 närstående: den på wänstra sidan har krona, och den på höger likasom et flor öfwer hufwudet. I den andra afdelningen äro 4 rum, med 2 smärre Bilder i hwartdera. Under bägge har waret skrifter med Munke-stil, som sedan blifwet förändradt.

Wid denna Kyrka, och i denna tiden, skola 2ne Älskande blifwet begrafne i en graf, hwilken sedermera blifwet öfwerwäxd af et löfträd, som står där än, och tros af Almogen bära ewigt witnesbörd om desse bägges trohet mot hwarandra, och kärlek in i döden (ff). Grafwen skal hafwa waret i södöstra hörnet på Kyrkogården.

---

tade mycket godt til Christendomens fortplantande, såsom hon ock lade grund til Wexiö Stift, och när MAGNUS Smek, långe därefter, gjorde Wexiö til Stad, skedde det Gudi och S. Sigfrid til heder. Hans 3 Systersöner, Unaman, Winaman och Sunaman, blefwo försåteligen mördade af Gunnar Grossa på isen wid Wexiö; men sjelf dog han därstädes, i stilhet, på en hög ålderdom, d. 15 Febr. 1067, och blef sedan uptagen bland Helgonen.

(ff) Berättelsen är icke så tydelig, huru dessas åndalykt waret, som ej kan wara underligt efter så lång tid. Innehållet tyckes dock wara, at en förnäm Jungfru hade fattat ren och tillika stark kärlek til en beskedelig Yngling, som wäl icke war ur hännes stånd, men dock fattig, och Föräldrarne wille truga hänne at taga en annan, rikare än han; men, sedan hon gifwet sin rätte Älskare wiß försäkran, at hon aldrig wille någon äga utom honom, och hade af honom, flere gånger än en, blifwet öfwertygad om lika slags genkärlek, skal hon

Såby war nu antingen Kungsgård, eller hörde den, mera trolikt, någon af de höga Slägter til, hwars Efterkommande råkade i Hertig CARLS onåd, då ock Godset blifwet wederkändt under Hertigen. Dock är detta endast en sannolik gißning; men wißt är, at höga Herrskaper här bodt, emedan wid denna tid woro här Kyrka, Fatabur, Fängelse och mera sådant, som tjente at göro et lysande Hof på Landsbygden, efter den tidens wis (g). Hade icke Såby i långliga tider waret en märkelig ort, så hade aldrig *Hondius* utsatt den på sin General-Charta öfwer Europa. Troligen war den Adelsmannen, *Erik Halfvardsson*, ägare af Såby, som, 1511, med orätt hade underlagdt sig Löfön.

Smalanda har waret et Hemman härstädes i detta Tidehwarf, hwars namn sedermera alldeles förswunnet (h).

by

hon hafwa sörgt sig til döds, och han har taget lifwet af sig sielf. Dock utwerkade hännes Föräldrars änger och andras biträde, at han blef begrafwen i hännes graf, så at de, som öde, högmod och afund icke unnade få lefwa ihop på jorden, måtte dock få hwila tilsamman under jorden. Liten hugnad för de döda! men, kanske, stort samwets-agg nog för dem, som efterlefde.

(g) Hof-Intendenten Horleman har haft en Charta häröfwer, hwilken Herr Öfwersten och Riddaren C. Linroth, för Hof-Intendentens dödsfall, ej kunnat få tilbaka.

(h) M. L. Wallin har gifwet mig et Original-bref därom af 1454, då Gården råkat i lägerwall.

Godset Wal (Wall) härstädes gaf *Hemming Hemmingsson*, 1352, i byte til Riseberga Kloster emot Nynäs i Kihls Soken. Sommarstad ägde Klostret förut, 2 Gårdar, fast där ock i wästra Sund bodde *Kaje*-Slägten, och, 1403, fick Klostret ännu S. Råfwerud, hwilket det tilbytte sig af *Björn Joarsson*, som i wederlag fick halft wästra Burwik (Bjurwik), halft Edhit och alt Näsit, som ock då lågo i Wisnum. År 1511, i Skara, utgaf Höfwidsmannen på Örebro, *Erik Abrahamsson Lejonhufvud*, et Dombref för Mariefreds Kloster på 3 Gods i Wärmeland, Löfön (i Wisnum), Hesegården och Feret i Wadsbo, hwilka Gårdar Wälb. *Erik Halfvardsson* honom fråntaget.

† Ljusås Capell, 1 mil N. W. från Wisnum, skal hafwa waret bygdt på en ås eller högd inwid Wikegårdarne, för hwilkas skull det skal waret anlagdt, kanske ock, som berättas, för Herrskapet i Riddaregården, och, förmodeligen, har det skedt i denna tiden, då det kunde upwaktas af oförtrutne Munkar: ty det får jag swårligen i min tro, at en makelig Prest wid Kyrkan räknadt mödan wärdt resa hit ned, höst och wår, i oländig wäg, at hålla messa. Men, som sagdt är, Munkarne woro då för tiden gode Adjuncter.

* Rodskoga Nedkyrka til Wisnum, af träd, tyckes sannolikt wara bygd efter Digerdöden, emedan en almän berättelse är, at Bönderne i Råda

Råda hade härstädes i långan tid sina Säter eller Fäbodar, hwadan ock det blef kalladt Rådaskog, eller Rudskoga; dock woro, i någden omkring, åtskillige smärre och större Hemman uptagne, med Riseberga Klosters tilstånd, hwilka hörde til Wisnums Kyrka, åfwenock til Sunds Kyrka på andra sidan Lethbron, så wida den nu war til (i).

Biskop *Siggo* i Skara skref, 1431, et Bref om Rudskoga Kyrka, som tyckes intyga, at hon ändå war ny, och behöfde anlita andra om hjelp til sin upkomst. Det utlofwade „40 dagars „förlåtelse för alla synder åt dem, som med an„dagt och ånger flitigt besökte Kyrkan, i synner„het Mariä födelse-dag, eller eljest där hörde „Messan; som gingo, under böners låsande, „omkring Kyrkogården för sina sjuka, eller bi„wistade dödas begrafningar; som följde Chri„sti Lekamen, eller den heliga oljan, när den „bars til de sjuka; som med bögda knän 3 gån„ger gjorde helsning på de helige Änglar, när „det klämtade qwäll och morgon; som i sina „böner til Gud altid sökte Församlingens och „Rikets wälgång; men hufwudsakeligen, „som gåfwo något hederligt til Kyrkans bygnad „och prydnad (k).

År

(i) Hon kallas nu Nysund, och är flyttad.

(k) Detta är skrifwet på Latin och skal originalet än finnas i Kyrkan, dat. Dominica infra Oct. corporis Christi. Jag war lycklig at få en afskrift, vidimerad af Sal. Probsten Göransson och Camer. Fryxell.

År 1360 gaf Marsken och Ridd. *Erik Puke* Risebergá Kloster frihet, at göra och låta efter behag med sina Gods i Rothskoga i Wärmelandh. 1405 tildömde Ridd. och Lagmannen *Augmund Hatt* samma Kloster en half Gård, Sundabohl, i Rudskog Soken. 1443 bortbytte *Magnus Rennare* sin Gård, Grån, i Ridskoga och Wisnums-hârad, emot S. Frosterud i samma Soken. 1449 gaf *Nils Siggesson* sin Gård, Guttebohl, åfwen til samma Kloster.

* Råda Redkyrka, af tråd, behölt sin gamla form efter Digerdöden; men blef med målningar förbåtrad 1494, hwilka ännu med åratalet nog tydeligen synas på wäggarna och skiljewäggen mellan Choret och Kyrkan (I). I taket består målningen af åtskillige figurer, men på wäggarna, i större fyrkanter, Symbolum Apostolicum styckewis med sina öfwerskrifter. Här witna ännu om Påfwedömet gamle målade Bilder, et Monstrans, Rökelsekar, Munkekappa, och et litet nätt, med tackel och tyg och alt tilbehör, förfärdigadt Skepp, hwilket hängt i taket, och lårer betydt och utmärkt Christi Församling (II).

Kyr-

(I) Annos a Christi nativitate post quadringentos et quarto post nonaginta sub Ep:o Brynolpho Præsule terno dipictum annum dum lit. MCD Scriptum.

(II) Alt detta år ännu qwar. Sådane Skepp har jag sedt i Linköpings Domkyrka och i Skärkind i Öster-Göthland.

Kyrkan war 26 och en half aln lång, samt 13 och tre fjerdedels dito bred. Hon har, likasom Gunnarskog, waret en Offerkyrka, och wantron därom har bibehållet sig intil wåre dagar.

Om Wisnums Kyrko-Herre haft Råda under sig, som jag än icke wäl wet (m); så hade han ock där en Prestegård. Han ägde desutom wackert, såsom, i Wisnums Soken, Prestegården, Torpen Dammen, Gråsåsen, samt Sålsjöskog med Åflångs- och Deflångs-ängarna; i Kihlen, Prestegården och Preston, samt Prestegården i Rudskoga, utom andre smärre lägenheter.

Agneholms Slott torde wara et af dem, öfwer hwilka Drotning *Margaretha* och ERIK af Pomern fingo frihet at, efter behag, göra och låta, i Nyköping, 1396 (n); men Konung ERIK hade annat göra härmed, än at det förstöra. Det blef et näste, sedan som förr, för Folkets Plågare, utländske eller utlänskt sinnade Fogdar, de där äfwen här, i sin mån, hjelpte til at trycka undertrykte Undersåtare, til des hämnden waknade och med sig upwäkte en

Engel-

(m) Ur flere gamle Domar och Bref ser man, at Råda och Amne-härad waret räknade til Wärmeland. Men wid den rå-skilnad, som R. R. Wästgötha Lagm. Thure Jönsson, wid slut af detta Tidehwarf, faststälde, gick Wasbo-härads Gräns öfwer Djurhaget, och inneslöt således Råda (se Herr Bergmans Dissert. om Wadsbo).

(n) Hadorphs Saml. til Rimkr.

Engelbrecht Engelbrechtsson. Han sände hit Riddaren *Peder Ulfsson* med en hop Wärmeländingar, som förstörde Slottet, under det Fogden *And. Nilsson* war på Arewalla Slott, öfwer hwilket han ock hade at säga (o). Detta skedde 1434.

Men när Konungen fått försona sig med de Swenske, lärer han waret mån om, at åter sätta Slottet i stånd: ty det innehades sedan af *Otto Torbjörnasson* (Stuth), som 1469, om Pedermessan, anförde Wästgötherne för Arewalla, hwilke det intogo och i grund förstörde. Owißt, om denne *Otto* här fick lefwa sin tid ut, eller om han blifwet dådan drifwen: ty han war en Tyrann både mot sit eget Folk och Almogen (p). Men det är wißt, at han war den sidste, som hade Agneholm inne, och lefde

(o) Här torde ungefärl. finnas rätta tiden til Wärmelands skilnad från Wäster-Göthland. 1434 intog Engelbrecht Wärmeland, 1435 fick han Örebro Län, hwartil han så mycket mer lärer lagt Wärmeland, som Agneholms Fogde just war den, som någon tid därefter förstörde Arewalla Slott, hwilket icke kunnat ske, om de nu widare waret under et, utan tog Wästgötha-wäldet sin ända med Anders Nilsson.

(p) P. Rhyzelii Diss. de Axevall, jämnförd med A. O. Rhyzelii Svio-Gotkia munita, p. 5. Denne Otto lät sättja Bönder och sit eget Folk, då de försyndade sig mot honom, på stenar i strömen, där de, efter omständigheterna, fingo sitta, 2 til 3 dygn, i köld och hunger, hwaraf desse stenar, intil wår tid, bibehållet namn af Plågan och Fångslestenar.

lefde åtminstone 1473, så at det förstördes antingen i CARL KNUTSSONS eller K. CHRISTIAN den Förstes tid (q).

Åräs Klostergods hade, ifrån förra Tidehwarfwet, hördt Warnhems Kloster til. Men Klostret lärer, förmodeligen, icke ägt alt, emedan Riddaren *Laurent Ulfsson*, 1413, gaf Bref til samma Kloster om sin Jord i Aroos, hwilken sannolikt synes hafwa tilfallet hans Förfäder i börd efter Digerdöden. 1456 Fer. 3 post Oct. Corp. Chr., wid Axewall, utgaf K. CARL KNUTSSON Bref om en Krono-del i Aros til Warnhem, och 1467 skänkte Riddaren *Age* eller *Åke Axelsson* (Tott) en tredjedel i Stora Åräs åfwen til Klostret, som dock icke längre behölt det, än i 2ne år, emedan Biskop *Hans* i Skara, 1469, bytte Åräs til sin Stol af Abboten *Arvid*, och gaf til Klostret i stället Lundby Soken wid Skara med allan Presta-proventa til ewig tid (r). Sedan lärer Aros hört Skara Biskopar til alt intil Reformationen, då det tilföll Kronan; men imeder-

(q) Rhyz. Svio-Goth. munita säger, at Landsfolket omkring wetat namngifwa denne Otto intil hans tid. Rimkrönikan säger eljest, p. 202, at Peder Ulfsson gjorde lika med Agneholm, som med Edholm, tände i eld ok lata thet brinna, men nämner icke, at det, efter den tiden, någon gång mera upbygdes.

(r) Jag begriper dock icke hwad eller hyru stor del det kunnat wara, som Agneholms Fogd, just samma år, 1469, tilbytte sig i Aaros mot Hörissa i Elgå.

dlertid hade *Sten Sture* den Äldre, 1479, gifwet Stadfästelse på de twänne sidstnämnde Donationer (ſ).

Lökestad Gård med alla tilhörigheter, Öar och Laxfiske i Ängne-härad i Wärmeland, sålde Riddaren *Enar Fluga*, 1460, til Riddaren *Magnus Bengtsson* för 9 Stockholms Mark (ſſ).

* Kihls eller Fiskekihls Redkyrka, af träd, war i detta Tidehwarf, som i det förra, liten, trång och mörk, som witnar, at Soknens Inwånare, hwilke mestedelen födt sig med fiske, ej lära waret många. Kyrkogården, som förut waret en hednisk Begrafnings-plats, war icke heller stor.

Stora Ljusastakar af järn witna, til wår tid, om den Catholska widskepelsen; men ännu mer en Riddar S. *Görans* Bild (t), gjord på

X sam-

(ſ) Herr Kyrkoherden Elfsten har sedt Original-brefwen därom, och därutaf gifwet mig underrättelserne. Laxfisket i Gullspång, och Amne-härads Sikfiske hörde under Äräs och Warnhem.

(ſſ) Om Riddaren Erik Laurensson wille tala därå, i anseende til sin Broderdel i samme Gård, så wore han däremot skyldig Enar och hans Fru 150 lätta Gylden, och därtil en Broderdel i Aspenäs. Utom Herr Enars och hans Frus, Elin Laurensdotters, Signeten, war detta undertecknadt af Friborne Män, Nils Hermansson och Staffan Olofsson.

(t) Riddar S. Göran är namnkunnig genom en bekant wisa hos Almogen. Han skal hafwa frälst en Prinsessa i Cappadocien från en Drake, då det war hännes hörd

samma sätt, som den i Stockholms Storkyrka, fast något mindre. En liten sådan, af järn, sitter äfwen på en af Ljusastakarna, så at S. *Göran* tyckes här hafwa waret hållen i stor wördnad.

Såsom så nära belägen til Wänern, förnämsta wisthuset för wåre Förfäder åt den sidan, har denna Kyrka äfwen waret Offer-Kyrka. I synnerhet skal Siklöje-fisket, några år å rad, fordom hafwa slaget felt, då hit blifwet offrad en Silfwerlöja, hwilken sedan länge tjent til skräck, äfwen i Lutherska tiden (tt).

I Klåckstapelen, som stod öfwer en Ättehög, hångde nu många små Klåckor, utan twifwel, at så mycket bätre höras til sjöstranderna. Ifrån Warnhems Kloster, både i W. Göthland och Wärmeland, hade Munkarne nära wäg hit, at, wid meßfall, förrätta Gudstjensten, hwaraf Munkerud och Munketorp hafwa fått namn (u). Eljest har denna Soken, lika med de andra i Pastoratet, utgjort Skatt til Warnhems Kloster.

Hyg-

börd at bli utkastad til honom. Men det är wißt, at S. Göran war en from och gudfruktig Öfwerste, som för Christna Läran blef i stycken sönder huggen, då Diocletianus war Käjsare, år 295, den 23 April.

(tt) Hon war där länge, men widskepelsen behöll sig äfwen där, och Probsten Axel Norén bortbytte hänne sluteligen mot en Psalmbok til Kyrkan (Se Wisnums Protocoll.).

(u) Herr Kyrkoherden Sundelii underrättelse.

Hygnetorp upräknas bland Wärmelands förnämste Herresäter, där ock en Konglig Djurgård skal waret (v), hwilket, så wida det är rätt, ej annat kan wara än Frälsegården Hygn, på östra sidan om Sjön Hyngen eller Kihlswiken, som fordom skal waret et ansenligt Herregods, innan det anlades wid Nynäs. Djurgården har, förmodeligen, waret på de 3 wakra Öarna i Wänern, Östra och Wästra Nötön samt Djurön, eller, som hon nu kallas, Dyrön; så wida man icke wil tro, som ock lätt kunnat hända, at en del af fasta landet waret med gärdesgård, imellan Kihlswiken och öpna Wänern, afstängd til detta behof, på samma sätt, som Råda Soken genom en resegård imellan Skagern och Kallstranden, Djurhaget kallad, skiljes från det öfriga af Wärmeland (w).

Godset Näs (Nynäs) hade ifrån förra Tidehwarfwet tilhört Riseberga, såsom donation af Lagman *Holdo*; men 1352 tilbytte sig det en *Hemming Hemmingsson* (kanske Hatt), emot Wall i Wisnum, och, förmodeligen, har denne *Hemings* Efterkommande länge innehaft Godset. Kan wäl hända, at en ibland dem

X 2 waret

(v) Palmsk. M. S.

(w) År 1771 fant jag, i et Manuscript hos Comminist. Wallén, at Råda Soken har sit namn af Rådjur, som fordom waret där til myckenhet. Jag skulle gissa, at där waret Hygnetorps Djurgård, om icke belägenheten tyktes strida däremot, såsom de ligga, til minsta, 1 mil från hwarandra, i särskildte Soknar.

waret den *Mærine*, som, 1476, skänkte til samma Kloster Justatorp (Hjulsta), Broby och Midskagen i denna Soknen; dock med förbehåll, at Arfingarne skulle dem få igenlösa.

Byn, eller Kihlsbyn, wäster från Kyrkan, har länge waret et stort Gods af 2 och et halft Hemman, af hwilke Ödegården, et halft, skal wara stambyn och, förmodeligen, fått namn däraf, at han blifwet öde wid Digerdöden; men man är okunnig hwad slags Folk här då bodt, dock synes Kihlsbyn wara et af de äldste Sädes-hemman i Kihls Soken.

2. Wåse-härad (x).

16. Wåse (Wes) Moderkyrka har man hållet före hafwa haft namn af annat, än Häradet, som blifwet med tiden förloradt (y); men den gißningen behöfs icke: ty både Härad och Soken hafwa wäl på en gång kunnat blifwa nämnde af Gården **Wå, We** eller **Wi**, hwilket ock brukas i K. GUSTAFS Testamente (z). Den

(x) Wäs-härad synes i detta Tidehwarf hafwa haft Ölme-härad under sig, och at, efter Digerdöden, bägge sammansmultet til et. Atminstone warade det så i hela nästa Tidehwarf, hwarföre de ock altid haft en Länsman tilsammans.

(y) Rhyzel. Verm. Eccles. M. S.

(z) Den, som förde pennan wid detta Testamentes upprättande, war, otwifwelaktigt, mera mån at få Soknarna i ordning på papperet efter wanligt uttal, än at granska namnens ursprung från sina första källor, hwilken anmärkning äfwen sträcker sig til flere ställen.

Den första oß weterliga Kyrkan war af träd, liten, trång och mörk, 16 alnar lång, utom Wapnehuset, och 9 bred; men den lärer waret til före Digerdöden, och sedan blifwet flyttad et stycke i S. O. samt af sten upförd. Den blef i början icke heller större; men hon widbygdes och förbätrades efter hand, och tjente länge til sit ämne.

Utom Fogelwiks och Alsters Soknar, lydde äfwen hit några Hemman i Norr, som framdeles blifwet hädan skilgde til Ny-Ed.

I detta Pastorat ägde Presten och Kyrkan tilsamman Gärdarne Torp, Rud, Wåstanå en fjerdedel och 2 i Asphytta i Fernebo, utom Munkehättan och Prestgården Ås i Weshärad, Prestegården i Alster, och Wång i Fogelwik. Björka och Berg, i sidstnämnda Soken, ägde Presten fritt.

År 1359 sålde Riseberga Kloster, til *Magnus* i Wälinge, sin Gård Wåstanå, mindre en fjerdedel, som Kyrkan redan ägde.

Arnön hade ifrån förra Tidehwarfwet hört bemälte Kloster til, och bestod af 3 Hemman. 2 af dem, Farstada och Norby, tildömdes Klostret, genom en Lagmans-dom, 1441, och 1476 gaf Abbedissan, Fru *Christina*, quitto på 50 lätta Gyllen i guld, silf och reda penningar för Gården Hoflanda.

Kalfswall och Hammar wora ibland Lagman *Holdos* donation til samma Kloster; fast Lagmannen *Nils Olsson*, i slut af detta Tide-

hwarf, skref sig til Hammar, owißt om det war här eller annorstädes i Bro, Hammarö eller Eda Soknar. Helgatorp hade tilhört Kanikedömet i Skara, men bortbyttes til Dom-Probsteriet 1390 (a).

* Fullewik (Fogelwik) Nedkyrka, af träd, ik de andre i sin tid til storlek och utseende, liggandes på et sumpigt ställe inwid Björka Gård, hwarifrån hon sedan blifwet flyttad. En Munkekappa och et Rökelsekar äro skröpliga öfwerlefwor af Påfwedömet.

År 1405 gaf Fru *Märtha Birgersdotter* Godset Ökn (Okne) och Torpet Hackerud til Riseberga, hwilket *Olaver Fredhäborg* å nyo stadfästade 1413, och *Birger Folkasson* affade sig därpå all talan 1424. Lund och Spanga hörde ock samma Kloster til, sedan förra Tidehwarfwet. Gården Romstaff tilbytte sig Lagman *Niclis Tykasson* 1430, för Sadatang (Såtång) i Wes-härad.

* Alster Nedkyrka, af träd, har sit namn af en Sjö midt i Sokner. Hon låg nu inwid husen

(a) Hera Sten, Kurkuo-Hera i Wesahrida, bewitnade, 1415, et Jordabyte i Glumserud. Brefwet är skrifwet Wesahrid Anno Dm MCDXV die assumptionis B:te Marie V. gis, och finnes in originali i Glumserud, därest jag taget afskrift til Arch. Verm.

Herr Carl, Sokne-Prest i Wäshärit 1498, då han på Hammar bewitnade et Köpebref om Gården Strand.

Herr Sten war här Prest wid Reformations-tiden, och blef Lutheran.

husen i Prestegården, hwars rätta namn, twifwelsutan, är Alster eller Alsterhem (Alstrum).

17. Ölme-härad Moderkyrka. Om hännes och Soknens namn är samma at märka, som wid Wåse-härad. Härunder låg Warnums Soken, med några Hemman i norr åt Lyngsundet, så at, ehuru Pastoratet ej war med de mest widsträkte, war det dock lönande, emedan denna orten altid waret med de folkrikaste i Wärmeland för sin fruktbarhet, och äfwen tämeligen förmögen, sedan Bergslagen kom i gång och Wästgöthar började anställa handel wid Bro Marknads-plats.

Om Kyrkan från början mögeligen war bygd af träd; så blef hon dock nu upförd af sten, efter tidens wis, och fick 2 järndörrar til slut från Saxholms Slott (b).

Saxholms Slott hade under detta Tidehwarf, åtminstone wid slutet, sit eget Län under sig, förmodeligen Ölme- och Wåse-härader. Drotning *Margaretha* gaf, 1392, wid Stockholms belägring, sin kära och älskade Gunstling, *Abraham Brodersson* (c), utom flera

(b) Hera Leche i Ylmoherat bewitnade, 1454, et Permebref om Gården Smalanda i Wystnhem (Wisnum).

(c) Abr. Brodersson war den ende infödde Swensk, som ägde någon synnerlig näd hos Drotn. Margaretha, och for

flera fastigheter, åfwen detta Slott med des Lån; och som han bibehölt sig i Drotningens nåd, så länge han lefde: så nyttjade han ock Lånet orubbadt; men 1409, den 5 September, behagade K. ERIK af Pomern, at, til Drotningens höga grämelse, låta i Sonderburg lägga *Abrahams* hufwud för des fötter, och således miste oförmodeligen Drotningen sin Älskare och Slottet sin Herre. Därpå gaf samme Konung sit goda årlica Råd, Riddaren *Niclis Erengißlesson* (Natt och Dag i längden) Slottet, och tyckes han hafwa här bodt, emedan han skref sig til Saxholm.

Förenämnde år, 1409, blef han Lagman i Södermanland, och dog den 1 Augusti 1440. Des förra Fru hete *Mårtha*, och med den sednare

ser ut, som han skulle haft för allesamman. Utom Saxholms Slott ägde han Öresten, Oppensten, Laholm, Wardberg, Kungsbacka, Falkenberg och nästan hela Halland. Däremot hade han banat Drotningen wäg til Regeringen, war en stor orsak til segren emot K. ALBRECHT 1389, samt sedan til Calmare Union och K. ERIKS kröning; men af honom fick han skam til tack, emedan han, utan ransakning och dom, lät hugga hufwudet af honom den 5 Sept. 1409. Drotningen hedrade dock hans mull och stiftade, i Lunds Domkyrka och i Rostock, til hans åminnelse, Herr Abrahams Præbenda. Slägten förde et Tjurhufwud i Wapen. Han war Son af Broder Axarsson til Kjärr i Halland och Holmfrid Giurdonsdotter Oxenstjerna af Langserum. I sit gifte med Brita Stensdotter Bjelke, † i Wadstena 1407, ägde han Sönerne Abraham och Christiern, Lejonhufvudens och Somers Stamfäder.

nare blef han gift wid 1426. Hon war *Catharina Griphufvud*, R. R. *Knut Boossons* Dotter, och lefde Enka 1442 (d).

Efter hans död finnes i Tideböckerna mig inge weterlige spår efter Saxholm. Allmänna berättelsen är „at en Fru, som här bodt och „waret mißnögd med sin Herre, om en Jul„otta, under sin Herres warelse wid Messan i „Warnum, låtet sko sine hästar bakfram, och „således, at ej blifwa rögd, åkt eller ridet med „en annan obefogad Älskare bort öfwer isen, „sedan eld war tänd på Slottet, Porten igen„slagen och Nyckelen inkastad på Borggården. „Herren skal hafwa waret antingen nog enfal„dig, at ej märka sin Frus otrohet, eller nog „förnuftig, at ömka hännes därskap, och där„före, icke långt efter, sörgt sig til döds".

Berättelsen är så gammal, at han ej gerna kan annat, än wara sann (e). Men större swårighet blir, at utstaka rätt tid och baneman til Saxholms undergång. Mögeligen kan det hafwa sig tildraget förr än *Engelbrecht Engelbrechtsson* låt i grund förstöra så många Slott i Riket; emedan Saxholm ej nämnes ibland dem, som inom Wärmeland då sågo sit sidsta öde. Men så har ock, som troligt synes, *Engel-*

(d) v. Stjernmans Sw. G. Höfd. Minne.

(e) Han war sådan i allas mun 1639, då Gyllenius, som war född i Toffta strax här inwid, hörde honom af sin Farfader, hwilken war född i orten 1528, och dog 1639 (Se Diar. Gyllen.).

gelbrecht kunnat wara så förtrolig wän med *Erengißlesson*, at han welat skona des näste, och ej ansedt det för så farligt, helst det icke heller omedelbarligen hörde Konungen til. I den händelsen är mögeligt, at Fru *Catharina Griphufvud* kunnat wara Saxholms bane 1439 (f).

Men skulle ock Slottet waret förstördt förut; så säges, at *Abraham Broderssons* Dotter, *Brita*, blef innebränd af wåda 1415; hwilket wäl antingen i werket kunnat ske, såsom wedergälnings-rätt, eller ock, på en förnäm Slägts räkning, torde fått sit rum i Historien, för at hos efterwerlden förgylla en smutsig sak. Man kan icke egenteligen skylla någondera; men wi anföre detta i sannolikt gißnings-wis om bägge. Fru *Brita*, som ägde *Thure Stensson Bjelke* til Kråkerum, hade i sit gifte kunnat hafwa förr omtalte förbehåll af annan Älskare.

At

(f) Frun skal, efter berättelse, waret mißnögd med sin Herre och otrogen emot honom. Sådant kan lätt hända med en Flicka, som, antingen för afsigter eller ock af twäng, gifwer handen åt den, som hon nekar hjertat, i synnerhet om han är mycket til åren emot hänne. Detta sednare träffar åtminstone in i Erengislessons andra gifte. Hans Son, af förra giftet, Erengisl Niclisson, wardt Riksråd icke många år efter, sedan Fadren stod sednare gången Brudgum, men då, kanske, Bruden war ej mer än 15 eller 16 år gammal, och wid paß 30 år när hännes Herre dödde. På den grund har casus wid Saxholm lätt kunnat hända med hänne. Wi hafwe et färskt exempel i Riket, det äldre Hustru haft lust och hjerta at bedraga sin Man.

At *Niklis Erengißlesson* däresfter skref sig til eller på Saxholm, kan härröra däraf, at han hade likafult Länet under sig, fast Slottet war nedbrändt; eller at han, ifrån 1409, kunnat prunka med den titulen, såsom både Slottets och Länets werkelige ägare, fast han låtet Fru *Brita* de sidste 6 åren bo där qwar.

Slottet låg på en Holme wid inloppet ur öpna Wänern i Ölme-härads Wik, och hade en ljuflig utsigt söder åt Sjön, i synnerhet åt Sibberön och Ramholmarne, samt i wäster åt Kumelön, med hwilken denne Holme förentes genom en stor Bro, efter hwilken lemningar sågos 1638 (ff). På östra sidan har en järnlänka gått öfwer Sundet, från Slottet til Swartbergslandet, så at inloppet til Ölmehärad war wäl förwaradt. Sjelfwe Holmen består af et högt Berg, af Naturen så anlagdt, at det, i synnerhet på wästra sidan, liknar en wägg af en fast mur, hwartil konsten ännu gjort sit til, så at en fiende skulle wäl haft största möda at tränga sig dit in, så wida ingången åt södra sidan något förwarades, och hungren icke trykte de belägrade. Ingången åt söder har liksom gjort sig af Naturen uti en däld af Berget, som war utarbetad, alt ifrån Sjön up til Slottet, med wällagda stentrappor.

Sjelfwa Slottet war bygdt af grof sten och kalk ganska starkt, fast icke stort, emedan det unge-

(ff) (Gyllenii Diar. M. S.) De synas ock än wid litet watten.

ungefär kunde wara 24 alnar twärt igenom, såsom det synes waret upfördt i rundel; och finnes aftaget framföre, sid. 143 (t).

Wid Rumelön, som ganska ljufligt ligger et litet stycke härifrån, har Slottets Ladugård waret (u); men det är icke mindre trolikt, at Slotts-Herrskaperne wissa årstider bodt där sjelfwe, i synnerhet om sommaren, så wida intet stenmurar, berg och klippor mer kunde fägna ögonen, än ljufwa Blomsterfält med blandning af alla slags angenäma utsigter.

Uggleboda war hela detta Tidehwarf *Drake*-Slägtens Gods (v). * War-

(t) Stenarne ha blifwet, til större delen, härifrån förde til Ölme-härads Kyrka; dock finnes ännu mera qwar, och synes än teken til hwalfde källrar. Några Drängar stulo sig til at gräfwa i Slotts-lemningarna, ungefär i slut på 15, eller början på 1600; de hade funnet allehanda slags Fruntimmers redskap, af silfwer, såsom Fingerbårar, Sarskänglar, m. m.; men Pastor låt sätta dem i stäcken och stå offentelig kyrkopligt. Sådant tyckes wara wäl nitiskt i sit ämbete.

(u) Gyllenii Diar.

(v) Birger Drake til Uggleboda och Kalfnäs lefde 1360, 70. Birgers Son, Anders til Uggleboda, Andersses Son, Magnus, 1430, 45. Hans Son het ock Magnus til Uggleboda 1450, 60, g. m. Ingebor, Nils Thuressons Dotter til Billa. Deras Son, Börje, 1470, 90, hade med sin Fru, Botil Krumme, Nils Svensson Arfälls Dotter, en Dotter Märtha, genom hwilken Uggleboda i nästa Tidehwarf kom til Gyllengripe-Slägten. En Stamfadrens Soneson, Magnus Birgersson til Kalfnäs, Fogd på Ståkeborg och Häradsh. i Smoland i Asbolands Härad, war g. m. Brita Bengtsdotter, som, efter 5 års ägtenskap, fick skiljo-bref: ty han war impotens & illa libenter volebat fieri mater. Dat. Link. 1428.

* Warnum (Warnhem) Redkyrka, under Ölme-härad, af träd. Om des ålder har man ingen wiß underrättelse (w); dock måtte Soknen wara nog gammal: ty Kyrkan skal flere gånger waret flyttad, och har, utan twifwel, skedt i detta Tidehwarf, som berättas, at hon blifwet flyttad från sit första ställe, wid Warna-älfs södra strand, och til Smedbacken, et stycke S. O. därifrån. Folket har än at säga efter Förfäderne, at när Ölme-härads Prest här hållet messa, så samlades dit Folket från Ölme-härad, Warnhem och en del af Lungsund, som då hade ingen Kyrka.

En berättelse är ock, som lemnas i sit wärde, dock är han mycket almän, at en Piga, från Gården Märska, hittadt et fynd, i skogen inwid Jutebäcken, af en Guldkrona, tjocka Kädjor och Ringar af guld. För en fjerdedel häraf skal Kyrkan waret bygd, den andre fjerdedelen fick Kronan, men Pigan fick behålla hälften. Detta kan wara sant; men sjelfwa sättet, huru Pigan råkade på skatten, smakar af skräck, likt det mesta, som kommet til oß, genom mundtelige berättelser, från ålderdomen (x).

Dywg-

(w) I Antiquit. Archivo nämnes, år 1360, Soknen Warneem i Wärmeland, och således blir nog ostridigt, at hon waret til före Digerdöden.

(x) Pigan skal hafwa gått wall, och et Troll kom til hänne med en ask, den hon bad Pigan göma til des hon komme tilbaka: hon skulle gå bort och bjuda flere Gäster til bröllop åt sin Dotter, hwil-

Dywghia (Dye) ågdes, til någon del, af Riseberga Kloster, kanske, redan före Digerdöden; men 1381 sålde Abbedissan *Greta*, til *Half Thorgilsson*, denne Jordelott, då Soknen kallas Warneme och Wermene Soken i Wermeland. Jusberg (Jarlsberg) ågdes, til större delen, af Riseberga, efter Lagman *Holdo*; men Marsken *Erik Puke* hade där ock en del, som han, 1369, gaf til Alwastra Kloster. Karraby Hemman hörde åfwen Riseberga til.

Warnamo Kloster har legat i denna Soknen; men nu mera kommer man icke om sjelfwa stället öfwerens, och så mycket mindre kan man bewisa at det hetat Warnamo, förr än i sednare tider det namnet blifwet antaget; men at det, under namn af Warnhem, blef bygdt af K. CARL SVERCHERSSON, är sid. 226 nämndt, såsom det ock i gamla Original-Documenter skrifwes för Warnums Kloster.

Alt hwad man härom med wißhet kan säga, är, at det waret til; men om det waret för Berhardiner-Munkar eller andre, eller ock Munkar och Nunnor tillika, samt om det legat tre-

hwilken dagen därpå skulle stå Brud, och hännes brudskrud låg i asken. Såsom det war regn och owäder, hade Pigan, händelse-wis, eldtyg, det hon lade på asken, och Trollet kunde sedan icke röra det. Skulle alla Troll-historier wara sanna, kunde man säkert tro, at Wärmeland förstedags endast waret bebodt af Troll; men det är wäl, at de nu äro utdöde.

trefjerdedels mil söder ifrån Kyrkan, eller inwid Kyrkan och Bro Kungsgård, wet nu ingen. Min oförgripeliga mening skulle wara, at det legat bredewid Kyrkan (y), så wäl för mera beqwämlighet, som ock därföre, at hela trakten omkring den så kallade Klostermåsan, därest eljest des läge föregifwes hafwa waret i södra ändan på en uphögd stenås, war wid Påfwiska tiden en obebodd ödemark (z). Utomdes har Folk lefwat intil wår tid, som haft i friskt minne när Måsan fick det namnet, af orsak, at en del af honom lyder til det gamla Riseberga Klostergods Karraby, inwid Warnhem. Förgäfwes söker man rum för ringaste Bostad på denne Klostermosa (a).

Wyrdige Herr *Benct* är den endaste Munk, man här funnet nämnd. Han war Prior i ALBRECHTS tid, wid 1370 och 80, och tiltrodde

(y) Det ser ej heller olikt ut, at det legat inwid Gerdsberg, söder om Ättehögarne och Domare-sätet, där tomtning än synes efter et Hus i twå afdelningar, 32 alnar långt, utom förhus, i wäster, 8 alnar, och bredden 18 alnar, hwilken waret afdeld midt på. Straxt i söder därinwid äro 9 Domare-stenar.

(z) Detta fins af Berättelser och Jordeböckerna.

(a) Herr Probsten Löthner och jag sökte med flit därefter 1770; men funno ingen ting, utom en Mineral-Källa, som sedan börjat nyttjas til Helso-brunn. Sal. Biskop Rhyzelius säger, at Landsfolket kallar denna orten Warnemynde; men det har ingen nu lefwande hört af. Saken lär bestå däruti, at någon Rudbeckian fådt höra nämnas Wännemyra, en Måsa N. O. härifrån, och rädbråkat det til Warnemynde.

de sig kunna såga en Adelig Jungfru, *Eilisif Eriksdotter*, sit tilkommande öde, at det skulle icke bli med de båsta. Owißt, hur wida han hade rätt; men Flickan blef så förskräkt, at hon gaf sig til Nunna i Riseberga, och wände ryggen til hela werlden (b).

Det berättas ock än i dag, at 3ne Systrar årst en gång lika delar i hela Hemmanet Dye, inwid Bro; men då de twänne gifte sig, löste sig den tredje in i Klostret för sin tredjedel, hwilken bär ännu namn af Krono-delen i Dye (c). Det wet man förwisso, at 7 Gårdar i Wärmeland legat därunder, näml. i Wåse-härad, We 2, Rör 1, Mölntorp 1; och i Grafwa, Solberg 1, Boon 1 och Rud 1 (d).

Bro har, för sit beqwäma läge, utom marknads- äfwen blifwet nederlags-plats för Wästgöthar, så fort de fingo någon handel på Wärmelands Berg, eller Bergslagen. Hitintil kunde de segla med sina Båtar och Skutor, öfwer

---

(b) (J. G. Hallmans Gammal-wisa om samma Jungfru.) Eljest omtalas här också Nunnor, af hwilka en Jungfru Barbara blifwet räddad från glömskan, genom et människligt fel. Hännes gifne kyskhets-löfte ägde icke så stor werkan, at hon ju fant sig nödsakad fly undan med en börda, som hon icke kunde dölja, och hwilken hon, genom en olyckelig barnsbörd, aflossade i Barbro-högden i Wisnum, där hon ock, kanske af blygsel och ånger, skal hafwa satt lifwet til.

(c) (Herr Kyrkoherden Sundelius.) Detta tyks ej kunna wara den del, som tilhörde Riseberga Kloster, såsom redan såld 1381.

(d) Cam. Coll. Arch.

öfwer Wänern, til Warnums Hamn, och ingen lägligare öfwerförsel hade Bergsmännen til sig af Spannemål och flera slags waror (e), då inge landswägar funnos, än härifrån intil Wekhyttan, som både då och sedan waret Wärmelands Bergs medelpunkt. Emedan wid Bro bodde ännu inge Borgare eller Factorer, lade närmast kringliggande Bönder under sig sådanes winning, hwadan här ock säges almänt, at Warnums Bönder woro ganska rike innan Stad anlades wid Kyrkan.

Marknader höllos här årligen, Matsmessodagen och Tjugondedag Jul, til hwilken ända många Bodar woro bygda på södra sidan älfwen (f).

Bro har eljest fått sit namn däraf, at Kaflebroar blifwet lagda öfwer den sumpiga mossa, som här den tiden war, så at Wästgötherne kunde framkomma med sine klef, när de började fårdas til Bergslagen. Således är trolikt, at Gården Warnhems namn blifwet förwandladt til Bro i sednare tider.

(e) Ifrån Bro klöfjades på häste-ryggen 1 mil til Sjöändan, därifrå roddes genom Bergsjön, Hyttsjön, Ojwettern och Lungen til Bjurbäcken, sedan öfwer et Ed, ¼ mil, til Asphyttan och widare genom Daglösen til Wekhyttan. Troligen idkade så kallade Markbönder nu här samme handel, med ylle och linne, som sedan Boråsboarne: ty knapt fants i hela Bergslagen en Spinråck i huset. Eljest fins ock spår til, at Wästgötherne drefwo handel i Ölme- och Wäsehärads Hamnar, utom Tingwalla.

(f) Pr. Hofst. M. S.

Siffle Grufwor har jag förr nämndt, men är owiß, wid hwad tid de blifwet igenlagda, och så förtimrada, at nu ingen mer wet tala om deras rätta läge (ff). Det skal hafwa händt wid något fiendteligt tilfälle, och således synes det hafwa tildraget sig för lång tid sedan. De hafwa legat wid halfannan stark mil norr ut från Warnums Kyrka, up i skogen, på wästra sidan om Hyttesjön, som däraf fått namn, at inwid des strand war en Hytta i en Bäck, där Järnmalm ur Grufwan förädlades. Eljest woro ock flera sådana Hyttor, wid Solbacken, i Warna-älf, ej långt från Kyrkan; men dem tager jag mig frihet at tala om längre fram.

Westerwik hafwe wi anfördt i förra Tidehwarfwet, såsom et *Sture*-gods, och, förmodeligen, war Lagmannen *Gustaf Tunasson* ägare däraf både före och efter Digerdöden. Och såsom Gården, tilsammantagen med Ladugården Österwik, har från äldsta tider blifwet nämnd för Wik; så håller jag före, at Fogden *Claves*

(ff) Det går en sägen hos Almogen häromkring, at en Gumma en gång blifwet bergtagen och införd i Grufwan, där hon sedt mängfaldiga saker af silfwer, koppar, tenn och annat, som blifwet där infördt. Hon slapp sluteligen ut, med löfte at ej omtala stället för någon människja. Om icke Gumman, efter någon tids bortowarelse, hade kommet halffänig tilbaka, så hade jag skolat tro, at hännes påfund waret ibland *piæ fraudes*, at så mycket lättare förskaffa sig födan. Dock war berättelsen om Grufworna längt äldre än hännes Historia.

Claves Nigelsson til Wik, antingen waret en *Sture*, eller ock fått Godset genom gifte. Men sedermera förswinna för mig på en tid des ägare.

3. Wärmelands Berg.

18. Fernebo Moderkyrka stod wäl någon tid öde efter Digerdöden, men kom i bruk i samma mån, som Folket omkring hänne ökte s. Hon war bygd af träd, och kan man ännu af tomtningen finna, at hon waret 26 alnar lång och 13 bred, hwilket merendels war en wedertagen storlek för de Påfwiska Kyrkorna. Hon kallades ock Bergs Kyrka i Wärmeland, och låg hit en del af Grythytte Soken i Wästmanland.

Twänne Åboer i Asphytta lågo nu under Presten och Kyrkan i Wes-härad til skatt. Jag finner ingen annan grund därtil, än at det måtte hafwa sin riktighet, hwad almänt berättas, at Glumseruds Utmark fordom sträkt sig intil Asphytte knutar, ungefär 3 och en half mil.

Herr *Olof* skal här prädikat såsom Munk, innan han blef den förste Lutherske Pastor. Emedan han säges hafwa kommet hit från Torßön i Wadsbo, är troligt, at han waret en Bernhardiner-Munk från Wästgötha Warnhem. Han blef *Petræers* Stamfader.

† Herrhults Capell, 1 och en fjerdedels mil S. O. från Fernebo, wid en Älf imellan Östersjön och Yngen, en fjerdings wäg norr om Nykroppa. Wid grafningar har man, i nyare tider, funnet Människjo-ben i jorden och sådana

Järnkors, som ännu brukas på Kyrkogårdar öfwer döda (g). Således har här waret ordentelig Begrafnings-plats, som sätter mig i twekan wid hwad tid den berättelsen bör passa in, som Folket har, at de kring denna någd boende fört sine Lik öfwer Daglösen til Likska, som däraf fått namn, och därifrån buret dem til Fernsjö ända, och åter rodt til Fernebo Kyrka. Jag har förr nämndt om Munkar härstädes; men är owiß, antingen de waret före Digerdöden eller efter, eller ock bägge tillika; men om så waret, lära de en god tid waret härifrån, sedan pesten utödt de förre. Wid K. GUSTAFS tid blef här et Lutherskt Capell.

† Om Capellet på Capellsheden nu war til, eller blifwet förstördt i Digerdöden, är en obekant sak.

Marknads-platsen på Bratforshed stod, twifwelsutan, denna tiden qwar, så mycket mer, som wägen öfwer Böfwelsbackarne och Damshögden, fram til Fernebo och Wekhyttan, war både för Bergsmän och Bönder förswår at färdas. Men troligen hafwa inge Boståder waret här efter Digerdöden.

Bergslagen, under namn af Wärmelands Berg, hörde til Fernebo Kyrka och utgjorde des Pastorat. Wi hafwe förut anmärkt, at Digerdöden skal ej hafwa lemnat flere, än 4 lefwande i hela orten, och således behöfdes nya Inflytningar; men swårigheten blir at utreda, hwar-

(g) Sal. Herr Probsten Er. Kjellins M. S.

hwarifrån sådana skola hånledas. Alla gamla Berättelser hafwa instämt däruti, at Tyskar, Saxar och Finnar äro de äldsta Slägters Stamfäder, utom dem, som wetat räkna sin härkomst från de öfwerlefde wid Digerdöden; men Walloner hafwa i sednare tider ökat hopen.

Werkeligen kan man, til tale- och lefnads-sätt med flera omständigheter, indela Bergsfolket i sina wissa Classer, hwarwid mig besynnerligast förefallet, at en del af wåre til wäxt och skapnad, ja, ända til håret, klädedrägt, tungomål, seder och upförande så aldeles likna Bergsmännen i Wästmanlands Fernebo, at man på dem föga eller ingen skilnad kan göra. En Fernebokarl (så kallas de i Wästmanland) har mycken aktning med sig när han kommer til torgs, ibland annan Allmoge och widare; äfwen detta slaget af wåre, och är mig för wisso berättadt, at de i Fernebo i Gästrikland äfwenså skola wara skilgde från den öfrige Allmogen (h). Mån icke mögeligt kan wara, efter på alle 3 ställen äro Bergslager, at desse kommet från en och samma ort, helst Saxen, hwaraf Saxån, Saxhytta, Saxeknute m. m. kunnat få namn; och at de kallat sine anwiste Boståder Fernebo, såsom långt ifrån hwarannan skilg-

(h) Handteringen och rörelsen har wäl gjort en skilnad imellan Bergsfolk och Bönder, så at de sednare gerna fått buga för de förre, intil des sednare årens Wexel-Cours tämeligen wändt bladet; men så är icka mindre wißt, at wissa Slägter hafwa en särdeles respect med sig, åfwensom ock i Gunnarskog.

skilgde (i)? Ty troligt är icke, at hos Swenske Bönder fants hwarken tilräckeligt antal, eller wett, eller håg, at efter denna pesten göra Bergslagen brukbar så snart, som skedde.

Dock om så är, lär likwål Bergslagen wid dessas ankomst icke stådt aldeles öde. Det är troligt at MAGNUS Smek, som eljest icke gjort sig mycket berömd, men dock hade en stor lust för Bergwerk (en egenskap, som war Folkungarne liksom medfödd), med det skyndsamaste åtwen stråkt sin omtanka hit. Han utgaf wakra Privilegier och Ordningar för Bergsbruken i Fahlun och Norberg 1347 och 54; men i synnerhet förekommer en Ordning och Stadga för Järnbergslagen, 10 år efter Digerdöden, hwilken tyckes, ur flere skäl, kunna och böra lämpas til Wärmelands Berg.

Brefwet lyder så: „Wij MAGNUS met „Gudz nadh Swerikis Konunger Norghis och „Skane,

---

(i) Ferne betyder wida, långt ifrån, och är et Tyskt ord. På Swenska har man swårt för at få någon grund til Fernebos namn, om man icke wil hänleda det af gräset Fräkne eller Starr, som på somlige ställen skal kallas Ferne; men det wore underligt, om et så ringa gräs skulle gifwet 3 så betydeliga orter namn, och där det minst wäxer. Herr Primarie Pastorn wid Tyska Kyrkan i Götheborg, m. m., Müller, gör et med mig däruti, at wid paß 10 à 12,000 Tyskar inkommet til Swenske Bergwerken; men däruti komme wi icke öfwerens, at han gör sine wid 70 à 80 år äldre, eller ifrån den tid K. MAGNUS Ladulås, efter H. Ands Holms Beslut, fick Bergwerken såsom Regalier.

"Skane, willium at thet allum mannum wi-
"terlikit wara skal, at wij af ware sardelis nadh,
"at wij hafwum luth *Peder* Holmfasta synij
"och allum thin, sum nu eller framdelis a järn-
"bergena boo willia the rått och stadgha som
"här äpter fölia, item wiliom wij at alle-kohl-
"brännare och the som äij hustru eller egit godz
"hafwa skulu ath komma til berghit, och biudom
"wi allom Borghamåstarom och Stadzman-
"nom at ha eij hagna tikin eller wårt - - - -.
"Datum in Monte Ferri 1360.

Detta Mons Ferri synes nödwändigt wara wårt Persberg. Berättelsen om des första uptagande lyder, at en Mandråpare legat flygtig på Riddarön i Östersjön wid Kroppa i 7 år, och födt sig där med fisk. Under sin långa fasta har han wandrat omkring i skogen och åfwen kommet up på detta Berget, där han fant malm (k), och trodde sig därigenom kunna erhålla nåd. Til den ändan skref han til Konungen

(k) Almänna berättelsen innehåller, at han, trött och utmattad af löpande i skogen, lagt sig ned på Berget at sofwa, och därwid drömt, at han låge på en stor skatt. När han waknade, ref han i mossan, och fant malm. Några hafwa hållet före, at hans rätta namn waret Peder Pors. Både här, och wid Normarks Grufwor (se sid. 229) sannas hwad jag ungefär minnes mig hafwa låset på et ställe af Fru Brenner:

Hos dem, som med beskeð om Mineraler skrifwet,
Där har man märkt, at slikt gemenlig uptäkt blifwet
På slumpwis. Sällan hörs, at någon werldslig slug
Har letat sådant up, ell' skaffat fram med trug.

gen och fick tilfälle at få fram Brefwet, som skal waret af detta innehåll:

Det ligger en Riddare på en Ö i Östersjö
Och äter fisk utan salt och brö.

Med detsamma har han ock angifwet, at han upfunnet et Järnberg, hwarföre han blef eftersökd och fick nåd, samt Berget efter honom kalladt. Denne Riddare synes mig wara ingen annan, än *Peder* Holmfasta, som beqwämligen kunnat få sit tilnamn af sin långa fasta på en Holme (1).

I Kongl. Bergs-Collegii Handlingar finnes, at Persberg blifwet uptaget af en Mandråpare för mer än 200 år sedan, hwilket lär wara räknadt från 1652, då alle Bergmåstare i Riket ingåfwo Berättelser om sine Bergwerk, hwarefter Kongl. Collegium upstålde sin Deduction til Konungen 1666. Således kan tiden passa in på *Peder* Holmfasta. Hade han kommet hit förr eller sednare; så hade han funnet Folk för sig och hade ej kunnat så lång tid ligga i frid fördold, som nu straxt efter Digerdöden. Hade han ock kommet någon annan tid; så hade han ej behöft så länge söka ensliget, utan kunnat rymma öfwer til Norrige. Men nu gick det heller icke an: ty Norrske Konungen war

---

(1) Catholikerne kalla fasta, då de äta sig wäl mätte af fisk, men få icke smaka kött. När nu detta hände med Peder i 7 år, i stället för deras 7 weckor, få må det wäl kallas en lång fasta.

war den Swenskes Son, och hwem som helst wår *Peder* dråpet, så synas bägge Konungarne waret stötte.

Häremot kan wäl göras det inkast, at här nämnes i K. MAGNI Bref Borgmästare och Stadsmän, och ingen Stad war i någden af Persberg; men man wet, at hwarjehanda Ståder handlade Osmundsjärn wid långt aflägsna Hyttor, och åfwen Lübeck köpte sjelfwa rå Malmen wid Grufworna, för hwilken orsak de hade sine Uphandlare på wår Bergslag, boende wid Örebro (ll).

(ll) (Palmsk. M. S.) Et artigt och, förmodeligen, pålitel-igt bewis til Lübecks handel på Wärmelands Berg yppade sig, tilfälligt-wis, om sommaren 1767. En Gesäll kom wandrande från Norrige genom Fryks-dalen, och följde Bönder på båt öfwer Fryken til Carl-stad. Desse satte i land wid Gården Bössewiken i Ö. Emterwik, och såsom Gesällen sprang först ur båten, kom han med fötterna i en penninge-hög til några marker. Alle penningarne woro af silfwer, gamle, urmodige och obekante; men en, som jag bekom, war af Käjser OTTO MAGNUS. Jag har fått löfte på så många, som Bönderne däromkring kunde rädda, til 10, 12, men de öfrige skola blifwet employerade i en Guldsmeds dägel i Carlstad. Såsom de meste woro like den jag fick, och alle, förmodeligen, Tyske, så kan man lätt göra det slut, at så mänge aldrig kommet til Wärmeland, om icke för Järn eller Malm. (Käjser OTTO lefde omkring 950.) Samme grund torde ock wara til de fyrkantige, röde och hwite, samt smärre och större hwite runde silfwer-penningar, som nyligen skola blifwet fundne på Herr Cornetten Bagges Säteries grund i Färgelanda på Dahl (Se Götheb. Hwad Nytt? N:o 59 &c. 1774.).

Skulle man wilja draga detta Bref til Norbergs Bergslag (m); så är dock mycket owißt, om där war Stad wid den tid Kon. MAGNUS utgaf bemälta Ordning och Stadga.

Persbergs Grufwor synas således förmodeligen wara uptagna straxt efter Digerdöden, och Yngshytta, Wekhytta, Sarå och Sarhytta, Grythytta, Borns- och Torskebäckshyttor, samt Kroppa, Åskagen och Nyhytta (n) däromkring bygda, fast icke alla på lika tid, utan efterhand.

De Hyttor och Masugnar, som nu woro til och hade beqwämaste Malmtågt wid Normarks Grufwor, woro Åsphytta, Bohlhytta, Fogdehytta, Normarkshytta, Sandsjöhytta, Haborshytta (o), Finshytta, Gammalhytta (p), Kallhytta.

Wid

(m) Mag. Nohrfors, i sin Disputation om Norbergs Bergslag, anförer et Bref, af Biskop Knop 1422, där gatubodar och mer, som angår Stad, nämnes wid Norberg; men det gör ej tilfyllest, at hänleda MAGNI Stadga dit, hwarföre ock bemälte Auctor håller före, at där icke waret Stad; men Herr Landshöfd. Baron och Commend. Tilás hade därom helt annan mening, hwarom et widlyftigt Original-bref finnes i Archivo Vermelandico, Tom. I. N:o 92.

(n) Det berättas, at en Hustru därstädes öfwerlefde Digerdöden och är nu odödelig, under namn af Mertha wid Nytta (Nyhytta). Efter någon wäntan, så mycket mer i werkeligt ensörgande stånd, som hon hade knapt någon Granne på några mil, war hon ändteligen lyckelig at få Man ifrån Dalarne.

(o) Haborshytta säges hafwa namn af en Ulle Bondes Broder, Habor, som där bodt, åfwensom Bohl-

eller

Wid Långbans Grufwor hade Gåsebornshytta lättast at taga Malm; kan ock hända, at någon liten Osmunds-hytta waret anlagd inwid Grufwan.

Dessa nämnda Hyttor, 20 til antalet, wet man med wißhet hafwa waret til i Påfwiska tiden och haft sine ägare, som dem drifwet til sit Osmundsjärn; dock bör man icke förmoda, at tilwerkningen waret mycket stor, utan lämpad efter affsätningen och tidens beskaffenhet, samt efter som Bergsfolket fått öka sig, hwilket icke lärer kunnat ske så lätt och på en gång efter Digerdöden (q). Fem-

---

eller Bolgehytta af Ulles Son, hwilken där anlagdt sin Bostad, sedan hans Fader skal drifwet honom från Hulteby, inwid Ny-Eds nu warande Prestegård, där Gubben tykte at han bodde honom förnära, snart på 2 mils afstånd.

(p) Det är trolikt, at denna Hytta haft annat namn af början; men, sedan Finshytta blifwet anlagd, blifwet kallad Gammalhytta. Hon låg ej långt från nämnda Hytta, och ägde et litet wattudrag, som witnar om des ålder; men det är ock så lång tid sedan hon ödelades, at wi ej tiltro oß at nämna hänne längre fram.

(q) Ibland andre berättelser om Digerdöden, är, här på orten, en besynnerlig. När Folket så wida började öka sig, at ortens Häradshöfding fant nödigt där hålla Ting, funnos icke mer än 10 Karlar at taga til Bisittare eller Nämnd i Rätten, utan måste han wälja 2 hederliga Qwinnor til Nämndemän, Hustru Walborg från Nordmarks-hytta, och Karin Joxa från Kallhyttan. Domaren skal hafwa satt det wärde på dessa Qwinnor, at han i twetydiga och swåra mål aldrig dömde förr än han frågat deras tanka, och berättas äfwen, at han därwid, flere gånger, stadnat i sine dom-

Femtiotre år efter MAGNI Smeks Ordning fick Järnberget i Wärmeland Privilegier af K. ERIK af Pomern, dem man hittils hållet för de första, och åfwen äro så, om man icke antager K. MAGNI därföre. De äro skrifna på Pergament och förwaras ännu i Bergslagens Härads-kista, fast af ålder något oläseliga, och lyda sålunda: "Wij ERIC meth Gudz nadhe, "Danmarks, Swerighes, Wendes och Gödes "Köning och Hertugh i ... helse alle män "som thetta bref höra eller se kierlighe meth Guds "oc war nadhe oc kundgiöre alle män at wij "hafwe taghet them af järnberghet i Wermelan-"de oc thers godz, hjon oc tienare i wor synner-"lighe wårn, frid oc hägn, them serdeles at wer-"ne oc beskierme oc unne wij them oc giör alle "sådane frihet, privilegia, nade och frälse i "alle made at nyde oc brughe som de nyde, som "bygge oc bo uppå andre jernberg i Swerighe, "war rätt wförsymeth. Ty förbyde wij alle "Fogadhe oc Ämbetzmän oc alle andre oc hwar "the hälst äre them af förenemde Jernberg åmod "thenne wor nadhe oc wilia i nagre made at "hin-

domslut. Icke är det något nytt, at Fruntimmer fälla domar, kanske ofta i största högmåls-saker, och med godt förnuft; men at de personligen sitta med i Rätten, är en mera okänd anecdote. (Herr Handelsmannen Hans Norberg i Christinähamn har denna berättelsen så mycket säkrare från Förfäderne, som han är född wid Normarken: eljest har jag ock sielf i orten hört den från barndomen, och från mine egne Förfäder åtminstone på 200 år.

"hindra eller uförrätte wnder war wredhe oc "Königlighe håfnd. Dat. Stockholm Anno "Domini M.CD.X.III. Dominica Palma- "rum Nostro sub Secreto".

Wid dessa Privilegier fingo Bergsmännen skydda sig hela den Påfwiska tiden, och är icke otroligt, at de haft öfwer sig någon Fogde, fast man fåfängt eftersökt någon mer, än *Björn Pedersson* (Båt), i *Sten Stures* och *Christjern* Tyrans tid. Han blef sedan Riks-Råd.

Man är owiß, antingen Bergslagen utgjort någon Skatt och Tionde til Kronan eller icke i denna tiden, såsom det är owißt, antingen Grufworna woro Krono eller Frälse. Nog nämnes i K. Eriks Privilegier: war rätt wförsymet; men man wet dock at först 1480 beslöts på Herredagen, at Kronan skulle få Tionde af Grufwor och Bergwerk på Skatte, men ej Frälse, hwilket förnyades i Stregnäs 1485 (r).

Åfwenså är owißt, antingen Bergslagen, under namn af Normarken, i anseende til sina äldsta Grufwor, eller Normarks-härad, wid Gränsen til Norrige, war, som blef skänkt Ärke-B. *Jacob Ulfsson* 1471. Det synes likast, at Bergslagen lyst en sådan Prålat mer i ögonen, än et så aflägse och fiendtliga försök underkastadt Bonde-härad.

Wär-

(r) (Botins Utk. til S. F. H.) Konungens rätt lärer förut icke waret stor, åtminstone icke i jämnförelse mot tilwerkningen och wår tids bruk.

Wårmelands Bergs Sigill är så wida det äldsta i Wärmeland, som det åtminstone har sin påskrift oförändrad från Munke-tiden, det intet af de andra hafwer. Det består af Hammar och Tång, och där omkring skrifwet med swår Munke-styl: Wårmelands Berg.

Det hjelper at göra oß någorlunda högt begrep om wår Bergslag i slut af detta Tidehwarf, det hon war i anseende och mägt at utrusta 2ne Herredagsmän til den sidste Catholske Riksdagen, i Wästerås, 1527. Desse woro Fogden *Björn Pedersson* och *Söffrin Bagge.*

Sluteligen bör här anmärkas, at S. O. från Wårmelands Berg och öster från Ölme-härad och Wisnum låg, i detta Tidehwarf, en stor obebodd Skog, til några mil i längd och bredd, å ömse sidor, af Swart- eller Luth-älfwen, hwilken tjente til ingen annan nytta, än at Bönderne i Knista och Qwistbro Soknar i Nerike brukade fiska i de Sjöar, som lågo på Skogen, hwilken ock fick namn af Bodaskogen, därföre at, i synnerhet, omkring Sjön Myckelen woro mångfaldiga Fiskare-bodar upbygda, wid 3 mil från Warnums och 6 mil från Fernebo Kyrkor. I nästa Tidehwarf fick han namn af Carlsskogar, efter Hertig CARL, och där intager han större rum i wår Bok.

CHRO-

CHRONOLOGIE
Öfwer
Påfwiska Tidehwarfwet
i Wärmeland.

A. C.

Wästra Wärmeland kommer til Swerige (167) . . . . 1000.

Wid den tiden, eller icke långt därefter, tyckes Östra och Wästra Syßlen blifwet inrättade och lagde under Axewalla och Lödese Län i Wäster-Göthland (170).

Adelvard prädikar i Wärmeland (173) 1054.

Ugnar, skorstenar, stengålf börja brukas i husen (185) w. p. . . . . . . 1060.

K. HARALD Hårdråde slår *Håkan* Jarl wid Säby (197) . . . . 1066.

K. MAGNUS Barfot slås med K. INGE den Äldre i Stora Led (200) . 1093, och gör frid 1099 (201).

Sibbendahls-Ätten tar sin början (187) wid paß . . . . 1130.

Den har sedan fått namn af *Stråle*, *Grip* och *Gyllengrip* (190).

Lurö (217) och Warnhems Kloster (226) bygges w. p. . . . . 1160.

Munkar komma til Gladewall (219) 1163.

Björ-

A. C.

Obs. Björkebene-kriget börjas (202) . . 1170,
och warar til 1184 (206).

Folkvider är den förste Wärmelands Lagman, som uttryckeligen nämnes i några publique Handlingar (188) 1180.

Baglernes Konung, PHILIP, reser genom Wärmeland, under namn af *Halvard Hvide*, (180) . . . . 1205.

Wid samma tid låg *Fale Bure* fördold på Faleholmen i Skagern med Prins *Erik Knutsson* (225).

Hertig *Birger* gifwer hela Wärmelands Laxfiske til Riseberga Kloster (177) 1220.

Ribbunge-kriget börjas (207) . . 1223.

Nästan hela Wärmeland förödes (208) 1225.

K. ERIK Läspe skänker Åräs til Warnhem (225) . . . . 1248.

Lagman *Holdo Strable* gifwer 11 Gårdar til Riseberga (177) . . . . 1268.

K. WALDEMAR får Wärmeland i lifstids förläning (170) . . . . 1276.

K. MAGNUS Ladulås får Wärmelands Skogar, Bergwerk och större Floder til Regale i Helge Ands Holms Beslut (186, 229) . . . . 1282.

Wid samma tid giorde Konungen byte med *Grimsten* Folkunge om Gods i Östra Sysslet (179).

Krig imellan K. BIRGER och Hertigarne, A. C. Broderligt, och frid i Kolsäter (171, 215, 218) . . . . 1305.
Dalby Kyrka bygges (224) . . . . 1311.
Hert. *Erik* får Wärmeland i Lödese fördrag (171) . . . . 1315.
Hans Enka får Wärmeland (171) . . 1319, men byter det bort 1326 (172).
Fru *Helena Pedersdotter* skänker Rudha-skogen til Riseberga (178, 225) wid paß . . . . 1320.
Råda Kyrka bygges (224) . . . . 1323.
K. MAGNUS Smek gifwer några Järnhyttor til Biskopen i Strengnäs (230) 1345.
Samme Konung utsätter råmärken för Årås (225) . . . . 1346.
Här dömes efter Wärmelands Lag (217) 1347.
Digerdöden (185, 241) föröder Landet . . . . 1350.
Ny Altartafla upsättes i Wermskog (288) . . . . 1353.
Wärmeland tilfaller MAGNUS Smek i byte med sin Son (236) . . . . 1357.
Detta behöll han til 1365 (l. c.).
Samme Konung får Wärmeland af nåde (236) 1371
Han dog sedan 1374 (l. c.).
Bo Jonsson förpantar O. Syßlet (237) 1386.
Abraham Brodersson får Saxholms Slott (237, 343) . . . . . . 1392.

Dr. *Margaretha* förbehåller sig Wär- A. C.
meland til Morgongåfwa (237) . . 1396.

Abrah. Brodersson dråpes, och *Niclis Erengißlesson* får Saxholms Slott (344) . . . . 1409.

Wärmeland tyckes kommet från Wäster-Göthland til Örebro (238) . . . 1430.

Rudskoga Kyrka funderas (331, 3) . . 1431.

Engelbrechts fegden, då Edholm och Agneholm förstöres (271, 3) . . . . . 1433, och *Engelbr.* får Wärmeland (238) 1435.

Samma år bortbyttes Rotneros mot andre lägenheter til Prestegård i Fryksdalen (296).

Upror mot *Carl Knutsson*, Wärmeländingarne slagne och tre brände wid Skärmnäs (262, 70, 74, 93) . . 1438.

Saxholms Slott förstöres (346) w. p. 1439.

Wärmel. Drotn. *Dorotheas* Lifgeding (238) . . . . 1444.

Efter mycken tråta därom, dog hon 1495 (240).

Bohusländingar ströfwa i Wärmeland (280) . . . . 1450.

Lundby gifwes til Warnhem för Ludra (Lurö) til Skara Domkyrka (319) wid paß . . . . 1460.

Biskopen i Skara utgifwer Bref om Kalfskins-skatten i Wärmeland (247) 1470.

Ärchie-

Ärchie-B. *Jacob Ulfsson* får Nordmar- A. C.
ken i förläning (240) . . . . . 1471.
Drotning *Christina* af Saxen får Wär-
meland til Lifgeding (241) . . . 1499,
men kom aldrig i besitning däraf.

Kundgörelse.

Efter mit förr gifne löfte hade denna Afdelningen redan bordt wara i Resp. Subscribenters och Allmänhetens händer, och äfwen den följande; men nu får jag betyga min fägnad, at jag, denne gången, kan aflemna så mycket, som detta, i hopp, at det öfriga skal så mycket snarare följa, som, åtminstone dageligen, därpå arbetas, ehuru flere hinder göra, at det kan icke gå fortare på Tryckeriet, än som sker. Nästan beständige arbeten för Resp. Ostindiska Compagniet, Lands-Cancellien i Wänersborg, Halmstad och Götheborg, utom otalige flere, hafwa gjort mig nödsakad at wänta öfwer förmodan, och jag har ändå gjort det med et slags nöge, emedan jag, under all wäntan, altid waret säker om en lästig och med all den smak i stafnings-sättet utarbetad Bok, som hittils kan förmodas i Swerige (a). Jag wil icke mer nämna til Boktryckaren Herr Matth. Pet. Smitts lofgrd, som sjelf gjort sig möda at sätta hwar enda bokstaf alt hitintil, ehuru ofta nog plågad af sjukdom, och oaktad all hjelp han bordt förmoda både af egne och från Stockholm förskrifne Gesäller.

Sedan

(a) Hwad tryckfelen beträffar, så har jag förbehållet mig at få spara dem tils hela Bandet blir färdigt. Dock kan jag ej undgå här nämna at jag, sid. 23 och 24, 3 gångor satt grad. Longit. i stället för grad. Latit., hwilket jag erkänner för mit fel, det jag strax anmärkte, men kunde ej ändra.

Sedan jag icke ännu, til någon betydelig myckenhet, utlemnat Första Afhandlingen, hade jag årnat omtrycka Titulblads-arket, emedan jag förspört, at någon skal hafwa funnet sig stött öfwer en min utlåtelse i Företalet.

Men når jag besinnar nogare, finner jag icke nödigt at göra mig en så onödig kostnad: ty först och främst kan jag heligt bedyra, at jag icke wet flere än 2ne wederbörande, som jag hufwudsakeligen ment (känna sig flere, är något, som jag icke kan hjelpa), och för öfrigt har mit arbete wunnet den ynnest hos större delen af mine Resp. Herrar Landsmän, at jag finner mig i ingen del därtil förskyld, och det skal göra, at jag än dubbelt skal bemöda mig göra det återstående, såsom det mest interessanta, så smakeligt, som står i min magt.

En wiß Herre har i synnerhet redan wisat det wälbehag för mit ringa arbete, at jag af honom njutet den hjelp och godhet, som jag aldrig nog lärer kunna erkänna och wörda. Om Han, hos Samtidige, rätsinnige, Landsmän, billigt äger hög aktning, så är jag ock öfwertygad, at de Efterkommande skola sätta wärde på Hans stoft.

Såsom jag redan i Företalet nämndt, kommer det sednare Bandet at med första börjas på Carlstads Tryckerie, och det öfriga af Lutherska Tidehwarfwet fortsättes, under samma tid, i Göthebörg. Efter alt utseende (sjukdom och dödsfall kan ingen afböga) måste det sednare wara färdigt til Jul, och det förra til nästa Fasting. Det skal ingen fägna mer än mig (som en gång slipper en möda, hwilken, kanske, waret större, än mången tror), om jag ock därwid skulle winna intet det ringaste, utom förnuftige Läsares ynnest och bifall. Men skulle ock de gå förlorade, så anser jag mig icke mer lycklig än den, som mister både fisk och krok. Christinähamn, den 11 Junii, 1774.

E. F.

Luther-

373

Beskrifning
Öfwer
Wärmeland.

Tredje Afdelningen
Innehåller
Lutherska Tiden.

Författad af

ERIK FERNOW.

Götheborg, 1779.

Tryckt hos IMMANUEL SMITT, K. G. B.

Til
Konungens
Tro-Man,
Biskopen
i Wärmeland.

Högwördige Herr Doctor och Biskop!

Jag skref om Hedniske wäld och Påfwiske raseri,
Där Enfald rädde först, men Dumhet se'n fick styra:
J skräck och andligt nit begynna Folken yra,
Se'n Munken roffat dem ur Afguds Barbari;
Dock wördas, från den tid, än wäre äldste Fäder:
At wi ha bätre ljus, blir det, som mera gläder.

Kong Gustaf stiger fram, med kappra Hjelte-steg
Och lossar Fosterland utur Tyrannens händer;
Men än, til större pris, Han icke återwänder
För'n Munken drefs härut, och Päfwen gnall, och teg.
Med Guds och Luthers hjelp lås hwarje Swensker män'ska,
För Radband och Missal, Guds Ord på renan Swenska.

Men Jagelloners smek och Jesuiters list
Wil qwäfwa detta werk än i sin spåda linda,
Och Romersk Liturgi wid Swenska Bibeln binda,
At nåplig Stångebro gjordt slut på blodig twist,
Om Gustafs Store Son ej wärdat liten Kyrka,
At Wärm'land, oförkränkt, får Gud och Himlen dyrka.

De Storwerk målas här, med små och matta drag:
At tekna Stormäns låf kan ej bli småfolks höfwa,
Dock har jag ej mit nit i tankan welat söfwa,
I hopp, at ock min Bok blir nyttig, i sit slag,
Om hon får gunstigt hägn af Den, som moget hägnar
Guds Kyrka i wårt Stift, och hela Landet fägnar.

Herr Biskop! tag då den med wanlig ynnest an;
Hwem helre skulle jag mit ringa offer bära
Än Den, som nu står främst i spetsen för wår Lära?
Jag är mig skyldig hel, men gifwer hwad jag kan.
Den, som har egen hjelp, ell' muntran utaf flera,
Han gör wäl bätre werk, den ger wäl ocksá mera.

Högwördige Herr Doctorns och Biskopens

Allerödmjukaste
tjenare,
ERIK FERNOW.

Til
Högwälborna Fru Öfwerstinnan
Linroth til Säby,
Född
Fri-Herrinna
Brigita Maria Åkerhjelm.

Nådigsta Fru Fri-Herrinna!

At sjunga alt det lof, som Eders Nåd förtjente,
Behöfdes at jag röst af Skaldaspiller lånte,
Så skull' en Årestod utsira dessa Blad,
Som något kunde swära
Mot Edar nåd så rara,
Och göra Skalden glad.

Men som min Skaldmö bor ibland de hesa Swaner,
Och qwäda höga ting har sällan waret waner,
Så båfwar hon, sig ge på detta djupet ut.
Fast Er ur stoftet wörda
Blir hännes ljufsta börda,
Tils hon ser sjelf sit slut.

 Dock,

Dock, om hon sjunget förr, och hunnet nåde hinna,
Fast oförmåga nog hon altid kunnat finna,
Så wågar hon ock nu sig, ödmjukt, kasta ner.
Ers Nåd har förr tåkts höra
Hwad swagt hon kunnat göra:
Här kommer hon med mer.

Men tag dock nådigt an at jag här dristar båra,
För Edra fötter fram, et werk, hwars högsta åra
Blir, om med wanlig nåd och ynnest det tag's opp.
När jag kan mer ej göra,
Skal Wärm'land ewigt föra
Ert namn til stjårnors lopp.

Eders Höga Nådes

Allerödmjukaste
tjenare,
ERIK FERNOW.

Til
Wälborna Fru Kamar-Herrinnan
Linroth til Gustafswik,
Född
Sara Maria Stedt.

Nådiga Fru!

Så widt jag har åran kånna Eders Nådes höga tånkesått, mißlynnar Hon aldrig at jag hår wågar nåmna Des ådla namn, så at jag, i den delen, knapt behöfwer bedja om nåd och tilgift; men wål wet jag, Eders Nåd mer tycker illa wara, at jag dårjåmte understår mig, med få ord, omröra Hånnes förtjenster.

Dock, Eders Nåd! dygden år altid sin åra wård och behåller likafult sin glans, ånskönt hon, någon gång, skulle nödgas, oförmodeligen och emot sin wilje, rodna för eget beröm.

Eders Nåd wet båtre, ån jag kan såga, det Fattigdomen har gerna en förtretelig följeslagare med sig, som kallas Förakt. Åger Han dårjåmte så många slags meriter, at han aktas des wårdig, så infinna sig tillika Förtal, Förtryck och, kanske, Förföljelse, ånda af sjelfwa pöbeln. Den förstnåmnde har altid gerna waret på min lott: huru wida han haft de öfrige i sit sålskap, anstår icke mig såga. Gerna wille jag utplåna en så swart tekning ur Wårmelåndingarnes Historia.

Men alraminst har sådant hos Eders Nåd håndt hwarken mig eller någon annan. Knapt

 hade

hade jag träffat den oförmodade lyckan, at, en eller annan gång, snart okånd, få i djup ödmjukhet göra min upwakning, förr än Eders Nåd, allan mina bön förutan, nådigt updrog mig, til widare bätre egen utkomst och denna Bokens fulbordan, alt fritt i Sit Eget förnäma Hus, föga annorlunda än Eget barn.

Sådan nåd, sådant bemötande, är, med mit wetande, sälsynt, och denna godhet har jag så ofta oförskyldt haft äran nyttja.

Min taksamhet och min wördnad! hwad kunna de i det ringaste swara häremot? Men jag smickrar mig med hopp, at Eders Nåd känner mit hjerta, som menar bätre än förmågan sig sträcker.

Nu skal denna ringa Bok, tillika med Gustafswik wara hos all Efterwerld ojäfaktige witnen så wäl til den höga nåd, detta Godsets nuwarande Förnäma Ägarinna Sjelf äger både hos Konungar och Förstar, som ock, den nåd och, ofta, barmhertighet Hon lätet tusende gånger både högre och lägre nödlidande wederfaras, utan at den ena handen wetat hwad den andra gjordt.

För min ringa person har jag äran bönfalla om fortsätning af wanlig nåd och ynnest, och anropar den Högste, at Han wärdes än länge wid helsa och krafter uppehålla Eders Nåd, så får jag göra mig et gladt hopp at, om min lifstid warar, än länge, med djupaste wördnad få framlefwa

Eders Nådes

Allerödmjukaste tjenare,
ERIK FERNOW.

Til
Kongl. Maj:ts Tro-Man, Lagman och nuwarande Riksdags-Fulmägtig för
Carlstad och Christinähamn,

Herr Reinhold Antonsson.

Högädle Herre!

Swad wittert, ädelt, stort, som kan hos andra finnas,
Skal jag, i en Person, hos Er, Herr Lagman, minnas,
Och all wår Efterwerld skal af mig hafwa spordt
Hwad jag hos Er bör wörda:
I lindrat har den börda,
Som andre aldrig gjordt.

Jag går, å främmand' ort, i mörker och i pina,
I hopp at Wärm'land ock en gång i ljus skal skina;
Men hur skal den gje sken, som sielf i skuggan står?
Straxt Himlen Eder sänder,
Som räcker milda händer,
At jag nytt lif ock får.

 Jag

Jag mins de mukna dar med ångslan och med fägnad,
Då Edar gunst, och tröst, och råd, och hjelp, och hägnad
Snart werkade at jag fick åter fatta mod.
Min penna och min tunga
Sky därför ewigt sjunga
At J mot mig war god.

En kan ej göra alt, men J har gjordt mig mycke:
Fler' wänner hafwa här ock wist et mästerstycke,
At ändtlig halfgjordt werk får läggas helt för dag.
Det borde bätre wara,
At mot Er ynnest swara;
Men nöd har ingen lag.

Högädle Herr Lagmannens

Allerödmjukaste
tjenare,
ERIK FERNOW.

Högädle, Ädle, Högaktade, Äreborne och Wälförståndige Herrar och Män af de Lofl. Bergs- och Grufwe-Societeterne i Philippstads Bergslag!

Bruks-Patroner, m. m.

H:r Daniel Wetterling, Lieutenant.
H:r Joh. Eberh. Geyer, Directeur.
H:r Christoph. Myhrman.
H:r Johan Wahlund.
H:r Johan Berggren.
H:r Erik Öhnqwist.
H:r Anders Swensson.
H:r Swen Jernberg.
H:r C. J. Fågerwall.
H:r Carl Johan Sjöstedt, Grufwe-Fogde.
H:r Carl G. Bergenhem, dito.
H:r Johan Ryngström, dito.
H:r Olof Petrén, Bokhållare.
H:r Jonas Petrén, Inspector.
H:r Anders Sundström, dito.
H:r Lucas Lind, dito.

Bruks-Idkare och Bergsmän.

Asphytta: H:r Anders Lewin.
H:r Swen Strokjerk.
Gjöran Jonsson.
Swen Petersson.

Äska-

Åskagen:	Erik Ersson, Nåmndeman.
Brattfors:	H:r Magnus Brattström.
Damhytta:	Nils Olsson.
	Olof Olofsson på Skogen.
Fogdhytta:	Erik Olofsson.
	Jean Ersson.
Forshytta:	Håkan Jonsson, Nåmdeman.
	Jonas Jonsson.
Grundsjön:	Nils Hindersson.
	Jan Larsson, Kyrko=Wärd.
Cåsborn:	Olof Månsson, Nåmndeman.
	H:r Olof Noråus.
	Magnns Paulsson.
	Jean Larsson.
	Nils Henriksson i Åserna.
Haborshytta:	Jon Olofsson, Nåmndeman.
	Clemet Bruse, Sexman.
Herrhult:	H:r Nils Ekström.
Horsjön:	Hans Andersson, Domare.
	Jon. Andersson, Nåmndem.
Långbanshytta:	H:r Olof Bruse.
	H:r Erik Bornander.
	Olof Sonesson.
	Nils Carlstedt.
Långbansånde:	Pehr Larsson, Sexman.
Normarkshytta:	H:r Arwid Hasselblad.
	H:r Jean Landberg.
	H:r Mats Nordell.
	H:r Nils Landberg.

Pa-

Paradishytta: Nils Jönsson i Notberg.
Nyhytta: H:r Olof Ekström.
Saxå: Olof Jonsson, Sexman.
Skarphytta: H:r Magnus Dahlberg.
Swartå: Nils Olsson Bollström.
H:r Olof Knöppel, Bokhåll.
Stjelpet: Jean Jeansson.
Stöpsjön: H:r Carl Magnus Jeansse.
Torskebäck: Nils Olsson, Sexman.
Tranmåsen: Jean Nilsson, Nämndeman.

Grufbrytare.

Nordmark: H:r Elof Landberg.
H:r Nils Eriksson.
Persberg: Olof Ersson.
Jean Ersson.
Anders Hansson.
Yngshytta: H:r Adolph Lindberg.
Mad. Brita Lindberg.
Pehr Andersson Hwaß.
Swen Hansson.

Så ock:

Samtelige Bergslagets Resp. Ledamöter,

Äfwen ock:

Wålärewördige, Högwällärde Herrar

Comministri,

H:r Peter Landberg i Nordmark.
H:r Henrik Nordén i Brattfors.
H:r Pehr Edqwist i Gåsborn.

Mine

Mine Gunstige Herrar, Wänner och Gynnare!

Om jag får lof bruka den liknelsen, hafwen I, mine Herrar och Wänner, til stor del, gjordt med mig, som den barmhertige Samaritan gjorde med den mannen, hwilken fallet i Röfware-händer, sedan både Prest och Lewit gått honom, med all höflighet, förbi.

Förtycken icke, mine Herrar, at jag nämner Samaritan. Fast desse hos Judarne woro hatade, emedan de icke hade lika Religion och interesse; så woro de, icke des mindre, ofta både et hederligt och nyttigt Folk.

Af 9 Judar hade ingen wett, wända om til at tacka; men en enda Samaritan kom straxt.

Men nu til mit ämne. Sedan Herrar Bruks-Patroner Berggren til Saxån och Öhnqwist til Waßgårda, jämte Herr Grufwe-Fogden Sjöstedt wid Persberg, fallet på den tankan at hjelpa i ljuset detta Lutherska Tidehwarfwet (efter at det så länge legat i mörker, at jag, til slut, ej wetste upfinna annan utwäg, än, för sidsta gången, och all sin tid, läta det lysa på en eldbrasa), då hafwen I alle samfäldt, och likasom en man,

man, gjordt at jag nu får den åran och något upoffra Eder detta, och, med detsamma, för hela werlden ådagalägga Allas Edart Ädelmod.

Sant är det, mine Herrar och Wänner, at I, til större delen, ären mine Sokneboar och så kallade Upfödelse-barn; men likafult är denna omständigheten bland de rarare, och skal tillika wisa alt Folk at jag, under flere års bortowarelse, i ingen måtto förlorat Eder kärlek och förtroende, som mången kunde inbilla sig, då, förmodeligen, en högre Försyn hade sin hand wid sidstl. Prestewal, än den månge sig föreställde och jag sielf, til en del, i början, trodde.

I denna lilla Bok, som nu ändteligen, med min möda och Eder bekostnad, kommer i Allmänhetens händer, får en wett-girig Läsare någorlunda lära sig känna Eder magra Bergslags-ort, at den är ändå icke så aldeles ogagnelig i Samhället; och, i framtiden, kunde det, wid tilfälle, gagna nya tilträdande, både Befallande och Lydande, at, på et ställe, få se och känna Edre Privilegier och Rättigheter, som eljest få så ofta läras både med tidsspillan och skada.

Det är naturligt, at Födelse-bygden är kär, och den dag kan för mig aldrig dagas, då jag för-

förgäter Philippstad och des Bergslag, ånskönt jag måste tilstå at det mesta hårrörer af den allom medfödda bögelsen och inbilning. Eljest heter det wäl: Patria ubi bene --- ubi pascor, non ubi nascor --- ubi notus, non ubi natus eram.

Åtminstone har jag, för min del, orsak wörda mine närmaste Landsmån, och jag wore icke wärd at denna Boken skulle båra mit namn så långt in för en gransynt Efterwerld, som hon torde göra; om icke jag, til någon slags årkänsla, tilönskade Eder alt godt för Edert hederliga upförande mot mig.

I Fernebo Berg och Dalar hafwa mångas Edre Fäder trälat med liten utkomma nog, ånda så långt fram i werlden, at ock några kunna, i rätt linea, räknas intil Digerdöden. Men de hafwa waret nögde med sine delar. De hafwa segrat. De hwila nu, och hafwa endast den liquidation återstående, då det kommer an på Besitnings-rått af de Himelske Bergen. Gud gifwe Eder, mine Herrar, Gynnare och Wänner, med Edre kärälskeliga Fruar, Hustrur, Barn och Wårdnad, lycka til alt hwad I Eder i Edra kall företagen, och låte Edre Efterkommande ewerldeligen besitta den lilla Arfwejord, för hwilken Edre Förfäder, i synnerhet, så mycket swettats! Jag förblifwer med högaktning, samt och synnerligen

Mine Herrars, Gynnares, Wänners
och Gode Måns

Ödmjuke, Tienstskyldige
tjenare,
ERIK FERNOW.

Luthersta Tidehwarfwet,

Före

Hert. CARL PHILIPPS

Död.

Innehållet:

I. Om Landets Styrelse, samt Folkets Tilstånd och Beskaffenhet.

När GUSTAF I steg up på Swenska Thronen, war Wärmeland föga märkeligt inom sig sjelft; än mindre kändt hos andre.

I en tid, då all witterhet låg i träde; resor och omgången woro sälsynta; Munke-dikter den wäsendteligaste kundskap; widskepelser fasta Religions-Articlar; kunde ej annat regera, än blindhet och mörker hos et Folk, som, ståldt utom all underwisning af förnuftigare månniskjor, all upmuntran af Högres exempel; til på köpet, så lång tid blifwet hållet i et politiskt ok, antingen af inhemske plågare eller utländske Fogdar.

Jag wet icke om jag mycket felar, då jag tilskrifwer et slags enfaldighet hos Folket, at de med upräkta händer gjorde sammanskott af Silfwer och Penningar ur Kyrkorna åt GUSTAF (a), just

(a) Wisnums Kyrkö-Protocoll 1523.

just i den tid, då de ännu icke woro någondera elden så nära; ännu woro owisse om lyklig utgång för hans, eljest råtmätiga, wapen, och det ännu icke heller kommet på deras lott, at lida så mycket af CHRISTIERN Tyrans personliga närwaro, at sådant kunde reta dem bland de förste til hämnd och resning.

Men det kan man wißt kalla liten slughet, at Almogen med tårar beklagade, det Messan blef sungen på Swenska, och spådde sig däraf icke godt, at hon, som förr waret en Helgedom, nu kunde, såsom en gemen wisa, sjungas af Pojkar, då de på sina slipor körde til skogs, at hemta wed (b).

Det bör man dock til deras ewerldeliga heder nämna, at fast de icke bidrogo, eller hade tilfälle hielpa, til at drifwa Tyrannen af Thronen, wille de dock aldrig, i någon del, sätta sig emot Kon. GUSTAF, ehuru månge fiender, afund och ilska upwäkte mot honom i andre Rikets delar.

När den falske *Sturen*, Daljunkaren kallad, tog i Wärmeland sin tilflygt 1527 (c), blef han där icke bätre emottagen, än at han fant sig föranläten där framfara med mord och brand samt

(b) Probst. Hoffien M. S.

(c) Kyrkoherdarne Lars i Tuna, Sten i Orsa och Olof i Malung hielpte honom med sit anhang in i Wärmeland; men han framfor där öfwer wintren med rån och öfwerwåld, och måste snart packa sig sin wäg; hwarwid berättas, at man skutet på honom från Persby Skans i Dalby (Herr Direct. Geyerstam); men jag har, i den tiden, om denna Skans ingen kundskap.

samt plundring, och straxt därpå, i fruktan för wälförtjend hämnd, begifwa sig in i Norrige, oaktadt han skröt af, at Wärmeländingarne waret hans föregifne Faders, STEN STURES, trognaste och käraste Undersåtare. Icke finner man ringaste anledning at tro, det Wärmeländingarne knorrade emot Reductionen 1527, ehuru man wäl kan säga, at hälften af Landets Hemman, om icke mer, tildömdes Kronan.

För ingen del wille de deltaga i Wästgöthernes sammangadning mot Kon. GUSTAF, 1529, ehuru de ansenligaste Män i upresningen, deras egen Lagman, och Ortens förnämste Odalsman, R. R. *Thure Jönson Roos*, ej lärer sparat mödan at dem därtil upägga; och fastän de, liksom imellan twänne eldar, å ena sidan, hade trotsande Dalkarlar, och, å den andra, uproriske Wästgöther, sade de likwäl icke emot, när en del Kläckor härifrån hemtades ur Kyrkotornen til Rikets gälds betalning 1531 (d).

Men däremot utgjorde de, med all underdånig lydnad, godwilligt sina skatter, och Konungen gaf dem til erkänsla både heder, upmuntran och belöning, almänt och enskildt. Han berömde Allmogen i de bewekeligaste ordasätt: „at „de altid wisat sig trogne Undersåtare, gått Ko-

 „nun-

(d) De, som uttogo Kläckorna i Wärmeland, woro Lagmannen Torsten Brunsson af Forstena, Fogden Sven Karr och Lands-Probsten Mäster Jon. Härifrån sändes Kläckorna til Lödese.

„nungen med all lydno til handa, och aldrig in„blandat sig med sine Grannar i några partier „och upror; hwilket Hans Maj:t med all Kongl. „nåd lofwade ihogkomma" (e).

Til bewis af denne store Konungs wårdnad om Wärmeland och des Inbyggare, kan följande tjena at korteligen anföra:

Både til Landt-Almogens och Bergslagens förmon, gaf han, 1532, Lidköpings Borgerskap frihet, at med egne skepp åga fri seglation och köpslagan i Wäsze-härads, Ylme-härads och Wernam (Warnums) hamnar (f).

När Smör och Spannemål, deras wanligaste utskylder, år 1558 hade kommet i et sådant wanpris, at Utländingen ej wille gifwa mycket öfwer hälften af wärdet, och det således blef en nödwändighet, at antingen sälja sig til skada, eller frakta sin skatt en lång wäg til Elfsborg, gaf Konungen dem, af egen nådig wilja, utan deras ringaste ansökning, tilstånd at lösa Kronans skatt med penningar; hemställandes i deras eget godtfinnande, om de wille gifwa 18 öre för et pund Smör och 4 Mark för en tunna Spannemål, hwarwid Fogden anbefaldes, at skickeligen och fogeligen med Almogen handla.

Högstbemälte Konung lät icke heller enskildte personer sakna sin höga omwårdnad. När det en gång hände, at Fogden, af egensinnighet, dref

(e) Brefwet är skrifwet i Arboga den 3 Jan. 1543.
(f) Kon. Gustafs Privil. för Lidköping. Leckö die Blasii 1532.

dref en Bonde från sit Hemman Berg (g), och satte en annan i stället, som gifwet Fogden en Oxe i mutor, gick det Konungen så til sinnes, at han straxt befalde Fogden insätta den förre Bonden på Hemmanet, därest han för ingen ting kunde wita honom, jämte hotelse af alfwarsam näpst, om något slikt skulle widare spörjas (h). En lika Resolution fick Aspe-Slägtens Stamfader, *Jon Hansson*, om sit Hemman Bjurbäcken 1551.

Man skulle, wid första påseendet, undra, at denne store Konungen icke war omtänkd at förse denne widlyftige Landsort med någon ordentelig Köpstad; men wigtigare bekymmer och angelägnare göromål hindrade wäl honom härifrån. Utomdes war sådant ej så högt nödigt i en tid, då Bergslags-rörelsen ej hunnet til någon högd; sjelfwa Åkerbruket war fattigt på arbetare; wåra tiders förnämsta behofwer ännu, til större delen, woro obekanta, och Landet, inom sig sjelft, ägde nog Victualier och Spannemål at aflåta til utländske orter (i).

Det är wäl icke utan, at K. GUSTAF flere gånger eftersåg, eller låt efterse tilståndet i Wärme-

 me-

(g) J Wärmeland äro så många Hemman af detta namn, at jag ej wet hwar detta Berg ligger.

(h) Desse bägge Bref har jag in originali fått af Herr Kyrkoh. Elfsten, och finnas de i Arch. Wermel.

(i) Se Konungens Bref til Olof Stake, 1558. Af denna omständighet kunde blifwa en widlyftig dispüt, antingen Städer, mer gagnat eller skadat Wärmeland.

meland; men i synnerhet hafwa twå werldsliga och en andelig Råfst blifwet bekanta. Om den andeliga så wi framdeles tala.

De andre skedde 1523 och 1558 om sommaren. Då förråttades Jord-ransakningar, Klagomål afgjordes, Förordningar stiftades, til Landets almänna och enskildta froma.

Den förra war hufwudsakeligen en Wapnesyn, där Friborne och Frälsemän skulle sig infinna med håst och harnesk, om de wille njuta Förfäders friheter til gods (k). Den förråttades egentel. af Lagmannen *Nils Olson Winge* och Fogden, som dock förmodeligen haft någon Krigs-Ofwerste med sig.

Den sednare war en Konungs Råfst, efter hwilken ännu finnas många Domar och Resolutioner. Hon förråttades af R. R. *Svante Sture* til Westerwik, *Olof Person* til Råhltorp, *Matts Kagg* til Bronås och *Hans Torstenson* til Lunda.

Til Rikets Krigsmagt woro nu Bönderne sjelfskrifne Soldater, Adelen och de förmögnare Bönder gjorde rust-tjenst, emot wissa friheter för sine Hemman, som dock förswunno, så snart man ej kunde hålla håst; och Presterne under-

(k) Sådane woro Adelens beswär i den tiden, och andre Säterier funnos icke, än de, som höllo Håst och Karl. Däraf har kommet, at så många Gårdar åter blifwet Krono, sedan Barnen antingen blifwet fattigare än Föräldrarne, eller ock ej frågat efter at lysa i Frälse.

underhöllo på sine Gårdar Borgelågs-Knektar, som warade under hela K. GUSTAFS tid.

Til Landets Hushålning bidrog Konung GUSTAF alt hwad han förmådde på en så aflågsen ort, inom hwars grånsor man icke med wißhet kan såga om han sielf mer ån en gång waret. Han förnyade Bergslagens Privilegier 1527, och försåg dem med skickelige Mån, både til underwisning och upmuntran. På Jord-ransakningarne låt han, utom alt annat, utsyna Strömar til Watturwerk, åfwen utom Bergslagen (l). Frugt-trån tog han ock i hågn, fast han dårmed lårer så mycket mindre uträttat, som efter hans död, 74 år, ånnu fants knapt mer ån en Trågård af wärde i hela Landet (ll).

Handel och rörelse woro, på wißt sått, mer betydelige i Wårmeland i denne Konungs, ån den stundom waret i wår tid. Åtminstone war ingen så almån klagan öfwer hunger och alt elånde, som den med sig förer. Detta bewisar jag icke allenast af Konungens Bref til Inwånarne i Dahl och Wårmeland, 1555 (m), dåruti de anbefallas, „at icke sålja Håstar, Oxar „eller Fetalier utur Riket til främmande land, „utan helre hjelpa dem i Upland och Finland,

 „efter

(l) E. g. Skoga-älfwen i Wisnum (Se des Dombok 1685).

(ll) Wismenii Encom. Wermel. 1637.

(m) Gripsholm den 11 Junii. Jag äger Originalet åfwen af Herr Kyrkoh. Elfsten.

„efter de nu ledo därpå stor nöd"; utan ock af det redan (sid. 395) nämnde Konungens Bref til *Olof Stake*, 1558, hwaruti Konungen beklagar, at Almogen fick förlitet af Utländingen för Smör och Spannemål. Sådan klagan har ingen behöft föra i wår tid; men twärtom har Utländingen med ränta taget sit igen. Jag kan ännu lägga härtil, at i denna tiden hände, det **Wadsbo** och **Walla** och, kanske, flere Härader i Wäster-Göthland, stundom köpte Spannemål i Wärmeland (n); utom hwilkes bisträde wåre Landtmän, i sednare tider, ofta fått swälta, wärre än som skedt.

Utomdes finnes, at Wärmeländingarne haft denna tiden affsätning med andra waror på utrikes orter, i synnerhet prägtiga och rara skinn, såsom **Loar**, **swarta Räfwar** och **swarta Mårdar**, dem dock Konungen, 1551, genom Bref til Ståth. R. R. *Gust. Stenbock*, nödgades til utförsel förbjuda (o). Älgar war lofgifwet fälla, och at de, denna tiden, til myckenhet funnets, witna många än synliga älggropar til wåre dagar.

Hemmanen hade nu mest blifwet **Krono**: med Häst och Ryttare kunde man göra dem til Frål-

(n) Kyrkoh. Gyllenii Grafskrift öfwer Superint. Swen Elfdalius 1647, original.

(o) Den 7 Martii af Gripsholm. Samme dag afgick ock Konungens Bref til Har. Lake och Söffrin Småswänn, at ej tilstädja Borgare bortköpa de bästa skinn-waror i Wärmeland (v. Stjernm. Riksd. Besl.).

Frälse; men det gick mycket ojämnt til. Imedlertid woro i denne Konungs tid icke så månge, som de sedan blifwet, och, ehuru då i almänhet wida större än nu, woro dock des Åboer få, hwilke likwål alle mådde wäl. Då kunde 2, 3, 4 til 5 sitta behålne, där sedan inträngt sig 10, 20, ja 30, mest uslingar, af hwilke ofta ingen kan hjelpa annan, när Fogde eller Länsman kommer med Rest-längd (p).

Oaktadt alt detta, låg ändå Wärmeland ännu, både andeligen och werldsligt, i sit ämne och sin linda; men hwad den store Konung GUSTAF i sin lifstid icke hinde uträtta til des upodling och tilwäxt, därtil hade Försynen utsedt Hans yngste, men likwäl störste Son, Prins CARL (q).

Det blifwer ingen widare twist ibland de Lärde, at ju K. GUSTAF, med alla sina stora egenskaper, begick et Stats-fel, i det han delte Riket imellan sine Söner. Åtminstone är det en känd sanning, at däraf upwäxte flera oredor, som på många år ej stodo at bota. Men om jag enskildt får tala för Wärmeland, wågar jag påstå, at den Landsändan sent eller aldrig blifwet

(p) Jag får framdeles nämna hurudwida Hemmans-klyfningar waret Wärmeland skadeliga eller icke; men at de i Kon. GUSTAFS tid åfwen waret wanliga i Wärmeland, och icke altid til bästa gagn, ses af Konungens almänna Placat 1555, den 19 April, om Almogens fattigdom och hemmans-klyfning (l. c.)

(q) Peringsköld.

wet hwad den är, och sällan giort Riket den bätnad, som sedan skedt och än sker, om Konungen wid arfdelningen icke anstaltat, som skedde.

Han upråttade et Testamente, det Ständerne bifölло och samtykte 1650, den 1 Julii. I anledning däraf skulle äldste Sonen, ERIK, blifwa Konung; men JOHAN fick Finland, MAGNUS Öster-Göthland, Dahl, Waßbo och Walla Härader, och CARL Södermanland, Nerike och Wärmeland til Hertigdöme, „at nyttja och bruka på samma sätt, som „Konungen dem sjelf, på Kronans wägnar, in„nehaft, til alla deras underliggande Land, Folk, „Frälse och Ofrälse, Andelige och Werldslige, „med all slags upbörd, skatter, afrader, rän„tor, tull, sakören, så ock alla Konungens och „Kronans tilhörigheter til lands och siös, fisken „och watruwerk, skogar och marker, fundne och „ofundne Bergwerk" (r).

* * *

Konung GUSTAF lemnade strax därpå, genom döden, den jordiska Kronan 1550, den 29 Sept., och Prins CARL borde tilträda sit Hertigdöme; men han war då ej mer än 10 år gammal, och den Kongl. Regeringen antog sig des styrsel, til hans mognare ålder, fast han snart war den sjelf bätre wuxen.

Ime-

(r) v. Stjernmans Riksd. och Möt. Beslut.

Imedlertid gaf K. ERIK XIV, den 7 Febr. 1561, Wärmelands Presterskap förskoning för de Borgelågs-Anektar, som de waret wane at hålla på sine Gårdar, men woro dem til stor tunga och beswär wid deras åmbeten; och däremot skulle Presterne årligen, wid Olofsmessan, aflemna i Köping 30 Oxar (f).

Bemälte Konung hade ock föresatt sig, at förbättra Landskaps-Wapnen i Riket 1567, och gaf då Wärmeland en blå Örn i hwitt fält. Men som Wapnets beskaffenhet ej widare nämnes, kan wäl hända at Hert. CARL sedermera det sålunda ändrat, at Örnen blifwet satt med utspända klor och wingar i gyllende fält.

Detta är det hufwudsakeligaste, som man wet Kon. ERIK den XIV hafwa gjort för Wärmeland, under det Hert. CARL fick tilwäxa både til kropp och själ.

Det blefwe ingen mögelighet at här upräkna alt, hwarigenom denne store Hertigen, och til slut Konungen, ifrån första anträdet til Regeringen och til sin död, gjort Wärmeland sält och lyklig, och sig sjelf där åfwen odödlig. Det får blifwa nog, at något däraf nämna.

Såsom

(f) Original-Brefwet fins i Kihls Moderkyrka, afskrift i Arch. Wermel.

Såsom Hert. CARLS håg lekte mest på det, som sidst står anfört i hans Herr Faders Testamente: fundne och ofundne Bergwerk; så är ock trolikt, at han, bland det första, wändt sin upmärksamhet på det då namnkunniga Wärmelands Berg, eller Fernebo Bergslag, där han ock straxt på en behagelig ort utsåg Kroppa sig til ordentelig bonings-plats. Och som hans wägar hit ifrån Örebro lågo öfwer Bodaskogen, på gränsen imellan Wärmeland och Nerike, och han såg densamme genomskuren af många wakra wattudrag, är icke mindre trolikt, at han straxt började göra den tjenlig til annat, än wilddjurs tilhåll, hwarföre han ock, efter sit eget namn, kallade den Carlskoga, dit han, efter hand, förskaffade Folk från alla orter, åfwen Walloner och Finnar.

Straxt efter sit anträde til Wärmelands styrelse anlade han åfwen Bro Gård i Warnum sig til Hertig-säte, antingen af behag til orten, eller ock at kunna stundom wara så mycket närmare til hands, at efterse om alt gick rätt och skickeligen til i handel och wandel med Wästgöther och Bergsmän; åfwenledes har han, wid samma tid, antingen anlagt eller anslaget Säby och Nynäs, i Wisnum, til sine Hertiglige säten.

Därpå anlade han, 1584, en Stad på Tingwalla-ö, i Kihls-härad, den han efter sig sjelf nämnde Carlstad, sedan han antingen förut, eller wid samma tid, låtet där för sig sjelf upbyg-

upbygga en Gård, under namn af Carlsborg; och icke långt därefter hade han fått sina Carlskogar i det stånd, at han kunde inrätta dem til et eget Gäll 1594, och ditsätta egen Kyrkoherde (ſſ).

Redan år 1593 gaf han 30 Hemman tilstånd, at bygga sig egen Kyrka och skilja sig från Fernebo, Wes-härad och Ullerud, dit de förut legat; hwilke ock hade hunnet, inom kort tid, til den stadga, at han, 1608, såsom Konung, kunde göra deras Soken til et fulständigt Pastorat, under namn af Ny-Ed.

Det sidsta, som denne Herren gjorde för Wärmeland, war, at han, några månader för sin död, 1611, grundade Philippstad. Han kände förmycket Landet, at icke, i då warande omständigheter, inse så mycken nytta wid Stadens anlägning, som mißbruk sedan gjorde, at Drotning CHRISTINA den yngre (t) och Kon. CARL XI fingo höra oändeliga klagomål öfwer den fläcken. Förmodeligen hade ock denne Konung lagt någon grund til Sileruds Pastorat, fast jag icke funnet någon skrifwet därom, förr, än 3 år efter hans död af hans Enke-Drotning, CHRISTINA af Hollstein.

Denna

(ſſ) Han skal dock redan 1586 där lagt grund til en Församling (Annot. i Carlskoga Kyrkobok).

(t) När wi hädanefter komme at nämna Drotn. CHRISTINA, bör man wäl göra skilnad imellan denna yngre, som regerade efter sin Fader, Kon. GUSTAF ADOLPH, och hännes Farmoder, Drotn. CHRISTINA af Hollstein, CARL IX Gemål.

Denna berömliga Drotning ägde manna-utseende och karla-förstånd. Då hännes äldre Son, GUSTAF ADOLPH, blef Konung, tilföll Hertigdömet den yngre Sonen, *Carl Philipp*, som, wid 10 års ålder, behöfde et förnuftigt förmynderskap, och det fattades icke hos Drotningen.

Nyköping war wäl hännes hufwudsäte; men så war knapt något år, som hon icke äfwen besökte Wärmeland, där hon utgaf åtskilliga Stadgar, både til almänt och enskildt gagn; dem wi, på sine ställen, få anföra: äfwensom hon ock bekräftade Sileruds Gäll 1614, gaf tilstånd at bygga Boda Kyrka 1616 och stiftade hela Brunskogs Pastorat 1621, kort förr än hännes Son, Hertigen, just wid ingående myndige år, böd all werlden farwäl.

Imedlertid hade både Hertig CARL och des efterlemnade Gemål, under förmynderskapet, i sin frånwaro, styrt Landet genom Ståthållare och Fogdar, hwilkas namn förekomma längre fram; men Kon. GUSTAF hade lagt Wärmeland under et General-Gouvernement med Wäster-Göthland.

De Adeliga eller Frälse-Slägter, hwarmed Landet prunkade när Kon. GUSTAF I antog sig Sweriges styrelse, hafwe wi nämndt förut (sid. 244); de woro:

Bagge,

Bagge,	Bratt,	Hake,
Hatt,	Hjärne,	Kaja,
Kart,	Lange,	Rahm,
Soop,	Sparre,	Sture,
Stuth,	Swan,	Winge.

Af desse gingo nu en del aldeles ut, eller i ofrälse (u); men så kommo dessa nya i stället:

Ankar,	Arp,	Gyllenbjelke,
Gyllengrip,	Gyllenstjerna,	Gyllenstråle,
Lake,	Posse,	Ribbing,
		Roos,

(u) Så mycket mig weterligt är, gingo Hatt, Sture, Stuth, Swan och Winge aldeles ut. = = Bagge, Bratt, Soop och Sparre blefwo introducerade med de förste på Riddarhuset i nästa Tidehwarf; men de öfrige lära då gått i ofrälse-stånd, fast de än äro til. Jöns Eriksson Hake, från Prestebohl i Wärmskog (sid. 288), gaf sig til Borgare i Philippstad, wid des första fundation 1611; wid Stadens ruinering, omkring 1714, byttes, genom en wiß händelse, namnet til Fernström och sedermera til Fernow. = = Måns Jenisson Hjernes Son (p. 291, not. v.) blef af Kon. Johan dömd ur frälset, emedan han ej kunde halla häst, fast den Ätten gått dit igen. = = Kajor hafwa gått ut wid början af detta Seculum. = = Kart är ännu til. = = Af Langer stadnade en Kon. Gustaf Adolphs Krigs-Commissarius i Schlesien, och äro hans Ättelägger nu Boktryckare och Bokbindare i Stockholm och Götheborg; det ser ock ej olikt ut, at Adeliga Ätten von Lange härstamar från denna Slägt. = = Af Rahmerne skref sig Salomon i Strand bland Bönderne wid Riksdagen i Stregnäs 1529, tillika med sin Måg, Inge Knutsson; men wid samma tid woro flere af Slägten gifte i adeligt stånd; slutligen blef det en Preste-slägt i Kölen, som längesedan gått ut.

Roos, Rosenbjelke, Rosenhane,
Sjöblad, Smoländing, Sturk,
Swan, Swenske, Uggla (v).

All handtering och rörelse fick, under Hert. CARL, likasom nytt lif både i Bergslagen och på Landsbygden. Omkring hans tid blefwo åtskillige Stångjärns-hamrar anlagde öfwer alt i Landet (w), enligt Riksdags-Beslutet i Norköping 1604 (x). „Emedan Åkerbruket „tog

(v) Ankar til Agnhammar, Arp til Nynås, Gyllenbjelke til Hammar, Gyllengrip til Ugglebođa, Gyllenstjerna til Årås, Gyllenstråle til - - -, Lake til - - -, Posse til Sjögerås, Ribbing til Säby och Krokstad, Roos til Åspberg, Säffle, Rud och Bråte, Rosenbjelke til Östbro, Rosenhane til Nynås, Sjöblad til Gårstad, Smoländing til Gammalgården, Sturk til Lång, Swan til Hammar, Swenske til Östbro, Uggla til Awersta. Dessa Slägter får jag widare beskrifwa wid sine Gårdar. Utomdes woro nu märkelige, Frälse-gårdarne Alqwittern, Berg, Bergia, Boforß, Brosäter, Forßwik, Höglunda, Sätra, Sem, Wästerwik, m. m.

(w) De äldste äro Asphytta, Åsjöhytta, Bjurbäck, Borgwik, Damhytta, Gammalkroppa, Hennikhammar, Herrhult, Kroppa Kronobruk eller Storforß Nyhytta, Spjutbäck, Stöpsjö och Torskebäck.

(x) Förnämsta orsaken war, at Utländingen klagade öfwer underslef med Osmunds-faten, i hwilke han ofta fant sten blandad. Jag erinrar mig eljest, at jag läset om Stångjärn redan i Kon. ERIKS tid, i Sal. Probstens i Skinskatteberg M. L. Bööks Diss. de Ferro in Svecia Malleato; men jag har ingen kundskap därom i Wärmeland.

"tog en ganska stor skada däraf, at Bönderne "nu, mer än fordom, nödgades skjutsa resande "Herskaper genom Landet; så förböd Hertigen, "1581, all skjutsning imellan Påsk och Eriks-"messan; "efter Landets kalla climat, i en tid "då Skogarne ej til någon del woro afbrukade, "gjorde, at man sent om wåren kom at så, och "således stod i fara at af frostnätter om hösten "blifwa utstäld för mißwäxt och hungersnöd; "så pålade Herren, 1582, hwar Bonde, at om "hösten så en tunna Swedje-råg (y), och "eme-"dan Landet ägde större utrymme än Inwåna-"re, gaf han äfwen wid samma tid frihet, på "6 års tid, för alla utlagor, til dem, som här "uptogo ödesmarker, hwarefter de orubbade "skulle få besitta sine ägendomar ewerldeligen "emot skatt" (z). ‚ Jmf. sid. 602.

Inga nya Marknads-platsar, utom de (sid. 246) upräknade, anlades i detta Tide-hwarf, mer än twänne Oxe-marknader i Philippstad, Stora Oxe-helgen den 1 Sept. och Lilla Oxe-helgen 8 dagar förut; men däremot försiwinner nu mera Marknaden på Bratforß-hed.

(y) Jag har på flere ställen framföre nämndt om Råg-säde, men är än lika klok, och har knapt funnet den hos oß nämnd förr än 1520, då den såldes på Wärmelands Berg för 12 öre tunnan.

(z) Det är icke utan, at häremot waret gjorde försök, när någon Naboths wingård lyst en Achab i ögonen; men denna Förordning har merendels friat Åboerne.

061.

Skjuts-inrätningen, til de Resandes beqwämlighet, blef nu ställd på bätre fötter, än den waret förut, fast man kan, utan mycken möda, föreställa sig, at det gick trögt och långsamt til.

På Arboga Herremöte, 1561, blefwo Tawerner, eller Gästgifwerier, pålyste på alla wägar, och at hwar man skulle gifwa penningar för fordenskap och förtäring, och året därpå, på Riksdagen i Stockholm, blef beslutat, "at "hwar Skatte-bonde skulle gifwa 2 M:k Örtig, "Frälse-bonden 1 M:k och Torpare half Mark, "för at slippa olaga gästning och skjuts". Detta skulle sträcka sig öfwer hela Riket, och således äfwen hit.

Sådan inrätning gjorde Kon. ERIK. Sedan JOHAN III blifwet Konung, och trodde sig tillika äga högsta ordet i Wärmeland, utgaf han, 1569 den 22 Febr., en Förordning om Gästgifweriers wid magt hållande wid almänna wägar, och som, förmodel., Frälsebönderne icke funnet sig wid at lyda under den Lagen, utan undandrogo sig både at skjutsa och utgöra gärder, med flera almänna pålagor; så stadgades öfwer Förstendömet, 1570 den 27 April, at de nu mer ej skulle wara därifrån fritagne, än Krono-bönderne.

Detta förnyade Hertigen, 1572 d. 7 Maji, genom en Stadga, hwaruti också utsattes Taxa, hwarefter alle Resande, hans eget Hof-folk undantagne, borde godtgöra för skjuts och förplå-

plågning: för en häst borde betalas halftannat öre milen, och 3 öre för en måltid mat.

Gästgifware-ordningen förnyades åter 1581; där förböds all fri gästning i Landet, och at inge Resande, så mycket som dittils skedt, skulle lägga sig in på Ståndspersoner och Prestegårdar. Detta lärer stått åtminstone til Konung GUSTAF ADOLPHS tid.

Landswägarne woro nu föga bätre, än i förra Tidehwarfwet. När Hertig CARL om wintertiden kom med sin Hof-Stat, war ingen wäg obanad öfwer måssor och myror, ed och sjöar; men om sommaren hölt både han och hans Furstinnor mödan ospard, at sitta utanpå en häst.

Icke des mindre tänkte man dock stundom på wägarnes förbätring. R. R. *Bengt Gabrielsson* (Oxenstjerna) gaf 1583 d. 3 Sept., sedan Hertigen rest ut til Hejdelberg på sin Systerdotters, *Annas* af Ostfrisland, bröllop med hans Swärfader, befalning til Ståthållaren *Arp*, at han skulle foga anstalt, det wägarne woro wäl rögde och broarne uplagade til Herskapets hemkomst. Men det drog ändå ut, snart 100 år, innan kärror kunde i almänhet brukas i slätaste delen af Landet.

II. Om Reformationen och Gudstjensten.

Wi hafwe i förra Tidehwarfwet sedt, i hwad tjokt och uselt mörker wåre Förfäder lefwat, i synnerhet på Religionens wägnar. K. GUSTAF I gaf wäl, på Riksdagen i Westerås, 1527, Påfwiska Läran den sidste stöten, och Wärmeland fick, så wäl som hela Riket, åtminstone, anledning at hoppas en klarare och sällare framtid; men saken war icke så lätt hulpen.

Konungen hade knapt annat än dumma, inbilska och egennyttiga Munkar at göra .börgan med, emot en enfaldig och okunnig Menighet, som borde öfwertalas med wett och lämpa.

Det beröm böra K. GUSTAFS samtidige Wärmeländingar, både högre och lägre, hafwa, at de aldrig upsåteligen satte sig emot någon hans författning, at dämpa det Påfwiska wäldet. At de ,,bådo Gud trösta sig, som wo- ,,ro nu så olyckelige, at få höra Messan sjungas ,,på modersmålet, och at en sådan Latinsk Hel- ,,gedom icke kunde annat än komma i förakt på ,,Swenska"; war icke annat än en enfaldighet, som antingen kom ur deras ohöfsade, korta, begrep, eller af Munkars ingifwelser.

Landt-Probsten Måster *Jon* war, efter alla omständigheter, en af de hederligare Lutherske Prester, som någon tid waret i Wärmeland, och jag kan ej annat än förtryta, det efterwerl-

den

den fått om honom så liten underrättelse, at man endast måste gissa til, det han waret Kyrkoherden *Jon Kråka* i Holmedal.

Han ägde det förtroende hos sine Ämbetsbröder, at han, på deras wägnar, biwistade Westerås Riksdag 1527, och wann där tillika den nåd hos Konungen, at han blef utsedd, tillika med Lagmannen och Foaden, at uttaga Kläckorna i Wärmeland, hwilket aflopp utan sådant buller, som i andra orter i Riket.

Det är ock icke utan, det han sedan sökde, så mycket mögeligt war, fulgöra Konungens wilje wid Reformations-werket; men som han, i början, nästan war ensam: så är mest troligt, at altsammans, i förstone, hufwudsakeligen bestod däruti, at Presterne fingo gifta sig, at Bönderne fingo oftare höra prädikas, så godt det ock kunde ske, och at Messan, til deras harm, sjungdes på Swenska.

När man wet hwad öfwerlopp här fants af Munkar, och lägger därtil nyare tiders exempel, skulle man undra, at icke Prester sökde förr påtruga sig Församlingarna, än Församlingarna skulle behöfwa söka dem; om man icke kunde göra dem den billighet och, til deras undskyllan, förmoda, at de wetste känna sin egen swaghet uti, at, kanske, rent läsa Swenska innantil, sedan de, nu mera, woro förbudne at härdraga sine Munke-Legender på Latin.

Kon. GUSTAF fant nödigt, at låta anställa en General-visitation öfwer hela Riket,

och det synes ej olikt, at den tog sin början i Wärmeland (å), där Konungen, förmodeligen, såg och trodde at den bäst behöfdes. *Georg Norman* och Biskop *Henric* i Westerås (ä) resde hit 1540, om wåren, och funno här myc- ken oreda i Kyrko-wäsendet, det de likwäl på alt sätt sökde at rätta. Förmodeligen besökte de alla Pastorater och Moderkyrkor. De woro wid Fernebo; men jag har icke funnet, at de där råkade någon Prest. Kihls Gäll hade på det wiset länge stått öde; dit sände de, från Gil- berga, en Herr *Sven Lorensson* med fulmagt, at prädika Guds ord, döpa deras barn, jorda deras lik, m. m. Så lärer ock skedt på flera ställen; men wäre Ewangeliske Företrä- dare hafwa icke waret mycket måne om, at lemna oß hwarken dessas eller sine egne Proto- coller til rättelse.

I ERIK XIV tid hördes ej mer af Wär- melands Prester, än at han gaf dem frihet för sine Borgelägs-Knektar; men då K. JOHAN kom på Thronen, fingo de lära weta at de wo- ro til.

Han

(å) Det slutar jag däraf, at Norman war inkommen från Tyskland til Prins Eriks Informator 1539, och Visitation skedde året därpå.

(ä) De skrefwo sig sålunda: Wij efftarschreffne Me- ster Georgen Norman, aff K. M. wår K. N. Her- res autoritett och beffalningh i menige Swe- rige Superintendens oc M. Henric Biscop til Westreåes, then Christeliga Religions Consilia- rius, göre witterligit, m. m.

Han ägde en Catholsk Gemål, CATHARINA JAGELLONICA ifrån Pohlen, som gerna hade sedt sin Lära införd i Riket. Til den ändan inskaffade hon Jesuiter, och Konungen war nog swag, at låta hänne och dem öfwertala sig til medhåll.

Herbestus och *Fechten*, twå ifrige Catholiker, sammansmidde en Messe-bok, under namn af Liturgien, som ock kallas Röda Boken, hwilken innehölt många af deras satser och ceremonier inblandade med Lutherska, och den där, likasom Interim i Tyskland, skulle bana en ny wäg til Påfwedömet.

Presterne i Hertigdömet, som hade Hertig CARL til Beskyddare, märkde snart oråd; de låto därföre utgå Skrifter, at bewisa hwad som stridde emot den Augsburgiska Bekännelsen; och i synnerhet stötte dem, ibland annat, det ordet offerimus, hwilket de uttydde: at offra Christum på nytt. Konungen blef häröfwer så förtörnad, at han med stegel och hjul låt straffa hwem han kunde träffa, bland hwilke ock war Kyrkoherden *Maurits* i Böne.

Därpå utgaf han, af Calmar d. 12 Febr. 1588, en Förswars-skrift, som tillika innehölt et Påbuds-bref mot Hertigdömets Presterskap, däri de samteligen förklarades fridlöse och fogelfrie, hwarest de råkades utom Förstendömet, och alt deras gods, både löst och fast, sattes i qwarstad. Efter de hade kallat Konun-

gen och hans medhållare Papister, så fingo de ock, til hämnd, upbära många grufliga namn (ö).

Denna Skrift sändes til alle Lands-Fogdar i Riket, med stráng befalning, at straxt låta kundgöra den öfwer alt. De fattige Presterne togo sin tilflygt til Hertig CARL. De sände, den 28 Febr. samma år, Domkyrko-Syslomännen i Stregnäs, H:r *Olof*, til Mariäholm, at bedja om Hertigens råd och beskydd. Han swarade dem d. 12 Martii, bad dem förswara sig skrifteligen och icke, genom stillatigande, taga sak på bak; lofwade dem ock all tröst och hielp, som hos honom stod.

Presterskapet skref, ifrån Örebro d. 19 April, til Riksens Råd, och bewisde, at „så wida de „höllo sig til Guds ord och den Augsburgiska „Bekännelsen, hade de aldrig förskylt de tilmälen, som Konungen dem gifwet, emot hwilken „Herre de heller aldrig haft något förrädiskt i „sinne". De skrefwo ock, samme dag, til Konungen detsamma, bedjandes tillika, „at han „wille nådigast igenkalla den swåra och hårda „dom, som emot dem war fäld".

Men i sit Bref til Biskoparne i Riket woro de mest alfwarsame: „Det sants Prester utom „För-

(ö) Ärelöse Förrädare, Hufwudljugare, Trospillare, olärde och illa lärde Stimpare, Åsnehufwud, djefwuls Ledamöter, Satanister, m. m. Jag äger denna Correspondencen til hela sin widd i afskrift.

"Förstendömet, som icke allenast intet låto gå "sig til hiertat huru desse blefwo handterade och "utropade för det de prädikade Guds klara och "rena ord; utan ock, twärt emot samwete, gil- "lade sådan försmädelse och utlastade dem til "det wärsta hos Gemene Man". - - - De bådo Biskoparne, "at de icke wille inblanda "werldslig Öfwerhet i Religions-saker om "Liturgien, som egenteligen hörde Presterskapet "til". - - "Biskoparne borde frukta för Guds "stränga rätwisa dom, och icke så göra männi- "skjor til wiljes, at de åsamkade sig Guds grym- "ma wrede; således borde de taga Guds ord "och desse förtrykte i förswar". - - - "Wille "de ock intet hjelpa dem; så lefde de i säkert "hopp, at Gud öfwergåfwo dem aldrig; men "Liturgien och Påfwiska wilfarelsen antogo de "heller aldrig, så länge de lefde".

Längre fram, wid Hert. CARLS Lefwernes-Beskrifning, skole wi finna, at han, icke långt därefter, kom i fulkomligt förtroende med sin Broder, Konungen, hwilken, snart därpå, dog 1592, och Wärmeland war, mest genom Hertigens ståndaktighet, lyckeligt, at Liturgien aldrig blef hwarken läsen eller sungen i des Kyrkor.

Til at så mycket mera kunna bibehålla den Ewangeliska Läran i sin renhet, emot alla tilgrep af Liturgiens medhållare, låt Hertigen, redan år 1573, afgå befalning til Presterska-

pet i hela Hertigdömet, at de skulle fira en Bönedag i hwar wecka, då ingen borde hålla sig undan, förfallolös, utan at behörigen plikta. Utomdes borde hwar ordentelig Helgedag hållas tre prädikningar i Städerne (a). Hertigen war nogsamt öfwertygad, at hans Presterskap skulle intet inblanda af Liturgiens wilfarelser utom hans wetskap.

Men ännu säkrare mått och steg fant Herren sig nödgad taga, sedan Konungen med mera alfwar börgade wäcka frågan om Liturgiens antagande i Hertigdömet. „Såsom detta war et „mål, som, efter Kon. GUSTAFS Testamente, „hörde hwarken Konungen eller honom til, wil„le han hänskjuta det til sit Presterskap“. Han sammankallade dem därföre, år 1586, til Örebro, där de, i hans närwaro och med hans underskrift, af d. 27 Maji, uprättade, til Lutherska Lärans förswar och bestånd, de namkunnige

Articuli Örebrogienses (b):

„Det skulle åligga Presterskapet, at under„wisa, rätta och förmana, om någon, in- eller „utländsk, finnes inom Hertigdömet, som wå„gade försmåda, lasta och bespotta den Christe„liga Läran och wåre Swenske Kyrkoherdar; „men wille ock sådane, sedermera, intet rätta „sig, borde de namngifwas för Öfwerheten, „som

(a) v. Dalins Sw. R. H. P. III. B. 2. C. XIII. §. 4.
(b) Desse finnas i v. Stjernm. Riksd. och Möt. Beslut, p. 360, m. m.

"som icke skulle undandraga sig at skaffa skälig "och alfwarsam bot därå".

"Inom Furstendömet borde ingen förändring "ske i Kyrko-Ceremonierna, som brukade "waret från Reformationens början, och som "stadfästade blifwet på det almänna Preste-"mötet i Upsala 1572. Men Presterne bor-"de ock underwisa sine Åhörare, hwad skilnad "det wore imellan sjelfwa Guds ord, och såda-"na, af människjor inrättada, stadgar".

"Innan någon förordnades til Prest i et Gäll "(ordinarie Kyrkoherde eller Capellan), bor-"de hans Förmän noga göra sig underrättade "om hans förda lefnad, ågande insigt och skicke-"lighet. Pröfwades han dugtig til et så wig-"tigt kall, borde han med skristeligt witnesbörd "sändas til Öfwerheten, at winna fulmagt" (en Lag, som, utan all twifwel, förtog många, sedermera, gängse trätor och förargelser).

"Presterne borde hafwa noga upsigt med si-"ne Åhörare, hwad frugt hwar, i sin Försam-"ling, kunde skaffa både i lära och lefnad. De "borde ock, så mycket mögeligt war, förtaga "och afskaffa sådana laster och synder, som i "werldslig Lag och Rätt icke woro satta straff "och böter på (c). De skulle därtil bruka den "alf-

(c) En del af dessa upräknas: Grofwa Eder, Dubbel, Gudstjenstens försmådande, utdrägt med Döpelsen, Dryckenskap, Guds ords uppenbara förtal och förakt, Lönskaläger, afwoghet

"alfwar och plikt, som de funno sig föreskrifwen "i den trykta Kyrko-Ordningen. Fants någon, som då icke rättade sig, och aktade hwarken förmaning eller kyrko-plikt; så hade Presterskapet werldslig arm at tillita om handräkning".

"Hade Prest enskild träta med Lekmän för "werldslig domstol, borde därmed förhållas efter Sweriges Lag och Westerås Recess; men "hwad Presterne angick i lära och lefwerne, "däröfwer borde deras Förmän döma, och där "hade Öfwerheten, eller des Befalningsmän, "intet at skaffa med".

"Wid Ägtenskap ägde Kyrkans Förmän "döma och tilse, at där intet handlades emot "skyldskap och swågerlag. På fästningar, trolofningar (d) och ägtenskaps-skilnad borde de "ock hafwa en noga upsigt".

En osed hade inrotat sig i Furstendömet, at någon, som i lifs-saker åtnjutet Öfwerhetens nåd, icke wille sedermera försona sig, genom kyrko-plikt, med Gud och Församlingen; därföre

het i Ägtenskap, Truldom, Signerier och Widskepelser, m. m.

(d) Om någon, efter trolofning, wille öfwergifwa den andra, och intet sängelag war imellan kommet, skulle den mista sina gåfwor och sedan lefwa ogift, tils den oskyldigt öfwergifna trädt i annat gifte. De, som en gång lofwat sig tilsamman i ägtenskap, skulle ej draga långt ut med wigsel, emedan däraf plär oreda komma; utan borde dem en wiß tid föreläggas.

före stadgade ock Hertigen, på samma möte i Örebro (c), „at eho det ock wore, Hofman, „Knekt eller annan grof mißgerningsman, som „understode sig neka däremot, skulle Krono=be„tjeningen, utan åtskilnad, befordra den därtil, „och sedermera skulle saken, utan all nåde, stå „för syndaren lika öpen".

Om Presterskapets Löningar och Friheter gjordes ock förnyade anstalter i förberörde Örebro Artiklar: „Tredingen af Tionden „skulle införas til dem obehindradt, när de an„dre twå delarne infördes för Kronans räkning, „där icke lägenhet war, at den kunde af åkren „införas i skaft" (f).

„För utrikes studerande Ungdom ur Her„tigdömet anslogs en tunna Spannemål oaf„kortadt af hwarje Pund=läst i Kyrko=härber„get, och wid de mindre Kyrkor i jämnfö„relse" (g).

„Eme=

(c) Mariästads Stifts=bok, M. S.

(f) Presterne borde dock i Kyrko=härbergen hafwa en noga upsigt på Kronans andel, at den lemnades rätt in, helst Kyrkor, Kyrkoherdar, Scholämästare och Hospitaler skola ock däraf hafwa sin uppehälning.

(g) Probstarne skulle draga försorg, hwar i sit Probsteri, at denna Studente=hjelpen blefwe rätt och redeliga utlagd och afsänd til Domkyrko=Sysslomannen i Stregnäs, som borde göra redo därföre i Hertigens Räknings=Kamar.

"Emedan Wärmeland, Waßbo och Walla "woro wane at utgöra en särskild hjelp för Studenter; så anstaltades ock, at den på en beqwämlig ort kunde af en trogen och ärlig Man "upbäras, hwilken borde, med Kyrkans Förmäns samråd, densamma, efter bästa wett, "anwända, och inkomsten, efter anordning, til "Studenterne afsända".

"Såsom torpställen, ångar, fiske-watten och "qwarnar woro tagne från några Prestebohl, "så at de därigenom woro mycket förswagade; "så skulle anställas en ransakning, at intet Prestebohl skulle blifwa mindre, än at des åbo och "innehafware war besuten därmed".

"Så länge Presterskapet höllo Borgelågs-Knektar, skulle de wara frie för Taxan, och "de Knektar, som hos dem förlades i borgelåger, skulle nöga sig med husmans kost, eller "ock 3 Mark Örtiger om månaden, om de wille "helre taga penningar".

"Om Prest-Enkor bestyrde, at Gudstjensten skickeligen höllos wid magt; skulle de få "sitta qwar et år efter Mannens död; dock borde de swara för all tunga, hålla hus och gårdesgårdar wid magt, och aflemna ifrån sig et "redigt Inventarium".

"Soldate-mönstringar, Gästningar och "Stämnor på sina Gårdar, befrias Presterskapet härefter ifrån. Skulle ock sådant i högsta nödfall hända, borde därföre riktigt betalas".

I Skara, år 1597 den 7 April, gaf merbemälte Hertig Presterskapet i detta Stift frihet för sina Tildelnings-Stommar i wisse och owisse persedlar, hwilket ock sträkte sig til Wärmeland, Waßbo och Walla; men Fogdarne här i orten hade icke glömt sin wana at göra tilgrep, när det lät sig göra; utan börgade, efter denne Herrens död, at för sådane Hemman fordra utlagor; hwaröfwer Presterskapet anförde beswär hos Enke-Drotning CHRISTINA, som af Nyköping, d. 8 Sept. 1614, förklarade, „at den årliga Räntan skul„le de af sine Stommar behålla, och, därest de „icke hade mer än en utom Prestegården, tillika „wara frie för skjutsfärder, dagswerken och „omlågningar; men för Kyrko-tionde och al„männa pålagor kunde de dem icke förswara". Detta blef af Högbemälta Drotning sålunda ändrat i Örebro, den 1 Martii 1617, „at „Stomarne skulle wara frie för wisse och owis„se persedlar, undantagande skjutsfärder och „2 Mark, som nu borde utläggas i stället för „Hjelpestafrumns-wed, som de förr måst ut„göra til Kroppa Krono-bruk" (h):

„Samma gång förskonte dem ock Drotningen från de Höns, Ägg, Hö och Halm, som de woro skyldige sedan förra gården: och efter Presterne i Wåse-härad, Ölme-härad och Wis-

Ee nums

(h) Id. l. c. Sådana finnas orden, och lärer wara något skrif-fel. Annat exemplar har jag ej heller icke sedt.

num bodde wägen närmare än andre, och således utstodo större gästning; „thy gafs dem ock „at njuta samma frihet, som H. Kongl. Maj:t „nådigst hafwer undt deras Åhörare" (i); men hwaruti samma frihet bestod, är mig alt hitintil obekant.

* * *

Wärmeland hade, alt ifrån Christendomens början, til sin andeliga styrsel, legat tilsamman med Wästergöthland och Dahl under Skara Biskop. Hertig CARL såg också hwad swårigheter detta hade med sig, då en gammal och orkeslös Biskop knapt hant med at visitera sina närmaste Soknar, och Wärmeland hade måst sakna en sådan förmon omkring 100 år.

Så snart Hertigen därföre något blef stadgad i sit Hertigdöme, föll det honom behageligt at där äfwen stifta en Superintendentia för den del af Hertigdömet, som icke hörde til Stregnäs Stift, eller Wärmeland, Wadsbo och Walla (k).

I Wärmeland woro redan, från 1550, inrättade twå Probsterier, i stället för et, som waret

(i) v. Stjernmans Riksd. och Möt. Beslut.

(k) Hertigen hade härtil flera orsaker, ibland annat, at Biskopen i Skara, M. Jacob, under hwilken denna del af Hertigdömet låg, war en ifrig anhängare til Liturgien, och med en sådan Förman för sit Presterskap war Hertigen icke nögd; utomdes war et slags repressalier, at Konungen lagt någon del af Södermanland från Biskopen i Stregnäs.

ret förut, alt ifrån Påfwedömet, det Wästra och Östra; men Hertigen satte öfwer desse ännu en Förman i Wadsbo.

En Kyrkoherde i Wadstena, M. *Jesper Marci* (l), fant sig icke wid at antaga Liturgien, utan tog sin tilflygt til Hert. CARL 1577, då han blef satt til Kyrkoherde i Ullarfwa och Probst öfwer Wadsbo Härad. Han want den nåd hos Hertigen, at han, 1580, gjorde honom til Superintendens öfwer Hertigdömet och flyttade hans säte til Mariästad, som 3 år därefter, ej långt från Ullarfwa, blef grundad och anlagd. Han hade i Mariästad tre Efterträdare,

M. *Matthias Mani Molithæus* (m),
M. *Petrus Melortopæus* (n) och

 M. *Jo-*

(l) Det är owißt hwad Landsman han waret. Årligen höll han Prestemöte den 22 Junii, wid Fri-marknaden i Mariästad, då Pastores kommo tilsamman at hålla Prädikningar, Orationer, Declamationer och Consistorium, samt examinerade casus (Mariäst. Stiftsb.); men inga Dissertationes Synodales skedde under honom. 1588 visiterade han i Wärmeland, som ej skedt på mer än 100 år. 1591 reste han åter dit, men sjuknade på wägen och dog hemma den 25 Martii 1592.

(m) Han kallas en träffelig Theologus, och börgade hålla Orationes Sveeas & Latinas ordine Doct. Jac. Heerbrandi (Mariäst. Stiftsb.), visiterade twå gånger i Wärmeland och böd åtminstone til at afskaffa många mißbruk. Dog af pesten. i Mariästad, den 23 Aug. 1603. Hans Slägt har warat til wår tid.

(n) Har fått det hedersnamn, af grundrik och höglärd,

M. *Jonas Nicolai Oriensulanus* (o).

Desse höllo Prestemöten en gång hwart år, anlade och förbätrade Trivial-Scholar i Mariåstad och Carlstad, och visiterade Församlingarna så ofta, som lägenhet och krafter tillåto. *Oriensulanus* lefde än länge i nästa Tidehwarf.

III. Kort beskrifning öfwer Hertig CARL.

Konung CARL IX, som rätteligen borde heta CARL III, har så wäl i Wärmeland i synnerhet, som i hela Riket i almänhet, under sin ungdoms-tid, gjort sig odödlig under det namnet Hertig CARL, och därunder är det, som jag nu i korthet wil honom beskrifwa, emedan sådant mest rörer mit ämne, och det öfriga af hans lefnad mera hörer til Riks-Historien.

Han

lärd, i Mariåstads Stiftsbok. War född Finne. Han höll en Visitation i Wärmeland 1610, om wintern; men sjuknade och dog den 18 April samma år.

(o) War född på Bolmsö i Småland. Af de Protocoller, som blefwo hälne i hans tid, och som förwaras ännu, under namn af Mariåstads Stiftsbok, finner man, at han waret en drifwande, nitisk och alfwarsam Man, som icke skonade sine underhafwande, när näpst behöfdes. Så wida medelwägen är bäst, tyckes han stundom waret försträng; ty han suspenderade, utan åtskilnad, både Kyrkoherde och Capellan, i en och samma Församling, för små brott nog.

Han war den yngste, men dock den största Son af en stor Fader, Konung GUSTAF I, och des andra Gemål, Drotning MARGARETA (*Lejonhufwud*). Född i Stockholm, den 4 October, 1550.

Wärmeland hade, wid hans födelse, icke orsak at göra sig större hopp om honom, än en annan Prins, ehuru han, både genom *Ynglinga*- och *Låma*-Ätten, ledde härifrån sina anor; men utgången wisade, at då framföddes tillika all des sälhet.

Lärde Män woro i den tiden sälsynte i Swerige, och Konungen måste ifrån Tyskland, 1554, inkalla en Kejser CARL den Femtes Notarius Publicus, *Johan Berendes* (p), til den unge Prinsens och des äldre Broders, Prins *Magni* Informator.

Troligen har wår Hertig i lång tid fått nyttja denne sin Läromästares handledning; ty det är icke weterligt, at han fick annan sysla förr än Hertigen blef myndig.

På Hertigens tionde år uprättade hans Fader et Testamente, den 1 Julii 1560, i kraft hwaraf han fick största delen af Södermanland och Nerike, Tuhundra och Snåfrings Häråder i Westmanland, fyra Soknar i

(p) v. Stjernm. Adels-Matr. Han blef, 1571, Kon. JOHANS Secreterare, och, 1578, Ståth. i Rewel samt Landt-Råd i Estland. Gift med Christina Bååt.

Waßbo och hela Wärmeland. Konungen dog straxt därpå, och Hertig CARL kom under sin äldste Broders, Kon. ERIKS, förmyndarskap. Kanske det war hans lycka, at han denna tiden räknades för barn.

Konung ERIK friade nu med fullt alfwar til Drotning ELISABETH i Ängland. När beskikningar icke kunde uträtta, wille han sjelf resa dit, och tog med sig i följe Hertig CARL och Grefwarne *Pehr Brahe* och *Gustaf Rosa*, samt gaf sig ut med 14 skepp ifrån Elfsborg i Sept. 1561; men resan blef icke öfwer nattgammal, ty en gruflig storm dref dem andre dagen tilbaka, och Hertig CARLS Änglandsresa blef därmed ändad (q).

Men han fick snart, hemma, tilfälle at wisa med hwad gåfwor Naturen hade honom utrustat.

Konungen belägrade Wardberg 1565; men då det mest skulle gälla, wågade han sjelf icke bida, utan drog sig tilbaka til Wästergöthland. Hertig CARL hade annat mod och andra tankar: han kom, som en ljungeld, i lägret, intalade Soldaterne et nytt hjeltemod, som Konungens bortresa snart jagat ifrån dem. Efter 5 timmars storm hade han Staden inne, d. 28 Augusti. Då fattades honom ännu en månad i 15 år;

(q) Puffend. continuirte Einleitung zu der Historie des - - Königreichs Schweden. Frankf. 1686, pag. 380. Hwilken jag, til stor del, här hafwer följt.

15 år; men icke des mindre fattade Kon. ERIK för honom det tycke, at han på Riksdagen i Upsala, samma år, wille nämna honom til sin Efterträdare.

Twänne år därefter reste Hert. CARL, på eget bewåg, til Lägret wid Norrby; men då han märkte icke annat än swaga anstalter, och, kanske, mindre hog hos Fält-Öfwerstarne, at rätta sig efter hans, wände han tilbaka hem til Örebro.

När de Danske i hast drogo sig tilbaka, efter nyåret 1568, ur Östergöthland och Småland, war Hertig CARL en ibland de främste at dem förfölja.

När ändteligen detta tåg war til slut, war Konungen nog enfaldig at, på sin illake rådgifwares, *Jöran Perssons*, inrådan, wilja göra byte med sine Bröder, Hertigarne JOHAN och CARL. De skulle få Gods igen i Liffland för sine Hertigdömen, så kunde han beqwämligen slippa dem ur Swerige. Men ingendera wille finna sig däruti.

När detta anslag ej gick an, wille ondskan bana sig en annan wäg, at, för ewig tid, blifwa dem qwitte. Konungen skulle snart stå Brudgumme med *Catharina Månsdotter*, och han war icke nog klok at dölja för hänne sin anläggning, at på bröllopet taga sine Bröder af daga.

Catharina, ehuru född af ringa folk, ägde ändå människjo-hjerta, och yppade altsammans

för Prinsessan SOPHIA, som warnade Prinsarne at ej komma på bröllopet.

Det skedde ej heller. De togo i samråd sin Morbroder *Sten Eriksson*, *Thure Bjelcke*, med flere: sände den sidstnämnde til Dannemark och utwerkade halft års stillestånd, samlade 300 Man af sit eget Hof-folk och fingo strax Konungens Tyske Troppar på sin sida, utom det de hade starkt tillopp från alla orter. I synnerhet sammansköto Öster- och Wästergöthland både folk och penningar.

Somliga människjor äro så gjorda, at hwilken som ser dem blir, likssom af en hemlig aning, twungen at älska och wörda dem. Sådana äro wäl icke många; men ibland deras antal war Hertig CARL, och sådant upwäkte et slags afund hos Prins JOHAN, just då de behöfde bäst at wara wänner.

Då han såg, at Soldaterne hade mer bögelse för CARL, än för honom, börgade han frukta, at sådant kunde båda Brödren en krona, den han ämnade sig sjelf, och därföre, til at åtminstone wara säker om hälften i hänne, ingick han med CARL et Fördrag, under Eken wid Knapforß, i Carlskoga, at, i fall CARL gjorde honom bistånd at afsätta Kon. ERIK, så skulle de bägge wara lika delaktige i regeringen (r). Un-

(r) Til åminnelse häraf buro bägge Herrarnes Hofmän, en lång tid därefter, Ekelöf i sine hattar (Puffend. l. c.).

Under det Konungen roade sig som bäst på sit bröllop (d. 4 Julii 1568), intogo Hertigarne Stegeborg och Leckö Slott, hwarest Besättningarne swuro dem trohet. I Wadstena fingo de Hertig *Magni* skatt, och af den läto de mynta penningar under sine namn. Därpå afsändes bref til Konungen med råd, at afskaffa *Jöran Persson*, och bätra sit eget lefwerne; men de fingo icke et sådant swar, som de förmodat eller önskat.

Krigs-förklaringen gick fördenskul för sig, och i sin wanmagt wågade Konungen tänka på motwärn. Han lät upbränna Nyköping; men det war ock alt det onda, han widare kunde göra, och all den glädje, han kunde få. Hertigarne gingo från Carlskoga, genom Nerike och Wästmanland, til Upsala. Ofwer alt fingo de tillopp, och den 18 Septemb. slogo de läger på Norre Malm.

Stockholms Stad öpnade snart sine portar, och Hert. CARL war en med de förste inne i Staden. Hade han icke med sin myndighet lagt sig emot, hade Ryske Gesandtens hus icke undgått plundring af de Hertiglige Tropparne (f).

Konungen tänkte, i början, innespärra sig inom Slottet, men kom dock straxt i Storkyrkan

(f) Orsaken därtil war, at K. ERIK hade hemliga stämplingar, at skaffa Prinsessan CATHARINA i händer på Ryske Czaren, som älskade hänne.

kan emot gißlan. Dår affade han sig regeringen, gaf sig fången til Hertig CARL och bad honom om et honett fångelse. När Hert. JOHAN dårpå, om Michelsmesso-dagen, red in i Staden, blef han af de nårwarande Stånder utropad för Konung, utan at någon widare kom ihog öfwerenskommelsen wid Knapforß. Om sådant grep Hert. CARL til hjertat, och icke aflopp utan hans stora förtret; så war det icke at undra på.

Men likafult förnyade han, tillika med Rådet och Stånderne, sin Trohets-Ed til Kon. JOHAN, och erkånde Prins SIGISMUND för Thronföljare, d. 8 Jan. 1569; och i stället för det, at Kon. FRIEDRICH i Dannemark wille, på låglig ort, komma med honom til samtal, hwilket, twifwelsutan, war utstäldt til något Kon. JOHANS förfördelande, så lydde han helre sin Broder, som anmodade honom at hålla sig färdig til et Fålt-tåg, och förság Grånse-orterne med Troppar.

Til erkånsla håremot, och at stålla Hertigen någorlunda tilfrids, för det hans hopp gick förloradt om Kronan, gaf han honom stadfåstelse på Fadrens Testamente, d. 9 Maji 1569; dock så, at Undersåtarena i Södermanland, Nerike och Wårmeland skulle hålla Konungen och hans Efterkommande för sin högsta Öfwerhet (t). Då war Hertigen 18 år och 7 måna-

(t) Puffend. l. c. p. 445.

nader gammal, och ifrån den tid så wi anse honom såsom sjelfrådande och myndig.

Wänskapen warade någon tid orubbad imellan den nye Konungen och Hert. CARL. Kriget fortsattes ännu på Danska sidan, och däri war Hertigen icke obenägen at hjelpa sin Broder alt hwad han kunde, oaktadt alla de uträkningar, han nu redan gjorde på hushålningens förbätring i sit Furstendöme. Han följde den tappre och namnkunnige Generalen *Pontus de la Gardie* wid sidan i fält. De inföllo i Skåne med 11 fanor til fot och 7 til häst, i Octob. månad 1569, och härjade hela landet (u). Sedan det war beställdt, wände Hertigen tilbaka hem, och mötte under wägen sin Broder, Konungen, wid Hwalsta, i Wartofta och Wästergöthland, dit Konungen anländt med nytt Manskap. Där war han så nögd med Hertigens upförande, at han tilböd honom hela Dahls land til förökning på sit Hertigdöme; men Hertigen war nog ädelmodig at icke taga tilbudet emot, utan undanbad sig detta wänskaps-prof.

Et

(u) v. Dalin l. c. §. 4. Han lät på Kyrkodörerna i Skåne, til en åminnelse, upskrifwa: Carolus dux, Gustavi Regis Filius vindice fato; liksom til at så mycket långre tid göra sig förhatelig hos Skåningarne.

Et så godt förtroende borde icke gifwa anledning til någon mißtanka om bägge Herrarnes wänskap; men icke des mindre utspriddes et rykte, om deras oenighet, så widt öfwer Landet, at de, hwar å sin sida, funno sig nödsakade, at följande året, 1570, genom öpne Bref det wederlägga; och så wäl för at wisa des ogrund, som ock at ännu mer förbinda sig sin Bror i sina affaiter, förökde Konungen, 1571 d. 29 Augusti, des Hertigdöme med Wadsbo och Walla Härader i Wästergöthland, hwilke, efter Kon. GUSTAFS Testamente, förut hade tilhört deras Broder, Prins MAGNUS, som nu war blifwen sinnes-swag (v).

Men onde rådgifware och mellanlöpare woro i denna tiden äfwen til, de där icke underlåto at göra förtroendet kalt imellan Bröderne. Konungen anmodade Hertigen, på Riksdagen i Calmar 1572, at åtaga sig högsta befälet öfwer de Troppar, som han i Liffland hade liggande til förswar emot Ryssen. Det hördes wäl då icke ännu af något mißtroende; men man kan lätt sluta, at något sådant börgat å Hertigens sida, emedan han wäl lofwade fulgöra Konungens åstundan, dock drog ut tid efter annan, såsom han ej wille gifwa sig på wägen

---

(v) Profess. Ekman. Wärmel. i sit Ämne och i sin Upodl. Det skedde dock med wilkor, om icke Hertig MAGNUS blefwe återstäld til helsan, och Hert. CARL skulle aldrig göra pretension på Sunneborgs Slott i Liffland.

gen förr än alt wore tilreds, som til resan behöfdes; och som sådant blef aldrig af: så blef icke heller någon Lifflands-resa.

Imedlertid gaf en ringa händelse åt en qwafd låga än mera tilfälle at bryta löst. Konungen hade, kanske, utan at tänka därpå, i et bref kallat Hertigen **Wårt Rikes Arf-Furste.** Detta skulle synas icke wara så illa gjort; men Hertigen war het och uptog det så ogunstigt, at han i et bref til Konungen, 1573, brukade nog hårda utlåtelser: „Han borde heta Swea Ri„kes Arf-Furste, och icke Konungens Rikes „Arf-Furste; och på samma grund kunde han „kalla sin Bror, Konung i sit Arf-rike, som han „kallade honom, Arf-Furste i sit Rike; men „sin titul mente Hertigen, at Konungen kunde „hwarken öka eller minska" (x).

Konungen swarade därpå alfwarsamt: „Her„tigen borde akta sig för sådana oenighets gni„stor, som kunde en gång göra en faselig låga, „til mångas fördärf, fast det nu icke wore an„nat än blotta ord och mundwäder". Hertigen gjorde desutom starka påståenden om några Skatte- och Frälse-hemman, Arfwe-gods efter sin Herr Fader, med hwilka han trodde at i arfskiftet skedt honom förnär; men både den ena och andra twisten blefwo i godo bilagde, och hade den gången inga widare följder.

Men

(x) v. Dalin l. c. §. 19.

Men det war icke långt imellan hwar gång, at nya lågenheter yppade sig til mißförstånd, Herrarne imellan. Ståthållaren på Elfsborg och öfwer Wästergöthland, Wärmeland och Dahl, *Carl de Mornay*, hade råkat i någon mißtanka hos Kon. JOHAN, så at han nödgades söka sin säkerhet genom flygten. Han begärde och fick åfwen lejd, och kom hem 1574. Hertig CARL war då i Nyköping, och hos honom tog *Mornay* sin tilflygt, sökande at på alla sätt öfwertyga Hertigen om sin oskuld; men Hertigen hade redan läset Konungens bref, och *Mornays* brott börgade blifwa mera almänt kunnigt, så at CARL fann sig nödsakad förwara honom i en kamare, ehuru han ägde stora Gods i Södermanland, och war i swågerlag med höga Slägter därstädes.

Et ondt samwete loswade honom icke det bästa, och han såg sig icke wärre fångslad, än at han fann utwäg at komma på flygten. Hertigen, som kände Konungens sinne, spådde sig af denna händelsen någon ny förtretlighet, och det slog honom icke heller felt. Han sände Riks-Rådet *Åke Bengtsson Ferla* och *Sven Elofsson* til Konungen, at göra sin ursäkt i denna omständigheten; men de blefwo icke bätre emottagne, än at Konungen nogsamt lät förstå, det han trodde, at *Mornay* undsluppet med öfwerlagt råd å Hertigens sida (y). Men

(y) v. Dal. Cap. XIII. §. 3. Mornay blef dock i Nyköpingä

Men om CARL, för sin del, icke wille, i detta eller flera slika mål, gifwa anledning til någon oenighet; så yppade sig dock en tilfällighet, där nöden twang honom at sätta sig emot Konungen, sin Broder. Kon. JOHAN hade fått til Gemål en Catholsk Prinsessa, CATHARINA JAGELLONICA, K. SIGISMUNDI AUGUSTI Dotter ifrån Pohlen, hwilken war i stånd at förkjusa honom så wäl med sin Religion, som med sin skönhet. Jesuiter blefwo lidne wid Hofwet, Påfwiska Ceremonier tilltogo där dageligen, och, i sit ljus, trodde Hertigen sig se förebud til samma mörker, som hans Herr Fader med så mycken möda jagat ur Swerige.

Han tog därföre alla mögeliga steg, för at, inom Furstendömet, bibehålla den Ewangeliska Läran i sin renhet. „Han gaf Presterne befal„ning, at prädika tre gånger hwarje Söndag, „eller Helgedag, i Städerne och en gång på „Landet, och desutom hålla en Bönedag i hwar„je wecka. Höll någon Åhörare sig undan, utan „förfall, så skulle han straxt anteknas och plikt„fällas til Kyrkans bygnad". Det skedde 1573. En berömwärd nit om Guds ära! men framtiden utwisar, at det ej på alla ställen blef så wäl uptaget.

Herti-

pings-skären ertappad, och af 24 Riddare och Wäpnare dömd til döden d. 21. Aug.

Hertigen hade nu hunnet til den ålder och stadga, at han börgade tänka på nödwändigheten at förse sig med en Gemål; men han wille icke fria på måfå; han wille förut se och lära känna den Prinsessa, som skulle taga så stor del i hans tilkommande öde, och åfwen han i hännes. Därföre beslöt han at göra en utrikes resa, och affände förut Secreteraren *Sven Elofsson*, d. 5 Octob. 1573, at förskaffa sig Lejde-Bref af de nästgränsande Furstar och frie Städer i Tyskland (z). Omkring Jul-tiden kom *Sven* igen med wälförrättadt ärende; men flere tilstötar gjorde, at Hertigen in på fjerde året måste innehålla med sin resa.

I synnerhet hade Konungen anmodat honom, at åtaga sig högsta befälet öfwer Fästningarna i Liffland, och krigets utförande därstädes, med ständigt påstående, at han skyndesamt skulle begifwa sig dit. I en så beskaffad omständighet är wäl troligt, at Hertigen icke wille gifwa någon anledning til det eftertal, at han hade större lust at söka Fruntimmer, för eget nöge, än fiender, til Rikets gagn och frälsning; men så synes ock, å andra sidan, icke olikt, det Hertigen, ur flere skäl, fattadt någon slags mißtanka om detta tilbud. Kon. ERIKS upsåt war i friskt minne; därföre nekade han wäl icke; men

(z) I synnerhet addresserade han sig til Hertig ERNST LUDVIG af Pomern, den han hade mycket förtroende til, och skänkte honom åfwen fyra sine bäste hästar.

men tiden blef utdragen, under det man lagade tilreds hwad som til resan war nödigt, och Hert. CARLS tid war ännu icke kommen, at wisa sig personligen i Liffland.

Under denna tid, och i wäntan at utrikes få upsöka en älskwärd Fästemö, lät han förblinda sig af skönheten hos en ung Adelig Jungfru inomrikes, *Brigita Silfwersparre* (a). Han hade det gemensamt med större delen af de största Hjeltar, at han icke war utan blida bögelser för könet; och, til et lefwande bewis af sin undergifwenhet och genkärlek, gaf Jungfru *Silfwersparre* honom en Son d. 4 Martii 1574 (b).

En annan tilfällighet yppade sig omkring samma tid, som nogsamt gaf tilkänna hwad benägenhet Hertigen hade för kärleks-saker, och äfwen utwisar, det man icke just i wåra dagar upfunnet konsten, at, i slika mål, spela intriguer. En Herre, *Erik Gustafsson Stenbock*, hade

 blif-

(a) Dotter af Pehr Sonasson til Skellestad och Iliana Pedersdotter til Wiggeby. Hon blef sedan gift med Ståth. Pehr Christersson Sjöblad i hans tredje gifte (v Dalin l. c.); men v. Stjernman (Adels-Matr. p. 64) säger, at hon hetat Fru Sigrids Piga, Karin Nilsdotter.

(b) Carl Carlsson Gyldenhjelm. Blef Friherre 1616, och war då förut R. R. och Riks-Ammiral. Han satt länge fången i Pohlen; men dog i Swerige, 1650, barnlös. En tapper, lärd och gudfruktig Herre. Genom sin Fru, Christina Sevedsdotter Ribbing, war han i swågerlag med Såby-huset i Wärmeland, som ock blef ibland hans Arfingar.

blifwet dödeligen kär i en wacker Fröken, *Magdalena Sture*, från Hörningsholm, och han bar icke sina bojor så förgäfwes, at ju icke hon gaf honom alt hopp; men et stort hinder war i wägen. De woro bägge Syskonebarn, och giftermål imellan sådana war i Lagen förbudet; icke wille Presterskapet, och än mindre Frökens Moder, *Märeta Lejonhufwud*, gifwa sit bifall til deras ägtenskap. Dock, Hertigen påfann råd at lösa den knuten.

Det angår icke oß at döma, antingen det war wäl eller illa gjort; men Hertigen lånte *Stenbocken* 100 af sine Hofmän, at frälsa sin sköna fånge. Desse upställdes lönligen i skogen, ej långt ifrån gården, under det han sjelf reste fram, at, likſom af en händelse, göra sin påhelsning. Efter åtskilligt annat tal, hit och dit, blef ändteligen frågan wäkd, „om icke Fröken „hade lust at resa ut och, för nöge skul, fresta „på det sköna wägelaget"? Hännes egen bögelse kan man sig lätt föreställa, och Fru Modren, som icke kunde drömma om något försåt, fick icke weta därom, förr än det war försent, och ehuru hon böd til at, igenom utskickade, ställa saken til rätta, fick hon dock icke se sin *Magdalena* för den gången, och när hon sedermera träffade hänne, måste hon helsa hänne för Fru *Stenbock* (c).

Ko-

(c) Berättelse M. S. Hertigen lade sig dock först ut hos

Konungen i Frankrike hade sändt til Swerige en Ambassadeur, wid namn *Pinart*, som åfwen hade Creditiv til Hert. CARL. Då han skulle resa hem, böd Hertigen honom til gäst i Nyköping, dagen förr än *Brita Silfwersparre* föll i barnsäng. Hertigen bemötte honom wäl, och sedan Ambassadeuren fått wisa för Prinsess. ELISABETH, sin Konungs, CARL den Niondes Portrait, blef han med föräringar afskedad, då ock Hertigen lät ledsaga honom til gränsen.

Det är owißt, antingen K. JOHAN mer af öfwertygelse, eller tilgifwenhet för sin Drotning, lade sig ut för den Påfwiska Läran, och lät sammansmida den så kallada Röda Boken, eller Liturgien, til rättelse för Presterskapet wid Gudstjensten. Han hade dock en sådan fruktan för Hert. CARL, at han icke trodde sig om at gå bröstgånges på, emedan han såg förut, at den del af Presterskapet, som hölt sig til den Augsburgiska Bekännelsen, skulle hos honom finna et säkert rygstöd.

Konungen wille därföre helre bruka lämpa. Han sände en beskikning af höga Herrar til Hertigen, med anmodan, at han wille taga Liturgien för god, och införa den i Furstendömet;

 men

hos Konungen för Stenbock, och gaf åfwen goda ord til Grefwinnan, innan man kunde få hännes samtycke. Dock torde, i et slikt mål, nöden icke hafwa någon lag.

men swaret blef kort, at „det komme hwarken „Konungen eller Hertigen til, at företaga nå„gon ändring i Religionen, så wida de ej „wille rubba Fadrens Testamente“, och ifrån den stunden blef det gamla agget mer uplifwadt, så at ock Konungen icke trodde sig om, at gifwa sin Bror del af det beslut han fattade, den 10 Martii 1575, at taga Kon. ERIK af daga, genom hwad medel det ock kunde ske (d).

Tiden instundade ändteligen til Hertigens utrikes resa, sedan han i 8 år fått sköta sit Hertigdöme. Han förordnade, 1577 den 17 Aug., et Ståthållerskap öfwer hela Hertigdömet, och reste sin wäg. Här är hwarken rum eller föresats, at följa honom genom de flera Hof och större Städer, som han genomwandrade. Nog af, at han i Hejdelberg fann det han så långwäga sökte, och blef där förlofwad med Chur-Furstens af Phaltz, LUDVIG VI, Dotter, ANNA MARIA.

Hänne lemnade han, för den gången, qwar i Tyskland, och reste sjelf hem til Swerige; men efter någon tids förlopp for han åter ut, at stå Brudgum. Den 6 Martii 1579 förordnade han et nytt Ståthållerskap öfwer Hertigdömet, och den 3 därpåföljande Maji hölt han sit bilåger i Hejdelberg.

Hertigen kom snart med sin unga Gemål tilbaka til Swerige, där hännes froma sinnelag kom

(d) v. Dal. l. c. §. 12.

kom wäl til paß. Under Hertigens utländska resa hade hans Presterskap, den 17 Sept. (e), hållet et möte i Nyköping, där de, med hans samråd, förenade sig, at aldrig antaga Liturgien, men ewigt blifwa wid Augsburgiska Bekännelsen.

Konungen tog illa wid sig för et sådant steg, som de taget utom hans wetskap, och hatet ökade sig så, at det icke undgått et blodigt krig, därest icke Drotningen och Hertiginnan lagt sig imellan och ståldt alt til godo. Et stort bewis af Hertiginnans skiklighet, at winna Drotningens medhåll, i en sak, som eljest rörde hännes ögnasten.

Hertiginnan hade gifwet sin Herre 2 Döttrar, när de bägge fattade lust at å nyo göra en resa til Hejdelberg. 1582, d. 11 Sept., sattes *Bengt Oxenstjerna* til Gubernator öfwer Hertigdömet, och resan gick för sig.

Konungarne i Nawarra, Ängeland, Dannemark och de Tyske Lutherske Furstar höllo, just wid denna tiden, på at uprätta et förbund, til sin Religions beskydd emot de Påfwiske. Det skedde i Hejdelberg 1583, och detta gjorde Hertigens warelse därstädes längre, än Kon. JOHAN förmodat. Det gjorde ock, at Konungen, på nämnda år, icke war obenägen til frid med Ryssen, som eljest war hans be-

(e) Hist. Alman. 1755.

ständige fiende; ty han börgade mißtänka Hertigen för stämplingar emot sig.

Emot hösten, 1583, kom Herskapet åter hem. På alla sina utländska resor hade Hertigen förwärfwat sig mycken wänskap, wördnad och aktning hos höga och låga utrikes, icke mindre än hemma. Nu antog han sig åter sjelf sit Hertigdömes styrelse, och förwaltade den, som bekant är, altid til sin samtids nöge och efterwerldens förundran; men ifrån det Kongl. Hofwet hade han en ständig swårighet at njuta förtrolig wänskap, och nu mera härrörde det mest för Religionens skul.

Drotn. CATHARINA hade likwäl dödt år 1583, och då hade man bordt kunna göra sig hopp, at alt Liturgiskt owäsende skulle tillika dö; men det war icke så wäl. Konungen war så litet i stånd at dölja sin bögelse och medhåll med de Påfwiske, at Rådet, 1585, måste förmana honom, at däruti „se sig bätre före. Han „kunde så reta mot-partiet, at, innan han „tänkte, kunde han hafwa et upror på halsen". Utomdes gjorde ock Rådet Konungen den föreställning, at „han borde icke så ofta utsläppa „Prins SIGISMUND på jagt; Hert. CARL „kunde snart spana up och upsnappa honom, til „en stor grämelse för honom, som Fader war".

Konungen hade flera skäl, ur hwilka han långesedan fattat mißtankar mot Hertig CARL. Sällan kom Hertigen til Hofs; han war icke en gång med på bröllopet, när Konungen, den

21 Febr. 1585, stod Brudgum med GUNNILA *Bjelke*; och han hade långt förut wågat gifwa fulmagt åt en Biskop i Stregnäs, utan at fråga Konungen til råds. När han nu tillade, at Hertigen hade mycket medhåll af gemene Man: så lydde han gerna sit Råd och beslöt, det Jesuiterne, på en tid, skulle drifwas ur Riket, på det de Påfwiskas öfwermod någorlunda måtte dämpas. Den nya Drotningen bidrog icke litet härtil; kan ock hända, at hon gjorde altsammans.

Men detta blida solsken warade icke länge. Hertigen fann sig snart hafwa orsak frukta, „at om Konungen finge frid med sine utrikes „fiender, skulle han lätteligen wända emot honom sine wapen"; därföre sände han, 1586, utskickade til honom, hwilke anhöllo, det alt missförstånd måtte i wänlighet och godo biläggas; men Konungen hörde icke på det örat, och när då Hertigen, i sit swar, förmodeligen yttrade någon hetsighet, stämde han Hertigen til en Riksdag i Wadstena. Men förut lät han å alla Prädikstolar i Riket afkunna, at „med denna stämning mentes intet ondt". Det angick allenast, at „Hertigen, Konungen owetande och oätspordt, hade insatt en Biskop och „en Lagman i Hertigdömet, och at han lade för „stora skatter på sit folk". Så rädd war Kon. JOHAN för den almänna kärlek, som CARL hade öfwer hela Riket.

Denne sidstnämnde trodde dock icke friden altför wäl. Han wille icke swara på frågan, utan genom en Krigsmagt, och han börgade redan samla sine Troppar, då en gammal Capitaine gaf honom et råd, at åtminstone wåga sig til Byarne närmast omkring Wadstena. Han kom dit, Riksens Råd lade sig imellan, och här är den enda gång, som jag funnet Hert. CARLS mod falla til föga.

Han widgick, det han icke gjort rätt i det, som han war beskyld för, och han bad om tilgift, den han ock fick; dock med det förbehåll, at han måste underskrifwa Arboga Articlar af 1561 (f). Här så wi likwäl et nytt bewis til hans

(f) Desse Articlar, som Hertigarne JOHAN och MAGNUS ändteligen måste underskrifwa 1561, då CARL ännu war omyndig och Barn, innehöllo 45 puncter, och däribland förnämligast: „Furstarnes Folk skulle swära „ja Konungen, men ej Furstarne, så wida de ej hörde „til deras Cantzellie, och den, som förbröte sig emot „Konungen, skulle strax utlemnas, och öfwerlöpare „ej förswaras. Til Konungens tjenst skulle hållas så „mycket Krigsfolk, som han fordrade, och när de, på „utsatt ort, årligen mönstrades, borde Mönster-Her„rarne förplägas på Furstarnes omkostnad. Herti„garne hade ej magt, at sluta frid eller börga krig. „Til Konungen fingo de ej komma starkare än med „100 Man, hwilke då stodo under hans Hof-Rätt. „Utom Konungens wetskap fingo de ej sammankalla „alt sit Folk; men med dem woro de, wid påfordran, „skyldige, at bygga Kronans Slott och Fästen. In„ga nya skatter skulle Furstarne hafwa magt, af sig „sielfwe, at pålägga; ej heller at gifwa lifstids-do„nationer. Deras Krigsfolk lyde under Konungens „Fält-

hans nit för Lärans renhet. En annan hade, wid lika tilfälle, kunnat låta skråma sig til alt; men när frågan blef om Liturgien, så hänsköt han den til sit Presterskap, dem han snart skulle stämma til et möte, och hwad de beslöto, wille han, för sin del, antaga.

Det kunne wi kalla at med behändighet reda sig ur snaran. Hertigen wetste nog hwad han tänkte, och hwad han hade at lita på. Wi hafwe förut omrördt, huru Presterskapets möte aflopp i Örebro 1586, och Stregnäs 1588, och huru förtörnad Konungen blef däröfwer. För min del finner jag dock intet skäl, at taga Presterne i Hertigdömet frie, mer än de öfrige i Riket, at de ju ock, til större delen, blifwet

„Fält-Herre och Krigs-Rått, och deras Undersåtare ställe sig til rättelse alle Konungens almänne Mandater om Religion, Sjöfart, Åkerbruk, Haudel, m. m. Under sine Arfwe-gods måge ej Hertigarne köpa några andre slags Hemman, af hwad natur de ock äro. De hafwe ej magt, at göra några til Adel och utgifwa Privilegier, utom Konungens stadfästelse, och på deras Mynt stå Konungens bild. För Tull- och Bergwerk äge wäl Furstarne fordra redo; dock ransake Konungen därom hwart sjunde år. Til Biskopars underhåll behålle Konungen Tionden; men Furstarne hafwe ej magt at insätta hwarken dem, eller Lagmän eller Kyrkoherdar, utom några få beneficia Regalia til sine Capellaner. De äge ej at döma öfwer Konungens Adel och Råd, som bor inom Furstendömet, ej heller neka sine egne at appellera til Konungen, som årligen låter hålla en Råfst i deras Länder. Slott stode Furstarne fritt at bygga och tilsätta, där Slots-lofwen efter Lag, wid tilfälle, borde hålla dem öpna för Konungen eller des utskickade,

Catholske, om Hert. CARL gjort så starkt påstående därom, som Kon. JOHAN.

Prins SIGISMUND blef, 1587, wald til Konung i Pohlen. Detta lät Konungen straxt gifwa tilkänna hos Hertigen, jämte de wilkor, som Pohlackarne sig betingat, hwaröfwer han begärde sin Brors betänkande. Han anmodade honom ock, at, tillika med Ständerne, gifwa SIGISMUND Trohets-Ed, på det han måtte wara så mycket säkrare om Swenska Kronan, til hwilken han likwäl, 5 år förut, war förklarad Efterträdare. Hertigen swarade, at han därtil icke wore obenägen; men til den puncten, som Pohlackarne sig förbehållet, „at „Estland skulle til dem afträdas, kunde han, „för sin del, aldrig samtycka". Han sände ock några Herrar, at lyckönska SIGISMUND til Pohlska Kronan.

År 1589 (ff) förlorade Hertigen sin froma och dygdiga Gemål, ANNA MARIA, genom döden, i Eskilstuna, sedan de sammanlefwat i 10 år. Denna sorgen war swår til at draga; men genom mellanlöpare stötte ännu en förtretelighet til, hwilken lätteligen kunnat störa det goda

(ff) Samma år kom et rykte, at Kon. JACOB af Skotland, som då friade til Danska Prinsessan ANNA, war ankommen til Norrige. Hertigen gaf straxt Ståthållaren Arp i befalning, at sända Fogden i W. Syßlet, Bengt Michelsson, in i Norrige, at utforska sanningen härom; men jag wet icke, om han någon gång mötte därstädes bemälte Konung.

goda förtroende, som nu mera war Konungen och honom imellan, därest icke sanningen, efter sin wana, brutet sig fram i ljuset.

Konungen hade rest ut til Rewel, at möta sin Son, Kon. SIGISMUND. Dit fick han snart en post efter sig, som icke talade alt til Hertigens bästa. N. N. *Hogenschild Bjelke* skref, at Hertigen hade upror för händer, och Konungen wände oförtöfwadt tilbaka; men när han kom hem, märktes icke en anda til upror, utan alt war tyst och stilla. Då wände sig Konungens hat på *Hogenschild* sjelf och några andre af Rådet, dem han beskyllade för myteri; men Hertigen gjorde han ej delaktig i regeringen, dock gjorde nu mera knapt någon ting utom hans råd. Han älskade honom så mycket mer, som CARL ägde ingen Son och, under det första Enklinge-sorgen påstod, hade utlåtet sig, det skulle han aldrig gifta sig mera. Därföre afskaffade ock Konungen de hårda Articlar, som i Wadstena blifwet Hertigen föreskrifne, och gjorde honom, såsom sin Ståthållare, delaktig i all Riks-regeringen d. 7 Martii 1590. Och således kom ändå Knapforß-fördrag til werkställighet innan de dödde.

Konungen war så mån om klanderlös arfsrätt för SIGISMUND til Swenska Kronan, at han ock öfwertalade Hertigen at lofwa, det han ej skulle gifta sig. Han fruktade det, som sedan skedde, at en Broderson torde träda i hans Barns ställe. Men Hertigen hölt honom

nom icke sit löfte, och gifte sig å nyo 1592, d. 22 Aug., med et Fruntimmer, som just naturen danat efter hans sinne, Hertig ADOLPHS af Hollsten Dotter CHRISTINA. Detta såg wäl ej Konungen gerna; men han dog 3 månader därefter, d. 17 November, ifrån altsammans.

Nu blefwo utsigterna annorlunda, och Hert. CARL fick likson en ny werld at lefwa uti. Den tilträdande Konungen war i Pohlen, och tillika Catholik; men CARL war öm om den Ewangeliska Läran. Han lät bebåda dödsfallet och anmodade Konungen, at skyndesamt komma och sielf antaga Riks-styrelsen; men imedlertid war han, tils widare, förordnad til Riks-Föreståndare, och under det namnet hölt han, 1593 i Martii månad, det namnkunniga Upsala Möte, där Ständerne ewigt förbundo sig til den Ewangeliska Läran och til SIGISMUNDI Hus.

Denne kom samma år til Stockholm och blef med frögd och glädje krönt i Upsala 1594, d. 9 Febr.; men som han ej war nögd med Upsala Mötes-Beslut, i den delen, som rörde Religionen, så utbrast en oenighet, Herrarne imellan, som först bröt löst i ord, men sidst i gerning, hwarom Stångebro Slag, 1598, bär et ewigt minne. Där tappade Konungen, och, fastän han förlikade sig med Hertigen och lofwade komma til Stockholm, reste han dock

til

til Pohlen, hwarifrån han så länge retade Ständerne, til des de upsade honom och hans afkomma Regeringen, och walde i stället Hert. CARL, 1600, d. 19 Martii.

CARL hade något högt uti sig, som tragtade efter något stort, och hade han haft något skäl, hade han, förmodeligen, stiget på Thronen innan han hunnet sit 50de år. Men nu hade han därtil mycken anledning. Ständernes och hans egen farhoga om Religionens stört under en Catholisk Konung, war wäl en driffjäder; men så kom ock en annan därtil, som icke torde äga mindre grund.

Då SIGISMUND ännu war hemma i Swerige, och innan han blef wald til Pohlens Konung, hade han friat til nu warande Hertiginnan CHRISTINA, och äfwen sändt hänne många föräringar; men han war så olyckelig, at han sjelf åtrade sig och gaf hänne korgen, på inrådan af sin Faster ELISABET (g). Fruntimmers wrede plär icke wara länge; men CHRISTINA hade et mannamod, och när hon såg lägenhet til at få heta Drotning, tykte hon at det ljudde något högre än Hertiginna, i synnerhet då hon därmed tillika kunde få släcka sin hämnde-lystnad på en bedrägelig Friare. Ingen tid war beqwämligare til at upmuntra sin Herre därtil, än nu, i de första åren af ägtenskapet, och det är icke olikt, at hon, genom wissa

(g) Puffend. l. c. p. 52.

wissa föreställningar, banat en wäg, på hwilken den ene hade så lätt at stiga up, som den andre ned af Thronen.

* * *

Redan år 1590, d. 7 Martii, hade Ständerne faststäldt en Arf-Förening (h), hwaruti Hertig CARL och des Lifsarfingar, af manliga könet, för ewerldeliga tider blefwo förklarade för Efterträdare til Kronan, så wida K. JOHANS gren dödde ut, och, i fall mer än en Son wore förhanden, skulle den näste i ordningen wara Hertig i Södermanland, Nerike och Wärmeland; men ginge Hertig CARLS linia ut, och Kon. SIGISMUND hade flere Söner, så skulle Hertigdömet höra den til, som Fadren behagade därtil utnämna. Men om ock SIGISMUNDS Ätt utsläknade, skulle det tilhöra Hertig JOHANS yngre Son, om någon wore til; dock wid alla tilfällen förbehållet Prinsessan CATHARINA 3 års upbörd af hela Furstendömet, efter Hert. CARLS, sin Herr Faders, dödeliga afgång, såsom redan förut war beslutet.

Nu war Hert. CARL blifwen Konung, och således stod det i hans magt, at ställa den första puncten af 1590 års Arf-Förening i werkställighet. Det skedde, med Ständernes samtycke, 1604, d. 22 Martii. Den yngre Sonen,

(h) v. Stjernm. Riksd. och Möt. Besl. p. 378.

nen, Prins CARL PHILIPP, skulle behålla sin Herr Faders Hertigdöme, med samma rättigheter, som han det sielf innehaft.

Nyßnämnde Prins war då icke mer än 3 år gammal, och Konung CARL styrde sielf Hertigdömet, så wäl, som det öfriga af Riket, så länge han lefde.

Innan ännu Kon. CARL lät kröna sig til Konung, uprättade han, 1605 d. 12 Augusti, sit Testamente (i). K. JOHAN hade ännu, utom den affatte SIGISMUNDUS, en Son med Drotning GUNNILA, Prins JOHAN, som nu war Hertig af Östergöthland. Denne hade genom intet felsteg förlorat sin arfsrätt til Kronan, och Kon. CARL fruktade skäligt, at Ständerne, efter hans död, torde wända sina ögon på honom, och förskjuta hans Söner. I slikt fall stadgade han, at „hans „äldste Son, GUSTAF ADOLPH, skulle, ef„ter hans dödeliga afgång, äga Hertigdömet, „men CARL PHILIPP skulle hafwa Öster„göthland. Finge ock icke CARL PHILIPP „Östergöthland; så skulle Hertigdömet, Söner„ne imellan, sålunda delas, at Gripsholms Län „af Södermanland skulle tilfalla CARL PHI„LIPP, och Nyköpings Län, Nerike, Wärme„land, Waßbo och Walla höra GUSTAF A„DOLPH til. Men om Ständerne stode wid „sit

(i) l. c. p. 594.

„sit Beslut, at taga denne sidstnämnde til Ko„nung; så skulle hela Hertigdömet tilfalla CARL „PHILIPP. Så hur det wille, skulle dock Prin„sessan CATHARINA utbekomma sin Sal. Fru „Moders Brudskatt, 12,000 Goltgyllen, och „därtil tagas 700 skeppund Stångjärn i Wär„melands Bergsbruk, samt af Föringen i hela „Hertigdömet, utom Nerike, wid paß 4499 „Daler. Det måtte blifwa Konung, efter K. „CARLS död, hwem som kunde, så anbefalde „han den och Efterträdare med Ständer, på „det ömaste, at blifwa wid den sanna Ewan„geliska Läran och wedertagen Kyrko-tjenst. „Ingen nöd och fara skulle afskräcka dem där„ifrån; de borde besinna, at det ewiga är långt, „när det werldsliga snart förswinner, och är icke „at likna mot det ewiga".

Konungen förglömde, i sit Testamente, icke Studerande och Fattiga. Han gaf dem räntor och inkomster öfwer hela Hertigdömet; men wi få här endast nämna det, som närmast rörer wårt ämne. Studenterne i Strengnäs skulle til uppehälning hafwa alla de Tax-Oxar, som Presterne utgjorde i Öster-Syßlet, 15 stycken. Hospitalet i Strengnäs, til ewerldelig ägendom, Skatte-Oxarne i Kila, 11 stycken. Hospitalet i Nyköping Skatte-Oxarne i Gladwalda och Wermskog, 10 st. Örebro Hospital, ewerldeligen, Skatte-Oxarne i Ny och Elgå, 7 stycken. Mariästads Hospital Skatte-Oxarne i Kihls Soken,

ken, 5 stycken. Carlstads Hospital, ewerldeligen, all Tionde af Milleswiks Gäll, samt Skatte-Oxarne af By, Huggenås, Botilsåter och Olserud, 7 stycken.

Tre år därefter slöt denne store och berömlige Konungen en äresull lefnad med en salig död, den 30 Octob. 1611, och blef i Strengnås Domkyrka begrafwen.

Hwad han, såsom Hertig öfwer Wärmeland, uträttat til des obeskrifweliga fördelar, är, på sina ställen, korteligen nämndt, och rummet tillåter icke at lägga något därtil. Nog af, at Wärmeland har at tilskrifwa och tacka honom för alt hwad det ifrån den tiden waret, och hwad det är. OLOF Trätelja förde hit folk, och CARL gjorde dem til människjor. Owißt när det eljest någon gång kunnat ske; ty såsom sakernas stälning har waret efter hans tid, synes föga likhet hafwa waret därtil.

Alle Häfdeteknare, som welat skrifwa opartiskt, hafwa anfört Kon. CARL ibland de store Konungar i werlden (k). "Uti hushåls-wett, "manna-mod, outtröttelig drift i alt företa-

 "gan-

(k) Jag har ock funnet Utländingar, som nämndt honom med beröm. I synnerhet anförer Berchenmeyer, i sin Antiquarius, af honom et artigt infall: Så wil ock du bli en Krono-tjuf? sade CARL, när någon af honom sökte en sysla, wid hwilken war någon upbörd.

„gande har han haft få sine likar. Hans kloka „och råtwisa regering uti sit Furstendöme, förr „än han tog emot Riks-styrelsen, gifwer tilkän„na, at han blifwet en af de berömligaste Ko„nungar, om han i stilhet fått tillträda och, utan „medtäflare, styra et enigt Rike" (l).

Folket har intil wår tid wetat, af sine Förfäders berättelser, at mycket tala om hans resor genom Wärmeland, och des warelse i Landet. Han bodde på flere sine gårdar. Nynäs och Såby bytte han bort; men Carlberg, Bro och Kroppa behöll han ständigt, och på de twå sidste har han åtminstone underhållet ständig Hof-Stat, emedan han där hade ordentelige Gård-Prädikanter. Sine Hof-Bussar höll han icke utan aga, där det behöfdes, och om någon af Hofmännen eller Drabanterne, under måltiden, behagade bena strömlingen, eller eljest wisa sig nogräknad i matredningen, så kunde han icke göra sig så aldeles säker för et kok stryk (m). En granlagenhet i smått, då Herren war ung, som skulle wisa sig i större, då han blef äldre.

I sit omgånge med Almogen war han aldrig mån om, at i det yttersta räkna på utwärtes heder, endast han wann deras kärlek och förtroende. Han såg nog, at han hade en ohöffsad Menighet för sig, som kunde mena wäl, men, för

(l) Hist. Alman. 1772.
(m) v. Dal. l. c. § 4.

för öfrigt, förstod icke bätre (n). För et exempel får jag nämna: Då han en gång war på Born hos den förr nämnde *Mattes*, så tog han denne med sig och reste til Wekhyttan. På åtterresan, öfwer Sjön Yngen, satte sig Hertigen bak på sätet, men *Mats* satt i slädan (o). Några Bönder mötte dem med sina järnfrakter och kände *Mattes*, men förundrade sig högeligen, at han fått en så gill och grann släda, at åka uti, och bestod sig en Herre på baken (p).

Peder Jonsson, *Fernellernes* Stamfader, war en beskedelig Bergsman och Häradsdomare wid Ynashyttan, som ock stod i stor nåd hos Hertig Carl. Han rastade hos honom ofta, men i synnerhet berättas, at han en gång wid sin ditkomst skal hafwa waret mycket torstig. Då träffade han en Piga, som kom ur källaren

 med

(n) Jag har funnet at Hertigen, 1581, låt afgå befalning til Ståth. Arp, at, „i Hertigens namn, med „gode Män, stilla et Upror, som Bönderne i Nord„marks- Gilbergs- och Jösse härader börgat emot ho„nom" (S. Lönb. Saml. om Arp-Slägten, M: S.); men som detta aldrig widare omtalas, så tyckes det, troligen, hafwa waret icke annat, än et upspunnet tykte af illasinnada människjor.

(o) Folket i orten woro dittils icke wane wid annat, än d: nu så kallade Fähl-slädar; men Skrindor wetste de ej af.

(p) Af den nåd, som Mattes ågde, lärer kommet den berättelse, som Folket sedan haft, at han fick löfte om Adelskap, men Konungens död kom imellan. Det är icke så olikt; ty Bergsmänner, i den tiden, woro högt aktade. Fogden Peder Björnson (Båt) skref sig för Bergs-

med dricka i en masur=holk (q). Denne skal han hafwa taget af hänne och drucket. Han har sedan waret bibehållen, Man efter Man, Slägten imellan, til en åminnelse, och har blifwet

Bergsman, på Westerås Riksdag, 1527. Wid Born skal Marses Hustru hafwa sönderslaget Hertigens eller Konungens Ur. Han hade glömt at taga det utur urfickan, då han lade sig at sofwa. Gumman hade ärende, at gå bittida om morgonen i Hertigens kammar, och fick höra at Uret pickade. Nyß förut hade Hertigen fört Brännwin med sig, såsom en raritet, at skänka Bergskarlarne, och Gumman trodde, att Herren hade haft brännwins=bröd i byxfickan, som någon liten Mus nu gnagade på, därföre tog hon, i wälmening, et wedträd och slog Uret sönder. Hertigen gjorde icke annat, än log.

(q) Det berättas eljest, at Hertig Carl Philipp skal hafwa drucket mjölkblanda ur samme holk (Lärd. Tidn. 34, 1764, c. fr. N:o 40, s. år.), och bägge delarne är mögeligt. Eljest berättas angående öl=drikning en annan, i sin tid, artig Historia om Hertigen: Inwid Sala Grufwa bodde en wälmående Bergsman, Bråsta=Gubben kallad, hwilken, efter Salbergs=wis, altid hade godt öl. Hertigen kom en gång resande til honom med något följe, och kom öfwerens med honom, at han skulle blifwa qwar tils hans Gossar (förstods Drabanter) drucket ut en wiß tunna i källaren, hwilken, då man slog på hänne, gaf en sådan klang ifrån sig, som skulle hon snart wara tom. De drucko i dagar, de drucko i twå; men tunnan blef hwarken fullare eller tomare, och altid gaf hon nytt förråd. Ändteligen bestod Bråsta=Gubbens bedrägeri däri, at han hade en annan källare bredewid, från hwilken en pipa gick genom muren ur andra ställe påspädda tunnor, som, på en wiß distance, altid höllo den andra wid lika. Hertigen tog det nådigt up: Innan din tunna blir tömd, få wi se både Jul och Päsk.

wet wida namnkunnig, under namn af store Guttår (r).

Wid lediga stunder har ock Hertigen roat sig med at fiska. I synnerhet fattade han mycket behag til Kummel-ön, inwid Saxholms Slott, och lade en del af des fiske under Bro Kungsgård (s). Det är wäl icke troligt, at han ofta haft tilfälle at sielf wara där; men såsom det dock någon gång händt, och han då waret inne i en fiskare-bod, så har samma bod, til åminnelse, intil denne dag blifwet hållen wid magt af Kummel-öns ägare; åfwensom det wil sägas, at Hertigens sofwe-kammar på Born än i dag är i behåll. Med få ord: det är knapt något ställe i Wärmeland, som icke bär något minne efter sin Store CARL. Men dock Bergslagen mest. Där war han älskad i lifwet, och hans död länge begråten (ss).

(r) Den är besmidd med många guld- och silfwer-wapen, och inuti fodrad med förgyldt silfwer. När durchmarcher skedde genom Philippstad, i K. CARL XII tid, skulle denna altid wara wälkomma och wägfärds-skål för Officerare och andre Herrar. I synnerhet berättas en artig historia därwid om Biskop Kalsenius, som då war Pastor wid Dahl-Regementet. Den sidsta, men största nåd har store Guttår haft af wår Allernådigste Konung, då Han, 1768, i September, war i Philippstad. Kärilet förwaras annars hos Hof-Junk. L. v. Nackrey.

(s) Ölme-härads Dombok.

(ss) År 1748 berättade en 114 års Gumma för Sal. Probst. Risell, det hon hört af sina Föräldrar, at när siäl-

Man har welat skylla denne Herren för någon altför stor stränghet. En wår egen Landsman har, til at bestyrka den satsen, förskaffat sig et af de främste rum i Vermia Literata (t); men det blir owißt, til huru stor heder. Aldrig spordes någon hårdhet af honom, så länge han war Hertig. Hade han lefwat i en annan tid, skulle man kunnat kalla honom för slat; ty det finnes stundom folk, som icke låta styra sig med höflighet (u). När han åter fick sjelfwa Riksstyret i händer, så yppade sig sådana omständigheter, som ofta icke kunde annat, än reta hans mildhet, så wida wi icke anse honom för annat än människja.

Man torde så swårt för at framleta exempel, at han utöswade någon hård medfart emot dem, som mente Riket wäl. De öfrige, som icke med lämpa kunde förmås til foglighet, nödgades han anse som et ogräs, hwilket borde uprycka med-

---

själ-ringningen påstod efter Store Carl, så greto små och store, unge och gamle, och lång tid därefter war det liksom all ting hade waret dödt i Landet. Denna Gumman war född och bodde där Fernebo Kyrka står.

(t) Georg Nilsson Posse til Sjögerås är Auctor til Hertig Carls Slagtare-bänk.

(u) Man finner i flere än et Rikes Historia, exempel på Regenter, som, til sin skada, med sin ånger fått bekla-ga, at de icke, med skälig lämpa, i tid taget i akt Syr. 33: 25.

med rötterna. Hade hans tadlare waret i hans ställe, så hade de, kanske, waret wärre (v).

* * *

Med sin förra Gemål, Hertiginnan ANNA MARIA, ägde Hertigen 6 Barn, af hwilka dock icke mer än en Dotter kom til stadgad ålder.

MARGARETHA ELISABETH, f. 1580, † ung.

ELISABETH SABINA, f. 1582, † ung.

LUDOVICUS, f. 1583, † ung.

CATHARINA, f. 1584, förmäld d. 16 Junii 1615 med Phaltz-Grefwen *Johan Casimir* af Zweybrücken (x).

GUSTAF, f. och † 1587.

MARIA, f. 1588, † ung.

(v) De förekomma mig på samma sätt, som Gumman, om hwilken det berättas, at när hon hörde en Prest prädika huru illa Krigsknektarne och Judafolket förfore med Frälsaren, så swor hon öfwer dem, hur de handterade Karl. Hade hon waret där, torde hon waret en ibland de första både at spotta och slå.

(x) Denne Herre förestod Regeringen hemma i Landet, då K. GUSTAF ADOLPH war i Tyskland, och har han utfärdat ganska många Skatte-Bref på Hemman i Wärmeland. Hans Son war Kon. CARL den Tionde, och Dottren, Christina Magdalena, blef g. m. Marg-Gr. Friedrich VI af Badendurlach. Hon är Fader-Moders-Fader-Moder til wår nu regerande Allernådigste Konung.

Med sin sednare Gemål, Drotning CHRISTINA, ågde han

CHRISTINA, f. 1593, † 94.

GUSTAF ADOLPH, f. 1594 d. 9 Decemb., blef Konung.

MARIA ELISABETH, f. 1596, † 1618 (y), g. m. Hert. JOHAN af Östergöthland.

CARL PHILIPP, Wärmelands Hertig.

* * *

Jag hade årnat gifwa en någorlunda fulständig beskrifning öfwer de Hertiglige Råden i Hert. CARLS och hans Herr Sons tid. Men hwarken tillåter det rummet, eller fordrar nödwändigheten det (z).

IV. Kort

(y) Hon underwisades i Fransyskan af Paul de la Grange, hwilken Hert. CARL til den ändan förskref utifrån, för hännes och hännes äldre Systers, Prinsess. CATHARINAS, skul. De la Grange blef sedan Under-Jägmästare i Småland.

(z) Det får då här wara nog, at på några gifwa en kort förtekning:

Nils Turesson Bjelcke, Frih. til Salestad. Philipp Jönsson Bonde, wår tillika Hof-Marskalk. Åke Johansson Båt til Tid-ön. Lüder Kauer. Jacob Kouschild til Wad. Maurits Stensson Lejonhufwud. Hans v. Masenbach. Bengt Gabrielsson Oxenstjerna. Bo Ribbing. Joh. Jöransson Rosenhane til Torp. Axel Ryning til Tuna och Utterwik. Per Nilsson Ryning. Jöran Stjernskjöld. Carl Sture. Christofer Schenck.

Utomdes war Christ. v. Scheiding Hertigens Hof-Marskalk, och Nils Jönsson Jacobskjöld des förste Secreterare.

IV. Kort Beskrifning öfwer Hertig Carl Philipp.

Han war Son af den förr beskrifne Hertig Carl, eller Konung Carl IX, och des sednare Gemål, Drotning Christina af Hollstein, och föddes i Rewel, natten til den 23 April, 1601.

Wi hafwe förr nämndt, at han 3 år därefter blef förklarad för Hertig i sin Herr Faders Furstendöme, hwilket ännu stadfästades, genom des Testamente, 1605. Såsom han då war än så spåd och ung, styrdes Hertigdömet af Konungen så länge han lefde; men 1611 åtog sig Fru Modren, Drotning Christina, förmynderskapet (a).

Det förestod hon med mannamod och mest altid så länge Hertigen lefde, hwarföre ock hans Historia, inom Hertigdömet, blifwet föga känd; men han har blifwet så mycket mer namnkunnig, af en annan tilfällighet, på utländsk botten.

Hertigens upforstran skedde under en dugtig Läromästares hand och styrsel. Den war Mag. *Petrus Andr. Grubb*, en Norländing ifrån Luleå, som sidst blef Assessor i Swea Hofrätt. Hertigen hade qwickt at påbrå, och är wäl troligt at

(a) Wid sin Herr Faders kröning, 1607, då han war 6 år, undfick han Hertigdömet såsom Län; men blef där insatt 1609.

at han, under *Grubbens* wård, lagt så mycken grund til språk och wetenskaper, som den tid kunde medgifwa, då han fick hålla wid Boken.

Innan han ännu wål hunnet sit tionde år, kom han på förslag til en af de mägtigaste, fast, den tiden, icke just så högt ansedda Throner i Norden. Anledningen dårtil war denna: *Wasilei Iwanowitsch* hade, 1606, blifwet Czar i Ryßland, men fick straxt et starkt mot-partie, som understödde de falske Demetrier och gjorde honom Thronen stridig, med hjelp ifrån Pohlen.

Han såg sig åtminstone icke såker utan utrikes hjelp, och ingick, til den åndan, 1606 den 28 Febr., i Wiborg et Fördrag med K. Carl, hwilken dårföre fick löfte, at i betalning bekomma Kexholms Lån under Swerige. Den wida namnkunnige Fält-Herren, *Jacob de la Gardie*, rykte dårpå in i Ryßland, wann den ena fördelen efter den andra emot Demetriernes anhångare och befriade sjelfwa Muscou Stad från belägring. När *Wasilei*, eller *Basilius*, såg sig frålst ur faran, kom han sit löfte icke mera ihog, och det war endast et owißt hopp, at Kexholm skulle förenas med Swerige.

De la Gardie nödgades dårföre agera fiendtligen mot dem, som så nyligen waret hans wånner. Han wånde sig til Nowogrod, och gjorde i Grånse-Provincerne starka påståenden om Swea Rikes råttigheter. Ryssarne blefwo då trångde på alla sidor, de lemnade sin

Czar

Czar fången, 1609, til Pohlackarne, som kommo, på sit håll, och tilbödo dem en Prins, *Uladislaus*, hwilken sedan blef Konung i Pohlen, och då war 15 år gammal; men Swenske Fält-Herren fann sig wid at göra et annat påstående, ändock han därtil icke skal hwarken rådfrågat sin Konung, eller haft hans befalning (b).

Han intog Kexholm i början af 1611, och gick därpå recte för Nowogrod. Straxt gjorde han Ryssarne föreställningar, at wälja yngre Swenske Prinsen til sin Czar, men ingalunda den Pohlske. At gifwa sit påstående desto mer styrka, intog han Nowogrods Stad med wåld, hwaraf Besätningen på Slottet blef så förskräkt, at de accorderade och gåfwo sig under Kon. Carls beskydd, samt förklarade en af hans Söner för sin Furste, med den betingning, at, hwilkendera af dem det ock blefwe, skulle den bibehålla dem wid sin gamla Grekiska Religion och skydda dem mot sine fiender. Et stort bewis at de woro djupt drifne i trångslen, när de icke wågade göra ringaste förbehåll om Religionen på den tiltänkte Czarens sida.

Detta skedde den 11 Julii 1611. *De la Gardie* inlade straxt Swensk Besätning i Slottet wid Nowogrod och låto Ryssarne swärja, då de wid samma tid lära afsändt en Legat til Swerige härom med skrifwelse (c) och begärade en

(b) Puffend. l. c. p. 626.
(c) Detta finnes så hos flere Auctorer, men Puffendorff nämner

en af Kon. CARLS Söner, men denne kom ej fram til Nyköping förr än wid Konungens sidsta sjukdom.

Imedlertid intog *de la Gardie* och hans käcke Kamrad, *Eduard Horn*, åtskillige Städer och Fästningar; *Nöteborg*, *Jama*, *Coporie*, *Iwanogrod* och flere måste, mot eller med sin wilja, gifwa sig under deras wälde och öpna för dem sina portar; och under den tiden dog Kon. CARL, och GUSTAF ADOLPH blef Konung under förmynderskap.

Han fick til sig en ny beskikning ifrån Ryßland, som updrog honom protection öfwer Ryßland, och begärade hans Broder til Czar; men på Swenska sidan hade man swårt wid at fätta något säkert förtroende til detta wankelmodiga Folket (d). Ickedesmindre, sedan norre delen af Ryßland wisat sig mycket benägen at få en Swensk Prins til sin Herre, och *de la Gardies* bref ankom til Swerige, at man nu borde begagna sig af tilfället, och smida medan järnet war warmt, fattade K. GUSTAF ADOLPH så mycket mer et beslut, at ingå friden med de Danske i Knäred, 1613, den 19 Januarii.

Ständerne hade likwäl förut, i Riksdags-Beslutet d. 24 NOV. 1612, gifwet sit betänkande

nämner icke om något gesandtskap, förr än efter Kon. CARLS död.

(d) Puffend. l. c.

kande öfwer de Ryske sakerne. Å ena sidan funno de nog en swårighet wid, at släppa någon af sine Arf-Herrar så långt ifrån sig; men flere skäl upwägde å andra sidan. Det war en heder, at främmande sökte Regenter i deras Land. Det wore en stor och angelägen sak, at Ryßland icke komme under främmande Herskap och i Sweriges fienders händer. Ryßland war et mägtigt och frugtsamt Land, och låg åfwen så til för Swerige, at det wore icke rådeligt släppa des fiender så nära in på lifwet; ty då skulle man sedan ej wara säker om frid, hwarken med wåre fiender (utan twifwel de Pohlske) eller med Ryssarne.

Men Ständerne erkände dock sin oförmögenhet at skilja i denna sak (e), och hänsköto den, i all ödmjuk underdånighet, til Drotning CHRISTINA, Konungen, Hertig JOHAN och Riksens Råd, med full öfwertygelse, at desse skulle nogsamt befordra deras och Fäderneslandets wälfärd (f).

Därpå fingo Ryssarne löfte, at Konungen skulle sjelf besöka dem, så snart han därtil kunde få tilfälle. GUSTAF ADOLPH har intil denne dag icke kunnat undgå den skäliga mißtanka, at, så ung han ock war, 18 år gammal, wilja behålla den Ryska Spiran i sin egen hand, och säle-

(e) De skrefwo, at sådant förstod Regeringen bätre, än Regerings-oförfarne och Menigheten.

(f) v. Stjernm. Riksd. Beß. p. 669.

således göra af Rysland en Swensk tilhörighet och bihang, det han icke ämnade sin Bror. Åtminstone börgade Ryssarne stραxt draga kronen åt sig, och därföre, i et nytt Bref, med uttryckelige ord begärade Hertig CARL PHILIPP til sin Czar, såsom de ock werkeligen hyllade honom på de flesta ställen i Landet.

De gjorde Konungen, i sit Bref af d. 13 Apr. 1613, från Nowogrod en ödmjuk erinran, at han wore nog sysselsatt i sit eget Rike, och borde icke åsidosätta det med at, för deras skul, göra sig beswär. De woro nögde med, at så til sig Hertig CARL PHILIPP. Saken såg ock, på Swenska sidan, nu så mycket fördelaktigare ut, som den falske *Demetrius* war wid samma tid ombragt, och Pohlackarne woro utdrifne utur Muscou. Men saken gick dock trögt i Swerige.

Därtil synes Drotning CHRISTINA icke litet hafwa bidraget. Moders-hjertat lär wara ömt. Hännes sidsta pant af hännes Sal. Herres kärlek låg hänne förmycket på hjertat, at töra wåga honom, i en så späd ålder, ibland et så oroligt folk, som Ryssarne den tiden woro kände för (ff). Det ökade hännes mißtankar, at Ryssarne hade begärt, at han skulle komma utan stort följe af utländskt Folk, och detta ansåg hon för deras uträkning, at kunna så mycket lättare skaffa Prinsen ur wägen, i fall han ej

(ff) Puffend. l. c. 645.

ej stode dem an. War detta et fel hos Drotningen; så war det ock, förmodeligen, det endaste, man skäligt kan träffa hos hänne, och det tyckes äfwen kunna ursäktas.

Men det kom ock, ur en annan källa, en slags orsak til lamhet på Swenska sidan, i detta widt utseende wärf. Afunden är ingen nybolad gäst i Swerige, och han war redan huswarm i denna tiden. *De la Gardie* war en Utländing och det stack mången infödd, at han skulle få heder utföra et så stort werk, som mången annan wille äga sjelf, men, kanske, få eller inga woro wuxne (g).

Man gaf dock hopp och löfte ifrån Swerige, at Hertigen skulle snart komma öfwer til Ryßland, och Drotningen gaf äfwen sit bifall därtil (h). Det skedde i början af 1613, sedan Danska friden war sluten. Under den tiden hwilade ej Swenska wapnen, utan bredde sig ut widt och bredt, och de orter, som blefwo intagne, fingo besätning i Hertig CARL PHILIPPS namn, såsom tilkommande Stor-Furste.

Men som denne Herrens resa drog ännu ut långt fram på sommaren (i), så började en del af de Ryske, at mer och mer mißtänka Konung GUSTAF ADOLPH. "Han ärnade icke söka sin Bror et Rike, eller dem en säll och lyc-"kelig

(g) l. c.
(h) Lärd. Tidn. N:o 28, 1772.
(i) Afresan skedde ej förr än i Junii mångd.

„kelig Regering, utan wille endast utwidga sit „Rikes gränsor"; och ur den grund förföll all deras goda tanka för Swerige. En Sammankomst hölts i Muscou; där walde Cossakarne och det gemena Folket en ny Czar, *Michael Feudorowitz Romanov*, dock war det emot de förnämare Ryssarnes tankesätt och wilja.

När då CARL PHILIPP kom til Wiborg, 1613 d. 9 Julii, så war han nog hjerteligen wälkommen för Folket i Nowogrod; men desse woro ock de endd, som nu mera höllo hans partie. De gåfwo honom, i förberörde Stad, sin Hylnings-Ed, med kors-kyßning, den 22 Augusti samma år, och börgade straxt yrka på, at han skulle resa til Nowogrod. Men Konungen hade gifwet honom med sig fyra Commissarier, *Georg Boye*, *Henrik Horn* af Kankas, *Jacob de la Gardie* och Gouverneuren i Wiborg, *Arvid Willman*. Desse gjorde flera inwändingar däremot. „Alle andre „orter i Ryska Riket borde, genom sine Fulmägtige, först gifwa sit bifall til walet, och af„handla hwad som hörde til den tilkommande „Staten". Men de förnyade sit påstående, at, „efter Nowogrod waret af ålder en särskild „Stat för sig sjelf, så borde Herren resa dit, „eller åtminstone til Jwanogrod, på det han „skulle synas hafwa taget besitning på Ryß„land". Dock wille de Swenske ej gå ifrån den föreskrift, som dem war af Konungen gifwen.

Där-

Därpå brast det ut först i hårda ord å båda sidor (k), och ehuru Ryssarne än en gång hyllade Prinsen, så reste de dock straxt bort, utan at någon afhandling widare kom til slut i Wiborg. Konungen kom därpå sielf personligen til Ryßland och gjorde sit påstående, "at Nowogrod "måtte införlifwas med Swerige"; men Ryssarne wille icke förstå sig därpå, utan "beropade sig endast på sin walde och hyllade Furste "CARL PHILIPP", hwilken dock Konungen, redan i börgan af 1614, hade hemfordrat til Swerige. Därpå war icke annat at wänta än et blodigt krig, som i 3 år fördes med ymsom lycka, men ändteligen slöts, til Sweriges fördel, d. 27 Febr. 1617, i Stolbowa, då Swerige afträdde til Ryßland en stor del af de orter, som i Konungens och Hertigens namn woro tagne i besitning; men däremot fick Swerige, ewerldeligen, Kexholms Län, Iwanogrod, Jama, Coporie och Nöteborg.

Således hade ändå Swerige både heder och gagn af sit förda krig, fastän CARL PHILIPP gick miste om sit Storfurstendöme. Hwad ock orsaken därtil månde wara, så fick K. GUSTAF ADOLPH altid härefter utstå en hop små-gnabb hemma. Enke-Drotningen fatte sig högeligen emot hans tilämnade resa til Ryßland 1613. Hwad uträkning hon hade, så wida hon icke helser ämnade sin yngre Son Ryska Spiran, är en

F sak,

(k) Puffend. l. c. p. 649.

sak, som wi, kanske, fåfängt bemöde aß at gissa til; men sedan oroade hon Konungen nästan altid med twistigheter, dels om arf, dels om Fursteliga rättigheter, antingen på Sonens, eller Mågens, Hert. JOHANS, wägnar. Hufwud-frågan war dock om Hertigarnes Roß-tjenst, eller, om Adelen i Furstendömen borde rida under Furstarnes Lif- och Land-fana, eller under Konungens Adels-fana. Saken hänsköts från 1617 års Riksdag i Örebro til en Commission af Ständerne nästa år; men imedlertid dog Hertig JOHAN, och CARL PHILIPP afslöt saken i godo (l).

Under denna tiden, och som åren någorlunda tiltogo, är wäl troligt, at Hertigen flere gånger besökt sit Wärmeland, åtminstone i sälskap med sin Fru Moder, efter hwilkens wistande härstädes flere spår finnas. I synnerhet berättas, at han en gång waret wid Yngshyttan, och då drucket mjölkblanda ur Store Guttår (m).

Men 1617 fattade han hug för at göra en utländsk resa, fast icke i samma affigt, som hans Högstsal. Herr Fader 30 år förut, at söka sig en Fästemö; ty en sådan hade han i sit förbehåll hemma. Han hade ändå lust at bese werlden.

Wårt ämne fordrar icke, at fulkomligen beskrifwa denna resan til alla sina omständigheter;

(l) Lärd. Tidn. l. c.

(m) Lärd. Tidn. N:o 34, 1764.

ter; wi så nöga oß med at nämna de märkeligaste däraf (n).

Hertigen war nu icke mer än 15 år gammal, när han, i följe med 32 personer, gaf sig ifrån Swerige i Decemb. månad 1617. I Dannemark blef han med mycken ståt emottagen och undfägnad af Kon. CHRISTIAN IV. Därifrån begaf han sig til Holstein, kom i börgan af Januarii til Gottorp, genomreste Eutin, Lübeck och Hamburg til Vörde, och blef där wäl emottagen af Ärke-Biskopen i Bremen. Därifrån reste han genom Bremen, Celle och Braunschwig, Cassel, Darmstadt, Hejdelberg och Zweibrücken. Där hade han tilfälle at få se sin Fru Moders födelse-ort och tala med sina Slägtingar.

Såsom Frankrike nu icke war långt ur wägen, så gjorde han härifrån en biresa til Paris, i följe med några få personer; tog sedan wägen genom Lothringen och mötte sin öfriga Svite i Baden d. 10 Martii 1618.

Hertigen hade en utstakad Marche-Route, den han i synnerhet föresatt sig at följa; dock bandt han sig icke så noga därwid, at han ju wek därifrån, när han så fann nödigt och nyttigt, och reste flera gångor å sidorna hit och dit,

 til

(n) Herr S. L. har, 1772, utgifwet Berättelse om Hertigens lefwerne och resor; men den har jag ej kunnat få se, utan måst nöga mig med Recensionen i Lärd. Tidn. l. c.

til at bese stora Städer och märkeliga orter. Han mötte altid, på utsatt tid och ort, sit följe. Ifrån Stutgardt reste han genom några Riks-städer, och på alla ställen blef han hedrad som en Prins anstod. På somliga ställen fattades icke heller skänker. Han tog wägen genom Nürnberg til Saxen, och så wäl där, som flerestädes, besåg han de märkwärdaste rariteter.

Sedan han genomwandrat de förnämste Städer i Saxen, tog han wägen genom Magdeburg til Mechlenburg, och, efter et kort besök hos de Furstеliga Herskaperne, gaf han sig, d. 26 April, från Rostock til sjös åt Skåne. När han kom dit, war han trött och ledsen wid hafwet och tog landwägen til Nyköping, dit han anlände d. 12 Maji 1618 (o), sedan han, på högst 150 dagars tid, tilbakalagt en längd af 606 och en half mil.

Resan hade wäl icke blifwet så hastigt fulländad, hade icke en besynnerlig tilfällighet hemma fordrat hans skyndesama återkomst, den ock Konungen fann sig nödsakad at påyrka. Hertig JOHAN, hans Swåger, hade dödt under den tid han war borta (p). Utomdes börgade man få

(o) Hans Följe, som reste sjöwägen, kom ej förr än den 15 Maji.

(p) Hans Gemål, MARIA ELISABETH, dödde ock några månader därefter barnlös.

få anledning at mißtro friden med Pohlackarne, som gjorde Hertigens hemmawarelse nödig: hwad han dittils hade haft med Konungen i delo, blef, 1620, i wänlighet bilagt.

Samma år blef Kon. GUSTAF ADOLPH förmäld med Chur-Furstens JOHAN SIGISMUNDI Dotter, MARIA ELEONORA af Brandenburg, och hade således ingen orsak at twifla om egne Lifs-Arfingar. Dock icke des mindre hade han gerna önskat, at hans Bröder, under sina resor, utsedt sig en Prinsessa af Lutherska Religionen til Gemål; men antingen Hertigen ännu räknade på sin ungdom, eller ock han trodde sig i den delen redan förut hafwa gjordt sit wal, så kunde icke Konungen förmå honom at gifwa något wißt swar, eller fatta något sådant beslut.

Detta sednare synes dock trolikast; ty en inhemsk Hög Adelig Fröken gaf honom en Dotter, *Elisabeth Gyllenhjelm* (q); och ehuru hans död kom imellan, at han ej offenteligen fick fulborda ägtenskapet; så har man dock funnet, at han, i bref, heligt försäkrat hänne därom, at han hänne aldrig swika skulle.

(q) Hon blef först g. m. Axel Thuresson Natt och Dag, † 1645, och sedan m. Hof-Marskalken Baron Balthasar Marschalk til Cronenborg, född i Bremen 1623, † 1685 barnlös. Han härstammade från Frankenland, där hans Ätt blifwet adlad i CAROLI MAGNI tid och, ifrån 1197, antaget detta namn, emedan äldste Sonen i Slägten därifrån altid skulle wara ärftelig Marskalk hos Ärke-Biskopen i Bremen.

De sidste åren af sin lefnad tilbragte Hertigen i stilhet uti Furstendömet, hwilket hans Fru Moder (r) merendels styrde, och det til allas nöge. År 1611 underteknade hon, tillika med Konungen, sin Gemål, förmodel. på Hertigens wägnar, Philippstads Privilegier. Presterskapet hade at tacka hänne för sin frihet wid deras Stommar 1614 och 1617, utom det hon, sidstnämnde år, gynnade dem i flere mål. 1616 anlade hon Boda Kyrka, och 1621 Brunskogs Pastorat. Hon sträkte ock sin omtanka til enskilda Hemman och Personer, som wi på sina ställen få anmärka. Det enda jag mins mig hafwa funnet efter Hertigen, är et Skydds-Bref för en Adelsman i Södermanland, som icke fick lefwa utan oroad af sin Granne.

Eljest bär Philippstad i sit namn en ewig åminnelse efter denne Hertig, och äro de som påstå, at Stadens Wapen skal bemärka Hertigen til Häst, då han följde sine Höge Förälldrar dit, wid Stadens grundande. Älfwen, som löper igenom Staden, har ock någon tid waret kallad Philipps-älf (s).

Ehuru Kon. GUSTAF ADOLPH, 1617, hade slutat frid med Ryssen, så slogs han ändå käkt med Pohlackarne, och kriget fortsattes med all ifwer. Man påstår at Hertigen war icke

(r) Hon öfwerlefde Hertigen och dog 1627, sedan hon i waggan fått omfamna sin Sonadotter, som sedan blef den werldskunniga Drotning CHRISTINA.

(s) Palmsk. M. S.

icke mindre, än hans Herr Broder, utrustad med stora egenskaper (ſſ), fast han icke fick öfwerlefwa den tid, at kunna så få wisa dem men i omrörde krig lade han å daga et bewis, at han icke war utan hjeltemod. Han begärde sjelf och fick tilstånd, 1621, at biwista fälttåget i Liffland och belägringen för Riga, och han aflade där stora prof af tapperhet. När belägringen war til ända, reste han til Narwa at hwila ut öfwer wintren, i hopp, at tidigt få börga nya segrar wid öpningen af nästa års fälttåg. Men en sjukdom kom honom hästigt öfwer, som, i hans mest blomstrande ålder, slöt hans lefnad d. 25 Januarii 1622, efter 20 och tre fjerdedels års warelse i werlden. Liket blef hemfördt til Swerige, och hos sin Herr Fader begrafwet i Strengnäs Domkyrka (t).

V. Om Höfdingar, Lagmän, Fogdar, Probstar, m. m.

Åtminstone större delen af detta Tidehwarf låg Wärmeland under et Ståthållareskap med Wästergöthland och Dahl, fast Ståthålla-

(ſſ) Lärd. Tidn. N:o 27, 1722.

(t) Lagmannen i Wärmeland, Mats Soop til Liming, hade waret hans Hof-Marskalk. Ibland hans Hertiglige Råd märke wi här endast Johan Rosenhane til Torp, g. m. Catharina Arp til Nynäs, och Baron Swante Stenbock til Kroneberg och Öresten, som tilika war Lagman i Södermanland.

hållare litet eller intet låra hafwa haft at beställa i Landet; til det minsta finnas ganska få spår därefter (u). Däremot woro förordnade wisse Herrar öfwer Wärmeland, hwilke dels kallas Fogdar, dels ock Ståthållare och Befalningsmän; men jag måste tilstå, at ehuru jag anwändt all flit at kunna ställa dem i rätt ordning, twiflar jag dock om jag aldeles träffat rätt. Orsaken är dels, at stundom nämnas 2 Fogdar i Wärmeland på et och samma år, innan man finner at Syßlen blifwet delte Fogdar imellan, hwilket jag ej kan bewisa hafwa skedt förr, än på 1550 talet; dels ock, at wisse Fogdar det ena året kallas Fogd i Wärmeland, och en annan tid Fogd öfwer Öster- eller Wäster-Syßlet. Härtil kommer ock, at Ståthållare icke altid finnas i ren ordning inom Landet, men hafwa likwål stundom waret där,

---

(u) Ståthållare, som Wärmeland haft ihop med Wästergöthland och Dahl, äro följande: Gustaf Olsson Stenbock, 1540, Kon. GUSTAFS Swärfader. Jöns Thordsson Bonde, 1561. Peder Kart, † 1566. Knut Bengtsson (Hård, til Jkornatorp) 1567, d. 14 Jan. Carl de Mornay, blef halshuggen 1574. Knut Axelsson Posse. Göran Eriksson Ulfssparre, 1592. Erik Gustafsson Stenbock, tilsatt af SIGISMUNDUS 1594, men dog utomlands 1599. Gustaf Eriksson Stenbock, 1617. Probsten L. Hesselgren, i sin Diss. de Daliâ 1718, upräknar dessa, i föregående ordning, dock utan reda på åratalen. Jag har ock funnet en del nämnde på flere ställen, men Jöns Bonde endast i v. Stjernm. Höfd. M. P. II. M. S.; men jag bekänner rent ut, at jag icke är i stånd at få fulkomlig reda på desse Ståthållare eller deras ämbete. Litet nog kan det ock göra til saken.

där, fastän en annan, antingen i Wästergöthland eller ock Södermanland, under Hertig CARLS styrelse, prunkat med samma namn, på en och samma tid. Den skilnaden har jag dock funnet, at desse sidstnämnde gerna waret af Riksens Råd, då wåre hemmawarande Ståthållare däremot waret af mindre rang, och utan twifwel haft en och samma syssla, som de fordne Fogdar, eller waret at anse såsom wåre nu warande Landshöfdingar. Den anmärkning får man ock här göra, at en sådan Man kunde på en gång ofta bekläda flere ämbeten. Såsom t. ex. sedan han om hösten, efter sina karsstäckar, indrifwet skatten af Bönderne, kunde han om wåren sitta en myndig Domare öfwer dem i Lagmans stad, och om sommaren med wärjan i handen stå för dem i spetsen emot Dansken. Om det stundom icke gått bätre, än med Lagman *Thorwider*, i Kon. STENKILS tid; så borde de ursäktas, och wi hafwe mindre fog at undra därpå. Om K. ERIK XIV skulle råkat på en mindre behjertad Fogde til General; så wunne han lätt tilgift af hwar och en, som wet, at icke alle räkna honom sjelf just bland de störste Hjeltar (w).

Men wi komme nu tilbaka til Fogdarne igen, såsom Upbörds- och Executions-män, och då hafwa i det nogaste desse följande här waret.

(w) Puffend. p. m. 408.

I. Landsfogdar, Ståthållare och Befalningsmän.

Hemming Pedersson, 1525 - 28 (x).
Swen Kart til Åmor, 1525 - 29 (y).
Jöns Skrifware, 1529 (z).
Botwid Skrifware (Larson Ankar), 1530 - 42 (a).
Amund Jönsson, 1542.
Jon Jespersson, 1543, 4.
Erik Rolfsson, 1546 (b).
Sunne Skrifware, 1547.
Erik Olsson, 1548.

Wälb.

(x) v. Stjernm. Höfd. M. P. II. M. S. har anfört desse åratal. Hemming Pedersson fick, 1528, Riksens Råds Breff och Ordinantias til Wärmelanden. (Se Stjernm. Riksd. Besl. Tom. I. p. 29.) Han hade hela Frykdals och Elfwedals Härader i förläning, och skulle däraf hålla Konungen VI Karlar färdige med Hästar och harnesk (Sw. G. Höfd. M. P. II. M. S.).

(y) Kallas Fogd öfwer Wärmeland 1525, och fick då Silerud och Swanskog i förläning. Blef sedan Slotslofwen på Leckö och Fogde på Dahl. G. m. Torsten Nilssons Dotter i Wanga.

(z) Fick, 1535, Nyslots Län, jämte flere, i förläning.

(a) Son af Lars Botwidsson til Agnhammar. Blef, 1542, Fogd på Stockholms Slott. G. m. Karin Swendsdotter Kart, som lefde på Agnhammar Enka 1561 - 65.

(b) Han war sedan Befalningsman på Gripsholm 1551.

Wälb. *Harald Lake*, 1551, 2 (c).

Peder Skrifware (Nilsson Gyllensträ-
le), 1566-71 (d).

Schening Eriksson (Arp til Slådehamar),
1577, Aug. 13.

Lasse

(c) Detta år kallas han Fogd i Wärmeland, men
sedan i Öster-Syßlet, och ifrån den tiden gör jag
delning på bägge Syßlens Fogdar, fast det icke ser olikt
ut, at så waret förut, och at den äldste waret likson
Landsfogd. Harald Lake war Son af Carl Eren-
gislesson och Ingri Persdotter. G. m. Barbro Hand,
Håkan Perssons Dotter til Dansiö. Han war förut
Befalningsman på Gripsholm, och tyckes hafwa bytt
sysla med Erik Rolfsson.

(d) Han war äfwen Lagman och Krigs-Öfwerste; men
såsom Fogd hade han tillika Dahl under sig. År 1577
blef han adlad. I sit gifte med Bengta Roos (Fogden
Måns Knutssons Dotter til Asberg) agde han en Son,
Carl, som lefde blind i Wärmeland, men hedrades med
det namnet Krigsman, når des Son blef introdu-
cerad på Riddarhuset 1638. Sjelf skref sig Peder
Nilsson til Hammar, i Bro Soken, och lefde intil
den tid, at Hertig Carl blef utwald til Konung, och
war då Konungens Secreterare (Se Fogdens på
Dahl, Peder Knutssons (Roos) Bref til honom, af
Dahl, d. 13 Junius (utan årtal), angående „et ryk-
„te, som war upkommet på Dahl, at Herrar Stakarne
„skulle hafwa sändt en Karl, benämnd Nils Hansson,
„til Pohlen med bref och penningar". Utanskriften
lyder så: Högbårne Förste och Harr Hartugh Ka-
rell, min alranådigaste wtkårade Konung
throgen Man och Serketr. Åhrlig och Wäl-
brd Pår Nilson thetta Breff wänlig thil hån-
da (origin.).

Lasse Botwidsson (Ankar), 1582, Februar. 5 (e).

Schening Arp, å nyo 1587, † i Upsala 1593 (f).

Bo Ribbing til Swansö, 1593 - 99. 1604 - 1606 (g).

Olof

(e) Skref sig til Agnhamar och Nygård, wid Åmål. Han dog ej förr än 1595, d. 1 Martii. G. m. Anna Bååt, Arvid Månssons Dotter.

(f) Han kallades både Befalningsman och Ståthållare, men både Arp och Ankar hade Styresmän öfwer sig; ty Hertig Carl förordnade först, 1577 d. 17 Aug., et Ståthållerskap öfwer hela Hertigdömet, som, under hans warelse i främmande Land, skulle residera i Nyköping. Det bestod af Knut Bengtsson (Hård til Jkornatorp), Knut Knutsson (Lillje til Ökna och Hengelö), Joh. Herbouille och Esbjörn Pedersson (Liljehök til Mem). Nästa året kom Hertigen hem, men reste åter, 1579, ut, at stå Brudgum, och förordnade då til Ståthållare öfwer Hertigdömet, i sin frånwaro, Swen Olofsson, Camereraren Nils Nilsson och Esbjörn Pedersson, och när Hertigen åter reste utrikes med sin Gemål, Maria, gaf han, 1582 d. 2 Sept., sit Råd Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, Fri-Herre til Möreby m. m., fulmagt at, i sin frånwaro, förestå Hertigdömet såsom Gubernator. Af desse Herrar har jag funnet utgifna befalningar til Wärmelands Ståthållare. Men huruwida, eller när, Anders Gudmundtson (Ekeblad) war Ståthållare i Furstendömet, har jag ingen underrättelse mer än af Sylvest. Phrygii Likprädikan öfwer Hof-Junkaren Anders Ekeblad til Torp, 1611.

(g) Han war tillika Befalningsman öfwer Wärmeland och Dahl; men blef, 1599, Ståthållare öfwer Calmar. 1604 blef han Ståthållare öfwer Wärmeland; men

Olof Christophersson til Dejeberg och Gär-
stad, 1606 (h).

R. R. *Bo Ribbing* til Såby, 1612 (i).

Bror Rålamb, 1622.

2. Under-Fogdar i Wäster-Syßlet.

Söfrin Småswen, 1551.

Wälb. *Jören Knutsson*, 1553.

Peder Nilsson, 1556, blef Landtfogd.

Anders Arvidsson, 1571, 2.

Jöran Olsson, Ärlig och Wälförständig
Man, 1573.

Benct Michelsson, 1581-94 (k).

Erik Rasmusson, 1600.

Jon Sonesson til Hammar, 1600-1609.

Jonas

---

men fick, i des ställe, Nerike 1606. Hwem som war
i Wärmeland imellan 1599 och 1604, wet jag icke.
Kanske man läset Calmar i stället för Carlstad?

(h) Kallas Ståthållare öfwer Wärmeland, Carlstad och
Carlbergsgård intil 1611, men lefde til 1647. E-
huru han är anförd i Forstena-Slägten, skref han
sig dock för Sjöblad. 1608 tilbytte han sig Gärsta af
Fru Ebba Brahe til Sundby; men genom hans Dot-
ters gifte blef Gården et Roose-gods.

(i) Är densamme, som förut skref sig til Swansö och ha-
de, 1611, blifwet Riks-Råd. Wi få honom fram-
deles åter.

(k) War Fader til Probsten Carl Prætorius.

Jonas Skogh, 1614 (l).
Jöran Swahn til Hammar, 1616.
Peder Olsson til Björnö, 1620.

3. Under-Fogdar i Öster-Syßlet.

Harald Lake, 1552, är förr nämnd.
Långe Måns Siggesson, 1554.
Olof Stake til Hönsäter, 1557-61 (m).
Måns Knutsson Roos, 1562-70 (n).
Anders Hansson, 1576-82.
Lasse Larsson, 1581.
Ambjörn Jonsson, 1584.
Lasse Andersson, 1585.
Måns Andersson, 1584-90.
Nils Andersson, 1592.

Gjord

(l) Honom har Kyrkoh. Joh. Lind junior anteknadt.

(m) Jag äger, genom Kyrkoh. M. G. Elfstens ynnest, 3ne K. GUSTAFS Original-Bref til honom. Anno 57 kallas han Fogd i Wärmeland, och 58 i Öster-Syßlet. Han blef Rytmästare wid Wästgötherne 1561, och slagen wid Halmstad 1563. G. m. Karin Matsdotter Kagg. Son af Slotslofwen på Leckö, Erik Amundsson.

(n) Soneson af Rosernes Stamfader, Knut Bryngelsson. 1) g. m. Christina Gregersdotter (et rödt Lejon), 2) m. Margaretha Bothwidsdotter Ankar, 1569, och ärfde med hänne Aspbergs Säteri. Han war afwen Fogde öfwer Dahl.

Gjord Andersson, 1593.
Niclas Nilsson, 1598 - 1601.
Jon Olsson, tillika Bergsfogd, 1605.
Jöns Bock, 1606 - 22.

4. Wårmelands Öfwer-Lagmän.

Desse woro nu, som förut, och åfwen långre fram, merendels Riksens Råd, och dömde sällan sjelfwe, utan genom Under-Lagmän, eller Lagmansdom i wårjo hafwande på Öfwer-Lagmännens wägnar. Mig är okunnigt hwad stor nytta desse Herrar haft af sit Lagmansskap mer än hedren, och om Under-Lagmännen hafwa behållet någon del af Lagmans-marken. I detta Tidehwarf woro de följande:

Nils Olsson (Winge til Skofteby) 1497 - 1529 (o).

Tor-

(o) Han skref sig ock til Haimmar. Wid K. GUSTAFS anträde til Regeringen war han bland de äldre Riksens Råd och tyktes då hafwa waret af Konungens parti, så at ock han blef slagen til Riddare på Kröningen 1528, utom det han förut hade Dahls Land i förläning. Men 1529 lät han, med flere, förleda sig, af Riks-Hofmästaren Ture Jönsson Roos, til upror emot Konungen, da de wille upwägga Wästgötherne och utropa Måns Bryntesson Lilljehök til Konung. Dock woro Wästgötherne Kon. GUSTAF trogne, och Hans Wåghals upsnappade deras förrädiske Bref, hwarföre

TorstenBrunsson (af Forstena), 1534 (p).

Gustaf Olofsson Stenbock, 1544 (q).

Olof Persson (Sop på Kohltorp), 1557 (r).

Lasse Westgöthe, Ärlig och Wälbördig Man, 1581 (s).

Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, 1582 d. 20 Octob.

Måns

---

före Nils Olsson, med flere, blef dömd til döden och afrättad i Stockholm 1529. Til Fru ägde han Barbro Sparre, Sigge Larssons Dotter.

(p) Son af Brun Bengtsson til Häggetorp och Sigrid Rytting, Bengt Duuns Dotter. G. m. Anna Gumsehufwud, Gudmund Torbjörnssons Dotter til Skalleredd.

(q) Han war äfwen R. R. och Ståthållare i Wästergöthland, m. m. Son af R. R. Olof Arvidsson til Torpa och Karin Haraldsdotter Lake.

(r) Höll Ting i Wärmeland, 1557, tillika med Mats Kagg til Brunstada, Hans Torstensson til Lunden, och Olof Stake, hwarom jag sedt Original-domar. Eljest förrättade ock desse Herrar Konungens Räfste-Ting, 1558, tillika med Gref Swante Stensson Sture til Wästerwik.

(s) Denne Lagman har hwarken v. Stjernman, Fryxel eller någon annan wetat af, förr än jag, 1766, i Gunnarskog, fann et original Fastebref på Grafås, som Jacob Persson gifwet, på Ärlig och Wälbördig Mans wägnar Lasse Wästgöthe, 1581. Han är, förmodeligen, densamme Lasse Wästgöthe til Skedswi, som, 1570, war Hert. Carls Stalmästare och, 1572-82, Befalningsman i Nyköping, samt, i Sw. G. Höfd. M. p. 197, kallas Lars Wästgöthe (Strålarm), hwars Dotter blef gift 1603.

Måns Siwardsson Kruse, 1591, åfwerst öfwer Dahl.

Bo Ribbing til Såby, 1593 d. 3 Maji.

Hans Eriksson (Ulfsparre) 1593 d. 22 Septemb.

Mats Hansson Soop, Friherre til Limingo, 1616.

5. Under-Lagmän.

Måns Andersson, Fogd i Lagmans stad, 1586.

Botvid Larsson (Ankar) 1538.

Halsten Andersson på Hällsbäck, 1540-68.

Torbjörn Odsson höll Ting 1555 (ff).

Jacob Persson på Kjerne, 1581-1618.

Peder Nilsson til Hammar, 1587, förut Fogd.

Olof Christophersson Sjöblad, 1610.

Tideman Persson, 1619.

6. Krigshöfdingar och Öfwerstar.

Under Kon. GUSTAFS fridsama regering hafwa antingen inge Öfwerstar waret för Wärmelands Krigsfolk, utom Lagmannen och Fogden, eller ock hafwa deras namn kommet i förgätenhet. Så mycket wete wi endast, at Lag-

 man-

(ff) Camer. Fryxell.

mannen höll wapnesyn 1523. Men sedan Kon. ERIK börgade Sjuårs-Fägden, hafwa wåre Krigshöfdingar blifwet mera bekante. De äro följande:

Peder Larsson, Knekte-Höfwidsm. i Wärmeland och Dahl, 1562.

Pehr Wåsgöthe, dito, 1568 (t).

Lasse Persson, dito, 1587.

Erik och *Pehr Jonssöner*, dito, 1594.

Måns Smålånding, dito, 1600.

Hans Andersson, dito, 1603.

Botvid Ankar, dito, 1609, Junii 11.

Jesper Andersson, Öfwerste, 1621 (u).

7. Prob-

(t) Det är mögeligt, at denne är Fogden Peder Nilsson (Gyllenstråle), hwilken, på Kon. ERIKS befalning, anförde Wärmelåndingarne i Sjuårs-Fägden.

(u) J denna ordning igenfinnas wåre Öfwerstar i K:gl. Camar-Archivi Handlingar, hwarwid jag får göra den tillägning, ur andra Skrifter, at i Hert. CARLS omyndige år war Sten Eriksson (Lejonhufwud) någon tid Anförare för Krigsfolket; 1569 kallas Knut Bengtsson (Härs til Jkornatorp), Wärmel. Öfwerste; 1598 intog Johan Ekeblad Gullbergs Fästning med Wärmelåndingars tilhjelp, och en annan del af dem anförde wår Lagman Hans Wlfsparre, med heder, i Stångebro-Slag, samma år. 1609 kallas Ulf Bonde, til Säckesta och Halla, Öfwerste för Wästergöthlands, Wärmelands och Dahls Fotfolk, och 1612 anförde R. R. Ståth. Bo Ribbing wåre Landsmän emot de Danske.

7. Probstar.

I början af detta Tidehwarf war icke mer än en enda Probst i Wärmeland, äfwensom förut i hela Påfwiska tiden, och en sådan har twifwelsutan Mäster *Jon* waret, som war med at afhemta Wärmelands Klockor 1527. Men wid 1550 finnes 2 Probsterier blifwet inrättade, det wästra och östra, och warade den indelningen ungefär til 1600.

Wäster-Syßlets Probsteri

bestod af Gilbergs- Normarks- Jösse- Fryksdals- och Elfdals-härader, och woro här Probstar:

H:r *Thorsten Torberni* i Gilberga, † 1555.

Herr *Anders* i Blomskog, † 1560.

H:r *Swen Haquini* i Gilberga, † wid 1590.

Herr *Anders Jonæ* i Stafnäs, † 1600.

Öster-Syßlets Probsteri

bestod af Wåse- Ölme- Wisnums- Kihls- Grums- och Näs-härader, samt Wärmelands Berg. Des Probstar woro:

Herr *Swen Larsson* i Kilen, † 1579.

Herr *Anund Marci* i Ölme-härad.

Herr *Sigfrid* i Carlstad, blef då ännu Herr *Anund* lefde, och † 1595.

Herr *Jonas Arvidi* i Carlstad, † 1603.

Omkring 1600 blefwo de 2 Probsterierne delade i 3ne, som warat wid paß 30 år. Desse woro medlersta, eller Carlstads, wåstra och östra Probsteriet.

Carlstads Probsteri utgjordes af Kihls- Näs- Fryksdals- och Elfwedals-härader; däröfwer war Mäster *Carl Prætorius* Probst, ifrån 1604 til 1632, och hedrades med titul af Præpositus Wermelandiæ Generalis.

Wästra Probsteriet bestod af Grums- Gilbergs- Jösse- och Normarks-härader; däröfwer war Probst H:r *Erland Gudmundi* i Nor, † 1630.

Östra Probsteriet innehöll Wäse- Ölme- och Wisnums-härader samt Wärmelands Berg, och des Probst war Herr *Christofer Swenonis* i Kilen (w).

VI. Om Krig i detta Tidehwarf.

Ehuru stora anledningar man skulle tycka Kon. GUSTAF hafwa haft at bryta löst med Dannemark, sedan Sweriges uråldriga tilhörigheter, Skåne, Halland och Blekinge, blifwet

(w) Med Presterskapets Beskrifning har Herr Camer. Fryxell i synnerhet gjordt sig mycken möda, som kommer mig wäl til paß, då jag, längre fram, får anföra alla Lutherska ordinaire Prester wid hwar Kyrka, och dit sparar jag äfwen Probstarnes Biographier.

wet i den willerwallan, som war, efter CHRISTIERN Tyrans afsättande, Dannemark tilfallen; så war dock denne sluge Konungen altför öm at utsätta sine Undersåtare för några nya blodbad, sedan de så nyligen undgått dem, som waret så grufweliga, at de snart hotade med hela Rikets undergång. Denne Herre fann rådligare, at i lugn och stilhet låta et medelmåttigt Rike så anderum at hemta nya krafter, som så länge waret skakat af stormwäder, än, under en owiß wån at utwidga des gränsor, kanske ännu stympa det mera, eller ock aldeles förderfwa det i grund.

För den orsaken war det ock at K. GUSTAF, som lätt hade kunnat behålla Bohus Län under Sweriges Krona, sedan han med Härsmagt det intaget 1523, helre nögde sig med at, emot en wiß penninge-summa, afstå det til K. FRIEDRIK i Dannemark 1532, än at, med et ewiſt behållande däraf, gifwa högbemälte Konung orsak til frids-brott.

Men under Kon. ERIKS regering fick Swerige icke så länge hugna sig af fridens ädla frugter. Wi kunna, nu efteråt, tycka och tro, at det skulle ingen ting öka eller afdraga wår sälhet, antingen en Dansk Prinsessa reste med en Krona mer eller mindre, utmålad på sin wagn, til Tyskland at stå Brud; men denna tidens Politique fann sig dock wid, at för en sådan orsak börga et Krig om 3 Kronor i Wapnet hwilket hufwudsakeligen tog sit säte i Skåne,

men hwaraf också Wärmeland hade så dryg känning, at des åminnelse därå orten bibehåller sig ewigt under sit eget namn, och hwilket är det första, som man til wår tid, genom mundtelige berättelser, får höra omtalas hos Almogen (x).

1. Sjuårs-Fägden 1563 - 70.

Jag kan icke säga antingen Kon. ERIK XIV hade krig i tankarna eller ej, wid första anträdet af sin regering; men år 1561 gaf han befalning, at Elfsborg (y) skulle befästas til en trygg nederlags-plats: och såsom detta arbete skulle werkställas af Wästgöthar, Wärmeländingar och Dahlbönder; så är icke utan, at wåre Landsmän måst widkännas en tyngd och beswär, som de lång tid waret owane wid. Men dem förestod snart et swårare öde.

Sedan Kon. FRIEDRIK förklarat kriget den sidste Julii, angrepo de Danske, 1563, bemälte Elfsborg, upbrände Staden i grund och intogo Slottet. Samma år infölls ock de Norske på Dahl, Wärmel. och Helsingeland (z).

Hwad

(x) Detta är ibland de uplysningar, som Herr Probsten, M. Nils Sörström i Blomskog, behagat mig lemna.

(y) Elfsborg och Lödese woro, denna tiden, Sweriges endaste Städer wid Wästerhafwet. Jnwid den förra är nu Götheborg anlagd, och den sednare låg 1 mil därifrån längre ut i hafsmynningen.

(z) Puffend. p. m. 392.

Hwad de i Wärmeland uträttade, har man nu swårt wid at säga, i brist af underrättelser; dock wet man, at K. ERIK icke lemnade dem fritt tilträde, utan motstånd. Så snart han fick höra, at de Danske belägrat Elfsborg, beslöt han at, på 3 sidor, angriwa dem, och sände, til den ändan, den ene Arméen, under Grefwe *Pehr Brahes* anförande, genom Wärmeland och Dahl (a). Wid denna tiden är ock troligt, at han låtet lägga den bro öfwer Tiomils-skogen, hwarefter lemningar woro synliga 1748, och hwaröfwer Folket wetste, då ännu, berätta, at han låtet föra sit Artillerie (b).

Ehuru goda förswars-anstalter ock den gode Konungen trodde sig hafwa gjordt, så war dock icke Landet förswaradt för öfwerwåld, och man kan af det större sluta til det mindre, at Bondebyar aktades af fienden icke annorlunda än wårdkasor, så långt deras eld fick breda sig ut.

År 1564 war antingen alt tyst och stilla, eller ock tiger nu Historien därom, så wida något krigsbuller å denna kanten waret å färde; men året därpå, 1565, kommo de Norske ej annorlunda än en biswärm in i Wärmeland, framforo grufweligen med mord och brand, och aldeles i grund förstörde och afbrände Prestegårdarne i Gilberga, Holmedal, Blomskog, Arwi-

---

(a) Id. l. c. p. 396.

(b) Camer. Fryxells Annot. M. S.

Arwika, Kjöln och Fryksdalen (c). En besynnerlig lycka, at Kyrkorna blefwo skonta, men plundring hafwa de knapt undgått, och torde man kunna föra hit, hwad Folket på en del ställen berättar, at deras Kläckor blifwet förda til Norrige.

Nästa året, 1566, wille K. ERIK gripa sig högre an, och gaf, i December, Fogden öfwer Wärmeland och Dahl, *Peder Nilsson* (Gyllenstråle) befalning, at bryta in i Norrige. Detta werkstälde han ock, och som nästan alla wägar woro denna tiden lika goda, så ser icke olikt ut, at Rafwelbroen öfwer Tiomils-skogen då kommet honom wäl til paß. Han kom i drabning med fienden wid Salsborg, och slog där 2 Fennikor Knektar (d), samt eröfrade deras fältstycken och afbrände några Socknar. Detta skedde 1567, sedan han förenat sig med *Johan Siggesson Bure*. *Peder Nilsson* biwistade sedan belägringen för Aggerhus, men blef strax därpå hemkallad, och *Knut Bengtsson Hård* fick befalning at bewaka gränsen.

Hittils hade Wärmelands hela olycka waret, at des Hertig icke war så wuxen ännu til år och ålder, som til mod och hjerta. Under andras förmynderskap fick han nöga sig med at det

(c) Fryxells Werm. Eccl. M. S.

(d) Tegels Hist. p. 250. En Fennika lärer ungefär wara detsamma, som wi kalle et Compagnie.

det gick som det gick, ehuru hans innersta trolikt blödde för et Folk, som med tiden så nära skulle angå honom. Men ändteligen tog han sig deras sak närmare an, och, 1569, försåg gränse-orterna med Troppar (e). Då han nu war redan ingången i sit 19 år och ägde en obeskrifwelig kärlek hos Folket, kan man lätt döma, at han med hjeltemod hade hämnat all den oförrätt, hans Undersåtare i kriget lidet, så framt icke, år 1570, efter bägge Parternes önskan, och til bägges nöge, et Fredsfördrag blifwet slutadt i Stetin.

Hertigen tilträdde då sjelf sit Furstendöme, och des Inwånare fingo i almänhet, under större delen af hans regering, smaka sötman af en ädel frid, ehuru hårdt också stundom den öfriga delen af Rikskroppen skakades. Han insåg förnuftigt, at i en wälbeståld Regering gagnar altid plogbilen mer än wärjan, utom högt nödfall, och han fann, i sit tidehwarf, mer nyttigt at öka, än öda Folkhopen.

Sedan det kommet til någon oenighet imellan Hertigen och hans Brodersson, Kon. SIGISMUNDUS, intog *Brun Eriksson*, 1598, Gullbergs Fästning för Konungens räkning; men *Johan Ekeblad* samlade Troppar i Wärmeland och på Dahl, och med dem återtog hänne straxt, på Hertigens wägnar. I det namnkunniga Stångebro-slag, som stod samma år

 wid

(e) v. Dalin l. c. C. XII. § 1.

wid Lindköping, war ock Krigsfolk samladt från Wärmeland, hwilket där gjorde godt bistånd under sin tappre anförare, Lagmannen *Hans Eriksson Ulfsparre*; dock träffade intetdera af dessa krig på något sätt widare Landets gränsor.

Men sedan Hertig CARL ändteligen blifwet Konung, och äfwen på sidsta året af hans äresulla lefnad, råkade han i et oförmodeligt krig med de Danske, hwilket wi äfwen här så anföra, så wida det rörer Wärmeland.

2. Calmare-Kriget 1611 - 13.

Då ålderdomen begynte mer och mer påminna Konung CARL IX om en snart instundande förwandling, och krafterna i högre och högre grad aftogo, dem han förut så nitiskt upoffrat til Fäderneslandets wäl; fick han, 1611, då han minst tänkte därpå, den obehageliga post, at K. CHRISTIAN IV i Dannemark med en ansenlig Armée fallet in i Riket (f), och belägrade Calmar, hwaraf detta krig, äfwen i Wärmeland, fått namn af Calmare-Krig. Kon. CARL blef ändå icke försagd, utan gjorde fienden, åt den sidan, tappert motstånd (ff); men

(f) K. CHRISTIAN tog til krigs-skäl, at Kon. CARL byggt Götheborg och kallade sig de Lappars Konung, m. m.

(ff) Så utmattad han ock war af ålder, sjukdom och bekym-

men sedan han giordt goda förswars-anstalter wid gränsen, wände han, emot hösten, hem och dog, under resan, i Nyköping, d. 30 October.

Kriget fortsattes icke des mindre, och Kon. GUSTAF ADOLPH fick där tilfälle at aflägga sina första läroprof. Men i Rikets då warande belägenhet, räknade han frid för bätre än krig, och sände därföre, samme höst, R. R. och Ståthållaren i Wästergöthland, *Erik Svensson Ribbing*, til Norrige at handla därom; han war där ock qwar en god tid, men när han icke kunde erhålla de wilkor, han åstundade, reste han, året därpå, med oförrättade ärender tilbaka (g).

Under det han ännu war qwar i Norrige, föllo de Norske in på Swenskt botten, och intogo, i Julii månad 1612, 3 Härader på Dahlsland. De försummade icke heller at göra försök på Wärmeland; men där war då en Ståthållare, som, åtminstone i sin tid, knapt ägde sin

kymmer, gick han likwäl sjelf fienden til mötes, och angrep honom i sit läger för Calmar, men måste, efter tappert motstånd, wika och lemna Staden i de Danskas händer. Slottet fingo de strax därpå, genom Christer Somes förräderi. I harm och iswer utmanade Kon. CARL den unge Danske Konungen til enwiges kamp, men förgäfwes. Härarna slogos sedan wid Ryßby, flere dagar å rad, men i September åtskildes de, lika utmattade å båda sidor.

(g) Han dog, under hemresau, d. 22 Octob. 1612, på Säby hos sin Broder, Bo Ribbing; men Liket lärer blifwet hemfördt ttl Stora Dala i Wästergöthland.

sin like hwarken på domstolen eller i fält. *Bo Ribbing* upbådade en Man af hwarje gård i hela Landet (h), och lägrade sig med dem wid gränsen, den han så förswarade, at åtminstone kunde fienden intet hufwudsakeligt uträtta til sin fördel, innan en önskelig frid blef träffad i Knäred 1613, d. 16 Januarii.

VII. Om märkeliga Orter.

Hela denna tiden war Wärmeland deladt i twå Syssel, det östra och wästra. Til det östra räknades åfwen något wäster om Klaraälf (i); men hufwudorsaken därtil lärer waret, at, eljest, om älfwen ordenteligen fått dela dem åt, hade det wästra blifwet förstort, och det östra förlitet för en til at sköta, i synnerhet som Wärmelands Berg hade sin egen Fogde.

I Konung GUSTAFS Testamente uppräknas Häraderna i denna ordning: 1) Wäster-Syßlet, Gilbergs, Jusses, Frijsdalens, Elfsuedalens, Normarkens- och Grums-härader. 2) Öster-Syßlet, Wißnums, Nääs, Kiils- och Wäse-härader; samt 3) Wärmelands Berg.

Wid Upsala möte, 1593, war ingen widare skilnad, än at då sattes Öster-Syßlet främst, och

(h) v. Stjernm. Sw. G. Höfd. M. P. II. M. S.
(i) v. Stjernm. Riksd. och Mötens Beslut.

och Grums-härad war lagt därtil; men Wärmelands Berg stod efter Wäster-Syßlet, så at man däraf kan sluta, at man ändrat Syßlen efter behag, eller alt efter som Fogdarne haft beqwämligt dem at sköta, antingen i anseende til sina där ägande Hemman, eller ock andra omständigheter.

En lång tid i detta Tidehwarf woro samma orter endast märkeliga, som i det förra, utan widare skilnad, än at Klostren och några små Kyrkor blefwo förstörda, som på sina ställen redan äro nämnda. Men så kommo i detta Tidehwarf några nya märkeliga orter til, dem man här, i sin ordning, får anföra.

1. Kroppa Kongsgård och Kronobruk.

Häromkring war wäl Bergsbruk förut och så mycket Folk, at för deras skul et Capell war bygt wid Herrhult; men Hertig CARL fann det nöge för denna ortens ljufwa läge, at han där lät sig bygga en egen Gård, en fjerdedels mil ifrån Capellet, så snart han börgade tänka på Wärmelands Bergs widare upkomst. Gården anlades, af träd, på en backe, söder om älfwen, som kommer ur Yngen, ej långt från där hon faller i Östersjön, så at man hade wacker utsigt i söder åt Riddar-ön, Jordkullen och hele sjön öfwer, emedan då war äng eller åker, där sedan blifwet nog skogwäxt. Gården tyckes hafwa waret bygd i fyrkant omkring en borggård af 200 alnar.

Här

Här wistades Hertigen ofta med sin Hof-Stat, och satte sit nöge uti, at häromkring drifwa Bergsbruk, hwarföre han ock i älfwen straxt inwid Gården, och i Asphytte-älfwen anlade et stort Kronobruk för järn och silfwer, hwarefter nu föga mer igenfinnes, än lemningar antingen på stället eller i gamla papper.

På en stor del af samma äng, där Kongsgården legat, synes hwar åtskilliga byggningar stått, antingen til werkstäder eller boningsplatsar för Arbetare och Walloner, som här waret til myckenhet. Wid Kroppa war en med konst inrättad Masugn af 2 pipor, och har man i sednare tider funnet spår efter, at där waret Stycke-Bruk, åfwensom man här funnet, utom flere Smedshandtwerkare, äfwen Loståpare och Styckegjutare (k).

För Brukets räkning anlades här en liten Kyrka, sedan Herrhult war förstördt, där ordentelig Prest (l) blef underhållen på Hertigens Stat,

---

(k) Den förste, Bilör, war Loståpare på 1580 talet, och därpå Hans Hermansson, som sluteligen blef Borgmästare i Philippstad.

(l) Herr Anders, 1584-90, Herr Christopher, 1590, Herr Hans, 1599-1605, Herr Olof, 1602, hade i lön 6 Daler, 8 alnar Packlakan och 1 par Skor.

H:r Christopher Petri, Pastors-Son i Fryksdalen, 1606, † 1613, hade fritt husrum, 16 Dal. i lön, 8 alnar Packlakan och Skor.

Herr Håkan, 1622, hade lika lön, som den förre.

Fogdar woro på Kroppa, Nils Nilsson 1600, Jon Olsson 1603 och Jöns Bock 1610, som sedan war länge öfwer Öster-Syßlet.

Stat, utom det både Kyrkoherde och Capellan, från Fernebo, borde där prädika.

Hornkulls Silfwer-Grufwor lågo härunder, och en fjerdedels mil N. W. från Kongsgården. Deras djup kan komma oß på de tankar, at de knapt eftergifwa Sala Grufwor i ålder, men som andra bewis fattas, har jag ej welat dem anföra förr än nu. Hertig CARL fann i dem besynnerligt nöge, och däraf är trolikt, at de åfwen, i hans tid, lönt mödan; åfwensom ock ur det skäl, at d.. han hade Fogde öfwer den öfriga delen af Bergslagen, satte han en enskild häröfwer, eller, efter wår tids sätt at tala, en Bergmåstare, *Christoph. Grave*, af de inkomne Walloner.

Til Silfwer-malmens förädling anlades Hyttor på åtskillige ställen, i Kroppa-älf, Hennikhytte-älf, Rytthytte-bäcken och Fernsjö- eller Lersjö-älf wid Wekhyttan, och så wäl för detta Silfwerwerks drift, som för Järnbruken wid och omkring Kroppa, indeltes hit hela Wärmeland antingen til skatt eller dagswerken; men som sådant warade ännu en tid i nästa Tidehwarf, spare wi både det ena och andra tils wi komme dit. Nog af, at alt stod i fulkomligt stånd wid Hert. CARL PHILIPPS död, 1622, om man icke bör tro, at en eller annan af Hornkulls Grufwor blifwet så fylda af watten, at de, af den orsak, ej kunde widare arbetas.

Den ändring gjorde likwäl Hertig CARL, redan i sin tid, at han sålde til sin Skrifware wid Kroppa Bruk, *Friedrik Schnieder*, och Masmästaren *Påhl Hermansson* den östra fjärdingen i Asphytta med Hamrar och alla tilhörigheter, hwilka förut legat under Kronobruket (m).

2. Bro Kongsgård, i Ölme-härad.

Detta ställe är nämndt i förra Tidehwarfwet såsom Marknads-plats. Nu behagade denna ortens läge inwid twänne älfwar, som sammanstöta och, straxt där inwid, falla in i Warnhems-wik och Wänern, Hertig CARL så högt, at han åfwen där lät bygga sig en Gård på 1570 talet, hwilket har waret synligt intil wår tid i de, under huset, bygde hwalfde källrar, tils det, wid en rapning, blifwet öfwersmetadt. Huset war öfwer desse källrar, som ännu med behållen styrka stå qware, bygt af träd, 30 alnar långt och 22 bredt. En del af Fisket wid Kumel-ön lades under Gården, men flyttades sedan til Kroppa.

Nog synas många lemningar häromkring efter Osmunds-Hyttor och Hamrar i Warnums-

(m) Ståth. Arp fick, 1582, Hertigens befalning, at utfå Asphytte Gård til bruks åt någon god och dugtig Man (S. Lönb. Saml. om Arpe-Slägten. M.S.), och lärer, utan twifwel, waret desse ofwannämnde, af hwilke, Efterkommande än äro til.

nums-älf, som utgjorde et Kronobruk i Hert. CARLS tid (n); men det är dock så mycket mindre troligt at han, för deras skul, haft egen Prest på gården, som Warnhems Kyrka låg straxt här inwid, och således lärer den Prest, som här waret, blifwet underhållen för Hertigens Hof-Stat. Herr *Nils Swenonius* war Capellan på Bro gård 1575, och 1583 blef Hof-Prädikanten härstädes, *Knut Christophori*, flyttad til Arwika Pastorat.

När Mariästad fick Privilegier, 1583, gafs des Borgerskap enskildt tilstånd at handla i Warnums hamn, så at Carlstad därifrån undantogs, när den anlades 1584. Eljest kallades denna någden af Wästgötharne ymsom Warnums hamn, Bro-hamna och Hamna.

3. Såby och Nynås, Hertige-Säten, i Wisnum.

Hert. CARL hölt ock någon tid här sin Hofhålning; men om han kommet til desse Gårdar genom arf, eller han indraget dem från någon af de Slägter, som råkat i hans onåd, är mig ännu obekant. Dock wet man, at de bägge waret, både före och efter hans tid, ansenliga Gods. 1592, d. 7 Februarii, på Gripsholm, bytte Hertigen Nynås til Ståthållaren *Schering Eriksson Arp*, mot Gods i Öster-

(n) Ölme-härads Dombok 1688.

göthland (o), och som bemälte *Arp* dog året därpå, under Upsala Möte, så confirmerade Hertigen samma byte, för des Enke-Fru, d. 8 November 1593.

1596, d. 31 Martii, i Örebro, bortbytte Hertigen sin Gård Säby, af 2 mantal, til den namnkunnige Riks-Rådet och Landshöfdingen *Bo Ribbing*, och fick igen Gods i Smoland (p).

4. Carlstad, i Kihls-härad.

Tingwalla har ifrån långliga tider waret Landets förnämsta Domare-säte och Samlings-plats, fast man icke så wißt kan säga, om där altid bodt des bäste Inwånare. Där har ock waret någon slags Handels- och Nederlags-plats, innan Hertig CARL bekom Landet (q), fast

(o) Arpen fick Kronans Hemman Nynäs 2, Ljustorp 1, Prestegården 1, Helle 1, Myrehult och W. Nötön 2 Torp, alt i Kihls Soken, samt i Warnum Torpet Bobacken, och Norra Råfwerud i Wisnums Soken; däremot gaf han Gnestad 1 och Torpet Sandwik, Ridinge 2 och en del i Telle i Hillesjö Soken.

(p) Ribbingen fick Säby 2, Sweda 1, Rofwerud et Torp, Brobyn 1, Åräs 1, och gaf däremot Sadd 1, Tofwehult 1, L. och St. Hesleås 2, Kjesserkulla en Tomt, Weßled 1, Landa 1, Pung 1, By 1, alt Boo Ribbings rätte och faste Arfwegods i Lidehult, Stenberga, Nashulta, Kulletorpa och Äby Soknar i Smoland.

(q) Detta kan man finna af Privilegiernes 3 §, där det heter,

fast ingen ordentelig Stad, om icke före Digerdöden. Hertigen fann i denna orten äfwen besynnerligt nöge, hwarföre han här lät bygga sin egen Gård och en Stad, som bägge af honom sjelf fingo namn (r).

Stadens Privilegier utfärdades den 5 Martii 1584. Det skedde, som orden lyda, „sina Undersåtare utöfwer hela Wärmeland, „som lång och beswärlig köpstads wäg hafwa, „til godo, och omliggande Land til förbättring“. De bestodo af 11 Punctar.

1) 2) „Staden skal heta Carlstad. Des „Inwånare tagas i Hertigens hägn och beskydd. „Dem gifwes lika Stadsrätt med andre Stä„der i Riket och frihet at til Wapen bruka en „half blå Örn emellan twå Torn (s), men „på märkda kärl et C med Krona öfwer. Tju„go års Skatt-frihet och Hertigens Sakören „i 10 år. Ingen får bygga i Staden, som ej „wil bo qwar i 6 år, sedan frihets-åren äro ute.

 Dem

heter, at Handelen skal nu mera icke ske wid älfwen, som NB. sed waret hafwer. Desutom wet man, at marknader länge stått wid Tingwalla.

(r) Af Hertigen sjelf namngafs Carlskoga, Carlstad och Carlsberg, af hans första Gemal Mariästad, och af den sednare Christinähamn (Rhyzel. l. c. p. 84.); af GUSTAF ADOLPH, Gustafstad i Tuna och Wasa i Österbotten, samt af CARL PHILIPP, Philippstad.

(s) Således felar Wexionius L. VII. C. 23, då han säger at Wapnet är en Bjur (Castor utrinque turri munitus). Af samma mening äro ock Messenius och Petrejus. Den ene har, utan twifwel, irrat den andre.

„Dem gifwes hela Tingwalla Ö samt norr om „älfwen til Fårjestads och Ruds ågor med „Heden in i Wänern, Kroppkjärr undan„taget, och alt fiske häromkring. 2 Broar sko„la här byggas (ſſ), med hela Wärmelands „Allmoges tilhjelp, en af hwarje Syssel, af „hwilka en lott tildeles Staden, sedan de äro „färdige, at den, för egen räkning, wid magt „hålla.

3) „Hwar Lögerdag tillåtes en Torgdag, „och desutom 2 Stadens enskildte Markna„der, om Britmessan och Mårmessan, wid Knu„sesund (t), jämte 2 Frimarknader om Pehr„messan och Fastingen, eller 2 Sönd. i Fa„stan, för alt slags Folk, som dit wil söka. Då „skal handelen ske uppe på Torget och ej wid „älfwen, som sed waret hafwer. Ingen „främmande Köpman får borga bort sit gods „marknader imellan, ej heller får Borgarn i Sta„den taga andras penningar at köpa dem gods „tilhanda före, wid 80 Marks sak och godset „förbrutet.

4) Den,

(ſſ) Den östra war dock icke färdig förr än 1642 (Gyllen. Diar.), sedan därom blifwet ansökning giord wid Riksdagen 1635 (Carlst. Tänkebok). Förut gick landswägen öfwer Klara-älf wid Färgesta, $\frac{1}{4}$ norr om Tingwalla, och därifrån inåt Sörmoen, hwilket jag funnet i et gammalt document hos Herr Camer. Fryxell.

(t) Denne marknads-plats kallas ock Knutsbacken och Brobacken, inwid Olof Träteljas Grafhög, och lärer waret i stånd alt ifrån hans tid, åswensom Sulewik.

4) „Den, som härefter idkar det hittils bru„keliga, men skadeliga Lands-köp, skal plik„ta 1) 40 Mark och waran, 2) 100 Mark och „3) mista lifwet.

5) „Carlstads och Mariästads Borgare sko„la enskildt handla wid Wärmelands Berg; „dock få Bönder där sälga sin egen afwel, men „ej annat. Alla waror, som falla i Wärme„land, äro Carlstads Borgare oförbudna, ut„om Loar, Mårdar och Elgshudar.

6) „Alla Wäners Hamnar, där handel „förr skedt, utom Warnums, som tilhörer Ma„riästad, warda androm förbudna.

7) „Sill och Salt skal ingen få köpa i Nor„rige, sedan Borgerskapet blir mägtigt sådant „sjelfwe förskaffa; dock skola de wara billige, „at ingen behöfwer klaga öfwer deras oli„deliga handel.

8) „Wäldgästning förbjudes; men Tawer„ne och 2ne Gästgifware-hus skola uprättas til „Resandes tjenst, et wid wästra och et wid östra „sidan i Staden; hwaraf huslega årligen tages „til Stadens bästa.

9) „Ingen gånge annan i förköp wid 4 M:k.

10) „Ehwem, som här bor, Adel eller Ofräl„se, lyde under Borgmästare och Råd samt Sta„dens Rätt.

11) „Ingen främmande Handtwerkare får „arbeta på en mil nära Staden, och ingen Bor„gare i sit hus bruka ämbetsmän från Landet;

 „men

„men deras egne böra ej heller wara oskä„lige i priset; hwarå Magistraten äger haf„wa upsigt“.

Sådana woro Carlstads första Privilegier; därtil kom ännu, i detta Tidehwarf, at Staden, 1609 d. 8 Maji, fick sin Anläggares, som då ändteligen blifwet Konung, Gåfwo-bref på Gården Romstad til Mulbete (u); och när man förestäler sig at Hert. CARL, wid Stadens första grundande, war i sina bästa år och altid en drifwande Herre, så kan man tro, at lång tid ej behöfdes, innan den kom i flor och wälstånd, fast ännu Götheborg ej hunnet den stadga, at Carlstad med den Staden kunde drifwa någon fördelaktig handel. Bewis til Borgerskapets tilwäxt och förmögenhet hafwe wi någorlunda därutaf, at, redan år 1604, just då frihets-åren gått til ända, åtog sig Staden, wid Norrköpings Riksdag, 136 Dal. S:mts årlig Bewilning til kriget i 3 års tid. 1611, i Nyköping, blef årliga Bewilningen 195 och 1612, i Stockholm, 270 Dal. S:mt, hwilka summor, ehuru litet de ljuda i wåra dagar, dock i den tidens penninge-rörelse utgiorde wackert, hos et nybegynnande Borgerskap i synnerhet. Til

(u) v. Stjernm. M. S., hwilket blifwet mig, jämte mera, meddelt af Herr Mag. G. Carlström, som giorde wackra samlingar om Carlstad, då han war sinnad därom i Upsala utgifwa en Disputation 1751.

Til Stadens styrelse sattes 10 Rådmän, af hwilke 2ne, efter den tidens wis och bruk, årligen waldes til Borgmåstare. Man har igenfunnet ren ordning på Rådmännen, alt ifrån 1586, och utgjorde desse följande det första Råd i Carlstad:

Knut Olsson (x) och *Jon Olsson* 1584. *Anders Jonsson*, *Erik Persson*, *Hans* Sprått, *Jon Torstensson*, *Börje Persson*, *Jon* i Djupdalen, *Anders* Skomakare och *Erik Luth*, af hwilka, troligt, några blifwet walde til Borgmåstare före 1604, då man sedan på dem finner ren ordning.

Stads-Secreterare har ock Magistraten ifrån börgan haft, och lärer *Lars Ersson* waret den förste. Han lefde 1588 (y).

Om Stadens Rådhus, af börgan, har jag ingen underrättelse kunnat få.

Kyrka war antingen på Tingwalla, af sten, innan Carlstad anlades, eller blef den, trolikast, bygd wid Stadens grundande. Hon stod imel-

 lan

(x) Stamfader för Canutius och Båfwerfeldt.

(y) Sal. Bergs-Rådet Porath har gjordt utdrag ur Protocollerna i Carlstad och på flere ställen, dem nu Herr Camer. Fryxell äger, och hafwa de waret mig til nog hjelpreda på sina ställen.

lan Köpmanna-torget och wästra grenen af Klara; war utan kors, men tämeligen stor; hade et wapen-hus på norra sidan, och däremot en stor dörr i söder samt en mindre i wäster. Kyrkan fattades inga prydnader; i synnerhet woro där Orgelwerk och många adeliga Wapen lysande af guld och silfwer. Taket war hwälst i 4 kors med 4 järnstänger i hwalfwet, som buro Ljuskronor (z).

Den förste Pastor härstädes war Herr *Sigfrid Canuti*, Landt-Probst i Tingwalla 1585, † 1594 (a); och förste Capellan, Herr *Erik* (Andreæ), som underskref Upsala Möte 1593.

Schola war på Tingwalla förr än Carlstad blef til, antingen den war anlagd af Kon. GUSTAF eller Hert. CARL; men 1586 bygdes, på Hertigens befalning, et nytt Scholæ-hus af

(z) Sedan alt minne af denna Kyrka gått förloradt, så at man ock icke wetste berätta antingen hon war bygd af träd eller sten, fann jag denna Beskrifning hos Comm. Lyselius, i Ö. Emterwik, 1770, på latin författad i et Exercitium af des Swärfader, Comm. Ol. Morell, då han war Gymnasist, 1712.

(a) Han kom hit från Örebro Schola, där han förut war Rector. Men förr än Staden anlades, woro Lutherske Pastores på Tingwalla: Herr Pehr 1547, Herr Lars 1555 - 59, Herr Thomas Petri 1559 - 72; Herr Lars Jonæ 1573, fick Grafwa ensamt til Pastorat 1584, och Herr Sigfrid fick Carlstad.

af tråd, som långe tjente til sit åndamål, hwarom widare framdeles (b).

I börgan war här ej mera än en Pædagogus, och har man, under det namnet, igenfunnet en, som kallades Herr *Anders Laurentii*, 1560, hwilken likwål aldrig blef Pastor i Gilberga, såsom Biskop *Rhyzelius* upgifwet (c). Sedan har wål Hertigen waret omtänkt, at båtre förse Scholan med Lärare, emedan icke långt härefter nämnas Rectores, af hwilka Herr *Nils Petri*, 1584 den 13 Martii, blef den förste. Desse Rectores hafwa utan twifwel haft någon ordentelig Scholåmåstare eller

---

(b) Här wil jag endast anföra de wersar, som då warande Rector lemnat til efterwerlden om denna Scholabygnad:

Hanc quando dulcas sedem cepere Camenæ
Erectam quando hanc obtinuëre Scholam,
CAROLUS, hæredem Regni quem terra fatetur
Svethica, Vermlandis Dux pia jura dabat.
Hujus at absentis partes Laurentius egit,
Bothvidi Patris filius ille Sui.
Sigfridus docuit divini dogmata verbi
Hacque gregis Domini Pastor i urbe fuit.
Consul erat Jonas, ejus Collega Canutus,
Utrique ac Patrium nomen Olavus erat.
Hunc portum doctis servato Christe Camœnis!
Doctrinæ hic cumulet mens puerilis opes!

(c) Kan ock hända, at Biskopen läset 6 för 9, och at det bör wara 1590.

Medhörare til hjelp; men sådanes namn hafwa, långesedan, kommet i glömska.

Wäl är troligt, at Underwisnings-werket i Carlstad, ifrån början, icke waret af någon särdeles betydelighet, utan at mesta Ungdomen därifrån måst resa antingen til Skara eller Strengnäs Trivial-Scholor, innan de blifwet mogne til Academiska studier; dock har man ock exempel på dem, som rest från Carlstad til Upsala, andra Scholar förbi, och blifwet wittre Män, hwarå man ej behöfwer anföra flere bewis, än de 2 förste Superintendenter i Carlstad.

5. Carlsborg, eller Carlbergs Gård.

Antingen förr än Carlstad fick Privilegier, eller straxt därwid, har Hertig CARL låtet upbygga denne Gård, på samma högd, som Tingwalla Domare-säte förut skal hafwa legat (d), och således i östra ändan på Carlstad; men at där waret anlagd någon slags befästning (e), fins icke ringaste spår til, mer än Gårdens namn af Borg. Här har Hertigen stundom bodt och utfärdat Bref och Privilegier. Det är wäl troligt, at ehuru Gården war bygd af träd, han icke dess mindre, efter tidens wis, war wacker, medan alle Härader i Wärmeland borde under-

(d) Rhyzel. och Edströms M.S.

(e) Rhyzel. W. Eccl.

derhålla honom både utan och innan (f), hwarföre han ock framdeles wisar sig för oß lå-som et wärdigt Landshöfdinge-säte. Imedlertid få wi här anmärka, at *Olof Christopherßon* til Degeberg och Gårstad 1606 blef Ståthållare och Höfwidsman öfwer Wärmeland, Carlstäd och Carlbergs Gård, och sedan bodde stundom *Bco Ribbing* här i samma wärdighet.

6. Carlskoga Bergslag.

Hela denna landsträckan, å ömse sidor Lethål, wen och wäster ut til Wisnums, Warnums och Fernebo Soknar, war ej annat än en ödemark, 3 och en half mil lång, och wid paß 3 mil bred, när Wärmeland war, första gången, lyklig at se Hertig CARL inom sina gränsor. Den kallades, af de nästgränsande Nerikesboar, Bodaskogen, eller Boderna, ur samma skäl, som Lübske Boderna i Skåne fått namn (ff); näml. at Bönderne i Qwistbro So-

(f) Til ex. Wisnums-härad höll taket, på östra sidan af salen, och all inredningen med spjäll, spis och 6 stolar. Elfdalen höll halft i köket och 2 stolar. Fryksdalen höll den wästra kammaren med bygnad, tak, fenster, spjäll, spis och lås, samt en stol och et grönt sattins bordkäde. Kihls-härad höll 2 stolar, sängkläder i en säng, spis och spjäll i en kammar, samt något i köket och des kammare. Olme-härad höll en sal och förnämsta kammaren. På Jöse-härads lott war bagare-stugan och 2 andra rum, o. s. w.

(ff) Tunelds Geogr.

Soken och widare i Nerike hade sina Fiskare-bodar upbygda rundt omkring Sjön Möckeln, som däraf skal fått namn, at där war mycken fisk. I synnerhet skola dock många bodar waret wid den stranden, där sedan Kyrkan blef bygd.

När Hert. CARL en gång reste öfwer Möckeln, och frågade efter ursprunget til Sjöns namn, skal han, sedan det blifwet honom af Skjutskarlen widlyftigt berättadt, hafwa sagt:

Har det förr hetat Möckels bodar,
Skal det härefter heta Carls skogar,

och därwid har det förblifwet.

En berättelse är, at några mißgerningsmän hade förut, här och där, satt sig ned i skogarne, at söka sin föda, antingen ur de många fiskrika sjöar, som här äro, eller ock genom rån och plundring, när så kunde wara tilfälle (g). Men Hertigen såg snart, at naturen ämnat denna orten til annat än Röfwares tilhåll. Här woro tilräckeliga och tjenliga strömmar, öfwerflödig skog och en god jordmån. När nu därtil kom, at flere malmstrek yppades och tilgång blef til malm, mer än Hyttorna på Wärmelands Berg behöfde, så beslöt han, at med tiden göra Bodaskog nyttig för flere Inwånare.

Han upmuntrade hwarjehanda Folk, både in- och utländske, at här nederslå sina bopålar och

(g) Herr Comminist. Palin.

och anlägga Bruk, och benådade denne Herren dem, til den ändan, med åtskilliga förmåner.

Twänne wackra Herregårdar blefwo ock här, på ljusliga ställen, anlagde, til hwilka han, utan twifwel, sjelf lagt grund, men sedan bortskänkt til Adeliga Slägter, eller ock såldt.

Bofors, wid Möckeln, ägdes, i Hertigens tid, af en *Bjelke* (*Thure* eller *Knut*), hwars Enke-Fru, år 1604, war råkad i onåd, och Godset blef tilerkändt Kronan (h).

Alkwettern (i), wid en Sjö af sama namn, nästan 2 mil högre up i skogsbygden, tilhörde, i slut af detta Tidehwarf, en Adelig Jungfru, Jungfru *Brita* på Pinetorpet, som, förmodeligen, war i slägtskap med *Boo Ribbing* (k).

Med få ord at säga, hade Hertigens bemödande en så önskad werkan, at han i sin lifstid fick

(h) Se Carlskoga Dombok 1631. Bjelkes dopnamn är där så otydeligen skrifwet, at jag ej kan rätt skilja antingen det är Thure eller Knut; dock synes icke olikt, at det waret Riks-Rådet Thure Nilsson Bjelke, som war gift med Grefinnan Marg. Svantesdotter Sture och, år 1600, blef halshuggen i Linköping.

(i) Skrifwes ock i gamla handlingar Arlewettern, och nu för tiden Alqwittern. Det är icke olikt, som några påstå, at sjön har sit namn af all och watten, emedan Öjewettern, Fröwettern, Ullwettern m. fl. i honom inskänka sina watten.

(k) Om Jungfrun på Pinetorpet talas mycket i Wärmeland; men jag har ej mer funnet, än at Boo Ribbing war hännes Förmyndare, och det ur Carlskoga Domböcker.

fick se en hel Kyrko-Soken af nyttige Medlemmar i Samhället, där han förut ej kunde räkna en enda årlig Undersåte.

Kyrkan bygdes, på 1590 talet, af träd, wid nordwästra sidan af Möckeln. Hon war wäl liten, men ungefär så stor, som de meste i den tiden. Til Kyrkoherde häröfwer satte han Herr *Olof Hansson* (l).

Prestegård war, i början, icke at tilgå, utan Herr *Olof* uprögde åt sig af wilda skogen, på Bredgårdens ågor, så mycket han förmådde, byggandes sig där nödiga hus, på en backe, strax wäster om Tims-älfwen, wid pass en liten åttondels mil nordost från Kyrkan. Detta har sedan blifwet flyttadt och lagt til en behållen Prestegård, ehuru Herr *Olofs* Arfingar, ur förenämnde skäl, påstodo honom såsom sit rätta arf någon tid härefter.

En Ek, wid Knapp-ed, torde blifwa ibland de märkeligaste ting i hela Wärmeland. Knapp-ed ligger där Sjön Alkwettern, genom Knapp-forssen, faller ut åt Sjöarne Lången och Möckern. Så snart Hertig CARL beslutat, at efter sig namngifwa Carlskoga, skar han

(l) Det är troligt, at han war den Olaus in Måla, som, 1593, bland Wärmelands Presterskap underskref Upsala Möte. Hans Barn kallade sig Sylvius, och warar den Slägten ännu; men Lagmannen och Censor Librorum, Joh. Sylvius, war hans Dotter-Son. En annan Slägt, med namn Silvius, är ifrån Gunnarskog.

han sjelf sit wördade namn i denna Ek (m); och då han med sin Herr Broder, Prins JOHAN, kommet öfwerens at afsätta K. ERIK XIV, 1568, gjorde de med hwarandra et Fördrag, at de bägge skulle wara lika delaktige i Regeringen, hwilket äfwen skedde under denna Ek (n), och, til åminnelse däraf, buro bägge deras Tjenare, eller Hof-Herrar, i lång tid Ekelöf i sina hattar (o).

7. Wärmelands Berg.

Ehuru, såsom redan är nämndt, denna Bergslag hade 2 Riksdagsmän i Westerås 1527, har han dock i detta Tidehwarf fått et helt annat utseende.

Kon. GUSTAF gaf samma år, Onsdagen näst efter Johannis Baptiste dag, "stadfästelse på de gode Måns Privilegier, som "på Wärmelands Berg bo och byggandes äro, "hwil-

(m) Se B. Bergs-Coll. Deduction til K. M. 1666. M. S.

(n) Eken har waret råmärke imellan Alkwetters och Knappforshytte skog, och finnes ännu, i en gammal Dom öfwer rässkilnaden, nämnd för Eken, under hwilken 2 Konungar rastat och hwilat (Herr Directeur Em. Geyer.).

(o) Puffend. Sw. Hist. p. 432. Eken står ännu qwar, och är 5¼ aln tjock wid roten. Det är troligt, at Alkwetters nu warande ägare, Herr Direct. Em. Geyer, låter här upresa något Monument, äfwensom Herr Kyrkoh. Sv. Kihlman ärnar göra wid Ofra Ulleröds Kyrka, där Kon. CARL XI rastade 1686.

„hwilke dem af framledne Konungar och Riks-„Föreståndare undte och gifne äro, at wid full „magt hållas til alt sit innehåll och lydelse, så-„som andre Rikets Bergslager. Fri marknad „skulle de, i anledning däraf, hafwa alla Lor-„dagar, at handla med dem, som waror til dem „förde. Konungen tog ock i sit hägn Bergs-„männen med Hustrur, Barn och Tjenstefolk „och all deras ägendom i löst och fast″.

Under en så ädelsint Konung hade Bergsfolket nog härwid at trygga sig i all sin handtering; men det updagades för dem än en långt klarare dag, då hans Son blef deras egen Herre och Hertig. Man skulle knapt kunna tro med hwad nåd denne Hertig omfamnade Bergsfolket, och med hwad kärlek de honom tilbaka bemötte, om icke så många berättelser däruti instämde hos deras efterkommande, hos hwilke han lefde. Han helsade på dem och besökte dem i deras hus, där spisade han af deras anrätningar, där sof han i deras sängar, där talade han med dem icke som Prins eller Konung, utan som deras like. Därigenom wann han icke allenast deras fulla förtroende; utan ock, det han högst skattade, sit påsyftade ändamål at få Bergslags-rörelsen i mögeligaste gång.

Til den ändan införskaffade han, tid efter annan, Fransöser, Walloner och Holländare, som förstodo at gifwa Bergsfolket bätre begrep om sin handtering, än de dittils haft. Desse fingo boståder, efter omständigheter och lägenhet, wid åtskilliga Hyttor, och blefwo framdeles

les med de gamla Slägter inblandade. Åfwenså nedsatte Hertigen i Bergslagen några Finnar, endast för at gifwa Folket fulständigt begrep om Swedjerågs fäende.

Med desse Walloner och Holländare är den beskaffenhet, at sedan den Spanske *Duc d'Alba*, omkring 1568, gaf sig til at grufweligen tyrannisera emot Protestanter och så kallade Hugonotter, i Holland och på gränsen åt Frankerike (p), woro desse glade at med lifwet få draga sig undan, ehwart det ock helst bure i werlden. Owißt är, om de af första början slutat någon öfwerenskommelse med Hertig Carl, men förmodeligen war han glad åt deras ankomst; ty de tjente honom icke allenast at upbygga nya Hyttor, utan de blefwo ock sjelfwe Arbetare därwid, såsom Upsättare, Masmästare, Loftspare, Styckegjutare, Dragsmeder, Tråddragare, m. m.

De förste jag funnet nämnde af dessas Slägter, äro *Bilock*, *Gago* och *Grawe* samt *Chenon*. Denne *Chenon* hette *Paschilius Dionysius*, gemenligen Påke kallad, och skal hafwa

Ii

(p) När K. Henric IV i Frankerike, år 1572, i Paris höll sit bilåger, anstäldes där et icke mindre blodbad emot Protestanterne, som kallades det Parisiska Bröllopet, och ser mycket likt ut, at några af wåra Wallon-Slägter, därifrån kunna räkna sin inkomst til Swerige.

wa waret af en adelig Ätt från Frankerike (q), men måste i den almänna förföljelsen följa hopen åt i sjelfwillig landsflygt och äfwentyrligt öde. Ehuru Utländing, hade han ändå förmycket hederligt hjerta, at se huru slät det war beställt med tilwerkningen af Järn, oaktadt all Hertigens hug och bemödande at den förbättra. Han gaf därföre et förslag, at inskaffa flere Walloner, och fick af Hertigen, som då war Konung, et Latinskt Resepaß af Nyköping 1600. Sedan han waret en tid borta, kom han med sådane tilbaka (r), och war, utan twifwel, den gången, som *Niclas Juliusson d'Epreez* hyrde Konungen skepp, at införa denna nya Inflytning til Swerige, men, af kärlek til en wacker Flicka i följet, blef sjelf qwar (s). *Chenon* blef andre gången utförpassad 1607, och kom därpå med flere Walloner tilbaka (ss). Troligt synes ock, at ännu-därefter, och sedan GUSTAF ADOLPH blifwet Konung, medan CARL PHILIPP än lefde, åter en ny flock inkommet (t).

Desse blefwo kringspridde på Hyttorna i Fernebo och Carlskoga Bergslager, och weta

---

(q) Han hade sit Wapen med sig, inpräglad i en silfwer-tafla, af hwilken Arfingarne togo hwar sit stycke. Gubben war eljest icke för höghet eller rikedomar, som wi framdeles få se.

(r) Lärd. Tidn. N:o 34. 1764.

(s) Hon hette Kättlen, men owißt af hwilken Slägt.

(ss) Lärd. Tidn. N:o 34. 1764.

(t) Lärd. Tidn. N:o 34. 40. 1764.

ta månge på bägge ställen, men dock mest i Lungsund, at ifrån dem räkna sin härkomst, åtminstone på möderne. En del blefwo anwände til Skrifware-staten och Upsynings-män öfwer de andre.

Deras namn, som man i sednare tider igen-funnet, äro följande:

du Beau,	Bilock (Bilor),	Chenon,
Dress,	Dulock,	Durent,
d'Epreez,	Fassing,	von Ferren,
Finshus,	Gago,	Garnej,
Grave,	Guidi,	Hermansson,
Knöppel,	Kræmer,	Lemens,
Lochett,	la Montagne,	Piett,
Savoland,	Schnieder,	de la Tuange,
Touffar,	von Vesseln,	Wachtendonk (u).

* * *

Hertigen försummade icke, hwarken förr eller efter Wallonernes ankomst, at gifwa denna sin älskada Bergslag åtskilliga wackra Privilegier och upmuntringar.

Icke långt efter anträdet til Regeringen ,,stadfästade han, i Eschilstuna 1569 d. 9 ,,Febr., Bergslagens förra frihet, at wid No-

 ,,ra

(u) Desse äro, mig weterligen, utgångne på manliga sidan, utom Bilor, som kallar sig Stenström, Chenon, Fassing, Garnej, Knöppel, Touffar och de la Tuange, som nu heter Wennerhamn.

„ra Kyrka få handla Spannemål och annat,
„hwad til Bergsbrukens drift tjente, och an-
„målde dem, til den ändan, hos Kon. JOHANS
„Fogd, wid Nora, til det bästa" (x).

J Örebro, d. 23 Jan. 1573, bekräftade han, til alla sina delar, de Privilegier, som Kon. GUSTAF gaf Bergslagen 1527 (y).

Genom öpet Patent, af Nyköping den 3 Jan. 1581, „utlofwade han til Bergsmän-
„nen, at eho, som uptäkte och uptog Grufwor
„af silfwer, koppar, järn eller annan malm,
„skulle dem fritt, emot tionde, få bruka, och om
„de hade någon malm at föryttra, wille han
„wara närmast at köpan". Orsaken til detta Påbud war, at han förnummet det i Bergslagen fans hwarjehanda slags malm, af järn och koppar, men Folket dölgde den, antingen af fruktan, at ej få gagna sig af honom, eller ock, at få på sig större skatt (z).

J Tingwalla, d. 2 Novemb. 1582, förbätrade han märkeligen sina förr gifna Privilegier. „1) Skulle Bergsmännen njuta Folk
„sit frie för utskrifning, utom högsta nödfall.
„2) Skul-

(x) Orsaken war den, at Nora Bergslag låg ej i Hertigedömet. Wid Nora war Marknads-plats redan 1422, och den confirmerade Kon. GUSTAF för wäre Bergsmän 1527.

(y) Detta finnes ej trykt i Kongl. Bergs-Collegii Handlingar.

(z) Se Bergs-Ordningarna 1736.

„2) Skulle alle, som flydde til Bergslagen, „njuta där fulkomligt beskydd, om de ej begått „desto grofware mißgerning. 3) Skulle de, „som wille bygga nya Hyttor, njuta dem fria „från all skatt i 6 år. De gamla skulle sådant „ej så förwägra; dock skulle dem ej heller något „intrång göras. 4) Skulle ej flere få på hwar „Hytta sig intränga, än som wäl kunde sig för„sörga (a).

* * *

Wi hafwe nämndt förut, at Hertig CARL dref Silfwerwerket wid Hornkullen. På samma sätt hade han et Silfwer- och Koppar-werk wid Torskebäcken, bredewid Sjön Yngens östra strand, som både i hans tid och i hans Sons war i full gång (b). Utomdes byg-des nu, tid efter annan, 6 nya Järnhyttor, och de gamla blefwo ombygda och i bätre stånd satta.

De nya woro: Långbans-hytta 1550 (c), Järsjö-hytta 1580, Hecktors-hytta (d)

(a) Se nästföregående citation.

(b) Ståthållaren Arp fick, 1582, Hertigens befalning, at förfärdiga dammarne wid Torssebäcken, så at både Koppar- och Silfwer-malmen kunde under händer hafwas til bläsning (S. Lönb. Saml. om Arpe-Slägten, M. S.

(c) Se Bergs-Collegii Register. Eljest förefaller nog trolikt, at någon liten Osmunds-Smedja waret här långt förut, inwid Grufwan, och i et så tjenligt wattudrag.

(d) Hon bygdes af Wallonen Hector Lochert, och kalla-

och Dam-hytta omkring 1600; Rytt-hyttan 1608 och Carlsbro- eller Storbro-hytta 1611; men Wek-hytta och Rytt-hytta blefwo nu utdömde (e).

* * *

Normarks, Persbergs och Långbans Järngrufwor woro nu i full gång, utom några smärre Grufwor i samma strek med Persberg, söder om Ungen (f), imellan gamla och nya Kroppan, hwaraf man, förmodeligen, betjente sig til Kronobruket.

Koppargrufwor woro wid Torskebäcken, Gåsborn och Stjerneberg på Dahlskogen. Silfwergrufwor wid Hornkullen och Långbans ände; och sedan på Norköpings Riksdag, 1604, blifwet beslutat, at Stångjärnshamrar skulle uprättas i Riket, emedan så mycket underslef skedde med Osmunds-faten, då de såldes utrikes, blefwo Hamrar bygde wid Wek-hytta, Hennike-hytta, Asp-hytta och Torskebäcken, hwilkas Innehafware, i den tiden,

---

des efter honom antingen Fransose- eller Loståpare-hyttan.

(e) Philippstad grundades på deras ägor.

(f) Denne sjö har med det klaraste watten, och kan man, wid klart wäder, se botten, som blänker af ren malm. Många hålla före, at det skulle löna mödan tappa ut denne sjö; men jag tror icke, at någon än kunnat utstudera mögelighet därtil. Kunde det ske, så skulle ingen skada blifwa, at Eld- och Luft-Machinen wid Persberg redan länge waret en onyttig meubel.

tiden, således äro bland de äldste Bruks-Patroner i Swerige, emedan desse Hamrar alle woro i gång före 1608 (ff).

Sluteligen får jag här göra den anmärkning om wår Bergslags tilwäxt under den tid Hert. CARL, antingen såsom Furste eller Konung, styrde Wärmeland, at när han i sit Testamente, 1605, gaf sine Söner anordning til at betala til Prinsessan CATHARINA 12,000 Gol:gyllen, dem hon ägde at fordra af sin Fru Moders Brudskatt, så skulle, utom annat, därtil tagas, uthi Wermelands Bergzbruk 700 skeppund Stångjärn, som belöper sig wid paß 7700 Daler (g).

* * *

Fogdar på Wärmelands Berg hafwa waret:

Björn Pedersson (Bååt) til Follenäs 1525, 7 (h).

Jöns Olsson 1550.

Lasse Olsson 1551.

Ii 4 *Peder*

(ff) K. Bergs-Coll. Regist.

(g) v. Stjernm. Riksd. och Möt. Besl. p. 604.

(h) Sidstnämnde är biwistade han Westerås Riksdag, ifrån Wärmelands Berg, tillika med Söffrin Bagge. Han fick, jämte flere, Stockholms Slott i Slotslofwen 1538 (v. Stjernm. Höfd. M. P. II. M. S.), och lefde til 1570. 1) g. m. Brigita Grip, 2) Christina Krumme, Son af R. R. Peder Erlandsson.

Peder Arvidsson, Befalningsm. 1556 (i).
Lars Jonsson 1558 (k).
Hans Persson 1593.
Måns Persson i Kalfhytta 1602.
Jon Olsson, tillika Härads-Fogd, 1605.
Jöns Bock til Solberga 1610.
Erik Björnsson 1614.

* * *

Kyrkor hade Bergsfolket nu, som i förra Tidehwarfwet, wid Fernebo och Kroppa; men 1611 blef Fernebo Kyrka flyttad ¼ i N. O. til den nyß anlagde Philippstad (l).

8. Finne-

(i) Han är Stamfader för Romann och Stjernecrants. Kon. GUSTAF satte, 1557, Marcus Klingsten til Upsyningsman öfwer Hammarsmedjorna, eller, som merendels lär wara detsamma, Osmundshyttorna i Bergslagen; men de andre kallas Fogdar på Wärmelands Berg, och hade at beställa med upbörden. Lennart Germundsson hade öfwersta Befalningen öfwer Bergwerken i Riket på 1570 talet. I hans ställe satte Kon. JOHAN sin Camererare, Olof Knutsson (kanske Roos), 1577, som än war qwar 1584; men jag wet ej, om de haft något at säga i Wärmeland, och sak samma är om Jost Kurssel, hwilken, 1579, blef, af Hertig CARL, satt at hafwa upsigt öfwer Bruken i Nerike.

(k) Stamfader för den widlyftiga Ekmanns-Slägten, genom Fogden Jon Larsson på Ökne i nästa Tidehwarf.

(l) Imedlertid hafwa desse Lutherske Pastores tjent wid Fernebo:

Herr

8. Finneskogarne.

Desse anförer jag här bland wåre märkelige orter, emedan de woro förut icke annat än ödemarker, som nu blefwo, på sit wis, bebygde och med Folk besatte.

Hertig CARL såg at Hemmanen i Wärmeland, åtminstone åt Norska gränsen, hade större utrymme i skog och mark, än des åboer kunde och hinde med at nyttja och bruka. Därföre tänkte han åfwen på utwägar at göra dessa brukbara. Jag har anledning at tro, det han, til den ändan, införskaffade Finnar, under den tid Kon. JOHAN war Hertig i Finland (m), och

---

Herr Olof, som förut waret Munk. Wardt Stamfader för Petræerne i Wärmeland, Westmanland, Dalarne, m. m. Namnet togs, utan twifwel, af Petra, som skulle utmärka Bergs-Kyrka i Wärmeland.

Herr Pehr Arvidi 1570. Sålde, 1575, sit Hemman til Prestegård för 2 läster Järn, och lärer sedan lefwat til 1592 (Rhyzel. Werm. Eccles.).

Herr Anders Erici 1582-1603. Fick, 1597 d. 11 December, Hert. CARLS donation på 12 tunnor Spannemål ur Gilberga Herberge.

Herr Jöns Larsson 1604. Skref sig Kyrkoherde i Fernebo, Wermelands Berg och Nykroppa. Under honom blef Kyrkan flyttad.

Capellaner har jag ej funnet flere än Herr Torsten i Fernebo 1581, Herr Anders i Nykroppa 1584-90, och Herr Christopher i Herrhult 1610.

(m) Kyrkoherden Lars Lamani i Rånealambi affände Finnebonden Hans Hindrikson til Swerige, 1584, med en prägtig Attest, at han ej kunde försörja sig i Finland (Archiv. Werm. Tom. II. N:o 52.).

och at det war det folkebyte, som skedde imellan Finland och Swerige, i en Konung ERIKS tid, hwilket Sal. Biskop *Rhyzelius*, och flere efter honom, fördt til ERIK Lespe. Men hwad som därigenom icke kunde uträttas, därtil gafs, af en ångslig orsak, et godt tilfälle.

Sedan den Polske Konungen, Hert. CARLS Brorson, SIGISMUND, tillika blifwet Konung i Swerige, upkom, ur flera skäl, oenighet dem imellan, och det brast ändteligen ut i uppenbar sägd, som i synnerhet tog sit säte i Finland. Där hade Hertigen ganska många medhållare, i synnerhet bland Allmogen; men Konungen ditsände en sin General, *Fleming*, som inqwarterade sit Rytteri i Österbotten. Desse blefwo ej bätre emottagne, än at Österbotningarne sammangaddade sig emot dem och dem förjagade 1596.

I börgan af 1597 samlade sig ännu en större flock uproriske Finnar ur södra delen af Österbotten, norra delen af Cajana Län och en hop från Carelen. De förre gingo öfwer Tawast-skogen up til Finland; de sednare drogo up genom Calajoki Soken til Tawastland och Soknerna Witasari, Räntalambi, Suarijerfwi och Länokas. Där war Folket af *Flemingen* förbudne at gifwa detta ströfwande parti något til uppehälle, eller lemna dem husrum, det de ock efterkommo, och satte sig hårdt emot sine nykomne gäster. Men desse igen grepo til wapen, slogo ihjäl hwar och en som

satte

satte sig til motwärn, och gingo så långt, at de hwarken skonade Qwinnor eller Barn. Härtil kom ock, at *Flemingens* Troppar ströfwade widt och bredt omkring, så at en del af desse nämnde Soknars Inwånare lågo sig på intet ställe säkre förr, än de kommo öfwer til Swerige (n). Där tog Hertig CARL dem nådigt emot och anwiste dem til skogarne på flere ställen, där de ännu anträffas i Dalarne och Norrland, m. m, utom det de äfwen draget sig in öfwer Norska gränsen (o). Men i synnerhet kom en stor hop til Wärmeland, där de satte sig ned på skogarne i Bergslagen, Elfdalen, Fryksdalen, Jöse-härad, Normarken och Gilbergs-härader, så at de likasom i en half cirkel omgifwa Landet. Wi så framdeles anteckna dem i de Soknar, där de hafwa sit stamhåll. Här torde roa, at jag anförer de Slägtenamn (p), som hit inkommet, här stadnat och widare sig ökat.

Ambi-

(n) Inrikes Tidn. N:o N:o 22, 50, 94. 1767.

(o) Desse lefwa altid i wänskap och slägtskap med wåra Finnar, och tala ren Finska, så at man får swårt at igenleta Sturlesson, Jornandis och Adámi Finnar, Skidfinnar och Finweder kring wåra bygder.

(p) När jag frågade en Finne, i Gunnarskog, hwarföre han skal heta Kruggen? frågade han tilbaka: Hwarföre heter tu Fernow? och då jag frågade hwad Kruggen betyder, swarade han med et slags löje: Hwat betyder Fernow? Ser tu wi skole et namn ha; thet kan ingen mer förbjuda oss Finnar at ha tilnamn, än thi Swenska.

Ambian.
Brommos,
Burk,
Burrus.
Haddock,
Hackran,
Haithen,
Halian,
Hammelan,
Hammen,
Harken,
Hickon,
Hirran,
Hollan,
Hongen,
Hortan,
Husken,
Hyttjen,
Håcken,
Håtack,
Häcken,
Höken.
Kaffrene,
Kajkelan,
Kajlan,
Kammes,
Karjan,
Karten,
Kaupen,

Kelten,
Kempan,
Keppan,
Kesen,
Kjeckan,
Kirgetan,
Kisken,
Kitten,
Kocken,
Kolenen,
Kommelan,
Korran,
Kortan,
Kosman,
Kruggen,
Kurken,
Kyrialaj,
Kyttan,
Käweran.
Laurhehen,
Linken,
Linden,
Linton,
Loanni,
Lomian,
Luken,
Lusken.
Mackelin,
Maeken,

Majnen,
Makran,
Mammen,
Mengelan,
Mojlan,
Mollar,
Morjelan.
Neiken,
Nerkelan,
Nikran,
Natan,
Nowelan.
Ojen,
Ojnen,
Orran.
Porkelan,
Pasajnen,
Penn,
Penticken,
Pinsen,
Pojo,
Pojlan,
Popen,
Pundan,
Purkan,
Purran,
Puttam,
Pylken,
Pyndan,

Påh

Påhällan, Påttjan, Pättel. Rajlan, Rink, Rinten, Ronkan, Rotken, Rämmen.
Sars, Sickan, Sinp, Soenn, Sojken, Sorran. Tarwen, Tasen, Tassen,
Tenhune, Tisk, Torpan, Tyan. Urbian. Wajsen, Wappen, Wesköta, Woxland.

Dock är til märka, at desse endast äro i Elfdals, Fryksdals och Jöse-härader, och däraf skulle man snart komma på den tankan, at OLOF Trätelja knapt förde mer Folk med sig til Wärmeland, än desse Finnar waret wid sin inflytning.

Berättelserna innehålla ännu, at desse Finnar, i första början, haft den högdragenhet hos sig, at om någon Swensk Dräng friade til en Finsk Piga, så war han säker om en korg, hwilket, til någon del, lärer kommet däraf, at de hålla sina Qwinfolk för wackrare än de Swenska, hwilket ock torde, på somliga ställen, träffa in, så länge de äro ogifta, eller, rättare, så länge de äro unga, men längre warar det heller icke, emedan röken i deras badstufwor efterhand tärer på skönheten, och man knapt någon ting ofnyggare kan få se, än en Finne-kärring med sin pipa i munnen, hwarwid de merendels wänja sig så snart de blifwa gifta; härutaf har kommet, at Finnarne blifwet af sine Grannar

nämn-

nämnde fö Finne-Adel. Med tiden har denna wurmen förgått hos wåre Finnar, så at de gifta sig ofta nog med Swenska; åfwensom ock en del af dem lagt sig til Swenska stufwor, dem de nyttja för främmande, som icke tåla deras badstufwu-wärma.

Om deras öden och lefnads-sätt framdeles.

9. Ny-Eds Pastorat, i Kihls-härad.

Imellan Fernebo, Wåse-härads och Kihls samt Råda Soknars, Kyrkor war en lång och beswärlig wäg; dock bodde midt imellan dem Folk i en krets, som lydde under någondera af dem. När desse stundeligen sågo med hwad nåd då warande Konung CARL IX omfattade alla sina Undersåtare, och de tillika betraktade hwad swårigheter de måste utstå af så lång kyrko-wäg, föresatte de sig, at hos Hans Kongl. Maj:t i underdånighet söka om någon ändring därutinnan. Konungen hörde nådigt deras bön, och gaf wid paß 30 Hemman tilstånd at få bygga sig egen Kyrka och hålla egen Comminister. Det skedde d. 11 Octob. 1593, och hela Soknen lades til Kihls-härads Tingelag.

Konungen utsåg, sielf närwarande samma år, et litet oskatlagdt ställe, til bostad åt Pastorn, Åräs eller Rokärr kalladt, hwarmed ock den förste Kyrkoherden måste låta sig nöga, jämte det han fått, för egen räkning, köpa Hemmanet Hulteby, et halft skatte, straxt inwid Preste-bordet,

bordet, men hans Arfingar bytte det bort, til den följande Pastorn, emot Rådetorp, et halft Krono, hwilket Enke-Drotningen CHRISTINA, genom Bref af den 10 Febr. 1621, förwandlade til skatte, men Hulteby åter til Krono- och Prestegård (r).

Kon. CARL gjorde, af Örebro d. 15 Febr. 1608, Soknen til fulständigt Pastorat, och gaf halfparten af all i Soknen behållen tionde til Prestens underhåll; men han lår icke heller i början mycket mera haft, emedan, då Drotn. CHRISTINA, af Ny d. 7 Febr. 1621, frikallade Herr *Olof* för 36 Dalers rest i Elfsborgs lösn, så skedde det, som orden lyda, af orsak, „at han hafwer en ringa Församling, „och föga mer til sit uppehålle bekommer, än „det Wi honom gunsteligen til wederlag årli„gen efterlåte" (s).

Den förste Pastor hette Herr *Jöns* (Jonæ Bråts). Han fick mycket hjelpa til Kyrkans bygning, och dog 1616.

10. Philippstad på Wärmelands Berg.

Ehuru Bergslagen nu länge haft förgdag wid Nora Kyrka, Mariåstadsboar och Wästgöthar

(r) Härom och mera har Herr Probsten M. Gröndahl gifwet mig benägen underrättelse.

(s) Härpå äger jag, i Archivo, Original-Brefwet af H:r Häradshöfdingen Joh. Sandelin.

göthar förde dem Spannemål och waror til Bro eller Hamna, och Carlstad, til stor del, war för deras skul anlagd; märkte dock Kon. CARL, under sit långa och trägna wistande här å orten, at Bergsmännen kunde icke annat än taga skada i sin handtering af långa och beswärliga resor til desse marknads-platsar, och at sådant kunde bätre werkställas af wisse därtil förordnade Borgare inom Bergslagen, som kunde, emot en skälig winning, föra Bergsfolket alla sina nödtorfter tilhanda, och därföre war Konungen, åfwen i sin ungdom, omtänkd, at låta bygga en Stad på Wärmelands-Berg (ff). Men åtskillige omständigheter sammanstötte, at sådant icke blef i werket ståldt, förr än i slutet af hans berömliga lefnad. Och emedan mest hela hans Familias namn lefde i någon Stad eller ort; så wille Konungen, at denne nye och sidste hans Stad skulle bära namn af des yngste Son, då warande Landets Hertig, CARL PHILIPP.

Platsen blef utsedd på et för hela Bergslagen ganska beqwämligt ställe, och, så til sägandes, i des medelpunkt, en fjerdedels mil ifrån Fernebo Kyrka, där en älf ur Fernsjön och Lersjön faller in i Daglösen, och i hwilken älf då nyli-

(ff) Berättelsen är, at Hertigen i yngre åren, til at utse tjenlig plats til Stad, ridet genom skogen åt Bosjön och Elfdals-kanten, men wändt, där ännu stället har namn af Kunga-bergen, på den så kallade Kreets wäg.

nyligen några Stångjärns-hamrar blifwet bygde af Wekhytte Bergsmän, som bodde här straxt inwid (t).

På denna Hyttas ägor och några Bergs-skatte-Torp (u) grundades Philippstad, och Privilegierne utfärdades af Örebro d. 6 April 1611 (v). De bestodo af 16 Puncter:

1) „Inwånarena i Philippstad bibehållas „wid den rena Ewangeliska Läran.

2) „De njuta Sweriges Lag och Stadsrätt.

3) „Häfwa magt at handla öfwer hela Riket.

4) „Dem gifwes Wekhyttan til mulebete „och wedbrand.

5) „Ingen får bygga gatubodar, som icke „är Borgare, ingen köpa järn på Bergslagen,

---

(t) De woro Nils Ersson, som fick Hennicke-hytta i wederlag, Håkan Swensson, som fick Storbron, och Stamfadern för Jeansse-Slägten, som blef flyttad til Daglöswiken. Det säges at han haft sin bostad på den backen, där nu Kyrkan står; men at Kläckor ringt om nätterna under gälfwet, hwilket Konungen sjelf sluteligen afhörde, och skal då hafwa sagt til Gubben: Här är förmycket heligt rum för dig til at bo uppå; du skal flytta til Daglöswiken.

(u) Ibland de documenter, som Stadens Riksdags-Fulmägtig, Skräddaren Pihlgren från Westerås, om Bostäls-ägorna hade at anföra, läste jag, i min barndom, at Kon. JOHAN skänkt dessa Torp til Stad i Bergslagen; men sedan har jag bade i Philippstad och Westerås fåfängt sökt dessa papper.

(v) Dem har tillika Drotn. CHRISTINA underteknadt.

„utan at det först på Stadens wåghus är wägt, „satadt och brändt Wasan på.

6) „Dem gifwes rätt Mått och Wigt.

7) „De, som sig här nedsätta, benådas med „10 års frihet för alla utlagor.

8) „De hafwa magt at bruka Bergwerk, „emot åttondedelen til Kronan, när frihets-„åren äro ute.

9) „Likaledes tilstånd at bygga Hyttor, mot „wederbörlig andel til Kronan.

10) „Dem efterlåtes frihet för almänna „Skjutsfärder och omlågnings Gästnin-„gar; däremot skola Gästgifware och Ta-„wernerne hållas.

11) „Dem förunnas hälften af alla Sak-„ören, til Scholans, Kyrkans och andre pu-„blique Hus wid magt hållande.

12) „Alle slags Handtwerkare få sätta sig „här ned.

13) „Ingen Adelsman, Prest, Ryttare „eller Knekt får köpa Jord, Hus eller Tomt „i Staden: sådant skal wara Borgarena imel-„lan; dock får ingen af dem hafwa flera Tom-„ter än den han bor på, om han icke hafwer „Barn, som wilja blifwa Borgare. Dö de, „skal Tomten sälgas. Fins ej Arfingar, äga „Kronan och Staden hwardera hälften.

14) „Hwar och en får icke fritt brygga, utan „wisse Bryggare skola tilsättas, som, för elds-„wåda, hafwa sina brygghus utom Staden.

„Wisse

"Wisse därtil utsedde Män upbära 1 Mark accis för hwar tunna såd, hälften til Kronan och "det andra til Staden. Wid straff får ingen "hafwa egen brygståck i sit hus, utan brygga "mot betalning hos Bryggaren, och för hwar "tunna, som utsålges, hafwe Kronan half Mark "och Staden 2 öre.

15) "Om Utländingar och andre wilja sig "här nedsätta, skola de lofwa, innan de gått sin "Borgare-Ed, at qwarblifwa i alla sina lifs-"dagar. Skulle någon sedan wilja flytta, til-"bjude Staden eller besuten Borgare hus och "hem. Wil ingen annan, skal Staden dem "efter Måtismanna ordom köpa, och tredingen "af hans Lösöron äro förfalne under Staden. "Söker han dem undstinga, höra hus och grund "för intet Staden til. Äger någor inom Stads "fordran hos honom, hafwe den största och för-"sta rätt i Lösöronen, och sedan utomstads Bor-"genär.

16) "Til Stadens bygnad och förbä-"tring efterlåtes tionde penningen af alt hwad "i Staden faller. Har någon utomstads at "här ärfwa och wil här ej bo, gifwe hwar tion-"de penning och sälge ej fastigheten til annan "än Stadsbo, efter Måtismanna ordom. Wil "han ej sälga eller sjelf besitta, höre den ena hälf-"ten Kronan, och den andra Staden til."

* * *

Man kan wäl tro, at här hade några Borga-re satt sig ned innan desse Privilegier under-

teknades, i synnerhet, som Rytt-hyttan, 1608, bygdes i stället för Wek-hyttan, efter Konungens befalning och tilstånd (x); men efterhand ökades snart hopen af hwarjehanda Slägtom och tungomålom, Bergsmännen wid Wek-hyttan och Storbroen, Wärmelands och Dahls Bönder, Wästgöthar, Walloner, Fransoser och sluteligen Tyskar (y), hwilke alle merendels måste upródja sine Gårdar och Tomter af skogroten.

Men Kon. CARL fick aldrig se denna sin sidsta åminnelse i någon tilwäxt; ty han dog samma år i Nyköping d. 30 October; men Drotning CHRISTINA, K. GUSTAF ADOLPH och Hert. CARL PHILIPP hade Staden ofta åra och nåd at hysa.

Rådstuga bygdes, wid Stadens första börgan, wid östra Torget, af träd, hwartil Konun-

(x) Rytt-hyttan blef dock 1611 ödelagd, och des skog anslagen til Staden.

(y) Tyskar kommo dock, mig weterligen, inga före Evert Strokjerk och Hervegernes Stamfader 1636. J min Disp. om Wärmelands Berg och Philippstad, 1764, har jag orätt anfördt Juthia Danos, hwartil jag tog anledning af et Memorial til Rikfens Ständer 1736, där Juthar stå nämnde; men Auctor därtil lärer därmed förstått antingen Gjutare, eller Rådm. Nackrey, som dock, i sednare tider, kom hit ifrån Juthland.

nungen gaf 50 Daler (z). Stadens styrelse berodde på Borgmästare och Råd, på samma sätt, som wid Carlstad är nämndt. Ibland Borgmästarena skal *Niclas Juliuss. d'Epreez* hafwa waret den förste (a).

* * *

Fernebo, eller Wärmelands Bergs Kyrka flyttades 1611 från Kall-hyttan (b) och sattes bredewid Rådstugan wid öfra Torget, så at gatan gick dem imellan, som leder wägen til Nordmarks Grufwor. Konungen gaf därtil 100 Daler. Hon fick sluteligen namn af Lill-Kyrkan, och tjente til Aftonsångar och Bönestunder, sedan en större bygdes i östra ändan af Staden, inwid Daglössen, på en ljuflig udde, som förmeras af älfwen och en wik. Men därom få wi tala längre fram.

Förste Pastor i Staden war Herr *Jöns Larsson*; men han bodde wid Kall-hyttan: ty ännu hade ingen Prestegård blifwet bygd i Staden.

(z) Genom Bref til Fogden Jöns Bock d. 11 Apr. 1611

(a) Han war tillika Bergsfogd, eller Bergmåstare.

(b) Då Kläckorna skulle föras öfwer Fernsjön, brast isen, wid Kallhytte-ön, under den ena, och hon föll i sjön, där hon ännu ligger. God inbildnings-gåfwa gjorde, at hon fluget ur tornet och sedan, at den andra Kläckan icke kunde få annat ljud, än at hon tillika utrykte de sorgelige orden: *Min make ligger i Fernebo-sjö*, intil des hon skänktes eller såldes til Kroppa, där hon dock långesedan blifwet förwandlad.

Scholan blef, twifwelsutan, bygd straxt wid Stadens grundande, och det wid nedre Torget, hwartil, enligt Privilegiernes 11 Punct, bestods publique hjelp. Såsom Hertig CARL hade en Scholåmåstare wid Kall-hyttan (c) förut, wid namn Herr *Anders*, så år troligt, at densamme blifwet flyttad til Staden; men sedan blef Kyrkoherdens Herr *Olof* den Gamles Son, *Olof Olai*, både Capellan och Scholåmåstare (d).

11. Sileruds Pastorat, i Nordmarks-Hårad.

Denna Soken låg, åtminstone til största delen, under Kyrko-Herren i Gilberga långst ifrån Påfwiska tiden; men det år troligt, at Församlingens Ledamöter gjordt ansökning om egen Prest och Pastor omkring den tid Kon. CARL IX dödde, hwilket dem ock bewiljades, och blef Herr

(c) Detta har jag funnet af Kyrkoh. Måster Simons Kyrko-Journal, åfwensom ock, at Hert. CARL hade en Hof-Skräddare boende wid Kall-hyttan, förmodeligen at underwisa Folkets inhemske Skräddare; ty annars ser jag icke hwad han hade dår at göra. Han torde ock hafwa waret en af Wallonerne.

(d) Såsom han kallades Pædagogiarcha, och en annan, icke långt därefter, Pædotriba, hwilket synes af twånne Dedicationer; så kan man låtteligen sluta, at denna Schola från sin första början inråttades på båtre fot, ån de wanliga Barna-Scholor, eller Pædagogier, i den tiden.

Herr *Diedrik* den förste. Men jag har ej kunnat få någon annan upplysning härom, än et Bref, som Enke-Drotning CHRISTINA, af Mariäholm d. 18 Martii 1614, gaf Kyrkoh. *Anders Nicolai* i Gilberga, däruti honom och hans Hustru, på lifstid, förundes frihet för wisse och owisse persedlar af sit Skatte-hemman Knästa i Kihla, ,,efter Silerud hade blifwet ,,tagen från Gilberga och gjord til eget Gäll, ,,och Gilberga nu icke kan föda sin Prest.

12. Brunskogs Pastorat, i Jösse-härad.

Brunskogs widlöftiga Soken hade, alt ifrån Påfwiska tiden, merendels legat under Stafnäs Pastorat, och kunde wäl något bätre blifwa skött, sedan Stafnäs, i Lutherska tiden, fick Capellan. Dock hade det å ömse sidor sina swårigheter för den långa wägen, i synnerhet för dem på Mangskogen (c); därföre sökte först några Hemman i Brunskog tilstånd, at så bygga sig en Kyrka för sig sielfwa wid Boda, som dem ock bewiljades d. 28 Jan. 1616. Sålunda woro i Brunskogs gamla Soken twänne Kyrkor, men ingen egen Prest. Därföre gjorde de underdånig ansökning at så sig egen

(c) Desse Bönder weta ännu omtala, at deras Förfäder biwistat Wärmskogs Kyrka, och at Gärden Fjäll, på Mangskogen, haft träta om fiske i Wärmelen med Mangskogs Bönder, ehuru det är många mil dem imellan.

Kyrkoherde, hwilket ock Enke-Drotn. CHRISTINA dem nådigt bewiljade genom Bref af Mariåholm d. 25 Febr. 1621. Och således blef Brunskog, i slut af detta Tidehwarf, skildt från Stafnäs. Wi få i det nästa mer tala därom.

Til Kyrkoherde blef utsedd *Påfwel Nicolai* (Wermius), som förut waret Capellan i Stafnås, hwilken fick Gården Prestebohl, inwid Kyrkan, til boställe, dock emot årlig skatt och utlagor (f).

* * *

Flere betydelige orter äro, för detta Tidehwarfwet, icke at anföra, utan stod för öfrigt alt merendels på samma fot, som förut, hwad Häradernes indelning angår. Dock bör här ännu märkas, at i denna tiden hörde til Kihlshärads Ting icke allenast nuwarande Carlstads Tingelag, utan ock, til slut, hela Ny-Ed Soken, hwilka hwar för sig, i sednare tider, därifrån blifwet skilde. Äfwenså gäller här den anmärkning, at Ölme-härad, som nu är Tingslag för sig sjelf, denna tiden låg under Wäse-härad intil 1600, hwarföre det ock nämnes hwarken i K. GUSTAFS Testamente eller wid Upsala Möte såsom Härad.

På samma sätt räknades Sileruds Soken, som wid 1610 fick egen Pastor, til Gilbergs-härad,

(f) H. Probst. Unger har härom behagat mig underrätta.

härad, men lyder nu til Nordmarken. Råda Soken, i Wisnum, blef ock af Hertig CARL gifwen til Amne-härads Pastorat i Wästergöthland, men låg qwar til Wisnums-härads Ting, och Grafwa gjordes, 1584, til eget Pastorat, men lades, 1596, tilbaka til Carlstad.

I stället för 18 Pastorater i Påfwedömet, hade nu blifwet 24, då man åfwen räknar Grafwa, och det efter Häradernes indelning, wid Upsala Möte, i följande ordning:

I. Östra Sysslet, 12 Gäll.

I. Wisnums-härad. Wisnum, Rudskoga, Råda, Kihl.

II. Grums-härad. Noor, Segersta, Grums, Ed.

III. Nås-härad. Kila, Tweta. By, Bro, Huggenäs, Ny. Milleswik, Botilsäter. Ölserud, Eskilsäter.

IV. Kihls-härad. Carlstad, Hammarön † (ff), Grafwa †, Kihl, Frykerud. N. och Ö. Ullerud, Ny-Ed †.

V. Wåse-härad. Wåse, Fogelwik, Alster. Ölme, Warnum.

(ff) Wid de Kyrkor, där märket † står, beteknas at Pastoratet är nytt; men de öfrige äro gamla.

II. Wästra Syßlet, 10 Gäll.

I. Gilbergs-härad. Gilberga, Långserud. Grafnäs, Wermskog, Glafwa, Swanskog. Silerud †.

II. Jösse-härad. Kjöla, Eda (g). Arwika, Gunnarskog, Elgå, Ny. Brunskog †, Boda.

III. Fryksdals-härad. Sund, Emterwik, Fryksände, Lyswik.

IV. Elfwedals-härad. Ekes-härad, eller Hökes-hara, Råda, Ny, Dalby.

V. Nordmarks-härad. Holmedal, Karlanda, Töksmark, Fogelwik, Östwallskog, Silbodal, Blomskog, Trankihl, Järnskog, Skillingmark.

III. Wärmelands Bergslag, 2 Gäll.

Wärmelands Berg, Fernebo eller Philippstad, Kroppa, Carlskoga †.

Alt detta war nu delt imellan 2 Fogdar, en i hwarje Syßlet, utom Fogden på Wärmelands Berg; men en Lagman dömde, genom sin Under-Lagman, öfwer alt.

Luther-

(g) Til detta Pastorat lågo ock Skillingmark och Järnskog ur Normarken.

Lutherska Tidehwarfwet,

Från 1622

Til Närwarande Tid.

Innehållet:

I. Om Landets werldsliga Styrelse.

Så snart Hert. CARL PHILIPP dödt, tilföll Wärmeland Kronan, och har sedermera altid därwid förblifwet. Kon. GUSTAF ADOLPH förpantade wäl mestadels Krono-Räntorna, emot wiß öfwerenskommen summa, til Carlstads Stad eller säkre Män (a); men så styrde han icke des mindre Landet genom sine egne Landshöfdingar, eller Ståthållare, hwilke hade sine Fogdar under sig; och 2 år efter Konungens olyckeliga dödsfall, eller 1634 på Riksdagen i Stockholm,

(a) Arrendatorer af Öster-Syßlet woro: Holländaren Johan von Vosseln omkring 1620. Simon Olsson i Långerud, i Wisnum, 1623. Nils Nilsson 1625. Gottfried Wachtendonk 1626 m. m. Peder Olsson til Björnö 1629. Af Wäster-Syßlet woro Arrendatorer på Carlstads wägnar: Måns Ersson (Ekebohmars Stamfader och Rådman i Carlstad) 1622 och widare. Christopher Andersson 1625. Måns Ersson å nyo och därpå Gottfr. Wachtendonk. Kroppa Kronobruk hade sine egne Arrendatorer, nyßnämnde Wachtendonk, Joh. von Ferten, Joh. v. Vosseln och Joh. Savoland. Bemälte Arrendatorer woro stundom med på Tingen i Fogdarnes ställe, stundom woro de ock sjelfwe Fogdar (Prætor & Arrendator.).

holm, då Landshöfdingedömen inrättades i Riket, blef indelningen så gjord, at Wärmeland skulle lyda til Örebro.

1639, d. 16 Martii, fann Regeringen för godt, at åter förordna et särskildt Landshöfdinge-säte i Carlstad öfwer större delen af Wärmeland (b), och det warade i 15 år; men 1654, d. 14 Januarii, ståldes alt på sin förra fot, och Örebro har alt sedan waret Lands-Herrarnes hufwudsäte.

Desse Herrar hafwa, utom en Länsman i hwart Härad (c), altid haft under sig twänne Härads-Fogdar, en öfwer wästra och en öfwer östra Sysslet, intil des mellan-Sysslet, 1582, blef inrättadt och fick sin egen Fogde.

Efter den indelningen skulle Öster-Sysslet bestå, hwad Fögderien angår, af Philippstads Bergslag, Ölme- Wäse- och Wisnums-härader. Mellan-Sysslet af Kihls- Elfdals- Grums- och Näs-härader, samt wästra Sysslet af Fryksdals- Jösse- Nordmarks- och Gilbergs-

(b) Ölme- och Wisnums-härader samt Philippstads Bergslag skulle ligga qwar til Örebro; men et år därefter, 1640 d. 17 April, lades denne sidstnämnde äfwen under Carlstad.

(c) Redan 1551 hade Fryksdalen sin egen Fogde, Måns Trulsson, hwilken dock förmodeligen waret at anse som wåre nu warande Länsman. I sednare tider äro Elfdalen och Nordmarken delade imellan hwar sina twå Länsmän, Ölme- och Wäse-härader hafwa en tilhopa, och Ny-Eds Bergslag äfwen en för sig sjelf.

bergs-härader, med Carlstads Tingelag (d), fast detta blef straxt lagt under mellan-Sysslet; men ehuru mycket Fryksdalen och Elfdalen sökte, 1685 och 1687, at få, efter gammal wana, wara under en Fogd, så har det dock än icke skedt. Förut hade Carlskoga stundom Fogde tilsamman med Öster-Sysslet, men sedan hafwer det lydt under Edsbergs-härads Fogd i Nerike.

Ur den grund, at Landshöfdingarne merendels waret gamle Herrar och ej orkat med at wistas långt afläg'se i Wärmeland, har Almogen, åfwenså här som i Norland och flere orter af lika beskaffenhet, merendels ansedt Fogdarne och Länsmännen för sin högsta Öfwerhet, och när de råkat på någon, som behagat nyttja tilfället, är icke utan, at den kunnat wara en faselig buse nog. Jag talar om framfarna tider. I wåra dagar bör man förmoda Folket förmycket uplyst, at å någondera sidan gå ifrån höfwan, eller öfwerskrida skrankorna.

Domare-Ämbetet beklåddes i början af något Riks-Råd, som tillika war Wärmelands Lagman, men merendels dömde genom någon Under-Lagman eller, som de stundom sig skrefwo, Lagmansdom i wärjo hafwande.

(d) Detta blef ifrån Kihls-härad skildt 1664 och Ny-Eds Tingelag 1681 (Se Härads Domböckerna.).

de. I andra orter af Riket woro Härads-Ting inrättade, hwarifrån man fick wädja under Lagmannen; men sådant hade här lång tid waret ur bruk, och de förnuftigare börgade mer och mer märka hwad swårighet man hade i brist däraf. Ridderskapet och Adelen lärer först hafwa gjordt underdånig ansökning om bot härutinnan, och därpå anmodade Landshöfdingen *Gustaf Leyonhufwud* Biskop *Elfdalius*, genom Bref af d. 7 Julii 1666, „tilhålla Presterskapet at upmuntra och underwisa Almogen at gifwa sit samtycke därtil" (c).

De blefwo på högwederbörlig ort bönhörde, och Drotning HEDVIG ELEONORA utfärdade, 1668 den 18 September, et Beslut, „at, i anseende til aflägsenheten från Götha „Hofrätt, och det beswär, som en och annan „haft med extra-ordinarie Commissorial-„Rätter, skulle de få Häradshöfdinge-Rätt. „Dock skulle nuwarande Lagman oafkortadt „njuta sin Lagmans-mark, 8 öre, och Tings-„kostnad, men Häradshöfdingen 6 öre och „Tings-gästning. Därefter skulle bägge In-„stantierne inrättas i Wärmeland, som an-„norstädes".

Twänne Jurisdictioner blefwo strax därpå inrättade, fast man därutinnan icke aldeles hade affseende på Syßlen. Den wästra utgjor-

(c) Kyrkoh. M. Simon Skragges Kyrko-Journal i Philippstad 1666.

gjordes af Nordmarks- Jöse- Gilbergs- Nås- och Grums-härader, Carlstads Tingelag och Philippstads Bergslag. Den östra af Wisnums- Ölme- Wåse- Kihls- Fryksdals- och Elfdals-härader samt Carlskoga Bergslag; men 1669 höll Häradshöfding *Eding* Ting öfwer hela Wärmeland, då förenämnda delning förmodeligen war under händer.

Denna inrätning med Härads-Jurisdictionerna stod fast i 75 år, intil des, 1743, Rikfens Ständer behagade dela dem i trenne. Den wästra skulle bestå af Nås- Gilbergs- Nordmarks- och Jöse-härader, den medlersta af Carlstads Tingelag, Grums-härad, Philippstads och Ny-Eds Bergslager, samt den östra af Wisnums- Ölme- Wåse- Kihls- Elfdals- och Fryksdals-härader (f) samt Carlskoga Bergslag.

Desse blefwo åter 1756 nogare reglerade, så at beswäret skulle blifwa mera jämnkadt Häradshöfdingarne imellan. Den wästra utgöres af Nås- Gilbergs- Nordmarks- Jöse- och Grums-härader, den medlersta af Fryksdals- Elfdals- och Kihls-härader, Carlstads Tingelag och Ny-Eds Bergslag, och den östra af Wisnums- Ölme- och Wåse-härader, Philippstads och Carlskoga Bergslager.

(f) Desse twå sidste Härader hafwa, i sednare tider, blifwet fördelade i twänne Tingelag hwartdera. I Fryksdalen har Fryksände Soken sit eget, och i Elfdalen Dalby och Ny Soknar.

* * *

Sedan Bergslagen, efter Hertig CARLS grundlägning, börgat komma i mer och mer anseende, och rörelsen blef mera widsträkd, fann man nu angeläget at däröfwer förordna en särskild Domare, som skulle i Bergslagens enskilda mål skipa lag och rätt, då saken wid Grufwor, Hyttor och Hamrar war af den beskaffenhet, at antingen en Lagman icke förstod sig därpå, eller ock, åtminstone, den icke egenteligen begreps under Lands-Lagen.

Til den ändan inrättades et Bergmåstaredöme, hwarwid jag tror mig finna den skilnad ifrån förra tiden, at Bergmåstaren skulle hålla ordning, ransaka och döma inom Bergslagen, i de mål, som hörde til hans damstol, efter Bergs-Amtets föreskrift, och Bergs-Fogden nu mera endast hafwa at sysla med Räkenskaperna, Protocoller och Upbörden, i det stället han måste förut sköta altsammans tillika.

Bergmåstaredömet uprättades, troligt, wid samma tid, som General-Bergs-Amtet blef grundadt (ff). Men som göromålen då ännu icke hade stiget til den högd, som sedermera, så war ock Bergmåstaredömet mera widsträkt än det sedan blifwet; ty det sträkte sig icke allenast öfwer Wärmeland och Dahl, utan ock öfwer Nora och Lindes Bergslager, samt Järnbru-

(ff) Det skedde år 1630, d. 26 Febr., och confirmerades 1634, d. 4 Dec.

bruken i Fellingsbro, Näsby och Erwalla Soknar (g). Bergmästaren hade då sit säte i Linde, men sedan någon tid wid Hellforssen, hwilket Silfwerwerk äfwen låg under hans district. För 100 år sedan, eller 1671, då *Kenzell* blef Bergmästare, har wäl den inrättningen skedt, som nu är, at Philippstads och Carlskoga Bergslager, hwilka förnämligast äro anlagda på Normarks och Persbergs Grufwor, Wärmelands, Dahls och Bohus Järnbruk utgöra Wärmelands Bergmästaredöme. Där hafwa, ifrån början, 4 Ting årligen blifwet hålne. Bergs-Tingen med Philippstads norra och östra Bergslager wid Nordmarks och Persbergs Grufwor (h), Bergs-Tinget med en del af Carlskoga i Kjellmo, och Hammar-Tinget med Bruken utom Bergslagen i Carlstad eller Lillenor. Men 1762, d. 7 April, stadgade Rikens Ständer, at et Bergs-Ting årligen skal hållas i Gunnarskog, hwilket ock sedermera merendels skedt på Sålboda.

(g) Matth. Hernelii Likpr. öfwer Bergm. Sten Andersson 1665.

(h) 1689 d. 7 Novemb. stadgades, at Bergs-Tingen skulle hållas wid Normarks och Persbergs Grufwor i Maji och Junii månader; men som sedermera blef klagomål, at denna tiden war obeqwäm både för Bergmästare och Bergsmän, flyttades de til Martii och April månader, enligt K. M. Bref til Bergs-Collegium 1727 d. 10 Nov. Tingen hafwa ock stundom blifwet hålne i Philippstad.

Bergs-Fogde har Philippstads Bergslag altid haft för sig sielf, men Carlskoga en sådan tilsamman med Leke Bergslagen i Nerike. Så långt man kan finna tilbaka, hafwa waret Grufwe-Fogdar wid Normark och Persberg, men wid Långbans Grufwor ej förr än nu i senare tider.

Bergs-Fiscals sysla har waret en nyare tiders inrätning i Wärmeland, som dock icke warade mer än öfwer en Riksdag. Den inrättades på prof 1753, och Ständerne fastställde den 1756 med det wilkor, at årliga lönen, 300 Dal. S:mt, skulle utbetalas af K. Bergs-Collegio, och Collegium däremot göra sig betald af de Sakören, som genom syslan kunde inflyta. Men som inga Sakören kommo til högbem:te Collegii godtgörande, anhöll det, wid 1762 års Riksdag, at ifrån denna löns betalande befrias, då Riksens Ständer, den 21 Junii samma år, förklarade denna sysla för onödig, emedan Bergs-Fogden både kunde och dittils hade tilräckeligen skött den ensam (i). Imedlertid hade här waret Bergs-Fiscaler *Carl Kytting*, som dog 1755, *Magnus Bjuggren*, som blef Assessor i Bergs-Collegio, och *C. Gustaf Näsman*, som dog i Philippstad 1764, innan han kunnat blifwa til annan sysla befordrad.

Til

(i) Riksd. Tidn. N:o 111, 1763.

* * *

Til Skogarnes wård-hafwer, ifrån Kon. CARL XI tid, waret på Staten indeld en Under-Jägmåstare i Wärmeland, hwilken, i wisse Härader, haft under sig sine Skogwaktare; men 2ne Hejderidare lär wara en nyare inrätning, och åfwenså Jägerie-Fiscal.

* * *

Landtullar blefwo först inrättade i Wärmeland, af *Peter Flygge*, 1638; hwaraf det namnkunniga owäsendet kom, i Matsmesso marknad, på Bro marknads-plats, den 21 Sept. samma år (k). I hans tid lär ock de mesta Tull-platsar blifwet anlagda, som ännu äro til, både wid Norska gränsen och inne i Landet (l). De äldsta, jag funnet, äro Gullspång

 i Rå-

(k) Flyggen bodde sielf i gamla Kongsgården wid Bro. Där hade han låtet upsätta et staket omkring marknads-platsen och tull utfordrades, innan man slapp in med sina waror, hwarwid Folket dittils waret owane. Det minnes nu ingen hurwida det gick lagligt til, men skranket blef nedrifwet och Flyggen tackade ödet, at han den gången slapp med lifwet undan på en båt. Saken blef widt beryktad för upror, til Wärmeländingarnes nachdel, utan at man besinnade, det Wästgöthar hade det mesta at tulla före, och Riks-Drotsen Gabr. Oxenstjerna Gustafsson blef med en stor Svite sänd til Wärmeland, där de, igenom Probstens Elfdalii i Fryksdalen grundeliga Förswars-Tal, blefwo öfwertygade om Wärmelands oskuld i det påbeskylda uproret. (Gyllen. Diar. 1638. M. S.)

(l) Desse äro: Gullspång, Mo, Emtebjörka och By-

i Råda, Gißlarbo i Rudskoga, Forß i Lungsund, Östmark, Radum och Tröttwik i Fryksdalen, samt Lekwatnet i Elfdalen; men däraf följer icke, at ju större delen af de öfriga kunna wara lika gamla, eller ock äldre (m).

Öfwer alla Wärmelands Land-Tullar har, ifrån första inrätningen, waret en Inspector eller Tilsyningsman, åfwensom Gränse-Tullarne, ifrån samma tid, haft sin egen Inspector, hwilken, wid förefallande omständigheter, håller så kallad Sjötuls-Rätt i Carlstad. Men mera härom på sina särskildta ställen längre fram. Här wil jag endast nämna, at såsom land-handel i alla tider waret en lands-sed i Wärmeland, antingen af twång eller wana, så har ock en Lands-Fiscal länge här waret ansedd för nödig, utom den anordnade Tull-Betjeningen, hwilken, Städerne oberäknadt, utgör et antal af 18 Tulskrifware och 10 Besökare (n). Så

By-älfwen. Men Gränse-Tullarne, i en sträkning från Stora Le til Sandkälleforsen, äro: Sandwiken, Smogesund, Wång, Hån, Dalen, Skillingmark, Magnorbro, Helgeboda, Bogen, Lekwatnet och Långerud.

(m) 21 år förut, eller på Riksdagen 1617, åtogo sig Ständerne den lilla Tullen wid Städerne, där alla inkommande waror, Boskap, Hö, Wed m. m. skulle förtullas. Då blefwo Bjurbäcks och Bratforß Bergs-Tullar anlagde wid Philippstad; men Tull wid Marknads-platsarne på Landet bewiljades 1638, för penningebrist til Tyska kriget.

(n) Desutom äro twå Upsyningsmän, en i Jöse- och Nor-

Så länge hwar Bonde i Riket, wid påkommande händelse, war sjelfskrifwen til krigstjenst, måste ock Almogen i Wärmeland widkännas samma swårighet. Dock kunde man frälsa sig med det man skaffade Karl i sit ställe (o). Här utgjordes både Fotfolk och Rytteri, och synes som Wärmeland tilslåpt et Compagnie i Uplands Cavallerie-Regemente (p). Detta hade sin swårighet både för Öfwerhet och Undersåtare, och Kon. CARL XI fick tilfälle at göra en ändring, som, kanske, länge waret påtänkd, och som, ifrån hans tid, nu i 90 år, waret wåra Bönder til sådan lisa, at de, ofta, knapt wetat af at de waret roterade til Soldater.

Konungen wille hafwa en ständig Krigsmagt, utan sine Undersåtares märkeliga tyngd, och den skulle uprättas och indelas Regements-wis i Provinserne. Nerike och Wärmeland blefwo anslagne til Fotfolk, och skulle tilsamman utgöra et Regemente. Med dem skedde Indelningen på Örebro Slott, d. 9 Jan. 1686, af då-

---

Normarks-härad, och den andre i Fryksdalen och Elfdalen. Öfwen en Upsyningsman eller Jagt-Lieutenant til sjös i Stora Ee med twå Jagtkarlar, och åtta Gränseridare.

(o) Jag har funnet många sådana Frisedlar för Bönder, dem Munsterherrarne, tid efter annan, utgifwet.

(p) Således finnas ofta nämnde, Rytmästare wid Wärmel. Comp. under Upl. Lif-R. til häst.

dåwarande Landshöfding, och Öfwersten k orten. Nerike fick 3 Compagnier och Wärmeland 7, på den grund, at helt Hemman skal hålla hel Soldat; men om Hemmanet är af sämre beskaffenhet, så fick det någon mindre del sig anslagen til Hjelpe-hemman.

Den 25 Junii 1688, i Carlstad, öfwerenskommo nyßnämnde Herrar med gemene Almogen i Wärmeland om en wiß Förordning imellan dem och Soldaterne, huru den ene mot den andre sig härefter skicka och förhålla skal, hwilken sedan hemstäldes til Konungens nådiga stadfästelse (q). Den bestod af 13 Puncter:

1) „Wärmeland åtager sig at alt stadigt un„derhålla 1200 Man, i de Härader, som förr „waret utskrifning underkastade (r).

2) „I

(q) Den underteknades af Adelens och Almogens Fulmägtige från alla Härader och Soknar, jämte Länsmännen, och bewitnades af Landets Fogdar och Häradsskrifware. Konungens stadfästelse följde den 18 Novemb. 1688, samt finnes trykt både in 4to och 8vo, under namn af: Contract med Ridderskapet och Adelen samt Almogen i Wärmeland, m. m.

(r) Gunnarskogs Soken blef dock frikallad för Träskogs Kopparwerk; men i det stället blefwo de under Hammarwerken för detta frikallade Hemman i Knektehället igen införde. Wäster-Syßlet utgjorde 520 Man, näml. 129 i Fryksdalen, 127 i Jössehärad, 148 i Gilbergs-härad och 116 i Nordmarken. Mellan-Syßlet 400 Man, i Elfdalen 84, Kihlshärad 68, Grums- och Näs-häråder 203 och Carlstads

2) „J ofrids-tider skal afgången wara er„satt til hela summan i begynnelsen af nästa „år; men i fridliga tider, så snart 5 afgår af „100, som äro 60 Man in alles, och det på så„dant sätt, at 20 Rotar sammansättas, af hwil„ke den förste anskaffar Soldaten, men de öfri„ge underhjelpa hans lega. Den följande Ro„ten swarar därnäst til Knekten, och sedan de „öfrige skåftals efter hwarandra til des om„gången är skedd öfwer alla 20 Rotar, då den „förste åter gör början. Skulle, wid krigs„tider, en del af Regementet blifwa i grund „förstördt, så skal ock ersätningen skåftals an„skaffas ( ).

---

stads Tingelag 45. Öster-Syßlet 280 Man, 105 i Wisnums- samt 175 i Ölme- och Wäse-häradet. Compagnierne blefwo indelade til 171 och 172 Man; de woro Christinæhamns- Carlstads- Näs- Elfdals- Fryksdals- Jösse- och Nordmarks-häraders, hwilka dels stå i sina egna, dels i när-naste Häraders Soknar; hwarom mera längre fram.

(l) J fridlida tider har Rotebonden häraf den förmon, at sedan hans Soldat blifwet skrifwen, om den ock sedan skulle dö samma dag, så kan han ändå slippa at lega Soldat i all sin lifstid; men så kan han ock stundom få lega en ny fastän den förre lefwer, om skåfwet kommer på honom (Confer. § 12.). Det har någon, som synes haft mera smak för nyheter, än Allmogens bestånd, i Carlstads Wecko-blad N:o 11, 1775, i anledning däraf, at, wid Cassations-mönstringen i Torp, endast af Elfdalen, öfwer 40 Man blefwo afdankade, föreslaget, at hwar Rote borde få behålla den Karl han legt, i stället för at fylla bristen efter skåf och nummer; men därpå är swaradt i bem:ta Tidning N:o 17.

3) „Soldaten skal antingen hafwa åt sig „bygd en stuga, en bod och et fåhus, eller „ock til så många hus inrymmas inom Rote„böndernes gårdar (ff).

4) „I

(ff) Det hade wäl Kon. Friedrich behagat, d. 3 Junii 1747, förklara, at Soldaterne i Wärmeland borde hafwa höslag til 2 laß och åker til 2 tjog halm; men på Rikfens Standers underdåniga tilstyrkande uphof högstbem:te Konung detta förordnande, såsom stridande emot Knekte=Contractet, genom nådig skrifwelse til Landshöfdingen d. 3 Dec. samma år. Därwid stod alt stilla i 24 år; men 1771, d. 7 Nov., sedan klagomål inkommet at en del af Allmogen wisat försummelse wid Knekte=Stommarnes upbyggande, anbefalde höga Landshöfdinge=Ämbetet i Örebro Krono=Betjenterne, at af Rotehållarne uttaga 50 Dal. S:mts böter, enligt en åberopad besigtning, hwarjämte sattes 100 Dal. S:mts nytt wite at fulgöra de brister, som berörde Synings=Instrument innehölt; dock täktes wår Allernådigste Konung, på Rikfens Ständers tilstyrkande, genom nådig skrifwelse til höga Landshöfdinge=Ämbetet af d. 12 Maji 1772, „icke allenast uphäfwa witet, utan ock stadga det Rote„hållarne skulle återfå de af dem redan utmätte böter, „så mycket mer, som det ännu ej war utrönt genom „hwars förwallande de öfwerklagade bristfälligheter „tilkommet". På förnyadt klagomål, at en stor del Rotar, af uppenbar motwilja, åsidosatt de wäsendteligaste skyldigheter, dem de emot Soldaten böra upfylla, utsatte dåwarande Vice-Landshöfding, nu mera Landshöfdingen Herr J. L. von Schantz, genom Allmän Kundgörelse af d. 15 Aug. 1774, en ny Syn och Besigtning. „Där husen woro förfalne och obruk„bare, skulle en wiß tid föreläggas Roten at sätta dem „i stånd, wid 50 Dal. S:mts wite, som, utan skons„mål, skulle utmätas, om någon, i mer eller mindre „mon, förgätet sin pligt; och Krono=Betjente skulle „tillika utpanta så mycket, som kunde åtgå til Torpets „byg-

4) "I Nordmarss- Jösse- Gilbergs- "Fryksdals- Elfwedals- Nås- Kihls- och "Grums-håräder får Soldaten en half tun- "na Råg, en half tunna Bjugg och 2 tunnor "Hafra, eller ock, där sådant fela skulle, i ond "och god tid, 10 Dal. K:mt för en tunna ren "såd; men Wisnums- Ölme- och Wåse-hä- "rader gifwa intet Bjugg, utan hel tunna Råg "och lika Hafra med de förra. Öfweralt får "Soldaten proviant-persedlar til et pund "godt tort Kött, eller 3 Dal. K:mt, samt Fläsk och

---

„bygnad och förbätring; men där inga Torp woro in„rättade, borde undersökas hwar tjenligaste ställe på „Hemmanets ägor wore at tilgå, så at Soldaten kun„de få något utrymme til höst- och wår-utsäde, utan „någon afkortning på lönen eller annan beskatning". Detta har gifwet anledning til et widlyftigt pennekrig. Man har påstått, at „det står i ingens magt utwidga, „ändra eller förbätra Knekte-Contractet, som Hans „Kongl. Maj:t, medelst des nådiga Regerings-Form, „stadfästat", „at genom tildelning af Torpstället skulle „de swagare Hemman blifwa ännu mer utmattade, „hwilket ock förmodeligen lagt grund til deras befriel„se från Soldate-Torp"; och ändteligen, „at sådana „ägor skulle lätt råka under wanhäfd af en hoglös Sol„dats brukning, eller ock aldeles stå frugtlösa under „des commenderingar, til Landets och den Skatskyl„diges skada" (Se Carlstads Wecko-blad N:o 5, 10, 11, 17, för år 1775.). Å andra sidan hafwa ock Torpen haft sina förfäktare (Se samma Tidning N:o 7, för 1775, och N:ris 1, 2, 3, 6, för 1776, m. m.). Under alt detta har dock, på åtskillige ställen, skedt, at Soldaterne fått wackra ägor til sina Boställer, i synnerhet i de mer frugtbare Härader, ifrån hwilka man dock kan hafwa ondt för at göra tillämpning til dem, där Bonden har swårighet om eget utrymme.

„och Smör et halft pund af hwartdera slaget, „eller 5 Dal. K:mt för bägge (t). För Solda„tens skjutsande och matsäks anskaffande til „möten och mönstringar frikallas Rotebonden; „dock bör han, emot betalning, förskjuta Sol„daten därtil, om så fordras och behöfwes (u).

5) „Hwart tredje år gifwer Roten sin Sol„dat en Slåpklädning af walmar, Skor, „Skjorta och Ull-strumpor et par, alt af så„dant slag, som i Landet kan anskaffas (x).

6) „Kongl. Maj:t har stadgadt, at Solda„ten ej får taga öfwer 100 Dal. K:mt i lega „och 12 Dal. i städsla, wid 40 Mark Silf:mts „böter för den, som gifwer eller tager (y). Bå„de

---

(t) Där Rotarne woro vacante, hwilket, enligt en Kon. FRIEDRICHS Resolution, i fridliga tider, tåles til 200 Man, inom hela Regementet, betaldes desse persedlar efter ofwannämnde priser; men, genom skrifwelse til Landshöfdingen, af den 4 Sept. 1764, stadgade Kongl. Krigs-Collegium och Stats-Contoiret, i anledning af K:gl. Maj:ts förordnande af d. 14 Aug., at det, för 1764 och framdeles, skulle ske efter Markegången.

(u) Rotebönderne påstå wäl, at de aldrig nekat härtil, och at sällan någon Rote härföre fordrat betalning; men i Herr Landsh. von Schantz Kundgörelse, 1774 d. 15 Aug., anbefaldes Krono-Betjeningen at straxt, utan någon förfrågan, på Compagnie-Officerarnes skrifteliga anmälan, lemna handräkning til utmätning hos de tredska.

(x) Däremot befriades Almogen för Soldatens aflöning och Liveriets beklädande; men Soldaten äger sin tildelning af Kronan.

(y) I anseende därtil at, i synnerhet i sednare tider, wa-
ret

„de til städsla och lega skola alla i Roten sin an-
„del erlägga.

7, 8) „Nordmarks-härad har, för sina „Hemmans swaghet, sluppet med indelning på „halftannat och $1\frac{5}{8}$ Hemman (z), samt Öster-„Syßlet blifwet befriadt från Boskaps- och „Skjutsfärds-penningar.

9) „Skulle något Hemman råka i ödesmål, „eller blifwa plundrat af fienden, så skola „de andre, Soknetals där ödesmålet är enkelt, „och Härads-tals där det är mer betydeligt, „icke allenast anskaffa Manskapet efter det förr „så kallade skåf, utan ock, så länge ödesmålet „eller frihets-åren wara, förse sådanas Sol-„dater med hemkall och hustrum inom Soknen „eller Häradet.

10, 11) „Angår de då förtiden warande „Soldaters återstående lega, samt at ingen „Wär-

---

ret noga iakttaget, det skulle Soldaten hålla 11 qwarter och 3 tum, och sådane Karlar waret rare at tilgå, har bade städsla och lega stiget ganska högt, så at ock, under det den ene Roten budet öfwer den andre, har mången Karl kostat öfwer 1000 Daler, hwilken dyrhet, efter alt utseende, til slut antingen gjordt at Bonden måst låta skrifwa sig sjelf, eller ock werkat de sattigare Rotarnes undergång, därest icke wår Store och Wise Konung, i behaglig tid, genom allernådigste Resolution af d. 22 Jan. 1778, täkts förordna, at Soldate-måttet härefter skal wara 2 tum mindre.

(z) De hade likwäl erbudet sig til 1 eller $1\frac{1}{8}$ Hemman; men detta war en besynnerlig Kongl. nåd.

„Wärmelands Dräng får antagas til Soldat, „eller legas utom Provincen (a).

12) „Wid förefallande 60 Mans afgång, „skal ersätningen likafult ske efter skåfwet af „hwar Rote, fast intet just bristen faller inom „den sammansatte Roten, och den anskaffade „Soldaten transporteras til annan Rote i „annat Härad eller Soken.

12) „Skulle Almogen i längden icke kunna „hålla detta Knektehåll, så wore de underkasta„de utskrifning efter förra wanligheten“ (b).

Öfwer-

(a) Många, som slaget sin hog på Soldate-wäsendet, och taget Knekte-städsla, hafwa dock afgått til Kongl. Lif-Guardet och andra wärfwade Regementer, sedan de, wid Skrifningarne, icke upburet det utsatta målet, eller för andra fel blifwet ratade (Se Carlst. Wecko-blad, N:o 21, 1775.), hwilket ock, i sin mon, bidraget til dyrhet på Tjenstedrängar hemma i Landet både för Standspersoner och Almoge.

(b) I Kon. Carl XII krig utgjorde Wärmeländingarne Tre- och Fem-männings Soldater, utom de ordentelige; men det fins intet spår at de därwid wisade något mißnöge, och, efter de gamlas berättelser, fälde de aldrig en suck öfwer de täta och beswärliga durch-marcher wid krigets slut, men ymnigt tårar wid Konungens fall. Då de, i Kon. Friedrichs tid, blefwo anbefalde at anskaffa Wargeringskarlar, gjorde de det så willigt, at högstbem:te Konung, 1749 d. 20 Junii, „icke allenast däröfwer förklarade sit nå„diga wälbehag, utan ock försäkrade at wilja hafwa „dem i nådigt minne, och altid låta sig deras angelä„genheter och bästa högst om hjertat wara“; hwilket höga Bref, efter Konungens befalning, til Almogens hugnad och upmuntran, uplästes å alla Prädikstolar i Lan-

Öfwersten och Majoren fingo sina Boställen i Nerike, Åkersberg i Mellösa, och Lind i Askersunds Soken; men Öfwerste-Lieutenanten anslogs Hammar på Hammar-ön. De meste öfrige Officerare fingo ock merendels goda Boställen inom sina Compagnier, men 2ne fingo endast Indelnings-hemman (c).

Alt ifrån K. GUSTAF ADOLPHS tid måste Bergslagen, i nödfall, bidraga til Krigsmagtens förstärkning, och ehuru den, wid 1686 års indelning, aldeles togs fri, måste hon dock, under hela Kon. CARL XII krig, tåla utskrifning, så at ock, i sjelfwa krigets början, 1700, Bergslagens Soldater mönstrades i Carlsko-

Landet. När wi böre förmoda, at Almogen framdeles icke ändrar sit tänkesätt, helst då Soldate-legan icke blir så dyr (ty hogade ämnen blifwa nu mera tilräckelig tilgång til); så kunne wi ock fulkoml. hoppas, för wär tid, at den bäste och wisaste Konung nådigt låter dem njuta sina Privilegier och rättigheter til godo.

(c) Christinåhamns Compagnie: Östra Eketorp, Backa och W. Slättom. Carlstads Comp.: Kjärne, Björke och Bon. Nås Comp.: S. och N. Östbro och Staf. Elfdals Comp.: Ona för Capitainen. Öfwerste-Lieutenantens Comp.: Skinnargården och Angersbyn i Fryksdalen. Jöse-härads: Berg, Tosteboh1 och Näs. Nordmarks: Kastersbohl, Torp och Åsneskog. Wid Elfdals Compagnie fick Lieutenanten och Fendriken Uplanda och Berg i O. och N. Ullerud til Indelnings-hemman, men intet Boställe. Likaledes fick Öfwerste-Lieutenanten Indelnings-hemman i Fryksdalen. Längre fram får jag beskrifwa hwart och et Boställe til sin natur, samt de Officerare, som dem innehaft.

skoga (d). General-Majoren *Fägerskjöld* war då Landshöfding här i orten, och berättelsen är ännu almän, huru nogräknad och mon han war at få hurtiga Karlar, hwarpå ock sällan waret brist i Bergslagen. Ifrån Grufwor och Hyttor togos, utan åtskilnad, så månge, som Skrifnings-Herrarne kunde finna at Bergsfolket, utan största twång, woro i stånd at umbära (e).

På blodiga fält wid Narwa, wid Duna, Clissow, Cracow, Lemberg, Thorn, Frauenstadt, Helsingborg, Gadebusch, Norska gränsen och flere ställen hafwa wåre Soldater inlagt oförgängelig heder under tappre Anförare, dem wi på sine ställen få anmärka. I wår tid eftergifwer wäl icke Regementet något annat i Riket i exercice och wackert utseende, som så länge waret des käcke Förmans förnämsta systemål, hwarföre de ock fingo et samfäldt beröm af General-Munster-Herren.

I fridliga tider blifwa Wärmelands Soldater merendes indelade til arbete och wakthålning på

(d) Kyrkoh. M. Simon Skragges Kyrko-Journal, fortsatt i några år efter hans död.

(e) Bergsmännen påstå ännu, at utskrifningen i Bergslagen lade grund til Ryska Bergwerkens skyndesama upkomst; ty härifrån fick man Kolare, Grufwo-arbetare, Hyttedrängar, m. m. Kon. Carl XII utgaf dock, 1700 d. 20 Martii och 1705 d. 13 Januarii, Förordningar mot wärfning i Bergslagerna.

på Elfsborg, i Bohus och Marstrand, fast det ock stundom kunnat ske längre bort, såsom i Finland, Skåne och på Castellen wid Carlscrona.

* * *

Hemmanen hafwa, til sin natur, af ålder waret store och widsträkte i Wärmeland; och som åboerne til antalet icke heller woro många: så war icke underligt, at stora skogar och ödemarker under hwarje Hemman lågo öde och obrukade, hwilket alt gjorde Hert. CARLS Förordning, af 1582, nödwändig, at „den, som „uptog, rögde, och bebygde ödemarker i Wär„meland, skulle, efter 6 års frihet, ewerldeligen „så behålla dem mot utlagor" (f). Däruti ligger, til stor del, grunden på den olikhet, som här ofta är, Hemman imellan, i anseende til utrymmet.

Wid Hertig CARL PHILIPPS död hörde de mesta Kronan omedelbarligen til, de måtte wara af större widd eller mindre; och om icke just altid hände, at åboen blef drifwen då Hemmanet anstod en annan, som bätre anstod Fogdens pung: så war dock en swårighet, som Hemmanen woro utstälde före. Så snart där antingen kom til at bo en lathund, eller et miß-wärt-år inföll, eller boskaps-sjuka, eller krig, så lemnades ofta Hemmanet antingen helt

(f) Se frammanföre, pag. 407.

och hållet, eller til en del, öde, och Kronan gick miste både om Soldaten och Räntan.

Kon. GUSTAF ADOLPH insåg denna wacklande ställning, just då han som bäst behöfde penningar til sit tiltänkta Tyska krig. Han fann nogsamt, at, utom det han i en hast, utan folkets känning, kunde samla tilhopa en ansenlig summa, så skulle ock Bonden, i almänhet, blifwa mer mon om, at skjöta sit hemmansbruk, sedan han mera werkeligen kunde kalla det sit eget. Den namnkunnige *Arvid Pedersson* (Roman) war då Camererare och Lands-Bokhållare i Wärmeland. Til honom låt högstbemälte Konung afgå Bref, 1629 den 21 April, „at Wärmelands Bönder efter behag skulle få „lösa sina ägendomar til skatte". *Arvid* stälde strax sit anförtrodda wärf, til stor del, i werkställighet, och Pfaltz-Grefwen *Johan Casimir*, tillika med Riks-Regeringen i Konungens frånwaro, utfärdade Skatte-Brefwen, öfwer hufwud et för östra och et för wästra Sysslet (ff).

En del Hemman antingen mågtade icke åboerne, eller wärdade icke de mer förmögne at lösa, och några af dem utgöra än i dag Landets Krono-hemman, tillika med några af dem, som genom Reductionerna, i Kon. CARL X och CARL

(ff) Arvid Pedersson gaf därefter sina Attester, och behöll originalerna hos sig. Eljest finnas ock enskildte Hemman, som hafwa Johan Casimirs Original-bref.

CARL XI tid, hemfölls til Kronan; men Skatte-bonden hade straxt en märkelig nytta af sin handel, och det har warat intil sednare tider.

Finnarne mådde wärst af dessa skatte-köp. Man hade icke waret så nogräknad, at förut låta dem sätta sig ned, bygga, swedja och bränna på hwarjehanda Bohlbyars skogar, äfwen i sjelfwe Bergslagerne. Nu blef man mera nogräknad därwid, och är icke utan, at ju klagomål inkommet til höga Öfwerheten om deras, ofta oskäliga, tilgrep; så at Kongl. Regeringen, 1647 den 22 Martii, nödgades om dem stadga, at „om Lagman, Häradshöfding och Nämnd „pröfwade, det deras byggande befunnes Land „och Bergsbruk til skada, så skulle deras torp „nedrifwas, sweder och säden tagas ifrån dem, „och om de icke sedan wille aflytta, skulle de sjelf„we fängslas, husen upbrännas och alt, hwad „de ägde, gå til treskiftes" (g). Denna Stad-

(g) Men „om Rätten fann at de hade bygt utan Lan„dets skada, eller wille där bygga och rödja åker och „äng, eller begifwa sig til Bergwerkens tjenst, så skul„le deras torp unnas dem". Jag wet ej flere ställen, där domen i sin högsta stränghet utöfwades, än wid Bogen i Gunnarskog, och på Sundsjöhytte-skog åt Elfdals-gränsen. Bruks-Patron Carlström war ägare til Uddeholm, och han trodde det Finnarne bodde honom förnära, därföre dömde Härads-höfding Gyllenflycht dem ut. De gingo med sina Beswär til Konungen; men imedlertid måste en del af dem utstå nog hård medfart, och, det som märkeligast är, ledde man en blind Finne gatulopp, efter gudstjenstens slut, utanför Råda Kyrka, hwilken icke annat

ga förnyades 1664 d. 24 Aug. med tillägning, at „om någon Bonde låte en Finne, sig til för-„fång, bygga och bo på sin skog, skulle han för-„sta gången plikta 40 Dal. S:mt, och andra „gången warda hängd".

Finnarne hafwa dock märkeligen rotat och utbredt sig i de orter, som wi förut nämndt, i synnerhet sedan en del af deras Hemman, i Kon. CARL XI tid, blefwo skatlagde, mest til fjerde-delar. Men nyare tiders behof hafwa gjordt, at Bönderne behöft sin jordtorfwa sjelfwe för sig och Barn, utan at tillåta intrång af Finnar.

Drotning CHRISTINA stadgade, i sin Resolution på Almogens Beswär 1640, at „ingen skulle få besitta någon hemmans-del til „mindre än fjerdedel", och det stadfästades i et Kongl. Placat 1684; men Högstsal. Kon. CARL XI lindrade denna sin sidstnämnda För-ordning för Wärmelands Almoge, ur den grund, at „orten gränsar til Norrige och behöfwer en „myckenhet folk wid påkommande krigstider, så „at här skulle få bo 10 på helt Hemman".

Men detta antalet blef dock icke länge tilräc-keligt. En Bonde kunde på sin tiondedel få bå-de Söner och Mågar, som bebodde hwar sin arfwe-lott, och börgade öka uslingars tilwäxt i Landet, hwilket nog kunde få hafwa bestånd så länge

---

nat gjordt, än gått 12 år i Bergslagen och tiggt. Han fick dock en Sexstyfwer i Sårabot (Elfdals-hä-rads Dombok.).

länge Kon. CARL XII utskref Tre- och Femmänningat. Men wid 1723 års Riksdag funno Ständerne nödigt, d. 29 Aug., at i underdånighet gifwa tilkänna, det förmånga och öfwerflödiga åboer, til sin egen ruin och det Almännas otjenst, wistades på de i Wärmeland wid Norska gränsen belägne Hemman. Kon. FRIEDRICH lät därföre, den följ. 10 Sept., afgå til Kongl. Götha Hof-Rätt och Kongl. Kamar-Collegium et Bref, ,,det 8, 10 och ,,högst 12 åboer så bo på et helt Hemman. De ,,öfrige skulle efter laga fardag aflytta; men de ,,gamle och wanföre fingo bo qwar-til dödedag. ,,Detta skulle Häradshöfdingarne wid Faste- ,,brefs gifwande iakttaga''.

Denna Förordning lade dock grund til mångfaldiga Tings-resor och twister, Hemmans-åboer imellan, så at, ehuru stort utrymme, i synnerhet i Gränse-häraderna, en Bonde kunde äga, torde likwäl ske, at en girig eller fiendtlig granne, med större skatt, löste ut en annan, som ägde mindre än tolftedel, fastän denne kunde fullkomligen berga sig därpå. Däraf hände at Kongl. Maj:t, genom nådig Resolution på Almogens underd. Beswär, under den 29 Nov. 1756, § 32, ,,tillät Wärmelands Bön- ,,der få klyfwa sine Hemman i små lotter, som ,,til deras bärgning kunde pröfwas tilräckeli- ,,ge'' (h). Härwid beror det ännu; men i hwad

(h) Carlstads Wecko-Tidn. N:o 21, 1776.

mån sådant werkar på den almänna hushålningen, få wi längre fram tilfälle at undersöka. På somlige ställen kan ske, at Bonden har nog knapt utrymme til egen utkomst (i).

Skogarne hafwa, näst Hemmanen, altid waret de, som höga Öfwerheten haft til ögnamärke

---

(i) Det är ock ur denna grund, som Skattejords-ägare och Almogen, wid Påbudet om Soldate-Torpens utwidgande 1774 (Se sid. 558.), trodde sig böra få njuta Kongl. Maj:ts nådiga Resolut. på Almogens Beswär 1720, § 17, til godo. Samtelige Rotebönderne „beswärade sig i underdånighet öfwer några förmögnare af dem, som egenwilligt utfäste sine Soldater större lön och förmoner, än 15 § i „1684 års Reglem. dem tillägger". „Kongl. Maj:t „skulle wäl intet wilja förwägra någon, at, af egen „god wilja, gifwa sin Soldat större förmoner än detta „Reglemente bestod; men som Kongl. Maj:t tillika „med särdeles mißhag förnam den oreda, som detta „förorsakade hos andra, i det at den fattigare Rotebonden, som icke gitter aflöna sin Soldat så öfwerflödigt, som den rikare, maste af Soldaten icke allenast lida förtret, hot och undsägelser, utan ock ofta, „med Hustru, Barn och Tjenstefolk, wara osäker i sit „eget hus om lif och wälfärd; thy anbefalde Kongl. „Maj:t på det alraalwarligaste Rotebönder och Soldater, at, i detta målet, ställa sig Reglementet och „de upråttade Contracter til underdånig efterrättelse, „så at NB. ingen må fördrista sig bjuda eller „emottaga det ringaste däröfwer, wid swårt „straff til görandes". „Understode sig Soldaten, „at, i detta ärende, öfwerfalla Bonden eller des folk, „borde Landshöfdingarne, efter Laga ransakning och „dom, med en snäll och exemplarisk execution afhjelpa „saken, androm til sky och warnagel".

märke at freda och wid magt hålla, til Allmogens framdeles bestånd i Wärmeland, så mycket mer, som höge och låge, så ofta, både i äldre och nyare tider, gjordt hwarjehanda försök däremot (k).

Alt intil början af detta Tidehwarfwet omtalas icke annat än ohyggeliga Skogar i Wärmeland, som sällan lära tjent til annat än hugga ned och bränna up (l). Men nu hade Götheborgs Stad blifwet anlagd och med Stapelfrihet försedd 1618. Denne Stad började 1624, eller 2 år efter Hert. CARL PHILIPPS död, med Carlstads Inbyggare en handel om Sågtimmer och Bläckar igenom de flera wattudrag, som ifrån Klara-älf til Norska gränsen gå

(k) Det är både med harm och blygd man nögdgas läsa en, kanske sanfärdig nog, utlatelse af någon genom Wärmeland resande i Junii månad 1776 - - „de ömkanswärde wedermälen af egennyttige människjors „förödande hand, som wisar sig på större rymder af „torra berg och sterila backar, hwilka tilförne waret „betäkta med skog, kunde icke annat än upwäcka min „upmärksamhet, och beklagar jag Efterkommander så „mycket mera, som jag märkte at Landets Inbyggare „ännu aldrig tänkt at för dem något bespara" (Carlstads Weckobl. N:o 30, 1776.).

(l) Desse Skogar hade hufwudsakel. sin uprinnelse från digerdöden, store döden och swarte döden; ty „sedan de hade ödelagt Swerige til mer än twå tredje-„delar, lade mängen Bonde under sig Land til 1, 2, 3, „4 och flere mils wäg", hwilket ännu warade i Dahl och Wärmeland i Kon. GUSTAFS tid (Se des Placat til alla Landsändar om Almogens fattigdom, item Hemmans klyfning. Stockh. d. 19 April, 1555.).

gå ut i Wenern (m). Detta Timer skulle Carlstad köpa af Almogen, och så mycket nödigare war at Skogarne, til den ändan, blefwo wårdade, innan några Bruk anlades på dessa orter.

Redan 1641, d. 22 Junii, utgaf Drotning CHRISTINA en Resolution om Finnarnes fördärfweliga fällehuggande, med befalning „at upbränna deras kojor och såd, om de „wågade handla emot förra utgångna Förord„ningar".

I den almänna Skogs-Ordningen, 1647, förbödes strängeligen alt Sågetimers fällande på almänningar, men „på de orter i Wärmeland, „som af skog öfwerflöda, blef lofgifwet at så„dant saklöst göra". Detta förnyades i Skogs-Ordningen 1664 (n).

Men några wisse trakter och parker blefwo fridlyste, för Kronans och Amiralitetets räkning, til Skeps-Flottans behof, och några tiltagsne, som af Kongl. nåd fått donationer i Landet, wågade sträcka sin frihet så wida, at de ock underlade sig sådana Masteskogar (o), hwilka icke woro annorlunda at anse än Kronans

(m) Palmsk. M. S. och Cederbourgs Götheb. Beskrifn.

(n) De finnas alla i Kongl. Bergs-Ordningen och Schmedem. Justitiæ-werk.

(o) Desse woro Sunsas, Gilldals, Eds, Lunds och Ängebäcks i Blomskog Soken; Längewaks, Gustäs och Mötterruds i Arwika Soken; Prestegårds, Gärdsås och Ärrebottens i Gunnarskog; samt Sulewiks och Bys Skogar i Älgå Soken.

nans egna Regalier. Om sådant fått hända under Kon. CARL XI minderårighet; så wetste han ock, wid myndige år, häremot at skaffa bot, och „frikallade desse Skogar, wid hårdaste „straff och onåd för dem, som, under hwad fö„rewändning det ock wore, understode sig dem, „i ringaste måtto, tilgripa“, genom öpet Placat af d. 20 Martii 1674 (p).

Sedan Uddewalla, 1674 och 76, fått Stapel-frihet, som förnyades 1719, har ock Timer-handeln, til stor del, draget sig dit, då Åmålsboarne framskaffa Timret genom By-älfwen, eller Köpmanne-bro.

Enligt 1674 års Förordning, får helt hemman årligen sälga 12 tolfter Timer, halft hemman 8, och fjerdedels 4; men 1729 förböds all slags Trä-handel til Norrige, „wid warans „förlust och 2 års Marstrand, både för Sälgare „och dem, som hjelpte honom hugga eller köra“.

Wid 1697 års Riksdag hade redan Almogen gjordt underdånig ansökning, at åfwen få handla på Norrige med sin skog, men ehuru det afslogs, wågade de dock, 1734, at härom in-

(p) Alt ifrån Hert. CARL PHILIPPS död lära Upsyningsmän waret satte öfwer Skogarne. Jag har funnet tre. Erik Krabbe blef 1623 Jägmästare öfwer Nerike, Wärmeland och Waßbo. Inspector Erik Larsson Wahlman fick, 1663, Kongl. Fulm. på Skogarne i Wärmeland och Dahl. Sven Brant fick Amiralitets-Coll. Fulm. öfwer Masteskogarne i Wärmeland 1666. Desse lära dock stått under Riks-Jägmästaren; men detta år, 1674, gjorde CARL XI en ny inrätning.

komma med förnyad böne-skrift, emedan de trodde sig wara förmycket twungne i en handel, som hänger på en så betydelig Rikets effect. Då bewiljades dem, at få „föra til Norrige „huggen Wed, af toppar och windfällen, på „wagn eller släda, emot Tullens erläggande" (q); men i Norrige behöfwer ingen köpa wedbrand, och wåre Gränsebönder hafwa ännu ej uprögdt kärre-wägar, så at åt den handelen fägnade sig hwarken Norsk eller Swensk.

* * *

I Reductionen på 1680 fick K. CARL XI, utom de förra, så många Hemman tilbaka til Kronan, at han icke allenast kunde rikeligen däraf förse Militair- och Civil-Staten, samt Capellaner med Boställen; utan det är ock intil denna dag et wackert antal därutöfwer. Men Carlskoga war jämnt 100 år, intil 1753, förpantadt ifrån Kronan. Dock få wi widare tala om detta och mera, på sina särskildta ställen längre fram.

II. Om Landets Andeliga Styrsel.

Wärmeland låg ännu tilsammans med Waßbo och Walla under en Superintendent, och lefde den sidste af dem, som hade sit säte i Mariä-

q) Ref. på Alm. Besw. 1697, § 87, och 1734, § 84.

Mariåstad, ännu 24 år in i detta Tidehwarfwet. Han war den förste, som här hade tilstånd at wiga Prester.

Det war M. *Jonas Oriensulanus*. Han dog i Mariåstad d. 9 April 1646. Et Prestemöte sammankallades straxt därpå, och man kom där enhälligt öfwerens om den, i deras tid, så mycket hederlige Wärmelands Probsten, M. *Sven Elfdalius*, i Fryksdalen, til Efterträdare, utan at någon enda röst öpnade sig för någon annan til Förslaget (r). Utan twifwel hade man då redan börgat grunka om Superintendents-sätets flytning, hwilket icke kom Wästgötha-Presterne af Stiftet wäl til paß, och därföre fick Kyrkoherden i Christinåhamn, Herr *Staffan Muranus*, som ock sielf war född i Waßbo, uttryckeligen i ärende, at förmå det Superintendents-sätet måtte blifwa qwar i Mariåstad, då han skulle öfwerföra Presterskapets Förslag til Drotning CHRISTINA (s).

Högstbemälta Drotning uptog den sednare punckten med nöge, och utfärdade straxt Fulmagt för *Elfdalius*; men med den förra fann hon sig icke belåten. Twärtom utfärdade hon, d. 27

(r) Preste-Ståndet wid Riksdagen upförde likwäl twänne til. De woro Mag. L. Billichius, Probst i Philippstad och dåwarande Riksdagsman, som sedan blef Biskop i Götheborg, och Mag. Sven Gudhemius i Österplana.

(s) Se Mariåstads Stifts-Bok.

d. 27 Julii 1647, et öpet Bref om Superintendents-sätets i Wärmeland flyttande til annan ort. "Hännes Maj:t hade förnummet, at Mariästad war därtil otjenligt, särdeles för des aflägsenhet, som äfwen war Superintendenten i sit kall och ämbete til swärighet; mänge Ståndspersoner af Wärmeland hade ock underdänigt anhället om des flytning til Carlstad, säsom en midt i Landet belägen ort, och för desse samt flere skäl och nyttigheter behagade Drotningen resolvera, stadga och förordna, at bemälte Superintendents-säte skulle därefter blifwa i Carlstad, dit Mäster *Sven* borde sig begifwa och, efter sin Fulmagts lydelse, sit kall och ämbete i werket ställa och förrätta (ff).

Til det ledigblifna Pastoratet i Fryksdalen hade Drotningen gifwet Probsten Mäster *Lars Billichius* Fulmagt frän Philippstad; och til Kyrkoherde i Mariästad hade hon satt Probsten M. *Israel Canutius*. Men Mariästadsboarne woro icke nögde härmed, utan sökde i underdänighet at fä göra byte (t), och med detsamma togo de sig tilfälle at beklaga, det Superintendents-

(ff) Palmsk. M. S.

(t) Detta hänsköt Drotningen til Superintendentens och Församlingarnas godtfinnande. Billichius kom til Mariästad, och Mäst. Måns Mariæstadius fick Fryksdalen i stället för Kilen, som blef Elfdalii præbende. Israel Canuti kom til Philippstad.

dents-sätet war ifrån dem taget. Dock fingo de det Swar, at „Hännes Maj:t icke kunde „widare göra wid denna sak, hwilken icke skedt, „utan för särdeles skäl och orsaker" (u), dat. d. 21 Decemb. 1647.

Emedan Kyrkan i Carlstad, som nu skulle blifwa Dom-Kyrka, behöfde at blifwa tilbörligen reparerad, bebygd och wid magt hållen, så til Stadens zirat och prydnad, som Superintendents-sätets heder och nödtorft; så skulle medel därtil anslås af Domkyrko-Tunnan af hela Wärmeland, som hittils legat til Mariästad, hwilken Stads Kyrka, til sin bygnad och wid magt hållande, därefter skulle njuta Domkyrko-Tunnan af Waßbo och Walla. Detta stadfästes genom Resolut. af d. 4 Aug. 1647.

Elfdalius war nu på sit 60 år, och borde straxt tilträda sit dryga kall; men han sprang icke til detta heders-säte med den fägnad, som mången annan skulle gjordt. Han reste sjelf med möda til Stockholm, at afbedja sig denna nåd, men han hade förstor nåd, at i den delen blifwa bönhörd (v), och öpnade sit inträde med et lärdt Tal, på Latin, om Presternes upförande och lefwerne, i Prestemötet wid Eriksmessan 1647.

Där beklagade han sit hårda öde, „han hade ro, men sådana oro kom honom oförmodeligen

(u) Resolutionen fins i Mariästads Stifts-Bok.

(v) At locus precibus meis relictus est nullus, äro hans ord i Inträdes-Orationen.

„ligen öfwer" (w). „De Romare gjorde sina „60 års Gubbar frie från alla sysslor, men ho- „nom gafs ingen hwila, utan arbetet ökdes och „bekymret fördubblades" (x). Men han tog sig ock, ifrån den dagen, med fördubblad styr- ka, så Stiftets styrsel an, at man, än i dag, kunde tro, det han waret, wid denna tiden, i sin muntraste ålder.

Utom årliga Prestemöten i Carlstad, höll han åfwen antingen sådana, eller åtminstone Capitel och Consistorium i Mariåstad, så länge han hade Waßbo och Walla under sig; men efter 11 år blef detta från honom söndradt. Biskoparne i Skara hade gerna sedt, alt ifrån Hertig CARLS tid, at så Mariåstads Superintendentia under sig tilbaka, åtminstone Waßbo och Walla, som på en half mil stötte intil deras Stad (y). När *Oriensulanus* dog, let

(w) - - in tranquillitate (quam ego omnibus HONORIBUS (ONERIBUS, dixissem) longissime antepono) reliquam ætatis meæ partem quantulamcunque conterere decrevi.

(x) - - Romani DEPOTANOS dicebant - - - Verum mihi sexagenario nulla datur requies, sed labores ampliantur, curæ ac molestiæ accumulantur, augentur. Jag fann denna Oration, af en händelse, i Upsala 1761. Originalet fick Sal. Landsh. och Commend. Baron Tilås, men afskrift har jag lemnat til Bibliotheca Wermelandica. Han borde tryckas, såsom wärd at äga, åtminstone af hwar en ung Prest i Wärmeland, både för innehållet och tilfället.

(y) Rhyzel. Biskops-Chrön.

let Doctor *Wexionius* på sin nåd hos Drotningen och arbetade därpå starkt, men förgäfwes. Regeringen börgade efter hand finna, at det kunde ock blifwa förnuftigt folk af Wärmeländingar, då dem icke fattades eftersyn, lärdom och upmuntran hemma i Landet (z).

Men år 1658 yppade sig et annat tilfälle. Kon. CARL X segrar bänade wägen för *Roschildska* Freden samma år, och utom flere orter, som därwid wunnos til Swerige, war äfwen Bohus Län, eller Wiken. Då blef Konungen i stånd at lemna Waßbo och Walla åt Skara Biskop tilbaka, utan at skada Wärmeland. Halfwa Bohus Län, eller des norra del, lades hit i stället; men som Dahls Land låg midt imellan Wärmeland och Bohus, så togs ocksä Dahl til wederläg ifrån Skara och lades under *Elfdalius*, som i detta bytet fick 50 Pastorater i stället för 48, dem han hade förut. När

(z) Det hängde ock länge et agg i Mariästadsboarne, at de mistat sin Superintendent. De skrefwo, 1655 d. 25 Maji, til en af Riksens Råd, at „han wille, för „Guds och Kyrkans skul, igenkalla låta Domkyrko-„Tunnan ifrån Wärmeland, hwars Magistratus Ec-„clesiasticus hade af egennyttighet sökt alla sätt och „medel at flytta Biskops-sätet ifrån Mariästad, och „därigenom wanhedrat Staden, förringat Scholan och „ynkeligen fördärfwat Kyrkan”. Denne Herre, som de kallade Högädle Herr Nådige Grefwe och Öfwerhet, Eders Excellence, swarade dem, den 30 Maji, at „han skulle bjuda til hwad han kunde, fast „detta war en sak, som icke gerna låter sig göra” (Hofsten M.S. 1705.).

När Doct. *Broman* hade dödt, 1693, betjente sig Biskopen i Götheborg, Doct. *Carlberg*, af tilfället, och förmådde at Kon. CARL XI lade Norra Wiken til Götheborgs Stift. Ifrån den tiden hafwa Wärmeland af 28, och Dahl af 12 Pastorater, ensame waret i et Stift förenade; och som wi altid waret lyckelige, at äga Superintendenter och Biskopar, som waret nitiske, mer om Guds ära, än egen winning: så tyckes ock detta wara nog för en til at sköta.

* * *

Consistorium kunde i början icke ofta hållas, i brist af lätt tilgång på Bisittare. Så länge Superintendenten bodde i Mariåstad, hade han wäl, wid förefallande tilfällen, de närmast kringboende Kyrkoherdar och någon Probst inkallad til sit biträde; men förmodeligen upsköts med de wigtigare saker til Kyndelsmesso-marknad, som där årligen hölts, då ock Prestemöte där wardt hållet (a).

På samma sätt gick sedan til i Carlstad; men de ordinarie sammankomster skedde twå gånger om året, Pehrmessan och Fastingen (b). Biskop *Rhyzelius* kallar dessa Consistorium Majus. Då kommo Probstarne samteligen til Carl-

(a) Mariåstads Stifts-Bok, 1639.

(b) Rhyzel. Werm. Eccl. och Hofsten.

Carlstad (c) och, tillika med Præses, afgjorde de förnämsta ärender, ransakade om Församlingarnas tillstånd i gemen, tillsatte Kyrkoherdar, straffade de brotslige, o. m. s. (d). I det första Prestemöts-Protocoll man funnet, af 1650, woro 9 Probstar och Kyrkoherdar, och Rector-Scholæ den tionde; men Biskopen, såsom Præses, war då wid Riksdagen. Äldste Probsten i Stiftet war Senior Cleri, och ansågs såsom Dom-Probsten i andra Stift.

När Superintendenten *Kilander*, 1667, tillträdde syslan, gjorde han den ordning, at Consistorium Majus ej skulle hafwa flere än 12 Bisittare, näml. 6 Probstar, 5 Pastores, dem de andre skulle wälja, och Rector-Scholæ; men Consistorium Minus utgöras af Rector, Lector och närmaste Pastores (e).

Sedan Gymnasium, i K. CARL XI tid, kom i stånd, blef wäl Doctor *Broman* den förste Superintendent, som hade Lectorerne til ordentelige Bisittare och Consistoriales, såsom det tilgår än i dag; men som desse icke äro flere än 5, måste Præses, som wid 1772 års Riksdag, för all tid, fick namn af Biskop, wid

(c) Rhyzelius l. c. säger, at desse woro då 6; men troligt woro de, af lång wäg och ålder, ofta hindrade, och yngre Pastores sute i deras ställen.

(d) Hoffsten M. S. om Carlstads Schola, 1705.

(e) Rhyzel. och Cammer. Fryxell M. S.

betydeligare förefallande omständigheter, förstärka sig med Ledamöter, til fulsuten Rått, från de närmaste Pastorater på Landsbygden.

Då Consistorium i början icke war så lätt at få tilsamman, at det war någon mögelighet hålla Capitel hwarje wecka, kanske ock icke oftare än en gång om månaden, skulle man tycka, at inga andra saker uptogos och afgjordes än de, som woro af större betydlighet; dock finner man stundom dem, som woro af ringa wärde nog (f). Orsaken stod i Folkets enfaldighet, som med sådant föll Consistorium beswärligt. De fleste angingo likwål Ägtenskaps=mål och Presters suspensioner. I sednare tider hafwa, desto bättre, bägge desse waret sälsynta.

Consistorii Notarien hade i början icke mer än 6 tunnor Spannemål i lön, intil 1691, då 30 tunnor lades därtil. Däraf kom, at man i början icke kunde få någon til at förestå den

(f) Til exempel: En af Dahls Presterne hade råkat i olycka för et wißt Fruntimmer, som också af öfwerilning fallet förut, det han likwål wille ägta. Man skulle tycka, at sådant kunnat läta sig göra utan Consistorii åtgärd; men han gick dit med saken och bad, för wissa anförda orsaker, at få taga hänne til Hustru. Resolutionen blef, at det skulle få ske 1) efter hon war ung, när hon försåg sig förste gången, 2) hade hännes Fader waret en hederlig Man i Stiftet, 3) NB. hade denne Presten lofwat Gud et löfte, då et stort jordstjelp skedde wid Trollhätta, at „om Gud hjelpte och bewarade honom, så skulle han taga en sådan til Hustru, som hade försedt sig mot Sjette Budet". Risum teneatis amici! Han blef dock priverad på ½ år.

den sysslan, som icke heller war så widlystig, utan at han hade en annan bredewid, och woro de merendels Con-Rectores (ff), fast man äfwen funnet at *Kilander* tillika passerat för Notarius i Carlstad och Pastor i Ny-Ed (g).

* * *

Prestemöten besöktes i början, af Wärmelands Presterskap, med största swårighet för de långwägade, i Mariästad, och det årligen. Sedan inrättades sådana i Carlstad, och war där det första som hölts d. 17 Maji 1647 (h). Men i Carlstad woro årligen 2 slags Prestemöten, det större om Pehrmessan och det mindre om Fastingen, som ifrån uråldriga tider, wid Midfastan, waret Tingwalla och Carlstads marknads-tid (i). I detta sednare kommo endast Probstarne (k) och, kanske, några wisse andre Prester tilsamman, at öfwerlägga om Församlingarnas skötsel, Förslagers uprättande, m. m., och war således i sig sielf icke annat än som det förr nämnde Consistorium Majus wid den årstiden; men Pehrmesso-Preste-

(ff) Rhyzel. l. c.
(g) Hofsten l. c.
(h) Så skrifwer Gyllenius, som sielf war närwarande; men Rhyzel. sätter d. 27 Junii och Hofsten d. 15 Sept.
(i) Biskop Rhyzelius kallar dem Synodus Petrina & Fastingiana.
(k) Hofsten l. c.

möte war almänt. Där borde oreras, prädikas och, i synnerhet, disputeras öfwer någon wiß Artikel i Salighets-Läran (l), hwilket ock waret fortsatt alt intil wår tid; ehuru infallande Riksdagar, dödsfall och andra tilstötar hindrat, at Prestemöten icke, i sednare tider, kunnat alla år blifwa hålne.

Ifrån början war, en lång tid, Prestemötes-dagen d. 27 Junii, hwilket blef faststäldt d. 2 Julii 1651. Samme gång blef åfwen beslutat, at „om en Probst, utan laga förfall, „wore ifrån Prestemötet, skulle han plikta Sex „Dal. Silf:mynt, och en Pastor Tre Daler. „Om ock en Pastor, inom Contractet, icke „lydde Probstens kallelse, och infunne sig på „hwad tid och ort honom föreskrefs, skulle han „plikta En Specie Riksdaler“ (m).

I början præsiderade Superintendenterne sjelfwe (n); men sedan började man wälja därtil någon Probst, eller af de äldre Pastores och Lectores, och ifrån den tiden hafwa Capellanerne waret Respondenter. Man höll sig i lång tid efter *Haffenrefferus*; men ifrån 1751 hafwa Disputationerne af Præses blif-

(l) Det började 1648 ur Haffenrefferus med Artic. de Deo, och hade man genomwandrat denne Auctor öfwer tre gångor, innan Benzelii Repetitio utkom.

(m) Uno thalero Joachimico multator.

(n) Elfdalius började med Art. de Deo, Kilander med en annan Artikel ur samme Auctor, o. s. w.

blifwet öfwer något wißt ämne sammanskrifne och utgifne af Trycket (o).

* * *

Pastoraten, i början på detta Tidehwarf, inom Wärmeland, woro af början 24, hwartil sedan 4 blifwet ökde. Då war i intet Pastorat mer än en Capellan, ehuru där kunde wara flera Kyrkor; men efter hand hafwa i de meste större Pastorater blifwet 2 Comministri, utom det Församlingarna på många ställen wäster om Klara, där 4 Kyrkor äro under en Kyrkoherde, ändå löna en så kallad Fjerdedags-Prest, hwilkens syssla är at underhålla Gudstjensten ordenteligen i den Kyrkan, som eljest i sin ordning gorde hafwa messefall. Sådana Församlingarnas Adjuncter underhålla ock wissa Capeller för sig sjelfwa.

Capellanernes lön är likafult oafkortad. Den war i början ringa, och, ännu wärre, de meste hade icke en gång Boställe. Men med detta sednare blefwo de försedde af Kon. CARL XI (p), och hwad lönerna angår, utom det

---

(o) Auctorerne hittils äro: Sal. Herr Probsten Spak, Herr Doct. och Profess. Ullholm, Herr Probsten Tingberg i Philippstad, Herr Probsten Joh. Fryxell i Fryksdalen, Herr Probsten Pet. Eklund i Frännesorß och Herr Probsten Seidelius i Kihla; men til nästa Prestemöte Herr Probsten Antonsson.

(p) Men som detta merendels skedt efter Roteringen; så har

de, mer eller mindre, så af sine Åmbetsbröder, Kyrkoherdarne, så hafwa, tid efter annan, Församlingarna utfäst sig til någon wiß årlig afgift i Spannemål och annat (q), så at de, i anseende därtil, någorlunda böra hafwa sin utkomst.

Kyrkoherdarnes löningar grunda sig på et Förenings-Instrument, som Landshöfdingen och Doctor *Broman*, på Kongl. befalning, upråttade imellan Presterskap och Åhörare, i Februarii månad 1687, sedan bägge Parterne förklarat sig nögde at gå ifrån 1681 års Förordning (r).

I följe däraf utgöres här icke tionde, som på andra ställen i Riket, utan endast af Spannemål och Smör, och, kanske, litet Lin, där det brukas. Åtminstone i de meste Pastorater är tiondesätning skedd; men på intet ställe införes tionden i skaft, utom Christinähamn (s), och

har händt at Capellanerne, intil wår tid, måst deltaga i Soldate-lega. Det år wäl en Kongl. Resolution, som frikallar dem därifrån, men med förbehåll at skaffa andra lediga i stället, hwilket alle hittils ej kunnat fulgöra; dock de meste.

(q) Desse öfwerenskommelser äro merendels gjorde omkring 1680.

(r) En lika Förening upråttades äfwen på Dahl, hwilken blef stadfästad wid Riksdagen 1720, d. 17 Aug.

(s) Den inrättningen har där waret från Stadens början; men i Elfdalen blef Almogen, 1666, pålagd, wid 40 Marks wite, at tröska ur tionden, och behålla halmen för beswäret.

och sådant skulle åfwen falla folket förmycket beswärligt i bergen och skogarne.

* * *

Gudstjensten bestriddes åfwen länge, i detta Tidehwarf, af de ordinarie Presterne, utan afseende på om Kyrkorna woro flera eller til mindre antal. Andre Prester wetste man sällan af, om icke, af händelse, någon Krigs-Prest kom resande til Soknen, eller ock bodde där. Nog beskylde Dom-Capitlet i Mariästad *Oriensulanus* för, så snart han war död, at han, i sin tid, wigt förmånga Prester emot Kyrko-Ordningens Stadga (m); men därtil war så myc-ket mindre skäl, som han icke lemnade efter sig flere än 5 oförsedde, och de woro ändå sysselsatte i de suspenderades Soknar.

Gubbarne woro så måne om at arbeta sjelfwe, antingen det da skedde af nit, eller för besparing, at också Biskopen eller Probstarne, på deras Visitationer, stundom nödgades påminna dem at skaffa sig Medhjelpare (n); således blef knapt någon wigd til Prest, som icke ägde kallelse förut til ordentelig sysla, och en Kyrkoherde kom ofta med wärja wid sidan från Academien.

(m) Mariästads Stifts-Bok.

(n) Därpå finnes exempel i Lyswiks Soknestäms Protocoll 1690, Christinähamns dito 1696, och flerestädes.

I nyare tider har behofwet af flere Prester, ån de ordinarie, ansenligen ökat sig, så at ock, ehuru många studerande årligen rest til Academierna härifrån (o), har dock tilgången icke altid waret tilräckelig af Stiftets Infödingar, utan har åfwen waret nödigt at öka antalet från andra Stift. Det tog sin början omkring 1730; men har uphört i wår tid.

På de sidstförflutne 12 åren hafwa 40 lägenheter blifwet lediga genom dödsfall, så at mortaliten, öfwer hufwud tagen, bland de ordinarie Presterne, stiget til 3⅓ om året, och under samma tid hafwa 12 tjenstlöse Prester afgått med döden, en för hwart år. När nu i hela Stiftet gifwas omkring 120 Sysslor, bätre och sämre, då också Scholæ-Betjente och Församlingarnas Adjuncter inberäknas; så skulle ut denna grund fordras en framtid af 20 år, på hwilken 87, ifrån 1758 til nu warande, Hjelpe-Prester skulle hinna til at antingen få lägenhet på eller under jorden. På så sliprig befordrings-grund kan jag ej anse för annat, än en slags öfwertro, at förse sig med Hustru och Barn, innan man wet hwar eller når man får stadna i werlden; men dylikt händer.

Ibland

(o) Til exempel: på 30 år, eller ifrån 1730 til 1760, hafwa härifrån rest til Upsala 483 Ynglingar, hwilket gör öfwer hufwud 16 om året. Däraf hafwa 160 blifwet Prester, hwilket ock utgör 16 på hwart tredje år, som tyckes wara wäl nog i et så litet Stift, där icke flere än 10 afgå på lika tid.

Ibland de nyare Sysslor, til förmon för Stiftets Barn, kan man räkna Preste- och Scholæ-sysslan, med dubbla meriter, wid Billingsfors, den Rikseńs Högloft. Ständer behagade stadfästa 1762 (p). Enligt Krigs-Articlarne, af år 1683, samt K:gl. Brefwen, af d. 20 Sept. 1681, d. 21 Jan. 1682 och d. 8 Jan. 1748, faststälde ockſå Rikſens Ständer, d. 6 Febr. 1766 (q), det ſkal Regements Preste-ſysslorna hwarannan gång tilsättas af Wärmelands Stift i Wästgötha-Dahls Regemente, och andra gången af Skara, emedan Regementet ligger til hälften i hwartdera Stiftet. I följe däraf, och emedan 7 Compagnier äro indelade i Wärmeland, men icke mer än 3 i Nerike, borde twå Prester tagas här, emot en af Stregnäs Stift, wid Nerike och Wärmelands Regemente; men detta har hittils gått nog ojämnt til.

Före 1680 fins icke mer än et enda exempel på twetydighet wid Preste-wal, och det war ändå af ingen betydlighet (r). Wid 1730 wet

---

(p) Se Bruks-Herrens Lenard Magnus Ugglas Bref til Warmelands Nation i Upsala 1762.

(q) Herr Probsten och Theol. Lectorn Antonsson, som då war Riksdagsman, utwerkade denna Resolution (Se Riksd. Tidn. N:o 92.).

(r) Det war när Wisnums Församling, 1645, sökte at få Jonas L. Wismenius til Kyrkoherde. Oriensulanus swarade, at han war för ung, och han wille häfwa en annan dit, som likwäl imedlertid dog tillika med Biskopen. Då blef Wismenius, utan widare klagder, af Dom-Capitlet satt til Wisnum.

folket at omtala någon twistighet i et wißt Pastorat; men sedermera torde stundom hända i wårt Stift, som man ofta läser i Awisorna från andra, at det anses såsom något rart om walet aflöper i stilhet och med enighet. Det bör lemnas Presterskapet til wälförtjent beröm, at man knapt har exempel på det de sielfwe arbetat, eller fiskat i grumligt watten. De tacka snarare Himlen, ofta, om de komma från mot-partiet med någorlunda heder och åra, om de ock skulle gå miste både om Förslag och Sysla. At månge Sökande infinna sig wid hwar förefallande ledighet, följer af sig sielft (r); men at månge söka at kunna blifwa Sökande, förefaller mig mer besynnerligt.

* * *

Probsterierna, som ifrån 1600 waret 3, blefwo wid 1630 delade til 4. Desse woro Fryksdals, Carlstads, Arwika och Wes-härads, eller det Östra. Detta warade ungefärligen til 1650.

Sedan

(r) Det är, eller blir, ingen mögelighet för Wärmelands Prester, mer än andre, at wänta sig alle lika blidt öde. Jag ser hur Peder Claussen, för lång tid sedan, beskref Presterne i Norlanden i Norrige: „Mange hawe stoo„re gell og indkomster; men der ere og mange Präste„mend som lewe som träler og stackarle, hwilket kunde „wel remederis med den goode owrighets hjelp". Det är dock icke så illa i Wärmeland, som jag hört berättas på Dahl: där skal en wiß Prest hafwa 300 Dal. K:mt i lön, och hålla sig sielf maten.

Sedan Landet då nyligen fått sin egen Superintendent, blef hela Kihls-härad at anse såsom hans Probsteri, och 1652 blef Arwika delad til 2ne, näml. Nordmarks- och Jöse-härads Probsteri, så at nu woro 5 utom Biskopens. Det, som förut hade namn af Carlstads, blef då kalladt Nås Probsteri.

Wid Probstens *Tolstadii* död, 1721, delades det östra Probsteriet i 2ne, Wisnums och Ny-Eds, och wid denna indelning af 6 Probsterier, utom Kihls-härad, står det än i dag, hwad Wärmeland angår. Dahls Land har sina egna.

* * *

Underwisnings-werket i Wärmeland war hufwudsakel. af föga betydelighet före Biskop *Elfdalii* tid. Så länge Superintendents-sätet war i Mariåstad, ansågs den Staden för Stiftets Hufwudstad, åfwen på Lärdomens wägnar. Därföre handhafdes också Scholan därstädes med mera besynnerlig flit än inom Wärmeland, och åtminstone en stor del af Pastoraten härstädes hade blifwet lagde under Mariåstads Djäknedöme (ll). Således måste

(ll) Wisnum, Ölme-härad, Wåse-härad, Ny-Ed och Carlskoga hade härifrån blifwet tagne til Örebro; men lades åter hit af Kon. GUSTAF ADOLPH 1629 d. 21 Januarii. Men sedan Superintendenten flyttades til Carlstad, sökte man ock desse Soknar dit, hwarföre hwar Moderkyrka gaf 1 Riksdaler (Stafnäs Kyrko-Bok 1666.

ste wäl Landets Ungdom söka dit, om de wilie winna något framsteg i studier, fast det ock är troligt, at sådant äfwen skedt i Örebro (t). Många hafwa ock studerat i Westerås. Imedlertid försummades icke afdeles alt Scholæwäsende i Wärmeland, och man fann, redan i Kon. CARL den Niondes sidsta lefnads-år, Djäknar i Carlstad, som med beröm kunde resa därifrån til Academien (u). Men huru och på hwad fot det war inrättadt, är en sak, som blir swårare at säga.

Wid börgan af nuwarande Tidehwarf war *Elfdalius* sjelf Rector i Carlstads Schola. Han hade både wett och wilja at befordra Wärmelands gagn och heder, och man tyckes icke hafwa at tilskrifwa någon annan, at man i hans tid, före 1630, fick se Scholan ökd med en Con-Rector och twänne Colleger, och wid samma tid är troligt, at några wisse Soknegångar af Wärmeland blifwet hit lagde (v). Den tredje

(t) Utom förenämnde Soknegånger af Wärmeland, lågo ännu til Örebro Schola Kihls, Nors, By, Kila, Milleswiks och Fernebo Pastorater; men de lades sedan antingen til Carlstad eller Philippstad (Palmsk. Nerikes Tomen M. S.)

(u) Sådane woro Superintendenten Elfdalius och Biskop Petræus i Åbo, m. fl. Biskop Laurelius i Westerås hade ock gått här i Schola.

(v) Det har, utan twifwel, skedt med de förenämnde från Örebro; men desutom lågo, af ålder, til Carlstad: Fryksdalen, Elfdalen, Kjöln, Stafnäs, Arwika, Gilberga,

tredje eller nederste Collega blef hit förordnad 1642 (x).

Carlstads Schola hade således aldeles form af en Trivial-Schola, hwilken war upfyld med Djäknar och Scholepiltar (y). Lärarenas löner woro wäl i början icke betydeliga, dock blefwo de merendels snart til bätre lägenheter förhulpne. År 1652 uprättade Drotning CHRISTINA en wiß Stat för Scholæ-Betjeningen i Carlstad (z), och woro då i Rectoris Class både Con-Rector och Eloquentiæ-Lector (a). Men omkring 1661 gjorde *Elfdalius* en ny inrätning. Han anordnade en Adjunct och en Apologista. Efter öfwerenskommelse med de 3 förre, fingo desse hwar sina 30 tunnor Spanmål i lön, och alle tilsamman fingo Soknegånger (b). Timarne delades i rätt ord-

berga, Holmedal, Blomskog, Hammarön och, kanske, flere (Palmsk. M. S.)

(x). Gyllen. Diar. M. S.

(y) „Desse woro dock tämmeligen til åren komne, så at „de buro långa skägg på hakan, och desutom ohöfsade, „at de ingen civilitet eller skickelighet wetste af". Jag tycker ändå om dem; ty ibland dem lemnade en Gyllenius efter sig et Diarium, som war en stor saknad at icke äga, och en Morell har lemnat oß, såsom Djäkne, den enda kundskap om Carlstads gamla Kyrka, m. m. Framtiden utwisar hwad de mer polerade Djäknar gagna en wett-girrig efterwerld.

(z) Rhyzel. Verm. Eccles. & Litterata M. S.

(a) Hofsten om Scholæ-wäsendet i Carlstad M. S. 1705.

(b) id. l. c. § 17.

ordning dem imellan, och man börgade i Carlstad låsa alt detsamma, som i Rikets Gymnasier, så at ingen Djåkne behöfde söka något annat Låroſäte, förr än han reste mogen härifrån til Academien (c). Troligt är ock, at några kunde blifwa Prestwigde, utan at göra sig en slik kostnad.

Elfdalius dödde med et samwete, som witnade at han gjordt, til Wärmeländingars framdeles förkofran i studier, så mycket som månniskligt war; men han fick ock en lika drifwande Efterträdare i *Kilander*.

Han pålade ännu nogare Docentes i Rectoris Clafs (om jag hittils så får kalla den), år 1668, hwad hwardera borde låsa och förklara, och ifrån den tiden häfwa de waret kallade Lectores, 5 til antalet (d), fastän, mig weterligen, intet Konunga=Bref uttryckeligen stadgar, at Låroſätet skulle kallas Gymnasium. Doctor *Broman* war förmycket nitisk, at icke bringa et så godt påbegynt werk til större högd, och genom den nåd han ägde hos K. CARL XI, wann han 80 tunnor Spannemål åt Lectorerne 1691, til de 330, som de hade förut (e). Col-

(c) id. l. c.

(d) Rhyzel. & Hofften l. c.

(e) Rhyzel. Episcoposcop. Hela Konungens donation war 110 tunnor; men Consistorii Notarien fick däraf 30 til de 6 han haft förut. De 80 delades imellan

Collegernas lön hade dittils waret usel nog, men den blef ock då något förbättrad; dock kan man, icke des mindre, lämpa til dem, hwad Biskop *Rhyzelius* eljest skrifwer om Scholmästarne i Philippstad och Christinåhamn: de måste träla sig antingen til bröd eller död (f).

Under-Scholan har, ifrån Lectoraternas inrätning, bestått af 3 Collegat; men 1772 blef, genom Kongl. nåd, den Fjerde-Classen inrättad och en Rector Scholæ Trivialis inwigd, fast åt des Con-Rector är ännu ingen lön anslagen.

I Philippstad och Christinåhamn hafwa ifrån Städernes första anläggning waret Barna-Scholor inrättade, utom det wid Fernebo Kyrka war en sådan, innan Philippstad blef til (g). Ifrån desse hafwa ock utgått många skickeliga ämnen, som, til en del, blifwet store och

lan Apologisten eller Mathes. Lectorn, och Adjuncten eller Eloquentiæ Lectorn, så at de, med de 10 de haft förut, fingo hwardera 40 tunnor. De 3 öfre Lectorerne hade som förut: Theologus 120 tunnor och Grafwa Pastorat; Philosophus 120 och Hammarön, men Con-Rector, eller L. L. O. O. Lector, 70 tunnor. En Gymnasii Adjunct har länge waret här, ifrån 1702, som 1767 fick anslagen en tunna af hwarje Pastor.

(f) Verm. Eccl. & Literata. M. S.

(g) M. Simon Skragges Kyrko-Journal 1680.

och hedrade Män i Riket. Efter Lag och Förordningar borde Klåckare i Församlingarna lära Ungdomen Christendomen och skrifwa; men i almänhet at tala, så förstå desse antingen sådant icke sjelfwe, eller äro de til sådan sysla förmycket storsinte. Almogens Barn blifwa dock, i den delen, icke wårdslösade; ty de underhålla mest öfweralt, åtminstone wissa tider om året, til den ändan, Scholæ-Gossar och andre, som hafwa därom förstånd och begrep. I synnerhet finner man i Bergslagerne gerna en privat Informator på hwart Hyttelag och stundom flere, så at om en Oration nu förtiden skulle hållas til Wärmelands beröm, så kunde man åtminstone med större skäl säga, at „knapt nå„got Bonde-barn gifwes där, som icke kan lä„sa eller skrifwa", än det sades år 1637 (h).

* * *

Långt förr än Carlstads Schola fick namn af Gymnasium, kunde den årligen öka et wackert antal wid Upsala, Åbo, Dorpts och åfwen utländska Academier (i). De hedersställen, til hwilka några af dem upstiget, witna om den grund de kunnat lägga wid sit första Lärosäte.

(h) Wismenii Encom. Verm.

(i) Wärmeländingar studerade den tiden i Köpenhamn, Harderwik, Wittenberg, Leipzig, Rostoch, Francken, Helmstad, Giesen, Leiden, Gripswald, m. m., hwilke finnas i Archivo Wermelandico.

säte. Men i de Store Konungarnes, CARL den Elloftes och CARL den Tolftes tid, förekommer mig som Wärmeländingarne i synnerhet waret födde til studier. Alstriner, Bromänner, Camener, Carlberger, Dalstjernor, Floréner, Hasselbomar, Hellichier, Herweghr, Hermeliner, Högwaller, Hofstener, Israr, Jernströmer, Jernfeldter, Lagerlöfwer, Linderstolper, Porather, Rudéner, Tingwaller och flere, i andeligt och werldsligt stånd, förwärfwade sig, genom lärdom, odödeliga namn både inom Riket och längre.

Det är icke utan, at ifrån den tiden åfwen härifrån kommet berömlige Män, och många lefwa ännu, hwilkas namn aldrig dör, utan blifwer, för deras lärdom, med högaktning kändt hos sednaste efterwerld. Men wi måste tilstå, at desse waret mera tunt sådde; åtminstone kunna de sednare åren ej framwisa många wederlikar til en *Iser*, en *Lagerlöf* och *Rudén* ur 3ne fattiga Capellans-hus, eller til en *Hermelin* ur en Hammar-smedja.

Grunden kan wäl icke ligga i brist på lika qwickhet hos Wärmelands nuwarande Ungdom (k). Men orsaken härleder sig ur andra

Oo käl-

(k) Wärmeländingarne äro i almänhet falne til studier, dock bör icke däraf följa, at hwar Bonde-Gosse, utan urskilnad, bör sätta i Boken i stället för Plogen, just

kållor. De mer förmögne studera, i almänhet, icke för at blifwa lärde, och för de fattigare har nyare tiders behofwer, hos de fordne Mæcenaters efterkommande, satt stängsel för något betydeligt understöd, hwartil ock kommer, at wid Wärmelands Nation icke finnes något stipendium, som en Yngling kan göra stor räkning på.

De, som gifwa sig i Preste-ståndet, utgöra ungefärligen tredjedelen af de Studerande. Antingen desse af bögelse, eller för utkomst i framtiden, lämpa sig til det ståndet; så finna de rådligast, at icke draga långt ut på tiden med Boken, så wida de wilja uphinna meriter til något förslag på lönande sysla, innan ålderdomen, eller grafwen, tar dem, och däruti skulle åfwen, til stor del, ligga grunden för Wärmeland, hwad eljest en witter Herre i almänhet spått om grundlärde Män, at de blifwa sälsynte och rare i framtiden, om icke nu Försynen

just för det hans Far bor Carlstad så nära, at han kan insända til honom mat hwarje Lördag, eller eljest har råd at hålla honom, som mycket brukeligt waret. H:r Arch. och Ridd. von Linné, i sin Wästgötha-Resa, berömmer i synnerhet wåre Landsmän at wara mer falne för Natural-Historien, än någon annan Nation. Det torde ock wara wißt; men detta studium fordrar längre tid, än at resa til Academien om Fastingen, och bjuda hänne farwäl om Pehrmessan. En anmärkning har man gjordt ur Matrikeln öfwer wåre studerande Landsmän wid Upsala, sedan Upsala Möte 1593, at hela Slägter kunna gifwas, där man finner många Studerande, men knapt någon Studerad.

synen satt den Lärdaste Konung på Swenska Thronen, och det gör mig dristig at med full öfwertygelse tro, än en gång, om wåre Landsmän: Adest Mæcenas, non deerunt Marones.

III. Om Folkets Tilstånd och Lefnads-sätt, samt Landets Beskaffenhet, m. m.

När wi föreställe oß Wärmelands Almoge sådan, som K. GUSTAF I tog den ur Munkarnes händer, torde, i almänhet, deras lefnads-sätt mest bestått i enfaldighet och, kanske, dumhet, den jag åndå anser för et slags dygd, så långe de hade få eller inga grannar, mot hwilka de hade nödigt förswara sig genom konster. Födan hade de icke allenast tilräckelig, utan ock til öfwerflöd; men i hwad mån, och på hwad sätt den aftaget, få wi längre fram anmärka.

Sedan efterhand, i detta Tidehwarf, flere Såterier och Bruk, här och där i Landet, blifwet anlagde, har också Ståndspersoners antal mer och mer ökat sig; men som desse merendels waret, som Ängelska Språket, en blandning af åtskillige folkslag, så har ock sådant haft starkt intryck på de äldre Inbyggares, eller Almogens seder.

OLOF Tråteljas Folk tyckes, i synnerhet, hafwa bibehållet sin stamm och åfwen sina seder

och lefnads-sätt i Fryksdals, Jösse, Nordmarks- och en del af Gilbergs-härader, intil wåra tider, hwarom de ock altid waret nog måne (1). Ju längre man kommer in i Landet ifrån gränsen, ju mera olikhet träffar man på Folket både til in- och utwärtes beskaffenhet; men det har ock sina skäl, änskönt desse ock skulle härstamma från de äldsta inflytningar.

Åtmin-

(1) De hafwa gerna giftat sig inom Soknen, eller åtminstone inom Häradet; däraf får man, til exempel i Gunnarskog och Eda, se stora och widlyftiga Slägter, i hwilka man, utan swårighet, kan, om det ock wore midt ibland hela Landets folkhop på Carlstads marknad, känna den ena af den andra åfwenså lätt, som det berättas om några de äldre Adelige Familier. Til bewis af smak för Förfädernes hafder, skedde wid en Soken-stämma i Kjöln, då fråga war om Adolps-fors Bruk skulle få byggas och winna damfäste på Probstegårdens ägor, at en Bonde, ibland mänge flere motsägande, tog til skäl: „Om detta sker, „så spår jag förut, at först gå wåre Förfäders ärliga „seder, som Salige Kongen (CARL XII) och så myc„ket annat hederligt Folk berömt oß för at wi i så lång„liga tider bibehållet, förlorade: ty när wåra Gäntor „få se en Herregårds-Piga med sidentygs mössa och et „grant hals-kläde, wilja wåra hafwa detsamma; och „för det andra, göre wi wåre Barn til lathundar „och tiggare: ty då de få tilfälle at göra uttag på Pa„trone-gården, försumma de sin egen åker til des de „få gå från altsammans". Det skal ej wara mycket länge sedan Wall-barnen i Fryksdalen af förakt utspökade stubbar och buskar i skogen med rosor, sedan de sedt en eller annan Kronbrud i Kyrkan: ty förut brukade de alla sina egna kläder; men nu wil hwar Brud gerna wara klädd, eller hafwa förnäm Fruntimmers-bonad och krona, om det eljest skal wara wal: kosta hwad det kan.

Åtminstone skal wara wißt, och af månge hederlige Män anmärkt, at ju närmare Bönderne bo Städerne, och ju flere Herskaper de hafwa i negden, ju mer äro de ilsluge och inbundne, eller ock, efter omständigheterna, på annat sätt, mer ängslige, tröge, rådlöse och dyrlegde, mindre hjelpsame och gästfrie, kan ock hända mindre förmögne. Men denna orsak har ännu icke til någon fulkomlighet träffat in i Gränse-häraderne (m). Med Bergsfolket har det helt annan beskaffenhet, än med någondera delen af de andre. Wi få se dem särskildt.

Jag wil icke omtala då swåra och tryckande tider falla in, som nog kunna lägga grund til ombyte af folks tankesätt och sinnelag. Den mägtige kan wara grym och hård, så blir snart den nödlidande förfagd och modfäld; alt inbördes förtroende förswinner, och egennyttan sätter sig i högsätet. Men om sådant någon gång händt hos oß, så hafwe wi, genom Guds hjelp, orsak hoppas en bätre framtid. Imedlertid passar sig bäst, at i denna delen, längre fram, betrakta hwart Härad särskildt.

* * *

De meste Hemman blefwo wid Reformations-tiden antingen Kronans Ägendom, eller ock Konungens arf och eget. Desse fingo dock Bönderne ostörde bebo och bruka, så länge de

(m) Elfdalingarne likna dock de andre minst, hwilke tyckas wara likasom et Folk för sig sjelft.

de skötte den rätt, och utgjorde sin skatt. Hert. CARL bortbytte wäl några Gods til Frälse, mot lika goda Hemman i andra Län; dock woro de ej af någon betydelig myckenhet (n). Men i början af wårt förewarande Tidehwarf blef helt annan stälning.

Kon. GUSTAF ADOLPH hade, tillika med Kronan, ärft swåra krig med 3 mägtige Grannar, Dannemark, Pohlen och Ryßland, hwilka nödwändigt måste i samma mån uttöma Skatt-Kamaren, som de ewigt hedra denne Store Konungens minne. Därföre, när Konungen såg sig nödsakad at hjelpa sine förtrykte Religions-Förwanter i Tyskland, men wetste sig tillika ingen lättare utwäg til penningar, utom Rikets skada och känning, så utgaf han, 1629, en Kundgörelse, at eho, som wille, skulle få lösa sit Hemman til Skatte. Denne upläśtes wid Tingen och på Prädikostolarne, och Almogen tog anbudet emot med upräkta händer. Dock är troligt, at en del antingen icke förstod sin egen nytta, eller ock icke ägde medel nog at skaffa sig denna säkerhet för framtiden (o); ty eljest hade aldrig Drotning CHRISTINA ägt så många Gods

(n) Jordeboken, som 1540 uprättades öfwer Wärmeland, och är den äldsta, har Förste Expeditions-Secreteraren i Kongl. Maj:ts och Rikſens Cancellie, C. F. Fredenheim, gunstigt behagat lofwa mig i affkrift ur Kongl. Cammar-Archivo. Den lär kunna gifwa mycken uplysning.

(o) Helt Hemman kostade wäl ej mer än 60 Riksdaler; men kanske desse penningar woro mycket i den tiden.

Gods och Gårdar at bortskänka här, at det är owißt om någon jämnförelse war i andra Län i Riket.

Konungarne CARL X och CARL XI:s Reductioner woro i den delen nödwändiga, at återtaga hwad Drotningen bortgifwet efter Norköpings Beslut, i lifstids-donationer eller ewerldelig ägo, om Landet icke skulle råka i dylika omständigheter, som det waret förut. Den Adeliga Perioden warade icke så länge, som den Andeliga hade waret (sid. 243.). Ifrån den tiden har blifwet i smak at lägga under Bruken, af Skatte och Frälse, alt hwad läggas kan. Sedan CARL XI kommet til stadga med Reductionen, räknades, 1692, öfwer hela Landet 76 Sätesgårdar (p), 252 $\frac{5}{24}$

(p) Palmsk. M. S. Säterier börgade hufwudsakeligen anläggas i Drotning CHRISTINÆ tid. Hon lät hålla en inquisition genom Cammar-Fiscalen Joh. Westhius, och de Hemman, där Frälsemännen byggt någorlunda hederligt och ägde en rymlig stall-bygning, upfördes wid Tingen och i Jordeboken för Säterier. Flere ökades sedan, och CARL XI stadfästade alle sådane, som, wid Assessor Germund Palms inquisition, med bygnad kunde bestå; men några gingo til sin förra natur tilbaka, såsom Gammalgården och Löfed i Kihls-härad, Sem och Tråsnäs i Grums, Öhna och Föske i Jösse-härad, Swensbohl i Wisnums och några flere smärre. Almogen i Småland och Wärmeland fick dock Kongl. tilstånd, at desse Säterier, tillika med Adelens Bönder och Torpare, skulle, likasom förut, hålla wid magt sina gamla wanliga Wägstycken och Broar, åfwensom Bönderne, inom och utom Rå och

Frälse, $1216\frac{3}{8}$ Skatte- och $308\frac{1}{6}$ Krono-hemman, eller en summa af $1853\frac{3}{4}$ Mantal och hela Gårdar. I wår tid stiger hela antalet til $1826\frac{1}{4}\frac{3}{8}$ Hemman och 96 Säterier (q).

Adeliga Slägter, som blefwo introducerade på Riddarhuset 1625, och woro boende i Wärmeland, woro ej flera än 10:

Ankar.	Bagge,	Bratt.
Gyllenstråle.	Rahm,	Roos,
Rosenbjelke.	Soop,	Swenske.
Uggla.		

Sedan hafwa, tid efter annan, 36 Familier tilkommet, hwilka hufwudsakeligen haft Gods i Landet:

Adelheim.	Bäfwerfeldt,	Belfrage,
Bergenfelt,	Blankenfjell,	Blixencron,
Broman,	Brummer.	Carlström,

Crä-

---

och Rör, skulle hålla Skall och bygga Prestegård och Kyrka (Resol. på Almog. Besw. 1672.); men i Kongl. Brefwet, til K. R. Landsh. Wrangel, d. 12 Decemb. 1693, blef också samma beswär ålagt sjelfwe Säterierne i Wärmeland.

(q) På desse Hemman, och ännu därtil räknade omkring 40 Prestegårdar, woro, år 1773, et antal människjor 117,830; näml. i Öster-Syßlet 35,831, i Mellan-Syßlet 35,082 och i Wäster-Syßlet 46,917. Och fastän bemälte år en ansenlig myckenhet dog bort, torde dock hopen sedermera ökat sig til lika. Då woro ock inalles i hela Wärmeland 17,016 Matlag. När Dahl inräknades, war hela Folk-nummern 151,279 människjor, så at Carlstads Stift utgör icke liten del af folkhopen i Swerige.

Crämer.	Didron.	von Echstedt.
Flygge.	af Gejerstam,	Granfelt,
Gyllenspetz.	Hamarström,	von Hofsten.
von Kothen.	Linroth,	Löfwenhjelm.
Nackrey,	Nordenfelt.	Palmström,
Papegoya.	von Rappolt.	Silfwerswerd,
Sparfwenfelt,	Stuart,	Sturk.
Trotz.	Vachenfelt,	af Vallenstam.
Wallencrona,	Werdlau.	Örneberg.

Huru dessa Slägter tiltaget, eller ock gått ut, blir, längre fram, bätre tilfälle at utreda.

* * *

Almogens Näringsfång består hufwudsakeligen i Åkerbruk, Äng-skötsel, Boskaps-skötsel, Kolning, Swedjande, Timmer-handel, Tjäru-bränneri, Körslor, Fiske, Trägårds-skötsel, Handaslögder, Fogel-skjutande och Djurfäng, samt någon slags Handel.

1. **Åkerbruket** påstår mången hafwa aftaget i samma mån, som Bergsbruks-handteringen taget til (r). Wid Kon. GUSTAF I:s tid kunde Folket sälga Spanuemål utom Landet; men nu, om det wore wid de bästa år, hinner dock aldrig eget förråd til, utan Wästergöthland, Nerike och Södermanland måste räcka oß hand med flera 1000 tunnor.

(r) En stor del af Bönderne skola hafwa fördjupat sig i så stor skuld wid Bruken, at de måste försätta förmycken tid med körslor och kolning.

Nog har folkhopen ansenligen ökat sig på de sidst förflutne 100 åren (l); men det tyckes dock icke hafwa skedt öfwer jämnförelse mot det, i synnerhet på de sidsta 40, 50 åren, ansenligen fördubblade utsädet.

Wi skola framdeles, wid Soknarnas särskilda beskrifning, icke så swårt at träffa Hemman til 40, 50, 60 tunnors utsäde, där, kanske, 10 räknades för högt i början af detta århundra. Andre i större eller mindre jämnförelse. Utom det en hushåls-anda kom i almänhet öfwer hela Nationen, sedan Kon. CARL XII:s krig slutades, och Lån på Ägendomar ur Banquen blef tillåtet, har icke heller litet bidraget Soldate-Roteringen; ty förut hände ofta at det ena Hemmanet efter det andra, helt eller halft, låg öde. Sjelfwa Philippstads Bergslag har, i sednare tider, börgat odlas til åkermark (ll); men Carlskoga äger så sköna Hemman,

(l) Såsom t. ex. i Philippstads Pastorat woro, år 1664, 431 Mantal; men nu omkring 1130. I Kroppa Pastorat, samma år, 162; nu 330 Mantal. I Kjöla Soken woro, 1666, 80 Bönder, 1707, 100, år 1717, 110 och 1746, 137; nu 220. I Eda, 1668, woro 96 Jordbrukare; nu 220. I Järnskog, 1669, woro 95 Bönder, 1707, 117, år 1717, 130; nu 230. I Skillingmark, 1707, woro 47 Mantal, 1722, 51; nu 80. I Kihls Soken woro, 1655, 138 Matlag, 1664, 160; nu 280. I Wes-härad Soken, år 1652, 119; men nu 400. I Bjurkjärn 90, år 1678, 130, år 1704; nu 180. I Fiskekihl 81, år 1661; men nu 160 Mantal.

(ll) Borgmästaren Westring, i Philippstad, war den förste,

man, och Åkerbruket har där länge waret drifwet til den högd, at månge anse för et slags fel, det

---

ste, som gifwet orten smak för Rägsäde. Folket wors där förut mest wane at, imellan berg och stenar, i sina så kallade Hackningar, eller små ny-brott, så i gödslen litet Korn eller Hafra, för at sedan få så mycket bätre gräs åt sine hästar; men på somliga Hyttor, där ännu lefwande Folk wet omtala at 3, 4 tunnors utsäde räknades för högt, torde nu wäl stiga til 100 tals. Rummet tillåter här ej mer än kortel. nämna några få exempel: Wid Normarks-hytta uptog afl. Bergsman Jöns Landberg, omkring 1740, af oländig mark en så stor och ansenlig wret, som det där på orten kallas, at den har waret ansedd för at kunna blifwa tilräckelig til et hederligt Preste-boställe; Comminister Landberg börgade, 1749, likasom i ödemarken, et nu länge warande ansenligt Torp wid Ängswadsbron, utom flera upodlingar, hwarutinnan äfwen afl. Bergsman Nils Persson, på sin ägendom, wisat en utmärkt flit, och nu, inom 2 år, har Bruks-Patron A. Swensson, äfwen wid samma Hytta, gjordt börgan til upodling i en skogwård mossa af 40, 50 tunneland, som inom kort tid löfwar den bästa afgift. Konst-Inspectoren Bransell och flere hafwa därstädes icke mindre waret idoge wid upodlingar. Wid Nokjärns-hytta, ej långt från 60 gr. Lat., har Bokhållaren Petrén, midt i ödemarken, från 1755, uptaget 28 tunneland i rödmossa, myror och på hård jord, det han ock drifwet öfwer 9de kornet af Hafra, och där han, år 1777, fick 106 snes efter 5 fjerdingar Åker-råg. Wid Fogd-hyttan har Bergsman Erik Olofsson, i synnerhet, föregått sine Grannar med et lyckligt efterdöme af Rågsäde, och, på 7 års tid, har Jean Ersson därstädes gjordt en ansenlig ny åker i den så kallade Kungahagen. Hwad Bruks-Herrarne Christopher och Joh. Eberh. Geijer i denne delen uträttat wid Hedenskog, och Bruks-Patr. H. Salin, samt efter honom Lieuten. Wetterling wid Brattfors, Bruks-Patr. Jungbohm wid Hännicke-hammar, Bruks-Patr.

det en del Bergsmån sköta Bergsbruken förmyc-
ket, och wanwårda jorden.

I följe af det, som i Herr Profess. *Ekmans* Wärmelands Beskrifning är upgifwet om Carlstads Tingelag och Kihls-härad af 190 Hemman, bör hela Wärmelands utsäde i det nogaste räknas til 7430 tunnor Råg, 6200 tunnor Korn och 71,240 tunnor Hafra. Om, efter samma uträkning, et eller annat år, skulle utsås 120 tunnor Hwete och 590 tunnor Ärter, så håller dock sådant alla år icke lika stånd.

Afkastningen af utsädet öfwerhufwud, med slött och stridt, räkna wåre förfarnaste Landthushållare högst til 6te kornet (t). När nu, med kommande och farande, ungefär finnas 118,000 brödätare i Landet, kanske flere, så skulle, efter utsädet och afkastningen, blifwa en årlig brist af mångfaldiga tunnor, dem wi måste köpa från andra

---

Patr. Öhnquist wid Yngs-hyttan, Bruks-Patron Berggren wid Saxån och många flere på andre ställen, få wi framdeles särskildt märka.

(t) Därom blef en Fråga, för någon tid sedan, framställd i Carlstads Weckoblad; men än har ej någon tiltrodt sig swara. På god jordmon och wid god ans har man, på flere ställen i Landet, fått 16, 20 kornet, och mera, efter Råg; 12, 16 efter Bjugg (Bygg); 9, 12 efter Hafra, och 20 tunnor Ärter och Hwete efter en; men i almänhet hålles före, at Bonden ej får öfwer 3dje kornet af Hafra, som hittils waret hans mesta säde, tillika med Blandkorn. Men i Elfdalen blandas Hafra, Korn och Wår-råg tilsammans och gifwer merendels wäl i skäppan. Det kallas Rågbland.

andra orter (u); men det är icke utan at Swedje-Råg (v) til en god del ersätter och fyller detta behof.

Utom de upräknade sädes-sorter, hafwa nu Potatoes börgat tämeligen komma i bruk (w). Lin sås mest öfwer hela Bondebygden, och det är

(u) Sal. Hans Excellence, m. m., Gref Löwenhjelms Frälse-Inspector, Apelqwist, har gjordt en uträkning på stat, eller föda för et Tjenstehjon om året, den flere Hushållare godkändt, och hwilken Domare, wid tilfällen, taget til rättesnöre. Däruti bestås på människjan halfannan tunna Råg, lika mycket Korn, Malt och Hafra, inalles 6 tunnor, eller 5 7/16 tunnor i stridt räknadt. Om wi nu af årliga utsädet, 84,990 tunnor, Ärterna undantagna, räkne 6te kornet öfwerhufwud; så blir hela summan Spannemål 509,900 tunnor, eller, när nytt utsäde afdrages, 424,900 tunnor för 118,000 människjor, och således skulle inemot hälften köpas, om icke något annat ersatte bristen, eller ock pluraliteten torde få nöga sig med mindre stat, än ofwannämnde Inspectors; hwilket wäl händer.

(v) Af Fall- eller Swedje-råg har Nämndeman Olof Månsson, wid Gäsborn, fått 80de kornet, och Bruks-Jdkaren Hasselblad, wid Normarks-hytta, 11 tunnor efter 2 lispund, eller omkring 77de kornet, så at det är ej så underligt, at de fattige Bönderne så ofta synda med swedjande, i synnerhet i hungersår.

(w) Desse gifwa wåre Landtmän det bästa hopp at slippa så swåra tider, som förr trykt Landet. Jag wet ingen som än drifwet dem högre, än Herr Major Uggla på Segmon, H:r Probsten Gröndahl i Ny-Ed, Bruks-Patron Lundgren wid Kihlsbyn och Directeur Joh. Eb. Geijer på Lindfors, hwarest man fått skörda 40, 50 tunnor på året. När nu en kappe af dessa kan gifwa af sig en tunna och mera, och om de almänt komma i smak och bruk hos Gemene Man, torde de med tiden drifwa ut både hunger och hafra ur Wärmeland.

är troligt, at det i Gränse-häraderne skulle merendels wara tilräckeligt til husbehof, om icke en urgammal wana gjorde nödwändigt at dela det med sig åt så många, ja ofta okände och främmande. Hampa är i synnerhet Finnarnes afwel, och wäxer hos dem både god och mycken. Tobak (x) skötes något omkring Carlstad, och af en eller annan Bonde til egen förnödenhet. Om icke General *Washington* gifwer snart godt köp, torde de nödgas lägga sig mer på den wäxten.

Jordmonen är i Wärmeland, som alleståndes, af åtskilligt slag, och efter des olikhet lönar sig ock utsädet olika, åfwensom efter olika skötsel (y). Sånings-tiden infaller olika efter wäder-

---

(x) Om Tobaks-plantering, Linsåde och Humlegårdars updrifwande skref K. Commerce-Collegium, på Kongl. befalning, enligt Rikséns Ständers tilstyrkande, til Landshöfd. Ribbing, 1728 d. 18 Jan., och han åter, d. 15 April, til Standspersoner och Almoge i Länet. „Hwem som kunde få tilstånd at bruka swe„djefall, borde endast nyttja dem til Lin och Hampa". „Tobaks-planteringen borde drifwas antingen en„skildt, eller flere gifwa sig samman i Societeter". Dåwarande Consul, sedermera Commerce-Råd, m. m., Alströmer hade lofwat låta i den konsten underwisa utskickade i Alingsås, hwarutom et exemplar til underrättelse utdelades til hwar Kyrka. „Til Humle„gårdar borde man skaffa sig goda rötter, eller så frö „af Brunswigs Humla". Detta gjorde wäl någon werkan; men jag wet icke om det gjordt tilfyllest.

(y) J almänhet, innan wi hinne til hwar Soken särskildt, kan sägas, at omkring Wänern och hela trakten å båda sidor om Klara-älf är sanden mest rådande; men i Fryks-

wäderleken och orternas läge. Sällan händer at man får börga i April, Men helst i halfliden Maji, då gerna är slut öfweralt til 3, 4 Junii. Bärgningen infaller merendels wid börgan af Augusti, åfwenså Rågsåningen; men bägge kunna wara länge, wissa år, i synnerhet längre i norr och i skogsbygden.

Hemmans-klyfningen har både sina förmåner och sina swårigheter. På små och magra hemman träffar man ofta magra åboer wid smärre delar, som gjordt sig bätre emot, om de gått hos en annan Bonde i tjenst tils de kunnat förskaffa sig et större utrymme; men så finnas ock Bönder wid ganska små delar, som må tämmeligen, och äga det låford af sine Grannar: Han har litet, men sköter det wäl. Dock kommer sådant mycket an på Hemmanets natur och godhet, hwaruti ofta et fjerdedels öfwerträffar et helt.

Storskiften, som nu i större delen af Landet antingen äro wedertagne, eller ock werkställde, göra sin goda nytta, då Bonden så mycket mer kan lägga sin afwel på det han med mera säkerhet kan kalla sit eget. Sällan får man höra

---

Fryksdalen, Jösse-härad, Gilberga, Normarks och wästra delen af Kihls är, på många ställen, så skarp lera, at nöd och konst hafwa påfunnet blanda dem med grof sand. J Philippstads Bergslag och på Finneskogarne är grof röd mosand. Öfweralt finnas så många slags örter och wäxter, at jag icke tror mig fela om jag säger, at en Botanicus här skulle finna $\frac{4}{5}$ af alt hwad som står i Flora Svecia.

ra dem wara nögde med delningen, utan hwar och en tycker sig lidet och klagar; men det som kostas på Härads-syn, och Landtmätare på nytt, torde ändå med tiden betala sig sjelft.

De hufwudsakeligaste fel wid åkerbrukket hållas före wara, dels små Plogar och Harfwor, dem Almogen antingen brukar af gammal häfd, eller ock efter deras dragare om wåren merendels äro utmattade och utmagrade, hwarigenom åkren ej blir rätt tilredd för säden; dels försen såning, at säden ej kan hinna til at mogna; dels odugeligt sädes-korn, det Bonden ofta kan få taga på nåd och onåd, om han behöfwer dyrt låna eller borga; dels brist på dikning, hwarföre Bönderne, intil nyare tider, waret likasom rådde (z). Sluteligen påstås ock, at mången lagt sig til mer åker, än at äng och ladugård mägtat skaffa tiläckel. gödsel.

* * *

2. Äng-skötslen bidrager, i mer eller mindre mån, til Folkets wälstånd. Bergslagerne, i synnerhet Philippstads, arbeta, til en stor del, på sine åkrar, för at få mycket och godt hö åt sine

(z) Såsom något besynnerligt finnes antecknadt i Grums-härads Dombok, at Länsman Torsten Andersson (Norström) på Hemmanet Smedsta, $\frac{1}{3}$, från 1648 til 1655 uptaget 375 famnar diken; men det blir ock et almänt fel, at når Bönderne (fast det händer ock högre Folk) skola anlägga diken, tör det ofta ske så, at de göra mer skada än gagn. Därwid fordras ofta mer förstånd än arbete.

sine hästar och boskap, och det händer dem sällan, at icke på 1 eller 2 tunnelands wall få så mycket godt wall-hö, som ofta på landsbygden fås Starr-gräs och Fräkne på 20, 30 tunnelands wanhäfdad äng. Det slår wäl icke felt, at Landtalmogen, på många ställen, sköter sin äng wäl; men så finnes likwäl däruti ännu, i almänhet, mycken brist.

De hufwudsakeligaste fel wid äng-skötseln äro, at de icke, på Bergslags-wis, want sig wid at lägga åker i wall, änskönt de ock kunde hafwa lägenhet; at de beta sina ängar om wår och höst, hwaraf de nedtrampas och grödan förderfwas, hwarwid ock tör hända at ängen är så illa stängd, at hela boskaps-hjordar från Grannarne äfwen töra infinna sig; at de antingen slå förbittida, hwarigenom gräset ej får släppa sit frö, eller ock slå de förnär backen, hwarigenom solen får starkare kraft at förtorka gräsroten. Merendels finner man ock skogluppna ängar öfwer hela Landet; men när de skola rödjas, kan et wärre fel begås, at all skogen utrotas på en gång, hwaraf gräset, som ock, på sit wis, bör småningom wänjas til ny natur, skadas af luft och solwärma. Ej mindre skada är, när wåta ängar på en gång genomskäras med diken, så at alt watnet i en flux rinner bort.

Wittre Herrar och Män hafwa länge arbetat på Wärmelands Almoges underwisning i land-culturen. Sådant war, som, tillika med mera, gjorde Häradsh. *Eding* och Bergs-

Rådet *Adelheim* förtjente til Adelskap. I samma ärende reste Herrar Assessor *Bjuggren* och Häradsh. *Ferner*, på hög Kongl. befalning, 1774 igenom Landet; men hufwudsakel. torde wår framtid hafwa mest at wänta af Oeconomiska Sällskapet i Carlstad ur des dageliga rön och upgifter. Jag fägnar mig däråt så mycket mera, som mig fattas både rum och nog insigt at tala i et så betydande ämne annorlunda, än som blott Historicus.

3. Boskaps-skötsel har på många ställen stiget til nog ansenlig högd. Man har exempel både på Finnar och Bönder, som på nog små hemmans-delar kunna föda til 20, 30 klafbundna nöt, och andra ännu mera, utom småkreatur. Men i almänhet får man märka, at Almogens Boskap är af smått slag, hwilket en del påstår ej kan hjelpas i deras jordmon, som dock, på många ställen, är aldeles lik Smålands (a).

Andre

(a) Äfwensom med Spannemål, behöfwer äfwen Wärmeland köpa Slagtoxar från andra orter. De förste Smålands Oxar, som någonsin kommet til wår ort, skola waret 100 stycken, dem Bruks-Patron och Rådm. v. Nackrey förskref från Directeur Ehrenpreus, sedan Armeen, 1717 och 18, gjordt alt soprent wid Gränsen och på Dahl, ifrån hwilka bägge ställen Bergslagen altid fätt 1000tals Oxar, dock icke nu som förr, sedan flere Bruk blifwet anlagde i den negden.

Andre skylla före, förmodeligen trolikare, at Kalfwarne få förliten mjölk, då de äro spåde, och stångas om sommaren i en öpen hage, där de, utsatte för regn och solsken, flugor och brömsar, icke kunna äta, och när de sedan blifwa mer wuxna, blir hafre-halm deras mesta föda, hwilken säges ansenligen torka dem.

At smått boskaps-slag ej kommer af climatet, synes nog exempel i Städerne (b), och på många Herre- och Prestegårdar, där man finner Kor och Oxar åswenså stora, som på något annat ställe i almänhet i Riket.

Får-afwelen har så wida blifwet förbättrad, at många af Almogen nu hafwa blandning af Spanska och Tyska, fast i Gränse-häraderne de gerna behålla sit gamla slag, efter de äro swarta, hwilket bäst passar sig med Folkets nationela klädedrägt.

Getter woro en tid förbudne, åtminstone i Bergslagerne, för skogens conservation (c); men wid 1741 års Riksdag blefwo de åter lofgifne, och äro både nyttige och skadelige kreatur.

4. **Kola** war, i börgan af detta Tidehwarf, knapt kändt utom Bergslagen. Där brukade

Pp 2 Folket

(b) När Sal. Probsten Risell, 1743, kom til Philippstad, förde han med sig et skönt boskaps-slag, hwilket nu är utspridt omkring Bergslagen och än widare.

(c) K. M. Resol. för Ny-Ed Soken 1735 d. 7 Oct.

Folket sina så kallada Gyltor (d), intil des Wallonerne lärde dem resa milor. När Bruk börgade anläggas längre från Bergslagen, här och där i Landet, hördes och fördes oändeliga klagomål öfwer Allmogens ogenhet at kola och föra järn (e). Sällan fins dock at denna ogenhet ansågs såsom någon orsak til saknad i Bondens utkomst, utan man gaf honom goda ord och hwad det mer kunde wara.

Därpå börgade Bönderne efterhand lära sig kola, och sålde kolen af egen skog. Där flera Bruk woro i en nägd, såsom Ny-Ed, delades wissa Hemman på hwartdera, för mera säkerhet och at icke stegra prisen för hwarandra (f); men Kongl.

(d) Gyltor woro sådana slags milor, som skola brukas än i Dalarne, då man lägger stäckarne i rad öfwer hwarandra, såsom i en wedkast. Månge påstå än, at detta kolnings-sätt är bätre och säkrare för eldswådor, än det nu almänt brukeliga. Så wida berättelsen äger grund, war det ock til före Digerdöden; ty den Pigan, som efter förödelsen blef qwar wid Normarks-hyttan, skal, tillika med 2 Drängar, lagt ihop en gylta, när pesten red fram til Hyttan.

(e) Detta finnes af Härads-Dombökerna och några Likprädikningar, där Bruks-Patroner högeligen berömas, at de, i denna delen, kunde öfwerwinna det trögförda Folket.

(f) Denna delning förrättades i Ny-Ed 1656 d. 12 April, efter Landsh. G. Soops förordnande, af Inspectoren, m. m., Anders Lenartsson Swenske, Lagman Pleningskjöld, och flere. Priset stadgades då til 24 styfwer för stigen, eller 2 ryssar; men 2 Dal. K:mt när Bonden tog förlag. Häremot anförde Elfdals Almoge klagomål wid 1680 års Riksdag. På många

Kongl. Commissionen i Philippstad, 1677, ansåg sådant för olagligt och stridande mot all praxis i hela Riket. Dock, på en annan Commissions undersökning, gillade Kongl. Bergs-Collegium denna delning den 23 Novemb. 1696 (ff), och Kon. FRIEDRICH stadfåstade hänne 1726 den 27 Julii. Men när Nås, Grums och Carlstads Tingelag, wid 1735 års Riksdag, gjorde ansökning at slippa kola til de Bruk, dit de woro anslagne, mer än de nödwändigt behöfde, fingo de det skäliga swar, at „det kom an på dem sjelfwe at kola mer eller „mindre, och, NB, det wore deras eget fel om „de satte sig i skuld, at de blefwo twungne" (g).

ga ställen gafs länge icke mer än 16 styfwer för stigen, eller 2 rundstycken tunnan; sedan ökades til 24 styfwer. Omkring 1747 war priset 3 Dal. K:mt. På många ställen har länge 6 Dal. waret pris courant; men sedan Herrar Götheborgare blifwet Bruks-ägare, sägas de hafwa ökat til 9 Dal. K:mt och därutöfwer. Det kommer dock mycket an på om det är Bondens egen skog, eller om han icke står i skuld, som dock är mycket rart.

(ff) Landshöfd. Fägerskjöld skref, i anledning däraf, den 14 Dec. 1696, til Bergmästaren, at Ny-Eds Bönder skulle plikta 40 Mark S:mt om de sålde, och Patronerne 50 Dal. S:mt om de köpte utom sin krets. Konung FRIEDRICH stadfäste samma wite för Sälgaren; men ökade det til 100 Dal. S:mt för Köparen första gången, samt sedan til 200 Dal. både för Köpare utom Soknen, och Sälgare inom.

(g) K. M. Resol. för Nås- Grums och Carlstads-häradet 1735 d. 17 October, § 5.

5. Swedjande i Wärmeland är så gammalt, som sjelfwa Landets namn. Hert. CARL fann nödigt at upmuntra Folket därtil genom en almän Förordning; men alt efter som Bergslags-handteringen kommet mer i gång, har sådant blifwet mer och mer inskränkt. Det gick först löst på Finnarne 1641 (h), emedan de lära gjordt groswa tilgrep på skogarne; sedan blef i almänhet alt swedjande i Bergslagen förbudet i 1734 års Skogs-Ordning.

Men Almogen på Landsbygden har haft almänna och enskildta tilstånd at, på sina Skatteskogar, swedja (i) efter Laga utsyning af Jägeri-Betjeningen, hwilken dock, genom en hög Kongl. Resolution, af d. 7 Febr. 1770, blef, wid 30 Dal. S:mts wite, förbuden at, utom storwerks-trån, befatta sig med Skattemannaskogar. Då trodde Bönderne at det stod dem öpet,

(h) Som de icke aktade förbud, utan swedjade Bergslagen til skada, skulle, med Landshöfdingens samråd, deras kojor och hus upbrännas, och såden, när den wore mogen, antingen tagas ifrån dem eller upbrännas (K. M. Resol. 1641 d. 22 Junii.). Detta förnyades i K. M. Ordning och Stadga om Skogarne i Riket 1647, 1664 och 1734. Wille de bygga sig Hemman, hålla Soldater och wara Bruken til tjenst med kolning, stode dem fritt at bygga och bo i Landet.

(i) „Det har altid warit dem efterlåtit, efter en laglig „föregången syn, där icke förbudne tråån woro, at fälla och swedja skog til åker och mulbete" (K. M. Res. för Elfd. härad 1680 d. 8 Dec.).

öpet, utan upsigt, efter eget godtfinnande, wärda sine skogar, och, som orden sedermera i deras Förklaring til Härads-Rätten lyda, ,,wara sine egne Skogwaktare, sedan de, genom ,,storskiften, merendels ägde hwar sin skogs-,,trakt, den hwar och en, efter yttersta förstånd, ,,wore mån om at freda och sköta". Men som Almogen skal hafwa taget felt om rätta förståndet af denna höga Kongl. Förordning, skedde 1773 (k) en almän syn, af Jägeri-Betjeningen, öfwer Swedjelanden, ifrån hwilken tid tilsyning åter börgades.

Swedjande har sina förfäktare och sina fiender. Det försäkras för wisso, at desutom skulle, i synnerhet, Nordmarks- och wästra delen af Gilbergs-härader blifwa öde både på Folk och fänad; ty jordmonen, imellan deras berg och moras, bär eljest hwarken tilräckelig säd, eller bete för boskapen; men, ehuru många som påstå, at mat-jorden skal skämmas genom bränningen, är dock på de meste ställen syn för saga, at i rågfallen wäxer, flere år bortåt, det hederligaste gräs, hwarföre ock händt, at sådane swedjefall blifwet utsynte på Boställs-hemman, där brist

---

(k) Enligt K. M. allern. Bref af d. 25 Maji, hwarest tillätes Jägeri-Staten tiltala hwem helst de tiltro sig kunna bewisa något brott emot 1770 års Förordning. I anledning däraf hafwa åren 1774, 75, 76 och 77 waret åtskillige ordinaire Urtima Ting i Häraderne, hwarwid Almogen pliktat 1 Riksdal. 32 Skill. för hwart swedjefall eller bräte.

brist waret på mulbete (l). När det också länge waret utrönt, at, på de meste ställen, skogen wäxer inom 16 eller 20 år up, så at han å nyo blifwer tjenlig til swedjande, och inga sådana fall anläggas där något ämne är til storwerks-trän (m), Almogen ockjå icke utan största nödtwång, och då med sparsamhet, tilgriper detta näringsfång (n), hwarwid de ockjå efterät kunna anwända skogen til kolning för Bruken; så torde icke swedjande, åtminstone på wissa orter, wara så skadeligt, som det af någrom föregifwes, helst då Almogen, såsom nu mera sker, söker utsyning wid Härads-Rätterne, i stöd af almän-

(l) Så skedde på Backa Lieutenants-boställe i Wisnum 1770.

(m) Herr Expedit. Befalningsman Ekman war wid Tingen, på K. Amiralitetets wägnar, Actor; men lät all sin talan falla, emedan inga storwerks-trän Timmergripne. Almogen, i Kihls-härad, gjorde, woro tilårs Riksdag, sjelfwe paminnelse, at ingen wid 1731 skog måtte upkolas, och begärade förbud, at sådane trän ej måtte inåkas i milarna. Hwilket K:gl. Maj:t med nädigt nöge och wälbehag ansåg (Res. på Kihls-härads alm. Beswär, wid 1731 års Riksdag, dat. d. 6 Dec. 1733.).

(n) Almogen åberopade sig, wid Högwalla Ting, et förnyadt Synings-Instrument, hwaraf befans, at på sina ställen hade de icke swedjat mer på 4 år, då de trodde sig få hafwa egen upsigt öfwer skogarne, än en Skogwaktare hade sedan tilsynt dem för et år (Tings-Råttens Protoc. 1777 d. 3 Sept.). Actor officiosus, Sal. Jagmästaren Aronsson, lemnade dem at sådant lagligen utföra, om de trodde sig hafwa fog klandra utsyningarna.

almänna Lagen, hwilket lärer waret meningen af högståberopade 1770 års Förordning (o).

6. Timmer-handelen är en betydelig omständighet i Wärmelands Historia. Gamla, ännu qwarstående, Träkyrkor och andra byggnader utwisa hwad Maste-skogar här fordom waret, af hwilka större delen, efter hand, i äldre tiden, antingen måst blifwet upbränd eller rutna. När Götheborg blifwet anlagd, börgades straxt timmer-handel på Wärmeland, och ifrån den tiden hafwa skogarne blifwet medtagne i samma mån, som de legat Wänern nära (p).

J Kongl. Skogs-Ordningarne, 1647 och 1664, där Sågetimmers huggande på Almänningarne blef förbudet, tillåts det dock at saklöst göra i Wärmeland, där skog öfwerflödade. Men 10 år därefter gjorde den store Hushållaren, CARL XI, häruti en stadgad inskränkning, så at wißt tolftetal tildelades hwart Hemman

(o) Det står icke felt at Swedje-råg, til stor del, fyller bristen i det arliga behofwet af Spannemål, och man har sedt at där Almogen haft godt utrymme til swedjande, hafwa de matt tämeligen wäl, åfwen i de swårare åren, ehuru mycket kunnat afgå i sportlar.

(p) J Wes-härads, Nås, Kihls och Grums Domböcker omtalas ofta, för 100 år och mer tilbaka, 100 tals tolfter Master, där man nu är glad åt hus-timmer.

man at årligen hugga (q), hwarwid ock högbemålte Konung förbehöll sig wissa Skogar för Skeps-byggeriets räkning, dem wi (sid. 572) redan nämndt. Äfwen anbefaldes, at alla stora Trän, på andra ställen, som höllo 1 alns diameter i lilla ändan, skulle krönas.

Härwid har det sedermera förblifwet, i anseende til hufwudsaken, fastän en nogare reglering skedde 1729 (r), ,,om Bonde handlade med ,,något slags Trä eller Timmer på Norrige (s), ,,skulle han mista waran, och gå 2 år i Mar- ,,strand tillika med alla dem, som hjelpt honom ,,hugga eller köra. - - Städerne omkring Wä- ,,nern, som handlade med dem, skulle däremot ,,af dem emottaga både Furu- Gran- och Går- ,,talls-timmer, efter et, tils widare, stadgat ,,pris (ss). - - Det stode Städerne fritt, at ,,gif-

(q) På helt Hemman 12 tolfter, på halft 8, och på fjerdedels 4; dock borde Landshöfdingen låta öfwerse skogarnes tilstånd i Nordmarks-härad, och göra jämnkning, där den behöfdes.

(r) Kongl. Maj:ts Förordning huru med Timmerhandelen i Dahl och Wärmeland härefter förhållas skal, 1729 d. 16 Junii.

(s) Dock undantagande huggen wed af Toppar och Windfällen, dem de, mot tull, fingo frihet at sälga til Norrige 1734 d. 17 Dec., och 1739 d. 16 Martii.

(ss) En tolft Furu-bläckar,

à 6 alnar,	1 fot i gluggen,	4 Dal.	8 öre S:mt.	
5½ -	12 tum - -	3:	- 16.	
dito -	9 dito - -	3:	-	
5 -	9 dito - -	2:	- 16.	

En

"gifwa Almogen förlag, eller contant betal-"ning; men hälften skulle lemnas på wräknings-"och hälften på lefwererings-platsen (t). = = På "desse bägge ställen hade man waret wan at "wråka Timret; men nu blef dubbel wråkning "förbuden".

Wid 1752 års Riksdag klagade Almogen i Nordmarks, Fryksdals, Elfdals, Gilbergs- och Jösse-härader, at de ej, i en tid då alla deras behofwer så ansenligen stego i priset, kunde hafwa sin utkomst med ofwannämnde 1729 års Taxa,

---

En tolft Gran- och Gärtalls-ståckar,

à 6 alnar,	1 fot i gluggen,	3 Dal. S:mt.	
$5\frac{1}{2}$	- - - - -	2: -	16 öre.
5	- 9 tum - -	2: -	

Hålla de öfrige ståckarne, Furu, 6 aln. 14 til 15 tum, eller mera; så göres ingen åtskilnad, om någon annan ståck i tolften skulle endast hålla 10.

(t) Wråkningen bör ske i Maji och lefwerantsen i Augusti. Efter gammal wana aflemna Skillingmarks, Järnskogs, Östwallskogs, Töcksmarks, Fogelwiks, Holmedals, Karlanda, Trankils och halfwa Blomskogs Soknar til Uddewalla-boerne wid Holmeruds, Töcksmarks- och Rånkes-forsar åt Sjön Lelången; men halfwa Blomskog, Silbodal och Silerud til Götheborgarne wid Krok-fors, Ske-fors och Halle-fors, åfwen åt Lelången och widare til Wänern. Men Timret från Eda, Kidla, Ny och Gunnarskogs Soknar samlas wid Jösse-forsen, går sedan i Fjolen, genom Arwika och Elgå Soknar samt Gilbergs-härad, til By-älfwen. Mangskogs och Brunskogs Timmer går, genom Wärmelen, til Borgwik och Slots-broen, Fryksdals Timret går, genom Fryken, åt Nors-älfwen; men Elfdals, genom Klara-älf, til Carlstad. Där östanföre sker ingen timmer-flötning til Wänern:

Taxa, så mycket mindre, som de Handlande brukade utländskt mått, drygare än det Swenska (u). De fingo då tilstånd at föra sit Timmer til hwilken inrikes Stad de helst funno sig wid, och sälja det til hwilken Borgare som bäst betalar (v). Måtningen borde ske efter Swensk aln och mått (w).

Men bogen at winna, har gjordt, det Bönderne stundom förglömt sjelfwa Marstrand och sålt

(u) De begärde 7 Dal. S:mt för det största slaget, och det öfriga i proportion; men om berättelsen äger grund, skola de fått 4 gånger så mycket för det de kunnat practicera til Norrige. 1671 kostade 1 tolft Timmer, i Grums-härad, 16 öre S:mt, och samma år, i Jösse-härad, 1 tolft behålna och gillade Master 27 Daler K:mt. Kanske sådane trän stå nu knapt mera til fångs, och om et sådant träd behöfwer 2 til 300 år at mogna, tyckes det med sin wäxt förtjena ganska litet om året. Sal. Arch. v. Linné, i sin Wästgötha-Resa (p. 240), förespådde, at Barnabarn skulle få sjunga bittra klagowisor för alt det Timmer, som utflottas i Wärmeland; men det torde så snart blifwa Efterkommanders nytta, när det en gång blir slut; ty man har exempel i de Härader, som redan hunnet göra sig renonce för Sägtimmer, at Almogen mer lagt sig på åkerbruket, som wisserligen lönar bätre i längden.

(v) För redighet skul i handel och förlag, skulle ingen af andra Städers Borgerskap få gifwa Almogen förlag, eller drifwa handel med dem om Timmer, eller hålla Betjenter hos dem, at draga försorg om flotningen, utan hwar och en blifwe i det district, han är privilegierad, och ingen göre annan förfång.

(w) Palmsk. M. S. omtalar, det Kongl. Maj:t (utan twifwel Carl XI.) gillat längden på hwar bläck 6 alnar och tjockleken 6 qwarter; men at Götheborgare sedan började wräka dem, påstående tjockleken til 6½ qwarter: det war i den tiden.

sålt Timmer til Norrige, i synnerhet där wattudragen så ligga til, at de med mer beqwämlighet kunna skaffa det dit, än inom Riket (x). Det har någon, kanske wältänkande nog, wågat upgifwa et Förslag (y) ,,om icke Lagen, wid slika ,,fall, kunde mildras, och om icke Riket af en ,,hög tull hade mer gagn, om Timret sparsam,,ligen finge sälgas til Norrige, än at det, an,,tingen genom swedjande eller skogs-eldar, skal ,,förtäras, eller ock rutna bort, eller fördärfwas, ,,sedan det är nedhugget''? wid hwilka alla omständigheter Ständerne winna intet, men Almogen i en ort, om hwilken Högstsal. K. CARL XI måste medgifwa, och wi än besanna: åker och äng är där ingen (z), til all sin timmeliga wälfärd går förlorad.

Detta är sagt om Elfsdals-härad (a), hwarest, 1760, en ansenlig myckenhet Timmer con-

(x) Nordwäst i Dahlby går Afundså-sjön, genom en Å, til Sjöarne Borangen och Dypen; widare, genom Medskogs-älf, til Sjön Wärmynden och Ån Flisan i Norrige; där möter et annat watten ur norr från Basjön, längs gränsen, genom Halsjön til Flisan och Glomman, och äfwen et annat ur de Swenske Krok-sjöarne; men där är ingen flotnings-led til Swerige, utan skulle hwar tolft kosta öfwer $\frac{1}{3}$ Riksdal., och, kanske, en del dubdelt, at föra öfwer land til Klara-älf.

(y) Carlstads Wecko-tidning, N:o 4, 1774.

(z) K. M. nåd. Res. för Elfd. 1680.

(a) De andre 4 Gränse-härader, Normarks, Jösse, Gilbergs och Frycksdals, anhöllo i underdanighet, wid 1734 års Riksdag, at, enligt K. M. Resol.

d. 12

confiscerades och tillika gjordes onyttigt: äfwenså skedde 1774 med 1100, samt 1777 med 1002 tolfter (b), hwilka likaledes blefwo afkappade och de Norskas dam wid Medskogen upbränd (c).

7. Tjäru-bränneri kunde wara et af wår Almoges lättaste och tillika säkraste näringsfång, om det blefwe rätt handhaft; men däruti brister ännu mycket, ja, snart sagt, alt. Jag har icke, mer än en gång (d), funnet at det någonsin waret påtänkt, utom husbehof, förr än i Konung FRIEDRICHS tid. Då

d. 12 Julii 1720, å enskilde Hemmans skogar med mått och beskedlighet, under Krono-Betjeningens inseende, få hugga Timmerskog, hwilket nu, genom en nyläsen Jägeri-Betjeningens Publication, skulle wara dem förbudet, och at de, inom 3 mils bredd från gränsen, skulle få fritt hugga swedjeland; men K. M. kunde icke lemna dem friare disposition öfwer sine skogar, än dem af förrige Förordningar är förunt. (K. M. nåd. Res. för bemälte Härader 1735 d. 10 Jan.).

(b) Orsaken, hwarföre Bönderne sält desse, skal waret, at de i Norrige skulle få til 3½ Riksdal., eller 69 Dal. K:mt tolften, i stället för 12 à 15 Dal. K:mt i Klara-älf (Carlst. Wecko-tidn., N:o 4, 1774.).

(c) Carlstads Wecko-tidn., N:o 20 och 30, 1777.

(d) En Borgare i Carlstad, Olof Elofsson, hade wid Ström och By-älfwen anlagt et så kalladt Beckbruk; men det är owißt huru länge och huru längt han det dref: ty sedan en Köpmans-Enka från Götheborg, 1665, tog intekning och upbod däruti för 200 Riksdalers skuld, finnes ingen underrättelse mera därom (Nås-härads Domb.).

Då utgaf den om Wärmelands Almoges wälstånd så ömsinte och nitiske Landshöfdingen, Bar. *Ribbing*, af eget bewåg, den 24 Sept. 1724, til Konungen Förslag om Tjäru-bränneriers inrättande i Wärmeland (e). Konungen lemnade Riksens Ständer del däraf wid nästa Riksdag, och gaf, genom nådig skrifwelse af den 3 Octob. 1727, Landshöfdingen tilkänna, at Ständerne ansedt saken med wälbehag (f), samt lemnat i Landshöfdingens frihet at härwid ställa, som honom bäst syntes.

Denne Herre låt därföre, d. 13 påföljande, utgå Bref til Krono-Fogdarne, at upläsas å alla Prädikostolar, jämte förtekning på de Soknar, där Tjäru-bränneri komme at inrättas, samt gaf instruction huru, til en början, werket

(e) Hans skäl woro, at „här finnes skog til öfwerflöd, „där årligen hugges bläckar, sågstäckar och timmer til „1000 tals, och at Almogen således af sin skog kunde „göra sig tredubbel nytta, näml. af sjelfwa trädet, af „tjäran och af kolen, som qwarblifwa i milan efter „bränningen, hwilket alt Herr Baron och Landsh. tog „i ömt öfwerwägande för denne Almogen, som merendels sitta wid magra sädes-hemman, och af skogen „måste hafwa sin förnämsta utkomst".

(f) Riksens Ständer behjertade, ibland annat, „at Wärmeland, nästan öfwer alt, af Jnbyggare är så talrikt, „hwilke dageligen förökas, at hwarken åkerbruket eller „andre härtils idkade närings-medel förmå dem långe „uppehålla, mindre i förmöget tilstånd sätta, med mindre en slik inrätning bringar dem i rörelse, hwilket, „för en måttelig möda och kostnad, kan tilskynda dem, „inom en kort tid, en ymnig winst".

ket skulle gripas an (g), intil des tilräckeligt Manskap, från Calmare Län, nästa wår framkomme, som om Tjäru-bränneri ägde nog förstånd at lära Almogen (h), och til hwilkas skjuts och belöning Konungen, på Ständernes underdåniga tilstyrkan, hade lemnat en summa penningar, på det Wärmeländingarne icke måtte hafwa något beswär af dem. „Landshöfdingen „förmodade och drog det goda förtroende til Al„mogen, at de en sådan Hans Kongl. Maj:ts „nådiga omsorg låta sig om hjertat wara, och „med all flit därhän arbeta, at detta werk måt„te med första komma i en fulkomlig gång, så „mycket mer, som Landshöfdingens förslag icke „hade annat för ändamål, än at Almogen i „Wärmeland, som eljest har swårt at utgöra „sina utskylder och skaffa sig födan, måtte haf„wa et tilräckeligare tilfälle til deras utkomst". Sluteligen önskade denne Herre, Almogen til detta werket en rik och ymnig wälsignelse (i).

Fem

(g) Medan wintren påstod, skulle hwar Bonde, som betalte Lagmans- och Häradshöfdinge-penningar, i de anslagne Sokner, upbryta, hemföra och under skjul lägga 8 laß wed af furu-rötter, furu-qwistar eller feta lågor. Tjäran skulle stå dem öpet at, utan twång, sälga til hwem de wille.

(h) Detta hade Ständerne beslutat, emedan det war kunnigt, at, fastän somlige i Wärmeland brände Tjära, förstodo de dock konsten icke rätt, såsom i Näs-härad, där lång-grafwar och blåsbäljor nyttjades, hwarigenom Tjäran ej så fulkomligen utpressas, som där rätta Tjäru-dalar äro inrättade.

(i) Det Exemplar, som uplästes i Kihls Moderkyrka, förwaras där ännu.

Fem år därefter, eller 1732 d. 30 Decemb., lät högstdemälte Konung, Landshöfdingen Bar. *Wrangel* weta, det man tiltänkt at inrätta i Riket en almän Tjäru-handels Societet, hwarwid Landshöfdingen, inom 6 weckor, borde gifwa tilkänna ,,huru mycket Tjära ungefär ,,årligen tilwerkades i Länet, til hwad pris Bonden kunde sälja Tjäran, utan skada, til Borgaren, och huru mycket skäligen borde Borgaren bestås; huru stort quantum hwar Stads ,,Borgerskap wille sig åtaga, och huru mycket, ,,förslags-wis, kunde åtgå inom Höfdingedömet''.

Så goda och härliga anstalter och, kanske, flera hafwa waret widtagna til det nyttiga Tjäru-bränneriets upkomst i Wärmeland; men jag wet icke af hwad orsak det härrört, at man än i dag nödgas, i almänhet, säga om detta näringsfång, som Drängen sade om de bortkrupna kräftorna: **Det är wäl, de äro i brefwet; ty i korgen finnas de icke** (k).

8. **Körslor** och **Foror** torde blifwa det mesta, som sysselsätter större delen af wår Almoge.

(k) På få ställen är ock bätre lägenhet til Harts-kokning än hos oß, mest öfwer hela Landet; men jag wet icke om någon än har tänkt därpå. I detta år, 1778, skal Capitain Brolin wid Rämmenäs anlagt et Tjäru-bränneri, hwaruti han med flit årnar fortfara.

I början woro wägarne så obanade, at de, om sommaren, måste klöfja på häste-ryggen ända intil sjelfwa Järnet, men då war heller rörelsen icke så stark; sedan kommo kärror i bruk.

Härads-Domböckerna omtala huru ock Almogen i början war trög i denna syslan, och kunde icke wänjas därwid utan efterhand, äfwensom wid kola. På lång tid war wäl icke något wißt utsatt huru mycket, som skulle köras på et laß, men 1734 blef det stadgat (l).

Wid förtjensten är skildnad på, antingen Bonden kör i Bergslagen Kol och Malm (m), eller han directe gör endast resan åter och fram til Bergslagen, at hemta Tack-järn til Bruken. Wid den förra händelsen kan han med hästen om dagen tjena från 6 til 10 Dal. K:mt; men de andre få efter som Herrar Patroner eller Bruks-Inspectorer, i anledning af behof och wägelag, utsätta (n). Den-

(l) Ingen twinge Bonden, wid förbuds-brott, at, om wintren, taga mer än 2 sk:pd och 3, 4, högst 5 lisp. på släde, samt, om sommaren, 3 sk:pd på 2 hästar (K. M. Ref. på Alm. Besw. § 89, 1734.).

(m) De idoge Fryksdalingarne, i synnerhet, resa med stora for-cassor utrustade til Bergslagen, at de kunna ligga qwar intil 14 dagar, och köra då antingen Järn från Hyttorna til Philippstads-boerne, eller Kol eller Malm til Hyttorna. Med Stångjärns-foror från Grawendals-werken hafwa ock Fryksdalingarne god förtjenst; men Lungsunds Torpare taga merendels detta Järn hos Factoren i Philippstad, och föra det til Wägen i Christinähamn.

(n) Wid, 1731 års Riksdag gjorde Fryksdals-härad under-

Denne födekroken nyttja Bönderne alt efter som de lyda under Bruken, eller bo Bruken nära. Gränsebönderne hafwa wid starkaste Järn-körslorna om wintren gerna annat at syssla med sine hästar, dock wänja de sig wäl, åfwensom deras Kamerader gjordt förut, efterhand.

Utom Järn-foror finnas hufwudsakeligen inga andra i Wärmeland, då man undantager Marknads-gods och något mera, som Ölmeháringarne föra från Christinähamn, och Alster Sokens Bönder från Carlstad til Philippstad och Bergslagen.

Månge, som äga insigt i den saken, tiltro sig finna fel wid Almogens körslor, om sommaren, at de bruka kärra (o), då ganska få hafwa

underdånig ansökning om påökning för Stångjärns-foror och andra körslor i och utom Bergslagen, åfwensom för sina salu-kol; men som sådant kom an på betingning och öfwerenskommande, Patroner, Bergsmän och Bönder imellan, efter tidens omskiften: så skulle förblifwa, som hittils (K. M. Res. för Fryckstad. härad 1733 d. 6 Dec.).

(o) Wärmelands-kärrorna äro wißt wackra, så at om en Bonde omkring Alingsås eller Götheborg mötte en af wåra, skulle han knapt tro, at det wore Bonde-equipage; men deras stälning skal ändå göra lasset tungt, hwaremot föreslås wagnar, så gjorda, at lasset blefwe lagt efter bredden, nära fram åt hästen, så at fram- och bak-hjulen komma at stå närmare ihop, än på wanliga wagnar. Utom det Bonden då kunde lätt föra 4, 5 sk:pd, och således wunne åtminstone fraktlön för ½ efter hästen i hwar resa, hade han dock altid besparing på et Dränge-dagswerke. Där Bonden

så starka håstar (p), at de kunna draga öfwer halftannat skeppund; om wintren åter, at deras slädar äro icke rätt gjorda (q).

9. Fiske underhåller, til stor del, många hushåll i Wärmeland, men kunde göra det med mång-

den ej hade mer än en häst, kunde 2 lägga sig ihop om en wagn. Wore icke wägen lång, kunde ock, som i andra orter, brukas oxar.

(p) Wärmelands Hästar hafwa widt och bredt waret berömde från äldre tider; dock torde, nu för tiden, en god del af de bätre härstamma från Norrige. Orsaken kan wara den, at wid Härads-Rätterne, alt ifrån 1650 til 1690 talet, blef, wid 40 Marks wite, Almogen förbudet at hålla Sto, efter Hingstarne ej fingo gå stilla, utan gjorde stor skada (Den tiden lärer waret ondt efter Wallackare.). En del af Bönderne, i synnerhet i Fryksdalen och N. Ullerud, samt merendels öfwer alt wid gränsen och i Bergslagerne, äga wackra och starka hästar; men sådane kunna ock lättast skämas när någon, med skjuts resande, far fram såsom Jehu Nimdzi son for öfwer landet. Et almänt fel har waret här i Landet med häste-byte, helst på marknaderne, men ock ofta därimellan, hwarigenom mången Bonde gjordt sig utfattig. Det torde wäl leda sit ursprung från Norrige, hwarest, på somlige ställen, waret wanligt at byta hästar på kyrkowallen, medan Presten stått på Prädikostolen.

(q) En del hafwer at klaga det de äro försmala i gången, och således altför mycket uppgröpa wägarne; men det är en påtagelig swårighet, at, efter de med skåktrådet äro fästade wid skjäkerna, slängas de af och an i backe-knippor och måtte kosta armstyrka at styra med tunga laß utför branta backar. Detta skulle kunna hjelpas, om järn-länkor fästades från medan til skåken å öm-

mångfaldiga flera. Här finnes sällan någon gård, som icke äger en fiske-sjö, men många åfwen til 8, 10, större och mindre, alla med fisk til mer eller mindre mån, åtminstone Abbor, Mört eller Gäddor; men ock somlige mycket fiskrike. Jag wil icke omtala Wänern, där trolikt alla äteliga fiskeslag finnas, som gifwas i insjöar, när man undantager Röding och Ål (r). Men de smärre sjöarne hafwa ock, hwar för sig, et eller flere slags smakelig fisk (s).

å ömse sidor. Eljest wore wäl Nerikes malm-slädar de bästa til Tack-järns foror, om icke stenig wäg, så ofta, wore här hinderlig.

(r) Herr Primier-Ingenieur Marelius, i sin Beskrifning til Chartan öfwer Wänern, har uppräknat all slags fisk, som där finnes, och nämner åfwen Ål; men jag måste bekänna, at ehuru mycket jag eftersporat denne smakelige fisk, har jag dock aldrig funnet någon, som träffat honom i de wattudrag, hwilke gå åt Wänern och Wästerhafwet, och således icke i Wärmeland; men wäl ¼ mil därifrån, i sjön Alflången, östanför Carlsdahl och Swart-älfwen; men den sjön går genom Järle-ån åt Mälaren och Stockholm. Jag blef förögd, när mig berättades at en Landtmätare funnet Ål i et kjärr wid Gunnarskog, och en Skiutskarl wille förwissa mig at han fångades wid Immetorpshyttan i Möckeln; men än har ingen kunnat wisa mig honom in natura. Den förre har, trolikast, det inbillat Bönderne, då han sedt en swart Wattu-orm, eller ock icke förstått bätre sielf.

(s) Braxen, Pankor, Id, Lax, Laxöringar, Lake, Nors, Gös, Sik, Sikiöjor, Rudor, Asp, Sutare, Stam, Ståfling, m. m.; Röding finnes i Yngen, St. Ullern, Sundsjön, Ängsjön och många småkjärn wid gränsen. Kräftor, stora och sköna, på som-

Skogs-kjärnorne slå sällan felt, fast Gemene Man har en wantro, at det är åfwenså olyckeligt säga någon til då man går dit, som at möta Qwinfolk. En del af desse kjärnor hafwa fått sine namn af den fisk, som antingen fins där ensam, eller ock mest (ſſ). Eljest äro alle de store wattudragen och älfwerna, som jag i Inledningen til Boken upräknat (t), tämeligen säkra wisthus för sine naboer, så wida de äga tid eller rätt insigt, eller ock råd at hålla sig fiske-redskap (u). Men sjelfwe tiggaren kan ju åtminstone meta. Til

---

somlige ställen, fångas, til myckenhet, mestedels öfwer alt nedanför grad. lat. 59: 35 à 40 m. Nu på några år hafwa de börgat flytta sig sjelfwe längre norr i älfwerna, hwarpå finnes exempel wid Gåsborn i Swartälfwen. At de ock låta flytta sig, och trifwas, åt norden, synes wid Adolphs-fors, gr. 59: 53 m., och Lysebäck wid Lyswik, gr. 60, där Häradsh. Gunnarsson och Comminist. Bergius hafwa, i sin tid, planterat; men Kräftorna innan kort så tiltogo, at de, på sidstnämnde stället, nästan aldeles utödt den mykna Laxöring, som där war förut.

(ſſ) Abbor-kjärn, Braxen-kjärn, Gädde-kjärn, Laxe-kjärn, Mörte-kjärn, ꝛc.

(t) I Lungsund, i synnerhet, bjuder Folket til at fiska, kan ock sälga något; men i Bjurkjärn, där åfwenså godt tilfälle wore i deras wackra sjöar, har Folket icke tid, för Bergslags-arbete, at sköta fisket annorlunda, än som biwerk. Men hela det wattudraget är skönt, som upräknas p. 14, Not. (ö)

(u) Archiator v. Linné i Wästg. Resan, p. 258, har upräknat de meste slags fiske-redskap, hwilka ock alla brukas i Wärmeland, om icke flere, men det, som är mycket gängse och gagnande på ena stället, torde knapt wara kändt på det andra, e. g. Flåtnot i sjöarne Hyn.

Til bewis, at det äfwen brister för wåre Landtmän i konsten at fiska, är mig berättadt, at Tyskarne wid Lilljendals Glasbruk taget så mycken fisk i Wänern, at Bönderne på Nåset i början blefwo förhäpne och trodde dem kunna trolla.

På Hammarön torde wäl Böndernes mesta inkomst bestå af fiske-salu, åfwensom ock Almogen kring Wänern, åtminstone intil Nåset, kan aflåta något, mer eller mindre, mest Gäddor, Lake och Sik (v); men wid de smärre sjöar kan man ännu icke räkna på någon betydelig affätning.

Laxe-fisket, i de större älfwerna, är, i senare tider, köpt från Kronan til Private. Wid Deje-forsen, i Klara-älf, är det mest lönande, hwarifrån hela Landet, så många som med någon beqwämlighet hinna dit, fourneras med Lax i Junii och Julii månader; men i de andra älfwerna hafwa Bruk och Hammar-werk mycket skämt detta fiske.

10. Trägårds-skötsel har swäl aldrig warit Wärmeländingarnes hufwudsak (w). År 1637

(v) Den mycket namnkunnige Amne-härads Sik har nu i sednare åren mest, om icke aldeles, aftaget. Orsaken skal wara, at et slags löß lagt sig i hufwudet på fisken, som dödat och utödt honom.

(w) Detta kan man sluta af Ekenäs Biskopsgård En af sin tids hederligare Slägter i Landet (Baroner Bro-

1637 kunde man icke göra räkning på mer än en Trägård i hela Landet, förmodeligen wid Sandbäcken, och det är swårt at säga när det kom i smak at anlägga de nuwarande, dock synas några wara tämeligen gamle (x).

Det torde wäl fattats wåre Förfäder kundskap at sköta dem rätt, och därföre, när det icke lönt mödan, hafwa de ledsnat (y).

Nu finnas wackra Trägårdar af åtskilliga slags, ofta rara (z) och sköna, frugt-trän wid en stor del af Herre- och Prestegårdarne, äfwensom ock sjelfwe Bönderne, på många ställen, prydt sine gårdar med Aplar och Päron-trän,

---

Bromänners Stamfäder) innehade gården, Son efter Far, ifrån 1540 til 1693; men där finnes wäl icke spår efter et enda frugt-träd, som waret där på all den tiden.

(x) Nog äldre än ifrån 1718. Då börgade den berömmelige Capellanen i Carlstad, Hasselström, at både med insigt, och nit, och flit där anlägga en liten nätt och täck Trä- och Örtegård, som ock lärer satt smak i många flera; men efter hans död, ifrån 1760, har hans arbete fått förfalla.

(y) Sal. Arch. v. Linnés följeslagare genom Holland och Engeland, Trägårdsmästaren Orm, blir Stamfader för rätt trägårds-ans i Wärmeland. Sal. Öfwer-Directeur Luthman fick honom först til Carlsdahl, där han gjorde en härlig börgan, hwilken nu förfallet; men han kom sedan til Sal. Assessor Joh. G. Linroth på Lång, och skal både där och flerestädes aflagt prof, at han war en rätt Mästare.

(z) Ibland flere än 20 slags wilda och frugt-trän, i de wackre Trägårdarne på Lång och Apertin, wäxa åfwen Castanier.

trän, i synnerhet åt Fryksdalen; men utom några Herregårdar kan wäl ingen göra någon afsätning, som är wärdt göra räkning på.

Nu börgar framlysa för Trä- och Örte-gårdar i wårt Land en klarare dag. Herr Professor *Lostbohm* har från Upsala nedsändt hwarjehanda rara Trän och Wäxter, som trif-was här wäl, och den möda och omtanka, som Herr Assessor *Ax. Norén* gör sig med plan-tager af sådane, hwilket ock för honom meren-dels lyckats (a), torde med tiden skaffa Landet så

(a) Herr Assessorn har redan på Noresund, med stort och smått, öfwer 100 frugt-trän, in- och utländska, af de raraste sorter, Caviller, Renetter, Astracaner, Pip-pings, Banderos, pas Banderos, Bon Chretien, d'Hi-vere, Engariska Plommon, eller Ungerska stora Swi-skon, hittils okända i almänhet, Walnötter, Mandel, Lambergska Nötter, Filbers, eller Ängelska tunskaliga Nötter. Pistacier hafwa en gång mißlyckats, men det göres nytt försök. Winrankor äro nu i wäntan och skola planteras på et nytt sätt (se Patr. Sälsk. Hush. Journal Nov. 1777.). Mandelträdet har hos H. Assess. uptittat imellan 3dje och 4de weckan, och Wal-nötterna högst til 7de weckan, fastän Professor Rud-beck, i sin tid (Diss. de Propagat. Plant. Ups. 1686.), sade, at de behöfde mest hela året innan de komme up ur jorden. Korteligen, Herr Assessorn gör sit wackra Noresund til et almänt plantställe til goda ympar och oculager för hela Landet. Wåre inhemske löf-trän äro i synnerhet Björk, Al, Rönn, Hägg, Asp, Säld, Pihl, Hilster och Hassel. Ask, Lind, Lönn, Oxel och Sprakwed äro rarare. På öarna, och om-kring stranderne af Wänern, wäxer Ek til myckenhet; men längre up i Landet kunna de snart räknas, såsom några i Carlskoga, några i Fryksdalen, o. s. w. Bok har jag icke sedt i Wärmeland.

så mycken nytta, som honom sjelf et odödeligt namn, åfwensom ock hans bemödande at bringa Bi-afwelen hos oß i gång (b).

10. Handaslögder måste här en eller flere gånger aftaget; men nu förtiden åter i hög grad tiltaget. När K. CARL IX utgaf, wid Norköpings Riksdag 1604, den Förordning, at Härads-Handtwerkare efter nödtorft skulle tilsättas (c), och de öfrige skulle flytta in til Städerne, kan man icke twifla at ju sådane åfwen funnos i Wärmeland, där Herren då öfwer 30 år giordt sin mesta flit at ställa alt i skick; men likafult hände, at 1693 fants i Grums-härad icke en Smed, som kunde smida en plog-bill, ej heller war där en, som kunde göra Folket et par skor, och 1711 klagade Almogen i Elf-dals-härad, at de måste resa til Philippstad eller Carlstad at köpa lik-kistor när någon dog; ty det fants ingen i Häradet, som kunde göra dem

(b) En eller annan har hittils haft någon Bistock, eller Kupa, såsom raritet, ehuru Bruks-P. N. Kock. utom sin trykta Bok, utgaf en särskild Underrättelse, om Bi-afwelen, för sine Wänner i Wärmeland, M. S.; men 1775 skaffade Herr Assessorn Bi-kupor från Bohus Län til Kjöln, och sedan til Ekenäs och flerestädes, hwilka lyckats wäl hittils och gifwa et bätre hopp för framtiden, om icke wåre skogar blifwa något beswärlige wid swärmningen.

(c) Hertigen, eller Konungen, hade en sin egen Skräddare boende wid Kall-hyttan, förmodel. til Folke underwisning.

dem (d). Man wil icke förmoda, at det stod så illa bestält til i alla Härader; dock blifwa dessa exempel nog til en liten industrie hos Folket i den tiden.

Äfwenså war det, til stor del, med Qwinnoslögder. Owißt om de, i de bätre Härader, kunde förfärdiga åt sig sjelfwa wäfnad, af ylle och linne, i 2 och 3 skaft, utan at, åtminstone til någon del, tillita Borås-boarne och Markbönderne (e); men nu köper wäl sällan Bondefolket någon slags wäfnad, om icke til granlåt; en del kan ock sälga en eller annan wäf, utom det Bruderna, i wissa Härader och Soknar, af gammal häfd, äro förbundna at bortgifwa skjorte-läroft, ull-strumpor och wantar, dem de merendels förfärdiga sjelfwa.

Manfolkens idoghet har, i sednare tider, så tiltaget, at det är icke allenast wärdt beröm, utan, snart sagt, förundran. Förmodel. finnas nu de mest wanlige Handtwerkare, Skomakare, Skräddare och Snidkare, så goda, merendels i hwar Soken, som de förr woro i Städerne; men desutom hafwa många gått så wi-

(d) Härads-Domböckerna för berörde år.

(e) J Philippstads Bergslag war, före 1720, 30, så rart at se en Spinnräck i huset, som det nu skulle wara at se ingen. J Gunnarskog har Länsman Dan. Bomans Hustru lärt Qwinfolken wäfwa Dräll i åtskilliga mönster, och har konsten spridt sig än längre ut i Jösse-härad. Jcke länge sedan hafwa 2 Flickor fått hederliga premier för wacker spånad, en Smeds och en Soldats Dotter.

wida, i synnerhet i konsten at arbeta i järn och tråd, at de ock, på sit sätt, kunna passera för dugtige Måstare, oaktadt en del taget det aldeles af sig sjelfwe och waret sine egne Läromästare. Det fattas en del af desse ingen ting mer än upmuntran, at de skulle blifwa store hwar i sin konst (f).

I Timrande hafwa wäl Fryksdalingarne, Ulleruds Bönder och en del Jösseháringar hunnet så långt, at man med nöge kan skåda deras arbeten; utomdes förtjenar, i synnerhet, den trefne Fryksdalingen wackert hos andre med tröskande (ff), plöjande, rothackande, dikande och, i Bergslagen, med stenmurars läggande, m. m.

12. Fogel-skjutande och Djur-fånge böra heller icke gås förbi wid Almogens födekrokar, fast det, i wår tid, lönar ganska långt under hwad

(f) Bössesmeder, Båt- och Skutbyggare, Bundtmakare, Urmakare, Hofslagare, Swarfware, Målare, Sadelmakare, Wagnmakare, Tunnebindare, Murmåstare, ända intil dem, som murat Kyrkor. Til Klensmeder tyckes en stor del wara liksom födde. I Gren och Rudskoga Soken har en Bonde i flere år haft inrättadt et berömdt Drälswäfweri.

(ff) Det berättas hända, at Fryksdalingar om hösten tröska hos andre Bönder, de där äro sysselsatte med kolning, och då hafwa ansenlig winnig, utom det de, i regn och slask, få stå under tak.

hwad det fordom waret. Öfweralt i skogarne fångas dock, än i dag, ansenligt Fogel genom bössor, snaror och giller, och åtskilliga Slåttar och Måssor äro hos oß namnkunniga för fogel-lekar (g). Foglen, som förr, merendels, stadnat hemma i Landet, eller ock, från gränse-orten, något i Norrige, föres ock nu, i sednare åren, ansenligt nog til Uddewalla och Strömstad (h). En eller annan gång kan ock något laß däraf föras til Götheborg.

Hög-djur finnas nu knapt inom Wärmeland, kanske til et bewis at Folket taget förmycket, då de funnos och det war lofgifwet at dem fål-

(g) Sådane hafwa waret brukelige från äldsta tider. Om jag finner mödan wärdt, skal jag framdeles nämna en eller annan på sina wissa ställen; men här bör icke gås förbi den Tjäder-lek, som Hertig CARL hade wid Säterbergen på Aspbytte-skog, och äfwen högbemälte Herres Orre-lek på Genstigs-måssan, ej längt därifrån. Norr om denna måssa är en kolbotten än i dag, Konga-botten kallad, där nyl. en utgammal Silsked blifwet funnen, äfwensom på et af Säterbergen äro fundne en Guldtärning och en Guldring, hwilket alt bestyrker Folkets berättelser wid Aspbyttan, och omkring Kroppa, om Hertig CARLS wistande i Landet.

(h) Den meste Fogel, här fångas, är Tjädrar, Orrar, Hjerpar, Snöripor och Änder. Beckasiner, Morkaror, Åkerhöns, Rapp-höns, m. m., äro mer sälsynte. Grågäß hålla öfwer sommaren hus i Dalby-bergen, där Folket åtminstone gör sig nytta af deras ägg. År 1775 ägde Bruks-Patron C. G. Robsahm på Lethafors 3 ungar af det slaget, hwilke, ehuru fulwärde, woro mer spake än wäre hemtamde; men en gammal hona war ingen möjelighet at tämja. Huru det sedan gick, är mig obekant.

fälla (i). När alle slags sådane, 1647 och 1664, fridlystes öfwer Riket (k), gafs dock tilstånd at i Dahl och Wärmeland fälla dem i laga tid, hwilket Kon. CARL XI, år 1680, confirmerade för Elfdalen, såsom skatt-lagdt mest i anseende af skog och djur-fång. Men 1684 förbödo Landshöfdingen at skjuta Älgar (l), och ifrån den tiden hafwa de mer och mer förbudet sig sjelfwa.

Men Rof-djur, thy wärr! finnas ännu i Wärmeland til större myckenhet, än mången skulle önska, fast heller icke lika mot hwad som förr waret (m); dock äro de så wida gagnelige, at Almogen och, i synnerhet, Finnarne, få afsätta

(i) Älgar bidrogo stor del til Finnarnes första uppehåll här på orten. Den namnkunnige Lång-Christopher i Sundsjön kom, omkring 1600, til de Norra Bergslags-skogarne med all sin ägendom, en yxa och en bössa, men han träffade en morgon, under brunstetiden, 11 Älgar, af hwilka han fick skjuta 5, hwarmed han börgade sätta hushåll. År 1680 klagade Elfdalingarne för K. CARL XI, at Dalkarlar och Finnar fälde Hög-djur på deras skogar och sålde hudarne, til stor myckenhet, in uti Norrige. Nu äro både Älgar och Rågetter en stor raritet at få se; dock skola, 1742, 7 stycken af de sednare waret fälde i Elfdalen. Wilda Hjortar och Rehnar matte wäl sällan eller aldrig waret här fundne.

(k) K. M. Ordn. om Jagt, Djur-f. och Fogel-sk.

(l) Se Jösse-h. Dombok pro h. a.

(m) På Björnskals-udden, i Sundsjön, står en Tall, i hwilken 100tals Björneskallar waret upspikade, som mest alle blifwet fångade i Lång-Christophers tid.

Af-

sätta en stor del af dessas skinn och hudar antingen inom Riket, eller, kanske, til Norrige.

12. Handel får man ock, efter omständigheterna, anföra bland Wärmelands Allmoges nå-

---

Äfwen en sådan Tall, efter en annan Finne, på en Holme i et Kjärn imellan Kjöln och Skillingmarks Soknar. År. 1648 och 49 upwisades, endast wid Philippstads Härads-Rätt, 27 Björnhudar, utom wargskinn. Folket hade då lättare at fånga Björnen än nu; ty de brukade de så kallade Björnled, hwilka då stundom gjorde skada på människjor, men wore nu farligare, sedan Landet är mera upfyldt både af Folk och fänad. Dock kunna än några Finnar wisa huru de waret gjorda. Utom Björn finnas här nog ansenligt Wargar, Wargloar och Räfwar. Narare äro Mård, Utter, Gräfling, Hermelin. På några de sednare åren hafwa Bäfrar flyttat sig i wåra älfwar och de wattudragen, som genom Bergslagen komma ur Dalarne. Commissarien Beckström har, i Gilbergs-härad, sedt en swart Ikorn (Kaarberg, Diss. de Vermel. 1690, nämner blå), och för 3 år sköts en hwit Räf wid Nors Probstegård, dock ansågo wi denne snart för et slags mißfoster, Sal. Archiater v. Linné, som så noga kände alla Naturens Riken, hade dock aldrig sedt Kattlo, och ombad de Studerande från Wärmeland, Dalarne eller Norrland, 1762, at ur Fjällarne skaffa honom en, död eller lefwande. År 1766 fick jag ändtel. en lefwande af Herr Hof-Junkaren Löwenhjelm på Sälboda, til Archiaterns stora nöge; men innan den kunde komma til Upsala och Stockholm, dit Archiatern honom destinerade, dog han. Denna, och et annat skinn, som jag 1772 fick med Sal. H. Landsh. och Commend. Frih. Tilás sända från Säby til merbemälte H. Archiater, bewisa dock at Kattloar finnas både i Naturen, hwarom disput waret bland de Lärde, och äfwen i Wärmeland.

näringsfång. Den kan stundom bestå däruti, at Bonden den ena årstiden, för nöd skul, säljer hwad han en annan tid nödgas för dubbelt köpa af Stadsbo eller Granne tilbaka. Dock äro wäl i få Soknar Bönderne så uslige (n), at de icke hafwa något at aflåta, hwaremot de kunna tilbyta sig Sill och Salt eller Spannemål. Men i denna delen måste wi betrakta åtminstone hwart Härad särskildt, när wi komma längre fram.

Af hwad som redan är anfördt, kan man någorlunda inhemta hwarmed Almogen, i allmänhet, kan göra någon afsätning. Sedan Stånderne, i detta Tidehwarfwet, kommo til mer och mer stadga, tillika med Bergslagen, och flere Bruk blifwet anlagde, har den wäl blifwet mycket lättare och mer förmånlig än den war förut, fast folkhopens tilwäxt i Städer och wid Bruk gjordt behofwet större, än at Landet inom sig sjelft kunnat fylla alt, och, i följe däraf, warorna dyrare (o).

Ifrån

(n) De ställen, där behålne Bönders Barn eller Barnabarn nu sitta i skuld fördjupade öfwer öronen, såsom Kolare och Torpare, eller ock äro utdrifne, såsom Tiggare, gås dock här förbi.

(o) Gränse-bönderne, som i Bergslagen kallas Wästbyggar, hafwa årligen, wid Trettonde-helgen, fört med sig, til Philippstad och Bergslagen, en myckenhet victualie-waror af alla slag, då de rest dit at afhemta sit Oxe-järn; men i sednare tider har man börgat klaga, at denna tilförsel, til största delen, aftaget, sedan de nya Bruken bygdes wäster på Landet.

Ifrån äldre tider hafwa i synnerhet Gränse-Bönderne haft någon slags frihet at handla på Norrige. Mig synes, at Kon. CARL IX Förordning i den delen, af Örebro d. 10 Apr. 1603, ägde sin goda grund. Han förböd at „ingen Swensk skulle få borga någon wara el„ler gods hwarken af eller til Dansk eller Norsk „Man, emedan det war exempel på, at så „ofta skedt dispur i betalningen. Eljest skulle „handel och wandel så driswas lagligen, enligt „Privilegier".

Denna lagliga privilegierade handel bestod hufwudsakel. däruti, at Bönderne fingo i Norrige, eller hemma på marknader, af Norske Undersåtare handla för contant, eller tilbyta sig hwarjehanda nödwändiga waror, helst Sill, Salt, Tobak, Kjersing, Kläden, Hästar, m. m., emot det så kallade Oxe-järn, som de i Bergslagen afhemtade til betalning för sina Oxar. När K:gl. Camar-Collegium, 1687 den 6 Maji, förböd oloflig Järn-handel med de Norske (p), begreps dock Oxe-järnet icke därunder, hwarföre denna handel, som skedt efter gammal wana, confirmerades af Kon. FRIEDRICH 1723 (q).

Året förut hade likwäl högstbemälte Konung stadgat hwad Almogen skulle til Norrige få af-

Rr föra,

(p) Kongl. Cammar-Coll. Bref til Landsh. Wrangel.
(q) Resol. på Almog. Beswär, § 87. C:fr. Resol. på Philippst. Bergsl. Ansökn. 1729 d. 3 Julii.

föra, eller därifrån hemta, emot riktig tuls erläggande (r), och därwid har det, i anseende til hufwudsaken, intil wår tid förblifwet.

Denna handels-frihet har gjordt, at knapt någon Bonde-pojke gifwes wid Norska Gränsen, som icke är mera känd och hemmastadd i Christiania och Friedrichshald, samt nu på någon tid i Strömstad och Uddewalla (s), än i sina närmaste Städer, Carlstad och Åmål. Bönderne föregifwa bätre köp på de förstnämnde ställen; men det är sådant, som oß icke angår.

I 1722

(r) I K. M. Tull-Taxa för Jämtelands, Härjedalens och Wärmelands Tull-Kamrar wid N. Gr. 1722 d. 9 Jan. Utgående waror woro Stångjärn, Stål, Järnsmide, gutet Järn-arbete, arbetad Koppar, Metall och Mässing, allehanda slags Läroster och Walmar, Humla samt Slip- och Brynstenar. Råg, Malt och Korn skulle få utföras då allenast, när de gälla 3 och Hafran 1 Dal. S:mt tunnan. Inkommande waror: Norskt Salt, hwarjehanda salt Fisk, blå Brynstenar, Qwarnstenar, och allehanda slags victualie-waror, alt emot tull; men Hästar samt Stón och Småboskap få införas tull-frie.

(s) Sedan Sillen på de förflutne 30 åren draget sig til Bohuslänske Skärgården, har Wärmelands-Bonden upsökt wägen til desse Städer, dit han förer Pengar, Spik, Victualie-waror, Fogel, Hudar, m. m., och tilbyter sig Sill. Man har i Carlstads Wecko-blad klagat, at denna Böndernes handels-wäg hindrar Järn-forornas skyndesama gång; men de Bönder, som än äga sig sielfwe, påstå, at de på en enda Strömstads- eller Uddewalla-resa kunna med häst och karl tjena sig en tunna Sill, hwartil de eljest skulle få göra 3 a 4 Bergslags-resor, så länge Sill-tunnan i Carlstad kostar 10 til 11 Plåtar.

I 1722 års Tull-Taxa tillåts de Norske Inwånare, at icke annorstädes försälga deras waror, än på de wanlige Marknads-platser, eller, imellan marknads-tiderna, i de närmaste Städer, wid 100 Dal. S:mts böter och warans confiscation.

Sådane Marknads-platser och marknader, wid beqwäma årstider, har Wärmeland altid haft tilräckeligt, om icke til öfwerflöd. De förr (sid. 246) nämnde, hafwa efter hand blifwet ökade med flere. Utom det Bergslagen af ålder haft en Torgdag hwarje wecka, i hwar Stad.

Wåre förnämste och större Fri-marknader äro Christinåhamns Fasting och Carlstads Pehrmessa, hwilke bägge besökas af mycket Folk. De öfrige marknader, både i Städerne och på Landet, äro mindre, där mestedelen victualie-waror eller boskap sälges (m). Men

(m) Wärmelands Marknader ske nu för tiden i följande ordning:

Jan. 13. Christinåhamn, fordom Bro.

Febr. 4. Strand, i Silbodal, flyttad från Årgjäng i samma Soken.

Febr. 10. Carlstads winter-marknad, bewiljad af Kongl. Cammar- och Comm. Collegierne 1688, i stället för Fastingen, som, efter mycken träta, flyttades til Christinåhamn. Denne skulle heta en Torgdag, men plägar dock påstå öfwer 8 dagar.

utom sine inhemske marknader besöka ock Wär-meländingarne, efter som de bo beläget til, Öre-bro, Sköfde, Mariästads, Rödesunds, Hofwa, Åmåls, Dalbergså, Greans, Lekhytte, och längst bort, Skenninge och Lidköpings mark-nader, samt Kronsäter i Norrige. Om

---

Febr. 25. Christinähamns Fasting, Fri-mark-nad, flyttad från Carlstad 1688. Här af-slutas mestedels Stängjärns-prisen.

Martii 13. Osebohl, ej långt från Ny Sokens Kyrka i Elfdalen, i synnerhet inrättad för häst-handel, har förr stått same dag, som Kron-säters marknad i Norrige, 12 mil därifrån; men borde än flyttas längre fram til d. 18, 19 Martii.

Julii 10. Carlstads Pehrmessa, urgammal Fri-marknad.

Aug. 24. Nysäters-bro, i Gilberga, Oxe-markn.

Sept. 5. Skoga, i Elfd., Råda Oxe-markn. Den-ne har, åfwensom Osebohl, endast stått i några år. Äldste marknader i Elfdalen woro, wid Kyrkorna, Ermessa, Mormes-sa och Adwents-Söndag, hwilke K. Gustaf Adolph, 1625, privilegierade för Phi-lippstad; men på 1660-talet bewiljade K. Maj:t Häradet en marknad 20de-dag Jul, wid Likenäs, och 1680 kommo Hä-radsboerne öfwerens, at hos Konungen sö-ka d. 9 Januarii til marknad wid Byn, i Ekes-härad; men ingen af desse 5 sidste är nu mera til.

Sept. 12. Philippstad, ansenlig Oxe-marknad, Stora Oxe-helgden kallad. Lilla Oxe-helgden, som stod 8 dagar förut, blef aflagd 1744.

Sept. 19. Warpnäs, Oxe-marknad i Nor Soken, 1722 flyttad från Brobacken.

Om Städernes mer eller mindre influence på handelen i Landet, samt deras gagn eller skada för framtiden, torde blifwa bästa tilfälle tala wid hwar Stad särskildt. Här kan wara nog, i almänhet, låna orden af en annan Historie-Skrifware öfwer en wiß Provins i Riket (t): "änskönt några the förmögnaste kunna hålla ut, "och jämwäl therigenom lägga tilsamman pen-"ningar, hjelper thet dock sällan, utan fast mer "stjelper både Städer och Landet med tiden, "emedan, när handel och wandel stadnar inom "några få personers wäld, warda merendels the "mindre förmögne mycket twungne uti, ja, of-"ta aldeles satte utur theras närings-rörelser, "och tå är thet almänna bästa hwad aldraminst, "men enskild fördel och girighet hwad aldra-

Rr 3 "mest

Sept. 23. Edane, Oxe-marknad i Brunskog. Denne marknad, som af hedenhös stått wid Sulewik, flyttades 1722 til Skärmnäs och 1756 til Edane. Eljest flyttades ock 1722 Femtedag Pingst marknad från Sulewik til Skärmnäs; som dock nu ej nyttjas.

Sept. 25. Åmbergshed, i Sund Soken, Oxe-marknad, är ej gammal. Förut hade Philippstad Kon. GUSTAF ADOLPHS Privilegier, at hålla wid Fryksdals Kyrkor marknader på samme dagar, som äro nämnde wid Skoga.

Octob. 2. Christinähamns Matsmessa, Oxe- och Sädes-marknad.

Oct. 18. Carlstads Britmessa, dito.

Dec. 13. Carlstads Luciä, Torgdag.

(t) Richardss. Hall. Ant. & Hod. ad fin. P. I.

"mest påtänkas". Då det är en klar sanning, at Städerne äro bygde för Landets skul, synes mig wara förnuftigast handlat af hwarje Stadsbo, at så skicka sig mot Landtmannen i goda dagar, at han icke sjunger frögde-wisor och tycker sig fått et slags hämnd, om någon olycka timar Staden. Både Stad och Land torde ock sålunda bäst bestå i långden.

Bergslagen i Wärmeland

är grundad på malmtågt ur Normarks- och Persbergs Grufwor, om hwilkas ålder wi förut talat. Såsom de ligga i Fernebo, utgjorde denna Soken, af börgan, hufwudsakeligen Bergslagen (u); ty fastån Carlskoga, altifrån Hert. CARLS tid, waret sålunda räknad, fick den dock icke förr Bergslags-Privilegier än 1650, då där ännu ej woro flera än 5 Hyttor. Äfwenså skedde ock samma år med Kroppa Pasto-

(u) Det ordet Bergslag tages i flere bemärkelser. I den mest widsträkta kan hela Bergmästaredömet kallas så, så wida de widt kringspridde Bruken äro grundade på Grufworna i Fernebo. Ny-Eds och Gunnarskogs Soknar kallas impropric Bergslagen, emedan de för kolning och Bruk skul njutet Knekte-frihet 1649 och 1687. Men i den egenteligaste bemärkelsen är Bergslag en sådan landsträcka, där Folket i Boudestand föda sig af Grufwo-brytning och Masugns-bruk, bebo Bergsmans-hemman, af helt annan natur än Bondegårdar, och njuta för dem lindring i skatt samt Soldate-frihet, m. m. (Gyllenhaals Diss. de Judiciis Metallicis. Lond. 1768.)

Pastorat, til hwilket, icke långt förut, flere Hemman blifwet anslagne från Bondebygden.

Fernebo och Carlskogas rörelse och handtering är i många delar så olika, at därom icke kan gifwas fulständigt begrep förr, än hwardera kommer at beskrifwas särskildt. Här må wara nog at widröra det, som, i det nogaste, sträcker sig til ämnet, och som angår Bergslagen i almänhet; och då förekomma i synnerhet följande puncter:

1. Grufwo-brytningen har förstedags lagt grund til Bergslagen, hwilken i samma mån tiltaget, som Grufworna gifwet tilgång på Järn-malm (x). I förstone stodo de icke under

 der

(x) Det är icke utan at här i Landet, på åtskilliga ställen, waret arbetadt både i Silfwer- och Koppargrufwor; men de hafwa icke gifwet den afkastning, at orten ur den grund kunnat få namn af Bergslag. Af Silfwergrufwor torde wäl Hornkuls wara de äldsta, i hwilka, efter Hert. Carl Philipps död, ofta waret försök gjorda, alt intil 1740-talet, hwilka dock ej lönt mödan. Boxeruds Silfwergrufwor, i Milleswik, skulle, efter långt ödesmål, upptagas å nyo 1641; men stadnade snart. Wid Älfwen Tråsan, i Carlskoga, har waret en Silfwergrufwa och Hytta, i hwilkens ställe en Järn-måsugn anlades 1685. På Långbansändes skog uptogs, wid 1650, en Silfwergrufwa, som 1687 fick tildeld Almänning-skog; men hon har längesedan stadnat af. Afwenså gick det med et annat Silfwerstrek, wid Gåsboon, på hwilket några Bergsmän fingo Privilegier 1661. På många ställen i Landet omtalas Silfwergrufwor, dem ingen rört wid, såsom Lankegrufwan i Warmun, på Fjäls skog i Eda, Hornwiks ägor i Hoge-

der någon upsigt, utan hwar Bergsman reste til Berget och brände lös så mycken Malm, han trodde sig behöfwa, den han, i brist af lands-wägar, ofta måste klöfja til Hyttan på häste-ryggen. Då Grufworna blifwet så djupa, at de hade ondt af watten, höll Bergslagen samfält en Karl wid Berget, at hålla dem watten-fria (y). Ändteligen fingo Bergsmännen wid hwar

---

i Högerud, Treskog i Gunnarskog, Enneboh1 i Dalby, Ny Soken, och flerestädes.

Kopparstrek hafwa ock wisat sig på åtskillige ställen, men åter förswunnet. Torskebäks torde wäl wara det äldsta. Det arbetades en tid på Kronans bekostnad, och sedan af Private; men hwilar nu i det tysta. Stömne Koppargrufwa, i Stafnäs, uptogs 1522; men är längesedan ödelagd. Tråskogs Kopparwerk, i Gunnarskog, gjorde en tid, ifrån 1676, stort wäsende af sig; men omtalas nu ej mer. Tiden får utwisa, om icke Bergslags-friheten, som för detta werk erhölts, gör Barn och Barnabarn, i den bästa Wärmelands Soken, til torpare. Stjernebergs Kopparstrek, wid Bergslagens gräns til Dalarne, uptogs i börgan af detta Seculo; men gör nu mera intet gagn. Anwisning til Kopparmalm omtalas ock på flere ställen.

Galmeje-grufwa skal hafwa waret på Asp-hytte skog, utan twifwel den, för hwilken Borgm. Håkan Swensson, ifrån 1640 til 1649, fick halfwa Tionde-järnet wid Storbron; men nu förstår icke Folket at skilja skarn eller malm. Om desse saker, och mera, få wi blifwa widlyftigare längre fram.

(y) En sådan war wid Persberg, som fick 1 pund Järn af hwar Bergsman för halfwa året (Härads-Domb. 1644.). J wår tid kostar en Grufwo-Dräng eller Piga (ty bägge brukas ymsom), i Städsla 1 à 2 R:d. Lön 30 à 33 R:d., och desutom Skor, Förskin och Hand-

hwar Grufwa tilstånd at, med Bergmåstarens samråd, wälja sig en Grufwo-Fogde (z), och ifrån den tiden har Bergslagen funnet för bätre, at låta wissa Grufwobrytare bo wid Bergen, af hwilka de, dels efter Rotering (a), dels utom Rotering köpt Malm (b).

Rr 5 Enligt

Handskar; men de hålla sig maten sielfwa. Eljest brukas ock et annat lönings-sätt, då Grufwo-Drängen tilsläpper all järn-redskapen i Grufwan, hwilket kallas Betring.

(z) Kongl. Maj:ts Förordn., hwarefter Bergsm. skola sig reguleca och rätta, 1640, Febr. 21, § 2.

(a) Enligt denna Rotering hafwa wissa Hyttor waret anslagna til hwardera Grufwan, under namn af Norra Bergslaget til Normark och Östra til Persberg. Rotering började först wid Normarken omkring 1700, på det sätt, at de til dessa Grufwor anslagna Hyttor delades i 10 Rotar, af hwilka hwardera hade sina wissa Grufwobrytare, som borde, emot förlag eller contant, hålla dem med tilräckelig Malm, och, desutom, icke affälga til någon annan. Denna Inrättning har wunnet beröm, såsom gagnelig, churu den undergått någon ändring, som wi framdeles widare få märka; men wid Persberg kom ingen Rotering i stånd, ehuru K. Bergs-Collegii Bref, 1701 d. 5 Dec., anbefalde Bergmåstaren at där, på prof i et år, inrätta Rotenskap, förr än 1759 i October, då 15 Rotar här inrättades, bestående af 23 Hyttor i Philippstads, 10 i Carlskoga Bergslager, samt Saxhytta, Finnhytta, Bowik och Tröshytta i Wästmanland. Detta är längesedan afklagat, hwad malmtägten angår; men bibehålles wid Taxeringar til Grufwo-genant, m. m.

(b) Wid Normarks Grufwor hafwer räkning waret hållen öfwer upfordringen af Malm, Gråberg och Watten ifrån 1751, och utgör Malmen på 27 års tid, eller til 1777 års slut, 603,212 tunnor, eller

22,340

Enligt åtskilliga Höga Kongl. Förordningar år „hwarjom och enom, som inom Riket bor, „In- eller Utländing, Adel, Andelig och Ofrälse, tillåtet at Malmstrek och Grufwor uptaga „och bearbeta, odrifne både sielfwe och Efterkommande, så länge de förmå hålla Grufwan „i gång och utgöra til Kronan des tilständiga „rättighet (c)". Ur den grund äger ingen at „göra

22,340 tunnor öfwerhufwud för året. Eljest hafwa Grufworna intet år gifwet under 15, och sällan stiget til 28,000 tunnor. År 1777 war summan 20,223 tunnor. Wid Persbergs Grufwor hafwa, alt ifrån 1753 til 78 års början, eller 25 år, blifwet upfordrade 696,500, eller årligen öfwerhufwud wid paß 27,800 tunn. Malm. Minst har waret 16,081 tunnor år 1767, och högst 39,505 år 1756. År 1777 steg til 29,508. År 1747 gaf Storgrufwan ensam 21,400 tunnor, hwilken sedan en tid låg öde; men nu åter, med winning, arbetas genom Eld- och Luft-Machinens första biträde. Wid Långbans Grufwor, som merendels äro Hyttelagets egna, har Grufwo-Fogden Johan Yngström hållet räkning på 14 år, från 1764 incl. til 1778, då där blifwet wundna 69,360 tunnor, eller 4955 för året. Wid de andra Grufworna hafwa Grufwo-Fogdarne C. G. Bergenhem för Normarken och C. Joh. Sjöstedt för Persberg gifwet mig underrättelse.

(c) General-Bergs-Privil. 1649, efr. K. M. Placat och Förordn. 1723 m. fl. Detta war orsaken til K. Bergs-Coll. Resol. 1686 d. 13 Nov., däruti högbemälte Collegium, på Bruks-Patronernes ansökning at wid Normarks Grufwor få uptaga nya skärpningar och ödes-Grufwor, förklarade sig ej kunna annorlunda samtycka, än at „Bergslagen först blir „hörd, och om Patronerne genom egen conduite kunna komma därom öfwerens". Borgmäst. Olof Persson

"göra Bergsmännen intrång i den Grufwa, de "waret wane at arbeta uti, så at de Grufwo-"delar, som de til Blåsningens fortsättande bru-"ka, icke må gå dem ifrån, til Kongl. Maj:ts "och Bergslagens skada (d)". Desse äro förmodeligen desamme, som nu kallas Odalfält wid Normark, Persberg och Långban; men så äro ock därutom, widt och bredt öfwer Landet, af åtskillige, försök gjorde, hwilke lyckats mer eller mindre (e). I

---

son (Järnfelt) fick 1685 Collegii tilstånd, at taga Malm i Jordåsen wid Persberg, på ingen annan grund, än sedan den Grufwan blifwet Bergslagen förbuden för oartig Malm, och han skulle, med egen stämpel på Järnet, stå sin egen risque.

(d) Resol. på Alm. Besw. 1734, § 33.

(e) Sådane äro, i Philippst. Bergslag, Taberg, Uddeholmska Bolagets, som pläga årl. gifwa til 7, 8000 tunnor. Finnemåsen, som nu är ödelagd och konsten fördärfwadt, fast där skal wara Malm qwar, af hwilken man fick 150 skepp:d Tack-järn efter 100 tunnor, eller 75 proCent. Kartåsen, Age-grufworna, Finshytte-bergen, Herrhult, Ny-kroppa och oräkneliga smärre skärpningar, på längre eller kortare häll, omkring alla Odal-Grufworna. I Carlskoga har man flere gånger gjordt försök i Orre-grufwan, Skripgrufwan, Pälsgrufwan, Malmhögden, Utterbäcken, dock utan synnerlig framgång. Utom Bergslagen hafwa waret Grufwor wid Lysa-älf för Forsberga Masugn. Högfors Bruk är privilegieradt på Mångshögde-grufwor i Gräsmark; äfwenså Sälboda och Nordsjö Bruk på egna Grufwor i Gunnarskog. Wid Opsala i Ed Socken, Strömne i Stafnäs, Klingerud i Grafwa, Åmåt i Eda, Glumserud i Wes-härad hafwa Masugnar blifwet anlagde på egen malmtägt. Nåsråms-berget approberades af Assess. Stjernhjelm 1672. År 1760 gafs Mutsedel på Grufwor omkring Wärnäs wid Carlstad, m. m.

I förstone brändes Malmen lös, hwartil hwar Bergsman måste skaffa wed så godt han kunde; men efterhand har Kongl. Bergs-Collegium draget försorg, at Normarks och Persbergs Grufwor icke allenast fått sig tildelta egna Skogs-trakter, utan ock en Hytta blifwet ödelagd för hwarderas räkning (f). På 1730-talet börgades at spränga Bergen genom skjutning (ff), och ifrån den tiden hafwa Grufwobrytarne haft mer beswär och kostnad at skaffa Krut (g); hwilket, tillika med Grufwornas mer och mer tiltagande djuphet, bidrager til Malmens dyrhet (h).

(f) Yngshytta för Persberg 1689, och Sandsjöh. för Normark samma år: utomdes några Skogsrep af hwar närgränsande Hytta tildeltes bemälta Grufwa 1685; men i det stället fick Persberg en trakt af Hornkuls skog 1714.

(ff) Til den ändan hitsändes Skjutare från Fahlun. Wid hwarje bårgång nyttjas tre personer; men icke länge sedan skickades från Salberga några Karlar, som skulle lära wåre at göra bårgången med en person; men då de märkte at i dessa hårda bergen gick detta icke bätre, än för en, som wil äta hårdt bröd med swaga tänder, reste de hem i sit Land igen.

(g) Intil 1753 drog Sal. Bergs-Rådet Stockenström sielf försorg om Krutets anskaffande til Grufworna; men ifrån den tiden har det waret Philippstads monopolium, emot det Casseuren skulle winna 6 Dal. K:mt på Centnern (400 Centner ur Skjebäcks Magazin gör 400 Plåtar.). Som nu Centnern, 1778, kostar 215 Dal. 16 öre; så fattas icke de, som påstå, at bäst wore om Bergslagen finge accordera med Kongl. Krigs-Coll. om all i Bergslagen fallande Saltpeter, och anlägga eget Krut-Bruk antingen i Normarks eller Yngshyttans älfwar.

(h) Malmen kostade år 1677 ej mer än 8 styfwer och

Ny Konstbygning wid Persberg omtalas i K. Bergs-Collegii Bref til Bergmäst. 1659, hwaraf slutas, at någon äldre waret förut, åtminstone i Drotn. CHRISTINÆ tid. År 1662 anslogs penningar af Kronans medel til 2 Kranors byggande wid Persberg, för Grufwans wattensjukhet. Året därpå skref K. Collegium til Bergmäst. både om Wäderkonst och Wattenkonst wid Normarken. Sedan nämnes där ingen konst förr än 1693 en Konst-arm i Köpmanne-grufwan och 1727, då en inrättades, som nedtogs 10 år därefter; werktyget såldes och Konst-Statens lön indrogs årligen i en Cassa til Hästekonsts upsättande, när så omtrågde. År 1739 utlofwades särdeles förmåner för den, som wille anlägga Hästekonst wid Persberg, och således kommo sådana ungefär 1740 i gång wid bägge Grufwelagen (i); men Wat-

---

1 Dal. tunnan; men 1714 gälde han 24 styfwer. År 1731 utsatte K. Bergs-Coll. priset til 3 Dal. K:mt wid Persberg, jämte ansenligt wite, som förnyades 1745. Ifrån 1756 til 1760-talet gälde tunnan 3, 4, 5 Dal.; sedan har han stiget, at hon nu kostar 12 Daler, eller ⅔ Riksdaler, och fås knapt ändå. Carlskoga Bergslag fick 1693 tilstånd, at handla Malm wid Persberg, och ägde del i 1759 års Notering; men de köpa nu, til stor del, wid Dalkarlsberget, i Nora Soken, emedan, som de föregifwa, Mellanköpare wid Persberg skola göra dem den Malmen fördyr. Men det fins wäl upsigt öfwer sådant, och hörer ej til wårt forum.

(i) De måtte dock förut waret någon gång brukliga; ty wid 1677 års K. Commission omtalas afstängd Hage wid Normarks Berg för Windhästarne.

Wattenkonster hafwa ifrån samma tid blifwet, med ansenlig kostnad, inrättade i åtskilliga Grufwor wid Normark, Finnemåsen, Taberg, Leyels-grufwan, Långban, Nykroppa och Persberg, där den sidsta, hwilken kostade omkring 60,000 Daler, och drager watten ur Skärstötens och Masugnens Grufwor, åstadslåptes d. 18 Aug. 1778 (k).

* * *

2. **Tack-järns tilwerkningen** sker nu för tiden i 45 Masugnar, eller så kallada Hyttor (l), af hwilka 6 äro upräknada framföre (sid. 521), hwartil wi åfwen få lägga Bratfors och Bjurbäck, såsom tillika bygde i förra Tidehwarfwet.

Ifrån 1622 hafwa 39 Masugnar blifwet tilbygda (m); men både af de äldre och nyare hafwa,

(k) Det skedde i Herr Lagman Plaans och flere Herrars närwaro. I Konsten iteressera Herrar Boron Chaman, Direct. Joh. Eberh. Geijer, Bruks-Patr. Öhnquist, Grufwo-Fogd. Sjöstedt, m. fl.

(l) Masugn är et ord, som, förmodeligen, inkommet med Tyskarne, och betyder en Ugn, i hwilken Malm och Kol inbäres efter mått. Men Hytta inbegriper tillika hela trakten omkring Masugnen, där Bergsmännen bo, och hwarest de uprögt åker och gräswallar, för hwilka de gifwa Hemmans- eller så kallad Hytte-skatt 3 Riksdal.

(m) Detta har skedt i följande ordning (De, som äro märkte med *, ligga i Carlskoga.):

1624 Grundsjön, Swartsången.

1629

hafwa, tid efter annan, 19 åter blifwet ödelagda eller utdömda (n).

Utom

1629 Örlin, Paradis.
1637 Gräs Bosjö.
1638 Hedenskog, Långbansände, Mögsjön, Mörkkjärn, Skarp-hytta, Hättsjön, Åsjöhytta*.
1639 Skålkjärns-hytta.
1640 Twårålfwen*, Boålfwen*.
1642 Dalkarsjön, Forshytta, Granbergsdal*.
1646 Sandsjön, orätt nämnd sid.
1649 Sibbohytta*.
1651 Mokjärn, Rämmen, G. Kroppa, Björkeborn*.
1655 Immetorp*, Knapp-fors*, Qwäggen*, Hällsjöhytta*.
1656 Linbäkshytta*, Qwarntorp*.
1659 Låntorp*.
1662 Stjelpshytta.
1665 Strömtorp*.
1669 Ölmforshytta*.
1678 Kungskogen.
1685 Silfwerhytta*.
1687 Swartan.
1688 En ny wid Twårån* (se 1640).
1691 En ny wid Åsjöhytta*.

(n) Bägge Hyttorna wid Twårån, eller Twårålfwen, skola gått ut för uppdämning wid Kortfors-hammare. År 1689 lades Yngshytta til Persberg och Sandsjöhytta til Normark. Ölmforshytta har länge waret öde; äfwenså Bofors, eller Boålfs. Hättsjöhytta har ej waret i gång sedan 1690, och wästra Åskags ej sedan 1706. Gamla Åsjöhytta utdömdes 1736. Samma år war en Kongl. Commission, efter hwilkens betänkande, 1738 d. 1 Junii, K. Bergs-Collegium utdömde, för Skogarnes besparing, och til blåsning wid andra Masugnar indelte, Haborshytta, Hektorshytta, Herrhult, Kallhytta, Mörtkjärn, Nyhytta, Örlin, Swartsång. Finshytta blåses nu wid Storbron. Huru det gått med Björkeborn, är mig obekant.

Utom Bergslagen, eller Philippstads, Kroppa och Carlskoga Pastorater, hafwa blifwet upförde 15 Masugnar, hwilka, til större delen, blifwet grundade på malmtägt ur egna Grufwor, de där dock sällan hållet stånd (o).

I anseende til sit utrymme i skog och mark, äro Hyttorna i Bergslagen delade i hela, halfwa, o. s. w., åfwensom Hemman på Landsbygden; men i anseende til tilgång på skog och kol, hafwa de ännu fått en annan delning efter introteringen wid Grufworna, i anledning hwaraf de borde hafwa Malm i jämnförelse (p).

Enligt

(o) Dessa äro Sunnemo, Uddeholms och Trankbergs, som äro i gång för Uddeholmska Bolaget, men Sången är ödelagd, alla 4 i Elfdalen; Älfsbacka i Ny-Ed, där Mångs- Acksjö- och Borseruds-hyttor äro öde, Öpsala i Ed Soken öde, åfwen Forsberga i Lyswik, Brofors i N. Ullerud, Klingerud i Grafwa, Glumserud i Wes-härad, Åmått i Eda, Strömne i Stafnäs. När Hyttorna wid Solbacken och Hytte i Warnum samt Wallström i Wisnum blifwet utlagda, wet nu ingen.

(p) Wid Normarks Grufwor, eller Norra Bergslaget, äro 10 Rotar: 1. Stöpsjön $\frac{2}{3}$, Hedenskog $\frac{1}{3}$. 2. Norm. hytta $\frac{3}{4}$, Haborshytta $\frac{1}{4}$. 3. Dalkarsjön $\frac{1}{3}$, Nykroppa $\frac{1}{3}$, Asp-hytta $\frac{1}{3}$. 4. Stjelpet $\frac{1}{3}$, Bohlhytta $\frac{1}{3}$, Kallhytta $\frac{1}{3}$. 5. Bosjön $\frac{2}{3}$, Skalkjärn $\frac{1}{3}$. 6. Fogdhytta $\frac{1}{2}$, Mokjärnsh. $\frac{1}{4}$, Finsh. $\frac{1}{4}$. 7. Paradis $\frac{11}{22}$, Swartå $\frac{1}{12}$. 8. Swartå $\frac{1}{12}$, Forshytta $\frac{7}{12}$, Storbron $\frac{1}{3}$. 9. Grundsjön $\frac{1}{3}$, Mögsjön $\frac{1}{3}$, Hektorshytta $\frac{1}{3}$. 10. Bratfors 1.

Wid Persberg, eller Östra Bergslaget, 15 Rotar: Åsjöhytta $\frac{3}{4}$, Saxhytta $\frac{3}{4}$, Saxån $\frac{2}{3}$, Hällsjöhytta $\frac{5}{8}$, Qwäggeshytta 5 dito, Knapp-fors 5 dito, Granbergsdal $\frac{1}{2}$, Långhytta $\frac{1}{2}$, Finnhytta $\frac{1}{2}$, Kungskog

Enligt en, år 1755, af då warande Bergmästare, upsatt uträkning, skulle i Philippstads och Carlskoga Bergslager årligen tilwerkas 64,580 skepp:d Köpe-Tack-järn (q), och däromkring har det sedermera, i det nogaste, förhållet sig (r).

Ss Kro-

---

skog ½, Asp-hytta ½, Gåsborn ½, Qwarntorpsh. ¾, Strömtorp 3 dito, Linbäck 3 dito, Åskagen ⅓, Swartsängen ⅓, Nykroppa ⅓, Gammalkroppa ⅓, Skarphytta ⅓, Bjurbäck ⅓, Långbanshytta ⅓, Torskebäcken ⅓, Långbansände ⅓, Born ⅓, Storbron ⅓, Kallhytta ⅓, Bolhytta ⅓, Buwik ¼, Örlin ¼, Mörtkjärn ¼, Damhytta ¼, Tröshytta ¼, Nyhytta ¼, Herrhult ¼, Silfwerhytta ¼.

(q) I Philippstads Östra Bergslag 17,537 skepp:d, i Norra dito 30,523; i Carlskoga, inom Bergmästaredömet, 14,329 och, utom Bergmästaredömet, 2192. Då förstods likwäl härunder icke Mokjärnshytta, Nykroppa, Bjurbäck, Kungskog och Carlsdal, hwilka Hyttor intil Tack-järn sälga; icke heller inräknades wid paß 1000 skepp:d Oxe-järn i Bergslagen.

(r) Härom, med mycket mera, har Herr Bergmästaren Leyel gunstigt behagat lemna mig egenhändig underrättelse, som med taksamhet bör erkännas. Tilwerkningen har waret,

År	Ph. stads Bergsl.	Carlskoga.	Summa.
1762	47,247.	15,000.	62,247.
1764	38,996.	10,982.	49,978.
1766	40,950.	15,571.	56,521.
1768	36,887.	11,973.	52,890.
1770	43,114.	15,901.	59,015.
1772	44,685.	10,654.	55,339.
1774	45,564.	15,911.	61,475.
1776	47,320.	17,454.	64,774.
1777	42,549.	17,667.	60,216.

Kronans Tionde för Masugnarna (ſ) war af början på owiß fot ståld, emedan ofta hände, at den lindrades til hwart 20, 30 skepp:d, eller ock en liten wiß penninge-afgift; dock har man exempel på, at den steg år 1686 til 1784 skepp:d; men genom Bref til K. Bergs-Collegium, af d. 13 April 1721, bewiljade Kon. FRIEDRICH Bergsmännens i Wärmeland ansökning, at få betala Tionden efter wiß taxering om dygnet (ſſ), samt förunnade dem des- utom

---

(ſ) Tionde påböds så wäl i Hert. CARLS Placat 1581, som Drotn. CHRISTINÆ Gen. Privil. 1637, sedan man wid Nyhyttas bygning njutet 6 frihets-år; men den togs efter tilwerkning.

(ſſ) Detta confirmerades 1740 d. 19 April. På de senare åren har Tionde-järnet stiget efter följande förtekning, och gält, efter högsta anbudet på Tiondejärns auctionerne, som i Januarii hållas i Philippstad,

År		T. järn.	Högsta pris.
1762,	Philippst.	2696 skp:d.	41 Dal. 13 ö. K:mt.
	Carlsk. -	915 -	42 - 19 -
1764,	Philippst.	2300 -	48 - 1 -
	Carlsk. -	700 -	48 - 30 -
1765,	Philippst.	2579 -	65 - -
	Carlsk. -	750 -	70 - -
1767,	Philippst.	2400 -	$2\frac{1}{32}$ Riksdal.
	Carlsk. -	850 -	$2\frac{1}{32}$ -
1768,	Philippst.	1874 -	$3\frac{50}{64}$ -
	Carlsk. -	597 -	dito -
1769,	Philippst.	2214 -	$3\frac{7}{8}$ - à 48 mk.
	Carlsk. -	630 -	$3\frac{1}{4}$ - -

1771,

utom tre fri-dygn wid början af hwarje Blåsning (t).

Tack-järns priser har fallet och stiget efter omständigheterna. Wid 1637 års Riksdag klagade Bergsmännen, at de ej fingo så mycket för et skeppund Tack-järn, som Nora och Lindes Bergsmän; men de fingo det swar, genom Kongl. Resol. af d. 15 April, at de skulle, såsom det sker i Nora och Linde, räkna 26 lisp:d på skeppundet, emedan de icke räknat förut mer än 20, och detta wid 3 skeppunds plikt för et. Sedermera haswa de wid Riksdagarne, 1720 och 31, påstått, at få hälften för Tack-järnet emot det Bruks-Patron får för Stång-järnet; men det har blifwet afslaget, såsom ankommande på öfwerenskommelse Köpare och Sälgare

År		T. järn.		Högsta pris.			
1771,	Philippst.	2478	skp:d.	2 R:d.	14 ß.	à 64 mk.	
	Carlsk. -	740	-	dito	-	-	
1773,	Philippst.	2364	-	1 R:d.	45 ß.	à 80½ mk.	
	Carlsk. -	750	-	1 -	39	-	
1776,	Philippst.	2653	-	2 -	17	à 18 Dal.	
1777,	dito -	2500	-	2 -	30	-	
	Carlsk. -	939	-	2 -	30 $\frac{1}{32}$	-	

Således har Kronan, på ofwannämnde 10 års tid, i Tionde för Masugnarna, haft, för Philippstads Bergslag, 1,077,475 Dal. Kopp:mynt och, för Carlskoga, 304,342 dito.

(t) Men när Masugn bäres ut, eller Pipan upmuras å nyo, beslås ännu 7 fri-dygn, utom desse 3 kall-dygnen (K. M. Resol. på Alm. Besw. 1734, § 34, och 1739, § 47.).

imellan (u). Imedlertid blir oemotsägeligt, at Bergsmännen, de meste år, arbetat med underballance, man må göra räkningen huru man wil (a).

Sedan Osmunds-Smedjorna blefwo aflagda, brukades en lång tid endast Masugnar af mull-timmer; men som desse icke höllos för nog starke, börgade man, wid 1740, at mura dem helt och hållet af sten (b). Dock har erfaren-

---

(u) K. M. Resol. på Alm. Besw. 1720 och 1731.

(a) Såsom för mig är upgifwet af dem, som häruti tro sig äga insigt, och därtil äro owäldige nog, skal ungefärligen åtgå til ex. för 160 skepp:ds bläsning,

Malm 120 laß, à 18 Dal.	2160	Dal. K:mt.
Körlön, à 4½ Dal.	360	-
Råstwed 20 laß, à 4½ Dal.	90	-
16 Dagswerken, à 2½ Dal.	40	-
14 ryssar Slark, à 12 Dal.	168	-
Bokarlön 9 ugnar, à 12 Dal.	108	-
Kohl 12 Dal. upsätningen	1728	-
Hyttefolkets Lön och Mat	240	-
Summa	4894	Dal. K:mt.

Härtil kommer Lön för en Dräng och en Piga eller Gosse. Drängen, Städsla 18 Dal., Lön 150 à 180 D:r, och därtil 5 par Skor, 1 par Strumpor, 2 Skjortor, Handskar och Förskinn, tilsamans taget til 80 D:r. Pigan, Städsla 9 D:r, Lön 48 dito, Skor, Strumpor, Förkläde, Halskläde och Lintyg tilhopa 70 D:r, så at de bägge kosta 380 D:r, utom Maten. År 1652 uptogs Dränge-lön i Philippst. Bergslag til 3 fat Osmund, eller 7½ R:dal., och, 1714, Pige-lön 20 Dal.

(b) Sal. H:r Direct. Luthman upbygde, wid den tiden, Carlsdals Masugn af sten, som skal wara den första i sit slag.

renheten långesedan wisat, at, om icke grunden är des fastare, blifwa desse både mer kostsame och mindre waraktige. Läderbåljor woro brukelige tils för 100 år sedan (c).

3. Bergsmans-Hamrar kallas sådane, som Bergsmännen, enligt de första Förordningar om Stångjärns-smide (sid. 406), bygde wid sina egna Hyttor. De woro, i början, af liten betydlighet, i brist af goda Smeder, hwarföre ock Riks-Regeringen, 1636 d. 23 Dec., nödgades förbjuda "at sådane mera skulle få upbyggas inom Bergslagerne kring Philippstad, "Nora och Linde, och de, som i wår Bergslag woro upförde efter 1608, skulle nedrifwas, "undantagande Asp-hytte Fjerding och de i "Stadens Älf". Sju af de förbudne blefwo dock åter lösgifne 1640 d. 23 Febr., sedan gode Smeder woro anskaffade (d). År 1649 d. 12 Octob. befalde ännu Drotningen sit Bergs-Collegium "afskaffa de små oimporterlige "Hamrarne inom Bergslagen"; men 1659 d. 18 Nov. fingo Bergsmännen åter tilstånd, at

 "wid

(c) Bergsm. Pehr Hansson Knöppel, wid Hektorshytta, tog til skäl, då han tiltalades för upskof med Blåsningen wid sin Masugn 1677, at han, med kostnad, låtet göra Träbåljor.

(d) De woro Damhytta, Herrhult, Nyhytta, Stöpsjö, Swartsång, Yngshytta och en obekant, som kallas Sanhytta.

"wid sine Hamrar smida sit eget Järn af egna "Kol, dock ingalunda arrendera dem bort".

Således smiddes på desse, år 1666, 5975 skepp:d Stångjärn (e). Ifrån den tiden hafwa inga nya Hamrar blifwet tilbygde mer än Örlin, 1673, med 150 skepp:ds smide. Däremot hafwa några förfallet af sig sjelfwe tid efter annan, eller, efter Bergs-Collegii Domar, blifwet utkastade til 700 skepp:ds smide (f), ibland hwilke dock ej råknas Finshytte- och Torskebäks Hamrar, såsom redan ödelagde före 1666; men 1686 d. 9 Junii utdömdes 3400 skepp:ds smide på 14 Hamrar, af 21 härdar, på en gång (ff).

Således qwarblefwo ej flere Bergsmans-Ham-

(e) Asp-hytte öfre 400, nedre eller Krono 450. Bosjön i Kroppa 75. Bratfors öfre 400, nedre 400. Damhytta 250, Fogdhytta 400. Gammalkroppa öfre 300, nedre 100. Herrhult 300. Långbans öfre 300, nedre 250. Mörtkjärn 150. Normarks 200. Nyhytte 50. Philippstads 3 Hamrar 700. Saxå 300, Skarp-hytte 150, Stöpsjö öfre 200, nedre 200. Swartsäng 200. Yngshytte öfre 100, nedre 100. (Bergs-Coll. Relat. 1666.)

(f) Normarks Bergsmän ödelade sjelfwe sin Hammar 1672, och Damhytte-Hammar utdömdes 1680. Wid Yngshytta war den ene nedruten 1681, och den andre brann up samma år, åfwensom Nyhytte då utdömdes.

(ff) Asp-hytte öfre, Bratfors öfre, Fogdhytte, Gammalkroppa nedre, Herrhult, Långbans öfre, Mörtkjärn, Philippstads 3, Saxå 1 härd, Stöpsjö öfre och nedre, Swartsäng 1 härd.

Hamrar, i Philippstads Bergslag, än 8 (g), som i 1683 och 95 års Taxeringar fingo nästan lika smide, som de haft förut, 1275 skep:d, hwilket dock, 1738 d. 16 Junii, inskränktes til 1025 skepp:d. Då war likwäl, redan 1729, Asp-hytte smidet flyttadt til Bjurbäcken, och sedan har Örlins, 1748, blifwet flyttadt til Saxån, samt Bosjö lades, 1738, til Skarp-hytta (h).

Wid 1739 års Riksdag bönföllo desse Hamrars ägare, i underdånighet, om nya Privilegier; men sådant ansågs onödigt, sedan K:gl. Bergs-Collegium, året förut, gifwet hwar och en särskild Resolution. Tilökning i smidet kunde dem ej heller bewiljas, så wida Bergs-Collegium ej funne at en Bergsman icke kunde utan skada aflåta sit Tack-järn, och han ägde tilräckelig skog (i). Det Järn, som smides wid desse Hamrar, kallas Oxe-järn, hwarom mera längre fram.

4. **Handel och Förlag.** Alt ifrån äldre tider hade Bergsmännen frihet, at om Lördagen handla med hwem som waror til dem förde

(g) Asp-hytte, Bosjö, Gammalkroppa, Långbans, Saxå, Skarp-hytte, Swartsängs och Örlin.

(h) År 1771 fick också Hennicke-Hammaren tilstånd, at tilwerka 50 skepp:d Stångjärn til salu.

(i) Resol. på Alm. Besw. 1739, §§ 19 och 66.

de (sid. 516), hwilket Hert. CARL stadfästade 1573 (sid. 520). Osmunds-järnet hade imedlertid gått antingen åt Södertelje, Lödese eller Norrige (k), innan Patroner och Bergsmän anlade egna Stångjärns-hamrar. Då ägde ännu Bergslagen ingen Köpstad i nägden; men sedan Philippstad blifwet anlagd, börgade des Borgerskap at också förse orten med Spannemål och andra waror, utom det Boråsboar höllo gatubodar i Staden (l).

Torgdagen stod likwål fast; men Staden war än icke 30 år gammal, när Bergslagen fant sig hafwa skäl klaga, at därwid skedde underslef.

R. R. Presidenten i Gen. Bergs-Amtet, *Carl Bonde*, hwilken, ifrån den tid han här war Landshöfding, hade mycken kärlek för Wärmeland (m), och som ägde både wett och wilja at hjelpa Bergslagen, skref d. 12 April 1641 härom til då warande Landshöfding: "Efter "förmånge Borgare satte sig ned i Staden, de "där köpte up af Bönderne, före Torgdagen, "hwad

---

(k) Handels- och Seglat. Ordn. Örebro d. 10 Febr. 1614, och Ordinantia för Köp-handelen 1617, Osmund blef dock uttryckeligen förbudet til utförsel åt Norrige i Gränse-Tull-Taxan 1639.

(l) Hertig CARL PHILIPPS Resol. för Philippstad 1621 d. 16 Febr. C:fr. Riks-Reger. Privil. för bem:te Stad 1638 d. 1 Martii.

(m) Han sade i sittande Råd, 1636, at Wärmeland kunde wäl jämnföras med et Konungarike, för des många Bergsbruk (Palmsk. M.S.).

"hwad de förde til torgs, och sedan skinnade "Bergsmännen, som nödgades taga det ur deras händer, både i priset och i mål och wigt (n), "hwarigenom Bergsmannen råkade i så stor "skuld hos Borgaren, at han sällan kunde sig "utreda; thy begärdes tjensteligen, at Lands-"höfdingen wille tilhålla Philippstadsboarne "innehålla med sådane procedere, låta Bergs-"lagen i sådant fall wara oturberad och skaffa "sig sin nödtorft hwar den helst behagade. I-"från sådane förfång borde Landsh. handhafwa "Bergslagen, under det han härom hade at yt-"terligare wänta Kongl. Regeringens egen be-"falning" (o).

Året därpå, 1642, reste bemälte Riks-Råd, m. m., sjelf hit, och slöt på Stadens Rådstuga, d. 25 Maji, en Förening imellan Bergslagen och Staden, som framdeles i deras handel skulle tjena dem til rättelse å ömse sidor (p);

(n) Riks-Regeringen gaf, redan 1636 d. 11 Julii, befalning, at Mätare-hus skulle uprättas i Philippstad; men det lär aldrig blifwet werkstäldt, fast det ock confirmerades 1664 d. Sept.

(o) M.S. i H. Capit. C. Ax. Linroths Biblioth.

(p) Des innehåll war, at "på det Stadsboen måtte bli "satt ur stånd, aftonen före Torgdagen, taga in Bon-"den på sin gård, at sluta köp om waran och sälga hän-"ne dyrt til Bergsmannen, så skulle på bägge Broarna "utom Staden (Norsbron och Storbron), samt på "de andre wägarne upsättas Slagbomar, at tilslutas "Fredags afton och ej öpnas före Lördagen kl. 10, då "Bonden borde insläppas på Torget och fri marknad "häl-

und so fangen sie an. Ehuru denna Förening stadfästades wid Riksdagen 1643, och Landshöfdingen, 1668, fick hög befalning at sätta wite, det hon skulle efterlefwas, har dock, ifrån den tiden, aldrig waret något fulkomligt förtroende Staden och Bergslagen imellan, så at det ock kan räknas för en besynnerlighet, när de hälla et wid et Preste-wal.

Efter 7 år anförde Bergsmännen, 1650, underdåniga Beswär emot intrång i sin Torghandel, och Drotning CHRISTINA gaf dem, d. 30 Octob., i synnerhet, den Resolution, at Landshöfdingen skulle „tilhålla Almogen på rätt „Torgdag fara til Staden, så at Bergsfolket „ej måtte nödgas taga sina waror hos Borga„ren i högsta wärde: til den ändan skulle ock „Sta-

„las til kl. 2. Droge någon förut Bonden in på sin „gård, hade bägge förbrutet waran, hälften til Sta„den och hälften til Kyrkan; äfwen hade Bonden för„brutet altsamman, om han practicerade något inom „Bomen innan den blef uplåten. = Emedan Borgaren „nekat Bonden föra til Hyttorna at afhemta sit Järn, „som han sig af Bergsmannen tilbytt, utan welat „twinga honom föra det til Staden; så skulle nu Bon„den, sedan han köpslaget på Torget, obehindrad få „föra waran hem til Hyttan, laßtals om winteren och „kleftals om sommaren, och föra sit Järn hwart han „behagade. = Spannemålen, om Bergsman behöfde „köpa någon af Stadsbo, skulle wägas med Bisman „eller Pundare, efter där hades et illakt mål och man „brukade sikta i skäppan" (Detta document, jämte åtskilliga flera, dem jag får anföra när Philippstad framdeles kommer at beskrifwas, räddade Herr Justitiarien Salmodin undan branden 1775, och har gunstigt behagat lemna mig til hjelpreda.).

"Staden upbygga Nederlags-bodar för Bön-"derne. Skattemän och onödige Borgare med "ölsalu måtte icke få hindra handelen och draga "Bönderne in i sine gårdar", m. m.

Men Kon. CARL IX fick wid fyra Riksdagar, 1672, 80, 82 och 86, höra jämnt och samt nya klagowisor, hwarwid han werkeligen stod imellan twänne eldar. Han wille rädda Bergslagen, men Stadsboarne hade gjordt honom märkeliga tjenster (q). Imedlertid hänsköts saken alla gångor til Landshöfdingens åtgärd (r).

Änd-

(q) I Resol. på Stadens enskildte Beswär, wid Halmstads Riksdag 1678, berömer Konungen högeligen den wälwilja, Staden wisat i dessa swåra krigstider, och lofwade sådant framdeles med Kongl. nåd ihogkomma (Origin.).

(r) "Landshöfdingen skulle handhafwa 1642 års Förening och 1650 års Resolution. - Förmånge Skattemän och onödige Borgare, som intet handtwerk lärt, "skulle ej få sätta sig ned i Staden. - Ambetsmän, "som nödwändigt skulle hafwa sin näring ur Bergslagen, skulle flytta ur Staden. - Wille icke Staden "bygga Nederlags-bodar, så at Bergsman finge "taga sin wara ur första hand; skulle Bergslagen bygga sådana sjelfwe. - Magistraten borde ock draga "försorg, at Mätare-hus blefwe bygdt, at med mätande råtrådeligen måtte omgås, hwaröfwer Bergmästaren, som Bergslagens interesse iakttager, skulle "hafwa upsigt. - Borgaren skulle ej handla hemma i "gården med Bonden, innan Bergsman här, såsom i "Nora och Linde, njutet sina 4 timmar på Torgdagen, "där han ock ägde at sälja sit Tack-järn, åfwensom på "Marknads-platser eller hemma wid Hyttan, til hwem "han behagade, at icke Stadsboarne måtte twinga ho-

"nom

Åndteligen skal Konungen, efter en i orten almån berättelse, en gång hafwa rest, i egen hög person, förklädd til Philippstad (f); den H. Maj:t någon tid därefter, 1695, förwandlade til en Byndeby, sedan 85 gårdar där upbrunnet d. 9 Maji året förut.

Platsen blef åndå bibehållen til Torgdagar och Oxe-marknad för Bergslagens råkning, under det de olyckelige Stadsboarne sökte at få lösa sine ågendomar til skatte, och, til den åndan, 1701 och 1702 insatte i K:gl. Cammar-Collegio Skatte-köpeskilling, hwaröfwer högbemälte Collegium, tillika med Kongl. Bergs-Collegium, hade hwar sina egna särskildta betån-

---

„nom til et pris, som, til en del, förorsakade hans „ruin" (K. Maj:ts nådiga Resol. på Philippst. eller Fernebo Bergslags enst. Beswär 1672, 80, 82, 86.).

(f) Hans Maj:t skal öfwer isen kommet från Christinåhamn, i följe med en Bergsman wid Asp-hytta, föregifwandes sig wara en Jösehäring (Wästbyggare), som i Bergslagen skulle hemta Oxe-järn. Utom det han skal sält Norsk Tobak, och låtet sin Följeslagare, äfwen incognito, köpa en Rull, ty den waran war strängt förbuden, frågade ock denne Höge Wästbyggaren pris på åtskilliga waror, handlade ock något. Denna Anecdote blef ej uptäkd förr än Öfwer-Hof-Prädikanten Tingwall, wid Stadens utdömande, i underdånighet bönfall om nåd, åtminstone, för sin fattiga Mor. Er fattiga Mor! sade Konungen, år icke hon Tingwalls Margretha? Hon år icke fattig. Jag mins når hon hade Fläsk at sälga mig för 11 Dal. pundet (Rågen kostade då 10 Daler tunnan.).

tänkande (ss). Imedlertid fingo 50 Hushåll Kon. FRIEDRICHS nådiga tilstånd, at, för Bergslagens nytta, bo här qwar, 1720 den 15 Dec. (t), hwartil ännu 10 ökades 1727 d. 18 Julii. Men Kongl. Resol. om Skatte-Bref utföll ej förr än 1750 d. 23 Nov.

Under det Philippstad låg under Lands-Rätt, passade Christinåhamns Borgare sit tilfälle, handlade med Wästgötha-Bönder hemma i sin Stad och sålde i Bergslagen, så at Torgdagen i Phi-

---

(ss) K. Bergs-Collegium satte sig, 1701, emot Skatte-köpet, emedan „här war Bergsmans jord", och när Cammar-Collegium wille gilla det, 1703, inwände Bergs-Collegium, at „Skogen, i slikt fall, skulle, til „Bergslagens skada, medtagas". Sedan Kon. CARL XII remitterat målet åter til Cammar-Collegium, blef det helt och hället afslaget 1703 d. 13 och 27 Oct. När saken åter föredrogs hos Riksens Ständer, 1731 och 34, påstod Bergs-Collegium sit förra, „60 Hus-„håll woro ditsatte för Bergslagens skul, men få de „Skatte-köp, lära de ej wilja wara undergifne den „inrätning, som med så moget öfwerwägande är fast-„stäld och bör bibehållas til Bergslagens conservation" (K. Cammar-Coll. Protoc. 1732 d. 4 Dec. och 1737 d. 25 April.).

(t) - „Där må blifwa en Köping, eller Marknads-„plats, hwarest Bergsmän måge drifwa köpenskap „med Bruks-Patroner, Bönder och Stadsboarne, „sälga sit Tack-järn och tilhandla sig ätande och nö-„tande waror til sina Bergsbruk. - Stads-Inwå-„narne skulle ej, wid den plikt som i många Kongl. „Resolutioner war stadgad, understå sig på den wan-„lige Torgdagen det ringaste med Bonden handla, förr „än Bergsmännen fått nog. Det, som då öfwer blef-„we, eller hwad de eljest kunde anskaffa, finge de an-„skaffa til Förlag i Bergslagen".

i Philippstad nästan förswan, intil des Konung FRIEDRICH, genom Resol. af den 12 Julii 1720, måste åter förnya honom, och tillika förbjuda Christinåhamnsboarne fara kring Landet och göra landköp. Wid Riksdagen, samma år, fingo Gryt-hytte Bergsmän tilstånd, at fritt handla här til kl. 2, åfwensom i Nora, enligt Landshöfdingens Resolution d. 12 Febr. 1719 (u).

Til mera beqwämlighet, både för Köpare och Sälgare, flyttades Torgdagen från Lördagen til Onsdagen, genom Kongl. Resol. 1739 d. 16 Martii, och 1765 d. 25 Sept. förböds all olaglig handel därwid, wid 10 Dal. S:mts plikt för Borgare, men 20 Daler, om Bergsman reser Bonden emot utom Staden (v).

Den dyrhet, som på denne Torgdag öfwerklagas, kan wål stundom hafwa sina wissa orsaker, dem wi gå förbi; men så härrörer det ock ofta af Gruswo-folket från Normark och Persberg, m. m. (w)

Oxe-

(u) Denna förmån lärer wäl förut gått förlorad, när de, 1689, lades från Bergmästaredömet.

(v) Bergsmannen Olof Eriksson, wid Fogdhyttan, war Riksdagsman 1739, och Jean Jeansson, wid Stjälpet, 1765.

(w) Emedan desse hafwa penninge-lön och föda sig sielfwe, händer ofta, at Gruswo-Drängens Hustru får 9 à 12 Daler, at bittida om Onsdags morgon löpa til torgs med, och som hon kan hafwa hemma liggande 2, 3 Barn, får hon icke wänta, utan gifwer Bonden,

Oxe-marknad har Bergslagen haft i Staden, alt ifrån des början, wid Bartelsmesso-tiden och 8 dagar därefter. Dit hafwa årligen blifwet drifne 1000-tals Oxar från Wäster- och Östergöthland, Nerike, Dahl, Bohus Län och hela Bondebygden i Wärmeland, i synnerhet Gränse-häraderne, som tilbytt sig Oxe-järn (x). I sednare tider hafwa ock hitkom-

den, för en half eller hel skäppa säd, hwad han begärer, och sedan säger Bonden: Så och så mycket har jag fått, eller mina Camerader, för i dag, och det blir et gångbart pris. Männe det wore illa, om en Lag stadgade at dessas Husbönder skulle lemna dem warorna hemma för samma pris, som han sjelf fått dem på Torget?

(x) Oxe-järn kallas det, som Bergsmännen smida på sine egne Hamrar. Bergsmännen hafwa altid haft tilstånd, at därföre tilbyta sig Oxar och andra ätande waror af Gränsebönderne, som däremot fått i Norrige förwandla det til Salt, Fisk, Victualier eller Penningar (fastän all annan Stångjärns-handel på Norrige länge waret förbuden), hwilket blifwet confirmerat i K. Resol. på Alm. Beſw. 1723, § 87, och Resol. på Städ. Beſw. s. år, § 23, samt åter Res. på Alm. Beſw. 1731, § 60, m. m.; men annan Almoge får ej handla mer af detta Järn, än til husbehof, eller ock föra det til någon Stad (Resol. på Philippst. Bergl. Beſw. 1729, § 2, och Alm. Beſw. 1731, § 60), ej heller får Gränse-Almogen, under pretext af sit Oxe-järn, drifwa landköp (Resol. på Philippst. enſk. Beſw. 1668 d. 13 Octob.). Sedan flere Bruk blifwet anlagde wid Gränsen, har denna handel, til stor del, aftaget. Förut war, wid Trettonde-helgden, med victualier liksom en slags marknad i Staden, då Wästbyggarne kommo at afhemta sit Oxe-järn.

kommet mer eller mindre Oxe-drifter från Småland (y). Wid Riksdagen, 1752, afslogs Allmogens ansökning, at få denne Marknad til Frimarknad, i anseende til förekomne skäl och omständigheter (z). De omständigheterna känner jag icke, om jag ej får gissa (a).

Fri Torgdag i Christinåhamn förunnades Carlskoga Bergslag, genom K:gl. Resol. d. 23 Aug. 1664, och ehuru därom kunnat wara något små-gnabb med Borgerskapet, en eller annan gång, har dock den saken blifwet i godo bilagd (b).

På

(y) Då alt blef utåtet wid Gränsen, under kriget 1716 - 20, så at ingen tilförsel blef til Philippstad, skref Rådman von Nackrey til Factoren Ehrenpreus i Jönköping, at han skulle sända honom några 100 Oxar från Småland, och sedan hafwa Boråsboarne lärt wägen.

(z) Resol. på Alm. Besw. § 47. Bergsman Hans Nilsson, i Sandwiken, war då Riksdagsman.

(a) Emot en Fri-marknad wid Trettonde-helgden wet jag inga skäl och omständigheter, som skulle wäga up emot Bergslagens nytta.

(b) Carlskogaboarne fingo på underdänigt klagomål, 1682 d. 22 Dec., Resolution, det Landshöfdingen skulle hålla dem wid 1664 års Resolution, at „fritt handla med Borgare och Bönder, utan at Borgerskapet „skal på något sätt göra dem förköp. - Bonden finge „ock fritt föra hem til dem sin wara, Staden förbi, „sedan han tullat i Gullspång; men med Bruks-Patroner fingo de ej handla utom rätt Torgdag". Detta confirmerades d. 20 Martii 1689, på nya inkomna klagomål, då likwäl Marknad wid Carlskoga Kyrka afslogs;

På densamma fingo ock Fernebo Bergsmän Privilegier 1720 (c).

Utom ofwannämnde Torgdagar har också wår Bergslag altid haft frihet på annan handel, antingen samfäldt med de öfrige Bergslagerne i Riket (d), eller ock genom enskildta Pri-

Tt vile-

slogs; men ingen gång war fråga wäkd om Stadens utdömande, som med Philippstad 1694 och 1745. Bergsmännen fingo gifwa Bonden för sin wara i betalning Järn eller Penningar, efter öfwerenskommelse.

(c) Torgdag i Carlstad, då Almoge fick handla med Almoge, tillåts i Stadens Privilegier; men den lärer längesedan wara utgången: ty eljest hade icke Wärmelands Almoge kunnat blifwa förbuden at handla Spannemål på Wästgötha-båtarne utom ordentelig Marknad (Resol. på Alm. Besw. 1752, § 40.); så at om nu en Bonde blifwer hungrig om wåren, måste han swälta til Pehrmessan, om han ej wil gifwa Borgaren hwad han begär.

(d) Genom Resol. på Alm. Besw. 1680, § 18, och 1686, § 34, får Almoge förytra sina waror och afwel hwar lägligast faller (jämnför Resol. på Alm. Besw. 1719, § 6, och 1766, § 5.), och i följe däraf fick Bergslagen 1731, i Resol. på Alm. Besw. § 33, stadfästelse, at „idka handel med hwilke Städernes Köpmänner, dem kan wara lägligast, utan at förbindas til några wissa Städer, hwilka skola stegra „sina egna waror, men betala Järnet til lågt pris, den „fattige Bergslags-Almogen til skada. Men i slikt „fall skal likwäl Bergsman ej häfta för Förlag. - Borgare få ej, Bergsmännen til förfång, uti Bergslagen „upköpa Boskap, Spannemål eller hwad Bonden dit „förer, til at sedan bringa det högre ut, utan må Bonden föra det i första handen hem til Bergsman, och „där taga i betalning Tack-järn, eller Stångjärn, eller „Penningar, dem Förlagsmannen bör lemna Bergs-

„kar-

vilegier (e); men med tiden har kommet härtil en, i sit slag, annan handel, som kallas Förlag.

* * *

Förlag är et ord, som, efter all min öfwertygelse, i sin werkan, lagt grund til den mesta nöd, som, både i förra och nyare tider, trykt Bergslagen. En Bonde, så länge han förnuftigt får råda sig sielf, plöger sin åker, säljer sin wara och blir ingen Man skyldig; men en Bergsman måste hafwa Förlag: ty därwid är han uppfödd och därutom bör han icke dö, änskönt Enka, Barn och hele ägendomen ofta skola betala laget (f).

Förlag kallas et slags lån, som Bergsman får af Borgare eller Bruksägare til sit Tackjärns

„karlen" (K. Resol. d. 8 Dec. 1695, K. Förordn. d. 14 Jan. 1696 och Resol. på Alm. Besw. 1731, §§ 59, 60.). Går någon Borgare, eller des Betjente i Bergslagen, med Spannemåls-handel, Bergsman i förköp; plikte 10 Dal. S:mt och miste waran (Resol. på Alm. Besw. 1743, § 26.).

(e) „Almogen får föra sin äfwel til Hyttorna" (Resol. för Philippst. 1642 d. 25 Febr.). „Ingen wägre „Bergsman at sälja sit Järn wid Torg, Marknads„platser eller Hyttan" (Resol. för Philippst. 1693 d. 13 Dec.). „När Bergsman betalt sin skuld til Phi„lippstadsboen, må han ej sitta mellanhandlare, utan „handle Bergsman med hwem han wil" (Resol. för Philippst. Bergsl. 1720.).

(f) Man har exempel at Bergsman skiutsat til Philippstad, och haft där intet annat uträtta; men ändå gått til Förlägaren och hemtat några waror ur det skäl, at det är så förb = = försmädligt at åka hem i en tom släda.

järns tilwerkning. Inrätningen har, utan all twifwel, af början waret gjord i god affigt; men mißbruk skämmer alt, och så lått tilgång til penningar och waror har, i Bergslagen, som på Bondebygden, skämt bort mången käck arbetare och fördärfwat många hus, som förr bestått med heder (g).

Första grunden härtil tyckes wäl blifwet lagd då Riks-Regeringen, 1634 d. 18 Aug., gaf Philippstads Borgerskap frihet at skaffa sig bördsrätt och lösa de Hyttor, där Bergsmännen ej arbeta, utan sälga Skogen; ty ehuru

(g) Detta häde den, i så många delar, skarpsynte Polheim långt förut sedt, då han, i sit Betänkande ang. Oeconomien och Commercien, wid Riksdagen 1720, sig sålunda ytrar: „Til at så mycket snarare kunna „finna, på hwad sätt Utländingarne kunna köpa hela „Swerige under sit ok, utan at des Inbyggare skulle „kunna märka det förut; så wil man här andraga för „et exempel hwad med Philippstads Bergslag i „synnerhet skedt är, hwilken i begynnelsen dependerade „af sig sjelf och njöt sin frihet efter en rätt ägares rät„tighet. Men hwad hände? När några Stapel„Stadsboer fingo begärelse til sämma Järnwerk, och „ej fingo köpa det för reda penningar af de förständiga „sjelfwa, så handlade de detsamma af deras enfaldiga „anhöriga åt sig, för allehanda hastigt förgängeliga „waror, förmedelst en öpen Credit; hwarigenom den „enfaldige hopen, til en kort tid, fick sit nöge, men „däremot försatte sig och de sina uti yttersta armod; „så at Barnen måste tjena för gemena arbetare wid de „werk, som deras Föräldrar sutet wälbehålne Bruks„Patroner wid". Detta måste man dock förstå gradatim:

Torva Leæna Lupum sequitur, Lupus ipse Capellam,

Bergsmans-ågendomarne sedan blefwo tagne i et högre Kungs-frid, som wi framdeles få se: finner man dock at wåre Bergsmän råkade, då och då, i någon slags Förlags-skuld (h), innan den store Hushållaren, Kon. CARL XI, fant sig föranlåten at, 1695 d. 18 Decemb., utgifwa en Almån Kongl. Förordning om Förlager.

Denna confirmerades sedan, genom K:gl. Resolutioner, 1696, 1704 och 1708; men man behagade i Wärmeland icke efterlefwa hånne, hwarföre ock, innan ännu 1748 års Förlags-Ordning utkom, Kongl. Bergs-Colleg. nödgades utgifwa en särskild för wår ort, 1732 d. 22 Febr., och som den grundar sig på de öfriga; thy hålle wi oß wid at här anföra och förklara

1732 års Förlags-Ordning i Wärmeland.

Emedan Kongl. Collegium, genom flere klagomål, förnummet, at Förlags-Ordningarna ej efterlefdes i Philippstads Bergslag, utan Förläggaren gick i tysthet Bergmästaren förbi, utan at hos honom angifwa sit Förlag och, utan Liqui-

(h) Detta synes på åtskilliga ställen i de äldre Härads-Domböckerna, hwarföre ock Landsh. Liljecrona, på et Urtima Ting i Philippstad, 1683 d. 13 Aug., ibland flere för Bergslagen nyttige mål, stadgade, at „om någon Borgare stämde Bergsman för skuld, skulle „han före Tinget liquidera hos Bergmästaren eller nå„gon annan god Man”.

Liquidation, wände sig til Härads-Rätten, som ofta dömde til utmätning, åfwen i sjelfwa fastigheten; thy skulle här framdeles efterlefwas Förordningarna, af 1696, 1704 och 1708, som hufwudsakeligen innehöllo följande:

"Förläggare och Förlagtagare böra an-"gifwa sig hos Bergmästaren" (i).

"Förlaget skal ske i oförfalskade och oskegra-"de waror, jämte penningar (k), däremot skal "lemnas godt Järn" (l).

"En Motbok skal hållas med Debet och "Credit (m). Förläggaren får taga en skä-"lig avance" (n).

(i) Contract bör skriftel. upsättas, angifwas hos Bergmästaren och wid Bergs-Tinget anteknas, samt på Hyttebacken af Hytte-Fogden uplåsas (1748 års Förlags-Ordning.).

(k) Om Bergsman så åstundar, bör hälften wara i waror och hälften i penningar; är waran förfalskad, plikte Förläggare, efter omständigheterna, från 5 til 50 Dal. S:mt, och ersätte skadan (l. c.).

(l) Skingrar Förlagtagaren Förlaget, och ej anwänder det til sit rätta bruk, plikte första gången med 15 Dal. S:mt, andre med 10 och tredje med 15 par spö, och förwises Bergslagen (l. c.). Således förstås af sig sjelft, at han bör hålla sit Järn sin Förlagsman, först och främst, tilhanda, så länge han hos honom häftar i skuld.

(m) In Debito upföras penningar och waror, och in Credito Järn och annat hwad Bergsman aflemnar. „Efter denna Motbok bör slut-räkning ske, wid Tjugo Dal. S:mts wite, högst 3 manader efter sedan „Markegången är satt, som bör ske twå ganger om „året, wid Nyår och Midsommar" (l. c.).

(n) „På hwart skeppund Järn afdrages 1 Dal. 16 öre „K:mt;

„Liquidation (o) bör årligen ske i gode „Måns närwaro, jämte Bergmästaren eller Bergs-

---

„K:mt; men kan Bergsman ej årligen betala sin skuld, „erlägges desutom 5 pro Cent från den tid fordran „blef domfäst (l. c.).

(o) Borgaren skal upwisa sina Special-Räkningar, i Bergmästarens eller des Ombuds närwaro, underskrifna af Liquidations-männen; emedan en del Bergsmän, som ej kunna läsa eller skrifwa, råka i confusion och blifwa dragne för Rätta (K. M. Resol. för Philippst. Bergsl. 1682 d. 22 Jan.). - „På det Bergsman „ej må öfwerilas med execution, innan man wet af „hwad beskaffenhet skulden är, huru hon är tilkommen „och til hwad pris sådant är honom påfördt, skal en „årlig Liquidation anställas (före Nyåret, och desför-„innan ingen execution Bergsman öfwergå), emedan „wid en sådan skärskådan torde en stor del af skulden „förswinna, och Bergsman därigenom märkeligen lisas. „Landshöfdingen bör därföre i Länet utse wissa och tjen-„liga Liquidations-män hwad emot Markegången för-„högt eller odrägligt Interesse wore stegradt, och för-„ringa på Bergsmans-järnet upfördt, det Bergs-„Tings- eller Härads-Rätten skola rätta, antingen „Obligationer wore utgifne eller ej. Alla oli uidera-„de mål skal Domaren tilbaka wisa" (K. Förordn. 1696 d. 14 Jan.). - „Emedan med Liquidationerne „det ändamålet är, at man skal därigenom erhålla hu-„ru Förläggare sig emot sine Debitorer förhålla, och „desto bätre kunna afskaffa alla mißbruk och oskälige „skackrerier uti förläggandet; thy är billigt, at sådane „högst nödige och nyttige Liquidationer årligen anstäl-„las, oaktadt om Bergsmännen (i fruktan at motsäga „skulden och förlora Crediten) dem ej sielfwe skulle på-„stå" (K. Bergs-Coll. Bref til Bergmäst Kjellman 1709 d. 22 Martii.). Til Liquidations-män fingo inga antagas, som sielfwe woro interesserade i Förlag. Betalningen finge tagas af de wid Bergs-Tingen fallande Sakören, enligt K. Maj:ts nåd. Bref til

"Bergs-Fogden. Det stridiga hänskjutes til "Bergs-Tings-Rätten, hwarifrån får appel-"leras til K. Bergs-Collegium" (p).

"Utom Bergs-Tings-Rättens skärskådande, "kunde ingen execution öfwergå Bergsman-"nen".

"I Bergsmans ägendom kunde Förläggа-"re ingen andel få; utan, om skulden wore så "stor, borde ägendomen updragas någon inom "Bergsmans-ståndet" (q).

til Bergs-Colleg. 1708 d. 29 April; men efter 1748 års Förlags-Ordn. betala Förläggare och Förlagtagare hälften hwardera. Utom Liquidation kan ingen dom fästas. - I sednare tider har blifwet med Bergsman och Liquidation, som med den fattige syndaren och samwetet; när det waknar, så förskräckes han; och med det blotta ordet Liquidation skulle man kunna skräma mången Bergsman til Norrige. Det har ock sina goda skäl, om sant är, hwad en del Bergsmän påstå, at Förläggaren gerna hos sig har afgjordt hwad han wil gifwa för Järnet och taga för sin wara, helst då Förlagtagaren sällan är friwillig och sjelfägande, utan i twång. Åtminstone har, en lång tid bortåt, skulden altid blifwet ökad. När Förlagsmannen, i synnerhet, fordrar Liquidation, men Bergsmannen rädes därföre, skulle en okunnig snart komma på den tankan, det Höga Öfwerheten, igenom detta medel, haft afseende at hjelpa honom tilrätta, såsom den där gäfwe förmycket för Järnet och toge förlitet för sin wara, så at han borde befordras til större winning; men det är wißt icke så, utan därwid är ock afseende på Bergsmannens froma, den ortens nitiske Bergmästare ej lärer försumma at handhafwa.

(p) Äfwenså skal klander mot Markegångs sätning angifwas i bemälte Collegio inom 40de dagen (1748 års Förordn.).

(q) Härom mera strax nedanföre.

Detta förordnande borde, förmodel., årligen uplåsas i Philippstads och Carlskoga Kyrkor.

Utom det, som wi, i anmärkningarna til det föregående, ur 1748 års Förlags-Ordning anfört, tillägges där ännu, at

„Alla Förskrifningar (r) äro ogilda, som „härröra af Förlag, i hwad Rätt de ock fram„wisas, utan bör liquideras likasult och dö„mas wid Bergs-Tings-Rätt".

„Gif-

(r) - „Men i synnerhet kan man icke lemna obemäld en „genwäg, som en del mindre wälsinnade Medborgare, „nu på några år, nyttjat, och dageligen nyttja, at på„skynda Bergslagens fördärf, bestående däruti, at en „del Förläggare bringa sine Förlagtagare at utgifwa „sine owilkorlige Sedlar för en wiß skuld-summa, „som Låntagaren, genom flere års stegrade waror och „nödhandel, sig ådraget, på hwilke Sedlar de seder„mera hos Höga Landshöfdinge-Ambetet genast söka „utmätning, och därest Bergsmannens lösa ägendom „då icke swarar mot skulden, så får han hålla til godo „at åfwenwäl hans fasta jämwäl på öpen och almän „auction försälges; oaktadt at skulden ej wore öfwer „4 eller 500 Dal. K:mt, men ägendomen däremot „wärd 10,000 Dal. eller däröfwer, göres en sådan „olyckelig Bergsman ändå huswill och får se sin ägen„dom ställd i främmande hand, och detta alt, ofta utan „föregången Liquidation; utan föregånget approberan„de, wid wederbörlig Domstol, om Gäldenären är så„dan, at prof-år kunde blifwa förunte; utan föregån„gen afsätnings-dom, om han pröfwas oduglig; utan „laga fardag; utan laga upsägning, så göres på et så„daat sätt, den ene efter den andre, huswill" (Bergsl. underd. Supplique til K. Maj:t 1775.).

„Gifwes försträkning utan inteckning, njute „sådant ingen förmons-rätt" (s).

„Är någon Bergsman så wårdslös, at fara „år om fastigheten, bör Rätten, om det är hopp „om honom, och hans fasta ägendom pröfwas „swarande mot skulden, gifwa honom et eller „twå prof-år. Wisar han då ej bätring, „blifwe sin besitnings-rätt förlustig".

„Wil Förlagsman upsäga Förlag, skal det „wid Bergs-Tings-Rätten angifwas, som „skaffar ny Man i hans ställe. Äger han då „något at fordra, nöge sig med hwart fjerde „skepp:d tils skulden är betald (t); men tre fjer-„dedelar gå til den nye Förläggaren".

(s) Borgenär stånde, i slikt fall, sin egen fara. Äldsta inteckning har förmons-rätt; eljest går lika, om det ock wore flere Förlagsmän.

(t) „Sällan hörde man förut hwarken at Förlaggifwaren „behöfde beklaga sig öfwer förlor på sine Förlagtagare, „och äfwenså rart war det ock at höra någon Bergs-„man göras huswill genom affätning på sin ägendom; „men sedan Förläggare blef öpet lemnat, at, för min-„dre betydliga skuld-summor, söka affätning på sine „Förlagtagare, har en större mängd Bergsmänner „blifwet huswille gjorde (där nämnes en fjerdedel i Bergslagen), „och mänge sådane däribland, som al-„drig med rätta kunna beskyllas hwarken för försum-„melige i sina näringar, eller slösaktighet i sin hushål-„ning. Hade de, på sätt som förut, fått förblifwet „wid Förlags-Ordningarna, näml. at betala hwart „4de skepp:d på skulden, så hade Förläggarne i „samma man blifwet godtgjorde, som skulden blifwet „ökad, de återfått sin betalning, och de sednare wid „hus och hem blifwet bibehalne, både til sin egen och „Kronans nytta" (l. c.).

Det är icke utan at Bergslagen, i de sidstförflutne åren i synnerhet, jämrat sig, både högt och i mjugg, öfwer skada och lidande wid sina Förlag; men sådant kan hafwa, til stor del, härrört af tidernas omständigheter, och bör åtminstone icke tilräknas alla deras Förlagsmän (u). Nu på 2, 3 goda år hafwa klagowisorna hos de mesta, til stor del, uphört; dock wore til fruktandes, at, wid 2 eller 3 andra infallande hårda år (ty mer tål icke Bergslagen i almänhet, dem ock Gud nådeligen afwände!), här skulle snart hörgas ur samma ton (x).

5. Bergs-

(u) Om en eller annan, i sin nöd, twunget sin Förlagtagare med Liquidation, at göra hans nöd lika med sin; om någon för 500 Dalers fordran lyst auction på sextondedels Hytta, och om en på Torgdagen, under förewänding at han ej ägde Småsedlar, twunget sin Bergsman at ur sin Bod taga Rågtunnan för 48 Daler, då hon på Torget ej gälde mer än 32; så war wäl sådant dels emot samwete och dels emot Lag; men så fattas icke heller wälsinnade och samwetsöme Förlagsmän, som söka at med en skälig handel helre bibehålla sin Bergsman, i synnerhet då han inom året kan betala och, kanske, då får mer fordra än han är skyldig, än på konstiga sätt, genom många proCent, twinga honom söka sig annan långwäga Förläggare, som altid, för resor skul til marknader och widare, faller Bergsman swårare, så at han ej går gerna därpå utan i nödfall. De hederlige Förlagsmän, som nu lefwa, blifwa altid hos Bergslagens Folk i kärt minne.

(x) Ifrån 1768, och i de följande swåre åren, gälde Förlags-handel föga ting, så at, om icke Kongl. Maj:t och Kronan undsatt med Spannemål, hade, troligt, Bergslagen blifwet öde. Arbetsfolket gick ock werkel. ur Grufworna wid Normarken för swult 1772.

* * *

5. Bergsmans-Hemman grunda sig merendels på stubbe-rättighet, hwarwid des åboer, wid flere tilfällen, i synnerhet, åberopat sig Hert. CARLS Privilegier 1582 (y). I början bestodo de af föga annat än blotta Skogen, hwars widare eller trångre utrymme har gjordt, at Hyttan blifwet skatlagd til hel eller mindre delar, hwarwid nu, utom Sädes-tionde, 9 Dal. S:mt gifwes i Hytte-skatt efter helt. Men efter hand har mer och mer blifwet uptaget och med möda, i sten och berg, upodlade åkrar, ängar och wallar, som wi på sina ställen framdeles få anföra särskildt.

Sedan Riks-Regeringen, 1634, gifwet Philippstadsboerne tilstånd at skaffa sig börds-rätt och lösa de Hyttor, där Bergsmännen ej arbetade, utan sålde Skogen, är troligt, at en god del af desse ägendomar, per fas & nefas, kommo i Ståndspersoners händer, så at, ehuru samma Höga Regering, 1640 d. 21 Febr., stadgade, at „i Skatte-hemman i Nora, Linde och „Wärmelands Bergslager skulle en i slägten „lösa den andra, på det Åboen måtte bli besuten „och Kronan få sin rätt", nödgades likwäl Kon. CARL XI:s Resp. Förmyndare, 1664 d. 15 Nov.

(y) Orden lyda där så, at „the sedan skulle behålla thet, „som i så måtto uptages och bygges, Man efter Man, „likasom NB. rätt skatte-arf och ägor, under årliga och laga utskylder".

Nov. (z), förordna, det „inga Stapel-Stads „Borgare eller Bruksförwaltare skulle få under „sina Bruk upköpa Bergsmans-hemman, Tägter och Skogar, hwarigenom Hyttorna ödelades, och all fasta därå skulle wara ogild".

Detta har blifwet åtskilliga gånger confirmerat (a); men i Kongl. Maj:ts Bref til Bergs-Collegium, 1723, skedde den inskränkning, at „om Bergsman råkat i så stor skuld, „at Hemmanet ej swarade däremot, skogen wore utbrukad, och ingen inom Ståndet wille lö- „sa,

(z) K. M. Resol. och Förkl. öfw. Bergs-Coll. Desiderier och Fråge-Puncter, 1664 d. 15 Nov., § 8.

(a) „Alt hwad Ståndsperson köpt, sedan Kongl. Resol. „1664 utföll, gånge til Bergsmans-ståndet tilbaka" (Bergs-Coll. Resol. 1682 d. 2 Febr.). „Bergmåstarne skola handhafwa Bergslagen wid 1664 års „Resolut. och ingen Häradshöfding gifwe fasta, utan „Bergs-Collegii tilstånd, til Bruksförwaltare, Adelsman, Krono-Betjent eller Borgare; utan när Bergsmans jord blir med skuld betungad, skal rätt Bördesman och, näst honom, Bergsmännen i samma Härad, „wara närmast den gäldbundnes jord och skog at lösa" (Resol. på Alm. Besw. 1686 d. 11 Nov.). „Förlag må eljest utsökas bäst man gitter" (K. M. Res. på några Bergs-Coll. Puncter 1689 d. 18 Maji.). Detta confirmerades i Förlags-Ordningen 1695 d. 18 Dec., Kongl. Brefw. därom til Lands-höfd. 1696 d. 14 Jan. samt K:gl. Förklar. däröfwer 1704 d. 8 Jan. „Almogen får igenlösa, efter „Mätismanna ordom, de Bergsmans-hemman och „Skatte-rättigheter, som i manna-minne äro råkade i „främmande och Ståndspersoners händer" (Resol. på Alm. Besw. 1719, § 35, dito 1723, § 80, samt 1766, § 52, m. m.).

"så, skulle det stå Ståndsperson fritt; dock bor-"de skogen, när han blefwe igenwäxt, brukas "til egen blåsning" (b).

Desutom har Bergslagen at trygga sig wid Riksdags-Resol. på Alm. Besw. 1723, § 77, som

---

(b) Detta confirmerades i Resol. på Alm. Besw. 1731, § 56, med den tillägning, at "Bergsman finge ej lö-"sa, efter Mätismanna ordom, utan på auction efter "wärdie, som blir insätnings-summan"; men K:gl. Förklaringen öfwer 1748 års Förlags-Ordnings 10 §, af 1756 d. 10 Dec., stadgade, at "om "ingen Bergsman wille eller kunde bjuda hwarken "skuld-summan eller insätnings-summan, borde den-"na sednare så mycket minskas, så at ägendomen kun-"de bli inom Bergsmans-ståndet, och Förläggaren "skylle sig sjelf, som låtet skulden gå högre än han kun-"de få hänne betald". Däremot tillåter K. Maj:ts nådiga Förordning om gäldbundne Bergsmans ägendomar, af d. 5 Octob. 1772, Förläggare, at, "efter 2 föregångne auctioner, behålla ägen-"domen emot insätnings-summan, om ingen Bergs-"man bjuder öfwer; dock at Bergsmans-ståndet har "lösnings-rätten och Ståndsperson skal fulgöra alla "de skyldigheter, som en Bergsman wid Bergsbruks-"driften åligga". Wid alt detta skal likwäl gäldbunden Bergsman, enligt Bergmästarens Attest, af Kongl. Bergs-Collegio afsättas, sedan redet är upbrukadt, och han njuter fardag til godo (Förlags-Ordn. 1748.). Bergsmännen lefwa nu i den öfwertygelse, at "om en Förläggares lystnad faller på en ägendom, kan "han lätt göra sin fordran så stor, at ingen Bergsman "kan bjuda med honom, - at han på sådant sätt kan "bana sig tilgång til hela Hyttan, - at Bergslagen "sålunda kan gå under, men Kronan tillika lida i sam-"ma mån, emedan hwar förnuftig lärer lätt finna, det "ingen Torpare sköter ens annars ägendom och skog "med den sparsamhet och hushålning, som om det wo-"re hans egen" (Bergsl. underd. Supplique 1775.).

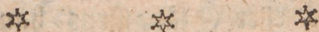
som stadgar, at „fast de uti Bergslagen, uppå „stubb- och rögselrätt, utfalne gamle Fastebref „icke förmå tilägna Åboen Skattemanna rätt, „emedan Hemmanet är Crono, får dock Bergs„mannen, arfwinge efter arfwinge, igenom „Kongl. Förordningar det besitja, åfwensom „någon Skattebonde, så länge Bergsbruket „hålles wid magt och til Kronan utgörés des „rätt. Wil ock någon drifwande Bergsman „lösa sit Hemman til skatte, stånde honom fritt".

Skogen til Hyttorna har, alt ifrån Drotn. CHRISTINÆ tid, waret tagen i hägn, enligt Regeringens därom utgifna Förordningar (c). Icke mindre har Kongl. Bergs-Collegium haft öm wårdnad om wår Bergslags skogar (d).

6. Bruks-

(c) När skog fälles til Swedjeland, skal Befalningsmannen, genom gode Män, gifwa utsyning; men ej på ung skog, som ej duger at kola, hwilken förbjudes wid 40 Mark (Häråds Domb. 1648 och 52.). År 1655 pliktade många för olofligt swedjande (l. c.). Björk- och Aspeskog förbjudes til löftag, men tillätes at hugga til kolning i Junii månad, och Getebarr förbjudes wid 40 Mark (l. c. 1671.).

(d) - „påminnandes Eder, at en stor del af Edert Ämbe„tes plikt därutinnan består, at om skogarnes conser„vation i Bergslagen I dragen god och tjenlig försorg, „och at, där sådant försummas, I ladden på Eder stort „och swårt answar"; thy skulle ingen få lemna högre än ½ alns stubbe, wid 40 Mark (Bergs-Coll. Br. til Bergm. J. Schnack, 1685 d. 13 Octob.). För Skogarnes besparing blefwo 2 Hyttor och 21 Härdar utdömde 1689, Philippstad 1695 och 8 Masugnar 1738. För Skogens och Grufwornas skul hafwa åtskilli-

6. Bruks-Societeten utgjordes, i början, merendels af Städernes Borgerskap och några Prester (e); men, som Bruks-ägendomarne sällan, til någon långwarighet, stadnat i Arfwingarnes händer, hafwa de dels ymsom tilfallet andra Slägter, som blifwet Bruks-Patroner, dels ock, wissa tider, kommet i Götheborgares ägo (f). Bru-

skillige Kongl. Commissioner blifwet hålne i Bergslagen: år 1642 af R. R. och Presid. C. Bonde, 1670 af Assessor Canterhjelm, 1672 af Assess. Stjernhjelm, 1677 af Landshöfdingen, Assessor Canterhjelm och Secret. Tigerhjelm, 1684 och 86 af Landshöfdingen samt Assessorerne Buhre och Nohlanwär, 1695 af Landshöfdingen och Assessor Peter Cronström, 1736 af Landshöfd. och Assessor Wallerius, 1760 af Bergs-Råden Tilás och Rudbeck.

(e) Hammarsmeden Nils Ersson, i Philippstad, och des Son, Borgm. Erik Nilsson, Rådman Swen Bengtsson i Carlstad och Inspector P. Flygge i Christinähamn blifwa wäl med de äldste wi kunna finna. Utomdes bygde Borgmästar Johan Börjesson, i Carlstad, 3 Hamrar wid Ransäter, 2 wid Munkfors och 2 wid Föskedø; Borgm. Henr. Kolthoff bygde wid Lindfors, Alstrum och 2 wid Edswalla; Kyrkoherd. Luth och Bergius, i Ny-Ed, ägde Molkom och Lindfors; Biskop Elfdalius Forsnäs i Sunne; Kyrkoherden i Carlskoga, Anund Haquinus, Dömle; o. s. w.

(f) På 1650-talet började Götheborgare taga Inteckningar i Bruks-ägendomarne och sedan drifwa dem sielfwe (därigenom hände, förmodeligen, at många Götheborgs Slägter blefwo genom giften befryndade i Wärmeland, Eiliking, Borgström, Herweghr, Sawoland, Westerman, Gürgensson och flere); sammalunda war det omkring 1700, då Biskop Iser genom lån undsatte Bruks-Patronerne til större delen. Wår tid känner sig, i denna omständighet, sielf.

Bruken, eller Stångjärns-hamrarne, äro utspridde i alla Wärmelands Härader. Utom Degerfors, Kortforsen och Walåsen i Carlskoga, som höra til Nora Bergmästaredöme och utgöra 5 Hamrar med 8 Härdar, af 2960 sk:pds smide, samt Gustafsströms och Eriksdals Hamrar och Manufactur-werk, under Älfsjöfors Masugn i Gåsborn, som lyda til Grythytte Bergs-Ting, är Hammar-skatten, inom wårt Bergmästaredöme i Wärmeland, på 99 Hamrar af 183 Härdar (g), 684½ skepp:d Stång-

(g) Desse hafwa blifwet bygde i nedanskrifna ordning; men de första woro alle före år 1628. Märket † betyder, at Hammaren är utgången, eller smidet flyttadt, och *, at han ligger på Frälse-grund:

Alkjärr, i Lungsund. *
Bjurbäck, dito.
Borgwik, öfre, i Grums.
Dymle, öfre, i Ullerud. *
Gunnerud, i Alster. *
Matlång, i Lungsund.
Mölnbacka, öfre, i Ullerud. *
nedre, dito. *
Spjutbäck, i Warnum.
Storfors, 2, i Lungsund.
Lillfors, dito.
Åsteby, i Fryksände. †
1628. Forsnås, i Alster.
Qwarntorp, i Ullerud. *
1629. Molkom, i Ny-Ed.
1630. Morum, dito, 2. *
Bratfors, i Fernebo.

1636.

Stångjärn, eller 68,450 skepp:ds smide, utom Frälse-rätten wid somliga Bruk, som belöper sig

Uu

1636. Fösked, öfre, i Ny-Ed. †
nedre, dito.
Forsnäs, i Sunne. †
1637. Swenstorp, i Ölme-härad. †
1638. Hökebro, i Ny-Ed. †
1639. Björkeborn, i Carlskoga. *
Björkil, i Sunnemo. *
Dymle, nedre, i Ullerud. *
1640. Alstrum, i Alster. *
Lindfors, i Ny-Ed.
Rågländа, dito.
1642. Näshammar, dito.
Älfsbacka, öfre, dito.
Åminnefors, i Lungsund.
Grås Bosjö, i Fernebo.
1644. Glumserud, i Wes-härad.
1646. Bofors, i Carlskoga. *
Hättelf, i Lungsund.
Ransäter, nedre, i Ullerud.
1647. - - - Mellan-hammarn, dito.
1649. Badå, öfre, i Fryksände.
1650. Böckel, i Ny-Ed.
1656. Älfsbacka, nedre, dito.
Älfbro, i Warnum. *
Ransäter, öfre, i Ullerud.
1658. Watsgårda, i Warnum.
1659. Björneborg, öfre, i Wisnum.
1661. - - - - nedre, dito.

1666.

sig til 3026 skepp:d och 5 lisp:d, så at hela smidet, Bergslags-hamrarne inräknade, är årligen

1666. Lanfors, öfre, i Bjurkjärn. *
Niklasdam, i Warnum.
1669. Uddeholm, 2, i Ælfd. Råda. *
1670. Munkfors, öfre, i Ullerud. *
1673. - - - - nedre, dito. *
Edswalla, öfre, i Nor. *
1675. Lesjöfors, i Gåsborn.
1679. Håkanböl, i Nysund.
1682. Korntorp, i Wisnum.
1684. Jönsbohl, öfre, dito.
Brunsberg, i Brunskog.
1685. Åfås, i Wisn. Råda. *
1687. Lanfors, nedre, i Bjurkjärn.
1688. Jonsbohl, nedre, i Wisnum.
1690. Beck, dito.
Borgwik, nedre, i Grums.
1691. Lidefors, i Nysund.
Rotneholm, i Sunne. *
1692. Bada, nedre, i Fryksände.
Glafsfors, 2, i Glafwa.
nedre, dito.
1693. Åmtekjärn, i Wisnum.
Ölby, i Fryksände.
Torsby, dito.
Rotnedal, i Sunne.
Strömne, i Stafnäs.
1694. Gålsjö, i Sunne.
Kolsäter, i Gilberga.
Swaneholm, i Swanskog. *
Skarp-Ed, i Sunne.

1695.

gen 71,476 skepp:d och 5 lisp:d, hwilka, såsom rent Stångjärn, få sälgas på Stapel-Stads wåg. Hwarunder likwäl icke begripes Dahls Land, af 6 Hamrar och 12 Härdar, med 5125 skepp:ds smide, alt bergswigt.

Ända intil Kon. GUSTAF ADOLPHS död steg hela smidet i Wärmeland ej högre än til 5 à 6000 skepp:d årligen. Då woro ej heller flere än 14 Hamrar utom Bergslagen; men 1666 kunde Bergs-Collegium, i sin Dedu-

1695. Björke, dito.
Edswalla, i Nor. *
Älgå, i Älgå.
Rinnefors, i Brunskog.
1731. Gejersholm, 1, i Älfd. Råda. *
1734. Dito, 1, i dito. *
1740. Nohlby, i Boda. *
1746. Gustafsfors, öfre, i Ekes-härad.
nedre, dito.
1747. Stöpafors, i Sunne.
1752. Lovisåberg, i Älfd. Råda. *
1755. Föskefors, i Ekes-härad.
1760. Antonström, i Sunne.
1761. Löfstaholm, i dito.
Sålboda, i Gunnarskog.
Nolsjö, dito.
1762. Adolphsfors, i Kidla.
1763. Reinholdsdam, i Brunskog.
1771. Hennikehammar, i Fernebo. När Arwik. Andersström funderades, är mig obekant.

ction til Kongl. Maj:t, upgifwa, at härifrån gingo om året, til Götheborgs wåg, 25 à 26,000 skepp:d. Då woro här 43 Hamrar.

År 1683 skedde en almän Hammar-skatning öfwer Wärmeland, som steg sig, på 55 Hamrar, til 19,780 skepp:ds smide (h). På desse Hamrar ökades, wid en ny Hammarskats jämnking 1695, 13,700 skepp:d; men de öfrige då tilbygde 19 Bruken 12,300 skep:d, tilsaman 45,785 skep:d, utom Frälse-rätten (i).

Genom hög Resolution förböd K:gl. Maj:t, 1726, at ingen i Wärmeland skulle så smida öfwer skatten, hwilket genom et Kongl. Rescript, af d. 30 Junii 1729, prolongerades, til sin execution, intil det årets slut; men som Bruks-Patronerne inkommo med underdånig böneskrift, tilstaddes, 1731 d. 11 Maji, dem, som hade Skog och eget Tack-järn, smida så mycket de förmådde, til K. Bergs-Collegii widare förordnande, dock at upriktigt gifwa det an.

Detta war teken til at mer Tack-järn fans i Landet, än Hammar-skatten fordrade; därföre behagade Konungen, 1740, stadga, at „Bruken i Wärmeland och på Dahl, som ej „kunna draga wed och kol undan Grufwor och „Hyt-

---

(h) Då begreps också Degerfors, Kortfors och Walåsen härunder; men ej Oxe-järnet i Bergslagen.

(i) Denna Hammar-skats delning skedde, efter Kongl. Resolutionen, i Philippstad d. 30 och 31 Julii 1695, i närwaro af Landshöfdingen samt Assessor Cronström.

"Hyttor, skulle, utom Frälse-rätten, få 16,000 "skepp:ds årlig tilökning i smidet, men sedan ej "smida öfwer skatten, wid 8 Dal. S:mynt för "hwart skepp:d" (k). I Bref til K:gl. Bergs-Collegium, 1741 d. 20 Octob., tillåt Hans Maj:t ännu 1000 skep:d; men i Förklaringen öfwer 1740 års Förordning, af d. 12 April 1748, afslogs aldeles alt högre smide. Dock äro ifrån den tiden några Bruk tilbygde, som ses wid Noten g (l).

Tack-järns tilgång hafwa wåra Bruk ur Fernebo, Carlskoga och Gryt-hytte Bergslager, enligt Förordningar af d. 20 Nov. 1649, d. 25 Maji 1725, d. 28 Aug. 1727, d. 3 Julii 1729 och d. 19 April 1740 (m). Fördelaktiga Privilegier hafwa ock blifwet gifne på Bruks-ägendomarne (n).

(k) K. M. Förordning, ang. Stångjärns-smidet och flere Hushåls-mål wid Järnwerken, 1740 d. 19 April, § 2.

(l) Huru några Bruk blifwet flyttade och åter omflyttade, samt huru Hammar-skatten utsmides wid de utdömde, medan de nya stå under bygnad, är ej rum at omtala, förr än wid hwart Bruk särskildt.

(m) Et eller annat Bruk är ock, til någon del, privilegieradt på Nora Bergslag. Utom Förlag äger Gryt-hyttan handla på andra lofgifna ställen, enl. 1740 års Förordning; men ej Wärmelands Bergsmän, hwilket kulkastar många andra, förr nämnda, Resolutioner; dock blifwa de helst hemma, när de rätt handhafwas.

(n) "J Wärmeland och Dahl må härefter ingen, cho "han

Då Wäxel-Cours första gång publicerades, 1671, kunde wål ingen månniskja tånka, at den skulle med tiden göra sådana hwälfningar i Stångjärns pris och, i följe däraf, på alla andra waror; men han har werkeligen, en lång tid, gjordt, at Bruks-Patronernes närings-fång stått på mycket osäker fot (o).

Til

„han wara må, upbygga något Werk på Krono, Skatte eller Frälse, utom Bergs-Collegii ransakning och „tilstånd, på det Skogen icke skal aftaga, Malmen blj „swårare, och det ena Bruket, genom stegrande och „oskäl, utkladda det andra" (K. Maj:ts Förbud 1649 d. 20 Nov.). - „Til byte, köp eller förläning „får icke upgifwas några Gods eller lägenheter, som „af ålder hört Bergslagerna och Bruken til, så wida „de från denne dag tilhöra Kronan, utan snarare, om „några äro abalienerade, böra de på godt maner åter„bytas. - J Philippstads, Kroppa och Carlskoga So„knar, Ny-Ed, Alster, N. och Ö. Ullerud, Kihls-hä„rad, Elfdalen, Frisdalen och Nordmarks-härad" (K. Maj:ts Br. t. Camm. Coll. 1649 d. 27 Nov.). - „Såsom 1200 Rotar äro inrättade och några 50 „Hemman äro öfrige, så få en del gå de swagare til„handa med något understöd; men de Hemman, på „hwilkas grund Hamrar och Hyttor äro bygde, warda „ur Jndelnings-werket tagne" (K. Maj:ts Bref til Commission i Wärmel. 1688 d. 10 Julii.). - „Collegierna böra tilse, at Bergsbruken ej lida brist „på Kol och Wed, medelst Krono-hemmans försälgan„de til Skatte" (K. Maj:ts Bref til Camm. och Bergs-Coll. 1701 d. 17 Sept. Confirm. d. 19 Sept. 1723.).

(o) Det skal hafwa händt, et eller annat af de sednare åren, at dem icke blifwet budet mycket mer för Stångjärnet, än de gifwet för Tack-järnet; men Järn-Contoirets Fulmägtige hafwa dock något medlat.

Til följe af Ordinantien om Köp-handelen, 1614 och 1617, skulle alt Gods och Järn, som föll i Wärmeland, gå på Telje, men ej Stockholm; men utom det Lödese förnämste Borgare redan förut woro slägt med de bästa hus i Wärmeland (p), och, följakteligen, trolikt hade här någon handel, begynte just wid den tiden Götheborg resa hufwudet up, och Wärmelands betydeligaste handel drog sig snart dit.

För den orsaken höllo Götheborgarne här sine Commissionairer, af hwilke en del blefwo qware i Landet (q); men de andre lära hafwa waret knapp-händte nog i sin handel, så at Philippstadsboarne, som den tiden ägde mesta Järnet, wid Riksdagen 1649, bönföllo „at få handla utrikes, emedan de fingo så litet för sit „Järn i Götheborg", hwilket dock afslogs i Resol. d. 31 Martii, såsom stridande emot den Stadens Privilegier. Äfwenså 1660 d. 21

 Nov.,

(p) Lands-Cammerer. Arvid Persson Romann på Wästerwik war Borgmästare-son i Lödese; hans Bror, Olof Persson, blef Borgmästare i Christinähamn, och bägge ägde widlyftiga Swägerlag i Wärmeland.

(q) Sådane woro Håkan Eiliking i Christinähamn, Jacob Herweghr och Ewert Strokjerk i Philippstad, Nils Asmundsson Borgström i Carlstad, m. fl. Äfwenså hade Carlstads Köpmän sine Skrifware-Gossar i Bergslagen, hwilke där, i synnerhet genom privat Tobakshandel, lade grund til sin upkomst, och blefwo, til en del, Storkarar, såsom Anders Andersson Bratt, Jean Börjesson, Carlbergars, och Gustaf Börjesson, Tigerhjelmars och Carlkrömars Stamfäder, m. fl.

Nov., då tillika Carlstad, Christinåhamn, Mariåstad och Lidköping förde samma klagan (r).

På Philippstads förnyada klagomål remitterade Kon. CARL XI, 1689 d. 12 April, til Commerce-Commission, at, tillika med Bergs-Collegium, gifwa sit betänkande „huru Järn-priset må stiga högre än nu, då Götheborg är enda afnämare och twingar Bergslagen" (s); men et Kongl. Placat, af d. 25 Nov. 1699, stadgade, at „ingen Bruks-Patron, på Krono-Skatte eller Frälse, får sälja sit Järn utomlands; utan til Stapelstadsbo, som bör betala skäligt, wisa Bergslagen willighet och förlägga Bruken, eljest skulle handelen bli försatt i sin förra frihet".

Wärmelands Patroner hade då intet beqwämare ställe at wända sig til än Götheborg, förr än, 1719 d. 23 Maji, en Kongl. Resol. utföll,

---

(r) De fingo dock, 1660, fritt tilstånd at handla på de Norske Städerne, i synnerhet Marstrand, utan inbrott i andras Privilegier. Dock lärer med desse Norske Städer förstås de, som kommo til Swerige i Roschildska Friden 1658; men den öfriga Norska handelen hade redan blifwet inskränkd i Friden wid Brömsebro 1613.

(s) Fernebo Bergslag fick af högbem:te Konung en egen Resolution, det Götheborgs Magistrat skulle „skäligen „handtera Bergsmännen och gifwa hwad billigt kan „wara för deras Järn, eller skulle de få den friheten, „at sälga Järnet på hwad ort de med mesta nytta kun„na det föryttra". Men här är ej olikt, at det förstås Tack-järn.

utföll, hwaruti Uddewalla fick förnyad Stapelfrihet, dit de fingo sälja sit Järn, eller eljest hwart helst de wille inom Riket (t).

I wåra dagar har fluget omkring Landet Sagan om Mercurius och Vulcanus, Vulcanus och Mercurius och flera Stridskrifter om Järn-handelen i Fastings Marknad, men af föga betydlighet och mindre werkan.

Stångjärns-priset har alla tider waret olika, efter sorternas godhet eller andra omständigheter. Det torde roa en eller annan at se prisernas stegring från äldre tider tilbaka, för at kunna finna om den skedt i jämnförelse mot penninge-wärdet. År 1640 gälde skeppundet 5 Riksdaler; 1657, 6 Riksdaler (u); 1660, 20 Daler; 1667, 15 Daler; 1704, 9 Dal. S:mt. Omkring 1730 stegrades Stångjärnet i en hast så högt, at därföre Tack-järnet uplopp, et eller annat år, från 14 à 15 til 36 Dal. K:mt. Ifrån den tiden torde wäl skedt, wissa år, at man icke altid iakttaget jämnförelse; men det fordrar sit eget hufwud, at tala i handelswägen (w).

Uu 5 6. Järn-

(t) För skilnad i wägen skulle dock gifwas 4 Skilling mer i Tull wid Uddewalla, än i Götheborg.

(u) En Riksdaler har för oß merendels altid waret tagen til 4 Dal. 16 öre K:mt, hwadan han ock blifwet kallad Wärmelands Riksdaler. Fast wid Domstolarne waret gjord skilnad imellan Specie och Courant Riksd.

(w) Herr Bruks-Patron Schagerström, på Borgwik, hwars

6. Järn-Manufactur-werk, hwilka af naturen borde liksom hafwa sin fristad i Wärmeland, hafwa hittils därstädes icke hunnet synnerligen fort. Hennike-hammarn anlades i Hert. CARLS tid, där Wägbalkar, Sågblad, Ankare, m. m., blifwet förfärdigade för Bergslagens räkning, och blifwer wäl således det första Werk i wårt Land i sit slag. Dock bodde, åfwen

hwars Järn är af medel-sort, och hwilkens handel ingen gång waret twång underkastad, har för sit Stångjärn fått betalning, på Wänersborgs wågt, på följande sätt, näml. år 1755, 52 Dal. 16 öre K:mt; 1756, 57 Dal. 16 öre; 1757, 67 Daler; 1758, 81 Dal. 16 öre; 1759, 77 Dal. 16 öre; 1760, 85½ Daler; 1761, 98½ Daler; 1762, 98½ Daler; 1763, 108 Daler; 1764, 111 Daler; 1765, 120 Daler; 1766, 106 Daler; 1767, 96 Daler; 1768, 63 Dal.; 1769, 72 Dal.; 1770, 76 Dal.; 1771, 84 Daler; 1772, 92 Daler; 1773, 105 Daler; 1774, 101 Dal.; 1775, 96 Dal.; 1776, 96 Dal.; 1777, 105 Dal. 24 öre; 1778, 108 Daler, alt Koppparmynt.

I Kon. GUSTAF I:s tid gälde 100 Osmund-järn, som gjorde gagn i stället för Stångjärn, 3 öre. År 1649 kostade et fat Osmund 2 Riksd. och, 1651, 100 Osmund ½ Riksdaler, således synes 400 Osmund utgjordt et fat, men et fat war halftannat skep:d, eller 10 wigter, af hwilka hwardera, 1655, gälde 5 M:k. 54 fat utgjorde 4½ läst.

År 1651 gälde 20 lisp:d Tack-järn 3 Dal. S:mt, men 1653 ej mer än 2 Dal. 24 öre. Sedan började man räkna 26 lisp:d på skeppundet, och ändrade sig omsom priset, til 1700-talet, från 6 til 10 à 11 Dal. K:mt. I wår tid har det gått stundom til 40 à 50 Dal. och därutöfwer för den, som waret i stånd at sälja sin wara utan förlags-pris eller andra twång.

åfwen under Hertigens tid, wid Hätte-älfwen en Tysk Stålsmed, som där brände och tilwerkade Stål (x); men om han drifwet någon annan konst, wet ingen.

Därpå börgade Befalningsmannen i Wadsbo, *Jon Hansson* (Asp), et så kalladt Snidewerk wid Åminneforsen, enligt R. R. Præsid. *Carl Bondes* tilstånd, omkring 1630, och anwände därpå stor kostnad; men det blef snart förbudet för Torshella Snidewerk skul (y).

Wid Walåsen privilegierades en Knip- och Plåt-hammar 1649, och en Knip-hammar wid *Opsala*, i Ed Søken, 1661; men den är dock långesedan utgången. År 1670 grundades dylike Hamrar wid Qwarnås och Uddeholm, i Elfdalen, och 1696 wid Brunsberg, i Brunskog. Men det betydeligaste af all Manufactur, både i förra och detta Seculo, blifwer wäl den namnkunnige *Spångens* Werkstad, i Philippstads älf, hwarpå han likwäl ej sökte Privilegier före 1699, sedan den war upbränd (z). I det-

(x) Probst. Mag. Er. Kjellins annot. i Kroppa.

(y) Sedan Stenkol woro anskaffade, samt 4 Fransoser, 2 för trä-redskapen och 2 för järn-smider, de där ock hunnek med bygnaden til slut, kom Bref från Torshelle Snidewerks Participanter, at de, wid 100 Riksdalers wite, hade ensame Privilegier, och Aspen måste nedlägga alt sit arbete (Wår tid skulle knapt anse sådant för annat än et slags monopolium:). Se Philippst. Härads Domb. 16 .

(z) Spången war en född Wästgöthe, som i Philippstad

I detta århundra äro åtskillige Knip- och Spik-hamrar, Stål-ugnar, Walts-werk, m. m., inrättade (a); men det klagas ändå, at förlitet Stångjärn förädlas hemma i Landet. Åtmin-

enlade en så konstig Smedja, at den waret wida berömd, och när, 1693, Superint. B. Camén frågade Kyrkoh. Joh. Welin, hwilken ock skal haft et mechaniskt hufwud, hwad han tykte mest om i Philippstad? hwarest han då gjordt profprädikan; swarade han: Spångens Werkstad. Gammalt Folk, hwilke såsom barn sågo alt detta före 1694 års brand, berättade mig, 1758, at huset bestod af 2 wåningar, 2 rum i hwardera; i under-rummen smiddes gröfre och finare, och uppe war Urmakare- swarf- och fil-werkstad, utom det öfwanpå war et slags qwarn, som äfwen i nödfall kunde mala malt; men altsammans, både öfwer och under, gick med et enda wattu-hjul. Efter Spången har man, til wår tid, fått se många wackra saker i järn och metaller, i synnerhet wägg-ur; men han reste snart bort och sålde hela sit Werk til Bruks-Patron Pihl. Nu lefwer wäl ingen, som en gång minnes något til des sednare utseende.

(a) Nu för tiden räknas i Wärmeland följande större och smärre Manufactur-werk:

Abrahamsfors, under Föskefors, 1 Knip- och 1 Spik-hammar.

Adolphsfors, 2 Knip- och 1 Plåt-hammar.

Årås, 2 Knip-hamrar.

Björkeborn, 1 Stål-ugn, 1 Stålsmedja och 1 Spik-hammar.

Bjurbäck, 1 Knip- eller Spik-hammar til husbehof.

Fridros, i Gunnarskog, 2 Knip-hamrar.

Gunneby, i Dalby, 1 Knip-hammar.

Hennikhammar, 2 Knip- och Spik-hamrar.

Högfors, i Gräsmark, 3 Knip-hamrar.

Lersjö-

Åtminstone kan det, på wißt sätt, wara harmeligt för et patriotiskt sinne, at se och höra försmädare fälla sina omdömen, at, på en och samme dag, man kan få se en Herre sälga 1000-tals skepp:d rådt ämnes-järn, och köpa, i Wedewägs Manufactur-bod, Fenster- och Dörrebeslag, Låsar, Eldstöflar, Gafflar, Betsel-beslag, ja, ända intil Nubbar och Tenlikor; så at han ofta kan få betala 1 lisp:d Järn med mer än han fått för flere skeppund. Detta gifwes ut såsom til et bewis därtil, at industrien icke stiget

---

Lersjöfors, i Sunne, Plåt-hammare.
Liljendal, wid Gåsborn, Stål-manufactur.
Löfstaholm, i Sunne, 2 Spikhamrar.
Mölnbacka, 2 Knip- och Spik-hammare.
Mörtälf, i Gunnarskog, 4 Spik-hamrar.
Slöjdefors, under Munkfors, 1 Knip- och 1 Spikh:
Snarkil, i Silerud, 1 Stål-ugn, 8 Spik- och 2 Knip-hamrar.
Stjernfors, under Uddeholm, 6 Knip-hamrar.
Stöpafors Knipwerk.
Storfors, 2 Spik-hamrar.
Treskog, i Gunnarskog, 4 Knip-hamrar.
Wägsjöfors, i Fryksände, 1 Plåt- och 3 Knip-hamr.
Watsgärda Knip-hamrar.
Walåsen fick, utom sin gamle Knip-hammar, 1712 Privil. på et Wattu-werk för Wärjecklingor, Bajonetter, m. m., men lyder nu til Nora.

Af desse hafwa somlige egne Räck-hamrar och utsmida från 30 til 400 skep:d, hwarom äfwen H:r Bergmästaren Lejel gunstigt behagat gifwa uplysning.

get ännu til sin rätta högd hos oß wid Järn-tilwerkningen (b).

Nu begifwe wi oß åter til några korta anmärkningar om Landet i almänhet.

Städer woro, i början af Tidehwarfwet, de twå förenämnde, Carlstad och Philippstad; men i affigt at skaffa orten mer beqwämlighet, utsågs ännu Christinåhamn 1639, och privilegierades 1642.

I wår tid har waret talt och skrifwet, mot och med, om en eller twå Städers tilökning för Gränse-häraderne (c), hwilkas Inbyggare antingen skola taga en stor del af sin nödtorft dyrt och långwäga från Carlstad, eller lurendräga, eller swälta.

Det torde icke skada, om Normarks- och Jöseháringarne ägde en Köping wid Sulewik, och

(b) Hwad skulle man då säga om Hof-Urmakaren Printses tankar i dylikt ämne (Beskr. om Wägg- och Byrsåks-ur, p. 96, 97.)? „Wid Kling-Fabriquen i Solingen, på 1 mils district, finnes 4 à 5000 „Mästare, som arbeta i järn och stål. Där skola årl. „uparbetas öfwer 700 skep:d. - - I de finaste konst-„stycken och Instrumenter skal et enda skepp:d Stång-„järn stiga til 400,000 Dal. K:mt. - - Et enda „skålp:d Järn kan, wid wissa stycken i et Byrsåks-ur, „förädlas til 18,000 Daler, och i de finaste partier „til 84,000. - - De finare Chirurgiska Instrumenter „betalas wißt med 1 skepp:d lodet".

(c) Inr. Tidn. N:o 24, 30, 31 och 49, 1763.

och Elfdals samt Fryksdals Inwånare wid Fryksände eller Lyswik. Sedan Landet nu mera är så upfyldt med Folk, tyckes sjelfwa naturen danat desse platsar til slikt ämne (d).

Marknads-platsarne, dem wi förut nämndt (sid. 246 och 407), hafwa antingen bliswet faststående på sin förra ort och tid (e), eller ock flyt-

---

(d) Uti Inr. Tidn. N:o 24, 1763, upgafs, för de twå förste Härader, antingen Sulewik, eller Holmerud, eller Gustafsfors, men Töxmark ansågs dock såsom tjenligast; dock, wid närmare påseende, ligga de 3 förlängt i söder, då Sulewik är liksom i medel-punkten, och dit begwämlig wäg är på alla håll. Uti förberörde Inr. Tidn. N:o 30, 31, nekas nödwändighet til Stad där på orten, utom flere skäl, därföre, at Carlstads och Åmåls Borgerskap skulle därwid lida; men därpå har en annan (N:o 49.) swarat: at „desse Stä-„ders Privilegier, förmodeligen, kunna bibehållas utan „wår skada".

Sal. Commerce-Rådet Polheim yttrar artigt sine tankar i detta ämne (Memorial, om Sjöfarts upråttande mellan Stockholm och Götheborg, wid Riksdagen 1720.): „At monopoliska Burskra-„ver, som, medelst fördryga sammanswurna skackre-„rier, äro Almogen til last, fördelas, däruti handlar „Öfwerheten mycket försigtigt, emedan ju flere Stä-„der, ju mindre tilfälle ges til monopoliska taxeringar „och consequenter, en mycket större fördel för dem, som „in i landet måste köpa och handla med desamma".

(e) Til exempel: Tingwalla eller Carlstads Marknader, Pehrmesso Fri-marknad, Britmessan och Lusse; men Midfasto Marknad utsatte Kongl. Cammar- och Commerce-Collegierne, 1688, til en Torgdag på d. 10 Febr. Den står dock nu länge, och kallas Winter-marknaden. Wid Bro eller Christinähamn Tjugondedagen och Matsmessan om hösten. I Philippstad stora Oxe-helgden.

flyttade til andra ställen (f), eller ock med nya tilökta (g).

Skjuts-inrätningen har, tid efter annan, kommet på bätre och bätre fötter. Drotning CHRISTINA gaf Landshöfd. *Stake* befalning om Krogars uprättande 1652, och ifrån den tiden blef sådant som länge sysselsatte Härads-Rätterne. Imedlertid hände dock, flere år, at Länsmännen bodde på dessa Krogar och höllo dem wid magt med skjuts, ehuru de kunde ligga

(f) År 1722 flyttades Brobaks Marknad til Warpnäs och Sulewiks til Skårmnäs, hwarifrån han dock, 1756, transporterades til Edane. Lilla Ore-helgden, i Philippstad, uphörde 1744, då den sades skola flyttas til Carlskoga; men det lär hafwa skedt längre bort til Lekhytte Tull.

(g) Kon. GUSTAF ADOLPH gaf, 1625, Philippstadsboarne Privilegier på egne Marknader wid Fryksdals och Elfdals Kyrkor, Eriksmessan, Mormessan och Advent-Söndagen; men desse uphörde atminstone när Staden utdömdes 1695. Så snart Christinæhamn anlades, blef där Fastings Fri-marknad, hwarom, så wäl som om Pehrmessan, Staden hade länglig träta med Carlstad. Genom Kongl. Resol., 1663, inrättades i Carlstad en Häste-marknad, at hållas, från d. 8 Junii, 3 dagar. Elfdalen hade fått Kongl. Maj:ts Bewilning til en Marknad, wid Likenäs, Tjugondedagen (Härads Domb. 1669.). Icke des mindre kommo de öfwerens at söka sig Marknad wid Byn, i Ekes-härad, 1680 (Domb.). Huru då detta gått, så hafwa de nu, på flere år, haft en Winter-marknad wid Osabol, i Martii, och Ore-marknad, wid Skoga, i September, då ocksa Fryksdalen har en wid Åmberg, och Gilbergs-härad wid Nysäters-bro, samt Normarken wid Årgånga.

ga några mil ifrån hwarandra (h), fastän de, efter 1615 års Stadga, ej borde wara skilda på mer än en och en half mil. Hwilket dock alt efterhand, och i synnerhet i nyare tider, blifwet båtradt och råttadt.

Påstgången är ock merendels inråttad til Landets beqwämlighet. När Drotning CHRISTINA, 1643, utgaf den första Påst-Taxa, stäldes Påsten, genom Skara, åt Götheborg, men Wärmeland nämnes icke; dock finner man, året därpå, Påstmästare omtald i Philippstad.

Stockholms Torsdags-Påst går om Söndagen, genom Christinähamn och Carlstad, åt Åmål och widare til Wänersborg och Götheborg; men Stockholms Måndags-Påst stadnar om Torsdags afton i Carlstad. Söndag och Torsdag går ock Påsten från Carlstad, genom Örebro, til Stockholm.

Götheborgs Påst kommer ej til Carlstad mer än Lördagen; men i Christinähamn fås han twå gånger i weckan, emedan hwar Onsdag afgår från denne Stad, genom Lidköping, den så kallade Wästgötha-Påsten, som kommer åter om Måndagen.

I Philippstad fås Påsten om Måndagen, genom Nora, och Fredagen, genom Christinähamn

Ww hamn

(h) Häruti lärer ligga orsaken, at i somlige Härader räknas icke mer än 1, 2, 3 rätte Gästgifwaregårdar. De öfrige, som blifwet sednare tillagde, kallas Skjutsombyte, och lära hålla Knektar.

hamn (i), hwilke wägar han går tilbaka Ons- och Lördag.

Til Gränse-håraderne är en egen inrätning för Land-brefwen (k). Lands-

(i) I början lärer ingen Påst kommet til Philippstad mer än genom Nora. Sedan blef en inrätning genom Ny-Eds Soken til Carlstad, hwarpå klagades öfweralt, och i Konung Friedrichs tid afslogs den at gå åt Sjösta, i Ölme-härad, hwaröfwer Labberuds Bönder gjorde allarm, til des sluteligen Krono-Fogden skaffade dem ½ Hemman til Soldate-hjelp (H:r Borgm. Westring och Lect. Matthecius.). På Halmstads Riksdag 1678, i ensk. Resol. för Philippstad, gaf Kon. Carl XI:te Cancellie- och Cammar-Collegierne i befalning, at, efter görligheten, disponera om Påstgång mellan Philippstad och Carlstad.

(k) Jag har ingen ting funnet därom förr än i Jöse-härads Domb. 1671, då anordnadt blef, at om Måndags morgon skulle Påsten gå från Carlstad, genom Grafwa, Kihls, Frykeruds, Boda, Brunskogs och Arwika Soknar, til Fröbohl i Elgå. Därifrån, Fredags morgon, til Boda i Järnskog, hwarifrån han skulle gå tilbaka genom Skällarbyn och, samme wäg han kommet, wara i Carlstad Onsdags middag, efter 10 dygns resa på 22 mil. Om den tiden war Påstgång til Gilberga, Fryksdalen och Elfdalen, har jag ej funnet; men nu är inrätningen mer beqwäm. Igenom Nås-härad går stora Påsten bort om Måndagen och tilbaka om Fredagen. Wid Lillnor tager en Land-Påst af och går genom Grums, Borgwik och til Ökne, wid Gilberga. Normarks- och Jöse-härads Påst går, genom Grafwa, Kihls, Frykeruds, Boda, Brunskogs, Arwika, Ny-Eds, Kjöla, Järnskogs och Karlanda Soknar, til Holmedal och Blomskog. Frykedals Påst följer den förra til Kihls Kyrka, går sedan, genom Ö. Ämterwik, Sunne, Lyswik, til Fryksände. Elfdals-Påsten går genom Grafwa, N. och Ö. Ullerud, Ransäter, Råda, Eks-härad, Ny och til Wingångs Tull i Dalby. Alle afgå från Carlstad om Måndagen, och komma Lördagen tilbaka.

Landswägarne woro, i början af detta Tidehwarf, föga bätre än i det förra (sid. 409.). En gammal berättelse i orten bibehåller sig ännu almänt, at Kon. GUSTAF ADOLPH, under sin resa från Normarks Grufwör til Philippstad, som skedde 1624, skal wid den ännu så kallade Kunga-hägen, wid Fogdhyttan, stiget af hästen och då på skämt tiltalt sine närwarande Herrar: „Franske Ministren klagade, „at inge Landswägar finnas i Swerige; wore „han nu här, skulle jag wisa honom 13 kors-„wägar på et ställe"; men det war ej annat än gängstigar efter boskapen i skogen.

Sex år därefter inrättades Domböcker öfweralt i Häraderne, och där får man tidt och ofta läsa Påbud om wägarnes förbättring och rödjning; men det lärer föga werkan haft innan Landshöfdingen *Soop*, 1654, gaf Lands-Gewaldigern befalning om wägarnes i ständ sättande på de mest angelägne ställen, i synnerhet „från Carlstad til Bergslagen och Lethstigen, „samt från Christinähamn til Carlskoga". Detta lästes up wid alla Härads-Ting och hade den werkan, at 1657 kunde Rätten pålägga hwar Bonde i Wisnum skaffa sig Kärra, wid 40 Marks wite.

Befalning utgafs i Näs- och Grums-häråder, at deras wägar skulle göras så goda til Dahl, som wägen war på östra sidan Carlstad, och således kunde man ändteligen, så godt det ock war, åka med wagn på wår, egenteligen så

 kal-

kallade, Kungswäg, från Nerike, genom Christinåhamn och Carlstad, til Dahl och Åmål (l).

Ifrån den tiden börgade Folket mer och mer uptaga och uparbeta wägar widt och bredt öfwer Landet, hwilket ock har räkt intil wåra dagar, och räcker än längre (m).

Ibland

(l) Milstenar, för hel och half mil, anbefaldes 1665; desse bestodo dock ej af annat än stora höga Trän, Milstolpar kallade, af hwilka man ännu, här och där, kan få se teken, fast i Gref Mörners och nu warande Landshöfdinges tid desse blifwet förwandlade til höga murade Fyrkanter, af sten, för hwar fjerdedels mil, med en hög Wisare på hwardera, som tillika har Konungens namn på hwar hel mil, men Landshöfdingens på quarterna. Desse äro i Bergslagerne af gutet Tackjärn, med förgylda bokstäfwer, men i de meste Häraderne af Tälgsten. År 1679 märkte Läns- och Nämndemän med Lands-Gewaldigern distancerna imellan Koppar-Taflorna wid Gästgifwaregärdarne efter miltalet.

(m) Wägarne i Bergslagen, och merendels alle, som gå norr ut, i hela Landet, hafwa hufwudsakeligen liter blifwet widgjorde före börgan på detta århundra. 1661 anstaltades, at wägen från Fryksdalen til Carlstad skulle ställas öfwer Sunnegårds-bergen, men den har waret dålig intil wår tid. 1669 börgades den så kallade Ewerts wäg, från Philippstad, åt Elfdalen, men har fordrat många år at hjelpa. 1708 gjordes de nu warande wägar från Philippstad, genom Bjurbäcken, til Carlskoga och Christinåhamn. Den äldre wägen til sidstnämnde Stad gick från Lungälfsbron, genom Lungsund, Matlången, Hytte, Bergsjö och Sjöändan, och Milstolpar, som hittils stått qware, hafwa utwisat huru usel den war. 1735 gjordes först kärre-wäg från Philippstad til Normarks Grufwor, och nu arbetas därifrån til Rämmen. På 1750- och 60-talet är wägen förbättrad från Wes-

hå-

Ibland alla förbätringar på landswågar och durchfarter i Landet, har ännu ingen hunnet sträcka sin omtanka til Landswågs uptagande från Ekenås Biskops-gård til Qwarntorps Hammar (n), eller Segel-led från Fryken til Hyn och widare in i Klara-älf (o), samt Båtfart från Christinåhamns-wiken til Sjöändan (p).

Ww 3 Broar

härads K. til Ny-Ed och Älfsbacka; och Resp. Uddeholmska Bolaget har nyl. låtet förfärdiga wagnwåg därifrån til Uddeholm och Råda. Från Alster Soken är nyl. uptagen en almän landswäg til Deje, och widare, förbi Mölnbacka, upät Munkeforsen och Elfdalen. Men detta blifwer bätre säga wid hwart Härad.

(n) Detta är ½ mil, där en eller annan af Allmogen, dock med största beswärlighet, färdas; men wore där uplagad landswäg, som nog kunde ske, blefwe det 5 à 6 quarts genlek för wästra Allmogen, som om sommaren skal färdas öfwer Deje Färja, och för alla, som från Öster skola resa samme wäg.

(o) Härigenom sluppe Fryksdals Bruks-Patroner all den swärighet och kostnad, som är med deras Järns fraktande, öfwer Edet, från Frykstad til Ilberg, och widare det lilla Edet wid Klara. Fryksdals Bönder undgingo ock, om Pehrmesso-tiden, många dryga utgifter för sit Salt, Sill, Spannemål, m. m., då ofta en enda Båt kostar dem i frakt, från Frykstad til Carlstads-älfwen, 1 Riksdaler.

(p) Kunde detta werkställas, wunne Bergslagen otroligt, som kunde få alla sina waror directe från Wänersborg och de andre Sjöarne kring Wänern til Bjurbäcken, hwarifrån endast är ⅓ mil landwäg til sjön Daglösen och Philippstad. Wore bägge dessa Segelfarter mögeliga at anställa, såsom månge sagt, som tro sig förstå den saken; så förmodar jag at ingen egennytta skulle wilja sätta sig däremot. På sådant wis skulle alla wåra

Broar äro äldre än Landswägarne i Wärmeland, fast det är troligt, at man, i det längsta, på de meste ställen betjent sig af Färjor (q). Gullspångs-bro och Slots-bron torde wäl blifwa de äldsta, wi kunna namngifwa. Den förra låt Kon. BIRGER rifwa ned 1304 (sid. 214.), och wid den sednare war det, som Fru *Rangela* tog tull (sid. 311.). Näst dessa torde wi wäl få räkna i ålder Carlstads-broar, Nors-bron wid Lillnor, Nysäters-bro, Säffle-bron, Ramsunds-bron och Sunds-bron, wid Öfwerby, i Fryksände (r).

Såle-

ra bästa Inrätningar, med tiden, få namn af Rudbeckens Fåfänga.

(q) Sigvater Skald talte, redan i början på 1000-talet, om Okeståckar i Wärmeland (sid. 183.). Större kunde häller icke behöfwas, då man kunde låta sin ridhäst simma; men sedan blefwo större Färjor nödiga. År 1641 påböds 2 sådana wid Skårmnäs-sund, emot betalning af Häradet. En sådan är ock wid Wärmskogs-sund, samt de mest almänna öfwer Klara-älf wid Gästgifwaregårdarne Deje, Olsäter, Skoga, Sölje, Fastenäs, m. m.

(r) Innan Carlstad blef bygd, woro där inga Broar, utan lands- eller farwägen gick norr om, öfwer älfwen wid Färjesta, til Sörmon; men så snart Stad blef, gjordes en öster om Staden, som icke lär kunnat stå, hwarföre ock wid Riksdagen, 1635, gjordes ansökning om hielp til en ny (således rättas Noten (ss), sid. 504.). Denna war färdig 1647; men 1634 bygdes den wästra, eller Lands-bron, i Carlstad. 1654 gjordes Lillnors-bro å nyo. 1651 gjordes ny Bro wid Nysäter, hwaraf några bro-kar sunko ut 1652. 1644 upkastade Folket Säffle-bron, i fruktan för de Danske; men 1648 blef hon ombygd. 1649 bygdes Bron öfwer Drängespringet, eller

Ram-

* * *

Således har jag ändteligen, så godt jag kunnat, gifwet en någorlunda afritning på Wärmelands tilstånd i almänhet, i äldre och nyare tider. Många omständigheter och androm okända tilstötar hafwa hindrat mig ifrån at göra det så godt jag bordt och welat; dock torde en upmärksam och wetgirig Läsare, til någon del, finna at denna Province, ehuru den ofta nog kan wara litet tilräckelig för sine egne, dock icke är just aldeles den sämsta sten i Swenska Kronan.

Man får ofta höra naturaliserade Wärmeländingar, eller dem som komma från andra orter hit, wara liksom mißnögde med Landet, med Folket, ja, med sjelfwa luften. Ingen ting anstår dem; fast om man wille med gewalt drifwa dem hem til sit igen, skulle man knapt få dem i wäg, ehuru Wärmeland kunde wäl wara månge sådane qwitt, och stå lika wäl dem förutan. Men om det är billigt at ömka sig öfwer naturlige, så kan man ju wäl hafwa frihet at le åt sjelfgjorde dårar.

 IV. Om

Ramsunds- (Rangel-sunds) bron; men jag har ej funnet om hon waret förr til. Alt til 1689 hade 2 Gärdar underhållet Sunds-bron, wid Öfwerbyn, af 15 kar och 3 påle-kar; nu består hon af 25 kar. Fryk-brons läge utwisar, at den måtte ock wara mycket gammal. Eljest äro ock Swartälfs- Bofors- och Tims-broarna, i Carlskoga, märkeliga, i synnerhet, sedan Commissarien Dahl så hederligen låtet bygga dem.

IV. Om Höfdingar, Öfwerstar, Lagmän, Fogdar, Biskopar, m. m.

De 3 förste Landets Styresmän kallades Ståthållare i Nerike och Wärmeland, och hade bägge under sig; men 1634 skedde en annan indelning (sid. 545.), och 1639 fick Wärmeland, ihop med Dahl, en egen Landshöfding, som bodde i Carlstad intil des wårt Land, 1654, åter förenades med Nerike. Alle desse Herrar hafwa waret följande (a):

1. Ståthållare i Örebro.

Bror Andersson Rålamb, 1622.
Boo Ribbing, til Säby, 1624 (b).
Carl Bonde, R. R. Præsident, 1628.
Gustaf Leijonhufwud, blef Landsh. 1634.

2. Landshöfdingar i Carlstad.

Olof Stake, 1639 (c).

Töv-

(a) Jag hade ärnat gifwa utförligare beskrifning om desse Herrar; men hwar en finner, at rummet tillåter ej. Kanske det kan låta sig göra en annan gång.

(b) Boo Ribbing war en af de berömligaste Herrar, som Wärmeland ägt, s[illegible]i få se wid beskrifningen om Säby. Han dog 1640, och begrofs i Wisnum.

(c) När Wärmeland, 1638, började misstänkas för upror, fant Riks-Regeringen nödigt at där hafwa en enskild

Tönnis Lagman, 1648 (d).

3. Landshöfdingar i Örebro.

Frih. *Gustaf Soop*, 1654.
Frih. *Abrah. Leijonhufwud*, 1658. † 1676.
Frih. *Jacob Fleming*, 1676 (e).
Martin Reutercrantz, 1677. † 1680.
Frih. *Clas Fleming*, 1680, tillika K. Råd.
Gustaf Liljecrona, 1681, blef K. Råd.
Frih. *Didrich Wrangel*, 1685, tillika K. R.
Frih. *Frombolt Fågerskjöld*, 1693. † 1707.
Frih. *Salom. Cronhjelm*, 1707. Ombuds-R. 1714.
Frih. *Cl. Ekeblad*, 1714. Gr. och R. R. 1719.
Frih. *Conr. Ribbing*, 1719, sidst R. R.
Frih. *Erik Wrangel*, 1729, blef R. R.
Frih. *Nils Reuterholm*, 1739. Com. N. O. Afsk. och † 1756.

enskild Landshöfding både på den onda och goda sidan. Wäl hade waret, om det skedt långt förut. Staken hade förut waret Öfwerste och fick afsked 1648. Han war Son af Ståth. Eric Olsson til Hönsäter.

(d) Lagman war Borgm. Henriks Son i Wiborg, och blef sielf adlad. Fick afsked 1654 med 1000 R:dal. årlig pension; men dog 1656. När han blef Landshöfding, blef R. R. Fältm. Gref Leonh. Torstensson Gen. Gouverneur öfwer Wärmeland, Wästergöthland, Halland och Dahl. Honom efterträdde Pfaltz-Grefwen Adolph Johan 1651; men 1654 d. 12 Jan. indrogs denne staten.

(e) Fleming hade Gust. Liljecrona til Vicarius i Örebro, men kom sielf til Umeå 1677.

Joh. Råfelt, 1756. Til Wånersborg dito.
Gref *Adolph Mörner*, 1756.
Frih. *Joh. Abr. Hamilton*, 1766 (f).

4. Fogdar i Wäster-Syßlet.

Peder Olsson, til Björnö, 1623 (ff).
Christ. Andersson, 1625, Præt. & Arrend.
Sanner Fallentinsson, 1629.
Olof Eriksson, 1639.
Germund Olofsson, på Wagge, 1645.
Jon Larsson, på Ökne, 1651 (g).
Lars Jonsson Ekman, 1673.
Anders Olsson Romann, 1680 (h).
Olof Håål, 1681. † 1687. 30 år gammal.
Thore Lennman, 1687.

Johan

(f) Herr Baron, Landshöfdingen och Commendeuren Hamilton kom hit från Falu Län. Des nu warande Fru Friherrinna är Fru Cajsa Adelheim, Dotter af Sal. Bergs-Rådet Joh. Adelheim, och Enke-Fru efter Sal. Lagman Anrepp.

(ff) Per Olsson lefde än länge därefter och biwistade ofta, såsom Arrendator, angelägna Stämmor med de andre Fogdarne. Dog utgammal 1652. Des Barn kallade sig Forssæus och Björnæus.

(g) Jon Larsson war en rik Fogde. Han bygde Hyttor och Hamrar, och hade ändå Förläning af Kronan. Des Barn kallade sig Ekmann, och hafwa blifwet en widlyftig Slägt. Han bytte, 1673, sysla med sin Son, som förut waret Landskrifware.

(h) Romann war Son til Borgmäst. i Christinähamn, Olof Pehrsson, den äldre, och Carin Anders-dotter, som i sit andra gifte blef Hermelins Mor.

Johan Låffman, 1690.
Gjöran Sten.
Lars Ahlgren, 1716.
Anders Lofftman.
Daniel Ekman, 1740. Hof-Cammer.
Erik Sam. Brander, 1769. Krigs-Comiss.

5. Fogdar i Öster-Syßlet (i).

Jöns Bock, til Uddby, 1623.
Carl Swensson, til Wall, 1629.
Gil. Giliusson (Tolle), på Skanum, 1634.
Henr. Johansson, 1658. Schrödrars Stamf.
Johan Olsson Norin, 1682 om wåren.
Erik Halstensson Lindequist, 1682 om hösten.
Christof. Mobach, 1686. Blef Häradsh.
Lars Wikland, 1691. Blef Land-Räntem.
Erik Ekmann, 1694.
Johan Örberg, 1699.
Lars Kolmodin, 1708.
Lars Åberg.
Magnus Gröndahl, 1727 (k). *Pehr*

(i) Carlskoga hade egne Fogdar, Mårten Drost, 1629, och Olof Olofsson Bergsman, 1645, intil des Drotn. CHRISTINA, 1654, lade Carlskoga under Gilius Giliusson och Öster-Syßlet. Därwid blef det til 1695, då Carlskoga åter fick egen Fogde, eller ihop med Leke-Bergslagen; Henric Staf, 1695 - 1709; Anders Berger, 1711; Joh. Berger, 1726; Jonas Beckman, 1729; Pehr Collin, Gustaf Broling.

(k) Gröndahl, Smedson från Stockholm, blef Bor(g)mäst. i Chri-

Pehr Hellmann, 1746.
Pehr Collin, 1749. Lands-Cammerer.
Pehr Egelström, 177 (l).

6. Fogdar i Mellan-Syßlet.

Peter Kihlberg, 1683.
Engelbr. Varg, 1701.
Magnus Swanberg war 1718.
Johan Bagge.
Lars Bejer.
Michaël Bergman.
Torbjörn Wennersten.
Jonas Engholm, Hof-Cammerer.
Johan Wenersten (ll).

7. Lagmän.

Svante Baner, 1622. R. R.
Gr. *Gabr. Benctsson Oxenstjerna*, 1627. R.R.
Gr. *Gabr. Gabr:son Oxenstjerna*, 1657. R.R.
Frih. *Svante Svantesson Baner*, 1673. R.R.
Frih. *Christer Horn*, 1674.
Håkan Fagerstjerna, 1680.

Gabri-

---

i Christinåhamn 1746; men † wid Riksd. s. år. G. m. Cath. Joëls-dotter Thalén.

(l) Egelström war förut Häradsskrifware i Nerike. 1) g. m. Sophia Cath. Beckman, † 1758. 2) m. Regina Lagermann.

(ll) Wenersten g. m. Elisab. Mar. Engholm, Dotter af Hof-Cammer. Engholm och Fru Anna Lönbohm.

Gabriel Lillieflycht, 1683.
Johan Sylvius, 1685 (se Adels-Matr.).
Knut Törnhjelm, 1690.
Frih. *Christer Bonde*, 1699.
Olof Sandberg, 1713. Afsked 1716.
Frih. *Thomas Fehman*, 1716.
Gudmund Norberg, i Christinähamns Lagsagа, 1718 (m).
Nils Stedt, i Carlstads Lags., 1718 (n).
Frih. *Joh. Cederbjelke*, 1719 d. 22 April.
Bernh. Cederholm, 1719 d. 20 Junii.
Gref *Gust. Sam. Gyllenborg*, 1733.
Frih. *Gabr. Gabrielsson Falkenberg*, 1746.
Alex Herman Anrepp, 1748. † 1764.

Rein-

(m) Norberg blef adlad Löwenhjelm (se Adels-Matr.). Kon. CARL XII behagade, 1718 d. 18 Julii, dela Wärmeland i twå Lagsagor, åfwensom annan delning gjordes med Häradshöfdinge-Jurisdictionerna; men 1719, d. 22 April, sattes alt i sit gamla skick.

(n) Nils Stedt war född af en Polsk Fader, som höll K. Stanislai parti, och kom således at fly öfwer med honom til Swerige, hwarest Enkan fick Kungsbro i förläning. Sonen, Nils, studerade och ämnade sig til Prest, den tid han, såsom Student, war Informator för aflidne R. R., m. m., Palmstjerna; men blef sedan Lands-Secret. i Linköping 1707, Assessor i Jönköping 1718, Lagman 1) i Westerwiks, 2) Carlstads Lags. 1718, samt Ordningsman i Nerike och Wärmeland. Kom 1721 til Hallands, och 1729 til Tio-härads Lagsaga. † 1737. 1) g. m. Sara Maria Clas-dotter, 2) A. M. Jeans-dotter, bägge Linroth, och den sednare Frun Ryttmast. Erik Simzons Enka.

Reinbold Antonsson, 1764 (o).
Melcher Falkenberg, 1765 (p).
Gustaf Plaan, 1772 (q).

8. Under-Lagmän.

Tideman Pedersson, 1623.
Petrus Doberus, 1629.
Zach. Andersson (Rinkstadius) 1631.
Petrus Doberus, å nyo 1632.
Jacob Lithmenius (adl. Lithman) 1637.
Math. Pleningius (Pleningskjöld) 1640 (r).

9. Härads-

(o) Antonsson fick, 1762, survivence på Lagmans-sysslan och blef, 1765, tilbuden, men afsade sig. 1) g. m. Elisabeth von Nackrey, til Höglunda. 2) Brigita B. Ferner.

(p) Falkenberg. Denne Herre blef, 1772, Riks-Råd, sedan Friherre, Grefwe, Commendeur, m. m.

(q) Plaan kom från Gotlands Lagmansdöme. G. m. Jacobina Benzelstjerna.

(r) Pleningskjöld war den förste som här inrättade Domböcker, hwarwid han ändteligen fick tilfälle at göra samlingar från Dobers tid. I början war detta så rart, at den första, i Jöse-härad, blef kallad Swartboken, och heter så än. Flere Under-Lagmän hafwa blifwet nämnde, såsom Nils Röding, Superint. Oriensulani Son, som drunknade på Wänern 1640, och Johan Utterclow, som, 1672, blef g. m. Ingri Boy; men jag har inga papper funnet efter dem. Icke heller efter Häradshöfdingarne Måns Palm, 1635, och Thomas Clerck, 1682, dem Palmsk. anfördt i Adels-Matr., sid. 277 och 419. Salom. Pedersson, El. Alm, Magn. och Gust. Ekebohmar, m. fl., hafwa waret Vicarier.

9. Håradshöfdingar i Wåstra Jurisdiction (s).

Henric Larsson (adl. Eding) 1668.
Erik Gyllenflycht 1684 (t).
Johan Ekstedt 1712 (u).
Johan Hage.
Carl Gust. Löwenhjelm (se Adels=Matr.).
Gudmund Er. Löwenhjelm, 1742.
Johan Liljegranat.
Pehr Arnell, blef Assessor i Jönk.
Emanuel Drangel.

10. Håradshöfding. i Östra Jurisdiction.

Gustaf Posse, R. R. 1670, afstod til Sonen,
Leonhard G. Posse, 1675.
Anders Milander, 1682. † på Domst. 1695.
Christopher Mobach, 1696.
Olof Lundstedt.

Carl

(s) Håradshöfdingen hårstådes har, från 1680-talet, til Boställe Edsberg, 1, i Segersta; men wid Östra år Arnås, 1, i Borgwik Soken. Wid Mellan-Jurisdiction år intet Boställe. Wagge, 1, i Arwika Soken, We, 1, i Wes-hårad, och Högwalta, 1, i Frykerud, åro Fogdarnes Boställen.

(t) Gyllenflycht säges hafwa waret Tysk. Han råkade under Fiscalisk action i Jönköping, då Gudm. Norberg (Löwenhjelm) imedlertid förestod sysslan; men 1712 fick han afsked (se Adels=Matr.).

(u) Ekstedt war Borgare-son i Eksjö. Des Söner blefwo adlade 1751 och 56 (se Adels=Matr.).

Carl v. Numers, 1730 (x).
Olof v. Nackrey, 1756 (y).
Jonas Ferner, 1761 (z).

11. Häradshöfd. i Mellan-Jurisdiction.

Thure Sandelin, 1742 (a).
Johan Sandelin, 1775 (b).

12. Öfwerstar, före Indelningen.

Jesper Andersson (adl. Kruus), 1623.
Jacob Skott, 1628.
Nils Schulman, 1635.
Thomas Thomsson, 1640.
Johan Bordon, 1643.
Abraham Cronhjort.
Joh. von Essen, Gen. Major.
Nils Posse, til Kilsta, 1661. † 69.

Jonas

(x) von Numers tog afsked 1756, och fick Lagmans-Caracter; samt dog 1763. Des Fru war Dotter af hans företrädare och Fru Anna Christ. Mobach.

(y) von Nackrey blef, 1761, Assessor, därpå Hofrätts-Råd i Jönköping, widare General-Auditeur, därpå Landshöfding i Halmstad och nu i Kronobergs Län. Har desutom stått på Riks-Råds Förslag.

(z) Ferner, Son af Probsten i Nor, M. Göran Ferner, och Fru A. Hel. Norén. G. m. Maria Ullmark.

(a) Th. Sandelin war förut Justitiarius i Philippstad, g. m. Br. Maria Linnartsson. Bägge lefwa än i hög, men munter ålderdom. I de sednare åren har Vice-Häradsh. Magn. Lanner förestått syslan til 1776.

(b) Hans Fru heter Gustava Hallenia.

Jonas Gyllenspets, 1669 (se Adels-Matr.).
Carl Hård, 1678.
Frih. *Reinhold Rhebinder*, 1678.

13. Öfwerstar, efter Indelningen.

Frih. *Reinhold Rhebinder*, 1686.
Frih. *Carl Gustaf Roos*, 1701 (c).
Gref *Joh. Carlss. Strömfelt*, 1722. R. Råd 1727.
Gref *Carl Ulric Torstensson*, 1727. † dito.
Gref *Carl Posse*, 1728. † 1737.
Gustaf Gadde, 1737.
Frih. *Henr. Magn. Buddenbrock*, Gener. Lieut., 1738.
Frih. *Carl H. Wrangel*, 1743. Fältmarsk. † 1755.
Frih. *Pehr Kalling*, 1748. Blef Riks-Råd, m. m., 1765.
Gref *Gabriel Spens*, 1765 (d).

(c) Frih. Roos blef fången wid Pultawa, och, under hans frånwaro, woro desse Herrar Öfwerstar: Frih. Magnus Cronberg, 1710; Peter Adlerfelt, 1712; Grefwe Carl Ulr. Torstensson, 1717. Imedlertid dog General-Major Roos, på hemresan från Ryßland, 1722. G. m. Amiral Ugglas Enke-Fru, Christina Sparre.

(d) Gabriel Spens, Grefwe och Friherre til Engelholm, f. 1712. Efter aflagde studier wid Upsala, Fendrik wid Dahl-Regem. 1732; Capit. wid K. STANISLAI Lif-Drag. 1734; blesserad i axlen wid Danzigs belägring; Capitaine af et Tyskt Regem. uti Fransyska Ar-

Gref *Joh. Aug. Meyerfelt*, 1779. Gener. Major. C. S. O.

14. Öfwerste-Lieutenanter.

Thomas Thomsson, 1630-40.
Hans Löfling, 1651.
Patrik Thomsson. † 1659.
Jonas Gyllenspets, 1659. Öfwerste 1669.
Georg Verdlau. † 1670.
Carl Hård, 1676.
Gref *Axel Sparre*, 1686.
Frih. *C. G. Roos*. Blef Öfwerste 1701.
Frih. *Johan Cronman*.
Frih. *Henr. Joh. Rhebinder*, 1706 (e).

Gref

Arméen wid Rhenströmen 1735; följde Dahl-Reg. til Finland 1739; affändes, i angelägna beskikningar, til Rußland och Stockholm 1740, samt blef Rytmästare wid Wästgötha Cavallerie och biwistade därpå Finska Campagnen 1741 och 42, samt i Bohus Län 43; Corporal wid Lif-Drabanterne 1745; R. S. O. 1748; Öfwerste för et wärfwadt Regem. i Pomern 1749; notificerade Kon. FRIEDRICHS död, och Kon. ADOLPH FRIEDRICHS uphögelse på Thronen, i Köpenhamn, Berlin och Eutin, 1751; biwistade Fälttåget i Pomern 1757 ꝛc.; General-Major 1760; Commend. af Swärds-Orden 1763; Öfwerste wid Nerike och Wärmel. Regem. 1765; därpå General-Lieutenant, Fältmarskalk, Commend. med Swärds-Ordens Stora Kors, Seraphimer-Riddare och, sidst, affked med Riks-Råds wärdighet 1779.

(e) Frih. Rhebinder blef fången wid Pultawa 1709, och desse följ. tjente, under kriget, hemma, antingen

med

Gref Carl Ulric Torstensson, 1722.
Johan de Frietzky, 1727. † 1735.
Gref Hans Georg Mörner, 1736.
Johan Båhr, 1737. † 1742.
Carl Palmfelt, R. S. O., 1742.
Carl Johan von Kothen, R. S. O., 1751.
Frih. Fried. Ribbing, 1756. R. R., m. m.
Olof Lindsfelt, 1764. Gen. Maj., R. S. O.

15. Majorer.

Johan Henricsson Rytter.
Albrecht Treuleben. Slag. i Preus. 1627.
Thomas Thomsson, 1629 - 30.
Jacob Lenk.
Mårten Höfner, 1645.
Jonas Gyllenspets, 16 - 1659.
Lars Granfelt, 1689.
Johan Cronman, 1699.
Gideon Fock, 1701.
Henr. Joh. Rhebinder, 1703.
Johan Båhr, 1706. Affatt 1709.
Simon Gustaf von Kothen, 1709.

med Konungens eller Senatens fullmagter: Fabian Hastfehr, 1709; Christer Horn, 1711; Gustaf Gadde, 1711; Peter Adlerfelt, 1712; Joh. Wilh. Lode, 1716; Joh. Conr. Nieroth, 1717, fick Öfwerste-afsked 1722.

G. *Peter Starenflycht*, 1712 (f).
Johan de Frietzky, 1722.
Johan Bähr, à nyo 1727.
Gustaf Silfwerswerd, 1737.
Olof Wallencrona, 1739.
Carl Joh. v. Kothen, 1748. Öfwerste-Lie
Carl Linroth, R. S. O., 1751 (g). Öfwe
Frih. *Fr. Ribbing*, 1753. Blef Öfw. Lie
Georg Fabritius, 1756.
Johan de Frietzky, 1764.
Frih. *Nils Djurclow* (h).

16. J

(f) Starenflycht blef fången, wid Tönningen, 1
och under kriget tjente, i hans ställe, med hal
Alex. Gust. Fock, 1714; Joh. Cont. Nieroth, 1
Joh. de Frietzky, 1718; Gustaf Silfwerswerd, 1
reducerad til Capitain 1722.

(g) Carl Linroth, til Säby, blef Major, från Cap
wid Carlstads Compagnie, men fick transport til J
lands Regem. 1753 den 17 Sept., och nådigt
den 13. Dec. samma år. G. m. Friherrinnan B
Mar. Åkerhjelm, som † 1778, en älskad, w
och saknad Fru.

(h) Ifrån 1757 hafwa waret Second-Majorer:
we Knut Posse Carlsson, Carl Otto Segebaden,
de Frietzky, Carl Friedrik Uggla och, kanske
Herrar, intil des Carlstads Compagnie blef för
ladt til Second-Majorens beständiga, hwarwid
tjent Herrar Carl S. Lilljeströle (se Adels-Matr
ifrån 1776, Majoren Erik Oldenskjöld. Hä
jag ärnat anföra alla Capitainer och Subaltern-
rare, om jag kunnat få dem aldeles complette,
til Herr Capit. och Ridd. von Axelsson så myck

16. Jägmästare i Wärmeland.

nders *Molithæus*, 1674. † 1691 (i).
ans *Christoph. von Lossou*, 1692. Capit.
rik *Hasselström*.
eorg *Uggla*, Hof-Jägmästare.
erman *Bellström*, Öfwer-Jägmästare.
nders *Aronsson*. † 1777.
rik *Sparrskjöld*, Hof-Jägmäst., R. S. O.

17. Bergmästare.

ten *Andersson*, i Linde, 1637.
rik *Johansson*, wid Hellforsen, 1656.
nders *Kenzell*, tillika Borgmäst. i Philippstad, 1672.

sökte bidraga, som han, wid sidsta Regements-möte, lät utgå afskrifter, til alla Herrar Compagnie-Officerare, hwarest de, efter min förtekning, kunde ur gamla Rullar eller andra Handlingar fylla resten. För Näs Comp. Capitainer fick jag ock hederligen af wälbemälte Herr Capit. och Riddare; men de öfrige Herrarne lära ännu ej haft tid, så at jag måste upskjuta med detta tils jag kommer at beskrifwa hwars och ens Boställe särskildt.

Molithæus stod i stor nåd hos Kon. CARL XI, som gaf honom Grimsbohl, i Glafwa, til ewerldelig ägo. När Konungen anstälde jagt omkring Kungsör, fick gerna Molithæus bud efter sig. En gång har händt, at en stor björn rusade emot Konungen, hwarwid alle blefwo förskräkde; men Konungen fälde honom och skröt däraf för Molithæus, som då på skämt wågade swara: Ja, Ers Majestät hade fått se hur det gått, om icke mina bitjetäfwor (björnhundar) hade warit.

G.

Jonas Schnach, 1680.
Johan Ceder, 1685.
Henrik Scheffer, 1690.
Sven Fagg, 1694.
Johan Kjellman, 1695.
Gustaf Norn, 1714 (k).
Pehr Bark, 1719.
Nathanael Ekman, 1722.
Anders Stockenström, 1744 (l).
Carl Leyell, 1764 (se Ad. Matr.).

18. Be

(k) Norn äger et oddödeligt beröm af Bergsfolket, för stor insigt och godt hjerta. När de bästa af marks Grufwor woro på wägen at gå ut, han, genom sina anstalter, at de fingo åter gå djupet på wäggarna at arbeta och wunno mycken M hwarföre Bergslagen, til erkänsla, böd honom lare i Grufwan; men han swarade: Kungen mig, mina Gubbar, behåll det J hafwen bör ändå göra min syssla. Däraf blef ock mån sorg, när han, i sin bästa ungdom, föll stälningarne på den Bergmästare-bygning, so lät bygga 1719, men brann up 1775, och b til döds. Jbland annat heter det i hans Grafs

„J, Wärmer! träden fram och låten Er nu
„Jag wet Hans wärda låf blir ej af Eder
„Ty Han Er Bergslag har med all rätwisa
„Och för des wälfärd ej försummat ordet för
„J ha'n med nöge sedt,
„At i Hans wärf och ämbets-syslor lyste
„Förstånd och moget wett,
„Och at Han i sit bröst et redligt hjerta hyste

(l) Stockenström fick först Assessors, och sedan Råds Caracter 1762, och war, i sin tid, en be

18. Bergs-Fogdar (m).

Erik Björsson, wid Torskebäcken, 1623.
Martin Drots, wid Bofors, 1631.
Jon Pedersson, wid Yngs-h. (Fernell), 1637.
Christofer Gabrielsson, 1651.
Anders Nilsson Malm, 1663.
Elias Larsson Linroth, (se Ad. Matr.).
Elias Hult, 1675.
Anders Salin, 1689.
Benct Carlsson Forsman, 1695.
Olof Norin, 1697.
Magnus Katern, 1719.
Erik Levin, 1722.
Erik Fahlbeck, 1731 (n). Bergs-Cammer.
Sven Gumälius, 1766.

Xx 4 Lands-

Man i Wärmeland. G. m. Cath. Marg. Ekmann, Dotter af Företrädaren, som tillika en tid war Justitiarius i Philippstad, g. m. Christ. Elis. Zachrisson från Norrköping.

(m) I Carlskoga hafwa waret följande Bergs-Fogdar, som ock merendels haft at säga i Leke-Bergslagen: Mårten Drost, 1640-51; Knut Larsson, 1652, blef Bergmästare; Jöns Ersson Grubb (Grubbenskjölds Fader), 1662; Joh. Olss. Norin, 1679; Henrik Staf, 1695, tillika Krono-Fogde; Johan Broström, Jean Hamn, And. Strokjerk, Elias Strokjerk. Nu warande Bergmästare öfwer de Bruk, som höra til Leke-Bergslagen, är Herr Erik Bergenskjöld, tillika öfwer Nora och Linde.

(n) Fahlbeck g. m. Maria Elis. Anders-dotter Holmstedt. Deras Dotter, Anna Carolina, g. m. Bergs-Fog-

19. Lands- och Härads-Skrifware (o).

Anton Matsson, från 1621. † 1654.
Gilius Gilisson, 1631. Blef Fogde.
Jon Larsson Karl, 1634 - 40.
Lars Richardsson, 1654.
Henric Johansson, 1662 - 65. Blef Fogde.
Lars Jonsson Ekman. Blef Fogde.
Jon Larsson, 1673.
Pehr Kilberg, 1680. Blef Fogde 83.
Jöns Persson Hafman, blef 1681.
Johan Jonsson Ekman, 1683.
Christopher Mobach, blef Fogde 1686.
Johan Låffman, Fogde 1690.
Johan Örberg, 1686. Blef Fogde 99.
Engelbr. Warg, 1694 - 1700. Blef Fogde.
Niclas Brunberg, war 1724.

An-

Fogden Gumålius, under hwilkens sjukdom nu Herr Anders Fahlbeck förestår sysslan. Han är g. m. Mar. Lundgren; men bägge de förra Fruarna äro döda.

(o) Desse gode Män har jag icke kunnat anföra, med fulkomlig säkerhet, til wissa Härader eller Syssel, utan såsom jag funnet dem, efter åratalen, här och där i Domböckerna. Därjämte måste jag bekänna, at jag på Mantals-Skrifware funnet mindre redo, såsom de där sällan stått nämnde, och således får jag nu nöga mig med at uppgifwa dem, som äro i wår tid, näml. Herr Commissarien von Bähr, i Öster-Syßlet (se Adels-Matrik. nedanföre), och J. Sundling i de 2 andra Syßlen. Boställen för Härads-Skrifwarne äro: Bässebohl, ½, i Stafnäs, för Wästra, Haf, 1, i Warnum, för Östra, och St. Wänsberg, 1, i Grafwa, för Mellan-Syßlet.

Anders Mostedt, 1730.
Johan Råbock, war 1735.
Johan Olsson Ekman, 1732 - 35.
Pehr Hellman, 1735 - 46. Blef Fogde.
Johan Westman, 1748. † 50. Ö. S.
Lars Dahlbeck, 1749 - 54. Ö. S.
Joh. Gust. Carlberg. Ö. S.
N. Söderlund. Ö. S. Lefwer.
Elias Nordenberg. M. S. Lefwer.
Bengt Råbock. W. S. Lefwer.

20. Lands-Fiscaler (p).

Petrus Tydelius, 1669.
Lars Krogh, 1679 (q).
Anders Hansson, 1691.
Sven Molander, 1699.
Johan Wetterberg, 1704.
Peter Björnram.
Anders Nyquist, 1716.
Robert Lowén.
Anders Aronsson. Blef Jägmåstare.
J. H. Bösch.
Benct Håk. Renström, 1777.

(p) Desse woro, en lång tid, merendels öfwer hela Örebro Län.

(q) Krogh kallade sig sedan Krögher, och blef Borgmåstare i Linde. Han fick, 1680, Lars N. Carlbohm til Vicarius.

21. Lands-Gewaldiger (r).

Anders Jacobsson, 1643 - 52.
Halsten Bryntesson, 1646 - 55 (s).
Sven Stensson, 1656.
Clas Thomsson, 1670 - 83.
Anders Gjöransson, 1677.
Olof Månsson Kejser, 1683 - 85.
Lars N. Carlbohm, 1685. Afsatt 91.
Erik Andersson Skragge, 1691.
Dan. Utterman, 1693 - 1702. Lieutenant.
Olof Persson Hofman, 1698.
Jesper Ek, 1702.
Olof Ollongren, lefwer 1717. † 1736.
Anders Warg, 1717; lärer waret vice.
Tobl Oller, vice.
N. Berger, 1740. Blef Befalningsman.
Anders Todin, 1762.

22. Gränse-Tull-Inspectorer.

Jöran Sandersson, 1648 - 68.
Daniel Gilberg, 1682.
Mats Ernst, 1689.

Sven

(r) Desse hafwa til boställe Ökne, ½, i Gilberga. Men Lands-Fiscalerne hafwa intet Boställe.

(s) Halsten Bryntesson war den förste, som hade synnerligt beswär med Kärr-wägars anställande genom Wärmeland. Han bodde sielf på Skråckwik, i Ölme-härad, och des Barn kallade sig Lindequist.

Sven Skragge, 1692.
Nils Axelsson, (se Ad. Matr.).
Herman Sylvius. Borgm. i Åmål 1752.
Severin Ekmann (t).
Erik Åberg. † i Stockholm 1778.
Borell.

23. Provincial-Landtulls-Inspectorer i Nerike och Wärmeland (u).

Peter Flygge. † 1648 (se Ad. Matr.).
Fridrik Engelbrecht, 1649.
Crispin Flygge, 1650 (se Ad. Matr.).
Jöns Brettman.
Henric Engelbrecht, war 1687-96.
Jacob Lysell, f. 1680, † 1747.

24. Provincial-Medici.

Doct. *Johan Hesselius*, Assess. † c. 1735.
Doct. *Pet. Hammerin*, Archiater.
Doct. *Gedner*.

Doct.

(t) Ekmann war Öfwer-Inspector. 1) g. m. Borgm. Anders Åbergs Dotter, i Åmål, med Stina Magnelia, 2) m. Fröken Elsa Silfwerswerd, på Malma.

(u) Desse Herrar woro af början öfwer både Wäster-göthland, Wärmeland, Dahl och Nerike, men sedan endast öfwer wårt eget Län. Flere än desse har jag ej kunnat igenfinna, hwilket ock får duga til min urskulding på flere ställen, åtminstone sedan Christinä-hamns brand gjorde mig et så märkeligt afbräck.

Doct. *Reinh. Ekman*, Assessor.
Doct. *N. Skragge*, 1773. K. Lif-Med. (v).

25. Superintendenter i Carlstad.

1. *Elfdalius*, *Camenius*, Werm., 1647 (w).

2. *Lo-*

(v) Hans Kongl. Maj:t behagade i nåder dela detta ämbete, 1773, imellan 2ne, så at H:r Assessor Ekman skulle bo i Carlstad och hafwa districtet wäster om Klara-älf; men Herr Lif-Medicus det östra, och bo i Philippstad.

(w) Mag. Sven Benedicti, Elfdalius, Camenius, war, såsom den förste, äfwen, med all högaktning för de öfrige, bland de stö:ste af alla wåra Superintendenter. Wi hafwe om honom något talat tilförne; men efter min tanka kunde, om rummet tilläte, aldrig gerna sägas nog. Med få ord: Han stälde Stiftet i det skick, at många efter honom icke haft swårt wid at hålla det wid magt. Wi hafwe efter honom så många spår til högaktning, at hans Contrafait, som fants på Prestmöts-salen i Carlstad, före branden 1752, war icke det enda, som kunde sätta wördnad i åskådare. Han war född, 1588, i Elfdalen, där hans Fader, Benct Erici, blef Kyrkoherde, 1595, det både Farfar, Eric Jonæ, och Farfars Far, Herr Jon i Rängedal (sid. 302), waret förrut. Modren war Magdalena Brunia, Probstens i Kihlen, Sven Lorenssons, Dotter. År 1618 blef han Magister i Gripswald, 1619 Rector i Carlstad och Pastor på Hammarön, 1628 Kyrkoh. i Fryksdalen, därpå Probst och, 1647, Superintendent (se sid. 575, 591). Gift war han 1) m. Sara Erlands-dotter, från Nor, och 2) m. Maria Arvids-dotter Roman, på Wästerwik, som sedan fick N:o 47 bland wåre adel. Wärm. Nu fortel. om hans död: År 1666, den 15 Maji, gjorde han sin sidsta Likprädikan öfwer El. Lectorn Mag. Gyllenii Dotter, Maria, af Texten Joh. 16: Jag öfwerwinner werlden, och går til

2. *Lothigius*, O. Goth., 1666 (x).
3. *Kilander*, Werm., 1666 (y).

4. *Sca-*

til Fadren. Därpå prädikade han alt stadigt sommaren öfwer; men den 12 Augusti, kl. 8 om morgonen, sände han bud til Gyllenius, at den dagen prädika i sit ställe, emedan han om natten blifwet hastigt sjuk. Fjorton dagar därefter gjorde Gyllenius taksägelse, at Gud kallat Biskopen af denna onda werlden genom en häftig brännesjuka. - - Då fäldes många tårar, mest af alla i Kyrkan (Gyllen. Diar.). Kyrkoherd., i Ny-Ed, Kilander, höll Huspredikan, och Biskop Kempe, i Skara, Likprädikan af Genes. 25: 7. När Biskopen begrof Liket, tog han jorden i handen och sade: Af jord är kroppen kommen, etc. Utom Past. i Sköfde, M. And. Helgonis, och Phys. & Log. Lect. i Skara, Br. Lundelius, war mest hela Stiftets Presterskap samladt wid Begrafningen (Gyllen. l. c.).

När Sal. Biskop Schröder kom först resande hit ned til Wärmeland, öfwerlemnades honom en Lyk-önsknings-skrift, den jag fick åran se, och hwaraf jag minnes följande ord, hwilka tjena til Superintend. Elfdalii, så wäl som några hans Efterträdares, beröm och minne:

„Blif Mäster Sven i wett! Kilander uti dygd!
„En Broman lik i Lagar!
„Wår Lagerlöf til dagar!
„Lef ljus i mörker bygd!!!

(x) Mag. Johannes Lothigius dog medan nåd-året påstod (Gyll. Diar.); men ej affade han sig denna heder, såsom Biskop Rhyzel. berättar i Bisk. Chr. Han war Probst i Norrköping, och fick jag om honom en fulständig Lefwernes-Beskrifning, af Mag. Olof Thrysén, från Norrk. 1773, hwilken här borde äga rum; men den förkom i Christinåhamns brand.

(y) Mag. Andr. Birgeri Kilander har waret en from Man. Född i Sörtorp, i Fiskekihl; men hans Fader, gamle Börje Skräddare, begrofs i Carlstad 1658 d.

4. *Scarinius*, W. Goth., 1673 (z).
5. *Broman*, Werm., 1673 (a).

6. *Ca-*

---

16 Maji. Magister i Upsala, Lector i Carlstad och tillika förste Consistorii-Notarius därstädes. 1651 Rector och Pastor på Hammarön. 1656 Pastor i Ny-Ed och sedan Probst. På förslaget til Superintendent fick han, den 11 Octob. 1666, 14 röster, Probsten Mariestadius i Fryksdalen 34, och Theol. Lect. Hofflander 1; men sedan Lothigius fått fulmagt och tillika dödt, sände Dom-Capitlet, å nyo, til Höga Öfwerheten, at söka och bönfalla om en ny Förman (Gyll. Diar.). Då fick Kilander fulmagt d. 17 Dec. 1666, och wårdade sedan Stiftet, som en Hedersman; men hans lifstid warade ej mer än 7 år; ty då han med Likprädikan skulle begrafwa Borgmäst. Salomon Persson, 1673 i Febr., låg han dagen förut, i sin kamare, död, med Conceptet på bröstet. 1) g. m. Sara Faxelia, Probsten Svens Dotter i Kihla, 2) Elsa Westerman, en Köpmans-Enka från Götheborg, där hon ock i Tyska Kyrkan blef begrafwen.

(z) Mag. Jonas Scarinius war Probst i Lidköping, och blef af R. Cancelleren M. G. de la Gardie befordrad til fulmagt hit d. 14 Maji. Gjorde sit inträde d. 3 Sept.; men reste härifrån strart och wardt, d. 11 Dec., Biskop i Wexiö, där han dog 1687.

(a) Doct. Erland. Sv. Broman f. 1632. Fadren, Probsten i Kihlen, Sven Christophori Brunius, Modren, Maria Erlands-dotter, af Nors-stammen, som sedan gifte sig med den rike Burg-Grefwen i Malmö, Lars Broman, hwilken, såsom barnlös, hjelpte denne sin Stjufson, at han blef K:gl. Hof-Prädikant och därpå Kyrkoherde i Wingåker. Kon. Carl XI gaf honom fulmagt til Carlstad 1673 d. 11 Dec. Han war här en myndig och drifwande Man. Med sin Fru, Elisabeth Hogg, ägde han Söner, som i hans lifstid blefwo adlade (se Ad. Matrik.), åfwensom han 10 dygn efter sin död, d. 23 Febr. 1693, sjelf blef gjord til Theol. Doctor. Han skal hafwa waret en stor Ordningsman i Stiftet.

6. *Camenius*, Werm., 1693 (b).
7. *Arnell*, Helsing., 1705 (c).
8. *Rudén*, Werm., 1708 (d).

9. *Nord-*

(b) Mag. Benedictus Svenonis Camenius, Son af den förste Superintendenten och des förra Fru. Född 1635, Magist. i Leipsig 1660, där han då war Primus. Straxt därpå wigd til Prest i Carlstad, sin gamle Fader til hjelp, til des han, 1664, blef Kyrkoherde i Kjölen, och Probst 1682. Wid en ny kyrko-bygnad, i Järnskog, hade länge waret träta inom Församlingen om stället, där hon skulle stå. Sluteligen begåfwo sig alle, på en Sokne-stämma 1693, at wara nögde med hwad deras tilkommande Biskop wille säga. Ären I därmed tilfrids, utan widare klander? sade Probsten Camén, ja, ropte alle med en mund, då skal Kyrkan stå där jag nu stöter min käpp i backen, sade Probsten, ty jag är Eder Biskop, och därwid blef det; ty han hade oförmodel. fått K. Carl XI:s fulmagt, af d. 19 Martii s. å. 1663 blef han gift m. Borgm. Jean Börjessons Dotter, Christina Carlberg, och dog, 1704 d. 5 Sept., saknad och begråten både inom och utom Stiftet.

(c) Mag. Jonas L. Arnell, Rådmans-son i Hudwikswall, f. 1642. Magist. i Upsala 1672. Reste, på 3 års tid, med 2 unge Herrar Possar, genom Tyskland, Holland, Frankerike, Engeland och Dannemark, och blef, wid hemkomsten 1681, kallad til Kyrkoherde i St. Maria i Stockholm, innan han ännu war wigd til Prest. 1705 fick han, emot all förmodan, Konungens fulmagt, från Pohlen, til Carlstad, där han dock ej lefde längre än til d. 12 Nov. 1707. Hans åreminne förwaras i Kihls Kyrka. Des Fru war Helena Adlerberg, Ärke-Bisk. Swebelii Dotter.

(d) Doct. Torsten Haquini Rudén f. 1661 i Lyswik, där hans Fader, Herr Håkan, Torstenius, Rudenius länge waret Capellan. Modren het Christina Falk. 1691 blef han Magister i Upsala, 1692 Poës. Prof. i Åbo, 1706

9. *Nordlind*, Dalek., 1716 (e).
10. *Bröms*, Suderm., 1717 (f).

11. *Stev-*

1706 Theol. Prof. och Domprobst. Fick Kon. CARL XII:s fulmagt, från Saxen, på Carlstads Stift, 1708 af d. 11 Martii; men 1716, d. 24 Sept., til Linköping; där han blef Doct. och fick adelskap för sine Barn 1719. Samme dag, som han utsatt at hålla Prestmöte, den 9 Sept. 1729, afsomnade han saligt i HErranom, sedan han med mycken heder, fromhet och rätwisa styrdt desse 2ne Stift, samt wid 3ne Riksdagar waret sit Stånds Taleman. Des Fru war Magdalena Wallwik.

(e) Doct. Daniel Nordlind, Son af Landt-Domaren, i Wäster-Dalarne, Erik Erlandsson (P.P. Erland Gudmundsson i Nor) och Cathar. Brander. Född i Awesta 1662. Blef Magister i Upsala 1691, sedan han hemkommet från Tyskland, Holland och Engeland. 1692 Regem. Pastor wid Dahl-Regem. 1700 Pastor i Folkjerna och Kongl. Hof-Präd. 1708 Pastor i Riddarh., och 1710 i St. Clara. 1716, d. 25 Sept., fulmagt til Carlstads, och 1717, d. 3 Junii, til Stregnäs. 1719 Theol. Doct. Dog i Stockholm 1728.

(f) Doct. Ingemund Bröms född på Penningeby, i Roslagen, 1669, af en gammal Slägt, bland hwilken en stor del waret Prester från Reformations-tiden. Fadren, Herr Olof Bröms, blef sluteligen Probst i Björkewik, i Södermanland; Modren, Christina Ingemundsdotter Hägg. Doct. Bröms blef, 1697, Magist. i Upsala och Gr. Lingv. Lector i Stregnäs, 1703 Theol. Prof. i Pernou, hwarpå han gjorde en utländsk resa med sedermera R. R. m. m., Baron Sam. Åkerhjelm. 1709 Domprobst i Åbo, 1717, d. 5 Junii, Superintendent i Carlstad, där han styrde Stiftet och Scholan med myndighet och god nytta, så at hans död infölt altför bittida, til mångens sorg och saknad, den 13 Jan. 1722. Des efterlemnada Enke-Fru war Öfwerste-Lieutenanten, wid Kgl. Lif-Regem., Wetzlers Dotter, Magdalena Elisabeth.

11. *Stevchius* (Steuk), 1723 (g).
12. *Aurivillius*, Gestr., 1730 (h).
13. *Lagerlöf*, Werm., 1741 (i).

Yy 14. *Schrö-*

(g) Doct. Jöns Matsson Stevchius, Arke-Biskops-son i Upsala; war förut Moral. & Log. Professor i Upsala samt Pastor i Näs, innan han, 1723, kom til Carlstad, där han, 1730 om Pehrmessan, inwigde Domkyrkan, sedan han dock förut, den 21 Jan., fått fulmagt til Linköping, men flytte likwäl directe, 1731, från Carlstad til Arke-Biskopsdömet efter sin Fader. Des förra Fru war Elis. Spegel, den sednare Ulr. El. Frank.

(h) Doct. Magn. Aurivillius, Professorns i Upsala, Mag. Petri Ol. Aurivillii Son med Marg. Måns-dotter Blix. Född 1673. Gratista wid Promotion i Ups. 1700, och, året därpå, Prest. 1704 Prest wid en Legation til Warschaw, hwarest han, af Saxarne, blef fången, men, 1705, lösgifwen och Notarius i Fält-Hof-Consistorio. 1707 Hof- och Drabante-Prädikant. Kom 1709 från Pultawa med til Bender, där K. CARL gjorde honom til Öfwer-Hof-Pröd. och Præs. i Fält-Consistorio, samt, 1712, til Kyrkoh. wid St. Maria i Stockholm, dit han dock ej kunde komma förr än d. 10 Maji 1715. Fulmagt til Carlstad 1730 d. 30 Junii. Theol. Doct. 1732. Dog i Carlstad d. 3 Junii 1740. Des efterlemnada Enke-Fru är Marg. Christ. von Numers. Om hans wärda beröm kan widlyftigt läsas i Biskops-Chrönikan.

(i) Doct. Nils Lagerlöf f. 1688 i Arwika, där hans Fader, Mag. Daniel Lagerlöf (Son af Capellanen H:r Måns Petri Schivedius i Fryksdalen), då war Probst, g. m. sin Företrädares, Walmœnii, Dotter. 1719 Magister och Docens i Lund, 1729 Bibliothecarius, 1732 Philos. Theor. Professor, 1739 Tertius och 1741 Secundus Theol. Profess., alt i Lund. 1741, d. 6 Oct., fulmagt til Carlstads Stift, det han med all heder, flit och trohet skötte och wårdade intil sin död, 1769, hwar-

14. *Schröder*, Gothcb., 1770 (k).

26. Biskopar i Carlstad.

1. *Schröder*, 1772.

2. *Her-*

hwarefter han, med Likprädikan af Professoren Doctor Ullholm, blef i Carlstads Kyrka begrafwen. Des förra Fru war Professor Erland Lagerlöfs Dotter, och den sednare Camits, från Degernäs, Enka efter Th. Adj. Åhopäus i Upsala.

(k) Doct. Jöran Clas Schröder f. 1714 i Götheborg, där hans Fader, Mag. Herman Schröder, som sedan blef Biskop i Calmar, war Th. Lector. g. m. Anna Catharina, Dotter af Th. Lect. Clas Goritz Schröder och Elsa Christina Bratt. Sal. Biskopen blef Magister 1738, sedan han studerat både i Upsala och Lund samt sedan i Halle och Göttingen, där han rakade i synnerlig bekantskap och wänskap med den lärde Prof. Michaëlis. Blef Gr. L. Lector i Calmar 1739, Prest 1740, Hof-Prest 1741, Öfwer-Hof-Präd. 1749, Ordens-Pr., Pastor Primarius och Th. Doct. 1751. Under alt detta och därefter, innan han fick Kongl. fulmagt på Carlstads Stift 1770, hade han, 1747, waret kallad til Pastoratet i Wästerwik, samt antingen waret upförd på förslag, eller haft röster til Biskops-Stiften i Götheborg, Wästerås, Linköping, Skara, Calmar och Upsala, waret K. Maj:ts Bigt-Fader, Kron-Prinsens, wår nu Allernådigste Konungs, Informator, utom det han, under sit wistande i Stockholm, både wid och imellan Riksdagarne bestridt mångfaldiga hederliga, men tunga beställningar. Wid Riksdagen, 1772, blef Stiftet förwandlat til Biskopsdöme; men då hwar Man lefde i gladaste hopp, at länge så begagna sig af denne förträffelige Herrens wett, drift, urskilning och insigter, kom en oförmodad dödspäst, som, i hans bästa dagar, til hela Stiftets och månge fleres grämelse och smärta, slöt hans jordiska wandring den 12 Jan. 1773. Des andelösa lekamen be-

2. *Herweghr*, Wermel., 1773 (l).

27. Probstar i Wärmeland.

Om Probsteriernas indelning se framf., p. 590.

Ifrån 1630.

a) Fryksdals Probsteri bestod af Fryksdals, Elfdals, Nors och Kihlens Pastorater. Des Probstar woro

begrofs i Carlstads Domkyrka, under många tårar med Likprädikan af Domprobsten i Wästerås, Doctor Michael Fant.

Sal. Herr Biskopens förra Fru, ifrån 1746, war Margareta, Dotter af Öfwer-Direct., wid Store Sjötullen, Peter Jeremiesson Elis och Marg. Ekebohm. Sednare Frun, från 1771 i Maji, Ulr. C. Åkerhjelm.

(l) Doct. Daniel Herweghr född i N. Ullerud wid Carlstad, där hans Fader, Mag. Gustaf Henrichsson Herweghr, war Log. Lector och tillika Pastor på Hammarön. Modren, Fru Sara Elis. Tilás. Efter någon tids idkade studier hemma, wid Carlstads Schola och Westerås Gymnasium, samt sedan i Upsala, blef Herr Doctorn och Biskopen där Magister, och præsiderade 1747 d. 12 Junii. Därpå Rector-Scholæ Trivialis, Gr. Ling. Lector och Domprobst i Westerås, samt därifran Kyrkoherde wid Storkyrkan i Stockholm och Stads-Consistorii Præses, innan han enhälligen blef kallad och, til Stiftets gemensama glädje, af wår Allernådigste Konung utnämnd til wår andelige Förman 1773. Fru Biskopinnan heter Hedvig Johanna Ungo.

Nunc cantanda simul laus est bonitasque Parentis:
Sed frustra labor hic; dignior illa Cedro.
Ut vivas tantum precor, ut vigeasque per annos
Multos, in Generis commoda magna Tue.

Mag. *Carl Prætorius*, † 1632.
M. *Sv. Elfdalius*, som blef Superintend.

b) Carlstads Probsteri bestod af Carlstads, Kila, By, Milleswiks, Grafwa och Hammarö Pastorater. Des Probst

M. *Is. Canutius*, som, 1648, kom til Ph:stad.

c) Arwika Probsteri bestod af Arwika, Blomskog, Stafnås, Kjöla, Holmedals, Gilberga, Brunskogs och Sileruds Pastorater. Des Probst

M. *Pehr Uranius*, i Arwika, † 1652.

d) Wes-hårads Probsteri af Wes-hårads, Ny-Eds, Olme-hårads, Carlskoga, Rudskoga, Wisnum, Kroppa och Philippstads Pastorater. Des Probstar woro

H:r. *Håk. Jonæ*, i Wes-hårad, † 1646.
M. *Lars Billichius*, i Ph:stad, flytte bort 1648.
M. *Isr. Canutius* i Philippstad.

Ifrån 1650.

a) Fryksdals Probsteri hade nu mistat Kihlen.

M. *M. Sv. Mariæstadius*, i Fryksd., † 1679.
M. *Joh. Iser*, senior, ibidem, † 1689.
M. *Benct Aurenius*, i Elfdalen, † 1714 (m).
M. *Sven Vigelius*, i Fryksdalen, † 1719.

b) Nås

(m) Aurenius hade, ifrån 1707, haft Vigelius til Vicarius.

b) Nås Probsteri, dår Prebenden woro borta.

M. *Sven Faxelius*, i Kila, † 1664.
M. *And. P. Hofflandus*, Th. Lect., † 1678.
M. *Joh. Iser*, Th. L., kom til Fryksd. 1680.
M. *Håkan Elai Hellichius*, Th. L., † 1688.
M. *Erland Faxell*, i Kila, † 1691.
M. *Magnus Carolinus*, Th. Lect, † 1709.
M. *Joh. Dionys. Chenon* i Kila.

c) Nordmarks Probsteri, med Gilberga Pastorat.

M. *Gudm. E. Nordberg*, i Gilb., 1653. † 75.
M. *Erl. Faxell*, i Kila, fick Nåset 1688.
M. *Jacob Lang*, i Gilberga, † 1691.
M. *Erl. Math. Norenius*, i Nor, † 1697.
M. *Erland Hofsten*, i Philippstad, † 1717.
M. *Håkan Carlmark* i Gilberga.

d) Jöse-hårads Probsteri, med Stafnås Pastorat.

M. *Joh. Molitheus*, i Stafnås, † 1671.
M. *Joh. P. Walmenius*, i Arwika, † 1680.
M. *B. Camén*, i Kjöln, Superint. 1693.
M. *Brynto Magnelius*, i Stafnås, † 1701.
M. *Dan. M. Lagerlöf*, i Arwika, † 1718 (n).
M. *Erik Carlgrund*.

 e) Wes-

(n) Lagerlöf hade, från 1709, haft Mag. Sv. Faxell, i Kjöln, til Vicarius.

e) Wes-härads, eller östra Probsteriet, som förut.

M. *Israel Canutius*, i Philippstad, † 1662.
M. *A. Kilander*, i Ny-Ed, Superint. 1667.
M. *Lars Emzelius*, i Wisnum, † 1683.
M. *Ludv. Tolstadius*, i Chr:hamn, † 1721 (o).

Ifrån 1721.

a) Wisnums Probsteri af Wisnums, Rudskoga, Carlskoga och Christinåhamns Pastorater, med Råda Soken.

M. *Sven Lethström*, i Carlskoga, † 1724.
M. *Dan. Kolberg*, i Wisnum, † 1737.
M. *Elof Fryxell*, i Wes-härad, † 1751 (p).
M. *Erl. Faxell*, i Carlskoga, † 1754.
M. *Magn. Lönbohm*, i Christ:hamn, † 1755.
H. *Magn. J. Frykman*, i Rudsk., † 1768 (q).
M. *Abrah. Löthner*, i Christinåhamn, 1769.

b) Ny-Eds Probsteri af Ny-Ed, Philippstad, Kroppa, Ölme- och Wes-härads Pastorater.

M. *Erik Frykman*, i Wes-härad, † 1720.
M. *Axel Norén*, i Ny-Ed, † 1750.
M. *Erik P. Kjellin*, i Kroppa, † 1759 (r).

M. Nils

---

o) Tolstadius hade, en tid, Lethström til Vicarius.
p) Fryxell hade Faxell til Vicarius från 1744.
q) Frykman hade Löthner til Vicarius från 1762.
r) Kjellin hade Bodin til Vicarius.

M. *Nils Bodin*, i Ölme-härad, † 1772 (s).
M. *Olof Fryxell*, i Wes-härad, † 1775.
M. *Anders Gröndahl* i Ny-Ed.

c) Fryksdals Probsteri, som förut.

M. *And. Piscator*, i Elfdalen, † 1729.
M. *Joh. Iser*, jun., i Fryksd., † 1737.
M. *Mats Kruse*, Th. Lect., † 1739.
M. *B. Piscator*, i Elfd., afs. sig 1745.
M. *Lars Hesselgren*, i Fryksd., † 1755.
M. *B. Piscator* å nyo. Afs. sig 1759.
M. *P. Ekman*, i Nor, afs. sig 1774, † 77 (t).
M. *Johan Fryxell*, i Fryksd., 1774.

d) Jöse-härads Probsteri, som förut.

M. *Eric Carlgrund*, † 1731.
M. *Erik Norén*, i Kjöln, afs. sig 1759.
M. *And. D. Lagerlöf*, i Arwika, † 1769.
M. *Joh. Wallström* i Stafnäs.
M. *Dan. Joh. Lagerlöf*, i Arwika, 1776.

e) Nordmarks Probsteri, som förut.

M. *Håkan Carlmark*, † 1723.
M. *Sven Florelius*, i Holmedal, † 1742.
H. *Nils Insulander*, i dito, † 1749.
M. *And. D. Lagerlöf*, fick Jöse-härad 1759.
M. *Nils Lysén*, i Holmedal, † 1764.

 M. *Nils*

(s) Bodin hade O. Fryxell til Vicarius.
(t) Ekman hade förrut J. Fryxell til Vicarius.

M. *Nils Sörström* i Blomskog.
H. *Joh. B. Unger*, i Brunskog, 1776, aff. sig.
H. *Sv. Orthendahl*, i Silbodal, 1776, † 78.

f) Nås Probsteri, som förut.

Probsten *Chenon*, † 1740 (u).
M. *Lars Hesselgren* kom til Fryksd. 1745.
M. *Christoph. Risell*, i Ph:stad, † 1762 (v).
D. *Jonas Ullholm*, Th. Lect. och Profess., aff. sig 76 (x).
M. *Elof Seidelius* i Kila.

28. Stiftets Riksdagsmän (y).

1632, M. *Carl Prætorius*, P. P. i Carlstad.
1634, M. *J. M. Molitæus*, Past. i Stafnås.
Arvid. Olai, Past. i Frånneforß.
1638, M. *Sv. Camenius*, P. P. i Fryksd.
M. *L. Th. Billichius*, R. Sch. M:stad.
1642, M. *P. Er. Uranius*, P. P. i Arwika.
M. *M. Mariæstadius*, R. Sch. M:stad.
1643, *Ericus Thorstani*, Past. i Blomskog.
1644,

(u) Chenon hade til Vice-Probstar M. Ol. Spak från 1717, † 19. Abr. Walingius från 1726, † 1734. M. Georg Ferner til 1737. M. Lars Hesselgren, som blef Ordinarius.

(v) Risell hade, en tid, Ullholm til Vicarius.

(x) Doct. Ullholms Vicarius war Seidelius.

(y) Här förstås af sig sjelft, at Superintendenter och Biskopar ej upräknas, såsom sjelfskrifne.

1644, M. *Sv. An. Faxelius*, Past. i Kila.
Andorus Asmundi, Past. i Frännef.
1647, M. *L. Billichius*, P. P. i Philippstad.
1649, M. *L. P. Rolander*, Past. i Färglanda.
1650, M. *And. B. Kilander*, Lect. Carolst.
M. *Gunno Br. Blutherus*, P. P. i Ör.
1652, M. *Gudm. Norenius*, P. P. i Silb.
M. *N. M. Hungvidius*, P. P. i Warnh.
1655, M. *L. P. Rolander* i Färglanda.
1658, M. *M. Mariæstadius*, P. P. i Fryksd.
1660, M. *A. B. Kilander*, P. P. i Ny=Ed.
M. *L. Rolander*, P. P. i Ferglanda.
dito, M. *A. P. Hofflandus*, Lect. Carolst.
M. *And. Eurelius*, Past. i Ör.
Ol. Pontanus, P. i Stångenäs, Boh. L.
1664, M. *A. B. Kilander*, P. P. i Ny=Ed.
Nic. N. Cygnæus, Past. i Töß=Ed.
1672, M. *Lars Elfdalius*, P. P. i dito.
1675, M. *Joh. Iser*, Lect. Carolst.
M. *Lars Elfdalius*.
1678, M. *Thorst. Florenius*, Past. i Frännef.
1680, samme Man.
1682, M. *Joh. Iser*, P. P. i Fryksdalen.
1686, samme Man.
1689, M. *Joh. Lind*, P. P. i Bolstad.
1693, M. *Ludv. Tolstadius*, P. P. i Ch:hamn.
M. *Erl. Hofsten*, Lect. i Carlstad.
1697, M. *E. Frykman*, P. P. i Wes=härad.
M. *Pehr Nordberg*, P. P. i Fränneforß.

1710, M. *Erik Frykman* å nyo.
1719, M. *Ax. Norén*, P. P. i Ny-Ed.
M. *Gust. Herweghr*, Lect. Carolst.
M. *Joh. Lind*, Not. Consist.
1720, M. *Ax. Norén* å nyo.
M. *Arv. Grund*, P. P. i Ör.
M. *Sv. Lethström*, P. P. i Carlskoga.
1723, M. *Joh. Iser* i Fryksdalen.
M. *Joh. Lind*, Past. i Högsäter.
1727, M. *Ax. Norén* å nyo.
M. *Christ. Risell*, P. P. i Bolstad.
1731, samme Man.
1734, M. *Joh. Hesselgren*, P. P. i Högsäter.
1738, M. *Elof Fryxell*, P. P. i Wes-härad.
1740, samme Man.
M. *Christ. Risell* å nyo.
1742, samme Man.
1746, M. *Er. Wall*, P. P. i Hesselskog.
1751, M. *Jonas Ullholm*, Lect. Carolst.
1755, samme Man.
1760, M. *And. D. Lagerlöf*, P. P. i Arwika.
M. *Jonas Ullholm*, å nyo.
1765, M. *And. Sörström*, P. P. Hesselskog.
M. *Benct Antonsson*, Lect. Carolst.
1769, samme Man.
M. *Pet. Ekelund*, P. P. i Frånneforss.
1771, D. *Jonas Ullholm*, Lect. Carolst.
Salom. Sundelius, P. i Wisnum.

1771, *Elof Hedén*, Comminist. i Stafnäs.
1778, M. *Anders Sörström* å nyo.

29. Märkel. Wärmeländingar, som icke haft någon tjenst hemma i Landet.

Ehuru man just icke kan i almänhet säga om Wärmelands qwickaste Infödingar, som om Perus guld, at minsta delen stadnar hemma, om icke det, af wåda, råkar ligga qwar bland skarnhoparne; så har man dock gjordt en anmärkning, at nog många blifwa borta, för all tid, sedan de rest härifrån til Academien, eller eljest upöfwat sig i något slags studium, som fallet dem i smaken. Men orsaken räknar jag förnämligast wara, at, utom Militair- och Preste-Ståndet, finnas hos oß få syslor, de där kunna kitla hågen på dem, som äga någon mer än wanlig ambition.

Dock är icke des mindre märkeligt, at bland alle wåre Landshöfdingar, Lands-Secreterare och Cammererare samt Bergmästare fins icke en enda inföd Wärmeländing, och nog få bland Lagmännen, Häradshöfdingarne, Krons- och Bergs-Fogdar.

Om wi däremot jämnföre nedanstående Adels-Matrikel med hosgående korta Förtekning, skole wi finna at wåre Landsmän, å andra orter, åfwen utom Riket, i alla slags stånd, gjordt sig heder och anseende wärde. Emedan desse meren-

rendels waret Studerande, anförer jag dem här efter sine Academie-år (z).

1611, Petræus, Biskop (a).

1618,

(z) Här förstås lätteligen, at rummet ej tillåter upräkna alla; utan nämnas endast några de förnämste, med all högaktning för de öfrige. Allas lärda arbeten, och tillika deras Biographier, äro längesedan til tryck färdige hos Herr Cammer. Fryxell, under namn af Wermia Literata. Här bör jag dock alraminst förbigå at gifwa rum åt twänne Konstnärer, hwilke woro mästare i sin tid och, förmodeligen, större, om de nu lefwat:

1) Arvid Ersson, Sonesons Son åt Rådm. Erik Luth i Carlstad (sid. 507), hwilken utomlands mycket rest på Målare-profession; men satte sluteligen bo i Philippstad, där han målade det prägtiga Understycket på Altar-Taflan, som brann up 1775, och hwilket man sedt så många fåfängt efterapa.

2) Jonas Gråberg, Conducteur wid Slots-byggnaden i Stockholm, hwilken af kännare waret omtald såsom en af de största Ritmästare. Son af Capitain Jonas Gråberg och Margr. Gegerfelt.

(a) Eschillus Olai Petræus, Son af Kyrkoherden, i Philippstad, Olaus Eschilli, som, 1593, underskref Upsala Möte, såsom Capellan i Nor. Sonen studerade i Carlstad, och blef en lärd Magister i Ups. 1619. Därpå reste han, med Kon. GUST. ADOLPHS stipendio, til utländska Academier, och kunde aldrig winna hederligare witsord därifrån, än när den store Professorn, Doct. Johan Gerhardus, i Jena, recommenderade honom hos Academ. Cancell. Skytte til Theol. Professor, i Upsala, i sit ställe. Han blef dock Theol. Lect. i Åbo nya Gymnasio 1628; men 1633 afbad han sig at få flytta til Carlstads Pastorat, dit han fått fulmagt, och blef i stället Domprobst i Åbo. 1640 Theol. Doct. och Primar. Th. Professor samt förste Rector wid Åbo Academie. Biskop 1652 och död 1657.

Ibland

1618, *Pistorius*, Prest (b).
1622, *Hjärne*, P. P. (c).
1625, *Båfwerfelt*. (se Ad. Matr. N:o 28.)
1633, *Canuti*, Minister (d).
1634, *Bonde*, Riks-Råd (e).
1635, *Krafft*, El. Lect. i Skara.
1637, *Laurentinus*, Domprobst (f).

1640,

Ibland mångfaldiga Physiska och Theologiska arbeten, öfwersatte han, med några flere Lärde Män, Biblen på Finska, ifrån 1636 til 1642.

(b) Gilius Nicolai Pistorius, Borgm. Niclas Giliussons Depreez Son i Philippstad, blef Prestwigd sedan han studerat, at han, i sin tid, hade namn bland de lärdaste; men kunde ej få någon sysla, som anstod hans Franska adeliga ambition, hwarföre han helre gifte sig wid Born med en Bergsmans-Enka, och lefde där nögd, under det werldsligas förakt, til 1680-talet.

(c) Erland Jonæ Hjärne, af den gamla Hjärne-Slägten, född i Fröbohl i Ilgå, i åttonde led från Jenis Hjärne (sid. 291, 405), war först Pastor i Schäritz, i Ingermanland, sedan Probst i Nyenschantz. Fader til Urban Hjärne (se Adels-Matr. N:o 62.).

(d) Olaus Canuti, Bror til Båfwerfelt, N:o 28 i Adels-Matr., war Minister wid utr. Hof, dog ogift.

(e) Thord Ulfsson Bonde war Landsh. i Skaraborgs Län 1667, då hans Fru, Anna Wårnstedt, och Dotter, Anna B., dödde. Men sedan blef han Riks-Råd. Son af Ulf Bonde, til Säckesta (sid. 486, Not. u), och Beata Arvids-dotter Swan, från Hammar. Ståth., R. R., m. m., Carl Bonde war hans Farbror.

(f) Petrus Laurentii Laurentinus blef Magister i Upsala, 1647, sedan där Theol. Adjunct, och sidst Domprobst i Skara. † 1693.

1640, *Forsman*, Krigs-Prest (g).
1641, *Edenius*, Professor (h).
1643, *Schroderus*, Officer (i).
1644, *Skragge*, Probst (k).
1645, *Helgonius*, Probst (l).
1647, *E. Stake Nob.*, Gener. Auditeur.
J. Gartman, Juris Prof. Upf.

1650,

(g) Torbernus Simonis Forsmannius kom til Åbo 1640, blef R. R. Gustaf Baners Hof-Pr. och Reg. Pastor i Finland. Farmors Fader til H. Herr Doctorn och Ärke-Biskopen Mennander. Son af Fogden och Arrendatorn Simon Olsson, i Långerud, och Karin Anders-dotter i Wånga. Hans Rese-Camerader, til Åbo, blefwo Kyrkoherdar i Finland, Kjellinus i Sund och Arenius i Mahalax.

(h) Jordan Nicolai Edenius, Bonde-son från Edana i Brunskog. Theol. Doctor och Primus Theol. Prof. i Upsala, † 1666. G. m. Magd. Svens-dotter Elfdalia, Camenia.

(i) Henric Magni Schroderus, Son af Borgm. Måns Skräddare, i Philippstad, och Margr. Hans-dotter. Disputerade i Åbo, och skal blifwet Candidat, men sedan Kon. Carl X:s Lif-Drabant, och har än tjent sig högre up. Eljest har hans Brorsons Son berättat, det han waret den Storätaren, om hwilken så många historier finnas, at han på Finneskutan, wid Stockholms brygga, åt up en smörfjerding, at han, på et Wärdshus, beställde mat för 12, men förtärde alt sielf, o. s. w.

(k) Elavus Andr. Skragge, Soldate-son från Grafwa. Magist. 1655, Kongl. Hof-Prädik. 1659, Probst i Mora 1662, dito Hedemora 70. † 1692.

(l) Andreas Helgonius, Stud. i Dorpt, Amiralitets-Pastor, Kongl. Hof-Prädikant, och sidst Probst i Sköfde. Måg åt Biskop Kempe i Skara.

1650, *Axelius*, Secreterare (m).
1652, *Er. Elfdalius*, El. Prof. i Lund.
1655, *Elfdalius*, Borgmåstare (n).
Carlberg, Biskop (o).
1663, *Iser*, Biskop (p).

1665,

(m) Isac Axelius, Borgare-son i Philippstad. Secreterare hos Prins ADOLPH JOHAN af Zweybrücken.

(n) Benct Elfdalius, adlad Elfwendal, men jag har ej funnet åratal dårpå. Pastorns Jon Kjellstadii Son, i Stöllet i Dalby, med Cath. Bencts-dotter Elfdalia.

(o) Doct. Joh. Carlberg f. i Carlstad 1638. Des Fader war Borgm. och Bruks-Patr. Johan Börjesson, Son af Handelsm., i Brätte, Börje Olofsson och Anna Peters-dotter; Modren Cherstin Spaak, Borgm. Ol. Erikssons, i Carlstad, Dotter. Sedan han, i Upsala, blifwet Student 1655, och dår disputerat 1660, reste han, 2 år dårefter, til utlåndska Academier i Holland, Engeland och Tyskland, dår han, 1667, i Leipsig blef Magister, och 1677 Doct. Theol. i Giesen. Efter hemkomsten til Carlstad gick han en tid tjenstlös, men imedlertid blef Domprobste-åmbetet ledigt i Götheborg, dår hans Fader, som 1676 hade dödt, för sin stora Järnhandel waret mycket både kånd och ålskad. Han blef dårföre dårstådes wald til Domprobst, och af Konungen befulmågtigad 1679 d. 30 April. Sedan den gudfruktiga Drotning ULRICA ELEONORA lårt kånna Doctor Carlberg, och hans stora prådiko-gåfwor, kallade hon honom, 1687, til sin Öfwer-Hof-Prådikant; men Götheborgs Stift kallade honom, efter 2 år, tilbaka såsom sin Biskop, hwarpå han ock erhölt Kongl. fulmagt 1689 d. 21 Maji, och lefde dår i heder, myndighet och anseende, åfwensom kårlek hos sin höga Öfwerhet, intil sin död, 1701 d. 5 Julii, då han i Örgryte Kyrka wart begrafwen. Des Fru war Agnes Elisabeth Stobin, från Giesen.

(p) Doct. Matthias Iser f. i Alster Soken, 1645, af

den

1665, *Lagerlöf*, Historiogr. R. (q).
1666, *B. Lang*, Secret. i Canc. Coll.
1670, *Alstrin*, Probst (r).
1672, *J. Carlgren*, Schoutbynacht.

1672,

---

den namnkunnige Capellanen därstädes, Herr Hans i Skål (Hic illius in Craterâ), Johannes Johannisque Iser, Köpmans-son från Skara, g. m. Mertha Ekeblad, Kyrkoh. Herr Svens Dotter i Istorp i Wäster-göthland. Mathias blef Magister i Upsala 1672, Pastor wid Lif-Reg. til häst 1674, Kongl. Hof-Prädikant 1676, Domprobst i Götheborg 1678 den 23 Febr.; men samma år, den 23 Aug., Pastor wid St. Maria, och 1681 wid Storkyrkan i Stockh. Doct. Theol. 1693. Fulmagt, från Bender, 1711, på Biskops-Stiftet i Westerås, där han dog 1725 d. 19 Febr. Hans Fru war Greta Nyman.

(q) Peter Lagerlöf, Son af den märkelige Capellanen, i Fryksdalen, Herr Måns (Petri Schivedius). Född 1648, reste til Upsala 1665, disputerade där 1672 och 78, men wille icke antaga Magister-wärdigheten. Men för arbete skonade han sig aldrig, utan snarare förtärde sig sjelf, i det han trälade för andra, hwilket waret, är och blir et almänt de Lärdas öde (Lidén Hist. Lit. Poët. Svec. P. III. Upf. 1765). Med en ung Herre, Lars Fleming, gjorde han, 1679, en utländsk resa til Danuemark, Holland, Engeland, Flandern, Frankerike och Tyskland. Efter hemkomsten, 1681, blef han Riks-Canc. Gref M. G. de la Gardies Bibliothecarius, året därpå Log. & Metaph. samt, 1684, Poës. Prof. i Upsala och Eloquentiæ 1687. Historiographus Regni 1698, men död d. 7 Jan. året därpå. Des widsträkta lärdom är widare känd, än jag behöfwer här den omtala. Ibland annat räknas han ock bland en af de störste Swenske Poëter.

(r) Lars And. Alstrinius, Magister, Kongl. Hof-Prädik. och sidst Probst i Lerand. Biskop Alstrins Far, men sjelf Bonde-son från Alster Soken.

1672, *Koltboff*, Probst (s).
1673, *Lagerlöf*, Professor (t).
Insulander, Öfwer-Hof-Prädik. (u).
1675, *Jernfelt*, Professor (v).
1678, *Hermelin*, Cancellie-Råd (x).
1679, *Högwall*, Cancellie-Råd (y).
1682, *Boström*, Borgmästare (z).

Zz 1686,

(s) Henr. Henr. Kolthoff, Borgmästare-son i Carlstad, war först Drabante-Pastor, sedan Probst i Salberg.

(t) Erland Lagerlöf, den förres Bror, Log. & Methaph. Prof. i Lund 1699, Eloq. dito 1708, † 1714.

(u) Crispin Math. Insulander, Rådmans-son i Christinähamn. 1) Probst i Nyköping, 2) Kongl. Öfwer-Hof-Präd. † 1714.

(v) Crispin Olai Jernfelt, Borgmästare-son i Christinähamn, Profess. Theol. primar. och Pastor wid St. Salvator i Dorpt 1693. Far til Jernfelts, N:o 100 i Ad. Matr.

(x) Olof Hermelin. Om denne Herrens förträffeliga lärdom wet åtminstone hela Europa at tala. Man har gissat til at en del af hans utgifna Skrifter, och i K. Carl XII:s ärender utfärdade Manifester, waret wållande til hans död, om hwilken werlden nu mera fått säker kundskap (se Ad. Matr. N:o 76.).

(y) Benct Högwall, Son af Kyrkoherden Erik Nicolai Högvaldius, i Dalby, och Maria Jons-dotter Kjellstadia, Elfwendals Syster. War Historiographus Regni, innan han kom at följa Kon. Carl i fält, och blef Kongl. Secreterare, men sidst Cancellie-Råd. Ifrån Pultawa kom han med Konungen til Bender, men dog i Timurtasch 1714. Skal också hafwa waret en berömlig och käck Herre.

(z) Johan Ericsson Boström war född i Carlskoga. Först Stads-Secreterare, sedan Justitiæ-Borgmästare i Stockholm. G. m. Maria, Borgm. Ingmar Tingwalls Dotter i Philippstad, † 1692.

1686, *Tingwall*, Fält-Superintend. (a).
Camen, Biskop (b).
1687, *Jernström*, Commendant (c).
1690, *Sundahl*, Hof-Råd (d).

1700,

---

a) Johan Tingwall, Magister, Öfwer-Hof-Prädikant 1697, Fält-Superintendent 1701, född 1667, död den 13 Decemb. 1702, utanför Sendomir i Pohlen, hwarwid berättas at Kon. CARL XII, som drog en synnerlig hög omsorg om honom under sjukdomen, fälde tårar, då han fick se liket. På sotesängen skal han ock waret utnämnd til Biskop i Götheborg. Son af Borgm., Ingmar Larsson Tingwall, i Philippstad. G. m. Köpm. Thomas Anderssens Dotter, Stina, Blixenstiernas Syster och Törnflychts Swågerska. Hans gode Wän, Hermelin, begret hans frånfälle i en prägtig Grafskrift, på Latinska wers, fol. pat., där det, bland annat, heter, til at wisa Tingwalls stora prädikogåfwor:

Qui stetit eloquio Viventis, sæpe retentus
Vistula, facundis obstupiutque sonis;
Præteriens mediâ laudes admurmuret undâ,
Sanus et e tumidis nomina jactet aquis.

(b) Doctor Sven Camén, Magister 1691, efter utländsk resa Vice-Pastor wid Stockholms Storkyrka 1698. 1700 Extra- och 1701 Ordinarie Hof- och Drabant-Prädikant, hwarwid han, efter Tingwalls död, förrättade Fält-Superintendent-sysslan tils han, 1704, blef Kyrkoherde i Catharina och, 1718, i Storkyrkan. Biskop i Wästerås 1725. Född i Kjölen 1667. Död 1729. Fadren war den förr nämnde Superintendenten Benct Camén.

(c) Anders Enevaldi Jernström, Profess. Mathes. i Zweybrücken, sedan Öfwerste-Lieut. och Commendant på Sundsborg.

(d) Joh. Er. Sundahl, Architect, Hof-Intendent och Hof-Råd i Zweybrücken.

1700, *Kjellman*, Pastor (e).
Lang, Bruks-Patron (f).
M. Nordstedt, Häradsh. i Finland.
1701, *Lindestolpe*, (se Adels-Matr. N:o 94).
1702, *Tranæus*, Probst (g).
1703, *N. Hasselquist*, Banco-Commissar.
Bratt, Öfwer-Krigs-Commiss. (h).
Grave, Bruks-Patron (i).

(e) Erik Kjellman war Fält-Secreterare i Pohlen; men wid hemkomsten tilböd hans Slägting, Domprobsten i Stregnäs, honom Pastorat i Ärdala, i Södermanland, om han wille conservera huset. Han reste dit, fattade tycke för Dottren, Christina Eriks-dotter Leuchovia, och blef, inom 2 månader, wigd 3 gånger, näml. til Prest, Kyrkoherde och Man. Son af Bergmästaren, i Philippstad, Joh. Kjellman och Christina Clerck.

(f) Friedrik Lang, Bruks-Patron til Kohlsäter, war en stark Läsekarl och lärd Man, fast han därmed ingen syssla wärdade söka. Son af Kyrkoherden, i Gilberga, Jac. Lang och Sara Nordberg. Han † 1762. Hade et prägtigt Bibliotheque.

(g) Olof Tranæus, Bonde-son från Trankil, 1) Rect. Scholæ i Lund, 2) Probst i Osby och Loshult i Skåne, † 1751, en lärd Man.

(h) Jonas Bratt, Öfwer-Krigs-Commissarius och Bruks-Patron wid Rotneholm, m. m., kom hem från Turkiet 1713, † 1737. G. m. Eva Herweghr och Anna Lisa Hjertzell. Han war Bruks-Patrons-son i Philippstad, och v. Nackreys Stjusson.

(i) Sebastian Grave, Rådman Bryngels Son i Philippstad, war en stor Mechanicus och Polheims Eleve. Upbygde, i ödemarken på gränsen mot Dalarne, de namnkunnige Grawendahls- och Strömsdahls-werken. Född 1684, † 1748. G. m. Anna Chr. Chenon.

1706, *Fernell*, Vice-Landshöfding (k).
1707, *v. Hofsten* (se Ad. Matr. N:o 102.).
C. v. Nackrey (se Ad. M. N:o 96.).
1709, *Porath*, Bergs-Råd (l).
1717, *D. Tingesholm*, Banco-Commiss. † 1754.
Risell, Student (m).
1720, *Dahlgren*, Fält-Probst (n).
1721, *P. Lethström*, Assess. i Coll. Med.
1729, *Myhrman*, Bruks-Patron (o).

1749,

(k) Anders Fernell, Rådman Johan Jonssons Son i Philippstad, war werkelig Lands-Secreterare, men blef af Fältmarskalken Lascy satt til Landshöfd. i Helsingförß, hwilken heder dock ej länge warade.

(l) Nils Porath, til Hafsto, Wågmästare-son i Carlstad, fick Bergs-Råds caracter 1747, † 53, war en stor älskare af antiquiteter och Genealogien; hade ock däri gjordt wackra samlingar här i Landet. Utomdes ägde Häradshöfdingen O. Lundstedt och denne Herren hwar sit Bibliotheque i Swenska Historien, hwars like knapt waret i Wärmeland; men bägge blefwo förstörde, utan granskning.

(m) Jean Nilsson Risell war en qwick och lärd Student samt snäll Poët, men dog i Upsala 1724. Född i Risäter, i R. Ullerud.

(n) Johan Dahlgren följde Arméen til Finland, såsom Regem. Pastor wid Nerike och Wärmelands, och blef där Fält-Probst, mycket aktad och älskad af Generaler, Officerare och Gemene; men olyckligt-wis blef han, under en exercering wid Friedrikshamn, af en laddstock, eller propp ur en canon, skuten igenom hufwudet, och föll owärdigt.

(o) Christopher Myhrman, Son af Bruks-Patron och Wågmästaren, i Philippstad, Johan Myhrman och Li-

sa

sa Måns-dotter Fernell, war af alla kännare godkänd för Professors-messig i de mesta slags lärda språk och wetenskaper, hwarjämte han åfwen hade en lyklig poëtisk penna, i synnerhet i Latinen (Hans wersar på Stor-kläckan, i Philippstad, som blef guten 1751 och brann up 1776, kunna endast för sig sjelfwa passera för et mästerstycke.). Han anwände, jämte Boken, åfwen sin tid på hwarjehanda in Publico nyttiga inrätningar, hwarföre ock wår Allernådigste Konung i näder behagade utnämna honom til en bland de förste Riddare af Wasa-Orden, 1772. I synnerhet anlade han, med mycken omhugsan och kostnad, under flere olykliga tilstötar, Liljendals Stål-Manufacturie, och et bland de bästa Järngjuterier wid Nås Remshytta, där han dog 1775. Hans Fru war Eva Christ. Bratt (Öf. Krigs-Commiss. Jonas Bratts Dotter med Eva Herveghr), en heders Fru, f. 1720, † 1752, som, förmodeligen, i sin lifstid, 1747, lade mycken grund til, at denna Bok får se ljuset 1779. Ifrån hwilken anecdote de mesta månniskjor nu äro döda.

Denna Fru ägde, med sin Man, en Dotter, Lisa Cajsa Myhrman, som war också, i sin tid, af lärdom et rart exempel. Utom det hon, som hos slika Fruntimmer räknas besynnerligt, ägde Hushåls-wett, hade hon ock Manna-wett, war hemma i alla slags belles Lettres, kände de fleste bland de lärde lefwande språken; och kunde, med undranswärd urskilning, fälla sit omdöme wid de benigaste saker, så at en hännes Panegyricus, A. M. (Mag. And. Molin), ingalunda hade orätt, när han, wid hännes altför tidiga död, 1766, skref, ibland annat, på grafwen:

„I Hännes sälskap blef man klok:
„Des wittra tal gaf wisdom wärde;
„Af Hännes bref jag ofta lärde
„Hwad fåfängt sök's i mången Bok.

Bruks-

1753, *Hamnerin*, Landtmåtare (p).
1757, C. G. *Sandmark*, Med. Doct.

Jag har wål icke skål til at påstå, det alle desse upråknade Herrar åro primæ magnitudinis, dock blifwa det de meste, antingen åldren eller lyckan satt de andre förbittida i skuggan. Men jag har likafult all slags högaktning för alla dem, som rummet ej tillåtet mig hår inne-

Bruks-Patron Myhrman ågde ock twå Systrar, Fru Johanna Myhrman, † 1769, Enka efter Lands-Cammer. Mich. Bergmann, och Lisa Bjuggren, Bruks-Patron Joh. Lundgrens Fru i Philippstad, † 1778, hwilka bågge, både i tiden och efter döden, woro och blifwa kånda för witterhet, snille och högt förstånd; men skulle jag gifwa mig til at tala om wåra märkeliga Fruntimmer, så finge jag antingen förmånga at beröma, eller ock kunde jag råka illa ut. Utomdes tillåter ej rummet mig den åran.

(p) Olof Hamnerin, wår wittre Archiat. Hamnerins Brorson, född i Christinåhamn 1735, och dog dårstådes 1776. Hans utseende war icke stort, icke heller hans caracter; ty han war icke mer ån Ingenieur Wahlunds Medhjelpare; men hans qwickhet satte i förundran alla, som kände eller lärde kånna honom. Han låste all ting, och alt, hwad han låste, mindes han och förstod. Dårföre kunde han passera både för Theolog, Philosoph och Språkmåstare. Hans Tabeller och grundeliga Uträkningar om Swenskt Mått och Wigt torde i ewerldeliga tider tjena Landtmåtare och Bokhållare til råttelse. I Carlstads Weckoblad såg jag, straxt efter hans död, at någon förliknat honom med Archimedes och Newton, och, ehuru critisk wår tid år, har jag dock icke funnet någon såga dåremot.

inneslutа. Jag har endast welat wisa, det Wårmeland skulle hafwa, om icke öfwerflöd (q), dock tilräckeligt af Lärde, Wittre och Store Män (r), och det alt ifrån wår Store Hertig

(q) Barclajus talar i detta ämne: At nec dicant se (multitudine hujusmodi ingeniorum premi. Iis omnibus neque se neque Rempublicam sufficere posse. Bene consultum generi humano, si tanta præstantium Animorum messis esset, ut, distributis inter illos Rerumpublicarum negotiis, superossent adhuc vacui aliquot, superflûs et inutili munere a Numine Orbi donati (Icon Anim. p. m. 391.).

(r) De Herrar af Literate Classen, som antingen tjent eller än med heder tjena hemma i Landet, har jag dels redan korteligen nämndt, dels ock får äran widlyftigare i sednare Tomen beskrifwa hwar och en wid sin sysla. Här tager jag mig frihet at anföra de Herrars namn, som nu lefwa och bekläda Heders-ämbeten utom Wärmeland. Baron Axel v. Axelsson, Under-Ståthållare. M. Bjuggren, Bergs-Råd. J. Bodin Carlsson, Hof-Secreterare och Häradshöfd. i Roslagen. And. Gabr. Clarén, Secret. i Slots-Canselliet. Em. Ekman, Professor i Upsala. B. af Faxell, Regerings-Råd och Minister i Hamburg. B. Ferner, Cancellie-Råd. Jac. Forsslund, Secreterare i Cancellie-Collegio. Joh. Friedrichsson, Borgmästare i Halmstad. Geyerstam, Öfwer-Directeur. Joh. Gabriel Grå, Kongl. Secreterare. Henr. v. Hofsten, Kamar-Herre. Mats Iser, Informations-Capitain wid Fortification. E. G. Liedbeck, Profess. i Lund. Joach. W. Liljeståle, Justitiæ-Canceller. Herm. Lostbohm, Revisions-Secreterare. Joh. Lostbohm, Prof. i Upsala. L. Lostbohm, Lagman i Östergöthl. O. von Nackrey, Landshöfd. i Wexiö. Joh. Nordenfalk, Vice-Landshöfdinge i Umeå. Chr. Risell, Assessor i Jönköping. Jöns Risell, Bergs-Råd. Nils Risell, Profess. Ol. Risell, Lagman i Östergöthland.

B. J. Ro-

CARLS tid. Han lade grunden, och andre hafwa ej haft swårt at bygga.

V. Wärmeländingars Adels-Matrikel.

Wid Riddarehusets första inrätning, 1625, woro 11 Slägter i Landet, som då fingo säte och stämma (s). Ifrån den tiden hafwa här 58 Familler blifwet med adelig sköld benådade, hwilkas Stamfäder äro födde i Landet och gjordt sig därtil förtjente antingen genom Bok och Penna, hwilka äro 32 (t), eller genom Tapperhet och Krigs-wetenskap, de äro 19 (u), eller

B. J. Rolander, Prem. Ingenieur på Ösel. Joh. Schagerström, Banco-Commiss. Chr. Spak, Borgmästare i Westerwik. J. Ingm. Tingwall, Häradshöfding i Roslagen. And. Törneblad, Bergmäst. i Småland. C. Törneblad, Lands-Cammererare i Wästerås. Johan Welin, Häradsh. i Westmanland. Och i Preste-Ståndet: P. Petersson, K. Hof-Prädikant och Pastor wid Guardet. G. Kjellin, Kongl. Hof-Prädikant. Alb. M. och Johannes Haller, bägge Pastores i Lifland, m. fl.

(s) Ankar, Bagge, Bratt, Gyllenstråhle, Kruus, Rahm, Roos, Rosenbjelke, Soop, Swenske, Uggla.

(t) Apelgren, v. Axelsson, Båfwerfelt, Broman, Camén, v. Camén, Camenhjelm, Carlheim, Carlheim Gyllenskjöld, Carlström, Cederstedt, Cronmark, Eneskjöld, af Faxell, Ferrner, Flygge, Hasselbohm, Hermelin, v. Hofsten, Lagerbohm, Lagerhjelm, v. Lang, Lindestolpe, Löwenhjelm, Nordenfalk, Rudenhjelm, Skraggenskjöld, Silfwerax, Silfwerstedt, Stjernecrantz, Sylvius, Tigerhjelm.

(u) Adelswärd, Adlerstråhle, v. Bähr, v. Echstedt, Gyllenspak, Gyllenspetz, Lagerborg, Lenk, af Lindestam, Nor-

eller genom utmärkd Hushålning, hwilka äro 7 (v). Af Landets Tjenstgörande hafwa tjent sig up 5 i Civil-Ståndet (x) och 20 i Krigs-Staten (y). Hit hafwa blifwet gifta och bodt qwar 15 Slägter (z), och härifrån härstama 11 (a), utom det af wåre Superintendenrers och Biskopars Barn 9 Familler blifwet adlada (b).

Dessa Slägter hafwa i följ. ordning wunnet antingen Adelskap eller ock Introduction; hwarwid märkes, at den sednare Numren utmärker rummet i Riddarehus-Matrikelen.

Nordensfwerd, Rosengrip, Silfwerhåst, Simson, von Spången, Strömhjelm, Treuleben, Wallencrona, Wardlau, Wisenheim.

(v) Adelheim, Carlström, af Geyerstam, Linroth, von Nackrey, Nordenfelt, af Wällenstam.

(x) Eding, Gyllenflycht, Leyell, Pleningskjöld, Sandberg.

(y) Bårnhjelm, Bejerhjelm, Blankenfjell (Jonas), Bordon, Borgenstjerna, Cronhjort, Didron, Gegerfelt, Granfelt, Hjelmstjerna, Hildring, Hökenflycht, von Kothen, Mannerberg, Mofatt, Silfwerhåst, Sparfwenfelt, Thomsson, Örneberg, Örneström.

(z) Belfrage, Bergenfelt, Blankenfjell (Lars), Blixencron, Broman, Brummer, Cråmer, Palmström, Papegoja, v. Rappolt, Silfwersfwerd, Stuart, Sturk, Trots, v. Wachenfelt.

(a) Adlerberg, v. Alstrin, Camenskjöld, Ehrencrantz, Gustafsskjöld, Hjärne, Järnfelts, Iserhjelm, Möhlman, Nordenborg, Örncrona.

(b) Arnell, Broman, von Camén, Camenhjelm, v. Lagerlöf, Liljeståle, Rosén af Rosenstein, Rudenskjöld, Schröderheim.

1625. (1. *Soop*, 10 introd. (c).
(2. *Bratt*, 49 introd. (d).
1625.

(c) Åke Hansson Soop bodde och skref sig til Hammar, i Wes-härad, då han blef introducerad. Eljest woro hans Stamgods Hältorp och Hältetorp; men Hammar fick han med sin förra Fru, Anna Swahn til Hammar och Swaneberg, Ståthållaren Arvid Göranssons Dotter med Kerstin Nils-dotter Ribbing. I en Likprädikan öfwer Sonadottrens Dotter, Fröken Ulfsparre, kallas Åke, Assessor i Swea Hof-Rätt. Stamfadren för denna Slägt war Wärmelands Under-Lagman, Harald Soop, 1355; men sedan Respective Arfingarne efter Grefwinnan Sophia Lov. Arvids-dotter Soop, g. m. Riks-Rådet, Amiralen Clas Sparre, 1746 sålde Hammars Gods til Bruks-Patron Herm. Kolthoff, gick Ätten ut här i Landet.

(d) Nils Jonsson Bratt, til Höglunda, war den 8de i nedstigande linia från Landtwärnsmannen Nils Brath (sid. 262.). Anders Nilsson Bratt, g. m. Anna Peders-doter, sålde, 1671, Damsäste i Nors-älfwen til Bruks-Patron Herm. Kolthoff emot 1 tunna Sill hwartannat år. Bland dessas 7 Söner och 3 Döttrar war Capit. Joh. Bratt, g. m. Chr. Charl. Cruus, och Corporal Torbjörn Bratt, g. m. Margretha Båfwerfelt. Men dessas Arfingar sålde Höglunda til Bruks-Patron Chr. v. Nackrey; dock äro efter Capit. Johan, ännu Efterkommande qware, både här och i Wästergöthland.

En annan förmögnare gren war, wid Riddarehusets inrätning, i Pehr Jönsson Bratt, som, 1593, underskref Upsala Mötes-Beslut ibland Hertig Carls Lagläsare och Fogdar, och dog 1639. Han ägde Berg, Wik, Rud, Norserud, Öna och, snart sagt, alt Frälse i Jöse-härad. 1) war han gift med Gustaf Bryntessons (Roos) Dotter, til Berg och Wik, okänd til namnet, och 2) m. Ingebor Amunds-dotter, osr. Från hännes Dotter härstamar adeliga Ätten Fredenheim på möderne; men Gustaf Pedersson, af förra giftet,

1625. (3. *Roos*, af Hjelmsäter, 51 intr. (e).
(4. *Rosenbjelke*, 52 intr. (f).
1625.

---

tet, ärfde Godsen, hwilka, genom gifte med des Dotter Anna, född af Brita Sjöblad, Olof Christopherssons Dotter til Gårsta, kommo til Blankenfjellar och Dreffenskjöldar.

(e) Erik Gustafsson Roos, til Hjelmsäter, Farfar til Wärmelands Öfwerste, General-Majoren Baron Carl G. Roos, fick wäl, wid 1625 års lotning, Numren på Riddarehuset; men jag anförer dock Slägten här, emedan både wid den tiden, och sedan, bodt flere Roosar i Wärmeland än i Wästergöthland. Eriks Farbroder, Måns Knutsson, fick, redan 1569, Aspeberg, i Segersta, med sin sednare Fru, Margaretha Bothvids-dotter Ankar; men i deras Son, Johan til Aspeberg, Rud och Bråte, gick denne gren ut. Han war g. m. Kerstin Roos. Hännes Far, Knut til Krokstad, war den ofwannämnde Er. Gustafssons Bror och g. m. Anna Carls-dotter. Dessas 3 Söner, Peder Knutsson, til Säffle, Fogde på Dahl, g. m. Cecilia Christophers-dotter från Stola, Nils Knutsson, til Strömne, Karud och Tolerud, g. m. Brita Nils-dotter Kafle, och Gustaf Knutsson, til Krokstad och Brosäter, g. m. Elsa Ram, Gunnar Torstenssons Dotter til Eskebyn (Eskilsäter), hafwa lemnat en ansenlig afkomma.

Ättens Stamfader ägde, förmodeligen, Berg, i Jöse-härad, emedan hans Son, Brynte, skref sig dit. Han het Knut Bryngelsson, från Norrige 1451, g. m. Margaretha, Bonde Pederssons Dotter (3 Skjärnor på en Bjelke), som sedan fick Fogden på Agneholm, Otto Torbjörnasson (se sid. 264.). I denna Slägt äro ingifta Belfrage, Blankenfjell, Bratt, Brumer, Bååt, Gyllenstråle, Hildring, von Kessel, Krabbe, Lindeström, Palmström, Stake, Sturk, Bar. Taube, Uggla, m. m. fl.

(f) Jöns Benctsson Rosenbjelke, til Wästbro, Råmmene, Kjärne och Ås, tjente sig up från Ryttare til

1625. (5. *Cruus*, 69 intr. (g).
(6. *Stuwart*, 86 intr. (h).
1625.

til Major wid Östgötharne, och blef sidst Commendant på Warberg 1646, † 1671. Des förra Fru war Anna Linders-dotter Stråle, och den sednare Karin Bothvids-dotter Ankar, til Agnhammar, den v. Stjernman orätt kallar Björns-dotter. Efter hännes Farmoder, Anna Arvids-dotter Bååt, fick Sonen, Knut Jonsson Rosenbjelke, Line Hofgård i Småland, där hans Enke-Fru, Magd. Gyllensparre, 1694, i Weckelsångs Kyrka, låtet upsätta hans Epitaphium; hwarom, med mycket mera, Herr Secret. Sigfr. Gahm Persson behagat mig underrätta. Men de andre Sönerne, General-Adjut. Benct Jönsson R., g. m. Christina Svens-dotter Hildring, Enka 1688, och Arvid R., g. m. Christina Silfwerswerd, bodde qwar här, där åtminstone Benct lemnade några Döttrar.

Jönses Fader war Benct Rosenbjelke, den äldre, til Wästbro och Låstad, g. m. Karin Svens-dotter Ribbing. Farfadern, Jöns til Låstad, Slotslofwen på Kroneberg, adlad 1579, g. m. Karin Isaks-dotter af Edby. Han war Son af Arvid Elofsson, g. m. Anna Bencts-dotter til Siarid. I denna Slägt äro ingifte Bejerhjelm, von Castanie, Gyllengrip, Hård af Segerstad, Kagg, Kyle, Liljecrona, Nederwudd, Uggla, Ulfsparre, m. fl.

(g) Jesper Andersson Cruus war Öfwerste wid Wärmeländingarne til 1628; men blef sluteligen Landshöfdinge i Calmar, g. m. Ingeborg Pers-dotter Rynning. Af hans Döttrar och Sonadöttrar blefwo flera gifta i Wärmeland; men på manliga sidan gick Ätten ut 1724.

(h) Anders Stuwart, til Hendelunda, Öfwerste för Östgötherne och Phaltz-Gr. Joh. Casimirs Hofmästare, † 1679, öfwer 90 år. G. m. Marg. Heideman, en Guldsmeds-Enka.

David Stuwart, til Näckelsta, m. m., Drotning CHRISTINÆ Kamar-Herre, 1) g. m. Anna, Lagmannen Måns Siwardsson Cruses Dotter med Anna Hans-

1625. (7. *Uggla*, 100 intr. (i).
(8. † *Ankar*, 108 intr. (k).
1627.

Hans-dotter Hård, 2) m. Beata Liljerahm, Doctor Chesnecopheri Dotter med Meratha Lars-dotter Ankar til Agnhammar, hwarigenom Ätten kom at stadna i Wärmeland. Hon fick sedan Doct. Johannes Mathiæ, Bisk. i Stregnäs. Dessas Fader war General-Krigs-Commissarien och Munster-Herren Johan Johansson Stuwart, g. m. Brita Eriks-dotter Soop til Malma. Han åter war Son af Johan Stuwart, den Kon. JACOB, i Skotland, i bref til Hert. CARL, kallade sin Blodsfrände. Här äro ingifta Rosenholm, Rosenstam, Uggla, v. Wejdenheim, &c.

(i) Knut Classon Uggla, til Loßtorp, Major, † 1634, g. m. Anna Gyllenhorn. Hans Fader, Clas Arvidsson, Befalningsman på Gullberg, ägde många Barn, af hwilka 2 Söner, i synnerhet, fortplantat Ätten i Wärmeland. Johan Classon, til Awersta, Öfwerste för Finnarne 1610, blef Stamfader för Baroner Ugglor och dem til Krofsta. Han war född af förra Frun, Estrid Knuts-dotter Hård; men i sit sednare gifte med Ingri Eriks-dotter, ofr., ägde Clas Arvidsson Sonen Hildebrand Uggla, til Hammarsten, hwilken, efter den tidens stränghet och Riddarehus-Ordningen, ej kunde räknas för Adel, förr än han af Drotning CHRISTINA därföre förklarades, dock at ei få ärfwa. Han war g. m. Maria Ekeblad, Dotter af Jöran Jeansson och Måretha Lars-dotter Ankar, af Agnhammar, af hwilka en wälsignad afföda härstamat.

Stamfader för denna Ätt, och Clas Arvidssons Farfars Fader, war Hans Persson, til Bosgården, ifrån Norrige 1470, som i Sw. Bibliothequet, N:o 4, kallas Classon. Härifrån härstama, genom giften, Bock, Crämer, Drakenberg, Ekeblad, Ehrenroth, Gegerfelt, Granfelt, Kafle, Krönigsswerd, Baron Lind, Löwenhjelm, Bar. Palbitzky, Silfwersward, Sparfwenfelt, Wachenfelt, v. Axelsson, v. Lagerlöf, m. fl.

(k) Botvid Larsson Ankar, den yngre, til Agnhammar, war

1627. (9. † *Papegoja*, 134 intr. (l).
(10. *Bagge*, af Söderby, 147 introd. (m). 1627.

---

war Rytmästare, † 1645, och har Grafsten i Grums Kyrka tillika med sin Fru, Beata Knuts-dotter Hårdh. Af 5 deras Barn wet man ej flere såkert, ån Karin, som blef g. m. Rosenbjelke (N:o 4.), och Torbern, som 1622 blef Student, af hwilken man förmodar at Ankar-Slågten i Norrige skal hårstama. Bothvids Far war Lasse Bothvidsson til Agnhammar, † 1595, g. m. Anna Båth, Arvid Månssons, til Bosgård och Linn, Dotter, † 1611, hwilke ock äga Grafsten i Grums. Farfadren war Bothvid Larsson, den åldre, til Agnhammar (sid. 478.), efter hwilken wi hafwe den åldsta Jordebok i Wärmeland, upråttad 1540. Hans Enka, Karin Svens-dotter Kart, til Nygård wid Åmål, lefde, hederlig och wålbyrdig Qwinna, 1561, 65. Af denna Ått hårstama Roos til Aspberg, Gyllenrahm, Stuart, Uggla, Bonde, Rosenbjelke, Gref Sperling, ꝛc.

(l) Brynto Benctsson Papegoja, til Skjönebol, ꝛc., war Rytmästare och lefde ån 1688, g. m. Anna Stårk, Rytm. Jöns Perssons, til Ölstorp, Dotter med Kerstin Christophers-dotter Liljehök. Des Bror, Johan, blef 164- Gouverneur i Amerika, efter sin Swårfader Johan Prints. Eljest skal Åtten, i början på 1600 (och således dessas Far), kommet från Finland in til Swerige, kan wål ske ibland de andre flygtingarne (sid. 528.), fast desse waret rikare. Nog har mången Man haft Papegoja til Hustru; men ingen wet jag af denna Slågten.

(m) Johan Bagge, af Wibberby, Kjöpång, Hanewik och Sjögerås, Rytmästare och Commendant, lefde ån 1654. 1) gift med N. Roos, från Hjelmsåter, 2) m. Johanna Margaretha, Dotter af Landshöfd. i Nöteborg, Ant. J. Nieroth til Sund, i By Soken, † 1659, och Christina Bonde. Son af Major Ifwar Svensson Bagge, til Aspeberg, och des förra Fru, Anna Nils-dotter Roos, från Strömne. Ivars Far,

Sven

1627. (11. † *Ram*, 155 intr. (n).
1631. (12. *Silfwerſwerd*, 184 (o).
1632. (13. *Stärk*, 233 (p).

1634.

Sven Pedersſon af Söderby, blef adlad 1590. Månge af denna Slägten hafwa waret i Wärmeland, och någre lefwa ännu på Dahl; men hon är en af de swåraſte at utreda. Hit hafwa blifwet ingifte Blom, Philp, Sais, m. fl.

(n) Carl Håkansſon Ram fick introduction efter hans Farfar Torſten, Son af Salomon Torſtensſon i Strand, blifwet adlad 1525. Torſten war ſidſt Befalningsman på Åland, g. m. Brita Johans-dotter Fleming. Emedan Kon. Gustaf gaf honom några Förlänings-gods i Finland, ſäger v. Stiernman orätt, at Ätten härſtamar därifrån (jämnför ſid. 405.). J Wermſkog och Gilberga torde ännu finnas Ramar bland Bönder.

(o) Lars Larsſon Silfwerſwerd, til Kilsbyn, Kirwinge och Såtra, war Bonde-ſon från Qwanum och Bune. Tjente ſig up från gemen til Rytmäſt. öfwer Adelens Roß-tjenſt i Öſtergöthland, Södermanland, Nerike och Wärmeland. 1) g. m. en ofrälſe, 2) m. Karin Linerts-dotter Swenſke, til Såtra. Han lefde än 1641, och är tillika Stamfader för Bråkenſkjöld, Didron, Frölich, Roſenbjelke och månge flere på deras möderne.

(p) Jon Persſon Stårk war Rytmäſt. wid Wäſtgötharne 1611, då han, med ſit Compagnie, utan ordres, dref de Danſke ur Skara och widare ur Landet, hwilket Öfwerſten Jeſper Matsſon Cruus förtröt; men Kon. Gustaf Adolph uptog med det wälbehag, at han icke allenaſt, 1621, gaf honom Ölstorp, i Wäſtergöthland, til ewerldelig ägo, utan ock adlade honom efter hans död, då Barnen uptogo hans Moders namn, ſom hetat Stårk. Deſſe, eller Barnabarnen, woro nu meſt utſpridde i Wärmeland; ty 1630 hade en Fru, Eſtrid Ols-dotter Bååth til Bredene, gifwet ſin Mans Syſterſöner, Nils Persſon til Lång, och Jon Persſon

1634. (14. † *Hökeflycht*, 198 intr. (q).
1638. (15. † *Gyllenstråle*, 256 intr. (r).
1638.

---

til Ölstorp, Säteriet Ramstad til skänk. Utomdes ägde Cecilia Nils-dotter Stärk Nordsjö och blef gift med Rytmästaren Ivar Bagge, til Aspeberg och Hanewik. Anna Stärk ägde Skjönebohl (se N:o 9.). Cecilias Bröder, Nils och Lars, hade blifwet borta i krig, 1648, så at hon i den grenen war ensam arfinge. Deras Mor war Brita Peders-dotter (Roos från Säffle), hwilkens Grafsten nu ligger til fotaträd för Grums kyrko-dörr. På lång tid har Slägten ej waret kunnig i Wärmeland. Där woro ingifte Bagge, Drakenfelt, Hjerta, Papegoja.

(q) Tufwe Tufwesson Hökeflycht war Ryttare, då lyckan gynnade honom at kunna öfwer höfwan intaga hjertat på en förnäm Fröken, Märtha Rosenhane, på Nynäs. Det blef då nödigt at wara Adelsman, och han föregaf at hans documenter brunnet up, men Farfadren skulle hetat Björn Olofsson (En Björn Olofsson underskref Upsala Möte 1593.). Han fick stadfästelse på Adelskap och Fröken Rosenhane, samt tjente sig up til Major wid Cavalleriet. 1658 anförde han et Compagnie Ryttare från Wärmeland til Dannemark, och 1664 war han wid Wisnums Ting (se Domboken.); sedan wet jag ej när han dog; men hans Fru lefde ännu 1694 på Nynäs, som blifwet hänne donerat af Slägten. Kanske at 2 deras Söner fallet wid Leipsig 1642 (v. Stjernm.), som dock ej tyckes passa in med tiden; men 2 Söner, Corneter, woro sednare hemma, af hwilke den ene, i öfwerdådighet, blef ihjälstucken på Säby. Den 3dje åter, Lieutenanten Gustaf H., bodde på Säter, i Alster Soken, † 1692, g. m. en Liljesjelke, och skal waret en sedig Man. Wisnums Kyrkoböcker utwisa huru mycket v. Stjernman och, i synnerhet, Beckstadius, irrat sig wid Tuwes beskrifning. Mig infaller at det waret 2 Slägter, en Hökeflycht och en Hökenflycht.

(r) Peder Carlsson Gyllenstråle, til Hammar i Bro, Lieu-

1638. (16. *Swenske*, 258 intr. (s).
1640. (17. † *Apelgren*, 290 (t).

Lieutenanten wid Adels-Fanan, g. m. Ingri Svens-dotter, Capit. Marcus Davidssons Enka på Tweta. Hans Far, Carl Pedersson på Hammar, hade tjent långe i fält och kallas en gammal Krigsman, som lefde, blind, 1638. Men Farfadren, Peder Nilsson, blef, 1577, adlad, war Fogde och Under-Lagman, g. m. Bencta Roos (se sid. 479, 81, 85). 1574 hade han fått Hammar fritt på lifstid, det Drotning CHRISTINA, 1653, än mer stadfästade til ewigt frälse för Peder Carlsson; men han dog barnlös, och hans ofrälse Stjufmågar fingo wederlag annorstädes.

(s) Anders Linnardsson Swenske, til Östbrö, Mellbyn, Ölserud, Tolerud och Kyrkobyn i Huggenäs, war en af de märkeligaste Män, som lefwat i wårt Land. Hans hufwud-caracter war wäl Nyt-mästare; men eljest hade också Bergs-Collegium anförtrodt honom at wara Inspector öfwer Bergslagen. Utomdes skal han sutet Ting i Lagmans stad, och sedan Presten, i en af fienden inspärrad Fästning, dödt, förrättade And. Linnardsson Prestens syssla. Han war död 1671. G. m. Estrid Clas-dotter Hårdh. Son af Linnert Persson, til Såtra, och Elin Båth, Vice-Præsid. Jacobs Dotter med Ramfred Pers-dotter Pijk, som, wid 1590, anlade Kirwinge Säteri. Lars Ambjörnsson Swenske lefde, i Wästergöthland, 1490, 1501, g. m. Cecilia Bencts-dotter. Ätten warar än på Dahl. Där äro ingifte Didron, Dreffenskjöld, Liljebjelke, Påhlman, Silfwerswerd, Swerdskjöld, Thomsson, m. fl.

(t) Johan Apelgren, til Ölmeskog, m. m., tjente sig up wid Skrifware-Staten til des han sidst blef Præsident i Camar-Revision, f. 1597, † 1660. G. m. Karin, Præsid. i Pomern, And. Gyldenclous, Dotter. Son af Bonden E. Larsson i N. Rudsberg, wid Ölme-häråds Kyrka, och blir däruti än mer märkelig, at han är den förste infödde Wärmeländing, som, efter Riddarehusets

1641. (18. † *Bergenfelt*, 298 (u).
1642. (19. † *Thomsson*, 299 natural. (v).
1643. (20. † *Hildring*, 306 (x).
1645. (21. *Blankenfjell*, 319 (y).
1645.

---

sets inrätning, tjent sig up til Adelskap. Sonesonen, Nils Apelgren, war Öfwerste, med eget Regemente, i Frankerike, och blef skuten wid Prag, ogift, 1742, så at Ätten gick ut. Burenskjöld och v. Schwerin härstama från Præsidentens Dotter.

(u) Pehr Pedersson Bergenfelt, til Bona och Lång, Kongl. Räntemästare, f. 1587, † 1650. G. m. Catharina, K. Joh. III:s Köpmans Blasii Dundis Dotter med Cath. Anders-dotter. Stjernecrans war Bergenfelts Måg (se N:o 48.).

(v) Thomas Thomsson kom från Skotland och war sidst Öfwerste wid Wärmeländingarne, † 1643. G. m. Cath. Morits. Son af Henric Wilhelmsson Thomsson. Han ägde en Broder härstädes, Öfwerste-Lieutenanten Patrik Th. til Ris, som ej blef introducerad, dock med sine Barn njöt adeliga Privilegier. † 1659. G. m. Agneta Linerts-dotter Swenske, som låt upsätta hans Wapen i Nors Kyrka. Thomas Thomsson bodde efter honom på Ris, g. m. Ingebor Cruus, som sedan fick Lieut. Fab. Casp. v. Tiesenhusen; men Öfwerste Alexander Thomsson, til Mällby, † c. 1681, war g. m. Margr. Anders-dotter Swenske. I Slägten hafwa waret ingifte Bordon, Gegerfelt, Hederstjerna, Makeleer, Swenske, m. fl.

(x) Sven Persson Hildring, til Hildringstorp, Onsta och Kjärne, Rytmäst. och Major wid Wärmelands Cavallerie. Fick swåra blessurer wid Leipzig 1642. Född 1607. † 1679, utan Söner. G. m. Margretha Roos, Knut Pederssons Dotter från Säffle. Deras Måg war Rosenbjelke, N:o 4.

(y) Lars Thorstensson Blankenfjell, til Hollerud, m. m., adlad så wäl för sine egne meriter, och at han bewist sig

1645. (22. *Cronhjort* (z).
1646. (23. † *Blixencron*, 364 (a).
1647. (24. † *Silfwerax*, 399 (b).
1649. (25. *Lenk*, 448 (c).

---

sig som en redelig Krigsman, som ock för det han fått et adeligt gifte, hwilkas Anförwanter för honom intercederat. Han war Rotm. och † wid 1660. G. m. Christina Roos, Måns Axelssons, til Blomberg, Dotter med Karin Nils-dotter Cruus. Son af Torsten Jonsson, från Dahl.

Eljest berättas at han, wid et tilfälle, blifwet fienden warse, och i swårstrek ridet til Konungen med de orden: Eders Maj:t, det blankar i fjällarna, hwaraf han skal fått namn. Här äro ingifte Palmström, Stårk, m. fl.

(z) Abraham Cronhjort kallade sig förut Hirsch, och war Öfwerste wid Wärmeländingarne. G. m. Dorothea Wellingk. Son af Lane Andreæ, Pastor i Runsten på Öland. Ulfwenclou, Berg, von Linde och flera Slägter höra hit.

(a) Mårt. Blixencron, til Eskilsäters Byn, stöt, 1627, den första General-Bok i Swerige, och blef sidst Præses i Revisions-Collegio. Född 1598, † 1667. G. m. Margreta v. Wahlen. Son af Cammereraren, i Norrland, Peder Månsson och Annica Jons-dotter. 1689 lefde Sönerne Magnus B., til Byn, och Gustaf, som 1690 blef g. m. Mertha Seweds-dotter Ribbing, men dog, utan Söner, på Öresten, 1702. Ätten, ifrån hwilken Palmskjöld, Sparfelt, m. fl. härstama, har i Norrige kallat sig Blix.

(b) Christian Silfwerax, til Ugglebo, m. m., war Drotning Christinæ Under-Ståthållare wid Gripsholm och Häradshöfdinge i Dage-härad, † 1652. Son af Jac. Wiborg i Carlstad. Modren kallas Anna Olofs-dotter Krabbe, som förut ägt Jöran Swan, til Ugglebo; men kanske hon waret hans Fru. Hon lefde på Ugglebo 1644.

(c) Jacob Lenk, Rytmåstare, g. m. Maria Härdh. Son af

1649. (26. *Didron*, 440 (d).
1650. (27. *Blankenfjell*, 482 (e).
(28. *Båfwerfelt*, 515 (f).
1651.

---

af Majoren Jacob Lenk och Handelsmannen Henrik Franklins Dotter. Ätten är från Skotland, men finnes än i Wästergöthland.

(d) Carl Didron, til Stigen, Capitain wid Wärmeländingarne (adlad tillika med sin Bror, Capit. Johan), g. m. Agneta Carls-dotter Silfwerswerd. Söner af Öfwerste-Lieutenanten Anton Idron, eller Ydron, som blef slagen wid Nürnberg 1631, g. m. Mertha Stywert (Stuart). Hans Fader, Johan, war Capitain wid Södermanländingarne. Son af Landt-Rådet, i Gascogne, Anton de Idron och Olympia de Pay. I Ätten äro ingifte Olivecrona, Uggla, Wulfschmidt, m. fl.

(e) Jonas Blankenfjell, til Wik och Norserud, Bror til N:o 21, och med honom Swåger, ty han ägde Karin Måns-dotter Roos. Sonen, Linnert B., war ock ägare af Wik, i Arwika, fast hans Fru, Anna Sibilla Rosenskjöld, wid Tinget förklarade honom för omyndig. En Curieux kunde falla på eftertanka antingen det waret af oförstånd, eller malice, eller smickran, som Wik, i Carlstads Weckoblad 1774 eller 75, uphöges så högt öfwer skyarna för den urgamla Blankenfjell-Slägtens skul. 130 år är wäl icke så urgammalt. Ramar och Rooser hade ägt gården några 100 år innan någon Blankenfjell war til.

(f) Peder Knutsson Båfwerfelt, til Dingelsund, Finta och Widön, Philos. Magister, war Under-Lagman i Wästergöthland och Dahl innan han, 1639, blef Justitiæ-Præsident i Götheborg. 1) g. m. Lena Prætoria, Probste-Dotter i Carlstad, † 1650, 2) med Christina Anunds-dotter Bergengren från Fahlun. Son af Borgmästaren Knut Olsson i Carlstad; hwadan han ock, lika med sin Bror, Probsten i Philippstad, först kallade sig Canutius. Ätten warar än, men har merendels haft samma öde, som det berättas om Gunnar Groffas efterkommande.

1651. (29. † *Bordon*, 522 (g).
(30. *Sparfwenfelt*, 541 (h).
1652. (31. † *Skraggenſkjöld*, 552 (i).
1653. (32. † *Broman*, 587 (k).
(33. *Ekeſkjöld*, 585 (l).

(g) Joh. Bordon war från Skotland och tjente ſig up tils han blef Öfwerſte wid Wärmeländingarne och, 1654, för Dahl-Regem. G. m. Anna Thomſſon Thomas-dotter, ſom ſedan fick Rådsförwanten, i Götheborg, Hans Makeleer. En Ryſk Öfwerſte Bordon blef tagen wid Narwa ſlag och hölts fången i Christinåhamn.

(h) Joh. Gabriel Sparfwenfelt, til Aſpeberg, Åſunda, N. Edsberg, Rud och Ramſta, war Regements-Qwartermäſtare och Rotmäſtare wid Wärmeländingarne, ſedan Major, och ſidſt Öfwerſte-titul. Född i Öſtergöthland 1618, † på Åbylund 1698. G. 1654 med Christina Uggla, Amiralens och Baronens Syſter. Om denna Ätt, ſåſom föregifwes (Doct. Wallins Parentation), härſtamar, på fäderne, från Konungarne STENKIL, SVEN Tjuguſkägg och BOLESLAUS, ſamt, å möderne, från S. KNUT, S. BRITA och S. KARIN; ſå kan jag ingen hwarken äldre eller heligare upwiſa.

(i) Simon Skraggenſkjöld blef Student i Upſala 1626, och gifte ſig, 1642, med Capitainens Pehr Nilſſons Dotter Sara, på Rorkoja wid Åbo. Gick ſedan åtſkilliga grader igenom, tils han ſluteligen blef Ståthållare öfwer Nyen och Nöteborg. Son af Länsman Olof Simonſſon i Ugleſäter.

(k) Lars Broman, til Apekry (Apertin), war Burg-Grefwe i Malmö och Canonicus i Lund, m. m. Gift 1662 m. Maria Erlands-dotter Norenia, Dotter af Probſten, i Nor, Herr Erland Gudmundi och Anna Eriks-dotter Kax, ſamt Enka efter Probſten, i Kilen, Magiſter Sven Brunius.

(l) Engelbrecht Nilſſon Eneſkjöld, General-Gouvernements-

1653. (34. † *Örneberg*, 978 (m).
(35. † *Sylvius*, 600 (n).
1654. (36. † *Pleningskjöld*, 608 (o).
1654.

---

mentets Camererare i Finland 1650, † 1697. Son af Bergsman Nils Ersson wid Wikhyttan, där nu Philippstad är bygd. Emedan hans Bror, Magister Lars Philippstadius, Pastor i Kroppa, war Swåger til Biskopen, Doct. Eschil Petræus, i Åbo, och de desutom bägge woro från en och samme Stad, lärer wäl Biskopen mycket bidraget til hans befordran. Han war g. m. Elisabeth Grothusen, Major Ottos Dotter. Ätten florerar i Finland.

(m) Jöns Larsson Örneberg, til Norserud, tiente sig från gemen Ryttare up til Öfwerste-Lieutenant, och war Major när han, 1656, efter hård belägring, måste upgifwa Slottet Kreipitz. G. m. Dorothea Mejer, som war Enka 1663. Sonen, Carl, blef introducerad, war Lieutenant och gift med Catharina Blankenfjell. Deras Son, Lieutenant Axel Örneberg, war en hederlig Officerare och dog, 1763, på Norserud, utan Söner. G. m. Anna Marg. Mofatt.

(n) Johan Sylvius är, näst Båfwerfelt, N:o 28, den förste af infödde Wärmeländingar, som ifrån Upsala Academie blifwet adlad. Blef, ifrån Translator Regni, Lagman i Wärmeland. Född i Carlstad 1620. Död 1690. Begrafwen i Sånga. 1) g. m. Ingebor Hinman, Befalningsmans på Ekenäs, Benct Benctssons, Dotter, 2) Elisabeth, Assessor Sv. Swarts Dotter, 3) Christina, Krigs-Rådet G. Stjernhjelms Dotter. Son af Jacob Jonæ, Pastor i Carlskoga, och Margr. Erics-Dotter, samt Sonesön af Probsten, i Carlstad, Jonas Arvidi.

(o) Mathias Ericsson Pleningskjöld, til Wästsjö, kallade sig förut Pleningius, satt i Lagmans stad, men war desutom Borgmästare i Carlstad från 1642, Assessor i Amiralitets-Collegio från 1647, Häradshöfdinge på Dahl från 1651 och blef åter, 1657, Assessor i be-

1654. (37. † *Flygge*, 621 (p).
1660. (38. *Gyllenspets*, 673 (q).

bemälte Collegio. G. m. Christina - -. Son af Rådmannen, i Upsala, Erik Israëlsson. Sonen Johan, Häradshöfdinge på Dahl, dog 1687 och ändade Ätten; g. m. Elsa Gustafs-dotter Stake. Härifrån härstama Gyllenspets, Belfrag, Camén, Hjerta, Uggla af Hammarsten, Löwenhjelm, m. fl.

(p) Crispin Flygge, til Wästerwik, Bofors och Kymmermäla, blef 1650, efter sin Fader, Inspector öfwer Land-Tullarne i Wästergöthland, Wärmeland, Dahl och Nerike, samt 1658 öfwer de af Dannemark wundna Provincer, och sidst General-Inspector öfwer Swerige och Finland. † 1674. G. 1671 med Sigrid Ekehjelm, Dotter af Under-Ståthållaren Benct Ekehjelm och Eva Eggerts, samt Enka efter Assessorn Marcus Cronström, hin tjocke. Son af Landtuls-Inspectoren Pet. Flygge, på Bro, och Margaretha v. Brehmen. Efter General-Inspectorns död kom et Gosse-barn til werlden, under namn af unge Crispin Flygge, för hwars skul Kyrkoherden Birger Carlberg, Lisa Flygges Måg, och Borgmästaren Olof Persson i Christinåhamn, Emerentia Flygges Man, med ännu en Swåger blefwo dömde til döden. Men werlden är än i twekan om detta Barn, som dog 1680, war i rätta ärender stadt. Imedlertid har knapt någon rikare bodt inom Wärmeland, än Fru Sigri; men hon dog utfattig.

(q) Jonas Hansson Gyllenspets, til Gilleby, het förut Spets och hade i Tyska och Polska krigen tjent sig up til Capitain wid Fryksdals Compagnie, Major, Öfwerste-Lieutenant och Öfwerste wid Wärmeländingarne, under hwilken tid han ock waret Commendant på Eda Skans. Blef General-Major 1676, och tog afsked 1678. F. 1610. † 1679. Begrafwen i Sunne Kyrka, dit han gifwet wackra föräringar. Han war en i alla delar hederlig Herre, som icke förhof sig öfwer sin lycka. 1) g. m. Karin Eschils-dotter, wid hwil-

1660. (39. *Mofatt*, (r).
(40. † *Silfwerhåst*, (s).
(41. *Wisenheim*, (t).
1662. (42. *Cræmer*, 713 (u).

1666.

---

hwilken han skildes och gifte sig 2) m. Gunnila Faxell, † 1676, Dotter af Probsten i Kila, Magister Sven Anundi och Catharina Erlands-dotter Norenia. Son af Bonden Hans i Speserud, i Milleswik. I denna Slägt äro ingifte Granfelt, Jägerhorn, von Lossow, Ollonberg, m. fl.

(r) Robert Mofatt, til Wäsby, i By, det han wille göra til Säteri, war Fendrik 1649 och Capitain 1660, g. m. Elisabeth Ruthenskjöld, Dotter af Sten Påvelsson och Elisab. Wagner. Jag införer denna och de twå följande Slägter här, emedan de omkring denna tiden mest florerat och nyttjat adeliga Privilegier, fast jag är owiß när deras diplomer utfallet.

(s) Jonas Jonsson Silfwerhåst, til Sannerud, war Cornet, men skal avancerat til Öfwerste-Lieutenant, g. m. Barbro Kruus, som hade Sannerud i lifstids-förläning såsom Enka, men därom blef disput wäkd 1684, sedan hon trädt i ofr. gifte med Lieutenanten Ernst Höfner. Ätten gick ut 1759.

(t) Olof Larsson Wisenheim, til Gammalgården, war Fendrik i Jöse-härad 1653, och kallade sig Olof Larsson; men blef sedan Capitain i Kihls-härad 1661. G. m. Christina Treuleben, Dotter af N:o 45. Hon lefde Enka i Gammalgården 1683. Han war Son af Kyrkoherden Lars Beronis, den äldre, i Wisnum, och Kerstin Jons-dotter. Sönesöner lefwa än i Bondestånd i Silbodal.

(u) Johan Cræmer, til Lång, Major af Cavalleriet, † 1692, säges, af v. Stjernman, hafwa waret g. med Margr. v. Treiden; men då har han ägt 2 Fruar: ty 1669 war han g. m. Brita Bagge, Enka efter Olof Johansson Uggla från Awersta. I denne grenen är

Ät-

1666. (43. *Belfrage*, 782 (v). Natural.
1668. (44. *Lagerhjelm*, 792 (x).

Ätten fortplantad genom Öfwerste-Lieutenanten Friedrik Johansson, til Lång, f. 1666, † 1717 (hwilken, tillika med sin Far, äger Epitaphium i Grums Kyrka), g. m. Elsa Cath. Görans-dotter Uggla från Kroksta; och Rytmästaren Friedric Wilhelm Friedricsson g. m. Christina Kasle, som sedan fick Lieutenant Hökenberg och lefde än 1745; men Peter Cræmer, til Uggelbo, adlad med sin Bror, Rytmästaren, 1) g. m. Christina Bergenfelt, Dotter af N:o 18, 2) m. Anna Silfwerax, Dotter af N:o 24. Blef slagen wid Lund 1676, utan manlig afkomma. Söner af V. Amiralen och Fält-Tygmästaren Erik Jönsson Cræmer, af adelig Ätt från Westphalen. Här äro införlifwade Hårdh, Makeleer, Silfwerswerd, Uggla, Ulfsparre, m. fl.

(v) Hans Belfrag, til Nyberg, Säffle, Ramsta, m. m., kallade sig förut Bæfwits, kom ung til Swerige och blef Rådman och Borgmästare i Wänersborg, lade sig på handel och wisade mycken oförtrutenhet til Rikets förswar, f. 1614, † 1688. 1) g. 1639 m. Elisabeth Häfwels-dotter Wallman, på Brette, som förr ägt Öfwerste-Lieutenanten Henric Sahlefelt, 2) m. Brita Roos, f. 1633, † 1684, Dotter af Knut Pedersson, til Säffle, och Ingeborg Roos, Måns Axelssons Dotter til Äspberg. När arfskifte, 1665, stod på Säffle, pålades Belfrag, tillika med Swågren Werdlau, af de andre Arfingarne, at inom 2ne år bewisa sit Adelskap, eller ock mista fastigheten. Han utwerkade därföre af Magistraten, i Culros och Skotland, et prägtigt witnesbörd om 16 anor ur Husen Pennington, Tulliockie, Aldie, Belram, S. Colme, m. m. Ätten har i synnerhet bibehållet sig wid Forshaga och Löf=Ed hos oss, men än widare spridt sig ut på Dahl, i Wästergöthland och Småland. Där äro ingifte Sahlefelt, Trotz, Hjerta, Pemer, m. fl.

(x) Johan Lagerhjelm, til Hageberg och Irwingsholm, kal-

1668. (45. † *Treuleben*, 744 (y). Natur.
1669. (46. *Tigerhjelm*, 817 (z).
(47. † *Ehrencrans*, 823 (a).
1674. (48. *Stjernecrantz*, 854 (b).
1674.

---

kallade sig Staffander, då han, 1646, blef Student i Upsala. Blef sedan Häradshöfding i Wästergöthland, † 1680. G. m. Cath. Elisab. Irwing. Son af en Wärmelands Kläckare, Staffan Hansson, men owißt i hwad Soken.

(y) Hans Albr. Treuleben, til Gammalgården, af adelig Ätt från Brandenburg, war Öfwerste, g. m. Fru Kerstin i Gammalgården. Son af Majoren wid Nerike och Wärmelands Regemente, Albrecht Treileben, som, 1627, blef slagen i Preussen. En annan Swensk Öfwerste, ungefär wid samma tid, Christian Treileben, berömer Doctor Becker för sin stora insigt i Dykare-konsten; hwarpå han skal aflagt många prof i Swerige; men sedan han föresatt sig at upgdyka et Spanskt skepp, som wid Aprolhos, på wägen från Amerika, förgåts med många millioner, dog han i Prag.

(z) Benct Gustaf Tigerhjelm, het förut Carlström. Secreterare i Cammar-Collegio, † 1679. G. m. Maria Regina Lejoncrona, den han gaf Elfsbacka Hamrar i morgongåfwa. Son af Borgmästaren i Carlstad, Gustaf Börjesson til Sedenskog, m. m., och Ellika Svens-dotter Elfdalia. Gustaf Börjessons Far war Borgaren i Brette, Börje Olsson, g. m. Anna Peders-dotter. N:o 49 och 57 woro hans Bröder.

(a) Gudmund Ehrencrans het förut Spak, af den Slägten från Carlstad. Tjente sig up wid Skrifware-Staten til Amiralitets-Råd. F. 1621, † 1684. I sit andra gifte fick han Maria Arvids-dotter Romann, Superint. Elfdalii Enka.

(b) Peder Arvidsson Stjernecrantz hade först upsigt öfwer Tullarne i Liffland, men blef sluteligen Gener. Gouvernements-Cammerer i Ingermanland och Kexholm,

född

1674. (49. *Carlström*, 857 (c).
(50. † *Flygge*, 860 (d).
(51. † *v. Gegerfelt*, 861 (e).
(52. † *Palmström*, 867 (f).

---

född 1630, † 1682. 1) g. m. Christina Bergenfelt, Dotter af N:o 18, 2) m. Ingeborg Skraggenskjöld, Dotter af N:o 31, och 3) m. Eva Fuhrumark. Son af Cammereraren öfwer Wärmeland, Nerike, Nora och Dahl, Arvid Pedersson på Wästerwik, † 1655, och des första Hustru, Anna Jons-dotter, † 1633.

(c) Johan Carlström, Bruks-Patron til Uddeholm, Föske, Hedenskog, m. m. Bror til N:o 46 och 57, behölt sit namn. Berättas, i Adels-Brefwet, hafwa gjordt märkeliga förbätringar i Elfdalen, och skal på möddernet härstama af Swenske-Ätten. Född 1642, † 1690. G. m. Elsebe Carlström, Dotter af Handelsmannen, i Götheborg, Hans Gürgensson. Hon fick sedan Capitain Casp. Christ. von Gersdorff. Hit höra Örneström, Granfelt, Geyerstam, m. fl.

(d) Johan Flygge, Bror til N:o 37. Först Inspector öfwer Accisen och Land-Tullarne i Stockholm, sedan Öfwer-Inspector öfwer hela Riket. Afskedad 1679. G. m. Anna Chr. Hennis-dotter Ulfwenclou. Med Sonen Johan, Fendrik, slagen wid Clitschou 1702, gick Ätten ut.

(e) Samuel von Gegerfelt, til Åsterud i Grums, Capitain wid Wärmeländingarne, g. m. Christina, Patrik Thomssons Dotter med Agneta Swenske. Han f. 1638, † 1684. Son af Major. wid Östgötharne, Anders Persson Geggen, men sielf kallade han sig Gegenfelt, innan han adlades. Ätten gick ut med Sonen, Capitain, R. S. O., Johan Chrilochum til Wälinge, hwilken har Wapen i Wes-härad, åfwensom Fadren i Nor. F. 1684, † 1755. G. m. Christ. M. Carls-dotter Uggla.

(f) Johan Palmström, til Hollerud, kallat sig förut Lang,

1676. (53. † *Gyllenspak*, 901 (g).
1678. (54. † *Trotz*, 940 (h).
1679. (55. † *Wardlau*, 951 (i).
1680. (56. *Mannerberg*, 962 (k).

1680.

Lang, kanske af Wärmelands Slägten, fast han skal waret född i Rewel 1621. † 1686. Assessor i Amiralitets-Collegio. 1) g. m. Anna Blankenfjell, Dotter af N:o 21, 2) m. - - - - -. Sönerne af förra giftet omkommo i Ukrain, eller wid Pultawa.

(g) Anders Gyllenspak blef Tygmästare 1674, med titul af Amiral-Lieutenant 1677, afsked 1690. Född 1620, † 1695. Begrafwen i St. Jacob. G. m. Margaretha - - -. Son af Rådmannen i Carlstad, Erik Olsson Spak. Samma år blef ock Regements-Qwartermästaren wid Jönköpings Regemente, Magn. Spak, adlad Gyllentorner; men jag är owiß om de woro slägt eller Landsmän.

(h) Johan Trotz, til Ilanda, war sidst Öfwerste-Lieutenant wid Wästgötha-Dals Regemente, och har Epitaphium i Grafwa. G. m. Elisabeth Belfrage, Dotter af N:o 43.

(i) Johan Wardlau, til Nohlsjö, Capitain wid Christinähamns Compagnie, afträdde Eketorp 1684, men dog 1694. G. m. Anna Knuts-dotter Roos, från Säffle, Swåger til N:o 43. Son af Majoren, wid Nerike och Wärmelands Regemente, Georg Wardlau från Skotland, där Ätten florerat från Kon. Malcom III:s tid. Född 1600, kom i Swensk tjenst 1628 och † 1670. Begrafwen i S. Ullerud, där Epitaphium finnes. G. m. Anna Faurebatz (Forbus), som lefde Enka 1674. Föraren Johan Johansson dog ogift och slöt Ätten 1717.

(k) Johan Mannerberg, het förut Mose, tjente sig up från Guardes-karl til Capitain här 1674, och fick afsked 1700. Han hade biwistat alla, i hans tjenstetid, hälna slag i Skåne och wid Norska Gränsen. Gift med Sara Hans-dotter Kininmundt.

1680. (57. † *Carlström*, 963 (l).
1681. (58. † *Örneström*, 991 (m).
(59. *v. Kothen*, 995 (n).
1684. (60. *Adlerberg*, 1061 (o).

1687.

(l) Sven Gustaf Carlström, Secreter. på Beskikningen til Engeland 1679 och til Dannemark, då Prinsess. Ulr. Eleonora skulle afhemtas, som tog honom til sin Secreter. † 1683, ogift, och begrafwen i Carlstad, lika med sin Moder. Bror til N:o 46 och 49.

(m) Ol. Johansson Örneström, f. 1640, börgade, 1655, tjena för Ryttare och blef, 1679, Capitain wid Jöse-härads Compagnie, fick Majors afsked och † 1705; men såsom Capitain hade han tillika waret Hofmåstare hos R. R., General-Gouverneuren, Baron Johan Oxenstjerna. Desutom tjent utrikes och waret följaktig på en beskikning til Pohlen. G. m. Lena Beata Carlström, Dotter af N:o 49. Hans Epitaphium år i Råda.

(n) Mats Christopher von Kothen blef, från Capitain wid Dragonerne 1681, transporterad til Wårmelands Regemente, men 1684 til Öfwerste Brakels, och sidst Major wid Tawastländingarne. † i Riga 1701. Gift med Ebba Cathar. Preutz. Men Simon Gustaf von Kothen war Regements-Qwartermåstare och blef Capitain wid Elfdahls Compagnie 1699, Major 1709, och sidst Öfwerste-Lieutenant wid Jönköpings Regemente 1712, hwarwid han, 1715, fick Öfwerste-caracter och lön. † 1736. 1) g. m. Maria Eding, Dotter af N:o 72, 2) m. Beata Roos, Capitain Linnerts Dotter, til Hjelmsäter, med Estrid Olofs-dotter Uggla.

(o) Adlerbergar woro Barn af Årke-Biskopen Doct. Ol. Swebilius, född 1624, † 1700. G. m. Elisabeth Gyllenadler, Biskop Samuels Dotter från Linköping. Årke-Biskopens Far war Härads-Fogden i Calmare Län, Jöran Ericsson, g. m. Ingeborg Lars-dotter.

Den-

1687. (61. † *Camén*, 1125 (p).
1689. (62. *Hjärne*, 1149 (q).
(63. *Iserhjelm*, 1288 (r).

1689.

Denne Jöran war Bonde-son från Swensbyn, i Silernd och Wärmeland, hwaraf namnet skal wara taget, och hwarest han äfwen någon tid skal bodt, hwadan ock de än qwarboende Slägtingar påstå, at Sal. Ärke-Biskopen war där ock sielf född (Probsten Tranæi Bref.). Nu warande Stats-Commissarien, m. m., Jöran Adlerberg, wardt född i Philippstad 1732, Son af Nyttwästaren och Kamar-Herren Ol. Jöransson och des förra Fru, Lisa Cajsa Peters-dotter Lindbohm.

(p) Daniel Camén, Philosoph. Magister, blef, efter utländska resor, Skånske Adelens Commissarie 1661, Rådman i Stockholm 1667, Banco-Commissarie 1668, Stads-Secreter 1674, Handels-Borgmäst. 1681, och sidst Justitiæ-Borgmäst. 1683. Född 1624, † 1692. G. m. Köpman Mats Pahls Dotter i Stockholm. Son af Superintendenten Mag. Sv. Elfdalius Camén och Sara Norenia.

(q) Urban Hjärne. Denne namnkunnige och lärde Archiatern, Vice-Præsidenten i Bergs-Collegio och Landshöfdingen, fick å nyo Adelskap och förbätring på Wapnet 1689. F. 1641, † 1724. Son af P. P. i Nyen, Erland Jonæ, hwars Fader, John Ericsson i Fröbohl, miste frälset (se sid. 405.). Landshöfdingen war 1) g. m. Maria Swahn, 2) Friherrinnan Cath. Elis. Bergenhjelm, 3) Elisab. Cederström, Biskop Carlssons Dotter. I Sonen, Hans Excellence R. R. Acad. Cancell. m. m., har Ätten gått til Grefligt Stånd.

(r) Iserhjelmar wordo Barn af Biskopen, Doctor Iser, i Wästerås, hwars lefwernesloppt är någorlunda frammanföre widrördt. I Slägten äro ingifte Oliveccrona, von Platen, Segerfelt, Wenerstjerna, m. fl.

1689. (64. *Broman*, 1166 (s).
(65. *Granfelt*, 1179 (t).
(66. *Bårnhjelm*, 1196 (u).
1690. (67. †*Carlheim, Gyllenskjöld*, 1207 (v).

1691.

(s) Johan Broman, Lieutenant wid Artilleriet i Pomern, f. 1664. † 1692, ogift.

Carl Broman, 1) Lagman i Ångermanland, 2) i Gestrik- och Helsingland, m. m., † 1722. G. m. Eva Hök, Befalningsm. i Wäst. Norrland och Bruks-Patron And. Larssons Dotter samt Commissarien Henric Insenstjernas Enka. Deras Son, Præsidenten i Commerce-Collegio, E. Broman, blef, 1747, Baron.

Erland Broman war Lagman och fick Landshöfdinge-afsked 1735. 1) g. m. Friherrinnan Dorothea Cronhjelm, 2) Friherrinnan Eva Hans-dotter Mörner. Söner af Superintendenten, Doct. Broman. Härifrån härstama Edenhjelm, Lagerbohm, von Rosen, Wefwerstedt, m. fl.

(t) Lars Granfelt, til Lökene, hade, under namn af Gran, tjent i Holland och Spanien, innan han, 1675, blef Lieutenant wid Wärmeländingarne och bewistade alla slagen i Skåne. Capitain 1679, afsked. 99; men åter, 1700, Öfwerste-Lieutenant och, 1712, Öfwerste för Almogen. F. 1651, † 1722. G. 1680 m. Maria Gyllenspetz, Dotter af N:o 38. Son af Bruks-Skrifwaren och Landtmäteri-Inspectoren Jon. Arvid Källander (Pastors-son från Öhr) och Brita Lars-dotter.

(u) Peter Bårnhjelm, het förut Berendt, blef, 1663, gemen Soldat, men, ifrån 1684, Capitain i Fryksdalen och wid Näs Compagnie. 1694 Stads-Major i Götheborg, 1700 Öfwerste-Lieuten. wid Nerike och Wärmel. fördubblade Infanterie; men, för förseelser, afsatt 1701. G. m. Elsa Cathar. v. Menzer.

(v) Sven Carlheim, Gyllenskjöld, blef, 1686, Häradshöfd.

1691. (68. † *Cronmark*, 1221 (x).
(69. *Linroth*, 1222 (y).

1691.

höfd. i Blekinge och, 1695, i Helsingland, † 1703. G. m. Marg. Königsfelt. Barnlös. Son af Borgmästaren Benct Svensson, i Carlstad, och Maria Wolfgangs-dotter Hack från Mariästad. Hans Brorson uptog namnet (se N:o 89.).

(x) Daniel Cronmark blef, efter utländska resor, Syndicus och Borgmäst. i Malmö, Banco-Commissarie, Myntmästare wid Silfwermyntet, och sidst Extra-ord. Assessor i Bergs-Collegio 1684. † 1705. G. m. Cathar. Brander. Son af P. P. i Kthla, Sveno Anundi Faxell och Catharina Erlands-dotter Norenia. Med Sonesonen, Joh. Gabriel Petersson, som † ung 1711, gick Ätten ut, i hwilken waret ingifte Silfwerlod, Palmstruk, Palmhjelm, Hoffenstjerna, Molnstjerna, von Drenteln, Sack, v. Deutschländer, &c.

(y) Elias Larsson Linroth, til Alkwettern och Lanfors, hade förut waret Arrendator af Bruk i Fellingsbro, innan han, 1666, blef Bergs-Fogde och, 1672, Inspector öfwer Philippst. Bergslag, † 1691. G. m. Catharina Daniels-dotter, † 1710. Deras Grafsten är i Bjurkjärns Kyrka. I Adels-Brefwet blefwo ock uptagne 6 Söner.

Johan Linroth, til Bjurbäcken, Assessors caracter 1719, † 1720. 1) g. 1684 m. Brita Roches Pauls-dotter från Götheborg, 2) 1700 m. Juliana Marg. Erdtman, Lorens Dotter med Hedv. Eliæ-dotter Vult, † 1745.

Clas Linroth, til Alkwettern, Storfors, Lesjöfors och Stjerneberg, hade caracter af Major, † 1726. G. 1691 m. Sara Hans-dotter Ehrenpreus.

Elias Linroth, til Forsbacka, Assessor 1720, dog 1722. G. m. Anna M. Dreffenskjöld. De 3 öfrige Bröderne stupade ogifte i krig. Genom giften höra hit Adlerclou, Anrep, Gref Ehrenpreuts, Frietzky, Gunter, Gyllenflycht, Gref Löwenhjelm, Simson, Stedt, von Törne, Woltemat, &c.

1691. (70. † *Lagerbohm*, 1229 (z).
(71. *von Spången*, 1297 (a).
1693. (72. *Eding*, 1257 (b).
1694. (73. *Gyllenflycht*, 1311 (c).
1695. (74. † *Hasselbohm*, 1332 (d).

(z) Daniel Lagerbohm biwistade 2 fältslag i Ungern, då han war Legations-Secreter til Wien 1684, men hade förut, 1682, waret i samma ärende til Frankerike, och reste för öfrigt mest Europa igenom. Sidst Banco-Commissarie. G. m. Catharina, Doct. Bromans Dotter. Son af Kyrkoherden i Wisnum, Jonas L. Wismenius, † 1652, och Anna Nils-dotter.

(a) Benct von Spången blef Munsterskrisware wid Nerike och Wärmelands Regemente 1658. men tjente sig up til Major wid Fortification, och biwistade med heder belägringen för Brehmen, samt hela Skånska fälttoget 1675. G. m. Anna Ekmann.

(b) Henric Larsson Eding, til Kyrkobyn, blef, efter widlyftiga utländska resor, 1668 Häradshöfding i Wärmeland, afsade sig 1685, hade imedlertid upgifwet förslag och korta grep til en god och bätre hushålning för gemene Man och Almogen i Wärmeland. Han skal ock hafwa skänkt til Kon. Carl XI et eller 2ne besynnerliga Guld-äplen, dem han fått i Amerika. Des Fru är mig hittils obekant; men han † 1699.

(c) Erik Gyllenflycht, förut Andersson Schreuder, hade waret Vice-Häradshöfdinge och Vice-Lands-Secret. i Örebro, innan han fick jurisdiction efter Edingen. 1) g. m. Stina Anders-dotter, ofrälse, 2) Maria Linroth Eliæ-dotter.

(d) Sven Hasselbohm blef, efter studier och utländska resor, sidst, 1684, Assessor i Swea Hof-Rätt. Dog 1718. G. m. Maria Broman, Superintendentens Dotter. Son af P. P. i Fryksdalen, Magnus Marjestadius (Rådman Sven, Guldsmeds Son i Mariästad) och Anna Svens-dotter Camén.

1701. (75. † *Camenhjelm*, 1403 (e).
1703. (76. *Hermelin*, 1391 (f).
1704.

(e) Sven Camenhjelm, Hist. Professor i Dorpt 1689, och tillika Academie-Räntmästare 1700. Lands-Richter på Ösel 1701, † 1708, g. m. Cath. Åkerhjelm, Päst-Directeur Samuels-dotter med Cathar. Moksdorff. Då Ryssar och Satar, 1700, föllo in i Lifland, blef han ensam qwar wid Academien, som då war flyttad til Pernow, och böd til at hålla Studenterna tilsammans, så mycket han kunde. Son af Superintendenten Magist. Sven Elfdalius.

(f) Olof Hermelin, född i Philippstad, 1658, af Hammarsmeden och Borgmästaren Nils Månsson och des sednare Hustru, Karin Anders-dotter, Enka efter Borg- och Wågmästaren Olof Persson (Roman) i Christinähamn. Den unge Olaus Nicolai blef, någon tid, handledd i studier af den lärde Lectorn, Mäster Elof Schroderus, i Carlstad (Lärd. Tidn. N:o 40, 1764), til des han, under namn af Schragge, skref sig in wid Upsala Academie 1678. Men det säges at Kyrkoherdens i Philippstad, Mäster Simons, Söner nekat honom kalla sig Schragge, hwarföre han förbytte namnet til Hermelin, det de andre Barnen under Scholæåren i Philippstad kallat honom, på skämt, för hans qwickhet och geswindighet, då de kastade boll, lekte gömma, d. s. w.

Sæpe mihi videor silvis reptare jugosis
Exstruere & parvos, regna beata Lares,

talar han om sig sjelf och Philippstad i sin Hecatompolis. Ware huru det wil, så blef dock Hermelins-namnet störst, och så stort, at det och intet annat blifwet taget til mönster, då man skolat spå något stort om en Wärmelands Yngling -- hic erit alter ab Altero. Han wille sjelf, åfwensom Lagerlöf, icke wara Magister, men hjelpte många andre därtil under det han, från 1689 til 99, war Professor Eloqu. och Jur. Rom. & Svet. i Pernau, hwarifrån han blef Kongl.

Se-

1704. (77. † *Schraggenskjöld*, 1429 (g).
1705. (78. † *Cederstedt*, 1464 (h).
1712. (79. † *Rudenhjelm*, 1459 (i).

Secreter. och Historiogr. Regni efter Lagerlöf (Bägge til den suslan födde och wurne, om icke döden insallet för den ene och kriget för den andre.). 1701 blef Hermelin Secreterare wid Utrikes Expedition och 1705 Stats-Secreterare och Cancellie-Råd. 1706 undertecknade han, tillika med Gref Piper, Frids-Tractaten i Altranstadt, där Kon. AUGUST blef affatt. Men wid Pultawa, då Hermelins namn bland de andre förnämare fångarne blef upräknadt, war hans tid ute och han blef nedsablad på stället (Deras Excellencers R. R. Friherre Åkerhjelms och v. Rosens Relation M. S.). Den store Hermelin woro wärd et stort äreminne; men här är icke rum. Här fattas tid. Här brista krafter. Gift war han 1) m. Helena Jons-dotter Brehmskjöld, 1689, † 1698, 2) g. 1700 med Margretha Samuels-dotter Åkerhjelm, Professor Elias Obrechts Enka, som, 1707, blef Moder til Hans Excellence, R. R., m. m., Carl Hermelin, i hwilken Herre Ätten gått widare up i Friherreligt Stånd.

(g) Lars Schraggenskjöld, Brorson til N:o 31, Cammerer wid Påst-Contoiret i Stockholm och tillika i Reductions-Commission, † 1707 och då almänt beklagad. Ätten gick ut med Sonesonen, Carl Friedrik, Archlie-mästare, † 1742, ogift.

(h) Jonas Cederstedt, förut Carlstedt, blef, 1704, Assessor och, 1713, Råd i Bergs-Collegio. F. 1659, † 1730. G. m. Ulrica Cronström, Assessor Peters Dotter med Johanna Caspars-dotter Gråå. Son af Justitiæ-Borgmäst. i Carlstad, Salomon Pedersson, och Margr. Arvids-dotter Roman på Wästerwik.

(i) Benct Rudenhjelm, Stats-Commissarie, † 1723 barnlös. G. m. Catharina Daniels-dotter Tilás. Bror til Biskop Rudén.

1714. (80. *von Sandberg*, 1486 (k).
1716. (81. *Hjelmstjerna*, 1500 (l).
1717. (82. † *Simson*, 1526 (m.)
1719. (83. *Rudenskjöld*, 1583 (n).

(k) Olof von Sandberg, war Lagman i Wärmeland och tog afsked 1716; förut Assessor i Jönköping.

(l) Johan Hjelmstjerna het förr Finderus, och war Capitain wid Normarks Compagnie, men blef Major wid Uplands Infanterie-Regemente, war med wid Narwa, Riga och Thorns belägring, och sedan wid Norska Gränsen.

(m) Erik Simzon, Rytmästare wid N. Skåningarne, † 1720. G. m. Anna M. Johans-dotter Linroth, som sedan fick Lagman Nils Stedt. Son af Bergmästaren, i Upland och Norrland, Erik Simson och Maria Fernell, Borgmästaren Jon Jonssons Dotter i Philippstad med Lisbeth (Fernholm), Borgmästaren Måns Skräddares Dotter. Hit äro gifte Linroth, Gref Löwenhjelm, Stedt, Gref Posse, m. fl.

(n) Rudenskjöldar. Söner af wår Superintendent och sedermera Biskopen i Linköping, Doctor Torst. Rudén.

Christopher Rudenskjöld, den ende Sonen af förra giftet, Lieutenant wid Östgötha Cavallerie, † 1736. G. m. Engel Stapelmohr. Barnlös.

Carl Rudenskjöld, til Wärmelands ewerldelige heder, inskref sit namn 1708, i des Nations-Matrikel i Åbo och Ups., där denne Herren nu är högsta Styresman. Efter utländska resor blef Hans Excellence Commissions-Secreterare i Pohlen 1729, Minister därstädes 1735, och i Preussen 1744. Stats-Secreterare wid Utrikes Expedition 1747 och, samma år, Baron, Riddare af Nordstjerne-Orden och Secreter. af alla Kongl. Majestäts Orden 1748, men sedan Commendeur af alla, 1763. Hof-Canceller 1756. Præsident i Commerce-Collegio 1758. Riks-Råd 1761. Grefwe 1770. Upsala Academie-Canceller 1772. Ledamot

1719. (84. *Lagerborg*, 1620 (o).
(85. *Silfwerstedt*, 1641 (p).
(86. *Örncrona*, 1643 (q).

---

mot i Witterhets- och Wetenskaps-Academierne, m. m. Fru Riks-Rådinnan Rudenskjöld är en Grefwinna Bjelke.

Johan Rudenskjöld, Cancellist wid Utrikes Expedition.

Benct Rudenskjöld, 1743 Stats-Commiss., 1751 Riddare af Nordstjerne-Orden † 1760. Gift 1735 med Brita Kolthoff, Bruks-Patron Hermans Dotter, på Norum, m. Maria Hedengren.

Ulric Rudenskjöld, Commissions-Secreterare til Spanien 1740, Assessor 1746 och Råd 1758 i Commerce-Collegio, † 1764.

(o) Olof Lagerborg tjente sig up wid Lif-Regementet, från gemen Ryttare, tils han, 1719, fick Öfwerste-Lieutenants-caracter. G. m. Inga Pers-dotter Styf. Daniel Lagerborg blef, efter många Campagner, Öfwerste-Lieutenant wid Wästerbotningarne och R. S. O. † 1751. G. m. Sophia Elisab. Jacobs-dotter von Rohr. Bägge hafwa förut hetat Schragge. Bonden Ol. Olssons i Uggelsäter Söner.

(p) Benct Silfwerstedt, til Lund, Skällerö och Söderby, war sluteligen Hof-Råts-Råd i Swea. † 1738. G. m. Grefwinnan Catharina Johanna Gyllenborg. Dotter af Kongl. Rådet Gref Jacob och Anna Thegner. Son af Nämndemannen Olof Månsson, † 1702, och des sednare Hustru Brita Olofs-dotter, i Kilsta i Alster, hwadan han ock förut kallade sig Kihlstedt.

(q) Nils Örncrona, Commerce-Råd och Minister, Plenipotent. til Danmark. † i Köpenhamn 1734, barnlös. G. i Berlin m. Sophia Hedw. v. Bromberg.

Carl Örncrona, Rytmästare, † 1733. Gift med Anna Doroth. Reinholds-dotter Aarepp. Dessas Far,

Stads-

1719. (87. *Strömhjelm*, 1645 (r).
(88. *Borgenstjerna*, 1647 (s).
(89. *Carlheim*, 1661 (t).
1719.

Stads-Secreteraren i Stockholm, Christoph. Brunell, † 1704, war Son af Herr Nils och Sonesön af Herr Påfwel Nicolai, bägge Pastores i Brunskog.

(r) Arwid Strömhjelm war en af dem, som, i ungdomsyra, hålla lika kåra bröd eller död. Han war först Skräddare-dräng i Carlskoga och kallade sig Boström. Tog dårpå wårfware-penningar, men blef igenlöst af Fadren och kom i Skräddare-läran i Stockholm; men sedan han fick höra at de Swenske wunnet wid Narwa, tykte han at en ylit anstod honom bätre än synålen och prylen, for dårföre til Arméen och war Under-Officer då han, 1709, blef fången wid Pultawa och förd til Siberien, hwarifrån han eschaperade til Bender, och blef halfsierde år dårefter Cornet, Ryttmästare i Norska Campagnen 1717, och ändteligen 1746, Major wid Wästgötha Cavallerie. Afsked 1747, R. S. O. 1750. F. 1686. † 1767. G. m. Wendela Helena Molin, flygtig från Finland, † 1765. Son af Bergsman Anders Larsson och Sara Arvidsdotter i Trehörningen och Carlskoga. Här åro ingifte Carlström, Clerck, Rhebinder, Mannerhjerta, m. fl.

(s) Gabriel Borgenstjerna tjente såsom Lieutenant och Capitain wid Wärmelands Regemente wid gränsen, i Pomern, Mechlenburg och Hollstein, biwistade slaget wid Gadebusch och blef fången wid Tönningen. Majors afsked 1719. 1) g. m. Margr. Hammar, Rådmans-dotter i Uddewalla, 2) Anna Christ. Hårdh. Son af General Rumormästaren Gabr. Stjernberg och Margretha, Länsman Måns Werners Dotter på Swineberg i Fryksdalen.

(t) Håkan Carlheim, Bror til N:o 67, war sidst Assessor i Commerce-Collegio. F. 1660. † 1729, ogift. Med honom adlades 2 Brorsöner. Svante Carlheim fick, 1744, lof at uptaga sin afdödde Farbroders namn Gyl-

1719. (90. *Nordenfelt*, 1662 (u).
(91. *Jernfeltz*, 1676 (v).
(92. † *Möhlman*, 1663 (x.)
Vvv 4 1719.

Gyllenskjöld, N:o 67. Blef 1747 Vice-Corporal wid Drabanterne, och fick Corporals afsked. 1750 R. S. O. Född på Wågsnäs 1686, † 1758. 1) g. m. Rådmannens i Götheborg, Frans Schröders Dotter, Sophia Magd. Coppen, 2) Eva Charl. Carlsdotter Rosenström. Son af Banco-Commiss. Johan Carlheim och Anna Sparf. Benct G. Carlheim, Guardes-Lieutenant, † i Danzig, ogift. Son af Bruks-Patron Volmar Carlheim och - - Järnfelt, ofr.

(u) Johan Nordenfelt, Bergs-Fogde i Carlskoga, anlade sedan Gjuteri wid Norska gränsen och fick Öfwer-Commissarie-caracter, † 1725. G. m. Cath. Elisabeth Petre, Wilhelms-dotter.

Olof Nordenfelt, Bergs-Fogde i Philippstad, sedan Bruks-Patron wid Mölnbacka. 1) gift med Margr. Chr. Petre, den förras Syster, 2) Constantia Fehman, som sedan fick Öfwerste-Lieutenanten Mats von Törne. Söner til Bergs-Fogden Olof Norin, i Leke-bergslagen och Carlskoga, och Anna Grubb, som sedan fick Bruks-Patron Jac. Robsahm på Bofors.

(v) Crispin Jernfeltz hade tjent wid Cavalleriet, tils han fick Majors-afsked, 1720. R. S. O. 1751. Född 1694, † 1757. G. m. Friherrinnan Mertha Charl. Gustafs-dotter Fägerskjöld. Son af Theol. Prof. & Past. i Dorpt, Crispin Jernfelt, † 1695 (Borgmäst. O. Perssons Son i Christinähamn med Emer. Flygge), och Elisabeth Bröms, Kyrkoherden Er. Tilàs Enka.

(x) Jacob Möhlman är namnkunnig för sine rikedomar och sin beläsenhet. F. 1685. † 1755, ogift. Son af Bruks-Patron wid Hindewad Sven Björsson Möhlman, hwars Far, Rådman i Torshella, Björ Ingwaldsson, war född i Näs, i Rudskoga, 1603, af Ingewald Svensson därstädes och Malin, Fogden Simon Olssons Dotter i Långerud, i Wisnum, samt

Sy-

1719. (93. † *Rosengrip*, 1685 (y).
(94. † *Lindestolpe*, 1700 (z).
(95. *Adelswärd*, 1707 (a).
1720. (96. *von Nackrey*, 1712 (b).

1720.

Syster til Regements-Pastorn i Österbotn, Torbern Forsman, Morfaders Morfader til Adeliga Ätten Fredenheim.

(y) Elias Rosengrip från gemen Soldat tjente sig up til Premier-Major wid Wästgötharnes Tremänningar 1719, Öfwerste-Lieutenants afsked. F. 1670. † i Götheborg 1740, barnlös. G. m. Hel. Ryting, Son af Rytmästaren Torkil Rosell, i Wärmeland, och Mertha, Lieutenanten Nils Langs Dotter på Björsered i Ryr.

(z) Johan Lindestolpe, het förut Linder. Blef Medecine-Doctor i Hardewik. Skeps-Medicus 1709 och 10. Assessor i Coll. Med. 1719. En snäll Latinsk och Swensk Poët. 1) g. m. Anna Marg. Orn, 2) Friherrinnan Eva Christiana Jacobs-dotter Cronhjelm.

(a) Lenart Adelswärd, Borgaren Kejsers Son i Carlstad, war Lieutenant wid Adels-Fanan, g. m. Alethea Fr. Mejer. Ätten har sedermera gått i Friherre-Stånd.

(b) Christian von Nackrey behöll sit namn. Kom i ungdomen genom Norrige til Wärmeland, där en Länsman, i Grums, hos hwilken han angaf sit Paß, så mycket tykte om hans qwickhet, at han recommenderade honom til Rådman Lars Bratt i Philippstad, at förestå des Kram- och Järnhandel, det han ock med den trohet gjorde, at Brattens Enka, Lisa Jons-dotter Fernell, 1691, antog honom til sin Man, och Borgerskapet därpå walde honom til Rådman. Han gjorde Kon. CARL XI och XII ansenliga försträckningar, hwarföre han ock fick bo qwar i Staden, när det andra Borgerskapet utdrefs 1700. Men han war altid ärlig och stod, i all sin tid, på de utdömdas sida. F. 1665, † 1722. Äldste Sonen, Christian, född

1692,

1720. (97. *Bejerhjelm*, 1902 (c).
(98. † *von Camén*, 1735 (d).
(99. *Adlerstråle*, 1765 (e).
(100. *v. Wachenfelt*, intr. 1743 (f).

1692, dog samma år, som Fadren, efter hemkomsten från England, en högt studerad Man; men yngre Sonen, Lars, Herre och Bruks-Herre til Högkunda, Edswalla, m. m., har, i sit gifte med Catharina, Probsten Olof Ekmans, i Falun, Dotter med Beata Barkia, fortplantat Ätten, i hwilken äro ingifte Roos, Uggla, Löwenhjelm, Brumer, Gyllenspets, Antonsson, von Wachenfelt, m. fl.

(c) Christian Wilh. Bejerhjelm, Hattmakare-son i Wiborg, började med Volontair, men blef, 1718, Capitain wid Carlstads Compagnie. Afsked 1726, dog 1745, i Grafwa. G. m. Juliana M. Liljecrona, Capitain Caspars Dotter m. Agnes Rosenbjelke. 1752 blefwo 4 Söner introducerade. Då war Gustaf Förare wid Nerike och Wärmelands Regemente.

(d) Erland von Camén den förste, som blef adlad efter Kon. Friedriks Kröning. War Commerce-Råd, men hade förut mycket hjelpt Schmedeman wid samlandet och renskrifwandet af hans Justitiæ-werk. Hade ock rest utrikes. F. 1670. † 1729, ogift. Son af Superintendenten Benct Sv. Camén.

(e) Jonas Adlerstråle, förut Alstrin, från Volontair wid Nerike och Wärmelands Regemente, Lif-Drabant och följde Carl XII til Bender. Gick widare graderna igenom, at han, 1748, blef Öfwerste för Drotningens Lif-Regemente i Stralsund, och Riddare samt, 1755, Commendeur af S. O. F. 1684, † 1759. G. m. Christina Maria Wolf.

(f) Paul Friedrich von Wachenfelt, til Titterta och Ånaholm, Lieutenant wid Guardet i Köpenhamn. F. i Wismar 1700. 1) g. 1725 m. Hedvig Ulrica Rein-

1725. (101. *Löwenhjelm*, 1791 (g).
1726. (102. *von Hofsten*, 1794 (h).
(103. † *Camenskjöld*, 1795 (i).
1726.

Reinholds-dotter Uggla från Michelsön. 2) 1767 m. Margr. Elis. Rimner, Bruks-Patron Johans Dotter, wid Fösked, med Maria Björkman. Introducerad med 3 äldre Bröder, 1720, sedan Fadren, Majoren i Swensk tienst, David Friedrik, blifwet adlad 1688. G. m. Anna Hedwig v. Bylow, Landt-Rådets i Mechlenburg, Anders Bülows, Dotter. Son af Superintendenten, i Gustrow, Wachenhausen.

(g) Gudmund Löwenhjelm, til Ström, förut Nordberg, Auditeur wid Nerike och Wärmelands Regemente 1699, Vice-Häradshöfdinge i Wäster-syßlet 1702, dito i Bohus Län 1706, och tillika Borgmästare i Strömstad til 1711. Assessor i Jönköping 1716, Lagman i den nya Christinähamns Lagsagan 1718, men 1719 tilbaka til Assessor. Hofräts-Råd 1728, afsked 1732. G. m. Lagmannen Cederhjelms Dotter, Maria. Son af P. P. i Gilberga, M. Gudmund Norbergius, Probsten Erlands Son i Nor, och Elisabeth Flygge, Inspectoren Peters Dotter. I Sonen, Hans Sal. Excellence, R. R., m. m., Carl Gustaf, gick en gren i Grefligt Stånd af denna Familia, i hwilken äro ingifta Adlerberg, v. Nackrey, v. Wachentelt, m. fl.

(h) Benct von Hofsten, blef, efter ansenliga studier och utländska resor, sluteligen Commerce-Råd 1741. F. 1689, † 1752. G. m. Ingrid Brita, Bruks-Patron Henric Kolthoffs Dotter, på Brattfors, med Agneta Anders-dotter Bratt. Son af Probsten i Philippstad, Magist. Erland Hofsten, och Christina Bencts-dotter Camén, Superintendentens Dotter. Sonson af Probsten i Arwika, Magist. Nils Hofstenius, hwars Fader war Bonden Erik Nilsson, i Hofsten, Kjöla Soken, g. m. Karin Svens-dotter.

(i) Carl Benct Camenskjöld, Lieutenant wid Kongl. Gardet.

1726. (104. † *Nordenborg*, 1804 (k).
1727. (105. † *Nordenſwerd*, 1825 (l).
(106. † *von Lang*, 1832 (m).
1731. (107. *Brumer*, natur. 1855 (n).
1734. (108. *v. Rappolt*, 1870 (o).
1739.

---

det. † wid Friedrikshamn 1741, ogift. Son af Biſkop Benct, i Weſterås, och Biſkop Carlſſons Dotter, Helena Cederſtröm.

(k) Joh. Henr. Nordenborg, Major wid Öſtgötha Cavalleriet. † 1739, barnlös. G. m. Anna Chr. Rudenſkjöld, Biſkopen Rudéns Dotter. Son af Probſten i Frännefors, Pehr Gudmund Nordberg, och des förſta Maka, Margaretha Florenia, Kyrkoherden Torſtens Dotter i Frännefors.

(l) Nils Nordenſwerd, til Björneborg, tiente från de nedrigare grader och utſtod ſtora ſwårigheter i kriget genom Pohlen och Ukrain, fangen wid Pultawa, där han war Capitain-Lieutenant. Fick ſidſt Öfwerſte-Lieutenants afſked. R. S. O. 1751. F. 1683. † 1762, barnlös. Bror til N:o 89. G. m. Capit. Joh. Calmanders Enka, Ankien Ekebohm, † 1747, Dotter af Rådmannen Arvid Guſtafſſon, i Chriſtinähamn, och Eliſabeth Jernfelt.

(m) Johan von Lang, Krigs-Commiſſarie, † i Krigs-Contoiret i Krigs-Coll. 1743, ogift. Nils von Lang, 1728 Ammiralitets Cammar-Råd, † barnlös. G. m. Br. Cath. Adelcrans. Söner af Probſten i Gilberga, Magiſt. Jac. Lang, Lieutenanten Nils Langs Son, på Björſerud, med Sara Nordberg Gudmunds-dotter.

(n) Bernt Wilhelm Brummer, til Tråßnäs, m. m., Öfwerſte-Lieutenant wid Adels-Fanan. Född på Kankes i Lifland. † på Tråßnäs 1746, har Epitaphium i Mor. 1) g. m. Cecilia Mohrman, 2) Maria von Nackrey, Dotter af N:o 95. Son af Majoren wid Lif-Regementet til häſt, Otto Johan och Anna Margr. Dücker.

(o) Thomas Balthaſar von Rappolt, til Molkom, K. Rå-

1739. (109. *Wallencrona*, 1872 (p).
1743. (110. *Arnell*, 1885 (q).

1743.

Rådets, Öfwer-Ståthållaren Knut Posses Secreterare, och sedan Bruks-Patron wid Molkom. Född 1685, † 1748. G. m. Bruks-Patron Lars Ingmarsson Tingwalls Enka, Christ. Mar. Carlberg, född 1677, † 1744, Dotter af Borgmästaren Daniel i Carlstad. Son af Majoren Hans Henric v. Rappolt och Soph. Cath. Cluver, Segebade Cluves Dotter med Magd. v. der Hyde. Den 5 Junii 1778 fick Slägten, som skal härstama från Slesien, Kongl. Stadfästelse på Naturalisations-Brefwet den 16 Julii 1734.

(p) Olof Wallencrona, til Hammar i Bro, tiente sig up wid Nerike och Wärmelands Regemente, där han utstod många swårigheter och än wärre, wid 13 års fångenskap, i Siberien, då han war Lieutenant, men fick, 1722, Majors-caracter och, 1724, Capitains indelning. Blef, 1739, Major och biwistade Finska Campagnen. F. 1683. † 1748, en hederlig, älskad och saknad Herre. G. 1723 m. Margr. Tingwall, Stjufdotter af N:o 107, f. 1705, † 1766. Son af Borgmästaren Olof Wallengren, i Philippstad, och Lisa Carlberg, Jean Börjessons Dotter.

(q) Carl Arnell, tiente sig up mest inom Kongl. Cancellie-Staten, och blef Stats-Secreterare wid Inrikes Civil-Expedition, d. 13 Martii 1755, samt sluteligen Præsident uti Kongl. Bergs-Collegio. Son af Superintendenten uti Carlstad, Magister Jonas Laurentii Arnell, en Råd- och Handelsmans-son uti Hudwikswald, f. 1642, † 1707, och Helena Adlerberg, † 1743, Ärchie-Biskopens Doct. Olai Swebelii Dotter, som i sednare giftet blef Borgmästarens i Stockholm Aulæwills sednare Fru. G. 1720 d. 1 Martii m. Sara Aulæwill, f. 1687 d. 3 Julii ofrälse, Handels-Borgmästarens i Stockholm, Axel Aulewills Dotter med des första Fru, Anna Henrics-dotter Karckman. Herr Præsidentens Son, blef Riks-Råd, 1766.

1743. (111. *Adelheim*, 1886 (r).
1751. (112. *v. Echstedt*, 1931 (s).
1756.

(r) Johan Adelheim, blef, 1718, Häradshöfdinge i Christinåhamns Lagsaga och andra Häradshöfdingedömet; men gick af 1719, och anwände sedan besynnerlig flit både wid Lands-Culturen i Wärmeland, til hwars förbätring han utgaf Rön och Försök, som ock wid Bergwäsendet, til hwilken ända han å nyo uptog Tråskogs Kopparwerk, där han anlade Fridros Koppar- och Järnwerk, och Finnemåse-Järngrufwor i Bergslagen af ödesmål, 1739 Assessor, och 1760 Bergs-Råds-caracter. F. 1685, † 1763. 1) g. m. Brigita Bratt, f. 1710, † 32, Bruks-Patron Lars Jonssons Dotter, til Munkforsen, med Brigitta Hedengren, Olof Svenssons Dotter på Hedenskog, 2) Anna Lisa Hjertzell, Borgmästaren Gustafs Dotter i Götheborg, 3) Friherrinnan - - - Roos, Dotter af Landshöfdingen öfwer Elfsborg, General, m. m., Baron Axel Eric Roos til Dyngelwik, Rytmästaren Swinhufwuds Enke-Fru. Son af Bruks-Patron Erik Nilsson Borgström, på Borgwik, dog 1720, och Catharina Using, från Walåsen, född 1672, † 1751. Erik Nilssons Farfar war Asmund Matssen från Holland.

(s) Erik Gustaf v. Echstedt, til Skjönebohl, blef adlad såsom Capitain, R. S. O. 1759, Major 1760, Öfwerste-Lieutenants-afsked 1765. F. 1714, g. 1741 med Ulr. Eleon. Gadde, Öfwerstens Dotter. Fem hans Bröder blefwo antagne wid Riksdagen 1756, på samma numer: Svante Adolph von Eckstedt, sidst tjent såsom Capitain wid Normarks Compagnie, Majors-afsked, R. S. O., f. 1716, g. 1753 m. Elsa Cath. Uggla, Enka efter Lieutenant Jägerhorn, och Dotter af Capitain Carl Carlsson Uggla. Deras Dotter, Justina Margr., g. m. Capit. och Ridd. C. G. Matern. Johan von Echstedt, waret Corporal wid Drabante-Corpsen. Öfwerste-Lieutenants-afsked, R. S. O., f. 1720, g. m. Anna Hel. Arnell, Öfwerste-Lieutenanten Aulewills Enka.

Elias

Elias v. Echstedt, Pr. Öfwerste = Lieutenant wid Enke = Drotningens Lif = Regemente, R. S. O., född 1721, ogift.

Benct von Echstedt, waret Notarius i Kongl. Sw. Hof = Rätt, Assessors = afsked, f. 1723, g. m. Christ. Cath. Herwegh, Enka af Bruks = Patron Roman på Forßaqs.

Carl Ulr. v. Echstedt börgade 1745, såsom Fendrik, at tjena i Frankrike, hwarest han, 1757, blef Capitain en second. Biwistade åtskilliga affairer i Holländska och Tyska krigen, och i synnerhet slaget wid Rosbach 1757. Skuten med en musquet = kula genom kindbenet, i den häftiga bataillen wid Bergen, 1759 d. 12 Jan. Major, tillika i Swenska Arméen 1775 och, samma år, d 20 Dec., afsked. Riddare af S. O. och pour les Merites. F. 1725. † 1776, på Hanewik, just då han ämnade hålla bröllop med Fröken Henrietta Carol. Jägerhorn. Söner af Häradshöfdingen Johan Ekstedt och Justina Gyllenflycht.

(t) Joachim Wilhelm Liljestråle, tjent 12 år wid mindre sysslor och förrätningar inom och utom Swea Hof = Rätt. 1757 Advocat - Fiscal i Kongl. Cammar - Collegio, 1762 Lagman, 1772 Justitiæ - Canceller. Född 1721. G. 1759 m. Hedwig Beata Hacker, af en Engelsk adelig Slägt. Ehuru yngste Brodren, är dock Herr Justitiæ - Cancelleren i Adels = Br. uptagen för Caput.

Axel Eric Liljestråle, Bataillons - Pr. 1739, Reg. Pastor 1742 wid Nerike och Wärmelands Regem., Fält = Probst i slut på Finska kriget. 1759 i Pomern. 1763 P. P. i stora Mellösa. F. 1709. G. m. Magd. Doroth. von Boy.

Lorens Ingemund Liljestråle tjente wid Kongl. Amiraliteter ifrån 1726. Reste på Ost = och Wäst = Indien. Commenderade Skeppet Herkules, i Korpoström mot Ryssarne, 1743. Equipage = mästare på Skepsholmen 1760, sidst Öfwerste = Lieutenant wid Ami-

1759. (114. *von Lagerlöf*, 2038 (u).
(115. *Schröderheim*, 2046 (v).
1769.

Amiralitetet. F. 1710, † 1773. 1) g. m. Sophia Degerman, Köpmans-dotter, 2) Greta Lüning, Großhandlare-dotter, bägge i Stockholm.

Carl Peter Liljeſtråle. 1741 Fendrik, 1742 Lieutenant, 1749 Regements-Qwartermäſtare, 1751 Capitain, 1761 Major, alt wid Nerike och Wärmelands Regemente, afſked 1776. Biwiſtat Finſka och Pomerſka krigen. F. 1712. G. 1753 m. Eva Sophia, Aſſeſſorns i Jönköping, Flachs Dotter.

Guſtaf Adolph Liljeſtråle efter ſtudier i Upſala och wid utländſka Academier, Lector Philoſ. i Stregnäs 1760, ſedan 2:dus Theolog. och Probſt, Theol. Doctor 1772. F. 1716, † 1773. G. m. Lagman Palmeronas Dotter, Maria Catharina. Söner af Superintendenten Doct. Bröms.

(u) Erland von Lagerlöf, Stud. i Upſala 1751, Secreter. i Cancellie-Coll. (Secretarius Regius, Evergeta ætatem colendus. Se Fr. Weſterlinds Diſſ. de Sapientiâ Divinâ in Miraculis 1777.). G. m. - - Uggla, Dotter af Majoren och Ridd. C. Fr. Uggla, til Segmon, och Agn. Eliſ. Didron. Olof v. Lagerlöf, Stud. i Upſala 1755, engagerad i Kongl. Bergs-Collegio.

Söner af Superintendenten Doctor Nils Lagerlöf och des förra Fru, Anna Lagerlöf. Om denna Adeliga Ätt har jag ingen närmare uplyſning kunnat erhålla.

(v) Elis Schröderheim, Förſte Expeditions-Secreteraren i Inrikes Expedition, Ordens-Härold, m. m., g. m. Anna v. Stapelmohr.

Herman Schröderheim, Kongl. Hof-Prädikant och Kyrkoherde i Ölme-härad, g. m. Johanna Ullmark, Dotter af Bruks-Patron Magnus Ullmark, til Högden, och Maria Kolthoff Hermans-dotter. Jöran Schröderheim, Regements-Auditeur. Söner af Biſkop Schröder och des förra Fru.

1769. (116. *von Axelsson*, 2022 (x).
(117. *Nordenfalk*, 2065 (y).
1770. (118. *af Wallenstam* (z),

1770.

(x) Axel von Axelsson, Stud. i Upsala, 1746, där han twå gånger disputerade. Sedan Auscultant i Swea Hof-Rätt. Auditeur wid Dahl-Regem. Fält-Secreterare i Pomern 1757, Assessors-caracter 1759, därpå Slots-Fogde, och nu Under-Ståthållare i Stockholm. Ridd. och Commendeur af Nordstjerne-Orden. Friherre 1772. G. 1764 m. Hedwig Catharina Johans-dotter Gerdeschjöld, Præsidentens, i Kongl. Swea Hof-Rätt och Skatmästaren af Kongl. Maj:ts Orden, Dotter m. Anna Maria Wattrang.

Carl von Axelsson, Capitain wid Nås Compagnie, Major i Regementet 1779, R. S. O. G. 1775 m. Elsa Carolina Uggla, Maj. och Ridd. C. F. Ugglas Dotter med Agneta Elis. Didron.

Söner af Öfwer-Krigs-Commissar. Nils Axelsson och Anna Elis. Faxell, Syster til N:o 118.

Nb. Friherren, Underståthållaren, m. m., blef wäl af Högstsal. Kon. Adolph Friedrich adlad år 1760, men i anseende til då upstäld fråga, huruwida Ridderskapet och Adelen kunde ökas utom wid kröningar, blef diplomen ej utfärdad förr än 1769 den 1 Dec.; men Herr Capitainens Adels-Bref utföll 1772 d. 13 September, eller dagen efter, sedan Brodren blifwet Friherre.

(y) Johan Nordenfalk, Stud. i Upsala 1743, Extra-ord. Canceliist i Revision 1748, Kongl. Secreterare 1756, afsked. m. Revisions-Secreter. caracter. Vice-Landshöfdinge i Wäster-Norrland 1778. G. m. Elisab. Christ. Clason, Landsh. Ehrenswans Stjuf-dotter. Son af Probsten, i Kjöln, Erik Erlandsson Norén och Cajsa Faxell, Syster til N:o 118.

(z) Arvid af Wallenstam, Stud. i Upsala 1743 och i Lund 1744, Hof-Auditeurs-caracter 1750, Advocat-Fiscals dito 1756. F. 1729, † 1776 och blef

al-

1770. (119. *af Faxell*, 2106 (a).
1771. (120. *von Bähr* (b).
1772. (121. *Lindestam* (c).

---

aldrig introducerad. G. m. Maria Wester, från Haddebo i Nerike, som sedan fick Gener. Audit. Malmerfelt. Son af Gästgifwaren Jonas Benctsson, i Wall, och Maria Arvids-dotter Åberg.

(a) Benct af Faxell, Regerings-Råd och Minister i Neder-Saxiske kretsen, men förut Legations-Secreter. i Köpenhamn. Son af Probsten, i Kiöln, Sven Erlandsson Faxell och Maria Camén, Syster til N:o 97. Ätten härstamar från Bonden Marcus i Faxsta, i Wes-härad, i Kon. GUSTAF I:s tid. Des Son, Anund Marci, Kyrkoh. i Olme-härad, † 1596; des Son, Sven An. Faxelius, Probst i Kila, † 1663; des Son, Erland, åfwen Probst i Kila, † 1691, Regerings-Rådets Farfader, g. m. Maria Everts-dotter Strokjerk från Philippstad.

(b) Jacob Reinhold von Bähr, tjent wid Elfdals Compagnie och waret Stabs-Capitain wid Majorens Compagnie. Majors afsked. R. S. O. Bor på Manläns-godset Ramelshof, i Wendiske kretsen i Lifland, f. 1720, g. m. Christ. Elisabeth v. Haffstein, Dotter af Majoren och Krigs-Commissar. Peter Niclas och Judith Elisabeth Meck.

Henric Daniel v. Bähr, Mantals-Commissarie i Wäster- och Öster-Syßlet, f. 1721, fick, 1771 den 4 December, med sin Broder Kongl. stadfästelse på sit i krigs-tider förkomna adeliga Lifländska diplome. G. m. Stina Alstermark, Dotter af Rector-Scholæ, i Philippstad, Nils Alstermark och Magdalena Arenberg. Söner af Capitainen, wid Christinähamns Compagnie, Peter Bähr, † 1739, och Magdalena Lagerlöf, Superintendentens Syster, † 1778.

(c) Gustaf Lindestam, Capitain wid Enke-Drotningens Regemente, R. S. O. Son af Bergmästaren Gustaf Olofsson Lundstedt, til Lundsberg och Hanewik, och

1772. (122. *Gustafsskjöld* 2107 (d).
1773. (123. *Leyell,* 1531 (e).
(124. *af Geyerstam,* 2010 (f).

1773.

---

och Hedvig Bratt, f. 1720, † 1761, Dotter af Öfwer-Krigs-Commiss. Jonas Larsson Bratt, til Rotneros, och Eva Herwegh.

(d) Abraham Gustafsskjöld war Capitain wid Garnizonen i Christianstad, men blef, för sit tappra förhållande därstädes, 1772, Öfwerste wid Kongl. Maj:ts eget Regemente, R. S. O., och 1778 General-Major, kallade sig förut Helichius, Son af Kyrkoherden i Skåne, Olof Hellichius. Född i Stommen, wid gamla Dalby Kyrka, af Magist. Håkan Elai Hellichius, Theol. Lector i Carlstad, design. Pastor i Stafnäs, † 1688, och Elisabeth, Kyrkoherdens i Dalby, Herr Anders Benedicti, Dotter, af Herr Jons, i Rangedal, Ätt (se sid. 302), som förut ägt Capit. Eschil Gyllenspets.

(e) Carl Leyell, Auscultant i Bergs-Coll. 1736. Efter åtskilliga resor til Rikens Bergwerk, och smärre sysslor inom Collegium, ordinarie Proberare 1747. Vice-Bergmästare i Södermanland, Östergöthland och en del af Småland ifrån 1752 til 1754, sedan han likwäl förut från 1747, på 3 års tid, med egne medel, besökt de förnämste Bergwerk i Tyskland och Böhmen, och därwid gjordt sig känd at från et Fursteligt Hof få tilbud, at warda Bergs-Amts-Assessor, det han dock, af kärlek til hembygden, afslog. 1760 Bergmästare-Fulmagt. 1764 werkelig Bergmästare i Wärmeland. F. 1718. 1773, d. 26 April, uptagen på sin Farbroders, David Davidsson Leyels, Numer, som 1717 adlades. Son af Borgmästaren, i Stockholm, Johan Leyell. 1754 g. m. Ulr. Ekenberg, Dotter af Ryttmäst. wid Lif-Regementet, Lorens Ekenberg och Öfwerstens samt Commendantens i Stralsund, Königsheims, Dotter.

(f) Emanuel af Geyerstam, til Alkwättern och Lansfors, m. m. 1750 Auscultant i Kongl. Bergs-Collegio. Biwistade sedan, wid de förnämste Guld- Silfwer-

1773. (125. *Ferrner*, 1990 (g).
1774. (126. *Rosén af Rosenstein*, 2055 (h).

Ccc 2 Af

wer- Koppar- och Järnwerk i Riket, Smält-Processer, Bruks- och Tågtbyggnader, Stångjärns-smides-förbätringar, Cursum Chymicum, m. m., under de wittre och Bergkunnige Anton och And. v. Swab, Solberg, Benzelstjerna, Scheffer, &c. Reste 2 gånger til Dannemark och en gång til Norrige, men resan til England och flere utrikes Bergwerk, hwartil redan Kongl Paß war utfärdadt, afstadnade genom Bergmästaren And. v. Swabs sjukdom. Ifrån 1753 til 1767 Directeur af Uddeholmska Bolaget. 1770 Öfwer-Directeurs rang och heder. F. 1730. Gift 1753 m. Sara Helena Piscator, Dotter af Probsten i Elfdalen, Magist. Benct Piscator, och des första Fru, Magdalena Norin, från Gästrikland. Son af Bruks-Patron til Uddeholm, m. m., Benct Gust. Geyer och Lovisa Sophia Tranea, Amiralitets-Doctorns Jan Gotsk. Tranei Dotter med Elsa Carlström, Dotter af N:o 49. Bergmästaren Christofer Geyer war ifrån Tyskland, g. m. Dorothea Gilius-dotter de Besche. Deras Son, och Geyerstams Farfar, Skogs-Inspectoren Christofer Geyer, war g. m. Engel Carlberg, Borgmästaren Jean Börjessons Dotter.

(g) Benct Ferrner, Astronomiæ-Observator i Upsala 1751, Astron. Profess. wid Cadett-Corpsen i Carlscrona 1756, reste därpå til Frankrike och blef, efter hemkomsten, då warande Kron-Prinsens, wår nu regerande Allernådigste Konungs, Cavailler med Cancellie-Råds namn och heder. Ledamot af Wetenskaps-Academien och Patriotiska Sälskapet, Ridd. af N. O. 1778. F. 1724. G. m. Dorothea Janke. Son af Probsten, i Nor, Magist. Georg Ferner och Anna Hel. Norén, Dotter af Probsten Axel, i Ny-Ed, och Maria Iser. Probsten Ferners Far war Rådmannen i Philippstad, Jonas Göransson, född 1649, † 1701, g. m. Maria, Rådman Zegol Larssons Dotter med Anna Nils-dotter.

(h) Rosén af Rosenstein. Söner af Kongl. Lif-Medicus och

* * *

Af infödde Wärmeländingar hafwa 7 Familier hunnet up til Friherreligt stånd, och äro följande

Friherrar:

1652. *Rosenhane* (i).
1676. *Uggla* (k).

1703.

---

och Med. Professorn i Upsala, Doct. Samuel Aurevillius, och Sönesöner af Superintendenten Doct. Aurivillius, uptagne på sin Morfaders, Archiaterns och Ridd. Nils Rosén af Rosenstein, Numer.

Här får jag sluteligen anmärka, at för Numeris 113, 117, 118, 120, 121, 124 och 125 har jag ingen wiß datum på diplomerne, utan taget dem efter berättelser, kanske i orätta ställen.

(i) Schering Rosenhane, Riks-Råd, g. m. Beata Sparre, Benct Jöranssons Dotter, til Roßwik, med Christina Åkes-dotter Bååt, til Tidön. Joh. Rosenhane, Riks-Råd, Gustaf Rosenhane, Præsident i Dorpts Hof-Rätt. Söner af Drotning CHRISTINÆ den äldres Råd, Johan Rosenhane, til Torp och Catharina Arp, Fogden Schäring Erikssons, Dotter med Anna Ols-dotter Stengafwel, på Nynäs, hwarest Baronerne woro födde. I Ätten äro ingifte Horn, Hökeflycht, Hammarhjelm, Baron Lind, m. m.

(k) Clas Uggla, til Awersta, följde, såsom Drotning CHRISTINÆ Page, 1634, Sändebudet Friherre Erik Gyllenstjerna til Muscow och, 1635, Herr Axel Sparre til Warschaw. War med på Flottan 1644, men tjente sedan wid Armén i Tyskland och blef, efter slutad frid, 1648, Capitain-Lieutenant wid General-Major Pajkels Regemente. Reste 1650 utrikes, och blef, efter hemkomsten, Capitain wid Guardet,

1703. *Stuart* (1).
Ccc 3 1705.

det, hwarest han avancerade til Major under Polska kriget; men blef, 1657, Major wid Amiralitetet, hwarpå hans håg mest lekte, 1660 Amiral-Lieutenant, 1670 Amiral, därpå Amiralitets-Råd. 1676 commenderade han andra Esquadren af Flottan mot de Danske, sedan han, d. 17 April, blifwet uphögd i Friherre-stånd. Men i en tapper fäktning, den 1 Junii s. år, under Öland, emot Holländske Amiralen Tromp, råkade hans sköna Skepp, Swärdet kalladt, i brand, och han måste upgifwa en hieltmodig anda bland böljorna. Han hade i alla actioner, både til lands och siös, wisat mannamod, och Tromp gaf honom det witsord, at han gjorde, i sit yttersta, alt hwad en Sjö-hjelte kunde göra. Utomdes har denne Herren haft den heder, at han äger första rummet i Första Bandet och Första Stycket af Lefwernes-Beskrifningar, där, ibland annat, fälles om honom det omdöme, at „en del tillägga ho„nom förmätenhet och nog mycken ambition; men, „Nb. at han ej tålde någon öfwer sig af mindre genie „och förfarenhet, däruti har han liknat flere store Män, „både sam- och eftertida", wäl sagt och sant sagt. Des Fru war Christina Sparre, Dotter til Johan Benctsson til Nyßwik, Baron Schåring Rosenhanes Swåger. Son af Öfwersten för Finnarne, Johan Classon til Awersta, Sonesons Soneson af Hans Persson til Bosgården och Kerstin Arvids-dotter Store (se Adels-Matr. N:o 7) och Margaretha Gyllenmårs, Amiralen Olof Anderssons Dotter til Borarp. Här äro ingifte Baroner Lind och Palbitzki, Hammarhjelm, Silfwersfwerd, m. fl.

(1) Carl Magnus Stuart, til Carlberg, war sidst General-Lieutenant och Gouverneur i Curland; men bodde mest hela sin ungdoms-tid i Wärmeland, där han war född på Agnhammar, och namngaf Säteriet Carlberg. † 1705. G. m. Margr. Johans-dotter Funk, från Garpenberg. Son af Kamar-Herren David Jo-

1705. *Roos* (m).
1747. *Löwenhjelm*, blef Grefwe.
1772. *von Axelsson* (n).
1779. *von Nackrey* (o).

Af

Johansson, til Nackelsta, och des andra Fru, Beata Liljerahm, til Agnhammar (se Ad. Matr. N:o 6).

(m) Carl Gustaf Roos, war Öfwerste wid Nerike och Wärmel. och Gen. Major. Fången wid Pultawa 1709, och † 1722. 1) g. m. Christina Sparre, Baron Ugglas Enke-Fru. Hwarwid berättas den anecdote, at, såsom Kon. Carl XI, då Amiral Uggla, wid afseglingen med Flottan, af någon hemlig aning, spådde sig det ödet, at aldrig mer komma tilbaka, lofwade at wara en Far för hans Enka och Barn, i fall något dödeligt skulle honom träffa, så reste Konungen en gång, då han war i Wärmeland, at hedra Enke-Friherrinnan med sit höga besök, til Awersta, då hon nyß blifwet förlofwad med Roosen, som då icke war mer än Corporal wid Wästgötha Cavallerie. Detta förebrådde hänne Konungen på skämt, efter hon förut ägt en så hederlig Man, och en så stor Amiral. Ja, Eders Maj:t, skal då Frun hafwa swarat, jag sätter mer wärde på en lefwande Corporal, än en död Amiral, och om denne, som jag hoppas, gör sig wärdig Eders Maj:ts nåd, så kan han bli General. Det gjorde så mycket, at hon blef wigd wid honom, såsom Capitain af Guardet. 2) blef han g. m. Magdalena von der Noth, General-Majoren Thomas Dotter och Enka efter Capitain Johan Tordsson Bonde til Sund. Huruwida det äger grund, at hon waret född i Hedendomen eller Turkiet, men blifwet döpd i Swerige, som eljest trowärdigt Folk berättadt, kan jag icke säga. Son af Gustaf Eriksson Roos, til Korpgården från Hjelmsäter, och Sonesons Sonesson til Knut Bryngelsson (se Adels-Matr. N:o 3.).

(n) Axel von Axelsson (se Adels-Matr. N:o 115.).

(o) Olof von Nackrey, Häradshöfd. Östra Jurisdiction

1756,

Af wåre infödde Landsmän har ej blifwet mer än en

Grefwe (p).

1762. *Löwenhjelm* (q).

1756, därpå Assessor i Götha Hof-Rätt, Hof-Räts-Råd, General-Auditeur. Landshöfding i Halmstad 1771, Werið 1776. F. i Philippstad 1728. Son af Bruks-Herren Lars v. Nackrey (se Ad. Matr. N:o 95).

(p) Härifrån härstama dock deras Excellencer, Grefwarne Rudenskjöld, Hjärne, Hermelin och Friherr. Cronhjort, Broman, Stjernecrantz, Adelswerd.

(q) Carl Custaf Löwenhjelm, Häradshöfdinge på Dahl och i Wärmeland, Revisions-Secreterare, Justitiæ-Canceller och Baron 1747, tilböds, men afsade sig Riks-Råds-wärdigheten. Commendeur af Nordstjerne-Orden och Skatmästare af alla 1748. Riks-Råd 1752 sedan Hans Excellence förut, i 2 år, waret Præsident i Swea Hof-Rätt. Præsident i Lag-Commission 1762, och Cancellie-Præsident 1765, Lunds Academie-Canceller 1763. Wetenskaps-Acad. Ledamot, m. m. F. 1701, † 1768. 1) g. m. Anna Lisa Kolthoff, Bruks-Patron Olofs Dotter, på Forsnäs, med Catharina Ekebohm, f. 1711, † 1737. 2) Anna Stina Rudenskjöld, Biskop Rudéens Dotter och Enka efter N:o 103 i Ad. Matr. 3) Juliana Simson, Dotter af N:o 82. Son af N:o 100.

En eller annan gång hände, at Sal. N. N., Amiralen, m. m., Gref Carl Sparre, bodde på Hammar i Wes-härad; men huswudsakeligen är Herr Öfwersten, Gref C. G. Löwenhjelm, til Cathrinäberg, Löfene, Apertin, Carlslund, m. m., g. m. Sara Cathar. Linroth, den förste Grefwe, som i Wärmeland ned-

VI. Besynnerliga och owanliga Händelser i Wärmeland.

Det är wäl icke utan, at många sådane tildraget sig här, så wäl som annorstädes. Wille man ock taga en hop berättelser, af Almogen, på god tro, så skulle man därpå få en nog ansenlig lista (r): men icke finner man särdeles många anteknade (ſ). De äro dock några, såsom, til exempel:

1623. Midsommars-afton föll, wid en stor wattuflod, som gick öfwer hela Landet, et stort stycke, af Tosebergs-högden, ned i Fryken, med förskräckeligt brak och buller, af hwilket berg, åtminstone 1664, ännu syntes uppe öfwer watnet skog och grus (Gyllen. Diar.).

1626,

---

nedslaget sina fasta bo-pålar, så at Folket omkring desse Säterierne så, med tiden, så lätt för at minnas Grefwens tid, som de i Holstein, Gref Christofer, och i Finland, Gref Pehr. (Se Holbergs Danska Hist. och Tunelds Geogr.

(r) Såsom, til exempel: när alt Folket på en Kyrkobåt i Lyswik förgiks i Fryken, fant man en Hustru igen i Wärmeland, hwilket sågs af namnet i hännes Psalmbok. Men hwar står det skrifwet? Swar.

(ſ) Mången torde wilja fordra sådant i Kyrko-böckerna; men jag har hört en eller annan Capellan ursäkta sig därmed, at de hafwa inga Kyrko-böcker i sine Soknar, emedan de alla skola wara hos Pastor til rättelse wid Kyrkogångar, Personalier, Lysesedlar, Attester, o. s. w. Om nu en har Böcker för flera Soknar, så tör wäl blifwa liten tid bry sig med, at upskrifwa bagateller; dock sker det ej på alla ställen.

1626. Natt til Nyårs-dagen kom en så stark storm från Nordan, på en sträcka i Ölne- och Wisnums-härader, at stora masttrån och wida skogsfält föllo omkull, såsom swedjefall. Taken blåste af husen, skorstenarne följde efter och knapt någon gärdesgård stod qwar. Wid Bro Kungsgård förde wädret en stor båt öfwer en lång äng (Gyllen. Diar. (t).

1632. Dagen för Olofs-messan kom et så starkt och owanligt åskedunder, at stora stenar klyfdes utur hällebergen, at gropar blefwo efter och månge trän slogos sönder. Folk och fänad föllo til jorden såsom döde (Gyll. l. c.).

1634. I Maji och Junii kom, mest på alla orter i Wärmeland, en stor myckenhet gula Möss, stackota och breda, stora som små Gås-ungar. De kommo ned med rägn, så at somliga fastnade på gärdesgårdarne och många drunknade; men de andra grofwo sig gropar i jorden och förtärde grödan, följde ock in i ladorna om hösten; men wintren kom bittida, och då fröso de alla ihjäl. Pa-

(t) En äfwen sådan hiskelig storm kom från Nordwäst, 1635, den 6 Nov. som, på 3 timmar, fördärfwade skogen och slog sönder båtar och skutor wid stranderna (Gyllen.) för 3 à 4 år sedan lyfte en orcan et stort båthus, wid Säby oskadt, på andra sidan älfwen.

storn, Herr Håkan, i Wes-härad, hade sedt sådana på fjällen, och wetste säga Folket, at de Norske kallade dem Lemmer, Lemus, (Id. l. c.).

1634. Wid denna tid hände, at af öfwersta spetsen på Rånkeberget, i Älgå, utgick en stor elds-låga, med stort brak och dunder, hwilken swängde sig öfwer sjön Rånken til et annat berg i Öster, och där förswan; men lemnade i Rånkeberget efter sig et ganska stort hål, omkring hwilket berget är helt rödt (Gyll. Diar.).

1642. Mest hela året gick i Carlstad en pestilentialisk feber, hwaraf dödde mycket Folk, unge och gamle, fattige och rike. Innan de dödde, blef kroppen all öfwer med spottor och fläckar (Id. l. c.).

1663. Hela Rötmånaden rägnade grufligen; men i synnerhet föll d. 10 och 11 Julii, wid Christinähamn, så mycket, at alla Broar gingo ut, och mest alla Dammar, Hamrar, Qwarnar och Sågar följde med strömen. Höet flöt bort, säden fördränktes och små-kreaturen drunknade (Id. l. c.).

1664. I Januarii gick all snön bort och blef et sådant len, at redan d. 20 gingo Wallbarnen i skogen och lullade, likasom

om

om sommaren, hwilket warade hela wintren (Id. l. c. (u).

1665. Den 5 Januarii war stark jordbäfning, mest på alla ställen. Först wid midnatten, sedan om ottan. Husen skakades, och jorden gaf sig i sår såsom diken, hwilket sågs wid Sunne Kyrka och flerestädes (Gyll. l. c. (v).

1665,

(u) 1617 frös ingen is på någon sjö eller wik, hwarföre det året länge bar namn af det stora Len-året (Gyllen. Diar.). 1750 hade wäl sjöarne lagt sig; men de gingo bittida up, så at det war ock et stort len-år.

(v) Med denna har jag funnet 17 Jordbäfningar i Wärmeland. 1589, 1592 och, i synnerhet, 1595, den 12 Febr., war så stark jordbäfning, liksom jordens grundwalar skulle rubbas ur sin ställning (Carlstads Kyrko-Bibel.). 1693 omtala Hjärnes Flockar här en jordbäfning. 1729, den 22 Jan., en stark jordbäfning, at fenstren darrade. 1733, d. 22 Junii, kl. 3. 1744, d. 13 Martii, kl. 1. 1750, den 21 Dec., kl. 2 om natten (Carlst. Kyrko-Bib.). 1755, d. 1 Novemb. När Lissabon förgicks, omtalte Avisorne äfwen någon slags owanlig rörelse och wälfning i några sjöar här på gränsen. 1758, om Lusse-natten, war en stark skakning wid Philippstad och annorstädes. 1759, natt til d. 22 Decemb., kändes en stark jordbäfning (Carlst. Bibel.). 1765, den 21 Martii, kl. half 8 f. m., kändes någon anstöt af jordbäfning, wid Carlstad (Inr. Tidn. N:o 26.). 1766, d. 13 Martii, kände H. Lector Matthelius en skakning wid Yngshyttan. 1772, om Nyårsnatten, kändes jordskakning wid Sunne mo. 1775, i Jan., kändes, på Refswiken i Mikleswik, skakning och buller, som af en starkt dånande eld. 1776, den 15 Jan., kl. 5, 6 war så stark jordskakning i Sunne mo,

1665. I Maji kommo wilda Ulfwar til Wisnum och Warnum, som sökte in i gårdar och hus, och beto och sargade många månniskjor, hwilka dåraf dödde. (Gyll. l. c. (x).

1670. Om hösten skedde et grufligt jordskjålp wid Normarks Grufwor, då en stor del föll in i sjelfwa gårdet och sand dårefter (Hjärnes Flockar.).

1685. Rågnade Hwete ej långt från gården Sten, i Ny Sokn och Arwika (Bisk. Rhyzelius.).

1690. Om Sommaren gick skog-eld mest öfwer hela Wärmel., fördårfwade swedjefall, åkrar och ångar, och hade ån gjordt större skada, om icke d. 18 Julii kommet rågn.

- - - Wid samma tid lyfte skyn en båt på Lyssjön, i Lyswik, med en Piga, som satt uti, högt öfwer skogs-topparne. Båten slogs i spildror, då han föll tilbaka i wa-

---

ne mo, at sångarna lyfte sig från gålfwet, dörarna sprungo up, och brödspetten kastade sig i wädret. 1777, den 6 Januarii, mårktes åfwen sådant wid Kjårne, i Remsåter, fenstren skalrade, hus och sångar rördes och råmnor sågos i marken.

(x) Sal. Archiatern von Linné, berättade, at Wargar först följde Armfeldts Armée öfwer Fjällarne, då den mest frös ihjål 1719. Men denna omståndighet och Gyllenii anmårkning 1637, at på Rikes-mosan, wid Ölme-hårad, plåga månge Wargar uppehålla sig, intyga, at de waret hos oß före 1719.

watnet; men Folk war wid hands, som frälste Pigan (y).

1696, och de 2 följande åren, war så stor mißwäxt, at säd knapt mer fans, än den Kon. CARL XI från Liffland skaffade til Wäls Magazin.

1699, d. 31 Dec., stod Gullspångs-älf hela dygnet stilla (z).

1713 och 14 war Klara-älf så liten, at man i Grafs Soken körde öfwer hänne med kärra, och wid Biskops-gården i Carlstad gick endast en liten ådra, bred som en båt-längd. Ifrån Gunnar-skjär, på Hammarön, kördes den 3 April, 1714, til Carlstad, med kariol.

1715, i April, skedde et stort bergfall, i Persbergs Grufwor, hwarwid några människjor omkommo.

1742, war en så stor hunger i Wärmeland, at några 100 Hushåll sändes härifrån til Österbotten, at få bättre utkomst (a).

Men

(y) Probsten Vigelii Anmärkn. hos Pr. Hofst. M. S.

(z) Hon hade åfwenså gjordt 2 gångor förut i det förra Seculo, då bägge gångorna följde krig därpå, och Folkets spådom träffade ock in 1699 (Ramar-Herren C. Sparre); men 1759, d. 6, 7, 8 Febr. och 1762, d. 7, 8, 9 Febr., gjordes ingen upmärksamhet däröfwer.

(a) Konung FRIEDRICH skref til wederbörande, at draga försorg om dessas bergning; men jag wet ej af hwad

ort

Men til hösten blef en urminnes härlig sädeswäxt. Hafren wardt lång, som Råg (b).

* * *

Sluteligen böre wi icke förbigå at nämna de Höge Kongl. Personer, som i detta Tidehwarfwet behagat hedra wårt Land med sina nådige besök. På sine särskildte ställen få wi därwid nogare anföra de besynnerligare omständigheter:

1624, K. GUSTAF ADOLPH, wid Kroppa, Philippstad, Normarks Grufwor, m. m. (c).

1676, Kon. CARL XI, i Carlstad, Hammarön, m. m.

1679, i Augusti månad, kom K. CARL XI från Skåne, genom Nordmarks-härad,

---

orsak somlige swulto ihjäl och andre kommo hem igen, där de sedan tjente för drängar på de gårdar, som de wid bortresan sålde. Jag är okunnig om någon Slägt är qwar i Österbotten. Men 1655 skedde härifrån en tämelig utflytning til Amerika. De kommo icke tilbaka.

(b) Äfwenså 1743 och 1745, med säd och gräs öfwer hela Wärmeland. På samma sätt förhöll det sig ock efter 1772 och 73 års mißwäxt; de följande åren hafwa, Gudi ärar! waret, i mer eller mindre mån, härliga.

(c) Det berättas, at Kon. CARL X:s Lik fördes genom Wärmeland til Stockholm från Götheborg 1660; men därom är jag owiß, äfwensom om Drotning CHRISTINÆ wistande i wårt Land.

rad, til Kjöln, utdömde Eda Skans, reste til Magna i Norrige, samme dag til Carlstad och, genom Christinåhamn och Carlskoga, til Kungsöhr (d).

1683 höll Högbemälte Konung mönstring i Christinåhamn.

1686 skal samme Höge Konung kommet från Dalarne, öfwer Tiomils-skogen, in i Elfdalen och widare, genom Carlstad, til Christinåhamn, där han höll mönstring (e).

1691, d. 25-29 Julii, mönstrade förutnämnde Höge Konung Regementet på det nyß uphugna Knektfältet wid Carlstad. Reste sedan til Götheborg (f).

1698, om Fastingen, höll Kon. CARL XII mönstring i Christinåhamn.

1716, om wåren, reste Arf-Prinsessan ULRICA ELEONORA, genom Wärmeland, til Åmål, at besöka sin Gemål, Arf-Prinsen FRIEDRICH af Hessen, och samma wäg tilbaka.

Samma år, och 1718, wistades Högstsal. Hans Maj:t,

(d) Probsten Hofsten M. S.

(e) Det tyckes, som Kon. CARL XI åfwen waret i Christinåhamn 1693, och då rest incognito til Philippstad och Persberg; men jag äger än ingen fulständig kundskap om det åratalet.

(f) Id. l. c.

Maj:t, Kon. CARL XII, flere gångor i Christinåhamn, Carlstad, wid Eda Skans, o. s. w., tillika med Hertig. af Holstein, Arf-Pr. af Hessen och Generalen *Poniatowsky*, nu warande Polske Konungens Fader.

1746, kort före midsommar, täktes deras då warande Kongl. Högheter uppehålla sig 3ne dagar i Christinåhamn.

1754, i September, höll Högstsalig Hans Maj:t, K. ADOLPH FRIEDRICH, Kongl. mönstring i bemälte Stad, i närwaro af Hännes Maj:t, Drotning LOVISA ULRICA.

1768 behagade Hans Kongl. Höghet, då warande Kron-Prins, i September månad, nådigt bese Bergslagen och Philippstad.

1772, i November, täktes wår Allernådigste Konung, GUSTAF III, i sällskap med Sin Herr Broder, Hertigen af Östergöthland, anställa Sin Höga Eriksgata genom Wärmeland til Götheborg och widare.

1778, i September, behagade högbemälte Hertig bese mönstringen i Carlstad.

VII. Om

VII. Om Krig.

Sedan friden war slutad, i Knäred, med de Danske, 1613, hade wäl Konung GUSTAF ADOLPH, åt den sidan, fredligt, så långe han lefde, ehuru han icke altid war så säker, utan måste åtminstone hafwa däråt et waksamt öga. Jag wet icke hwad, som, 1624, gifwet anledning til någon mißhällighet; men Konungen fann sig föranlåten, at, samme dag som han gaf *Bo Ribbing* fulmagt på Landshöfdinge-Ämbetet i Wärmeland, d. 4 Febr. förenämnde år, äfwen ,,gifwa honom i befalning Krigs-,,folkets anförande, i fall han förmärkte något ,,fiendtligt på sina gränsor" (g); dock höllo K. GUSTAF ADOLPHS ständiga segrar, förmodeligen, de Danska wapnen i skidan. Äfwenså skedde det i 11 års tid efter Konungens olyckeliga fall wid Lutzen. Men et nederlag, som de Swenske ledo, wid Nördlingen, 1642, satte et mod i de Danske, som, genom flere anledningar, ändteligen gjorde Fältmarskalken *Torstenssons* inbrott i Hollstein nödigt 1643. Där hade han en sådan framgång, at de Danske icke hade, på några få månader, mer qwar än 2 Städer af hela Hollstein, Schleßwig och Jutland. Knapt mindre framgång hade *Gustaf Horn* i Skåne, och Swenska Flottan til sjös. Men de Danske wille göra försök, at

(g) v. Stjernm. Höfd. M. P. II. M. S.

åt Wärmelands-sidan hämmas, hwad de på andra ställen ledo, och föllo där in med en ansenlig styrka. Efter deras förnämste Anförare, *Hannibal Zeestedt*, har detta krig i Wärmeland och på Dahl fått sit namn och ewig åminnelse.

1. Hannibals-Fägden (h), 1644.

År 1643 war man wäl icke så tilreds, at någondera kunde göra inbrott i annans Land, ehuru kriget då brann hästigt på andra ställen; men året därpå war Dansken färdig, at gifwa Wärmeländingarne tidig nyårs-gåfwa. Såsom gerna plågar ske wid sika tilfällen, war ryktet åfwen här i förwäg och ökade sig altid på wägen. I Gilberga fick man om ottan, den 11 Jan. 1644, weta, at fienden fallet in i Wärmeland. I Carlstad utspriddes, ungefär samme dag, at han war redan kommen til Nors och Grafwa Soknar, och alt kom i förskräckelse och rörelse. Trummor och Kläckor börgade gå

(h) Så kallas den i Fryksdals Dombok, 1690. Gränse-folket har härifrån börgat inom sig en slags ny Epocha: Min Farfar war så gammal, at han kunde skjutsa tråssen i Hannibals-fägden. Min Mor war född 7 år efter Hannibals-fägden, o. s. w. Jag hemställer en förnuftig eftertanka, om icke Balsis-fägden bör snarare föras til det förr beskrifna kriget, 1611, det Baltzar Bäck anförde mot de Swenske. Åtminstone tycker jag, at Balsis af Hannibal Zeestedt är nimis longe petitum, då det kunde fås lättare.

gå. En del af Folket pläckade med sig något af det de ägde, och andre glömde altsammans, då de, hals öfwer hufwud, gåfwo sig ur Staden. Ryktet gick än längre, til Ölme-härad och Christinåhamn; men altid med den obehageliga påst, at fienden war uppå dem, härjade och brände, och ju längre det kom i öster, ju mer tiltog förskräckelsen, och en bedröfwelse kom öfwer alt Folk. Men faran war ännu i sig sjelf icke så stor, och fienden låg stilla wid gränsen.

Ehuru många bi-wägar äro imellan Wärmeland och Norrige, så är dock icke mer än den enda, som går förbi Eda, och som jag förr så ofta nämndt, på hwilken man med beqwämlighet kan komma bägge Riken imellan, då man undantager sjö-wägarne, när stark winter infaller. Men detta året war ingen winter, utan mest lenwäder, och hela Norska Magten samlade sig åt **Magnors**-sidan.

Däråt stötte äfwen de nästgränsande Bönder ur Wärmeland, at ligga i wakt, och börgade med detsamma at bygga en Skans, wid **Morast** Bonde-hemman och en älf inwid landswägen, den de wäl befästade. De Norske gjorde dem intet hinder, utan lågo på sin sida stilla och upförde där för sig äfwen en Skans.

Det finnes icke, at någondera Parten företaget något fiendtligt mot annan, så länge wintren warade; dock lefde Folket i ständig fruktan, och när Fastings marknad inföll i den nyß anlagde Christinåhamn, woro ganska få, som wågade resa dit, både af Köpande och Säljande.

J Maji månad förlades Bönderne af Öster-Syßlet på wakt i Morast Skans, och stodo där til medium Julii, då de fingo gå hem til sin hö-and, då Dahl-Regementet gick genom Philipp-stad. Detta gjorde så mycket, at Wärmeland hittils slapp fiendteliga besök, då däremot Åmål och Wänersborg blefwo brände. Men se-dan drogo de Norske sig in öfwer gränsen.

Wid Emterud, i Eda Soken, tog en del af dem sit fäste och bygde sig där en Skans; men den fingo de icke länge behålla. Herrar *Gustaf Stake* och *Ifwar Bagge* togo honom med härsmagt in, brände honom up och ruinerade den i grund, den 21 Sept. om morgonen, sedan de nedergjordt 150 Man, taget en Capitain, en Lieutenant, en Regements-skrifware och 14 Gemena til fånga, hwilke fördes til Stockholm.

Wåre innehade ännu Morast, men icke des mindre funno de Danske utwäg at komma in i Eda, där de, til en börgan, upbrände Långlands- och Tella-hemman, inwid gränsen, i October månad. De hade ock upbygt twänne Skansar inom wår gräns, wid Magnor och wid Skillingmark, hwilken sidstnämnda Soken de med plundrande mest förstörde.

Jmedlertid hade de Swenske nu fått rådrum at samla sig. J October låg fult med Rytteri i hwar Bondegård i Kjöln, och omkring Prestegården stod en stark wakt af Bönder och gamle Krigsmän. Wid denna tiden tyckes

kes det hafwa sig tildraget, at Landshöfdingen *Olof Stake* med 200 Ryttare utdref ur Wärmeland 2000 Danskar, som där infallet (i); men på hwilken ort det skedt, är mig obekant.

Dock kommo fienderne snart äldre och mansstarkare tilbaka. *Hannibal Zeestedt* kringrände, d. 18 Novemb., Morast med 14,000 Man, och wåre Bönder flydde strax. Commendanten och Lieutenanten *Salomon Göransson* (k) med de öfrige Officerare blefwo gjorde til Krigsfångar. Fienden lade sig där in och börgade härja och plundra de näst omliggande Hemman och Byar i Eda (l), och man fann sig på wår sida nödsakad, at åter upbåda Almogen på wakt til Eda Soken. Wäster-Sysslet kom först, och Öster-Sysslet i Dec. månad.

I samme månad, den 19, gick fienden utur Skansen öfwer skogen til Hammar (m) och slog där sit läger. Wårt Folk bestod af Bönder, några 100 Finnar och et antal Ryttare. De läga

(i) v. Stjernmans Höfd. M. P. II. M. S.

(k) Det blef sedan utspridt bland Almogen, at han blifwet förgjord af en annan Lieutenant wid Normarks Compagnie, Isak Arvidsson, i Rud och Stafnäs (Jöse-h. Domb. 1646.).

(l) De gårdar, som aldeles i grund blefwo brände, woro Wasby, Hammar, Helgebo, Morast, Långlanda, S. och N. Emterud (Jöse-h. Domb. 1629.) och Tilla. De öfrige undgingo wal icke plundring.

(m) En Bondegård, något norr om den kullen, där sedan Eda Skans blifwet upförd.

go i Byn, et Hemman ej långt därifrån. Så oöfwade de än woro, påfunno de dock et krigspuß, som ännu i wår tid skulle, wid lika tilfälle, hedra en General. De gjorde en bred wak twärt öfwer By-sjön, imellan Byn och Hwittensten, at fienden ej måtte slippa längre in i Landet (n). Imedlertid hölt Rytteriet på båda sidor dageliga skärmytslar på isen, och några föllo på bägge sidor.

Den 22 December war en Söndag. Då, bittida om morgonen, så snart wåre hade hållet sin gudstjenst (o), kom fienden ut på isen och försökte, at med bräder komma öfwer waken. Då börgades et slag, som icke är så aldeles wanligt i Historien. De Danske wille öfwer, och de Swenske fäktade emot.

Fienden lät några grofwa stycken spela löst på wåre Bönder, som höllo sig ute på isen, under

(n) I wår tid är landswägen så ställd, förbi Eda Skans, at jag ej kan finna et slikt förbehåll på By-sjön skulle gagna, utan at man likafult komme fram, så wida icke Skansen ladehinder i wägen. Eljest, hwad fältslag på is angär, är ock här et artigt krigsgrep omtalt bland Folket. Norske och Swenske Bönder møttes, til någon myckenhet, på en sjö. De kommo öfwerens, at slås Man för Man, och den, som tappade, skulle nedsänkas och dränkas i en därtil uphuggen wak. Sedan mistningen war lika stor å båda sidor, togo de qwarblifne fram sina bränwins-flaskor, togo sig so gu en dram eller to, och foro, som wänner, hwar hem i sit Land igen.

(o) Herr Petrus Andreæ Tivander war deras Prest, och tillika Skans-Prädikant på Morast (Jöse-h. Domb.).

der det Rytteriet och Finnarne höllo sig wid ändarne på waken. Bönderne uthärdade manneligen fiendens eld, som ockſå hade wädret emot sig; men wåre ägde däremot en fördelaktig stålning wid en ſkogslund på wästra ſidan, där waken ändades och landswägen gick fram. På östra ſidan hade Finnarne och Rytteriet höga berg til hjelp, at fienden ej kunde ſlippa fram, ehuru ſkarpt han ſköt, och äfwen wid wästra ſidan gick bröstgånges på.

Dagen är wäl wid denna årstiden icke ſå lång; dock tyckes wåre ſtridande hafwa gjordt et dagswerke drygt nog, och de ſkilgdes icke åt förr än ſolen gick ned. Då börgade fattas krut och lod för wåre; men de woro ändå icke ſtraxt rådlöſe. En hop Folk war med ifrån Carlſtad, förmodel. ſmå-Borgare och Båtsmän, de ſkuro tenn-knapparne ur ſine kläder och betjente ſig af i ſtället för kulor. Det ſatte dock mod i fienden, när han fick höra, at wåre begärte krut och lod til låns af hwarandre, ſå at han, med fördubblad ſtyrka, anſatte paſſet wid wästra ſidan; men ehuru litet de hade at ſkjuta med, ſläpte de dock icke hwarken paſſet eller landswägen, förr än deras Capitain, *Lorentz* (p), blef ſkuten i axlen; då drog hwar på ſit håll i mörkret, ſom får utan herde, med den lilla tröst, at på hele da-

(p) Han lärer haft ſit Compagnie i Fryksdalen; åtminſtone bodde han där, och hans Enka ägde där Donations-gods.

dagen hade de ej förlorat mer än 30 Man, då de likwäl nedergjordt 300 Norske.

Fienden tågade dagen därpå til Kjöla Soken, där Folket måste bereda sig på en bedröflig Jul. Han framfor där jämmerligen med plundring och sköfling (q); men begaf sig sedan til Normarks-härad, och spridde sig ut i Holmedal och Silbodal, och därmed tog detta bedröfliga året sin ända.

Jag har icke på något ställe funnet, at Fryksdalen eller Elfdalen något besynnerligt lidet i detta krig; dock woro de beredde til motwärn, och i synnerhet anlade nu Fryksdalingarne en Skans wid Sund-ändan, söder om sjön Kymmen, på en backe, där dock icke annat än en ridwäg gick fram ifrån Gråsmarks-orten och Uddheden, öfwer Finnskogen til Treskog i Gunnarskog (r). Huru denna befästning waret anlagd, utwisar namnet än i dag, och kallas den Spanske Ryttare-backen (s).

* * *

Förra året tyckes icke anstalterne hafwa waret nog tilräckeligt gjorde, til en öfwerlägse fiendes

(q) Han war redan öde-lemnad 1664, (Gyll. M. S. l. c.).

(r) Wid Tinget, 1649, uptogs dock ej mer än en enda gård, Lesserud, såsom bränd och i grund förstörd.

(s) På denne wägen kunde man helst komma ur Norrige, genom Långerud och Bogen. Den war wäl icke af de bäste; men man kan här säga om en ströfwande hop Norske, då de gjorde sig hopp om rof och byte, hwad ordspråket eljest säger om et högre ämne: Invia virtuti nulla est via.

des motstånd, och sådant war icke at undra på. Swenska Krigsmagten hade knapt haft 1 års rest på trettiotwå års tid, ifrån Kon. CARL IX:s död, och den hade icke undgått skarpa sm[illegible]-bad under hans lifstid; däremot hade Danske Troupparne merendels fått hwila ut (t). Utomdes måste wåre dela sig på så många håll. I Tyskland, Jutland, Hollstein och Skåne fordrades ansenliga Arméer, och Wärmeland blef en oförmodel. och ny tummelplats, den man förut icke tänkt på. Men år 1645 grepo sig de Swenske här så mycket kraftigare an. Då blef stark winter och bätre åkeföre, än året förut.

Wid årets början kom et antal Fotfolk ifrån Upland, under anförande af *Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna*. 600 Man däraf inquarterades i Warpnäs, och straxt därpå följde et Compagnie af Drotn. CHERSTINS Lif-Regemente. Om Pålsmessan kommo 200 Man Fotfolk från Jönköping, och icke långt därefter stötte Fält-Herren *Gustaf Otto Stenbock* med en Fana til häst och en Fana til fot, hwilka woro komna ifrån Tyskland (u), til de förre.

 Fien-

(t) De Danske hade endast blandat sig i Tyska kriget 1625, och blefwo twungne at göra frid 1629. Däremot slogs Kon. GUSTAF ADOLPH ständigt, antingen med Dannemark, eller Ryssen, eller Pohlen, intil des han, 1629, med denne sidste, gjorde en wapne-hwila; men 1630 började han å nyo sine segrar i Tyskland.

(u) Gyllen. l. c.; men i Stenbocks Personalier står: några 1000 Man.

Fienden hade imedlertid haft rådrum at sprida sig widare ut ifrån Normarken. Straxt efter nyåret gick han från Silerud in i Swanskog. Wåre Bönder, som ännu woro mest ensame och icke hade fått förstärkning, lemnade dock icke alt oförsökt, utan nedhöggo skogen på Dahlborumpan (v), och gjorde et stort wåhl imellan Swanskogs, Kihla och Mo Soknar. Et Parti af fienden kom dit, som straxt blef slagen och drifwen tilbaka; men wåre Bönder, en oförsökd och oöfwad menighet, af rådhåga förskräkte, at fienden skulle komma starkare igen (x), öfwergåfwo sin fördelaktiga påst och gingo hwar til sit. Fienden hade då icke swårt wid at breda sig ut öfwer Swanskogs och Tweta Soknar; men när han kom til Säfflebron, war den upkastad, så at han icke kunde komma öfwer in uti By- och Milleswiks Pastorater på Näset. Han drog sig fördenskul, med hela sin styrka, til Åmål och lade sig där ned, sedan han öfwerfaret och utplundrat hela Kjöla, Silbodals, Holmedals, Blomskogs och Sileruds Pastorater, med Swanskogs och Tweta Soknar.

Så woro sakerne beskaffade wid Norske gränsen, när General - Maj. *G. O. Stenbock* nyli-

---

(v) Så kallas en udde af Dahl och Mo- eller Laxarby Soken, bestående af 4, 5 Hemman, och stöter imellan Sileruds- och Långseruds Soknar.

(x) Äro Gyllenii ord. Dock är til märkande, at här hade icke de Danske Jöse-häringar emot sig.

nyligen fått i befalning, at med några 1000 Man gå til Wärmeland (y). Han gick, utan ringaste motstånd, genom Gilberga och Rihla, til Åmål, i hopp, at där träffa sin fiende; men denne drog sig undan längre ned på Dahl. Där rastade *Stenbock* litet, och fick imedlertid förstärkning af 200 Man, som Öfwersten *Welam Philips*, den 25 Februarii, förde genom Carlstad. Genom hela Dahls Land foro de Danske grufweligen fram, och wåre tågade efter. På Wånersborg gjorde fienden 3 fåfänga anfall, och när wåre woro ändteligen så nära komne, at de tilbödo honom en slagtning, flydde han, hals öfwer hufwud, hem til sit land: wid Uddewalla, den 28 Februarii. Han war då wid paß 7000 Man stark (z).

Morast Skans innehades ännu af de Danske och ägde de där en stark Besätning. De Swenske slogo läger wid Ragnerud (a), midt emot Kjöla

i Lik-pr. 1686.
(y) Se hans Personalia af Isogæus,
har at
(z) Det synes, på flere ställen, at jag til det mesta för de
tacka Kyrkoh. i Bohlstad M. P. Gyllenius,
underrättelser, jag här funnat lemna. Han är tro-
wärdig och war mest närwarande på alla ställen. Om
Wärmeland hade haft en Gyllenius i hwart Seculo,
skulle wår Historia på sit wis, wara lika så säker, som
den Chinesiska.
(a) Jöse-härads Dombok 1645. Öfwersten Welam
Philip, commenderade där under Gen. Maj. Stenbock.
Eljest har man funnet namn på några andre Öfwer-
star, såsom: Gabr. G. Oxenstjerna, Abrah. Cronhjort,
J. M. Wrangel, Joh. Gabr. Oxenstjerna, Thure Bjelke,
Gustaf Stake, Ivar Bagge, m. fl.

Kjöla Kyrka, inwid sjön Hungen, och affände dårifrån nödigt Manskap, at angripa Skansen. Efter en lång bloquade betingade sig sluteligen de Danske, at aftåga utan gewår; men så snart de hade upgifwet Skansen, flydde de af rådhoga in i Norrige och upbrånde dår 4 sine egne Skansar, i fruktan at de eljest skulle komma de Swenske til nytta. Detta skedde Pingest-afton eller den 24 Maji.

Sedan hade wåre fri och öpen wåg alt intil Glåmman i Norrige, men det finnes icke at de gjorde något infall dit; utan i Augusti månad blefwo några fanor Krigsfolk affände til Götheborg ifrån Morast, dår nu mera Rytmåstaren *Peder Bondesson* war förlagd til Commendant (b), och icke långt dårefter fick man spörja den hugneliga tidning, at Frid war slutad i Markaryd d. 13 September 1645 (c).

* * *

Ifrån den tiden fick Wårmeland fågna sig åt frid i 12 år, då Jöse-hårads och Normarks Inbyggare hade tilfälle at, til någon del, bota de refwor, som i Hannibals-fågden blifwet dem tilfogade; men sedan Kon. CARL X drifwet Pohl-

(b) Han ligger med sina 2 Hustrur begrafwen på Nors Kyrkogård.

(c) Swerige fick då Gothland, Ösel, Herjedalen och Jemtland til ewerldelig besitning, och Halland til försäkran på 26 år.

Pohlske Konungen, *Johan Casimir*, ur sit Rike och mest intaget hela Pohlen, fick han tillika Kejsaren och Brandenburg til fiender. Ryssen gjorde ock infall i Liffland, och då trodde Dannemark icke tid wara at långre sitta stilla. Konung CARL gick sielf med stor lycka öfwer isen på Bält in i sjelfwa hjertat på Dannemark, men til Norske gränsens förswar beordrade han Riks-Drotzen Grefwe *Pehr Brahe* och Generalen *Gustaf Otto Stenbock*. Såsom den förnämste Anföraren för de Norske het *Iwar Krabbe*; så fick ock detta krig af honom namn.

2. Krabbe-Fägden, 1657.

Å Swenska sidan lärer man i tid haft orsak at befara et hastigt besök ifrån Norrige, och därföre wille man i tid sätta sig i stånd at kunna göra motwärn. Redan 1656 roterades Almogen i Wärmeland, Nerike och flere Gränsegen i Wärmeland, Nerike och flere Gränse-Provincier, under Öfwersten *Granatenfelts* cominando (d). Et Bergs-Regemente upsattes wid samma tid (e). General-Majoren Gref *Gustaf Oxenstjerna* höll nästa år mönstring i Haga, i Eda Soken, hwarest, wid denna tid, Eda Skans nyligen blifwet antagd, sedan Morast nu mera war lemnad öde. De Danske drögde icke heller länge med sit inbrott, utan

(d) v. Stiernm. Adels-Matr. p. 445.
(e) Id. l. c. och Jöse-h. Domb. 1659.

utan anfölle, wid Matsmesso-tiden, Eda Skans, och den Danske Öfwersten *Michael Obitz* tog honom snart in, genom Besätningens owarsamhet. Men såsom Generalen Gref *Douglas* kom strax därpå antågande, förnaglade *Obitz* alla Styckena, brände Magazinerne och drog sina färde (f).

Jag har ej haft tilfälle at få se några Tideböcker, som gifwa underrättelse om detta kriget (g), så at man därom kan få et fulkomligt begrep. Det enda, man snart wet, är, at de Danske drogo sig tilsamman och ärnade sig in i Swe-
ri-

(f) Probst. Hofstens M. S. om Wärmeland.

(g) Den waksame Gyllenius war nu rest til Åbo Academie. I detta kriget måste dock hafwa passerat hwad än almänt omtalas i orten. De Norske gingo öfwer gränsen och rastade på Långelanda Säteri, i Eda Socken; men Bonden där i Byn, Anders Regardsson, tog 2ne Karlar med sig, hwar och en stälde sig et stycke från den andre, och lossade så af sina bössor på 3 särskilda håll, hwarpå följde et utrop: Fall nu på, på alla sidor, så skole wi fösa dem i sjön hwar enda kjäft. I häpenheten torde de Norske icke bida, fört än de woro hemma i sit Land, och de 3 Swenske fingo så mycket til byte, som de andre haft med sig.

Emedan Morast Skans war nu utlagd, lade sig några Bönder, af eget beråd, på wakt inwid Bron därstädes, och när de Norske kommo, war en af wåre så wiß på konsten, at han med en kula nedlade deras Anförare, och de wände i ångsten tilbaka (Nämndem. Brynte Olssons i Rußgården Bref.). Bonden Anders Dönesson, i Långelanda, skal ock en gång hafwa ensam, med en gammal trumma, wändt om en ansenlig skara fiender.

rige (h); men Gref *G. O. Stenbock*, til at hindra sådant, beslöt, i strängaste kölden, efter nyåret 1658, at förekomma fienden och sjelf göra en cavalcad (i) in åt Norrige, hwilket ock hade den werkan, at *Iwar Krabbe* med sin Armé måste draga sig tilbaka alt intil Bergen.

Imedlertid hade dock någon mindre Norsk Tropp, eller något ströfwande Parti, infallet i Eda, 1658 om Britmässan, och där å nyo sköflat Helgebohl och borttaget därstädes alt hwad dem anstod och rörligt war (k). I Gunnarskog lågo ock, några år härefter, Gränsjö-hemman och några andre smärre gårdar öde, til en åminnelse af detta krig (l). Men mera har jag ej kunnat härom upleta.

Konung CARL X twang de Danske til at ingå frid i Roskild 1658, d. 24 Febr., men den kunde knapt spörjas til Wärmeland, förr än han å nyo blef bruten, och Krigs-Theatren stod här lika öpen. Konungen dog 1660, och sam-

---

(h) De woro Skansen åter så nära, at wåre egne, i häpenheten, sjelfwe upbrände Proviant-huset, och Öfwersten Casp. Flemming blef så illa skuten af de Danske, at han, efter fridens slut, war sängliggande i Carlstad.

(i) Äro M. Isogæi ord i Personalia wid Gref Stenbocks Likprädikan.

(k) Jöse-h. Domb. 1659.

(l) l. c. pro Anno 1662. Det är icke troligt, at Normarken denne gången undgått fiendtligt besök; men jag har ännu icke haft tilfälle at se des Domböcker. I Fryksdalen och Elfdalen nämnes ingen ting därom.

samma år slöts en ny frid wid Köpenhamn, den 23 Maji, men jag har ej funnet orsaken, hwarföre Manfolken från Carlstad, 2 år därefter, i Julii månad och midt i höands-tiden, lågo utskrifne wid gränsen (m). Förmodeligen hade man, å wår sida, sett någon rök, som dock, til lycka, ej slog ut i låga.

Wärmeland fick glädja sig åt fridens sälhet på 14de året, men då upwäxte å nyo en hiskelig ofrids-storm, hwaraf äfwen wåre Gränse-härader i synnerhet blefwo skakade. Detta krig har fått namn både af den Danske Fältmarskalken och af tiden, på hwilken det warade.

3. Güldenlöws-Kriget, eller Fyra års Fågden, 1675.

Krig, ehuru länge de kunna wara påtänkte i Potentaters hufwud, så komma de dock merendels hastigt, och emot förmodan, öfwer Undersåtare; icke annorlunda än hiskeliga molnskoar, efter blidaste solsken. Så skedde det i Wärmeland med Hannibals-fågden, och så lärer förmodeligen nu skedt med Güldenlöws-kriget. Men som den tiden icke bestod sig någon *Gyllenius*, eller des like; så kan jag icke gifwa

(m) Jöse-h. Domb. 1662. Öfwerste Posse höll skrifningen i Carlstad d. 2 Junii (Gyll.).

wa därom annat än en hoppläckad underrättelse, så långt som sanningen och några få öfwerlefwor i Skriften kunna mig leda.

Hufwudsakeligen börgade Kon. CARL XI detta krig på Skånes, Hallands och Blekingens räkning, och hwad som Wärmeland kom däri at deltaga, war nu, som de fleste gånger förut, ej annorlunda at anse, än som et bihang. Men dock fick det däraf sin dryga känning.

Eda orten, där all-fara-wägen är Riken imellan, blef wäl ock denne gången krigets hufwudsäte inom Wärmeland. Wi hafwa förr nämndt, at där war Eda Skans anlagd i förra kriget. Denne hade alt sedan waret hållen wid magt och war så ansedd, at Commendanten därstädes, äfwen i fridstider, war Major. Om nu warande Regering fant något fel i anläggningen, sedan de Danske, 1657, hade så lätt at få honom in, kan man nu icke weta; men 1675 fick Ingenieur-Capitainen *J. v. Seulenberg* i befalning, at göra honom mindre åt Byssjön, och *Seulenberg* blef sielf Commendant. General-Majoren *Gyllenspets* drog strax Wärmelands Regemente hit, och Öfwerste *Kruus* stötte därtil med et annat. Utomdes samlades hit Bergs-Regementet, och Almogen från hela Landet låg här i wakt, hwarjämte äfwen en utwakt ställdes up längs gränsen, under anförande af Capitainerne *Christofer Spak* och *Heming Stjernholtz* (n).

(n) Fryksdals Domb. 1676, Wisnums dito 1692, Kils- och Ölme-härads 1684, m. fl.

Men som alt detta icke kunde ske i hastighet, och på en gång, så fick Danske Arméen tilfälle at gå in öfwer gränsen, och wågade äfwen, under sin Anförare *Wibe*, at i 3 dagars tid belägra Eda Skans. Det skedde i början af kriget, eller 1675, men de måste, med oförrättade ärender, draga sig tilbaka. Dock gjorde de, utom Skansen, widt och bredt de fattige Gränseboarne stor skada med plundrande, härjande och brännande.

Följande året, 1676, gjordes å wår sida större anstalter til förswar och motwärn. Et Läger sammandrogs på Dahls Land, dit hwar fjerde Man, af Näs-härad, i Augusti måste sig begifwa. I samme månad skrefs hwar tredje Man i Bergslagen, Dalby-Bönderne bygde sig en egen Skans wid Persby, och en hop Fartyg utrustades i Wänern, öfwer hwilke Stads-Major. i Stockholm, *Didr. v. Ejsen*, fick högsta befälet; men Öfwer-Krigs-Directorium i Wärmeland hade Riks-Drotsen *Thord Bonde* 1677.

Ifrån långliga tider har Gränse-Almogen brukat at, wid ofrids-tilfälligheter, upställa wakt i de närmast gränsen liggande Byar och Paß, at därinom föra all sin löse ägendom i förwar. Så gjorde de ock nu. Bönderne i Helgeboda, Bortan och flere Byar trodde sig säkre med sin boskap och sin öfrige ägendom, då de förde den til Gränsjön, et längre från gränsen liggande Skogs-hemman i Gunnarskog.

Men

Men de Norske, som dock icke utgjorde någon ordentelig tropp Krigsfolk, utan en ströfwande hop af Bönder eller Husmän, funno tilfälle at smyga sig förbi Gränse-posteringen och til Gränsjön. Där gjorde de sig et gladt gästabud, och när de drogo tilbaka, drefwo de med sig 140 styck. stor Boskap (7 tjog fulwäxte Naut (o), togo med sig all mat, spannemål och kläder. Och som de wid återfarten måste gå genom Bortans gård, där Bönderne, icke wäntande några sådane besök, woro bortfarne til sine Säter, at bärga hö, blef en Bonde, *Per Håkansson*, som af händelse war hemma wid gården, af dem ihjälskuten, fönstren på twå tredjedelar af detta widlyftiga Hemman borttagne, skåp och dörrar sönderhugne. Wåre fingo därföre ingen annan hämnd, än at en Finne sköt en Norsk til döds, hwilket ställe än i gården upwises.

Men detta war ändå någorlunda drägligt ondt för Gunnarskog Soken. Lotten blef än wärre för Eda. Där blefwo större delen af gårdarne i grund fördärfwade af fienden, och dem han icke kom åt, måste erfara icke mycket bätre öde af wåre egne. Hwarest det tilbar, röfwades bort stora och små kreatur, hästar och alt dödt, som nyttigt war och med någon beqwämlighet kunde fraktas bort. Til exempel får jag nämna: I Morast skonades icke en gång

(o) Så lyder Almogens utsago, som bestyrkes af Jösse-härads Domb. 1678.

gång sjelfwa teglet i murarne, utan fördes til Norrige, Qwarnen upbrändes och stenarne söndersloges, och alt hwad som war gjordt af järn, intil minsta spik, togs bort. Åswensä skedde med 14 andre gårdar (p) i Soknen, och desutom blefwo Broarna wid Morast, Ämterud och Magnor fördärfwada.

Det tyckes hafwa gått något bätre til i Kjösla. Nog blef där Leserud i grund förstörd 1675 om hösten, och Ragnerud blef af wåre egne lika illa medfaren. Det är ock icke utan, at flere Hemman därstädes måst erfara fiendtlige besök (q); dock förmodel. af mindre betydelse, såsom därom intet nämnes i Domböckerna.

En ansenlig tropp Norske ordentelige Soldater hade marcherat öfwer Glomsfjället, i affigt at dra-

---

(p) De woro Häfwelsrud, Mällby, Hällteberg, Hälgebo, Ås, S. Ämterud, Kyrkoskogen, som låg utom alla wakter, Kortlanda. Men Morast, Wästby, Hammar, Wästergården, Haga och Nolby blefwo fördärfwade dels af wåre, dels af fienden. N. Ämterud lemnades öde straxt om hösten 1675.

(q) En ansenlig hop Norske kommo tågande på sjön Hungen, i affigt at draga längre in i Landet; men några få personer i gården Skarebol, där nu Noresund ligger, hopsamlade alla de klädes-sorter, de kunde öfwerkomma, dem de bredde ut öfwer gärdesgärdarne. De fiendtlige trodde, at så många kläder betydde mycket Folk, och torde ej gå längre, utan wände hem igen. Då torde skedt, hwad som berättas, at de, på hemwägen, togo Finne-Lasse, som stod wakt i gården Gryttwe, til fånga, sedan de förgäfwes på honom lossat flere skott. Sedan de, wid en annan wakt, hugget honom i axlen, kom han ifrån dem hem igen.

at draga för Eda Skans, och rastade i Mohlgård, i Järnskog Soken. Härom fick en hederlig Bonde, *And. Jacobsson*, i Gunnarsrud, Skillingmark Soken, kundskap, samlade et dussin Karlar, hwilke han låt gå öfwer en wik af Hemsjön, i stålning af ren marche, med bössor eller mousquetter, men straxt wände genom en liten skog åter tilbaka öfwer samma sjöwik, och det så många gånger, at de Norske blefwo rädde för en så stor myckenhet Snapp-hanar, och drogo sig tilbaka.

Bonden påhittade icke detta krigspuß för inte (r); Men imedlertid gjorde de Norske på hemwägen hwad skada de kunde, och upbrände gårdarne Råmgjäng, Fjäll, Låstbyn, Gjälsbyn och Wadjungs Ed, samt bortförde med sig twå gamle Gubbar (s).

 I Fryks-

(r) Anders Jacobsson, som 1688 underskref Knekte-Contractet, och, 1693, war Riksdagsman för Normarks- och Jöse-härader, blef ansedd med den nåd af Kon. CARL XI, at han, i sin lifstid, fick besitta Gunnarsrud skatt-fritt, och, för hans Efterkommande, är det ewerldeligen förmedlat til hälften (Herr Probsten Doct. Sv. Norén, och Nämndem. Brynte Olsson i Rußgården.).

(s) Den ene Gubben stungo de ihjäl på Solfjället, men på den andre stungo och höggo de buken sönder, så at tarmarne gåfwo sig ut. Sedan släpte de honom, och han hade fått tilfälle at komma hem, med litet lif, då någon war så behjertad, at han twättade tarmarne och lade dem i så god ordning, han kunde, tilbaka igen i sit rum, hwarefter magen syddes ihop, och Karlen skal hafwa lefwat därefter i flere år (Nämndem. Brynte Olsson.).

I Fryksdalen stod ock wakt wid gränsen, under Fenriken *Erik Klemetssons* befäl; men det kunde dock icke hindra, at ju många Hemman blefwo plundrade och sköflade, silfwer, penningar, gewär, spannemål och boskap borttagne (t). Så slug war fienden, at han helst passade på när de Swenske hade sine Bönedagar: ty då wetste han, at mesta Folket war til Kyrkan.

Fryksände Soken war den enda i Fryksdalen, som stötte intil Norrige, och Gråsmark gick så nära, at endast en liten kil af Gunnarskog skjuter där fram imellan. Men utom den olägenhet, som bägge desse Soknar hade af så nära granskap med sin fiende, kom ännu en annan från deras egne grannars sida. De måste ensame hålla wakt wid gränsen, utan någon den ringaste hjelp af de öfrige 3 Soknar, hwaröfwer de ock billigt klagade wid Härads-Tinget 1678.

Älf-

(t) Många af desse Hemman hafwa ej blifwet namngifne; men i synnerhet blefwo desse, som alle ledo 1676 och 77, fritagne från 10-Dalers skatten 1679: Kjellingerud, Zwitkjärn, Gransjön, Wasserud, Östmark, Mellmark och N. Lekwatnet i Fryksände, Gråsmark i Sund och Zensgårdstorp i Ämterwik. Wåre Finnar trodde sig hafwa rätt at göra repressalier på Norska sidan, med åtskillige infall och ströfwerier; men bägge Commendanterne, både på Eda och Winger, skrefwo därom til Länsman Werner, och alt röfwadt blef i qwarstad satt, samt widare ströfwerier förbudne (Fryksdals Domb. 1678.). På Torpet Wiken, under Fjäll i Eda Söken, har man funnet pilar, äfwen på sjelfwe träden, hwarmed de Swenske dödat några Norske.

Älfdals Härad bygde sig en egen Skans, wid Persby i Dalby, där de sjelfwe höllo wakt, lönte Waktmästare och Skrifware, och undandrogo sig ändå icke at ligga wid Eda Skans. Om detta war orsaken, eller något annat, så blef, weterligen, icke mer än en gård i Häradet, Wiggen kallad, plundrad af de Norske, som til stort antal hade där infallet. Någre utlefwade Folk hjelpte de ock til at blifwa unge på nytt, lika wis, som Prins *Asmund* hjelpte Käringen i Ängeland (*Rolfs Gotr.* S. sid. 239.).

Om Nordmarks Härad, utom Järnskog och Skillingmark, som förr äro nämnde, har jag ingen kundskap fått, mer än at i slut af kriget brände de Norske Holmedals Prestegård och plundrade Kyrkan (u).

För öfrigt bör jag icke obemält lemna, at då warande R. R. m. m. Grefwe *Gustaf Otto Stenbock* (utom Riks-Drotsen *Th. Bonde*) i detta krig war 3dje gången anförtrodd högsta styrelsen af Förswars-werket wid gränsen, hwarwid han, med heder, biwistade 3 campagner (*v*).

(u) Kyrkoherden Dusinius hade, af otidig rådhoga, brutet sönder dörrar, fönster-karmar, m. m., och fört med sig bort alt, som rörligt war. De Norskes Anförare, Cuningham, sade därföre; ty han hade wäntat sig annan fägnad i Prestegården: Efter här är alt rillagadt at brinna, så tänden på. Kalken tog han ur Kyrkan, men den kom tilbaka sedan frid blef sluten (Fru Probstinnan Fjellman.).

(v) Isogæi Lik-Pr. öfw. R. R. m. m. Grefwe G. O. Srenbock, 1686.

Men Wärmeland hade dock mesta orsak at glädja sig åt Friden i Lund den 26 Sept. 1679.

Wårt Land njöt då fridens lugn i 30 års tid. Nog börgade K. CARL XII et krig med Dannemark 1699; men det blef, så til sägande, lika snart ändadt som begynt, och Wärmeland hade ingen känning däraf (x). Hade icke Pultawa blifwet et så äfwentyrligt mål för denne Konungs eljest altid segrande wapen, så hade denne glädjen warat längre; men då trodde Konungen i Dannemark sig hafwa orsak och tilfälle at förklara Swerige et krig, hwaruti Wärmeland, både i börgan och än mer i slutet, måste taga sin stora del. Det har ock sit eget namn, som jag tror ingen rätsint, utom desto större orsak, skulle önska blifwa ändradt,

Sidsta Ofriden, 1709.

Så snart det spordes til Wärmeland, at de Danske, 1709, infallet i Skåne, är icke at undra, om här upkom en förskräckelse, så mycket mer, som det mesta Krigsfolket war bortfört i fångenskap åt Siberien, Eda Skans låg förstörd och Landet stod öpet för fiendtlige anfall.

Men

(x) Befalning gafs likwäl, 1699, at et Amunitions-hus skulle byggas på en liten högd, utom Östra Tull-porten i Carlstad, nästan kringfluten af älfwen, så at endast en liten graf skulle skilja det från Landet (Palmsk.).

Men Landshöfdingen, Frih. *Cronhjelm*, drog straxt hederlig försorg, at, utom det Gränse-Compagnierne, til 500 Man, lågo, efter gammalt bruk i krigstider (y), hemma i Landet, en Bonde-här samlad. wid gränsen, under Öfwerste *Granfelts* commando, Wårdkasar eller Kumel anlades på alla berg och högder, at gifwa tilkänna om fiende wore i antågande, och Kongl. Råden i Stockholm sände snart Generalen Gref *C. G. Mörner* hit, hwilken Herre förlade wårfwade, ordentelige Troppar längs gränsen, både i Wärmeland och på Dahl (z).

Dock war, til all lycka, utom det Konungen i Dannemark förmodeligen behöfde största styrkan af sin Krigsmagt på andra ställen, ännu en wänskap imellan Norske och Swenske Gränse-Bönderne, så at månge woro i swågerlag förenade, och, efter 30 års fred, hade de i förtroende drifwet handel med hwarandre (a), så at ingen synnerlig fiendtlighet förspordes åt wår gräns, förr än Kon. CARL XII,

(y) Man har intet exempel på, at Gränse-Compagnierne någon gång waret ut-commenderade förr, än i sidsta Pomerska Kriget, så at Kon. CARL hade dem hwarken wid Narwa eller Pultawa, ehuru han då ingen ofrid hade med Dansken.

(z) Desse woro Burenskjölds, Sparrfelts, Patkulls, Bildsteins, Schommers, Grundels och Fleetvods Infanterie-Regementer; men til häst Aschebergs, Bjelkes och Duckers Dragoner (Kyrkoh. Lind jun.).

(a) Doct. Norbergs Hist. om Kon. CARL XII, T. II, sid. 559.

efter sin hemkomst från Turkiet, börgade fatta anslag på Norrige (b).

Nog

(b) Gouverneuren Lewendahl gjorde wäl, 1711, infall med et eller annat Parti, öfwer gränsen, hwarwid Almogen måste lemna hus och hem samt boskap och annan ägendom til byte (Norb. l. c. 141), men at icke gemena Folket ännu hade fult alfwar, kan lätt slutas af följande händelse: Wåre Officerare reste, då och då, in öfwer gränsen til Magnor, där de altid blefwo wäl fägnade; men med ruset i hufwudet hade, en gång, en af wåre råkat at fälla några förklenliga ord om de Norske, och det war icke under om sådant förtröt dem, fast de den gången ingen ting wågade göra. Men 1711, i September månad, fingo de höra at en Dragon=Capitaine låg med sit Compagnie i gården Gryttwe, inwid Kjöla Kyrka, hwilken de årnade, til et slags hämnd, med sit Manskap taga til fånga. De kommo dit en Lördags-afton sent, sedan alt Folk lagt sig; men Capitainen hade dagen förut gått åt Bohus Län, och ingen fants där mer än Bondefolket, hwilke i rådhogan gjorde et anskri, som wäkte dem i Probstegården, utom det en Piga, som kommet på flygten, fick där berätta huru det stod til. Probsten Faxell war borta, och alle blefwo i börgan förskräkte, men Probstinnan, Maria Camén, fattade hjeltemod. Under det de Norske fägnade sig som bäst, dock med all höflighet och emot contant betalning, stälde hon up sina Drängar och Pigor (det är til märkandes, at de woro Jöse-härads Gäntor), lät dem skjuta med gamla bössor och ropa krigsrop åt hwarandra, så at de Norske, när de tillika fingo höra kläckorna i Kyrkotornet, trodde at några Regementer lågo i Probstegården, så at de i hast drogo sig in åt skogen och hem igen, sedan de likwäl taget med sig en Karl, den de dock sedan släpte (Således har Probsten Hofsten beskrifwet denna omständighet: men Almogens berättelser lägga ännu til, at Probstinnan hade en Dragon til hjelp, at hon klädde sina Pigor i blå kjortlar, och at de Norske förde

bo-

Nog uprättades i Wärmeland och Dahl, 1712, några wissa Fri-Compagnier, at i Bergen bruka, såsom de Norskes så kallade Feur-Röhrer, under Öfwerste-Lieut. *Nicl. von Burguers* commando (c); men Hans Maj:t hade funnet för godt, at draga en stor del af Tropparne därifrån til Skåne, intil des han, 1715 den 12 Martij, gaf ordres, at, til gränsens förswar wid Bohus Län, Dahl och Wärmeland, de Esquadroner och Bataillonér skulle förstärkas, som där legat de förre åren, hwarwid General-Majorerne *Palmquist* och *Ekeblad* skulle tjena under Gref *Mörner* (d).

Bittida på året, 1716, samlades i Holmedal 1000 Man af Uplands Ryttare och Stånd-Dragoner, samt 3000 af Wärmelands, Wästmanlands och Södermanlands Regementer, at, under Konungens eget anförande, rycka in i Norrige (e). Den 16 Febr. reste H. Maj:t från

boskap med sig bort från Gryttwe.). J gården Boda, Skillingmarks Soken, höll fienden wärre hus; ty det berättas, at han på 7 års tid ständigt borttog hästar, boskap, lösören och sielfwa plog-redskapen, så at Folket på all den tiden ej fick så et korn (Nämndem. Brynte Olsson.).

(c) Därtil togos 60 Man af hwart wid gränsen stående wärfwat Regemente.

(d) D. Nordberg l. c. sid. 559 och 494.

(e) Gen. Lieut. Gref Aschenberg rykte genom Bohus Län öfwer Enningdalsbro, och Gref Mörner öfwer Nössemarken och Wästra Edet på Dahl, med hwar sin Colonne.

från Ystad, genom Christinåhamn, och war den 18, kl. 12 om natten, i Carlstad (f), hwarifrån han den 22, kl. 7 om qwällen, for på en bondeslåda til Holmedal. Där hade General *Delvig* redan gjordt nödige anstalter, så at Konungen den 25 Febr. bröt up til Kyrkobyn, i Östwallskog, och dagen därpå, en Söndags morgon, öfwer gränsen. Men i följande månad gick Gen. Maj. *de la Gardie* med Dahl-Regementet och 30 Adels-Ryttare genom Eda til Norrige.

Gubbar hafwa lefwat intil wåre dagar af dem, som skjutsade Trotsen til Lücke Hölands Prestegård, hwilke wetat berätta i hwad fara Hans Maj:ts lif war, då han slogs med Norske Öfwersten *Kruse*, innan han fick honom fången (g). För öfrigt är almänt bekant huru försöken på Christiania, Fredriksstad och Fredrikshall detta år aflupo förgåfwes, så at hela

---

(f) I Carlstad träffade Hans Majestät Arf-Prinsen Friedrich af Hessen, Generalerne Poniatowski och Delvig, Öfwerste Rosenstjerna, Gen. Adjutanterne Bjelke och v. Zander.

(g) Öfwerste Kruse war stark och modig, och sådane woro just Kon. CARLS Folk. Konungen berömde ock hans tapperhet, och, til bewis af sit wälbehag, gaf honom lös, tillika med Öfwerste-Lieut. Bruggeman, som ock blifwet fången. Prins Friedrich af Hessen blef, wid detta tilfälle skuten i högra låret, hwaraf han någon tid låg sjuk hos Borgmästar Åberg i Åmål, och Gen. Poniatowski, nu warande Polske Konungens Fader, fick 2 rännkulor genom halsen, dock utan lifsfara.

hela Arméen i Julii månad drogs tilbaka til Swerige (h).

De Norske hade icke försummat sig, då tilfälle gafs, at göra ströfwande infall i Dahl och Wärmeland, och sådant spordes äfwen til Christiania, medan Konungen ännu låg där; men det hade han för mycken kärlek til Folket at tåla (i), därföre gaf han, i Julii månad, Landsh. Gener. Maj. *Ekeblad* i befalning, at förbätra Eda Skans och sätta honom i det stånd, at han, wid til-

---

(h) Konungen reste til Lund, genom Wadstena, där han träffade sin Fru Syster, Prinsess. U. Eleonora. Fältmarskalken Gr. Mörner for til Medewi Brunn, och Gen. de la Gardie fick imedlertid högsta commando.

(i) Redan då Hans Maj:t låg qwar i Bender, och han fick höra Dahlboarnes willighet at förswara sit Land, gaf han dem, den 13 Martii 1712, et skrifteligt beröm, samt frihet för mantals-penningar och afkortning i andra Krono-utskylder, satte ock Öfwerste-Lieut. Brink (sedan Lejonbrink), Major. C. Tesmar och andre Officerare til deras Anförare. När han sedan fick personligen hemma se Gränse-Almogens nit, berömde han dem för en wiß hög Officer, hwilken måtte haft något enskilt agg til Lejonbrink, och därföre swarade: „Ja, Ers Maj:t, det kan så wara; men jag wet ej „om Lejonbrink har nog conduit, at omgås med en „Almoge". Han fick ej mer säga, förr än Konungen tog til orda: "Intet så, min käre = = jag märker hwad Ni wil säga; men lär det af mig, at aldrig tala illa om någon människja, när Ni talar med Er Kung. Denne Herre bad sedan Doct. Norberg i Konungens Historia berätta denne händelsen, alla trapdragare och örnataßlare til warning. Tänk huru mycket swaller och oredor skulle undwikas, om många andre, som hafwa något at bjuda och befalla, fast i mindre mån än Konungar, woro så ädelmodige, som Carl XII.

tilfälle, kunde göra förswarlig tjenst, emedan de Danske ofta gjordt infall i Landet, i brist af wårn wid gränsen (k).

Följande året, 1717, lefde wäl Folket i ständig seuktan och rådhoga för fienden, men i Eda orten war då icke så farligt, emedan mycken Almoge war där samlad at arbeta på Skansen, hwilken de, under General-Adjutanten *Dan. Joh. Zanders* och Fortifications-Capitainen *Philip Nordencreutses* inseende, upbygde. På andra ställen höllo Bönderne sjelfwe wakt, där det så behöfdes, under upsigt af Öfwerstarne *Granfelt* och *Lejonbrink*, Öfwerste-Lieutenant. *Joh. Ahlfelt*, Capitainerne *Dahlfelt*, *Kjellgren*, etc. Imedlertid commenderade ymsom wid gränsen Præsidenten, Gen. *Conr. J. Nieroth*, Gener. *Hans Fersen*, *Burenskjöld* och Fältmarsk. *Mörner*; men Konungen war sjelf, i år, icke mer åt denna kanten, än at han, i September, red från Strömstad, genom Norrige, til Wästra Ed. Eljest uppehöll han sig mest i Lund. Men detta fatala året 1718 blef mer märkeligt för Wärmeland. I börgan af Januarii sändes dit en del af Kongl. Hof-Staten från Lund, och därpå reste Konungen sjelf til Christinåhamn (l) och wida-

---

(k) Doct. Norb. l. c. sid. 577.

(l) I Christinåhamn mötte Hans Majestät Prinsessan,

widare fort, genom Carlstad, til Eda Skans, där han uppehöll sig i 3 weckor, dock icke utan at dageligen rida omkring och utsända Partier. Han red ock, i sölje med några Herrar, in i Norrige, men fant där ej mer än några obewäpnade Bönder (m).

När Hans Maj:t kom til Eda, fant han för sig en hel Här af bewäpnade Wärmelands Bönder, dem han dock straxt släpte hem (n).

Under det Tropparne samlades til nytt inbrott

---

sessan, sin Syster, samt Hännes Gemål, och Hertigen af Hollstein. En dag, då Konungen med Hertigen red utom Staden, satte han upför en bergs-skrefwa wid Dreffta, där spår efter hästskorna synas än, men ingen skulle tiltro sig rida dit efter. Afwensä gjorde H. Maj:t wid Gryttwe i Kjöln. När Herrarne kommo hem från Dreffta, redo de öfwer Christinähamns-älf, men isen brast under Hertigens häst, då Konungen sprang af sin, at hjelpa Hertigen up, men föll sjelf i watnet, at det stod öfwer medjan, tils andre kommo, som hjelpte dem bägge.

(m) Wid Morast hade Konungen skilgt sig wid sit följe och wille rida öfwer älfwen, där bräddarna på båda sidor woro ganska branta; men en Hustru ropade til honom: Rider Ni dit Herre, så rider Ni sidsta gången; säger du det, min Gumma? sade Konungen, och red landswägen bort. Wid Eda Skans hade Konungen sine höggwarter dels i Nolby, Haga och Wäsby, i hwilke 2 sednare gårdar med mycken sorgfällighet förwaras de käril, ur hwilke han spisat (Herr Comminist. M. A. Swala.).

(n) Hans Maj:t frågade Bönderne: Hwem har kallat Eder hit? och då de swarade: Wåre Officerare, sade han: Gån I hem, mine Gubbar, och håll i Eder plog, denna saken skal wäl jag uträtta sjelf.

brott i Norrige, hade Hans Maj:t stundom sit höggwarter i Holmedal (o); men merendels red han imellan Eda och Strömstad, en lång och beswärlig wäg, utom det han i Maji och Junii war i Lund.

Wid Holmedal hade Konungen det nöget, at Capitaine *Dahlfelt* och Lieut. *Humelhjelm* kommo til honom med et Parti Norske Soldater, som de taget til fånga, och Under-Officeraren *Samuel Brask* med et helt Grafölslag, det han öfwerrumplat om en Söndags morgon, samt deras hästar och boskap. Icke mindre roade det honom, då Kyrkoh. *Florelius* berättade, det han, på kundskap om et Parti Norskas ankomst, upstält et par Drängar på et berg med 2 toma tunnor, på hwilka de slogo med händerna, så at det gaf echo i dalarne och skogen, såsom trummor, hwarwid de Norske tänkte,

---

(o) En Söndags morgon, den 20 April, red Hans Maj:t, sielf fjerde, ut ifrån Holmedal åt Töxmark, längs gränsen, och recognoserade alla posteringar och passager på Norska sidan, tils han sent om aftonen kom hem. Måndags morgon låt han samla 27 båtar i Stora Le (icke Le-längen, som Doct. Norberg säger), där fyra personer kunde rymmas i hwar, med Roddarena. På N:o 1 war Konungen främst, sedan 13 numererade båtar på hwar sida, hwilke lade ut om aftonen kl. 7, och gick wäl tils mörkret om natten skingrade dem, så at Konungen måste landstiga på Norsk botten, och med en pistol gifwa signal til de andre, hwilke med Konungen, om morgonen kl. 8, lyckeligen kommo til Wästra Ed, där Lejonbrink, dagen förut, förstört all fiendens tilrustning (D. Norb. l. c.).

tänkte, at långst bort från så många fiender har minsta faran, och wände fort hem.

Et stycke nordanför Holmedals Kyrka låt Konungen bygga Hajums Skans, til et Magazins betäckning, hwarwid han gaf den befalning, at omkring 100 Man skulle ligga där under en Lieutenant, men inge andre än de, som minst orkade gå och sämst hade på fötterna (p).

Ändteligen war all ting färdigt til upbrott i October månad. General-Major. *Leatrum* anförde 5 Batailloner af Nerike och Wärmelands Regemente, eller 1500 Man utom Tremänningarne; men hele den Colomnen, som stått wid Eda Skans, gick i 2 Divisioner öfwer gränsen, den ene under General-Lieut. *H. Otto Albedil*, åt Höland, och den andre, förmodeligen en annan wäg, under General-Lieutenant. *de la Gardie*. Ifrån Holmedal commenderade Konungen sielf en Colomne öfwer Rånkes-forsen och Wästra Ed. En annan kom åter wid Strömstad.

Med desse Troppar öpnades belägringen för Friedrikshalls Fästning. Gyldenlöws Skans war ock redan intagen, när en olyklig kula owärdigt ändade den store Konungens lif, Andersmesso-dagen om aftonen, och

Når detta skottet small,
War liksom hwar en Swensk skull' dödt
wid Friedrikshall.

Fff Når

(p) Capit. Er. Hårds Journal.

När GUSTAF ADOLPH stupade wid Lützen, fäktade hans Soldater med fördubblad ifwer; men här får Efterwerlden updaga mer, än wi wete, hwarföre hwar och en ifrån Fridrikshall gick försagd til sit, så snart CARL XII dödt, så at ock Wärmelands Compagnierne merendels åto hjulgröten hemma.

Året därpå, 1719, grepo de Danske sig mer an, än någon gång tilförne. Den förfärlige CARL XII war död. General *Budde* gick med en ansenlig Krigsmagt öfwer gränsen, i afsigt at angripa Eda Skans; men, utom det Major *Anton von Didron* med, wid paß, 1000 Man och 60 Canoner legat där medan Arméen war i Norrige, beordrades ännu mera Manskap dit. De Danske lägrade sig norr om Eda Kyrka och Nolby, hwarföre ock en Canon-kula sköts midt igenom Kyrkan ifrån Skansen, och en annan genom 7 wäggar i Nolby.

En öfwersittare af *Fersens* Dragoner, wid namn *Piwendink*, antände och upbrände gårdarne omkring Skansen, Hammar, Wåsby, Mellbyn och Haga; men i Nolby, som låg de Norske närmast, släkte de elden: så at wår Almoge, efter Konungens fall, beklagade sig mer öfwer sine egne, än öfwer fienden (q).

Ime-

(q) Fersens Dragoner hafwa fått et förhateligt namn här i Landet. De wåldtogo Qwinfolk, förde in Wenerisk sjukdom, slogo Folk ihjäl, och plundrade hwar de foro fram.

J gär-

Imedlertid hade dock Landsfolket den froma af General *Fersens* Dragoner, at de wid gränsen afwände alt fiendtligt ströfwande, just under det Ryssen härjade som wärst i Skärgården i Östersjön (r).

Ändteligen slöts, 1720 d. 3 Maji, frid med Dannemark, och om hwar rätsinnig Swensk, så önskar wißt Wärmelands Gränse-Almoge i synnerhet, at den måtte warda ewig.

Fff 2 VIII. Om

I gården Bäck, i Öfre Ullerud, twungo de en Bonde at swälja en hel sill, och, när han då icke storknade, inläste de honom i en bod at swälta til döds, som ock wißt skedt, därest han icke, af en händelse, haft en knif gömd hos sig. Konung CARL fick, af en lustig händelse, oförmodadt weta deras caractere. När Konungen, 1716 den 18 Febr., om natten kom til Carlstad, och gick in i Gästgifwarens kök, där han begärde få wärma sig och ligga qwar öfwer natten, swarade Hustrun at det låter sig ej göra; ty hon sitter just nu och wäntar Konungen med sin Svite. Hans Maj:t inwände, at Konungen kommer icke i natt; men jag är frusen och trött. Han satte sig ock i spisen, där spjället war nyligen igenslaget; men Gumman påstod at han skulle gå ut i Staden at se sig om, medan ännu något Folk wore uppe. När då hännes Gäst war lika enwis, borgade hon swärja öfwer de förb = = Fersernа, som öfwerfalla alla människjor, och som ingen kan slippa. Konungen låg där dock icke qwar, såsom D. Norberg skrifwer, utan frågade sig wäg til General Delwig, som bodde snedt öfwer i den då så kallade Pankegården, och låg där på en halmkärfwa, tils han andre dagen gick i Kyrkan, och sedan flyttade til Biskop Rudén (Gumman, som icke dog förr än omkring 1760, berättade denna sin surpris för mångfaldiga människjor.).

(r) Cancell. Råd. Lagerbrings Sw. Hist.

VIII. Om märkeliga Orter.

Huru Landets Indelning war wid Hertig CARL PHILIPPS död, hafwe wi redan nämndt (sid. 541). Wi hafwe ock omrördt, at et Mellan-Syssel, eller Fögderi, blef inrättadt 1682 (sid. 546). I detta Tidehwarf hafwa 4 nya Pastorater blifwet anlagde (s) och 16 nya Kyrkor bygda, dem wi, i sin ordning, tillika med några andra märkwärdiga orter, här så anföra.

1. Likenäs Capell, i Älfdalen,

ställer jag främst, emedan det, 1738, redan war utgammalt och förfallet. Det war bygt til lindring för nedre delen af Dalby Soken; men jag har ej funnet det nämndt förr än 1665, då Kyrkoherden, H:r *Erik Nicolai*, begärde Stomen, Kyrkobohl, til sit Gäll, Ny, Dalby och Likenäs, emedan Pastor i Ekes-härad, Råda och Sundmark (Sundmo) hade Presteg. Grinnemo och Stomen Sälje; hwilket Landshöfdingen, wid Tinget närwarande, fant, på Kongl. Maj:ts wägnar, skäligt, enligt Riksd. Resolut. därom 1664. 1711 hölts Sokneftämma i Likenäs om hopöhl (t), och ifrån den tiden har Capellet mer och mer fått förfalla, sedan Sokne-Kyrkan flyttades längre ned i Soknen.

2. Ny-

(s) Wid 1640 blefwo Ny och Dalby gjorde til et Pastorat för sig sielft, men lades åter under Ekes-härad 1686.

(t) Hopöhl war, då ogift Folk sammanskötó spannemål til Dricka och Bränwin, at i synnerhet förtära i såhusen.

2. Nysunds Capell, i Wisnum, 1638.

Kyrkan blef bygd 1638, i stället för det gamla Sunds- eller Skogsbo Capell, som förut stått på östra sidan Leth-älfwen. Samma år, på Jacobsmesso-dagen, den 25 Julii, hölts här den första prädikan; men den 11 Jan. 1641 blef hon inwigd af Superint. *Oriensulanus* och Probsten Herr *Jan* i Lyresta, med Präd. af Hagg. 1.

3. Rudskoga Pastorat, i Wisnum, 1642.

Wid den tid Nysunds Kyrka bygdes, om icke förr, kom *Boo Ribbing* öfwerens med *Oriensulanus*, at Wisnums Gäll skulle delas, och Rudskoga med Nysund få sin egen Pastor, hwilket Drotning CHRISTINA, på Dom-Capitlets underdåniga föreställning, bekräftade den 8 Martii 1642. Den förste Pastor, Herr *Erik Beronius Bjur*, fick af Drotningen Ölsbodarne til boställe (Mariäst. Stifts-bok).

4. Kroppa Pastorat, i Fernebo, 1642.

Här war redan en såkallad Kyrkoherde (Herr *Sickel*) 1625, men Pastoratet blef dock icke rätt stadgat förr än 1642, den 30 April, då Riks-Regeringen, genom hög Resol., hit lade wissa gårdar från Carlskoga, Warnums och Philippstads Soknar, hwilket Drotning CHRI-

STINA confirmerade 1648, den 22 Febr. Då war Magist. *Lars N. Philippstadius* Kyrkoherde, som fick Torpet Edsberg til boställe. Pastoratet fick Bergslags-Privil. 1650, den 30 October.

5. Christinåhamns Stad och Pastorat, i Ölme-härad, 1642.

Riks-Drotsen *Gabr. Gust:son Oxenstjerna* utsåg Bro Kungsgård och Marknads-plats til Stad i Nov. 1638 (se sid. 553). Året därpå, i Martii månad, utstakade Riks-Skatmästaren *Benct Gabrielsson Oxenstjerna*, med Landsh. *Stake*, sjelfwe platsen på en beqwäm och ljuflig ort, inwid Warnums Kyrka, där 2ne älfwar mötas och falla i Wänern. Därpå utfärdade Riks-Regeringen Privilegier den 29 Octob. 1642 (u).

1) „Staden skal hädanefter kallas Christinåhamn. Des Inwånare skola, til alla delar, njuta Sweriges Stads-Lag til godo, såsom andre Stadens Borgerskap.“

2) „Dem gifwes til Insegel en Båjort med sina fulla segel, gående uti brusande sjöwågen.

3) Ämbetsmän skola wara Borgmästare, Rådmän, Stads-Skrifware, Kämnerer, Bygmästare och Wärd-Skrifware.“

4) „Ma-

(u) Herr Borgmäst. Widmark har gunstigt behagat låta afskrifwa dessa och mig tilsända.

4) "Magistratens skyldighet är at söka Stadens bästa, hålla Rättigheterne wid magt, bära åhoga at Stadens inkomster må tilwäxa och förmeras, at Borgerskapet, i sin näring, följer Lag och ordning, så at hwar nyttjar sin handel och handtering, hålla hand öfwer Stadens enskildta och almänna Bygnader, m. m."

5) "Stads-Skrifware skal föra en riktig och klar Stads Tänke-Bok, eller Protocoll. En för hwart år."

6) "Twå skola wara Kämnerer, til smärre sakers förlikning eller afdömande. De böra sammankoma åtminstone 3 dagar i weckan, från kl. 8 til 11. Wård-Skrifwaren före Protocollet. Härifrån får wädjas under samtel. Rådet med 6 Mark, i saker högre än 50 Dal."

7) "Twå Borgare skola wara Stadens Bygmästare, hwilke skola hafwa inseende öfwer alla Stadens publique Hus, Rådstuga, Källare, Bodar, Gator och Gränder, Bomar, Hamnar, Broar, m. m., samt at ingen privat bygger mot den afstukne plantan. Fyra gångor om året böra de i synnerhet besigtiga alt, i Fogdens, en Borgmästares och 2 Rådmäns närwaro. Bygger någon ur ordningen, låte Bygmästarne riswa det neder. Gatornas stenlägning hörer ock dem til. Wid alt detta böra de hafwa en Bygnings-Skrifware."

8) "Om Ståthållaren eller Fogden icke äro hindrade, bör en af dem wara tilstädes wid något Ämbetsmans-wal; men, i annat fall, bör göras dem besked om förloppet. Twå gångor

i weckan bör åtminstone Magistraten komma tilsamman."

9) "I saker, på Rådstugan, där Magistraten icke kommer öfwerens, äger Ståthållaren eller Fogden votum decisivum."

10) "Magistraten skal hafwa sine Swenner (Stadstjenare), 2, 3 eller flere, efter behof."

11) "Staden njuter 6 års frihet, imellan marknaderna, för Lilla Tullen, Bakugns-penningar och Accisen af alt Öl och Bränwin, som inom des krets tilwerkas, och åfwen för alt som slaktas. Åfwen bestås dem frihet för Båtsmans-hållning, wanliga contributioner och andre ordinaire borgerlige beswär och utlagor."

12) "Stadens inkomster skola wara 1) Tredingen af Accisen, sedan frihets-åren äro ute. 2) En egen Wåg för Koppar, Järn, Smör, Talg, Humla, m. m. 3) Bro- Hamn- och Bom-penningar på samma sätt, som i andra Städer. 4) Egen Stads-Källare för alla slags främmande drycker. 5) Hwar 10de penning af alt det arf, i löst och fast, som utur Staden föres."

13) "Til Stadens ägor gifwes Ålfbro, en åttondedel, samt Schirfwinge, Prestegårds och Enseruds hela Krono-hemman, med halfwa Skatte-hemmanet Lötha, emot 100 Dal. S:mt årligen, efter 4 års frihet. Med någre i nägden boende Frälse-ägare wille Kongl. Maj:stät låta accordera om annat wederlag (v)."

"14) Med

(v) Lötha gafs Hedhult (Ölme-h. Domb. 1646.).

Elies

14) „Med Carlstad, Mariästad och Philippstad tillåtes Staden en Reciproque-handel; men i alle andre Rikets Städer få de handla och wandla efter Lag.“

15) „En Torgdag skal här hållas hwar wecka.“

16) „För Omlägning, Gästningar och almänna Skjutsfärder är Staden fri; men Gästgifware, Tawerner och Formän böra wara til de Resandes tjenst.“

17) „Eho som til Borgare antages, skal göra sin ed at han bor qwar 6 år, sedan frihets-åren äro ute.“

18) „Alt Landtköp och annat, som kan wara Staden til skada, förbjudes. Gångande Ambetsmän å Landet flytte in i Staden och blifwe Borgare, eller, med Befalningsmans tilhjelp, fångslas, miste waran och plikte.“

19) „Ingen Ämbetsman får bruka någon köpslagan, och ingen Köpman drifwe handtwerk, utan blifwe hwar wid sin näring.“

20) „Wisse Bryggare, Bagare och Slagtare skola tilsättas, där alle få köpa; men ingen får brygga, baka eller slagta hemma.“

21) „Ingen Borgare skal insättas för gäld, så länge han förmår betala, och, utom Crimen læsæ Majestatis, införes han icke för något brott i Kronans, utan Stadens häkte.“

 22) „Bor-

Eljest uppräknas i bemälte Dombok, 1688, ännu desse Hemman, Bro, et halft, Skatte. Bro, et halft; Kläokare-gården, en tomt om et halft lisp. Smör; Konungsholmen, et halft, alt Krono. Beck, et halft; Dresfta, 1; Smedby, 1; Nolby, en fjerdedel; Kils Hammar, 1, alt Frälse.

22) „Borgerskapet, med Hustrur och Barn, rörligt och orörligt Gods, tages i Kongeligt hägn, frid och förswar."

* * *

Året härefter uplåstes å Prädikstolen, at ingen skulle widare få kalla platsen Bro. Då woro där redan många stora och sköna byggningar (Gyll. Diar.). Förste Borgmästare i Staden skola hafwa waret *Ol. Persson* (Roman), † 1656, och *Paul Hoffman*. Förste Stads-Skrifwaren *Anders Jonsson*. Kyrkoherden war Herr *Staffan Laur. Muræus*, som fick Haf til Stom och hederlig Prestegård, bygd i Staden 1645. Gamla Warnums Kyrka flyttades och omlagades, til en börgan, så godt hon kunde.

6. Silbodals Pastorat, i Normarken, 1642.

Det första, som man om detta Pastoratets första grundläggning har sig bekant, består mest i gißningar. Några tro at Soknen legat under Silberga, andre til Holmedal eller Blomskog. Jag häller före at några Hemman blifwet pläckade ur hwart närgränsande Pastorat, då Capellanen i Blomskog, Herr *Nils Olai*, 1642, här blef den förste Kyrkoherde.

7. Lungsunds Capell, i Fernebo, 1643,

har blifwet bygt 1643, och fick då straxt, tillika med Kroppa, sin egen Capellan, Herr *Hans* i

Sund-

Sundstad, som blef afsatt 1649. 1652 anhöllo Soknemännen hos Kongl. Maj:t om någon hjelp til Klåcka wid Långesunds Kyrka i Bergslagen, som för den långa wägen skul, som war til Kroppa, både efter andelige och werldslige Förmåns godtfinnande, war upbygd (*Palmsk. M. S.*). Det skal dock i börgan skedt endast af 15 Matlag; ty en del af de östre wille bygga i Bjurkjärn. Förut hade Kroppa-Presten stundom hållet Gudstjenst under några Aspar, söder på Lungsunds gård.

8. Bjurkjärns Capell til Carlskoga, 1643.

Efter sagen är denna Kyrka bygd samma år, som Lungsund, hwarföre ock en del, som bodde omkring Ullwettern, ej wille bygga i Lungsund, såsom hafwande beqwämare wäg hit (x). 1651, wid Tinget, förlikades Sokneboarne, at ,,så myc- ,,ket Skogsboarne kunde bewisa at de kostat på ,,Moder-Kyrkan, så mycket skulle dem återgif- ,,was til deras Capels upbygning wid Bjur- ,,kjärn''. Eljest lyder en gammal tradition, at Carlskoga Prest stundom höll Gudstjenst under en Björk, som stod där nu Kyrkan står. Om berättelsen är sann, skal man ock förstedags hafwa börgat bygga Kyrkan en fjerdedels mil län-gre

(x) De skola icke hafwa welat beqwäma sig at gå til Lungsund förr än de blefwo därtil dömde af en Kongl. Commission, som stod i Flottuwa.

gre i söder wid Råberget; men det har gått därmed, som det berättas om Gunnarskog (sid. 290, Not. f). Herr *Zakris Ol. Sylvius* war förste Capellan, drunknade 1668.

9. Morast Skans, i Jöse-härad,

börgade 1644, i Jan. månad, byggas af Wärmelands Bönder bredewid landswägen til Norrige och wid en älf, 1 mil från Eda Kyrka. Han blef wäl befäst med Bläck-hus, Wallar och Rundelar, och war så stor, at *Hannib. Zeestedt* gick för honom med 14,000 Man, som wi wid Hannibals-fågden redan anmärkt. Men Bläckhuset, eller någon annan bygning inom borgen, har waret 40 steg lång och 30 bred (x). Skansen lärer efter det kriget ingen gång waret i bruk. Commendanter woro: 1) Rytmäst. *Peder Bondesson*. 2) Lieut. *Salomon Jöransson*. Skans-Prest *Pehr And. Tivander*.

10. Högeruds Capell, i Gilbergs-härad.

Om detta Capells bygnad har jag ingen fullkomlig underrättelse kunnat få; dock anförer jag det här, ur den grund, at Capellanen i Arwika, Herr *Ingmar Sylvius*, stundom prädikade där på sin ålderdom, sedan 2 och et tredjedels Hemman ur hans Pastorat bygt sig där in. Han dog 1653, och ifrån den tiden har Capellet altid blifwet betjent af Stafnäs Prester.

11. Gås-

(x) Detta har Herr O. Ullstam afmätt och mig berättat.

11. Gåsborns Capell, i Fernebo, 1652.

Så snart som denna kyrko-bygnad war påbegynd, anhöllo de där boende (1652) hos Kongl. Maj:t om någon hjelp til denna bygnad, som de påbegynt för den långa wägen til Ph:stad (*Palmsk.*). 1673 begärde de, tillika med Bratfors Capellboar, Tings-bewis och Förbön om någon hjelp til winhåll, och at få höra Guds ord oftare. De togo til et bewisligt skäl „at folkhopen ökats an„senligen, så at på 20 år hade Tionde-järnet stiget „dubbelt, och i Ödemarker, där ulfwar, ufwar „och grymma björnar haft förr sit rendez vous „och sin röst där uphäfwet i wåra Förfäders tid, „Gud til ära, Konungen och Riket til nytta, Folk „kunde förmeras". Landshöfdingen höll ock, på hög Köngl. befalning, härom undersökning den 9 Dec. samma år.

Det war länge som de hade ingen egen Prest, utan Philippstads Prester reste hit efter öfwerenskommelse, och den förr (sid. 753) nämnde Herr *Gilius N. Pistorius* prädikade där stundom; men 1693 blef Herr *Pehr Fagrell* deras egen Capellan, som fick et litet Bergsmanshemman til boställe wid Gåsborns Hytta.

12. Sundmo Capell, i Älfdalen, 1653.

Sedan Borgmäst. *Johan Börjesson*, 1640, anlagt Sundmo Masugn, började folkhopen mer och mer ökas i södre delen af Råda Soken; hwarföre han fann, at för dem war nödig en

Kyr-

Kyrka, hwilken ock, 1653, genom hans trägna och idkesama pådrifwande, blef upbygd, hwarwid han jämwäl årligen något ansenligen bidrog til Prestens underhåll (*J. B.* Personal.).

13. Eda Skans, i Jöse-härad, 165.

Förmodel. R. R., Lagm. *Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna*, låt upbygga denne Skans, på en högd, litet söder om Eda Kyrka, wid en tid, då man, utan twifwel, fruktade för de Danskas anfall, hwilket ock werkeligen skedde, i den så kallade Krabbe-fägden 1657. Samma år kom Danske Öfwersten *Michael Obits*, genom Besätningens owarsamhet, med sine Bussar in i Skansen, wid Matsmesso-tiden, och det, om qwällen, så oförmodeligen, at det berättas, det Commendanten höll en träkanna för munnen at dricka en annan til, under det han fick wärjan i buken (*). Men de Danskas tid blef där icke länge; ty efter Grefwe *Douglas* war i antågande, låt *Obits* bränna Magazinerne, förna-

---

(*) Lyckan har welat, at denne Commendantens namn hwilar med honom i det tysta; men desse har jag funnet: Majoren Peter Forbus, 1669. Joh. von Seulenberg blef Öfwerste-Lieutenant, bygde om Skansen 1675 och war än längre Commendant, så at jag ej begriper hwar desse följande skola få rum, efter Skansens förstöring 1680: Major Lütken, Capitain Gegerfelt, C. G. Anrep, C. Eskil Gyllenspets, Capit. Verdlau, Rytmäst. Loo. Ifrån 1716 til 1721 commenderade här Majoren Anton von Didron.

nagla Canonerne och drog sin wäg (a). När sedan Fyraårs-Fägden tilstundade, 1675, fick Ingenieur-Capitainen *Joh. v. Seulenberg* i befalning at ombygga Skansen, draga ihop honom och göra honom mindre på den sidan, som stöter til Bysjön; ty förut gick han ifrån lands-wägen alt öster ned til sjön: då skulle upföras en dubbel wägg och Pallisader. Samma år belägrades Skansen i 3 dagar af Danske Öfwersten *Vibe*, men därpå drog han sin wäg. 1680 war K. CARL XI, i Egen Hög Person, här, och befalde at Skansen skulle nedrifwas; men 1716 gaf Kon. CARL XII då warande Landshöfdingen, Gref *Ekeblad*, befalning, at åter förbätra och sätta honom i godt stånd. Sit sidsta lefnads-år, 1718, hade Högstbemälte Konung härinwid ofta sit Högqwarter, dels i Nolby, dels i Haga. Då war här 800 til 1000 Mans besätning och 60 Canoner. Men 1721 drogs staten in. I sednare tider hafwa här legat en Styckjunkare med 6 Handtlangare.

14. Gråsmarks Capell, i Fryksdalen.

Det har ock blifwet kalladt Uddheds Capell af gården, inwid hwilken det är bygt. At det skedt i slutet på 1650 eller, kanske, början på 60-talet, slutar jag däraf, at då warande Lector *Gyllenius* prädikade där om Julen 1663, "och "war wid denna nybygda Kyrka första Jule-"hög-

(a) Probsten Hofstens M. S.

"högtid de haft. Tilförne måste de altid om "Julen, en ganska lång och ond wäg, til Sunds "Kyrka, och fingo intet bli hemma om Jul"nätterna."

15. Bratfors Capell, i Fernebo, 1661.

Gustaf Börjesson på Hedenskog (Carlströmars Far), och *Anders Andersson* i Bratfors (Brattars Far), bidrogo wäl det mesta til denna kyrko-bygnad. I kraft af hwilken Folket kunde skryta, at i Soknen woro öfwer 60 Hjonelag, åfwensom 50 i Gåsborn, 1673, då de wid Tinget gjorde samma ansökning med Gåsborns-boerne, som wi redan nämndt.

16. Ransäters Capell, i Kihls-härad, 1670.

Ur samma grund, som är nämndt wid Sundmo, drog Borgmäst. *Jean Börjesson* försorg at denna Kyrka bygdes, för hans Bruksfolks räkning, wid Ransäter, och i synnerhet wid Munke-forsen, de där hade 2 mil til Öfre Ulleruds Kyrka. Biskop *Rhyzelius* har wetat berätta, at hon inwigdes 1672, den 26 Julii, af Superintendenten *Kilander*, och när han sedan, 1674, höll visitation i Ransberg (Ransäter), war åtskilligt wackert anskaffadt; men än hade de inga Kläckor. 1682 blef Tornet upsatt. Förste Capellan, *Anders Kinnæus*, † 1684.

17. Wå-

17. Wästra Åmterwiks Capell, i Fryksdalen, 1673.

En Hustru, *Brita* i Kisterud, får här odödligt namn för det hon war den förnämsta, som pådref denna kyrko-bygnad, i thy hon red dageligen til Arbetsfolket och upmuntrade dem både med ord och wälsignad, så at Kyrkan stod all färdig, 47 alnar lång och 20 bred, på en sommar, 1673 (b); hwilket åratal ock står, til åminnelse, på et litet fönster öfwer wästra dörren: Bonden *Måns Jonsson* war Bygmästare, som ock ligger begrafwen under en upreſt sten och et järnkors litet söder om Tornet, hwilket ställe han sjelf utsedt.

18. Mangskogs Capell, i Jöse-h., 1705.

Emedan Folket här uppe i skogbygden hade 3 mil til Moderkyrkan Brunskog, och det en

Sgg be-

(b) Det är nästan otroligt hwad enighet finnes hos Fryksdalingarne, när de skola företaga sig något med samnad hand. Några få Hemman i Gråsmarken upförde, inom några weckor, en wacker sten-Kyrka och hade Tornet färdigt, så mycket som är af sten, 1739; men ännu mera: 10, snart sagt, de fattigaste Bonde-hemman i Landet upmurade på 11 weckors tid, 1753, hela muren, 65 alnar läng och 25 bred, destutom ansenligt hög, på en Kyrka, wid Lyswik, så hederlig, at både Philippstad och Christinähamn skulle önska sig hafwa en sådan. Hos sådant Folk gäller wisserliga Holländarnes walsprak. Man talar om kyrko-bygnader på andra ställen, där malicen wil säga, at wi få ej se dem färdiga i wår tid.

beswårlig wäg öfwer måssar, kjärr, berg och dalar; så gjorde de hos Kongl. Maj:ts hemmawarande Råd ansökning om tillstånd, at, på egen bekostnad, så bygga sig et eget Capell på en backe inwid Grytterud. På V. Consistorii i Carlstad ankomne Berättelse, gåfwo Konglige Råden dem därtil tillstånd d. 4 Julii 1705.

19. Borgwiks Capell, i Grums, 1716.

Sedan Bruks-Patron *Erik Borgström* giordt underdånig ansökning, at wid sit Bruk få bygga detta Capell, höll Ven. Consistorium på hög befalning, Sokneståmma med Grums Församling; och som han därwid ingick några wissa wilkor; så behagade Högstsalig Konung CARL XII, af Ystad, d. 11 Jan. 1716, eftertåta honom at för sig, Bruks-folket och de näst intil liggande Hemmans-åboer upsätta en ny Kyrka wid Borgwiks Bruk, helst Folket icke utan med stort beswär, för den swåra och långa wägen, kunde komma til sin Sokne-Kyrka wid Grums. Förste Presten war M. *M. Fernholm*.

20. Hajums Skans, i Normark., 1718.

Denne war upbygd en fjerdedels mil norr om Holmedals Kyrka, besynnerligast i affigt at förswara et där anlagdt Magazin, i fall något ströfwande Parti kunnat infinna sig från Norrige. Konungen hade gifwet ordres, at Wärmeländingarne där skulle hålla wakt, 100 Man eller

eller flere, under en Lieutenants commando. Men tillika skulle utwäljas de, som minst orkade marchera och dåligast hade på fötterna (c). När Magazinet blef förtärdt, förföll Skansen.

21. Nordmarks Capell, i Fernebo, 1727.

För den långa och swåra wäg, som Folket wid Nordmarks Grufwor och Hytta, samt Maskjärns, Stjelps, Grundsjö och Habors Hyttor hade til Philippstad, fingo de, 1727, en K:gl. Resolution, at på Nordmarks Hed, i en wacker belägenhet imellan Grufwan i öster och Hyttan i wäster, bygga sig en egen Kyrka. Den har ock blifwet mycket wacker och, tid efter annan, mer och mer påkostad. Hon inwigdes med mycken högtidelighet, och i mycket Folks närwaro, Kyndersmesso-dagen 1731, af Probsten *Dion. Chenon.* Förste Comministern, Herr *Pehr Landberg*, lefwer än, och är nu Senior Cleri.

(c) Capit. Erik Hårdhs Journal. Original. Där finnes förteckning på et uttag, som han hade gjordt för Normarks Compagnie, hwaraf man kan se den tidens pris i swåraste krigs-lågan: 30 kannor Bränwin, 60 Dal.; 5 lisp. 13 mark. Tobak, 42 Dal. 12 öre; 87 kannor Ärter, 5 Dal. 14 öre; 43 lisp. 14 mark. färskt Kött, 13 Dal. 21 öre, förmodeligen S:mt.

22. Älfsbacka Capell til Ny-Ed, 1728.

Bruks-Patron *Henrik Koltkoff* til Brattfors, m. m., gjorde hos Högstsal. Kon. FRIEDRICH underdånig ansökning, at, för den långa och swåra wägen som härifrån war til Moderkyrkan wid Ny-Ed, få wid sit Bruk Älfsbacka, för sit Bruks-folk och nästgränsande Hemman, upbygga et Capell, hwilket honom ock, genom hög Kongl. Resolution, i nåder bewiljades den 6 Febr. 1728. Sedan Kyrkan, med alt tilbehör, war färdig, blef hon, 1731 d. 21 Febr., inwigd af Probsten *Ax. Norén.* Den förste Capell-Prädikant härwid blef H:r *Ol. Erici Edberg* 1731. Presten hade intet boställe förr än Herr Kamar-Herren v. *Hofsten* därtil donerade $\frac{1}{9}$ Hemman, Lersjön, med en rätt wacker åbygnad.

23. Carlsåsa, eller Carlsdals Capell, i Carlskoga, 1736.

Någre Hemans-åboer å ömse sidor Swartälfwen, Fiskelösen, Högden och Twärån, i Carlskoga, samt Sandwik, Älfsnabben och Spjutwik, i Nora Soken, efter en del hade twå och en half mil oländig wäg til Carlskoga, och andre tre hela mil til Nora Stad, anmälde redan 1728, tillika med 12 andre sine Grannar, sin åstundan at få bygga sig en egen Kyrka; men det stadnade därwid, til des däwarande

Li-

Liquid. Commissar., sedan Öfwer-Direct., *Carl D. Luthman* blef ägare af Kortfors Bruk och Nya Älfhyttan. Då gjorde han, med sine med-Interessenter, hos Konungen, om samma sak, underdånig ansökning. Consistorierne i Westerås och Carlstad fingo befalning, at häröfwer gifwa sine betänkande, och Probsten M. *Aspman*, i Linde, höll på stället undersökning d. 14 Sept. 1736, i kraft hwaraf Landshöfdingen, Bar. *Wrangel*, och Consistorium i Wästerås tilstyrkte Hans Maj:t at gifwa härtil sit samtycke, hwilket ock skedde i nådig Resolution, af d. 10 Dec. 1736.

Kyrko-ställe utsågs, wid Probsten *Aspmans* undersökning, på en wacker Sandkulle, eller Ås, litet söder om Nya Älfhytta (nu Carlsdal); men hittils har Gudstjensten blifwet hållen i en därtil inrättad stor Sal i bygningen wid gården. 1761, d. 7 Julii, gaf Högstsal. Kon. ADOLPH FRIEDRICH Resolution, at Capellet skal lyda under Carlstads Consistorium. En eller annan af Presterne har waret hedrad med Pastors titul. Med tiden torde här blifwa et litet nätt Pastorat, efter sin förste Stiftares wälmenta assigt, af Carlskoga, Nora och Gryt-hytte Soknar.

24. Östmarks Capell, i Fryksd., 1761.

Wid Riksdagen, 1731, gjorde Riksdagsmannen och Domaren *Pehr Pehrsson* i Öst-

mark underdånig ansökning, at, i norra ändan af Fryksände Soken, för Hemmanen Östmark, Mellmark, Sörmark, Långerud och några Finne-Torp, så bygga sig egen Kyrka; men K:gl. Majestäts Resolution och nådiga bifall därtil utföll icke förr än 1761, den 19 Majï. Kyrkan blef sedan påbörgad och så färdig, at hon kunde inwigas 1765, d. 2 Julii. Det skedde af Probsten och Professorn, Doct. *Ullholm*, med et Tal af Ps. 84: 2, 3. Han war wid Altaret biträdd af Probsten M. *Joh. Fryxell* och Lectorn M. *Eurén*, samt, utom Altaret, af Comministris *Kjellgren* och *Mats Brand*, Mag. *M. Frychius* och *Stecksenius*. Ibland 6 Lik begrofwos först Domaren *Pehr Pehrsson*, Kyrkans Grundläggare, 73 år, med sin Hustru *Karin Jons*-dotter.

Förste Capell-Prädikanten är Mag. *M. Frychius*, som fått et wackert boställe, hwilket ock Konungen i sin Resolution påyrkade.

25, 26. Twänne nya Capeller

hafwa, i sednare tider, wederbörande fått Kongligt tilstånd at bygga, det ena längst norr i Wes-härad, och det andra norr i Fernebo wid Rems Hytta; men desse äro ej ännu färdige, och, om den Högste så behagar, torde jag få tilfälle tala om dem på annat ställe och annan tid.

27. Helso-

27. Helsobrunnar och Källor

hafwa, i de sednare åren, hos oß, til stor myckenhet, blifwet bekanta. H:r Direct. *Hülphers* upräknar 30 sådana inom Wärmeland; men de äro wäl ändå flere, som et eller annat år brukas, och åter läggas igen; och min oförgripeliga mening är, at om alla Kall-Källors watten kan göra samma gagn, som Loka (d), skulle wi wäl ofta kunna räkna 10 på et enda Hemman och stundom wid et Torp. Sedan den trakt, där Loka ligger, blef lagd ifrån wårt Fernebo til Gryt-hytta i Wästmanland, blir wäl Herwegstorps Surbrunn på Kall-hytte ägor, inwid Fernsjöns strand, wid Philippstad, hos oß, både den märkwärdigaste och den äldste. Archiator *Hjärne* sände, redan 1680, Doctor *Tranæus* at pröfwa honom. Eds Källa, i Fiskekihls Soken, har fordomdags waret så besökd och namnkunnig, som Loka war intil 1761; hon nyttjas än af några kringboende Herskaper. Skoga Mineral-Brunn, i Ekes-härad, har, på 50 år, både waret mycket nyttjad och gjordt wackra curer. Gilberga Brunn är af Herr Doct. *Rudberg* beskrifwen, och af mångom nu, i flere år å rad, godkänd. Nu på några år hafwer en Surbrunn på Berga ägor, i Lyswiks Soken, kommet i rop och i gång, hwilken gjordt nästan otroliga curer,

(d) v. Linné Wästg. Resa, sid. 266.

och som mer och mer börgar besökas af höga och låga (e). En stark och strid Mineral-Källa, på Ingenieuren *Ol. Ågrens* ägor, i Säljebråten, Frykerud Sòken, har, inom kort tid, botat en mycket swagsint människja. För öfrigt finnas wäl, öfwerhufwud taget, 2 Källor för hwart Hemman, så at den, som i Wärmeland icke har desto mer ledsamt, och desto mindre utwäg til penningars afsätning, ej behöfwer fara öfwer sjön efter watten.

28. Säterierne

böra här icke heller gås förbi, fast man icke kan gifwa fulständig beskrifning på dem, förr än wid hwart och et i sin Soken särskildt. En del af dem äro uräldrige (f), ehuru deras Innehafware, åtminstone i krigstider, twifwelsutan, för dem måst hålla Rust-tjenst. På flere åter wet man någorlunda, och åtminstone i det nogaste,

(e) Häradshöfdingen Lanner och Comminist. Mag. D. Ekman, som bo här inwid, hafwa hederligen föresatt sig, at denna Mineral-Källa skal på intet sätt skämmas genom öfwerbygning eller annat, som kan hindra luften at arbeta tillika med Källans natur.

(f) Agnhammar, Aspberg, Bråte, Edsberg, Höglunda, Lång, Rud och Semt † i Grums-härad; Awelsta, Bredene, Forswik, Gärsta, Karnd, Kroksta, Mellbyn, Ramsta, Sjögeräs, Sjönebol, Stömne, Säffle, Säter, Sund, Tolerud, Westbro och Östbro i Näs-härad; Alkwättern i Carlskoga; Berg, Rud och Wik i Jösse-härad; Ekenäs i Kils-härad; Hammar, Kropp-kjärr, Löfwed och Wårnäs i Carlstads Tingelag; Hammar i Wes-härad.

ste, åratalen (g); dock är icke otroligt, at et eller annat af desse, i fordne dagar, åfwen waret af

Ggg 5. sam-

(g) 1574, Hammar i Bro.
1587, Rämmened i dito.
1592, Rynäs i Fiskekihl.
1593, Säby i Wisnum.
1624 w. p., Ugglebo i Ölme-härad, Gummerud i Wes-härad.
1628, W. Däje † i N. Ullerud.
1635 w. p., Norserud i Ny, Jösse-härad.
1640 w. p., Ölmskog †, Wälinge och Lund i Wes-härad.
1643, Agerud i Eskilsäter, Arås i Råda, Wisnums-härad, Öna i Tweta, Rosendal i N. Ullerud, Säter i Kila.
1645 w. p., Kjärne och Ilandaholm i Grafwa, Lundsholm i Ölme-härad, Hildrings-berg, Onstad, Hasserud, Helsbeck och Björnäs i Gilberga, Nolsjö i Ö. Ullerud.
1650 w. p., Byn i Eskilsäter, Uggleberg i Ny, Näs-härad, Apelty och Ransby † i Kilen, Bofors i Carlskoga, Tweta i Tweta, Åsunda i Segersta.
1652, Gammalgården i Kihlen, Fösked † i Brunskog, Grimsbohl † i Glafwa.
1653, Sannerud i Kihlen, Ris i Nor, Hammarsien i Grums, Swensbohl † i Rudskoga.
1654, Hollerud i N. Ullerud.
1655, Westsjö i Ö. Ullerud.
1660 w. p., Rolby i By, Forshaga i Grafwa, Gyllebo i Sunne, Gäfwerön wid Carlstad, Åtorp i Wes-härad, Bängserud i Ny, Näs-härad.

1662,

samma natur med de förre; men genom Reductioner, ogillad Rustning, Donationer, eller på annat sätt kunnat förwandla sin natur (se sid. 396 Not. (k), såsom wi se exempel i Hjälleskata, Kjärne, Eskilsäterbyn, Såby, Ugglebo, Wästerwik, m. fl.

Nu

1662, Åmberg † i Sunne, Kälkebräcka i Grums.
1664, Massewik i Bro, Äng i Nysund, Malma och Gjerud † i Nor.
1666, Håkanbohl i Nysund, Nyberg i Ny, Nås-härad.
1668, Uddeholm i Råda, Älfdals-h. Wästerwik i Warnum, Helgeby i Sunne.
1669, Lökene i Kihlen, Aspsäter och Heusta † w. Carlstad.
1670 w. p., Hjälleskata i Millerswik, Hammarsten och Linnartsberg i Grums, Stjern i Råda, Älfdalen.
1672, Segmon i Ed, Hanewik i Segersta, Trägnäs † i Nor, Posseberg i Warnum, Halbosta † i Ny, Nås-härad.
1673, Ekholm och Walnewika i Ed Soken, Kilsbyn i Fiskekihl.
1674, Åsterud † i Grums, Alster wid Carlstad.
1675, Ås i Ölserud, S. Torp i Botilsäter.
1677, Rotnerud i Sunne, Widön wid Carlstad.
1679, Hagsmo i Kihl, Algutsta † i Segersta.
1682, Ö. Nötön † i Fiskekihl, Skane i By.

Med Hammar i Bro, Löfwe, Sannerud och flere hafwa några ändringar waret gjorda; men de böra ej hit.

Nu blifwa wål inga flera nya orter, af betydlighet, at anföra, då man tager undan, som wi redan nämndt, at ifrån Kihls-håråd år taget, 1664, hela Carlstads Tingelag och, 1681, större delen af Ny-Ed.

I Påfwiska Tidehwarfwet woro 18 Pastorater; i det förra tilöktes 6, och i detta 4. Desse indelas nu för tiden, efter Håradernes indelning, i *Tunelds* Geographie, den han, förmodeligen, fått ur Lands-Contoiret i Örebro, på följande sått:

I. Mellan-Syßlet, 9 Gäll.

I. **Carlstads Tingelag:** Carlstads Stad och Soken. Grafwa, Lectors Preb. Hammarön, Lectors Prebenda.

II. **Kihls-håråd:** Kihl, Biskops Prebend. Frykerud, Nedre och Öfre Ullerud, Ransåter.

III. **Grums-håråd:** Noor, Segersta, Ed, Grums, Borgwik.

IV. **Älfdals-håråd:** Ekeshårad, Råda, Ny, Dalby, Sunnemo.

V. **Nås-håråd:** Kila, Tweta. By, Bro, Huggenås, Ny. Milleswik, Botilsåter, Ölserud, Eskilsåter.

II. Östra

II. Östra Sytzlet, 9 Gäll.

I. Ölme-härad: Christinähamn med Warnums Soken. Ölme-härad.

II. Wisnums-härad: Wisnum, Kihl, eller Fiskekihl. Rudskoga, Nysund. Råda ligger under Amne-härad i Wästergöthland, men til wårt Stift.

III. Wåse-härad: Ny-Ed, Ålfsbacka. Wåse-härad, Fogelwik, Alster.

I. Philippstads eller Frnebo Bergslag: Philippstad, Gåsborn, Bratfors, Nordmark. Kroppa, Lungsund.

II. Carlskoga Bergslag: Carlskoga, Bjurkjärn, Carlsdal.

III. Wästra Sytzlet, 10 Gäll.

I. Fryksdals-härad: Sunne, Gråsmark, Östra och Wästra Åmterwik, Fryksände, Östmark, Lyswik.

II. Jöse-härad: Kjöla, Eda (h). Arwika, Gunnarskog, Älgå, Ny. Brunskog, Boda, Mangskog.

III. Nordmarks-härad: Holmedal, Karlanda, Töksmark, Fogelwik, Östwallskog.

Silbo-

(h) Til detta Pastorat ligga än Jernskog och Skillingmark ur Normarken (se sid. 542).

Silbodal. Silerud. Blomskog, Trankihl. Jernskog, och Skillingmark.

IV. Gilbergs-härad: Gilberga, Långserud. Stafnäs, Wärmskog, Glafwa, Högerud. Swanskog, til Kila Pastorat.

Alle desse böra, i nästa Tom, särskildt och hwart för sig betraktas, til alla mögeliga omständigheter, så wida Wärmelands Historia en gång skal blifwa någorlunda fulständig; men jag är glad för denne gången, at, efter mycken wäntan, jag nu ändteligen här får sätta

ÄNDE (i).

Til-

(i) Det er helt mageligt, og ingen konst at sige, det er løgn eller uret, som den eller hin Auctor skriver, naar det synes stride mod andres Beretningar om samme Ting. Men saaledes at förklare de gamle af dem selv og andre, at de ikke sige sig emod, udkräver större eftertanke og arbeyde. (Anchersſ. Herthe Dal wid Lejre.) Och sluteligen får jag, för min räkning, fast med et ord ombytt, läna en wäl talande Mans tankar, dem jag nyligen läset (Dag-Tidn. 118, 1779): „Jag räknar för „en heder, at wara Martyr för Sanningen (Friheten „är hans ord), i det glada hopp, at hindra des qwäf-„wande i wår tid, och få den utwidgad för Efterkommande.“

Tillägningar

Får jag här göra, så mycket jag sjelf kunnat öfwerkomma, eller ock en eller annan bidragit til min underrättelse, hwilkas namn jag, med tilbörlig heder, på sina ställen får nämna. Hwad jag icke hunnet samla, gläder jag mig at Oeconomiska Sällskapet i Carlstad, i rikt mått, lärer, efter sin hederligen gifna lofwen, upfylla, då jag icke behöfwer tycka illa wara, det jag ifrån wissa orter fått så få påminnelser wid de 2 Förste Tidehwarfwen, ehuru jag flere gånger utbedt mig dylika i Carlstads Weckoblad.

☆ ☆ ☆

I Företalet (Not. *) nämnes Sal. Probsten Hofstens M. S. om Wärmeland såsom förkommet och upbrändt. Den 14 sistl. April (1779) behagade wår witre, och wördnadswärde Kamarherre, Hinr. v. Hofsten til Östanås, lemna mig til genomögnande icke allenast en del af sin Sal. Faders (Commerce-Rådets), utan ock sin Farfaders (Probstens) mångkunniga Manuscripter, och jag brukade icke långt sökande, förr än jag fann Sal. Probstens Original-Concept. En surpris för mig icke mindre, på sit sätt, än at fa en oförmodad tidning, det flere documenter olyckligen förkommet. Hwad jag nu icke widare kan nyttja, får jag til eftertidens tjenst, med Herr Kamarherrens minne och til des ewerldeliga låford, skrifteligen införa i Archivo Wermelandico.

Sid. 3. Ifrån äldre tider, intil 1630, har Wärmeland också brukat i Wapn en upspänd Båga med pålagd Pil, i blått fält, och omskrift: Wermelans Incigle; men ännu nämner en gammal handskrifwen Cyrönika, 1523, Wärmeland med en swart Järff på en hwit Fjäll eller swart Uff (Kamer. Fryxell Sw. Mercur. 1759 etc.).

Sid. 35. Not. i. På samma sätt är ock en saga, at Herrhults Gruswa fått större syster-lott än Finnemåsen, hwilket nu wäl kunde komma til paß, sedan hon blef upcagen 1777.

Finnemåsen

☆ ☆ ☆

Sid. 119. Not. u. Wid Wärmskog har man fordomdags trodt at Olof Träkälja bygt en Stad, hwarefter teken til gator skola waret synliga (Hofsten); men det synes

synes troligt at han skal, i sin tid, haft swårighet om Folk at bebygga Landet, och än mindre någon Stad. Samma gißning har ock waret om Wärmerud, som i den tiden räknades til Gilbergs-härad.

Sid. 119. Utom Ättehögen wid Nysäters Bro, är ännu en annan, af största slaget, wid Högsäter, och en, föga mindre, där som Klackestapelen wid Kyrkan är bygd (Herr Chr. Gunnarsson.).

Sid. 120. Ibland Gilberga Stenkumel märkes åfwen en myckenhet smärre Högar omkring Sannebohls och Skogs gårdar, och äfwen i wilda skogen, de meste omkring 20 til 30 laß, men somlige til 50, 60 (Herr Jägm. Phil. Welin och Hr Comm. N. Högwall.).

Sid. 121, näst Wärmerud. På Axelsön (i Segersta), et stycke ute i sjön, berättar Probsten Hofsten, at et gammalt Slott waret, under namn af Axewall, hwarefter lemningar skulle synas ända ut i sjön, och hwilket Engelbrecht låt förstöra; men därom har jag ingen kundskap. Eljest har bemälte Probst låtet på denna Ö afrita 2 så kallade Trojenborgar eller, rättare, Labyrinther, et större och et mindre, af sten hoplagde, samt en Trädgårds-grund. Men ingen wet hwars handawerk de waret. - - Utom Axelsön ligga några små Öar eller Holmar, där merbemälte Herr Probst trodt at den Fästningen skal legat, som Engelbrecht förstörde och Olaus Magnus namngifwet för Korf- eller Korsholmen, emedan där äfwen skolat synas några lemningar; men wi lemne dem ock i sit wärde til framtidens widare utrönande.

Sid. 123. På det så kallade Lompeberget, imellan Algulsta och Nors-älfwen (i Segersta), är en märkelig Stenrös eller Stenlänka. Antingen den waret til tjenst för lefwande eller döde, är owißt.

Inwid Älfwen wid Wärmerud finnas smärre Stenkumel lagda, i form af förswars-werk, äfwen, så en Stenlänk ej olik den, som finnes wid Berg i Fjolen (sid. 133), där älfwen faller i Borgwiken, samt wid des utlopp genom Sundet i Grumsfjolen (Herrar N. Högwall och Gunnarsson.). Det blir således owißt, antingen desse hafwa passerat för Begrafnings-platser eller Fästningar.

En Jätte, som bodde på en högd, Knuts-skallen kallad, blef förtretad, då Gilberga Kyrka gjordes til Christen,

sten, och wille förstöra bygnaden; därföre kastade han åt hänne en Sten, i jämnförelse mot sin styrka; men som Gubben lär waret förmycket i ifren, har stenen slunteт, så at han ej hant längre än en fjerdedels mil, då han stadnade i en massa, trefjerdedelar från Kyrkan, på Gälsjö-ägor, där han än wisar sig til åminnelse (Herr Bruks-Patr. C. N. Kock). En dylik berättelse är ock i Gunnarskog, Grafwa och flera Soknar. Man ma undra hwarifrån så manga tykuga Troll-Historier taget sit ursprung.

Sid. 126. Ättehögar äro ännu åtskillige i Kihls-härad. Såsom söder om Löf-Ed, på gärdet, 13, 14 st. större och mindre. Söder om Löf-Eds Bro, inwid Klara-älf, en tämmeligen stor, där berättelsen säger at en Swensk Anförare blifwet begrafwen, sedan hans Manskap tappat, hwarpå Dyfwelsten (5 och trefjerdedels aln i omkrets, 3 och trefjerdedels aln hög) til en Gränse-skilnad upresdes. En, wäster om älfwen, inwid Skifweds Laxe-fors eller nu Forshaga. Wid Ö. enås-landet inwid sjön Hyn. 5 stycken S. om Kjärne. Wid Linnkjärn, på Botorps skog 3, stora som de wid Kyrkan (alt i Grafwa). Några med sten wäl lagde Ättehögar wid Gammalgårdens Torp, och åtskillige wid Lökene, samt på Mogårdens eller Apertins ägor inwid Kyrkan (i Kihlen). Herr Comminist. Ekendahl. Wid Hellekil (i Ö. Ullerud) äro några Ättehögar, samt en i Prestegårds Näset och flere wäster om Smäris Forssen (i N. Ullerud).

Stenkumel Sid. 127. Stenkumel finnas i Kihl's-härad ännu flere af de ansenligaste. Twå ganska stora på Skott-berget, norr om Löf-Ed, i en stor högd, öster från sjön Hyn, hoplagde af mursten, dem gemene Man trodt wara gamla förfalna Fästningar; men jag har i den ena funnet en wäl murad Graf, åfwensom i Fryksdalen (sid. 136). Herr Fänriken Hans Hjerta har wisat mig både dessa och Ättehögarne omkring sin gård. - - Ej långt från dessa, i norra ändan af Hyn, är, på et slätare fält, et föga mindre Stenkumel af stor kullersten, på Ekenäs ägor, det jag icke wet om någon på lång tid observerat, förr än Herr Doct. och Biskopen Herweghr det anmärkte och gunstigt behagade mig tilkänna gifwa. - - Wid Hemmanet Halla (N. Ullerud) är et, 72 alnar i omkrets wid roten och half-femte aln högt, samt på släta glanta berg, på Kisäters-torps ägor i samma Soken, 9 a 10 styc-

ken

ken större och mindre, hoplagde af hall-sten och stön mur-sten, hwilken, til en del, blifwet anwänd til nya Kyrkans bygnad och andra behofwer. Utom det ör gamle där skola funnet silfwerpenningar, äro ännu lemningar efter wäl murada grafwar, och finnes än sten qwar til en hel kyrkobygnad. (Den nitiske och lärgirige Drängen, Christoph. Carlsson i Udden, har noga utstakat alt detta och mycket mera i Ullerud, hwaröfwer han ock, på egen hand, författat en accurat Cartha å båda sidor om älfwen och mig tilstält, hwarföre han förtjenar beröm. Månge, som jag ombedt, och bätre bordt kunna, hafwa gjordt mindre, eller ock intet.

Samma sida. Wid Hoflanda har berättelse waret, at en Konunga-son skolat bo, efter hwilken Runstenen waret upresd (Probst. Hofst. M. S.). I bemälte Herr Probsts Paper fant jag ock afritad en mindre Runsten med desse bokstäfwer INAIN. THILL. Sal. Herr Commerce-Rådet von Hofsten låter afritat honom; men hwarest han nu finnes, wet jag icke. Den större Stenen war då 2¾ aln lång, 1½ aln bred.

Sid. 133. På Waggeds och Fiskewiks Hemmans-ägor (Arwika, Ny Soken) tyckes ock wara tydeliga spår til Ättehögar.

Sid. 134. Wid Trätelanda (Tretonlanda), en half mil norr om Kyrkan i Blomskog, har waret Domaresäte, hwarefter synas 13 formeligen upresde stenar. (Comm. Högwall).

I Järnsjön synas lemningar efter en sådan Stenbro på sjöbotnen, som de hwilka omtalas sid. 126 och 137 (Fru Probstinn. Fjellman.).

Sid. 148. Wid Säter. S. W. från gården är en med Enebuskar och 2 Björkar öfwerwärd Kulle på Bergshallar, där Runstenen skal hafwa legat, hwilken blifwet i husen inmurad. Men något längre från gården N. O., i Hästhaget, på en Backe, är en tämmeligen stor Ättekulle upkastad på sjelfwa stället, i en fyrkant, med graf omkring och sten inblandad. Skogen, som waret öfwerwärd, är nu afhuggen (Insp. And. Hedenström.).

Wid Rör (Wes-härad Soken) skal finnas en ansenlig stor Stenkumel, eller, kanske, Ättehög; dock låter det förra mest troligt.

På Bränbols ägor (Alster Soken), och en bergskulle, äro Stenkumel af medelmåttige, mest fyrkantige

 stenar.

stenar. Den ene skal innehålla til 1000de-tals laß (H. N. Alsterlind.). I samma Sokn och wilda skogen, på Beckelids ägor, är ock en tämmelig stor Stenkumel, kallad Jättekaste-rösen (Stud. Tillström.).

Samma sida, wid Bergslagen. Så många spår til Hedendomen finnas dock här å orten, at omkring sjön Lungen är, på Älghals-udden, en Jätterös, äfwen en sådan på Lieberget och en wid Korf-hammaren, hwardera om 20 laß, til bewis, at den tiden där icke bodt förmöget Folk. Jämwäl finnas några sådana omkring sjön Alstern; alt i nu warande Bratfors Sokn (Bergsm. Henrik Hansson i Lun storp.).

På hemmanet Amtens ägor (i Lungsund) finnas ockjå twå Ättehögar (Comm. M. L. Wallin.).

Sid. 250. En Söndags- eller Kyrkobön skal förmodeligen den också hafwa waret, som wid rifning i Blomskogs Kyrka, 1736, blef funnen skrifwen på pergament, med et widhängande Radband:

Empe, lempe, Zelen, thelen,
Danneman kommen är,
Bock stor, Säcksmar i Willebrå,
Krigsräck, Ekebohl och Amen.

(Jägm. N. Frykström.).

Sid. 285, wid Stafnäs. I gamla Kyrkan hade länge waret en med starka gangjärn och lås kostbart gjord Järndörr, hwilken skal blifwet ditförd från Edholms Slott, men blef 1708 satt för Sakristian (Hofst. M. S.).

I Kyrkan är en gammal dubbel, men, i nyare tider, ommålad Offertafla, samt et gutet Crucifix af måssing, hwilket waret fästat genom et hål på en käpp, at bära.

Sid. 287, wid Gladewall. En ganska gammal Stenfunt, och Jungfru Maria, i lefnadsgrosse, i et skåp, bibehålla här Påfwetidens minne.

Sid. 291, wid Elgå. Denna Kyrka har i äldsta tiden haft namn af S. Olof (Id. l. c.), och ser således icke olikt ut, at ju namnet, efter hand, kunnat förbyta sig til nu warande uttal.

Olofs.

Olofsmessan har ock på denna orten, och i Soknen, in i sednare tider, bibehållet sig i större helgd, än annorstädes. Här är en söndrig Stenfunt.

Sid. 292. Ny Kyrka har waret inwigd S. Margretha til ära, och fordom efter hänne nämnd (Id. l. c.).

Sid. 296, wid slut på Eda. År 1423 sålde twå Qwinfolk til Thord Haarek en Ström wid Åmåt, hwarom Öfwen i By 1641 wid Tinget upwiste Köpe-bref.

S. 300. I Fryk-ände Kyrka fins ock en Stenfunt.

Sid. 305. I Blomskogs Kyrka fans, 1736, det Radband och Påfwiska Bönen på pergament, som wi (sid 886 omrördt.)

Sid. 309, wid Nors Kyrka. Et Rökelse-kar, samt en större och 2 mindre Bildar på en Tafla, bära här ock märke efter Påfwedömet (v. Past. Swanström).

En Tomt på andra sidan älfwen från Prestegården, och å Snarbergs ägor, gaf et Qwinfolk til Catholske Presten såsom försonings-offer för et dråp, hwilken ock alt sedan behållet namn af Själ sind (Härads Domb. 1643, 1688 och 90.).

Sid. 310, wid Ed Kyrka. Här är en stor Marienbild, och en annan stor med några smärre bakom sig, fast af åldren nötte.

Samma sida, wid Edholms Slott. En järndörr skal wara kommen härifrån til Stafnäs, där hon nu sitter för Sakristian.

Sid. 312, wid Sjögerås. Anders Knutsson til Sjögerås hade en Dotter, Mårtha, som war g. m. Bengt Gunnarsson Gylta, Lagm. i Wästergöthland, owißt ock om icke Benct Andersson til Sjögerås war hans Son. Des Dotter, Brita Bencts-dotter, ägde R. R. Ridd. Sigge Larsson til Sundby och Skåfftreby (Sparre).

Sid. 317, wid Botilsäter. Forßwiks gods härstädes ägde Magnus Gustafsson, hwars Moder war Christina Lars-dotter (Messen. Th. Nob. Sv. G. LXX.).

Sid. 327, wid Grafwa. = = Eljest går här i Soknen en allmän sägen, at wid Solberg, ej långt härifrån, på Östra sidan älfwen, äfwen waret en Kyrka.

Löf-Eds Hemman, här i Soknen, är gammalt. 1485 sålde Heming Nilsson sin gård halft Löffuith i Kils-heret Graffwe Soghn och et halft torp Snarås för XL mg Swenska Stockholms mynt til Welborne Peder Knagh (se sid. 263), och 1487 die Gregorii af Öke-

nås (Ekenås) sålde Jon Salisson, Heming Jonsson, Benct Andersson (förmodeligen Örn, se sid. 312) och Benct Gunnarsson til samme Män sin gård Löffuith med Laxfiske och Fiskewatten och et Torp därunder, som heter Snaras, och et Torp i samma Soken, för LX mg Swenska. Witnen til förra köpet woro Wälb. Olof Björnsson, Lagman i Wärmeland, Lindorm Björnsson (Winge), Höfwidsm. på Öresten, Carl Benctsson, Jöns Knutsson, Johan Bessa aff wapn; och til sednare Brefwet, Lagm. Ol. Björnsson, Mogens Buck, Ingemar Pellisson och Hakon Thordsson (Bägge äger Herr Fänrik Hjerta in originali på kalfskin). Det här nämnde Laxfisket är wid den så kallade Skifweforß, eller nu Forßhaga. Det hörde före Digerdöden til Hemmanet Großbohl; men där dödde alla bort, utom en liten Flicka, som ändteligen fick Man, men i fattigdomen borgade de en häst på Löfwed och satte Laxforsen i pant. Efter många års trätor, dömde ändteligen Lagman Jacob Pedersson til förlikning, i kraft hwaraf Fisket ständigt hört Löf-Ed til, och Forßhaga Säteri därinwid i nyare tider blifwet byggt. Härpå har ock Herr Fänr. Hjerta wisat mig documenter.

Sid. 352, Not. b. Doctor Hallman höll före, at denna Eilisif waret Dotter af Erik Kettelsson Puke (se sid. 261), emedan hännes Slägt wälde sedan det mesta, at Kon. ALBRECHT blef skild wid Riket. Hannes öde war sådant, at, sedan

Den wyrdlika Herr Benct uthi Warnemo
Hade spådt henne sorglika dagar,
Herre Christ rade fyr oß allom!

blef hon, genom Konungens tilstälning, bortröfwad til Gotland af Bernhard Länge, som til hänne lärer haft en fåfäng kärlek; men Biskop Nils i Linköping skaffade hänne med sig hem tilbaka och til Riseberga Kloster, där hon likwäl, förmodel. af sorg och harm, efter twå dagar, dog.

Sid. 366, wid Wärmelands Bergs Sigill. Orsaken, hwarföre alla de öfrige Häradernes Sigiller äro yngre och hafwa sina omskrifter med Romerska bokstäfwer, skal wara, at hela Bonde-bygden en gång ufsändt en eller 2 Riksdagsmän til Stockholm, hwilke tillika med Härads-Sigillen förgingos på Mälaren; men Bergslagens Riksdagsman war icke i deras sälskap.

* * *

Sid. 474, wid Store Guttår. Jag har funnet, icke långesedan, en Original-Resolution för Philippstad, af den 16 Febr. 1621, däruti Hertigen omrörer sin sednaste warelse där i Staden, och torde waret wid den gången han drack ur denne Masurhälk.

Sid. 483, Not. o. Til bewis, at Lagman Nils Olsson, i början, stod i mycken wänskap och förtrocade med K. Gustaf, länder et hans Bref, det han, 1521, S. Hans afton, på Gullbergs-hed, utgaf til Almogen i Kinnahärad i Wästergöthland, hwaruti han, som då kallade sig Lagman i Wärmeland och Hofmand i Wästergöthland, "gaf, på Gösta Erses och menige Swerges Rikes wägnar, Folket eftergift af tridungen af alle skatte och fråls, andelå och werske thesse ahret."

(Herr Doctorn och Biskopen Forssenius, som åger detta Bref in originali, har höggunstigt behagat det med egen hand afskrifwa och mig meddela.).

Sid. 511, Not. f. Grums-härad höll alla Plank kring Man- och Trågården wid Carlsberg, samt en Säng af et bolster, 2 lakan, en hufwud-dyna och en rya, samt en stol. Jöse-härad hade på sin lott Bogarstugan, och Stufwan därtutil samt en Kammar, alt under et tak, hwilka rum borde inredas med bord, bänkar, spjäll, lås, dörrar och fönster, samt ständigt hållas wid magt. Olme-härad höll några Stolar, och gjorde på gården hwad som befaltes.

Sid. 513. Wid slut på Not. i. En gammal berättelse är än i dag bland Almogen, at ibland de första, som bebodt Carlskoga-orten, waret twänne Grannar, den ene wid Qwäggen eller Stenswiken, och den andre wid Alkwättern. Desse nyttjade fiske ihop i den så kallade Tolåsbäcken (Täbäcken), men de förlikades ej, utan den ene satte sig för den andre i förwäg i et träd, och, wid det han gick förbi, högg honom til döds. På stället offras ännu i dag qwistar på et bahl, och mången wädhagad bär än fasa för at gå där förbi, sedan solen är nedgången; ty de frukta för Tholås-Gubben (Mannen, som blef dödad, skal hafwa hetat Thol.). An i wår tid är på detta stället et ståteliget Mört-fiske, som hörer Bjurkjärns Prest til. Längre ned i Carlskoga, och på östra sidan om sjön Nyckeln, är ännu en annan berättelse, at

Finne

en Finne, Törnes Jöns från Packrabo, kommet först til orten med en yxa och båga, den han drog eller spände up med ryggen (all sin ägendom) och Hustrun en skära. De togo sit stamhåll i Dufwedalen, bygde sig en Badstuga och köpte Bostaden af Kronan. Sluteligen kom Jöns sig så före, at han börgade träta med Nysunds Bönder om ägande rätten i Degerforsen, och wann så mycket emot dem, at hans råskilnad blef en half mil längre söder, wid Strömsnäs, där ännu bägge Sokenarna skiljas åt.

Sid. 521, upräknas 6 nya Järnhyttor, hwartil ännu böra läggas 2ne, såsom äfwen bygda i Hertig CARLS eller CARL IX regering, nämligen Bratfors och Bjurbäck, jämnför sid. 658. Härwid bör jag ej heller obemält lemna, til de Läsares tjenst, som, kan hända, aldrig kunna blifwa ägare af Påfwiska Tidehwarfwet, såsom en stor del däraf upbrunnet; at ifrån äldsta tiden woro wid Wärmelands Berg, eller Fernebo Bergslag, 19 Hyttor, hwilka sid. 229 och 362 upräknas och woro följande: Asp-hytta, Bohl-hytta, Born, Fins-hytta, Fogde-hytta, Gammalhytta, Grythytta, Gäseborn, Habors-hytta, Kall-hytta, Kroppa, Normarken, Ny-hytta, Sarä, Sax-hytta, Torskebäcken, Wek-hytta, Yngs-hytta, Aspagen. Det är sid. 659 rättat, at Sandsjö-hyttan icke hörde til det Tidehwarfwet.

Finnar

Sid. 526. Wid Finnarnes inkomst til Wärmeland märkes den Anecdot, at en tiltagsen och oblyg Finne-Gubbe, i Kyrko Soken och Österbotten, Benct Pontu, reste, med en eller annan af sine Grannar, til Hertig CARL och frågade honom til råds, huru de skulle bete sig emot Flemingens ströfwande Parti? Hertigen gaf dem hemlig instruction, at styra wåld med wåld; men wille ock det intet hjelpa, skulle de draga öfwer til honom til Swerige, där han wille taga dem i sit förswar (Werwing 299). Af denne Pontu håller jag före, at Pertikens-Slägten är kommen. At Papegoje-Slägten waret i deras följe, ser ej olikt ut (se framförel sid. 770).

Sid. 547. Fogdar och Länsmän-faselig buse nog. Til exempel: Hos en Enka, Ingial Anders-dotter i Carlstad, som ägde Hemman i Grafwa Soken, pantade Länsmannen 2 Getter och en Bock för 3 Dal. K:mt, och red på köpet ihjäl hännes Häst (Carlst. Tingl. Domb. 1693.).

Sid.

Sid. 560, Not. t. Det är i anledning af Krigs- och Cammar-Collegiernes samt Stats-Contoirets Bref til Landshöfdingen, 1726 d. 30 Martii, som 200 Mans vacance täles i frids-tider.

Sid. 588. Wid 120 Syslor anmärkes, at alla syslor i Stiftet, högre och lägre, äro 140, så wida Församlingarna icke, efter behag, wid ledigheter, afdanka sina Adjuncturer, och härefter borde Calculen ske, om det altid skulle slå lika in på 12 års tid. Men ifrån det jag skref detta, 1778 om sommaren, hafwa 10 ordinarie lägenheter på et år blifwet lediga, mest genom döden; dock äro likaså många nya tilkomna, som med tiden behöfwa anmäla sig.

Samma sida, Not. o. Magist. Nils Kjellin har nyligen från Upsala sändt mig afskrift ur wår Nations-Matrikel därstädes för de seduare åren, hwaraf jag funnet, at ifrån 1760 til 1776 äro där inskrifne 270 personer, hwaraf dock några, som gifwet sig til Civil-Staten, äro födde utom Stiftet; och af desse hafwa icke flere än 102 hittils blifwet Prester.

Sidan 590, = = fiskat i grumligt watten. Jag åtager mig dock icke at just directe taga hwar och en i förswar. Det kan hänga människlig swaghet wid en och annan, och jag kunde gå illa i land med advocatur för alle mine Principaler. Bäst är, om hwar för sig kan hafwa et godt witne både öfwer och uti sig, och då kan han wara lika nögd, antingen han får kött eller bröd, förr än det sker med Guds egen tilstälning. Atminstone hwar och en, som har lika sinnelag med mig.

Sid. 592. Con-Rector. Nicolaus Magni Ematingo. Phrychius war 1632 Con-Rector, då han började, den 16 Maji, at låta sine Disciplar orera antingen på Latin eller Swenska, men mest Latin, om hwarjehanda ämnen och til December 1637 woro genomgångne 2 Centurier, hwilkas Titulblad och Auctorer samma år, med Företal, blefwo tryckta. Gossarne läsde mestadels sine Tal ur minnet. Detta måste waret för Con-Rectorn et trälsamt, men dock hedrande arbete, och det är icke underligt at Gubbarne, i den tiden, kunde wäl Latin, om de ock ej wetste mera. Manuscripten lära hafwa förkommet i 1719 års brand i Carlstad. Det hade waret artigt, i flere delar, at hafwa dem qwar; ty en Oration war de Wermelandia, twå de Carolstadiano Oppidulo, en de Muribus

Monstrosis Wermelandiam 1635 infestantibus, och en, om den Hungersnöd, som 7 års tid, å rad, trykt Wärmeland, v. s. w.

Sid. 599, 600. Olof Tråtäljas folk, m. m. Det står wäl icke felt, at hwar och en gerna rosar sit, och man har märkt, at Folk, som äro upfödde i en stank, hwarwid andre kunna sjukna och dö, skryta ändå af sin hembygd, och tro at ingen ting luktar bätre. Således wågar jag icke sjelf göra mig til Domare öfwer hwad en witter Wärmeländing, af äldste stammen, skrifwet om sine Landsmän (Pr. Hofstens M. S.). Hwar och en må döma därom efter eget förstånd, och pröfwa om han känner sig igen i sine Förfäder, där Ätten icke är bortblandad. „Thet Folk, som af Wärmelands blod kommer, är gemenligen af medelmåttig krops storlek, = Starke, = Wige, = wäl skapade och Wackra, i synnerhet Qwinnokönet, ända intil plog och harf, kol och gråsten. Hyen merändels mängd med röd och hwit färga."

„Til sinnelag Enfaldige men Upriktige. De weta af sig sjelfwe inga illistigheter och argheter, om icke andra lärt dem dessa odygder, hwartil deras natur icke är bögd. Det de mena, tala de och twärtom, utan falskhet. Höflige, Gifmilde och Fägnesame eller åtminstone benägne til gifmildhet då förmågan ej räcker längre. Sparsame, Trogne. Men något Ensinte; ty om icke med läck, aldrig kan man med päck bringa Wärmeländingen från de tankar, han gjordt sig om et och annat" (Hofst. M. S.).

Wår wittre Dahlstjerna, fast han icke war född, utan endast, til en del, upfödd inom Wärmelands gränsor, yttrar sig, i sin Kunga-Skald, sålunda om Landet, hwilket altid står qwar, fastän Folket kan årligen ombytas:
Och jag underskrifwer detsamma, i synnerhet hwad Jöse-härad och Fryksdalen angår.

Så är mig ock til mods, när jag min barndoms bygder
Betraktar: Wärmeland! Du alla bygders pris,
Du äst upfylt med lust och alsköns ädla dygder;
Du äst för alla Land et jordiskt paradis.

Sid. 614. Oeconomiska Sälskapet i Carlstad. Detta Sälskap tog sin början 1775 sålunda: "at flere „älskare af Witterhet, Natural-Historien och Landthus„hållningen i Wärmeland och på Dahl uprättade sins „emellan, et lärdt Samfund, af 2ne Classer, därest den „förre

"förre utarbetar ämnen i Historien, Sedolärau, Landets "Antiquiteter, Biographiers utgifwande öfwer förtjente "Män i Stiftet, m. m., i Poesie och Wältaligheten. Den "sednare sträcker sin omtanka icke allenast til inrotade "fels afhjelpande i Landthushålningen i gemen, utan ock "til förbättring i hwarje dit hörande näringsgren, samt "nyttige rön och uptäkter." Wåre Tidninge-Skrifware önskade strart en sådan Societet i hwarje Landskap i Riket. Sällskapet, som lofwat kundgöra Allmänheten sina påfund i Carlstads Weckoblad (hwars Auctor likwal Kongl. Lif-Medicus Skragge tiltrodt sig i en Numer innewarande år, om jag rätt minnes, kalla Carlstads Wecko-Målare), hafwer förnuftigt tilkännagifwet at "flere tilsammans lättare kunna påfinna, nogare bepröf-"wa och omständel. utarbeta en sak, än en enda person," och i anledning däraf hade jag aldeles ärnat lemna mina omogna anmärkningar wid desse 2 sidste Tidehwarfwen i mörkret, därest jag icke trodt at ej alle Läsare hafwa tilfälle hålla eller skaffa sig Carlstads Weckoblad, når det en gång blir riktadt med alla ofwannämnda Witterheter och Hushåldsgrep. Det fägnar mig at då blifwer tillräckeligen ersatt, hwad hos mig brister.

Sid. 615. Smått Boskaps-slag. Herr Doctorn och Biskopen Herweghr har, på försök, köpt några af de så kallade Knapp-oxar från Wästerlandet, och, på Ekenås, redan updrifwet dem til tämmelig wärt; men i synnerhet har Herr Kammarherren von Hofsten på Östanås hunnet med sin boskaps-afwel så högt, at man knapt lärer få se större och wackrare Boskap i hela Riket. Ingen af köpe-oxarne swarar emot dem, som äro hemfödde, hwilket alt är teken til god ans, men ej Climatets fel.

Sid. 625, Not. x. Angående Timmerflotningen i Älfdalen har jag hittat et Bref, af den 6 Dec. 1778, hwilket härmedelst almänneligen uplyses, at ägaren må kunna få det igen. Här är et litet Transumt däraf: "N. N. är nu icke hemma, utan ligger i Dalby "och kjörer Såg-Timmer baklänges och emot strömmen "til Swerige, N. och N. äro ock här och läts befalla ꝛc. "männe det tager någon god ände, då Swenske Timmer-"märkare wräka detta timmer, såsom för gammalt, och "hwar får då Cronan betalning för frakten från Dypen "til Stor-älfwen Klara? Så handlas med Cronans "rätt här å orten. . . .

Sid. 626, Not. d. Et Krono-Tjärubruk war ock på andra sidan Långön wid Romsta inwid Klara-älf, försedt med hus, rännor, vannor och ugnar; men alt blef lagdt under Carlstad och giordt til åkermark, när Staden grundades 1584 (Pr. Hofst. M. S). Således se wi, at wåre Förfäder hafwa ock haft någon slags omtanka om den hushålning, som lång tid fattats oß.

Sid. 636. Förmodeligen wid Sandbäcken. Här bör dock swarare förstås Carlsborg, eller den tract, därwid nu Carlstads Domkyrka ligger, emedan där war Grumshärads skyldighet, at Nb. hålla plank kring Trägården. Det är mögeligt, at Trägården wid Sandbäcken är något gammal; men om någon i Wärmeland kan skryta af ålder, så blir det i synnerhet Sannerud (Carlslund) i Kihlen, den förmodeligen wår gode Wismenius icke sedt eller kändt. Herr Jägmästaren Silfwersward har där wisat mig så säkra märken efter gamla frukt-trän, at det är icke olikt, det den Trägårdens ålder kan stiga in i Munketiden. Märkeligt är ock, at i denne Trägård blifwet af bemälte Herre fundne åtskillige Urner, eller qwarlemningar däraf, med brände ben och aska, jämnt lagde med sielfwa jorden, til et bewis at Ättehögarne, någon gång, waret därifrån utkastade.

Sid. 651, i slut på Not. x. Wid Djupdalen, i norra ändan på Smäris-siön (N. Ullerud), har waret Silfwer-grufwa, hwars malm synes waret förädlad i et Berg därinwid.

Sid. 660, Not. o. Wid Masugnarne utom Bergslagen tillägges. Högfors i Gräsmark, och läses således ofwanföre i contexten 16 för 15. Här får jag ock anmärka, at wid Brukmon i Grafwa, på åkrarne wid Ekenås, Carlslund och Lökene i Kihlen, wid Säges Smedja imellan Smäris och Brotorp i N. Ullerud och flerestädes äro många lemningar af Järnslagg och rådt Järn, förmodeligen efter Osmunds Smedjor, som blifwet drifna med handbälgor; men när det skedt? wet ingen.

Sid. 677, Not. c. Om Torgdag i Carlstad. Här måste jag tilstå en brist hos mig, at jag ej observerat det Almogen, i Riksd. Resol. 1756 den 29 Nov., §. 42, blef åter öpet lemnadt at obehindradt och utan intrång på Båtar och Fartyg så wäl som på Torgen få til egit behof köpa eller tilbyta sig Spannemål och andra waror,

ror, som ankomma, på Lördagen, som är Torgdag i hwarje wecka. Hwartil jag ännu får tillägga, at Herr Landshöfdingen Baron Uggla genom Almän Kundgörelse af den 6 Maji 1779, ofwat at wid denna rättighet en hwar, utan åtskilnad, beskydda. Hwarwid man kan halwa alt skäl hoppas, at Handelen än en gång kan få lif i Carlstad, til Landtmannens froma.

Sid. 725. Ibland Wärmelands Öfwerstar har Assess. Brokman (Ö. Göthl. Beskrifn.) anfördt Hjeronymus Lindebärg, hwars hufwud-baner blef 1681 uppsatt i Motala Kyrka; men jag wet ej hwar jag skal sätta Mannen, kanske han waret Öfwerste-Lieut. fast den tiden bruktes ej gerna sådana namn öfwer syslan.

Sid. 751. Bland alle wåre Landshöfdingar icke en enda infödd. Här far jag dock med fägnad tillägga, at wår wise Konung behagade allernådigst, genom hög Kongl. Resol. af den 11 Febr. 1779, skilja Wärmeland, Carlskoga undantagande, ifrån Nerike, i så matto, at en Vice-Landshöfdinge och Vice-Lands-Secreterare skulle, til wår orts och Almoges beqwämlighet, bo i Carlstad. Det fans ingen i Landet, som icke med glädje uptog denna oförmodada, fast långe efterlängtada tidning, så mycket mer, som den d. 23 därpå följande April tättes Kongl. Maj:t i näder utnämnda til wår Landshöfding Herr Kammarherren och Majoren Baron Johan Gustaf Uggla til Sund och Awelsta, Sonesons Sonesön af den store Ammiralen (sid. 808 Not. k). Sine Landsmans fägnad härwid har en Skald, i Carlstads Weckoblad N:o 21, ibland annat, äfwen talkat på följande sätt:

Hwad lyckligt, när man mist en lofwärd Ämbetsman,
At man af lika dyrd en annan winna kan,
Och ej, som ofta sker, man sin förlust får sörja,
Och öfwer dumhets weld ell' snålhets ränker sörja?
Så, fast wår Hamilton wi ha med tårar mist,
Ses dock en Uggla börja,
At i sit styrsel-sätt ej röja minsta brist.

Mit kära Fosterland! . . . . . .
. . . .
Det länder til dit wäl, jag det med nöje ser;
Men det din lyckos lott förökar ännu mer
At Wärdig Höfding ha af dina Foster-bröder,

Hwars

Hwars lust at gagna Dig, en medfödd kärlek föder.
Han sielf, en wärdig Lem bland Wärmers ädla tropp
För Wärmers wälfärd blöder
Och med Försynens hjelp skal fylla deras hopp.

Sid. 783, Not. f. Johan Palmström. År 1681 wigdes Ammiralitets-Capitainen Johan Palmström med Jungfru Annica Blankenfjell på Hollerud. Han dog 1705 och har Epitaphium i N. Ullerud, men hon lefde til 1716. Således har von Stjernman irrat både sig och mig wid Familiens Stamfaders gifte. Det torde ock hända, at denne Capitainen är densamme, och då hade han åtminstone ingen Fru efter Anna Blankenfjell, om icke han haft någon förut, hwilket ock wäl kan wara mögeligt.

Sid. 821, om Krig. Probsten Magist. Sven Faxell har skrifwet et M. S. om de sednare krigen wid gränsen, som waret förwaradt i Kjöla Kyrka (Hofst.). Och det är illa, at jag nu i sidsta stunden ej haft tilfälle at efterfråga hos Herr Probsten Doctor Norén om det finnes qwar.

Sid. 843, wid slut på Not. u. 1678 eller 79, om wintren, kom Güldenlöw til Magist. N. Labeckius i Blomskog, smälde af et pistol-skott, då Presten gick honom i kappa til mötes, fägnandes dem alla wäl. Under måltiden frågar Güldenlöw om det war långt til Stockholm? -- kan jag komma dit til den och den tiden? -- ja, Eders Excellence; om ej något mot kommer i wägen. Güldenlöw drog så åt Dahl, sedan han bränt gårdarne i Blomskog; men Prestgården skontes. (Hofst. M. S.)

CHRO-

CHRONOLOGIE
Öfwer
Lutherska Tidehwarfwet
i Wärmeland.

A. C.

Wapnasyn i Landet [396] . . . 1523.
Falske *Sturen* i Älfdalen [392,] Andelige Godsen til Kronan [393,] Bergslagens Privilegier [397, 515] och Påfwiska Läran får sidsta stöten . . 1527.
Klåckorna tagna [393, 411] . . . 1531.
General-Visitation [412] . . . 1540.
2 Probsterier [422, 87] och 2 Syssel [476, 79, 81] . . . . w. p. 1550.
Konungs Räfst [396, 484] . . . 1558.
Konung GUSTAFS Testam. och död [400, 425] . . . . 1560.
Gästgifwerier påbudne [408] . . . 1561.
Sjuårs-fågden börgas [490] . . . 1563.
Stubberäts-frihet [407] . . . . 1565.
Landets Wapen ombytt [401] . . . 1567.
Knapfors Fördrag [515] . . . . 1568.
Walloner [517] och Finnar [526] börga wid samma tid ankomma. Hertig CARL blir myndig [438] . . . 1569.
Superintendent i Mariästad [423] . 1580.
Upror wid Gränsen [455] . . . . 1581.

A. C.

Swedjeråg påbjudes [407] . . . 1582.
Carlstad funderas [402, 502] . . 1584.
Carlskoga dito [403] . . . . . 1586.
Ny-Eds Kyrka bygges [530] . . . 1593.
Carlskoga Pastorat [403] . . . . 1594.
3 Probsterier inrättas [488] . . . 1600.
Stångjärns-hamrar [406, 522] . . 1604.
Ny-Eds Pastorat [403, 530] . . . 1608.
Sileruds dito [538, 40] . . w. p. 1610.
Philippstad anlägges [535] och CARL IX dör [453] . . . . 1611.
Boda Kyrka bygges [474, 539] . . 1616.
Brunskogs Pastorat [474, 540] . . 1621.
Hert. CARL PHILIPP † [475] . . 1622.
Järn- [699] och Timmer-handel [571] börgade . . . . 1624.
Skatteköp tilbjudes [566, 602] . 1629.
4 Probsterier [590] . . . . . . 1630.
Wid sama tid inrättades Bergmästare-dömet [550].
Landshöfding i Örebro [545] . . . 1634.
Landet til Götha Hof-Rätt [4]y . . 1635.
Landtullar inrättade [555] och Nysunds Kyrka bygges [857] . . . . . 1638.
Landshöfdinge i Carlstad til 1658 [546] 1639.
Christinåhamns Stads [858], Rudskoga och Kroppa [857] samt Silbodals [864] Pastorater . . . . . 1642.
Bjurkjärns [863], Lungsund [862] . 1643.
Hannibals-fågden börgas [822] och Morast Skans bygges (823, 64) . . 1644.

Super-

A. C.
Superintendent i Carlstad [575] . . 1647.
Ny-Eds Bergs-Privilegier [650] . 1649.
Carlskogas och Kroppas dito [650] . 1650.
Wid samma tid 5 Probsterier [591].
Gåsborns Kyrka [865] . . . . . 1652.
Sundmo dito [865] . . . . . 1653.
Krabbe-fågden [833] . . . . . 1657.
Dahl och Wiken til Wärmeland [579] 1658.
Dito utflytning til America [818].
Wid samma tid Gråsmarks Kyrka [867].
Bratfors dito [868] . . . . . 1661.
Härads-Jurisdictioner inrätt. [548] . 1668.
Carlstads Schola får form af Gymnasium [594].
Ransäters Kyrka [868] . . . . . 1670.
Nora och Linde tages från Bergmåstaredömet [551] . . . . . . 1671.
W. Emterwiks Capell [869] . . . 1673.
Gyldenlöws-kriget [836] . . . . 1675.
Mellan-Sysslet inrättadt [546, 856] . 1682.
Knekte-indelningen [555] . . . . 1686.
Prestwerket uprättas [586], och Gunnarskog blir Bergslag [650] . . . 1687.
Wiken til Götheborg [580] . . . 1693.
Mangskogs Kyrka [869] . . . . 1705.
Krig [844] . . . . 1709.
Borgwiks Kyrka [870] . . . . . 1716.
6 Probsterier [591] . . . . . 1721.
Normarks Kyrka bygges [871] . . . 1727.
Elfsbacka dito [872] . . . . . 1728.

Skju-

A. C.

Skjutning i Grufwor börgas [656] w. 1730.
Wärmelands Förlags-Ordning [680] 1732.
Carlsdals Capell, privil. [872] . . 1736.
Håstwindar [657] och Sten-Masugnar [664] börgade . . . . . w. p. 1740.
Utflytning til Österbotten [817] . . 1742.
Mellan-Jurisdicton [549] . . . 1743.
Bergs-Fiscal [552], afskedad 1762. . 1753.
Jurisdictonerne ändrade [549] . . 1756.
Östmarks Capell [873] . . . . . 1761.
Jägeri-Betjeningen uphäfwen [618] . 1770.
Biskop [581] och Trivial-Schola i Carlstad [595] . . . . 1772.
Oeconomie- och Witterhets-Sälskap i Carlstad inrättadt [892] . . . 1775.
Vice-Landshöfdinge i Carlstad [895] 1779.

Register.

Wärmeland i Gemen.

❀ ❀ ❀

Mellan-Syßlet.

Carlstads Tingelag 547, 879.

♛ Carlstad anlägges på Tingwalla Ö 502 ꝛc. Dit flyttas Superintendentian från Mariästad 576, Scholan får form af Gymnasium 508, 581, 592, och Kyrkan blir Domkyrka 507, 577. Biskops- 581, och Landshöfdinge-säte, 895, anlägges i Staden.

På denna Ö war fordomdags Domare-säte ꝛc. 86, 125, och sedan Moderkyrka 221, 323. Där lågo och Långö och Tormstad 324, samt Carlsborg 510, 889. Om Tingwalla och Carlstads Marknader 246, 325, 647, 707. Torgdag 504, 677, 894.

* Carlstads Landt-Församling utgöres af gamla Tingwalla Soken 221, 323, hwarunder legat Hammarö och Grafwa 327 samt Bommestads Capell 328, Wågsnäs Nunne-Kloster 326. Säterier: Kroppkjärr och Wågsnäs 876. Gåfwerön 877. Aspsäter, Hensta 878. Dingelsundet, Finta 776. Widön 776, 878.

❀ Grafwa Moderkyrka 327, 541, 829. Säterier: Löfwed 781, 876, 84, 87. Kjärne 485, 767, 74, 877. Boställe för Second-Maj. 563. Ilandaholm 784, 877. Forshaga 781, 877, 84. Andre Hemman: Bon, Fänriks-boställe, 352, 563. Solberg, Länsmans dito, 352, 887. Store Wänsberg, Häradsskr. dito, 732. Litterta 797. Rud, Påst-heman, 352. Wid Klingerud en förfallen Masugn 660. Laxfiske wid Forshaga 221, 888. Dyfwelsten 75, 129, 210, 884. Ättehögar 125, 884. Stenkummel 126, 884.

❀ Hammarö Moderkyrka 327, 541, 879. Sätesgård och Öfwerste-Lieuten. boställe Hammar 221, 563, 876. Kloster härstädes 327. Domare-säte 126, Runsten 127, 885. Jättegrytor 129. Ättehögar 125.

Kihls Härad 66, 124.

❀ Kihls Moderkyrka 321. Säterier: Ekenäs, Biskops-boställe, 321, 638, 876, 893, 4. Apeltog (Apertin) 636, 777, 811, 877.

newik 770, 772, 805, 878. Axeholms och Korsholms Slott 883. S. Edsberg, Häradshöfdinge-boställe, 723. Lompebergs Kumel 883.
* Ed Annexa 310.
Säterier: Segman, Ekholm och Walnewik † 878. Järnbruk: Opsala Hammar 703 och Masugn 660. Edholms eller Åsa Slott 74, 121, 220, 273, 310, 886. Hemman: Kyrkobyn 310, 789. Malöga 310. Grusön 121, 311. Drångespringet, 311, där sedan Ramsunds Bro blef bygd 714. Slotts-bron 311, 714.
*Grums Annexa 220, 309.
Säterier: Agnhammar 309, 768, 9, 810, 876. Lång 309, 780, 876. Sem 309, 876. Däraf hafwa sedan blifwet bygde Hammarsten 769, 877 och Linnartsbergs 878. Kjälkebräcka (Carlberg) 809, 878.
* Borgwik 122, blir Capell 870. Waret räknadt til Gilbergs Härad 263. Säteri: Åsterud 783. Wärmerud Konunga-säte eller Stad 74, 121, 883. Borgwiks Bruk 692, 94, 701. Arnäs, Häradsh. boställe 723. Stenkumel 883.

Älfdals Härad 68, 547, 625.

✽ Ekesharad Moderkyrka 224, 301.
Järnbruk: Gustafsforß och Föskeforß 695. Abrahamsforß Manufact. 704. Öna, Capit. boställe, 563. Byn, Marknads-plats, 648.
* Råda Annexa 301.
Säterier: Uddeholm 783, 878. Stjärn 878. Järnbruk: Uddeholm 694, 703. Gejersholm och Lovisäberg 695. Stjärnforß Manufactur 705. Emtbjörke Tull 553. Skoga Brunn 875 och Marknad 648. Gummehögden och Råmsberget twå Järnberg 35, 655. Uddeholms och Tranebergs Masugnar 660.
* Ny Annexa 702.
Hemman: Wiggen 843. Ösebohls Marknad 648.
* Dalby Annexa 223, 302.
Järnbruk: Gunnebo 704. Gammal Osmunds-Smedja i Lika-älf 304. Likenäs Capell 856 och Marknads-plats 648, 708.
† Sundmo Capell 865.
Järnbruk: Sunnemo och Sångens Masugn. 660.
Nb. om Antiquiteter läsas sid. 68, 69, 108, 137, 138.

Nås Härad 62.

❁ ❁ ❁

Östra Syßlet.

Ölme Härad 49, 82, 226.

♛ Christinåhamn får Privilegier 858. Kallades fordom Bro och war Marknads-plats samt Kongsgård 246, 352, 454, 500, 862. Här har Bergslagen fri Torgdag 676. Marknader 647 etc.

* Warnums Landt-Församling 227, 343, 349, 541. Säterier: Wästerwik (Gustafswik) 146, 227, 354, 783, 878. Vosseberg 878. Järnbruk: Spjutbäck eller Bratforß 692. Alfbro och Watsgårda 695. Niklasdam 694. Watsgårda Knip-hamrar 705. Warnamo Kloster 175, 226, 350 etc.

Andre Hemman: Sörby 227, Dye 350, 2. Gårdsberg 50, 145, 350. Karraby 350, 1. Mårsta 349. Haf, Presteg., 862. Dito, Häradsskr. boställe, 732. Siffle Grufwor legat i denna Sokn 354. Hyttor wid Solbacken 354, 500, 660. Sibberön 104, 109, 152. Hjalmarsund och Jutebäcken 110. Lackegrufwan 651. Domare-säte 50, 145. Ättehögar 50, 145. Stenkumel 146.

❁ Ölmehärads Moderkyrka 343.

Säterier: Ugglebo 348, 877. Lundsholm 877. Järnbruk för Swenstorps Hammar 693, Saxholms Slott 105, 142, 194, 226, 237, 343. W. Slåttom, Fänriks-boställe, 563. Andre Gårdar: Wall och Skanem 177, 227. Kumelön 348. Namholmarne 105, 142. Domare-säte 145. Ättehögar 145. Stenkumel 146.

Wisnums Härad 49, 82, 138.

❁ Wisnums Moderkyrka 328.

Säteri: Säby 53, 139, 330, 728, 877. Järnbruk: Björneborg 693, 799. Krontorp, Jousbohl, Bäck och Emtekjärn 694. Osmunds Hyttor i Walls Ström 660. Laugerud, gammalt Hemman, 138. Sommarsta och Wall 177, 198, 226, 331. S. Näswerud och W. Sund 331. Lofön 264, 331. Riddaregården 331. Backa, Lieuten. boställe, 198, 563. Ljusås Capell 331. Domare säte, Ättehögar, Bautastenar och Stenkumel 140.

* Kihls eller Fiskekihls Annexa 226, 337.

Östra Syßlet.

* Lungsund Annexa 862.
Hyttor: Bjurbäck 658, 661, 788, 890. Kungsskog 658, 661. Hamrar: Ackjärr; galet trykt Alkjärr. Bjurbäck, Matläng 692. Åminneforß 693. Stort tilämnadt Manufacturie-werk wid Åminneforsen 703. Manufacturie wid Bjurbäck 704. Ättehögar 886.

Carlskoga Bergslag 511, 650.

Om des första bebyggande på Bodaskog 512, 889. Får Bergslags-Privilegier 650. Om denna Bergslags gemensama Privilegier med Philippstads, eller ock för sig sjelf 651, 676. Får frihet på Malmtägt wid Persberg, men hafwer, af twång, til stor del, wändt sig därifrån 657. Fogdar och Bergs-Fogdar 547, 719, 731.

❀ Carlskoga Moderkyrka 514.
Säterier: Boforß 513, 779, 95. Järn-Grufwor: åtskilliga 655. Järn-Hyttor: Björkeborn, Boälfwen, Granbergsdal, Hallsjöhytta, Immetorp, Knappforß, Läntorp, Linnbäckshytta, Ölmsforßhytta, Qwarntorp, Strömtorp, Sibbohytta, Silfwerhytta, Twärå-hyttor 659. Järnbruk: Björkeborn och Boforß 693, 704. Degerforß och Walåsen 692, 96, hwarest ock är Manufactur-werk 703, 5. Silfwer-Grufwa och Hytta wid Trösan 651. Knappforß-Ek och Fördrag därwid 428, 447, 514. Swart-älfs, Boforß- och Tims-broarna 715.

* Bjurkjärns Annexa 863.
Säteri: Alkwättern 513, 788, 876, 889. Hyttor: Åsjö-hyttor och Qwäggen 659. Hamrar: Lanforß 694, 788.

* Carlsdals eller Carlsåsa Capell 872.
Hamrar: Kortforsen 692, 96. Hytta: Carlsdal, nya Älshyttan 661, 664.

Wästra Syßlet.

Fryksdals Härad 67, 98, 296, 547.

❀ Sunne Moderkyrka 223, 296.
Säterier: Björke † 298. Rottneros 296, 7, 878. Åmberg † och Helaeby 878. Gylleby 323, 772, 877. Järnbruk: Forßnäs † 691, 3. Gaisjö, Rotneholm, Rotnedal, Skarped 694. Björke, Stöpaforß, Antonström, Löfstaholm 695. Lersjöforß, Löfstaholms och Strö-

† Sil.

Wästra Syßlet.

† Högerud Capell 864.
Silfwerberg wid Homwik 651. Stenkumel 120.
† Swanskog Capell til Kila 289, 320.
Järnbruk: Swaneholm 694.

Rättelser:

Sid. 14, sidsta rad., står: Stråbergs; läs: Sndbergs. S. 400, r. 5 och 21, l. 1560. S. 421 och 422 ombytas Not. (h) och (i). S. 423, r. 15, står: Mani; läs: Marci. S. 405, r. 8, utstrykes Gyllenbjelke, dito 406 i Not. (v) och Hammar flyttes til Gyllenstråle. S. 419, r. 25, l. Kyrko-seder. S. 455, r. 3, står: förr nämnde; l. namnkunnige. S. 485 flyttes Måns Andersson Fogd ꝛc. under Jacob Pedersson, såsom åratalet utwisar. S. 491, r. 10, och 492, r. 13, l. Tolfmils-skogen. S. 546, r. 15, l. 1682. S. 554, i Not. (l) näst Längerud, tillägges Wingång. S. 564, r. 20, General-Munsterherren, Gen. Lieut. m. m., Grefwe Pehr Scheffer i Sept. 1778. S. 575, r. 16, l. Muræus. S. 620, i Not. (m), läses sålunda: emedan inga Storwerks-trän woro tilgripna. Almogen i Kihls-härad gjorde, wid 1731 års Riksdag, sjelfwe påminnelse, at ingen Timmerskog måtte upkolas, och begårade ꝛc. S. 629, r. 27, l. Brelin på Rämmene. S. 732, r. 3, står: Karl; l. Kart. S. 742, r. 8, Åhopæus; l. Åhman. S. 760, r. 5, Thingesholm; l. Thingelholm. S. 777, r. 5, Ekeskjöld; l. Eneskjöld. S. 784, wid både Trotz och Wardlau, hade jag, i hastighet, satt N:o 54 i Manuscriptet, hwilket blifwet observerat och rättadt wid aftrykningen; men däremot har händt den olägenhet, at alla de Numror, jag sedan citerat i Noterna, slå felt på en zifra, så at, t. ex., sid. 808, r. 12, bör läsas 114, 119, 121, 122, 125 och 126, och likaledes wid de Slägter, där jag nämndt Son, Dotter, Syster, o. s. w., af den eller den; hwilket alt, tillika med andre flere och smärre tryck-fel, en gunstig Läsare sjelf behagar benäget rätta. S. 816, r. 7, sättes punct wid Grufwor, och börjas med ny rad: Dito skedde äfwenså wid Hedegården i Gråsmark, då ꝛc. S. 828 hörer Not. (r) til q i contexten, (s) til r, och (q) til s. S. 877, imellan r. 4 och 5, tillägges: w. p. 1590. Kirwinge i Eskilsäter. Slutel. anmärkes, at wid Innehållet, sid. 544, nämnes ej flere än 6 puncter; men i sjelfwa Afhandl. utgöra ännu Adels-Matrik., sid. 764, och Besynnerliga Händelser, 812, 2ne. Rum och tid tillåta ingen ändring af Titulbladet.

Til Kongl. Bibliothecarien och Assessoren Herr C. C. GÖRWELL.

Denna sidan blir nu den sidsta, och, ehuru både emot wana och, kanske, anständighet, bör jag dock icke förbigå betjena mig af tilfället, at, med få ord, göra redo för mit långsama utebliswande.

Sedan de 2 förre Tidehwarfwen, genom Herr Commerce-Radet och Riddaren Christian Arfwidssons gunnande förlag, woro färdige, war ingen ting mindre obilligt, än at ju bemälte Herre borde hafwa sin betalning, innan jag finge Exemplaren lösa til afyttring; men som det stod icke i min förmåga mer då, än när jag gjorde lånet, har icke heller waret min magt at fortsätta tryckningen af sidsta Tidehwarfwet, förr än större delen brann up i Christinähamn, och jag merändels måst göra alt nytt, sedan Gud upwäckte de framföre nämnde Resp. Herrar och Män til hjelp af Bokens slut.

Eschil Lindfors hade åtminstone hjelp at renskrifwa Andans Skådetorn; jag har måst göra alt ensam, så godt det ock är. Men Herr Assessor ADLERSTAMS hjelp och möda wid Correcturen får jag ewigt wörda.

Beklageligen skal ock hafwa händt, at wid nämnda eldswåda upbrunnet flere Exemplar af 1000, dem wälbemälte Herr Commerce-Rad och Ridd. sändt til Wärmeland til afsättning och sin betalning; men af det Patwiska har jag icke et enda ägt, utom det jag, för några år sedan köpte, och hade äran sända M. H. så at jag, nu mera, knapt minnes dess innehåll; men det kan jag ej så lätt glömma, at wid altsammans kan jag icke än räkna 21 Riksd. samfält för 21 års möda.

Blir jag nu ändteligen satt i stånd betala alt hwad detta mig kostat, skal jag nögd lefwa mine öfrige dagar så swåra, som de förbigangne, och ändå räkna mig för en lycklig Bokskrifware, om jag någon kunnat gagna med det magra handtwerket. Imedlertid kan ingen neka mig at, inom mig sielf, tro och tänka det, hittils, har wäl ingen Wärmeländing taget Bok i hand för mindre hugnad. Jag skulle ändå icke wara obenägen at fort lämna Andra Tomen til Wänners fägnad och Mißgynnares afwund, om icke en Gref Mörner, en Baron Tilas, en Bergs-Råd Stockenström och flere mine fordne Påskjörare, redan, lagt sina Stafwar i grafwen. Dock, Gud ske lof! GUSTAF den III lefwer, som ock wil känna Wärmeland. Jag har äran &c.

Ödmjukaste Tjenare,
ERIK FERNOW.

C:borg, d. 28 Julii, 1779.

Näfverskor, bruket att nyttja dem införde först i Vermland, under Hertig Carls tid. sid. 204.

En beskrifning öfver en finsk piken i Vermland. (Söfsen)
(Helsingfors Dagblad 1870, n:o 14)

Brunius, C.G. Antiqvarisk och arkitektonisk Resa genom Halland, Bohuslän, Dalsland, Vermland och Vestergötland år 1838. Lund 1839 8:o

Björkman i sin beskrifning öfver Vermland, säger sid. 19 att finnarne ankommit 1550, 1608 och 1650.

I Gamla Carleby, Kronoby, och nordligaste delen af Pedersöre socken, brukas vid bröllopen "att den dansande ungdomen gifver penningegåfvor till brudparet." (Helsingfors Dagblad 1867, n:o 46, för d. 23 Febr.)

Professorerne i Kristiania Daa och Friis erhöllo hvardera af Stortinget 300 Speciedaler, och den sednare dessutom 300 Speciedaler för att anställa en vetenskaplig resa längs Ishafskusten, för att undersöka den finska folkstammen. (Helsingfors Dagblad 1867 n:o 47)

